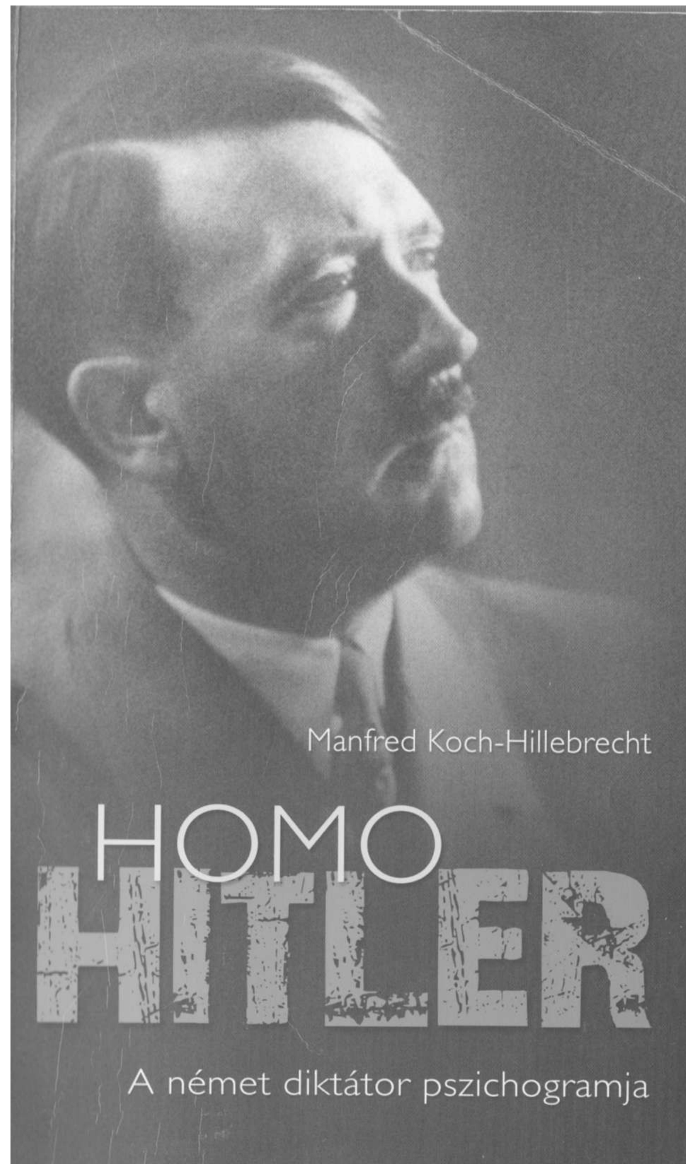
Manfred Koch-Hillebrecht

Homo HITLER

A német diktátor pszichogramja

Medicina Könyvkiadó Zrt. • Budapest, 2009

A magyar fordítás alapjául szolgáló mű:
Homo Hitler – Psychogramm des deutschen Diktators.
Siedler Taschenbücher

Fordította: Balázs István

A fickó valóságos katasztrófa;
ez azonban nem ok arra, hogy jellemét
és sorsát ne találnánk érdekesnek.

THOMAS MANN

Nyugodalmas korszakokban mi figyeljük meg őket,
nyugtalan időszakokban ők zsarnokoskodnak felettünk.

ERNST KRETSCHMER

A könyvről

A Hitlerről szóló irodalom módfelett gazdag. Életének egyes időszakait kiemelkedő részletességgel kutatták. Sötétben maradt ugyanakkor eközben Hitler jelleme, mindenekelőtt az, hogy mi vezette a népirtásra. A korszakot kutató történészek munkáira alapozva, itt kezdődik a pszichogram, a pszichológus elemző munkája, amely három pontot tart kiemelendőnek:

Hitler súlyos neurológiai megbetegedését igyekezett takargatni. A Parkinson-kór, amelyben élete utolsó esztendeiben szenvedett, már jóval a neurológiai tünetek erőteljes fellépése előtt megváltoztatta pszichológiai reakcióit. Döntőképessége és rugalmassága évről évre romlott, míg végül katonai és életstratégiája annak perspektívájára korlátozódott, hogy képes legyen valamiben megkapaszkodni.

Hitler kora gyermekkorától fogva eidetikus volt. Fotografikus emlékezete a legapróbb részletekig elraktározott mindent, még azt is, amit egyszer látott vagy olvasott életében. Ilyenformán képes volt nagy hatást gyakorolni hivatalnokaira és tábornokaira (vagy megszégyeníteni őket), és kialakítani az emberfeletti tudás nimbuszát. Szokatlan emlékezőtehetsége archaikus személyiségszerkezettel párosult, ami rejtélyes hatással volt környezetére. Hitler számára azonban gátló tényező volt, ő ugyanis alig tudott különbséget tenni képzelet és valóság között.

Végül összegyűjtjük az elfojtott homoszexualitására utaló jeleket, ami eddig soha nem tárgyalt módon befolyásolta ennek a titokzatos embernek úgy a férfiakhoz, mint a nőkhöz való viszonyát. Sok-sok konkrét epizódban tárulkozik föl a diktátor bizarr személyisége. Politikája is új megvilágításba kerül.

A szerzőről

Dr. Manfred Koch-Hillebrecht prof em. (Koblenzi Egyetem) 1928-ban született. Pszichológiát, filozófiát és pszichopatológiát tanult Tübingenben és Zürichben. (1953-ban avatták doktorrá.) Magántanárként a bonni egyetem pszichológiai szakán kezdett működni. Münchenben médiakutató volt, 1952-ben pedig közzétette az első empirikus kutatás eredményét a televízió hatásáról Németországban. Vizsgálatokat végzett az előítéletekről, mindenekelőtt a külföld Németország-képéről, továbbá a szövetségi kancellárokról terjesztett viccekről. Három éven át Erhard kancellár tanácsadója volt. Így az emberi személyiséggel kapcsolatos akadémiai kutatásait a *homo politicus* tevékenységének megfigyelése révén közvetlen közelből mélyíthette el.

Tartalom

Képek

1. Bevezetés

1.1. A felelősség megállapítása

1945. április 4-én a Negyedik amerikai páncélos hadosztály a türingiai Ohrdruf közelében egy táborra bukkant. Az őrség és a tábor parancsnoksága elmenekült, és közel tízezer kényszermunkást hagytak sorsukra. A három amerikai tábornokot, aki az iszonyatnak erre a helyére belépett, valóságos sokkhatás érte. „Több, mint 3200 ruhátlan, csonttá aszott testet hajítottak laposan kiásott sírgödrökbe. Mások az utcán hevertek, úgy ahogyan elestek. Sárgás bőrükön, amely éles csontvázukat vonta be, férgek mászkáltak." Patton páncélostábornoknak, akiről köztudott volt, hogy rámenős fickó, s akinek számára megszokott látványt nyújtottak az elesettek, hánynia kellett. „Eisenhower később parancsot adott: a közelben tartózkodó valamennyi egységnek meg kell tekintenie a tábort."[1]

Így vette kezdetét a nemzetiszocialista borzalmaknak az amerikaiak által történő felderítése; a világ közvéleménye még azt követően is csak halvány elképzelésekkel rendelkezett, hogy a Vörös Hadsereg 1945 januárjában felszabadította az auschwitzi koncentrációs tábort. Más táborok hasonló képet nyújtottak. Bergen-Belsenben a holttestek elföldeléséhez kotrógépeket kellett bevetni.

Az az ember, aki ezeknek az elképesztő mérvű gaztetteknek a fő felelőse volt, néhány hónappal az első iszonytató felfedezéseket követően, 1945. április 30-án önkezével vetett véget az életének.

A Földön aligha élt valaha is ember, aki ennyi szenvedést okozott volna embertársainak. Ennek ellenére manapság kevesebb szó esik róla, magáról, annál hangosabban beszélünk arról a bűnről, amelyet készséges segítői követtek el. Az ugyanis az aktákban könnyebben nyomon követhető. „Az írásos dokumentumok hegyét piramishoz hasonlíthatnánk. Míg a csúcson alig találunk valamit, ahogyan haladunk lefele, egyre több lesz belőlük."[2]

Így például a Wehrmachtra mutogatnak, amelyik belebonyolódott a faji háborúba. Felrójják, hogy egészen hétköznapi emberek, családapák, tartalékos rendőrzászlóaljak tagjaiként minden zúgolódás nélkül részt vettek zsidók meggyilkolásában.[3] Vádolják a német vasutasokat is, akik engedték, hogy a vagonok menetrendszerűen kigördüljenek Auschwitz irányában – és szállítmány nélkül térjenek vissza.[4] A biztosítótársaságok sem ússzák meg szárazon, mivel a koncentrációs táborok épületeire kötöttek tűzbiztosítást. Vétkesek voltak ezenkívül a vegyészek is, akik segédkeztek a Ciklon B gáz előállításában, azok a cégek, amelyek a koncentrációs táborok barakkjait tervezték, mindenekelőtt azonban az asszonyok, akik a táborokban a szolgálati idejükben gyilkoló férfiak háztartását vezették.[5] Nem csak arról gondoskodtak, hogy reggelente az egyenruha frissen legyen vasalva, és meg legyen tisztítva a vérfoltoktól, de megadták férjeiknek a családi otthonnak azt a melegét, amely biztosította, hogy azok lelki összeomlás nélkül gyakorolhassák a gyilkolás mesterségét.

Érintve voltak a vámhivatalnokok is, akik gondolkodás nélkül kisajátították a zsidó tulajdont, a közigazgatásban működő jogászok, akik polgártársaikat – mi-

előtt a megsemmisítő táborokba szállították őket – gonosz rendeletekkel zaklatták, megtiltva, hogy villamoson utazzanak, süteményt vegyenek, varrógép legyen a tulajdonunkban, vagy hogy nyilvános fülkékből telefonáljanak.[6] A magánvonalakat már korábban kikapcsolták.

A társadalmi elit készséggel engedte, hogy bevonják a bűnökbe. A Külügyminisztérium részt vett a zsidók deportálásában.[7] Az antropológusok és az orvosok hatékony előzetes közreműködése nélkül aligha lett volna megvalósítható az eutanázia-program.[8]

A németek – mint Habermas írja –, olyan életformában nőttek fel, amelyben Auschwitz voltaképpen lehetségessé vált. Nem csak Hitler kortársait terheli a felelősség, hanem valamennyi később születettet is, kivéve, ha teljes határozottsággal elszakadnak hagyományaiktól. Az, aki a „kései születés kegyéről" beszél, otromba kifogásokkal hozakodik elő.[9]

De még a háború ellenfeleit is szemrehányások illetik. Amikor Hitler elfoglalta a Rajna-vidéket, a francia kormány elmulasztotta megkötni a diktátor kezét. Neville Chamberlain brit miniszterelnök, mint szemére vetik, az *appeasement*, a megbékítés politikájával felelőtlen módon erősítette az akkor még aránylag gyenge Hitlert. Winston Churchillből és Franklin Rooseveltből nem hiányzott a határozottság a Hitler elleni harchoz, nem tettek azonban meg mindent, amit megtehettek volna a holokauszt megakadályozására, amelyről ők részletekbe menően tájékozódhattak – sokkal pontosabban, mint a németek. A brit titkosszolgálat az oroszországi hadjárat kezdete óta lehallgatta a német igazgatásrendészet rádióforgalmazását, sikerült ugyanis annak kódját feltörnie. Így pontosan ismertté váltak a halálos áldozatokkal kapcsolatos napi jelentések. Ugyanakkor, mivel a háború menete szempontjából nem tartották igazán fontosnak, soha sem vették fontolóra, hogy rádió útján figyelmeztessék a zsidókat, hogy bombázzák a táborokba vezető vasútvonalakat, vagy magát az auschwitzi halálgyárat.[10]

A Szovjetunió legtöbb lakója a zsidógyilkosságok láttán a „rosszindulatú szemlélődés" állapotába meredt, az ő szemükben „az a sors, amelyet a németek a zsidóknak szántak", kárörömöt és méltányolást váltott ki.[11]

A semlegesek sem úszták meg szárazon. Svájc elfogadta fizetségként a koncentrációs táborok áldozataitól származó rablott aranyat. A szövetségi idegenrendészet főnöke, Heinrich Rothemind, akárcsak a svéd hatóságok, 1938-ban megkövetelték, hogy az útlevelekbe legyen bepecsételve a vörös „J" betű, amellyel a német és osztrák zsidók útlevelét különböztették meg.

Az a nemzetközi konferencia, amely Roosevelt elnök kezdeményezésére 1938 júliusában a Genfi-tó partján, Evian francia fürdőhelyen ült össze, hogy hozzásegítse a Hitler uralma alatt álló területeken élő zsidókat a kivándorláshoz, csúfos kudarcot vallott.[12] Az amerikai bevándorlási hatóság elutasította 140 ezer, eredetileg az angoloknak szánt, de igénybe nem vett vízumnak a kiadását a zsidók számára. Kanada kategorikusan elzárkózott az elől, hogy nagyobb számban fogadjon be zsidókat, és a hatalmas kiterjedésű Ausztrália, amely maga is bevándorlók országa volt, a „faji problémáktól" tartva, nem akart zsidóknak menedéket nyújtani.

Vajon ennek az áttekinthetetlen szövevénynek a láttán érdemes egyáltalán Hitler személyével foglalkoznunk? Ráadásul, ha egy pillantást vetünk a történelemre, komoly kételyeink támadhatnak, hogy épp az ő kegyetlenségét kellene-e vizsgálódásaink kiindulási pontjául választanunk. A történelem majd mindegyik nagyjának a kezéhez tapadt ugyanis vér. A „világtörténelem vágóhídja" ez, miként Hegel emlegette: a frank és az angol királyi házakban, a francia és az orosz forradalom idején rendre hullottak a fejek, szúrták le egymást az ellenfelek, működött a guillotine és lőtték halomra az embereket. A forradalmárok, akik arisztokratákat akasztottak fel a lámpavasra, éppoly sikerre számíthattak, mint Westermann tábornok, aki 1793-ban jelenthette a Népjóléti Bizottmánynak: „Vendée immár nem létezik… Mindent kiirtottam, az utak mentén halomra hevernek a holttestek. Egyes helyeken oly számosak, hogy piramisok emelkednek belőlük."[13]

A francia, de főleg az orosz forradalommal összevetve az ő forradalmuk – büszkélkedtek vele a nemzeti szocialisták – mondhatni vér nélkül zajlott le. Hitlernek még akár az az érzése is támadhatott, hogy jó lelkiismerettel sok áldozat terhelheti még a számláját, ha bizonyos szinten meg akar felelni a történelmi mértéknek.

A müncheni Feldherrnhalle baldachinja alatt, amelyhez Hitler 1923. november 9-én puccsista társaival együtt menetelt, áll a nagyra becsült Tilly gróf impozáns szobra: katolikus császári csapatai a harmincéves háborúban 1631. május 20-án elfoglalták Magdeburgot, és – miként Friedrich Schiller írja – „olyan öldöklést" rendeztek, amelynek ecsetelésére „a történelem nem ismer szavakat, a költészetnek nincsenek eszközei". Az egyik templomban ötvenhárom lefejezett asszonyszemélyre bukkantak. A horvátok örömüket lelték abban, hogy gyermekeket vetettek a lángokba. „Szörnyűséges, iszonytató, vérlázító volt a jelenet, amely ekkor tárulkozott föl az emberségesen érzők szeme láttára: élők, akik a holttestek alól másztak elő… Kisdedek, akik halott anyjuk keblén szoptak. Hogy megtisztítsák az utcákat, több, mint hatezer tetemet kellett az Elbába hajítani."

Shermann tábornok, akiről az amerikai hadseregben egy tanktípust neveztek el, amelyet Hitler Wehrmachtja ellen vetettek be, az 1861-től 1865-ig tartó polgárháborúban szisztematikusan feldúlta a déli államokat. Tisztjeinek beleverte a fejébe, hogy „a háborúnak pusztulást és nyomorúságot kell hoznia, aminek következtében a vétleneknek éppúgy szenvedniük kell, mint a vétkeseknek. A háborúnak a fosztogatás éppolyan velejárója, mint a gyilkolás, máskülönben egyéb haszna sem lenne, mint egy maskarádénak."

Hitler tehát a legjobb társaságba került: a kegyetlenségről a történelemben mindenképp megvoltak neki is a maga gondolatai. 1942. augusztus 22-én idevágó történelmi tapasztalataival lepte meg hallgatóságát: „Amikor az első fehérek megjelentek Elő-Indiában, egy városfalra bukkantak amelyet teljes egészében koponyából építettek. A mexikóiakat sem Cortés ismertette meg a kegyetlenséggel, az mindig is ott volt: időről időre közel húszezer áldozatnak tépték ki a szívét."

A történelmi alakokat nem mérhetjük az erkölcsről kialakított polgári elképzelésekkel, hangzik el olykor. A büntetőtörvénykönyvet bolti tolvajokra, házasságszédelgőkre és csekkhamisítókra szabták, nem történelmi személyiségekre.

A firenzei reneszánsz filozófus, Niccoló Macchiavelli, azt tanácsolta fejedelmének, hogy kerülje a kicsinyes aggályokat. Az államférfi morális szférája „a hétköznapok erkölcsi szférája mellett magánvaló világként terül el".[14] Hegel „a hatalomban rejlő igazságról" lelkendezett, és minden túlzó érzelmesség nélkül állapította meg: „Egy nagy alak, aki hatalmas léptekkel közeledik, eltipor egy-egy ártatlan virágszálat, elkerülhetetlen, hogy útján eltaposson ezt-azt." *(Előadások a világtörténelem filozófiájáról)*

Hitler sem látta ezt másként. Sztálin „bestia", hangoztatta 1942. augusztus 24-én, „de mégis nagy formátumú ember". Ha valaki Sztálint „egykori bankrablónak" nevezte, „nyomban a védelmére kelt, mondván, Sztálin a bankrablásokat nem magánemberként és nem a saját zsebére követte el, hanem forradalmárként, a kommunista mozgalom finanszírozására.[15] A gyilkosság megengedett dolog egy magasabb cél érdekében, de semmiképpen sem illetéktelen számára. Következésképpen a zsidók önkényes vagy szadista indíttatásból történő lelövését szigorúan tiltották. Ha az SS-legények közül bárki is akár csak egyetlen márkát eltulajdonít a kisajátított zsidó vagyonból, akkor halál fia, hangoztatta Himmler.[16]

Ahhoz persze nagyobb, 200 ezer birodalmi márka összegű sikkasztásra, és három fogoly meggyilkolására volt szükség – akik terhelő vallomást tevő tanúként veszélyesek lehettek volna –, hogy Karl Koch Obersturmbannführert, a buchenwaldi koncentrációs tábor parancsnokát 1945. április 5-én a saját táborában végül kivégezzék.[17] Egy másik korrupciós ügyben sem kellett Himmler fasiszta retorikáját szó szerint venni. A hollandiai Herzogenbusch ('sHertogenbosch) táborának parancsnoka, Karl Chmielewski élve megúszta. Gyémántlopás bűntettével Dachauba szállították.

Ugyanakkor persze az állam szabad kezet kapott. Ez állítólag mindig is így volt. Hitler megtiltotta, hogy Nagy Károlyt a „szászok mészárosaként" gyalázzák. Nagy Károlynak, vélekedett, „keményen kellett fellépnie", hogy a német törzseket véres harcok árán eggyé kovácsolja. Meggyőződéssel vallotta, hogy inkább a kényuraknak volt igazuk. Tell Vilmost Hitler „svájci orvlövésznek" nevezte, és a háború alatt betiltotta Schiller drámájának előadását, mivel az a lázadást magasztalta. Napóleon is hasonlóképpen gondolkodhatott: ha omlettet akarunk sütni, ahhoz szét kell törnünk a tojást. Sokkal cinikusabban fejezte ki magát Eichmann: száz halott zsidó – szerencsétlenség, milliónyi zsidó halott – statisztika.

Az ember – bölcselkedett Hitler 1942. augusztus 29-én –, „természettől fogva nem csordaállat, csak a legbrutálisabb törvényekkel vehető rá arra, hogy engedelmeskedjék… Az emberek állama csak kőkemény brutalitással tartható fenn."

Hitler illúzióktól és együttérzéstől mentes emberképének megvolt a maga hagyománya, s a hatalmon lévők amoralitását és szándékolt gonoszságát is már jóval őelőtte legitimálták magasabb államérdekként. Nem csak a cárok hivatkoztak Isten kegyelmére, amikor alattvalóikat rabigába vetették; más monarchiákban is sokféle brutalitás számított jogosultnak, ha a korona nevében követték

el őket. „A hatalmi politika kardját, amelyet Anglia mindig is forgatott”, átértelmezték „a bírói hatalom kardjává”. (Friedrich Meinecke)

A XX. század népirtási statisztikájában Hitler a maga 20 946 000 áldozatával mindössze a harmadik helyet foglalja el Joszif Visszarionovics Sztálin (42 672 000) és Mao Ce-tung (37 828 000) mögött, ugyanakkor messze megelőzi Csang Kaj-seket (10 214 000).[18] Mivel azonban nem csak az összes zsidót és fogyatékost, hanem a szlávok egy jelentős részét is meg akarta gyilkoltatni, a szándékolt gyilkosságok rangsorában mindenképpen elvitathatatlan tőle a hátborzongató világtörténelmi első helyezés.

Morális szempontból vélhetően még megvetendőbbek embertelen tettei. „Szigorú logikával akarta az öldöklést”, ami a szovjet rendszerben ritkábban nyilvánult meg ebben a formájában, de megnyilvánult, például amikor 1918. július 17-én, a reggeli órákban Jekatyerinburgban agyonlőtték a cári családot, s velük együtt kivégezték a háziorvost, a szolgálót, valamint két szakácsot és egy udvarhölgyet.[19]

Melyik gyerek a rosszabb – tették fel a kérdést fejlődéslélektani kutatók kis kísérleti alanyaiknak –, az, aki öt dzsemes üveget véletlenül lelök a földre, vagy az, amelyik csak egyet tört össze, azt azonban szántszándékkal teszi?[20] A kisebb korú gyermekek gyakran a puszta számokat veszik alapul, az idősebbek azonban a rossz szándékban látják azt, ami voltaképpen megvetendő. Innen nézve, egy erkölcsileg primitívebb álláspontról a kommunisták lennének a nagyobb bűnözők, mivel áldozataik száma nagyobb, egy magasabb erkölcsiség talajáról szemlélve viszont mégiscsak Hitler célzatos és kegyetlen tombolása a nagyobb bűntény.

Csakhogy a hátborzongató vita arról, hogy ki gyilkoltatott meg több áldozatot, Hitler vagy Sztálin, félrevezető. Nincs még valami, ami plasztikusabban mutatná a humán tudományokban alkalmazott statisztikák nyomorúságát, mint a XX. században végrehajtott politikai tömeggyilkosságok halálos áldozatainak száma. A gyilkosságok milliós nagyságrendű közvetlen halálos áldozatainak száma meghatározhatatlanná válik, mihelyst hozzávesszük a közvetve okozott haláleseteket. Ilyen értelemben egy egész korszak esett áldozatul Hitlernek.

Annak az idős zsidó asszonynak a halála is az ő lelkén szárad, aki nem volt képes beilleszkedni az emigráció szokatlan körülményeibe, és német hazája, anyanyelve, valamint a gyermekkora óta megszokott feketekenyér után vágyakozva megtört szívvel távozott az élők sorából Sanghajban vagy Mexikóváros egyik külső negyedében. Még Egon Friedell halála is az ő számlájára írható. A kétségbeesett író kiugrott az ablakból, amikor SA-legények egy csoportja jelent meg házuk kapujában. Tragikusan tévedett, a kéretlen látogatás másvalakinek szólt.

A hatalom 1933 januárjában bekövetkezett megragadását követő első hónapokban a Németországi Kommunista Párt tagjait bántalmazták a kihallgatások során kegyetlen módon Hamburgban, a fuhlsbütteli büntetés-végrehajtási intézetben. Az őrök ezt követően kihívóan egy kötelet helyeztek el a megkínzottak celláiban; némelyek ezt valóban arra használták fel, hogy felakasszák magukat.

És ugyan ki mondana komolyan ellen a sokat szidalmazott egykori amerikai elnöknek, Ronald Reagennek, aki 1985-ben a német kapituláció 40. évfordulója alkalmából Helmut Kohl szövetségi kancellár társaságában felkereste a bitburgi katonai temetőt, és megállapította, hogy a Waffen-SS itt nyugvó fiatal katonái „éppúgy áldozatai a nemzeti szocializmusnak", mint „a koncentrációs táborokba hurcoltak"?

A bűnöknek túlnyomó részben objektív-statisztikai aspektusuk mellett van egy szubjektív oldaluk is. Joggal tesszük föl a kérdést: Hitler vajon tisztában volt-e bűnével, embertelen tetteinek mértékével? Úgy tűnik, igen. Legalábbis propagandaminiszterének, Goebbelsnek nem sokkal a Szovjetunió megtámadását megelőzően, 1941. június 16-án négyszemközt megvallotta: sokkal jobban belebonyolódott a bűnökbe, semhogy visszakozhatna. „Már amúgy is annyi van a rovásunkon, hogy győznünk kell, különben egész népünket, velünk az élen, mindazzal egyetemben, ami kedves számunkra, el fognak törölni a Föld színéről."

Az embertelen tettek hozzátartoznak önmagáról, mint a haza megmentőjéről kialakított énképéhez. Aki mossa kezeit, az nem méltó a Vezér szerepére. „Egy évszázad átmeneti fájdalma évezredeket szabadíthat meg, és szabadít is majd meg a szenvedéstől", hirdette már a *Mein Kampf*ban a „gyógyíthatatlan betegek kíméletlen elkülönítésével" kapcsolatos brutális intézkedésekre utalva.

A század orvosát látta magában, sebészt, az egyetlen embert, aki képes reszketés nélkül megejteni a veszélyes vágást. Olykor az államférfiúi beavatkozást a fogorvos eljárásához hasonlította, és az áhítatosan figyelő Himmlernek 1942. január 23-án ezt magyarázta a Führer főhadiszállásán tartott úri összejövetelen: „Gyorsnak kell lenni. Semmivel sem lesz jobb, ha egy fogamat minden harmadik percben néhány centiméterrel kijjebb huzatom. Ha kinn van, akkor múlik el a fájdalom. A zsidókat el kell távolítani Európából."

Amerikai és marxista hatásra a korszellem a társadalomnak, a környezetnek és az osztály-hovatartozásnak az egyénre, valamint a történelem menetére gyakorolt dominanciáját emelte ki. Ha a XIX. században még ezt hangoztatták: „A férfiak csinálják a történelmet" (Heinrich von Treitschke), úgy manapság rendszerint már a társadalom kényszerítő erőit hangsúlyozza a „társadalomtörténet" (Ulrich Wehler). Az egyén egy méhhez hasonlítható a rajban, egy lemminghez, amint az csapatostól a halálba rohan, egy farkashoz, amely a falkával együtt üvölt, alámerül az idegen kezek által irányított tömegben, s nem képes kivonni magát annak szívó ereje alól. „Az emberi faj az egyetlen faj, amely tömeggyilkosokból áll, az ember pedig az egyetlen lény, amely nem alkalmazkodott saját társadalmához", állapította meg Nico Tinbergen biológus.[21] „Az élet és a gyilkolás egy és ugyanaz", fogalmazta meg tömören már 1872-ben Friedrich Nietzsche. A magatartáskutató Konrad Lorenz egyenesen a gyilkos agressziós ösztönben látta az emberi kultúra minden teljesítményének előfeltételét.[22] Az egyén a maga gyilkos indíttatásaival, szorongásaival, vagy akár együttérzésével, hősiességével nem érdekelt már senkit sem, *quantité négligeable* (elhanyagolható mennyiség) lett belőle. A kutatás „mindenekelőtt a Harmadik Birodalom intézményi és társadalmi struktúráinak rekonstrukciója és

elemzése" felé fordult[23], s kissé olyannak tűnt így, mintha Mozart *Don Giovanni*-jának előadásán a címszereplő nem lépett volna színpadra.

A gonosz kapitalizmusnak, a szülők szegénységének, az óvodák hiányának és az értelmes szabadidő-eltöltés szűkös lehetőségeinek felemlegetése a serdülők esetében adhat némi magyarázatot a bűnözésre. Mi ellenben egyértelműen távol kívánjuk magunkat tartani mindenfajta szépítési kísérlettől, eltussolástól, kölcsönös beszámítástól, mindfajta felhígítást törekvéstől, ide értve a kollektív bűnösség bármiféle elméletét. Nincs még valaki, aki ezt meggyőzőbben utasította volna vissza, mint Hannah Arendt: „Ha mindenki vétkes, akkor senki sem az."[24] A pszichológusnak ellenére van a kollektív bűnösségről való beszéd. (Az egyén esetében valójában már a bűnösség is idegen fogalom számára; ennek megítélését átengedi a teológusoknak és a büntetőjogászoknak.)

„Ámde az, aki a történelmi folyamatokat, különösen az olyan vészterhes történelmi folyamatokat, mint amelyek a II. világháborúhoz vagy a megsemmisítő táborok gázkamráihoz vezetettek, a »társadalom belső dinamikájára« vagy még inkább »vak mechanizmusokra« szűkíti le…, aligha járul máshoz hozzá, mint hogy… a nemzeti szocializmus bűnöző dimenziója oly mértékben összezsugorodik, hogy »az 1933 és 1945 közötti barbárság morális jelenségként válik semmivé.«"[25]

Nem arról kell tehát okoskodnunk, hogy végső soron mindannyian potenciális gyilkosok vagyunk-e. Másról van itt szó: Hitlerről, az emberről, akiről bizonyosra vehetjük, hogy egyike volt a legfélelmetesebb gyilkosoknak. Mi az ő elborzasztó személyiségét akarjuk analizálni.

Mi sem a relativizálás, sem a redukcionizmus mellett nem kívánunk érvelni. Ugyan kinek is juthatna eszébe, hogy a Harmadik Birodalmat a maga szerteágazó tevékenységi formáival egyetlen egy ember kihatásaira szűkítse le? Mégis, Hitler esetében egy pszichogram elkészítése nagyobb történeti érdeklődésre tarthat számot, mint más történelmi személyek esetében. Egy sor ok következtében ugyanis Hitler feltehetően az a történelmi alak, akinek a legtartósabban sikerült saját személyiségének bélyegét rányomni korára. Mindenütt jelenvalósága már abból is kitűnik, hogy neve a Harmadik Birodalomról és a II. világháborúról írott számos történeti munkában hiányzik a névmutatóból. Nem tüntették föl, mert majd minden oldalon róla esett szó. A nemzeti szocialista rendszer Hitlerrel „állt és bukott". (Karl Dietrich Bracher) Korábbi korszakok zsarnokai még nem rendelkeztek ilyen mértékben a technikai eszközökkel, hogy rákényszeríthessék másokra a maguk akaratát.[26] Napóleonnak a rendelkezésére álló eszközökkel alig lett volna eshetősége arra, hogy csapatait a körbezárt Sztálingrádban Hitlerhez hasonló módon az utolsó töltényig kézben tartsa. Nagy Károly, Barbarossa Frigyes vagy Dzsingisz kán csak olyan távolságig, olyan gyorsan és olyan tartósan volt képes kormányozni, ameddig hírnökeik el tudtak lovagolni. A nyugati világ miniszterelnökei és államfői a leghatékonyabb elektronikus eszközökkel rendelkeznek ugyan, hogy parancsaikat másodpercek alatt eljuttassák a Föld bármely pontjára, kezüket azonban alkotmányok és parlamentek kötik meg. Az orosz autokratáknak senki előtt sem kellett igazolniuk uralkodói akaratukat, a nép azonban tudta, hogy Oroszország nagy, s a cár tőlük távoli messzeségben van.

A semmiféle hagyomány vagy intézmény által nem korlátozott hatalomra Hitler csak fokozatosan tudott szert tenni. Saját pártján belül ez már a hatalom megragadása előtt sikerült neki. Ilyen értelemben Bormann lényegi pontra tapintott rá, amikor meg akarta fiának magyarázni, mi a nemzeti szocializmus, és egyszerűen így határozta meg: „A nemzeti szocializmus a Führer akarata."

Az államban és a Wehrmachtban Hitler fokozatosan egyre több illetékességet szerzett meg magának, s az 1940 és 1944 közötti négy évben végül itt is olyan hatalmi koncentrációt élvezett, amely szinte egyedülálló volt az addigi világtörténelemben. A hitleri Németország lényegéhez és jellegzetességéhez tartozott Albert Speer véleménye szerint, hogy „semmi, abszolút semmi lényeges nem történt benne, amit ne ő kezdeményezett vagy irányított volna."[27]

Ez a tényállás egyáltalán nem illett az uralkodó tudományos gondolkodási mintákba. „Éveken át a legnagyobb nehézséget jelentette számomra az is, hogy, ha megkíséreltem egy döntést a Harmadik Birodalomban visszavezetni a végső pontjára, mindenkor ennél az embernél kötöttem ki", ismerte be Eberhard Jäckel.[28] Hitler különleges pozícióját olyan fogalmakkal igyekeztek körülírni, mint a „cezarománia", a „bonapartista diktatúra", a „monokrácia" (egyeduralom).

„Gyönge diktátor" (Hans Mommsen) Hitler mindössze annyiban volt, hogy mondhatni korlátlan lehetőségeit nem hatékonyan, nem bölcsen és gyakran kontraproduktív módon használta ki.[29] Martin Broszat, aki inkább a funkcionalista, semmiképpen sem azonban a Hitler-központú megközelítés híve, elismerte: a holokauszt beindításához „elegendő volt, hogy Hitler intsen a fejével."[30]

Ennél persze többet tett. Hitler személyesen indította be megsemmisítési politikájának legkegyetlenebb szakaszát az 1942. év elején, azt követően, hogy hadba léptek az Egyesült Államokkal.[31] Új évi szózatában nyomatékosan megerősítette a háború kitörésekor hangoztatott jövendölését, mely szerint a zsidó nem fogja kiirtani az európai népeket, hanem saját mesterkedéseinek fog áldozatul esni. Eltökéltségét nyomatékosította 1942. január 30-án a Sportcsarnokban, valamint február 24-én a müncheni Hofbräuhausban mondott beszédében, s ezzel mindenkinek megmutatta, aki tudnia akarta, hogy mi az irány. Mivel a német zsidókat immár nem tudta kézizálogként és a nyomásgyakorlás eszközeként felhasználni az amerikai nyilvánossággal szemben, hozzájárult deportálásukhoz, amit Goebbels és más körzetvezetők követeltek, és engedélyezte Himmlernek az ártatlan áldozatok gyors eltüntetését.

Ha történetesen nem jut be a birodalmi kancelláriába, amit hihetetlen szerencséjének és egy maroknyi elvakult ember rövidzárlatának köszönhet, akkor „Eichmann és bűntársai… napjaikat gonosz és elkeseredett, végső soron azonban jelentéktelen egyénekként fejezték volna be."[32]

„No Hitler, no Holocaust", állapította meg 1984-ben lakonikusan Milton Himmelfarb.[33] Ez a német szerzők számára is nyilvánvaló volt. A háború, amely 1939. szeptember 1-én kezdődött, nélküle nem terjedt volna ki egész Európára, vélekedett Mandfred Messerschmidt.[34] Golo Mann így fogalmazott: „… egyetlen egy parancsolhatott, amit akart. Hetvenötmillió követte."[35] Nincs még valaki, aki egy mindössze néhány évig tartó egyéni menetben ennyire hihetetlen mértékben meggyorsította volna az idő folyását, és megváltoztatta volna a világ állapotát, mint ő", ismerte föl Joachim Fest.[36]

Enyhítő körülmények

A Hitlerrel szembeni minden mentális távolságtartás ellenére a kortörténeti kutatás feltűnően gyakran vett figyelembe vele kapcsolatban enyhítő körülményeket.

Szívesen tekintették Janus-arcúnak: az egyik oldalon a felfoghatatlan borzalmak, a másikon akár rokonszenvesnek is minősíthető vonások. Joachim Fest a korábbi jó oldalait különböztette meg a későbbi rosszaktól. Ha 1938 tavaszán valamilyen baleset következtében életét veszítette volna, Hitler nagy államférfiként őrződött volna meg az emberek emlékezetében.

Egyenesen a másik, a humánusabb Hitler kereséséről beszélhetünk. Sebastian Haffner Hitler érdemeit vette sorra, hogy aztán annál meggyőzőbben tudja hibáztatni bűnei alávalóságáért.[37] Az időbeli tagolást egy korai jó és egy későbbi rossz Hitlerre Alan Bullock egy másik kettősség érdekében elvetette: Hitler, mint mondja, visszataszító ember volt, ez azonban nem szabad, hogy intellektuális képességei alábecsülésére késztessen bennünket: „Ahhoz, hogy véghez vigye, amit véghez vitt, Hitlernek rendkívüli képességekre volt szüksége – s ezekkel rendelkezett is –, amelyek a maguk összességében csak a politikai zsenikre jellemzők, még ha tettei ennyire elborzasztó következményekkel jártak is."[38]

Werner Maser szó szerint eredt nyomába a gyér forrásoknak, és megrajzolta a családi kapcsolataiban emberi Hitler képét, aki megható módon gondoskodott rákbeteg édesanyjáról, s kishúgának átengedte az árvasági támogatásnak rá eső részét.[39]

Egy hasonló kettős felosztás a valós (vagy vélt) ellenséggel szemben kegyetlen, a saját népével szemben viszont jó indulatú, mi több, gondoskodó Hitlert látott maga előtt, akinek elsődleges célja az volt, hogy „a németeknek a jövőben jól menjen, s hogy szép legyen az életük."[40] A bombázások idején Hitlernek a nép iránti gondoskodása groteszk formákat öltött. Különösen súlyos következményekkel járó légitámadások után, a leginkább érintett területek lakóit, akik lakóházaik füstölgő romjai között kutattak elszenesedett és megcsonkított hozzátartozóik után, s tehetetlen dühükben támadóikat és saját országuk vezetését – amely nagyzolón ígért nekik védelmet minden ellenséges bombával szemben – egyaránt kárhoztatták, külön adag babkávéval kárpótolta.

Az elsőosztályos nebulókat sem hagyta cserben a jó szándékú diktátor abbéli fáradozásukban, hogy elsajátítsák a bonyolult német helyesírást. Elrendelte, hogy a Német Birodalom területén ezentúl a sí szót nem „Ski"-nek, hanem „Schi"-nek kell írni.

Rainer Zitelmann Hitler szociális elkötelezettségét méltatta, valamint az általa kezdeményezett modernizációs hullámot.[41] Uralma alatt vezették be a nyolc órás munkanapot, valamint a fizetett minimális szabadságra való jogot. Hitler megmutatta, vélekedett Max Domarus, hogy „volt tehetsége a gazdaságpolitikához. Ilyetén minőségében nem csak a német nép ismerte volna el, de a világ számára is elviselhető lett volna."[42]

Apologetikus indíttatású szerzők azt állították, hogy Hitler nem adott parancsot a holokausztra, mi több, konkrétan nem is tudott az emberirtásokról. A háborút mintegy rákényszeríttették erre, a bensejében mélységesen békeszerető művészetbarátra. Hitler „valamennyi résztvevő politikai és diplomáciai »baklövései«, mondhatni »baleset« révén keveredett bele a szokásos európai háborúk egyikébe."[43]

Hitler szerepét egy látszólagos, mindenható erő ellentéteként bagatellizálták. Mint mondják, „olyan erők foglyává vált, amelyeket nem ő szabadított el, s amelyeknek belső dinamikája magával ragadta." (Kershaw) Immanuel Geiss jól bevéshető képet vázolt fel: „Hitler egy gyakorlatlan síelőhöz… volt hasonlítható, aki a kezdőknek szánt, enyhe lejtésű domboldalról hamar átmerészkedik a nehezebb lesiklópályákra, az első nyaktörő mutatványok után mind hevesebben száguldó iramsiklásra vált, míg végül odalenn, a mélyben nyakát töri."[44] „A *nebbich* Hitler", gúnyolódott Ron Rosenbaum az iménti megítélésen.[45]

A tisztesség brit hagyományainak megfelelően H. R. Trevor-Roper azon volt, hogy a megvert háborús ellenfelet fairül kezelje. Ennek kapcsán odáig merészkedett, hogy erről az emberről, aki a müncheni Lokalbühnén történt első fellépése óta soha nem szabadult meg teljesen a kisstílű bűnöző alattomos jellemvonásaitól, azt tanúsítsa, hogy „rém őszinte" volt, és „meg volt győződve a maga jóravalóságáról". [46]

További kísérlet Hitler felmentésére az a tétel, mely szerint az oroszországi háború megelőző lépés volt. Hitler 1940 nyarán nem támadta meg a Szovjetuniót, csak azért, mert a határ közelében felsorakozott, „ugrásra kész" ellenséges egységek erőkoncentrációja láttán tartott volna attól, hogy azok az elkövetkező hetekben lerohanják. Nagyon is lehetségesnek tartott azonban egy támadást valamely későbbi időpontban. „Oroszország meg fog támadni bennünket, ha gyengék leszünk", jelentette ki Goebbelsszel folytatott beszélgetésében 1941. június 16-án. „Tennünk kell valamit, Moszkva távol akarja tartani magát a háborútól mindaddig, amíg Európa ki nem fárad, és el nem vérzik. Sztálin akkor akar majd cselekedni, bolsevizálni akarja Európát, s kézbe akarja venni az irányítást. Ezt a számítását keresztbe fogjuk húzni."

A megelőző háborúval kapcsolatos kijelentések a Harmadik Birodalom propagandagépezetének eszköztárába tartoztak. Hitler szívesen adta el agresszív politikáját jogos önvédelemként. A megtorlás motívuma önállósult, majd túlsúlyba is került gondolkodásában és cselekvésében. Végül számára már minden megtorlásnak számított, még a zsidók meggyilkolása is. A rakétáit, amelyekkel kísérletet tett London lerombolására, megtorló fegyvereknek nevezte *(Vergeltungswaffen)*, rövidítve V1 és V2.

A színlelés mestere

Hitler hivatalba lépése hamis esküvel kezdődött. „Egy hétfői napon, 1933. január 30-án, délelőtt fél tizenkettő órakor, Paul von Hindenburg birodalmi elnök feleskette Adolf Hitlert a weimari alkotmányra, s ezzel birodalmi kancellárrá nevezte ki. A náci vezér olyan szavakkal esküdött, amelyek minden objektív szempont szerint kimerítették a hamis eskü tényállását, megfogadván, hogy minden eszközzel védelmezi és megőrzi az – általa mellesleg éveken át „némettelennek" gúnyolt – köztársaság alkotmányát és törvényeit." [47]

Ez mindenesetre már a második, súlyos következményekkel járó, lelkiismeretlen becsapás volt ezen a történelmi délelőttön. A vonakodó birodalmi elnök ugyanis csak azzal a feltétellel mutatkozott hajlandónak Hitler kinevezésére, ha a jóval megbízhatóbb, német nemzeti-néppárti Alfred Hugenberg kerül be erős emberként és biztonsági garanciaként Hitler új kormányába. Hugenberg csakis azért tette félre a meghízhatatlan Hitlerrel szembeni aggályait, mert az a szó szoros értelmében öt perccel eskütétele előtt ünnepélyesen becsületszóval fogadta, hogy a pártok képviseleti arányait a kormányban – ahol a náciknak most csak két hely jutott – még abban az esetben is megőrzi, ha a német nemzeti-néppártiak a Hitler által hamarosan kieszközölni kívánt új választásokon szavazatokat veszítenének. Nem telt bele két hónap, és az újonnan kinevezett kancellár választási harcban tudta mérlegre tenni megszerzett hatalmát, mindamellett csalárd módon sikerült megszerezni hozzá Hindenburg bizalmát. Így fütyült az adott szavára, s haladéktalanul további nácikat nevezett ki minisztereknek.

Alattomossága megmutatkozott, amikor 1933 májusának derekán belépett a nagypolitikába. Elődei a kancellári hivatalban a konfrontációs politika segítségével (részben sikerrel) Németország helyzetének javítására törekedtek a nemzetközi konferenciákon. Hitler ezzel szemben nem a közvetlen konfrontáció útját választotta, hanem a megtévesztés politikáját, amelynek első, látványos megnyilvánulása 1933. május 17-én elmondott, úgynevezett békeszózata volt.[48]

Hitler egy sor látványos szerződést kötött: a Vatikánnal, Lengyelországgal, Nagy-Britanniával. Ezek kapcsán külpolitikai tárgyalópartnereinek olyan engedményeket tett, amelyekre elődei a Weimari Köztársaságban nem voltak hajlandók. Azért nem esett ez egyáltalán nehezére, mert esze ágában sem volt, hogy tartsa magát a megállapodásokhoz. Egy különösképpen sikeres megtévesztő manőverrel, „az önmaga ártalmatlanságát elhitető lenyűgöző stratégiával" (Jacobsen) Hitler a maga szolgálatába állította Németország konzervatív köreit, s ezzel más nemzeteket is felültetett. Gyilkos élettér-koncepcióját azzal álcázta, hogy beleillesztette a versailles-i szerződés revíziójával kapcsolatos ismert követelésekbe, s úgy tett, mintha e jogos követelések teljesülése esetén annyiban is hagyná a dolgot.

Egyik beszédében aztán, amelyet 1938. november 10-én kiadók és újságírók előtt tartott a müncheni Barna Házban, „leplezetlenül… ismertette 1933 óta alkalmazott bekepropagandájának merőben taktikai jellegét": „Csakis a németek békeakaratának és békeszándékának folyamatos hangsúlyozása révén volt lehetséges, hogy lépésről lépésre visszaszerezzük a szabadságot a német nép számára, s megjelöljük azt az irányt, amely minden egyes esetben a következő lé-

pés előfeltétele volt." Most azonban Németországban „lejárt a pacifista lemez."[49] Hitler már 1937. február 24-én derűtől kicsattanva vallotta be régi harcostársai előtt a müncheni Hofbräuhausban, hogy mindenkit átvert: „így aztán akkoriban, 1933-ban, előre gondoskodó módon, nehogy megijesszük környezetünket, csak keveset mondtunk el abból, ami a szándékunk."

A színlelés tudományát Hitler hideg számítással alkalmazta. „Egy óvatlan pillanatban önmagát Európa legnagyobb színészének nevezte."

1933 tavaszán, amikor az SA a maga túlkapásait és rendzavarásait elkövette, Hitler „kiféle úgy tett, mintha verőlegényei „egyes kisiklásaihoz" az ég adta világon semmi köze nem lenne.[50] „Ha a Führer tudna erről!" – mondogatták az emberek, feltételezvén, hogy ez esetben haladéktalanul véget vetne a tarthatatlan állapotnak. A *Jelentések a Birodalomból*, amelyek az SS biztonsági szolgálata által rendszeresen összeállított hangulat-beszámolókat tartalmazták a nép soraiból, megmutatták: Hitlernek a maga képmutató taktikájával sikerült elérnie, hogy egészen a háború befejeződését közvetlenül megelőző időszakig saját népe ne illesse kritikával.[51]

Sok katona fejében ott kísértett a jó Hitlerről és a rossz Német Nemzetiszocialista Munkáspártról (NSDAP) kialakított klisé.[52] Hogy mennyire jól sikerült őt Hitlernek megtévesztenie, azt Hugo Sperrle repülőtábornok svábos nyerseséggel megfogalmazott kijelentése bizonyítja leginkább: „Hitlert odafönt csupa szar alak veszi körül."[53] Saját honfitársait Hitlernek egészen a keserű végig sikerült az orruknál fogva vezetnie. A háború utolsó hónapjaiban fogságba esett katonák a kihallgatásokon panaszkodtak az amerikai hadseregnek a hiányos utánpótlásra, az elhibázott stratégiára, a magasabb beosztású tisztekre, a században velük együtt szolgálókat, és Hitlert azonban soha nem illették kritikával.[54]

Egyházellenességét Hitler hosszú időn át olyan remekül takargatta, hogy az „Ostmark" Németországhoz csatolásakor az osztrák püspöki kar Innitzer bíboros vezetésével üdvözlő delegációt küldött bécsi szállására, a Hotel Imperialba, s elrendelte a harangok megszólaltatását.

A nemességgel szembeni ellenszenvét Hitler talán még tökéletesebben leplezte. 1923 novemberében sikerült rábeszélnie von Kahr főállambiztost, hogy vegyen részt a tervezett „berlini bevonuláson", mégpedig azzal, hogy biztosította számára az illúziót: ez a bevonulás előjátéka lehet a Wittelsbacher-dinasztia újbóli trónra lépésének, amiről von Kahr mindig is álmodott. Később több monarchista hitt abban, hogy megnyerhetik tervüknek Hitlert, mely szerint Hindenburg halála után a Hohenzollernek visszakerülhetnek a német császári trónra.

Hitler még attól sem riadt vissza, hogy együttérzést színleljen az üldöztetéseknek, bojkott-felhívásoknak és fizikai bántalmazásoknak kitett zsidókkal. 1933. április 5-én ezt írta Hindenburgnak, aki aggodalmát juttatta kifejezésre a miatt a benyomás miatt, amelyet a hatalom megragadását követő zsidóellenes hajsza a külföldben keltett, s kiállt a háborúban részt vett zsidók mellett: „Megértem belső mozgatórugóikat, másfelől viszont magam is szenvedek a sors kegyetlensége miatt, mely olyan döntéseket kényszerít ki belőlünk, amelyeket emberileg ezerszer is elkerülnénk." „Ha Hitler valaha szenvedett is, ettől bizonyosan soha", kommentálta Helmut Heiber ezt a hazug levelet.[55]

Az idős tábornagyot Hitler minden egyes alkalommal nagy ügyességgel verte át. Röhm és más SA-vezetők, von Schleicher és von Bredow tábornok, valamint más, számára kellemetlen személyek hidegvérrel történő meggyilkolása után Hitler július 3-án felkereste őt a neudecki kastélyban, és jelentést tett az állítólagos lázadásról. Annyira meggyőzően színlelte az őszinte megdöbbenést, hogy az agg tábornagy megértően vigasztalta őt a kiontott vér miatt.[56]

Baillie amerikai újságíróval egy interjúban azt próbálta meg elhitetni, hogy a nürnbergi törvények mindenekelőtt maguknak a zsidóknak a védelmét is szolgálták: „ennek egyik bizonyítéka, hogy a korlátozó intézkedések bevezetése óta számottevő mértékben enyhült az országban a zsidóellenes hangulat."[57]

A holokauszt nem pusztán Hitler egyik legkegyetlenebb bűne volt, de egyszersmind a legalattomosabb is. Taktikai szünetekkel ködösítette kíméletlen zsidópolitikájának céljait. Amikor 1934-ben meghirdette forradalmának befejeződését, amikor 1936-ban az Olimpiai Játékok miatt lemondott a világ közvéleményének ingerléséről, s amikor 1938-ban Ausztria és a Szudéta-vidék csatlakoztatása miatt nyugalomra volt szüksége, sok zsidóban táplálta azt a csalóka reményt, hogy birodalmában, igaz jogfosztott, de bizonyos mértékben mégiscsak biztos egzisztenciára lelhetnek. Nem csak nyers erőszakkal, de mindenekelőtt csalással és ámítással sikerült neki zsidók millióit gázkamrákban elpusztítani. A Reinhardt-akció törzsszemélyzete, amelynek közvetlen köze volt a bełżeci, a treblinkai és a sobibóri haláltáborban folyó megsemmisítésekhez (az akciónak legalább másfélmillió ember esett áldozatul), mindössze 92 tagból állt. Mivel hihetően biztosították az áldozatokat afelől, hogy a transzportok keleten létesített munkatáborokba irányulnak, a zsidótanácsok a zökkenőmentes szervezésre törekedtek. Hitler szemérmetlenül kihasználta a németek hiszékenységét. A halálra szántaknak a táborba érkezésükkor elmagyarázták, hogy először alapos tisztálkodáson és tetűirtáson kell átesniük. Gyanútlanul levetkőztek, s leadták a ruháikat. Akadtak olyanok is, akik, mielőtt a „zuhanyozókba" léptek volna, érdeklődtek, hogy vajon a víz meleg-e.[58]

Birger Dahlerus svéd üzletember nem sokkal Lengyelország lerohanása előtt egy utolsó kísérletet tett a háború megakadályozására, s Göring társaságában 1939. augusztus 26-án meglátogatta Hitlert.[59] A Führer fölkelt az ágyából, s fogadta a két kései vendéget. Kérdésére, hogy az angolok miért fenyegetik őt hadüzenettel, azt a választ kapta, hogy nem hisznek neki. Erre kifakadt: „Idióták, hazudtam én valaha is életemben?"

Ez a kitörés, amely még egy talpig becsületes ember esetében sem hihető teljesen, ez volt a színlelés netovábbja. Hitlernek tisztában kellett lennie azzal, hogy végtelenül sok esetben hazudott, s hogy Anglia, ha a háború egyszer kitör, aligha köt vele békét, mert szerződő félként elvesztette hitelét. Ugyanakkor az angolok ebben az időpontban még nem tudták, hogy még a nagy „megbékélési manőver" során, az 1935-ös flottaszerződés alkalmával is becsapta őket.[60] Kötelezte magát, hogy a tengeri fegyverkezésben nem haladja meg Nagy-Britannia erejét, s hogy csatahajókat mindössze 40 ezer tonnás méretig épít, de ugyanabban az évben már elrendelte 56 ezer tonnás hajók építését is.

Az oroszországi hadjárat során aztán Hitler szűk körben – egy megbeszélésen, amelyen a Wehrmacht Főparancsnokságának (OKW) vezetője, Keitel, vala-

mint Zeitzler vezérkari főnök vett részt –, nyíltan beszélt a hazugság megengedhetőségéről a propagandisztikus háborús vezetésben. „Ami engem illet, magam sem tudom, meddig mennék el; ha nem lenne a pszichológiai hatás, nyugodtan mondanám: megvalósítjuk a teljesen független Ukrajnát – a szemem sem rebbenne, amikor ezt kijelenteném, aztán mégsem tenném meg."[61]

Ilyenformán aligha meglepő, hogy Hitler egy vaskos hazugsággal távozott a politika színpadáról, amikor politikai végrendeletében 1945. április 29-én az alábbi kijelentést tette: „Nem igaz az, hogy én, vagy Németországban bárki más 1939-ben akarta volna a háborút." E kijelentése ugyanarról az arcátlanságról tanúskodik, amely mindig is jellemezte Hitler viselkedését, önelégültségéről, valamint talán képességéről is, hogy valóban higgyen saját hazugságaiban.

A hazugság szól belőle

Eddig egy különösen agyafúrt politikus viselkedését vizsgáltuk, akinek az eljárásmódja azonban nem sokban különbözött korának nemzeti normáitól, amikor is a német kormányzati hivatalok valósággal sportot űztek abból, miképpen rúghatnák fel valamilyen formában a versailles-i szerződést, ilyenformán pedig hazafias szándékkal ugyan, de hazudjanak, megtévesszenek, titkos pénzalapokat hozzanak létre, és leplezzék a fegyverkezést. 1919-et követően az esküszegés valóságos divattá vált a hadsereg és a haditengerészet tisztjei között, vélte Gerhard Weinberg. A legtöbben a Weimari Köztársaság alkotmányára esküdtek fel, ezt azonban a legtöbb esetben egyszerűen elfeledték.[62] Hitler ugyanakkor nem csak a politikában hazudott, hazudott a mindennapi életben is, hazudott és színlelt szinte mindig, még akkor is, amikor közeli ismerőseit a látszat szerint bizalmába fogadta. Nem akadt olyan ember, akinek Hitler fenntartás nélkül megnyílt volna. Alapvetően soha nem engedte, hogy bárki a kártyáiba pillantson, s még kérkedett is azzal, hogy nem bízik másokban, hazudik nekik, majd meglepi őket.[63]

Hogy mennyire fontos volt számára a becsapás mint alapelv, jól mutatja különös okfejtése a *Mein Kampf*ban az emberiség fejlődéséről: „Bizonyos furfangok és ravasz rendszabályok" alkották „az első lépéseket, amelyek látható módon eltávolították az embert az állattól. Kezdetben „meg kellett találni azokat a fortélyokat és cselfogásokat, amelyek bevetése megkönnyíti a más teremtményekkel folytatott harcot…"

Carl J. Burckhardt, a danzigi Völkerbund főbiztosa, mindenki másnál jobban átlátott Hitleren: „Ha ellenben alaposabban odafigyelünk, akár az a benyomásunk támadhat, hogy az olyan széles körben használatos és helytálló fogalmak, mint a »hazug«, nem képesek tökéletesen kifejezni a Hitler-jelenséget… »Ha a szavamat adom, akkor be is tartom, mondja«; nem sokkal később azonban, előfordulhat, hogy már ugyanazon a napon, meg is szegi az ígéretét, mintha a fogadkozás csak valami konvencionális, elcsépelt fordulat lett volna. Már-már azon lennénk, hogy ne is úgy fejezzük ki magunkat: »hazudik«, hanem hogy inkább azt mondjuk: »A hazugság szól belőle.«"[64] Nem látta ezt másként Hermann Rausching, a danzigi szenátus egykori elnöke sem: „Minden »görcsös«

benne, hogy az ő egyik kedvenc kifejezését használjuk. Semmi sem természetes, még a gyermekek és az állatok iránti szeretete sem az: minden csak póz."[65]

Légiószámra sorolhatnánk a jóhiszemű áldozatokat, akik bedőltek színjátékának. Különösen jól sikerült megtévesztenie Dr. Blochot, azt a zsidó orvost, aki anyját kezelte egészen addig, amíg az rákban meg nem halt: neki eljátszotta a mélyen megrendült gyermeket. Az idős orvos, aki 1938-ban, Ausztriának a Német Birodalomhoz való csatolását követően mondhatni zaklatások nélkül hagyhatta el az országot, Hitlerről még amerikai számkivetésében is meglepően jó bizonyítványt állított ki. Hosszú praxisa során, mint mondta, soha nem látott még egy ilyen fiúgyermeket, akit ennyire megrendített volna a gyász.

Hitler 1938-ban jéghideg fejjel használta ki a Blomberg–Fritsch affért arra, hogy megteremtse háborús tervei megvalósításának személyi feltételeit. Ennek során kihagyta a számításból Göringet, akit túl „nehézkesnek" tartott, így nem akarta, hogy ő legyen Blomberg utódja, s azzal próbálkozott, hogy ismét Goebbelset avassa be közelebbről az ügybe. S valóban, elég volt egy rövid színjáték, máris sikerült meghatnia a könnyen lelkesedő értelmiségit azzal, hogy krokodilkönnyeket hullatott hadügyminiszterének morális hibái miatt. Goebbels ezt írta Naplójába: „A Führer egészen megrendült. Könny szökött a szemébe. Igen komoly óra ez." Ugyanakkor a propagandaminiszter a birodalmi kancellárián mindössze egy csepűrágó magánelőadásának a közönsége volt.

Még a légierő segédtisztjét, von Below-t is lenyűgözte Hitler a maga show-jával. Emlékirataiban így számolt be erről: „Ezzel az afférral egy egész világ omlott össze Hitlerben. Eddig az ügyig megingathatatlan volt Hitler nagyrabecsülése a tábornokokkal – és a nemességgel – szemben."[66]

Szó nincsen arról, hogy Hitler valaha is nagyra becsülte volna a nemességet. Mindössze be akarta hízelegni magát segédtisztje kegyeibe, akivel szívesen tartotta a kapcsolatot, s akinek számíthatott a titoktartására. Ebből a célból von Below feleségét, Mariát is bevonta a baráti kapcsolatba. A háború után az asszony arról számolt be, hogy férjével együtt remekül érezték magukat a Berghofon, megítélése szerint kellemes, bizalommal teli légkör uralkodott ott, s elképzelhetetlen lett volna, hogy bárki a kulcslukon át kémkedjék. A háború alatt Hitler még szüleinek az élelmiszerellátásáról is gondoskodott.

Hasonló színházat rendezett Hitler 1938. november 9-én, a „birodalmi kristályéjszakát" megelőzően. A vom Rath német diplomata elleni merénylet a pogrom előtörténete szempontjából „nem játszott oksági szerepet."[67] Pusztán a végszót adta Hitler kedvenc szerepéhez: újfent eljátszhatta a jogtalanul megsértett és mélységesen megrendült embert.

Színészi vénával áldotta meg a sors, és egész udvartartása előtt megjátszotta az aggódva gondoskodó családapát, valamint a kikezdhetetlen erkölcsű polgárt, akinek még szexuális szükségletei is hajszálra megegyeztek az átlaggal.

Egyik titkárnője összevetette a birodalmi kancellárián tapasztalt munkastílust azzal, amelyet a háború után a szabad piacgazdaságban ismert meg. A hitleri korszak ebben az összehasonlításban egyáltalán nem vizsgázott rosszul. Sokan számoltak be osztrákos charme-ról Hitlernél (amit persze nem kell feltétlenül bóknak tekintenünk).

Ugyanakkor alattomosság, ridegség és az együttérzés hiánya jellemezte azt az embert, aki az élete egy pontján képessé vált arra, hogy milliószámra gyilkoltasson meg embereket. Miként az életút-kutatások kimutatták, az együttérzés semmiképpen sem az a tulajdonság, amely egy ember életrajzában elszórtan bukkan fel.

Hitler „pőre rútsága"[68] csak alaposabb megfigyelés után vált nyilvánvalóvá. Brigitte Hamann szétzúzta a legendát azzal kapcsolatban, hogy Hitler önként lemondott volna kishúga javára az árvajáradékról.[69] Nem ő, hanem törvényes gyámja vezette be a megfelelő szabályozást. Haldokló anyjával a fiatal Hitler csak annak halála előtt három héttel kezdett törődni. Korábban még arra sem volt képes, hogy betegágyánál meglátogassa, s ehhez Bécsből Linzbe utazzon.

Hitlerre más trükköket is sikerült rábizonyítani. A bejelentkezési jegyzék alapján nem volt különösebben nehéz kideríteni, hogy Münchenbe érkezésének időpontját előbbre keltezte. 1913. május 25-én érkezett meg, s nem – mint azt ő maga mindig állította – 1912 tavaszán. Ezenkívül elhallgatta, hogy nem egymaga érkezett, hanem Rudolf Häusler társaságában, aki eleinte megosztotta vele a bérelt szobát.

Hitler csak „kevés személyes jellegű feljegyzést készített", levelet is csak aránylag ritkán" írt.[70] Nem akarta magát tartalmi kérdésekben elkötelezni, és kifejezetten akadályozta, hogy kézírásával hosszabb szövegrészek grafológusok kezébe kerüljenek.

„A legszemélyesebb irat, amelyet hátrahagyott, paradox módon egy hatósági beadvány, a huszonnégy esztendős, hadkötelezettség elől menekülő fiatalember perfelvétele Linz város elöljáróságával szemben."[71] Különösen fontos, mondogatta olykor Hitler, „egy politikai vezér régi élettapasztalata: semmit, amit szóban meg lehet beszélni, soha nem szabad leírni. De soha!" Vagy más helyütt: „Az emberek túl sokat firkálnak: kezdve a szerelmeslevelektől egészen a politikai levelekig. Valami terhelő körülmény mindig kisül belőle."

Kezdettől fogva minden német emberbe bele akarta nevelni a szigorú titoktartást. Mind ez idáig elmulasztották ezt a férfias erkölcsi értékek közé sorolni. Háborúban a fecsegő természet csaták elvesztésével járhat. „Az ellenség hall bennünket!" – a jelszó célja az volt, hogy a néptársakat elriassza a titkok kifecsegésétől.

Naplót Hitler, mint azt ma már ország-világ tudja, sohasem vezetett. Fényképeket is csak azok a fotósok készíthettek róla, akiknek engedélyt adott rá. Az elkészült képeket cenzúrázták, s ha azok nem feleltek meg neki, nyomban betiltotta őket.

Még könyvének a *Mein Kampf*nak a szövege is a maga különös bőbeszédűségével ködösítette a valós tényállásokat. Kurt Pätzold és Manfred Weißbecker is valami sajátos megfoghatatlanságot érzékelt a sok-sok lapon: „Minden belesüpped az anonimitásba és a tárgynélküliségbe, minden kivonja magát az ellenőrizhetőség alól."[72] Mindamellett még annak is jobban örült volna – közölte 1938-ban bizalmasan egykori ügyvédjével, Hans Krankkal –, ha ezt a könyvet sem írja meg, mert túlságosan árulkodónak és nyitottnak tartotta.

Az angol nyelvű kiadást *(My Struggle)* kozmetikázott formában tették közzé. „Hiányoztak Hitler legdurvább kijelentései Németország külpolitikai expanzió-

jával és a zsidók általi fenyegetettséggel kapcsolatban. Hitler rögeszméjét, miszerint a zsidók árja nők elcsábításán mesterkednek, túlnyomó részben kigyomlálták a könyvből. Teljesen hiányzott az a szövegrész is, amely arról beszélt, hogy Németországnak az I. világháborúban 12-15 ezer zsidót el kellett volna gázosítania."[73]

1928-ban írott második könyvét, amelyben beszámolt külpolitikai megfontolásairól, a biztonság kedvéért életében soha nem engedte kiadni. Hitler a szó szoros értelmében egész életében egyetlen meg nem fontolt szót sem ejtett ki a száján, mondta róla gazdasági minisztere, Hjalmar Schlacht.[74] Még a nevetését is kontroll alatt tartotta, mert úgy tartotta, árulkodó lehet. Csak úgy nevetett, hogy „arcát ferdén maga elé tartott kezébe temette".[75]

A Harmadik Birodalom aktái különös nehézséget jelentettek. „Soha nem értettem meg igazán a vágyat a náci dokumentumok iránt, azt a valóságos szenvedélyt, amely ilyen zavaros forrásokból származó dokumentumok feltárására irányul, miképpen azt a reményt sem, amelyet ahhoz fűznek, hogy okosabbak és tájékozottabbak legyünk általuk", csodálkozott Seev Goshen.[76] A nácik ugyanis, mint ismeretes, nem riadtak vissza a minden aggodalmaskodás nélküli dokumentumhamisítástól sem, mint amilyenek például az eutanáziagyilkosságok során kiállított halotti bizonyítványok voltak. Az ilyen megtévesztő akciók sok esetben valóban sikeresek voltak, a Hitler által takargatott cselekmények valós mérete nehezen átláthatóvá vált. Hitler magatartásának értelmezéséhez nyilvánvalóan pszichológiai alapműveltségre lett volna szükség, hogy valaki az általa megadott adatokat patologikus képzelgések valóságos szövevényeként helyesen ítélje meg.

A képzet síkjainak összemosódó keveredése vált nyilvánvalóvá a Röhm-puccs alkalmával is. Hogy Hitler vajon valóban hitt-e az összeesküvésben, az megállapíthatatlan, vélekedett Norbert Frei: „Az a hisztéria, amelybe a »Führer« Godesberg óta mind jobban belekeveredett (itt szállt meg a Rheinhotel Dreesenben Münchenbe repülése előtt, hogy Bad Wiesseeben letartóztassa Röhmöt), hihetővé teszi őrült monológjait, és feledteti, hogy nem utolsó sorban az igazolás és a viszontbiztosítás aktusáról volt szó."[77] A kulturális fejlődés során elkülönülő élményformák Hitlernél még elválasztatlanul összetartoztak. A Szudéta-válság idején Hitler „a határozottságnak, az üres szócséplésnek, az öncsalásnak és a vakságnak egy olyan elegyét mutatta, amely számunkra igencsak megnehezíti, hogy ennél az embernél pontosan meghúzzuk a határt a racionális számítás, a fanatikus önszuggesztió és az ügyes színészkedés között", vélekedett Bernd Jürgen Wendt."[78]

Szárnysegédjét, Schaubot, halála előtt Hitler azzal a megbízatással küldte a Berghofra, valamint müncheni, a Prinzregentenplatzon található lakására, hogy a legutolsó darabig semmisítse meg összes magán jellegű iratát. Így sikerülhetett neki halála után is ködfátyolba burkolnia magánéletét, ami eltakarja bűnöző természetének ösztönszerűségét. Hitler több, mint fél évszázadon át, úgy tűnik, megúszta a feltárást. „Ennek a vezéralaknak egy minden tekintetben meggyőző és a források szempontjából is biztosan megalapozott megfejtése a személyes források szűkössége miatt mind ez idáig nem járt sikerrel", állapította meg Martin Broszat.

Most azonban eljött a pillanat, hogy Hitler a pszichológus kezeibe kerül, akit semmi más cél nem vezérel, mint hogy alapos revíziónak vesse alá a Hitler-képet, mégpedig nem a jó, hanem a rossz irányában. Hitler nem csak rettenetes politikus volt, hanem mindenekelőtt és elsősorban elborzasztó ember. Pusztító következményekkel járó politikáját akkor tudjuk a legjobban megragadni, ha egy gonosz, kíméletlen, őszintétlen és önző személyiség közvetlen kifejeződését látjuk benne. Programjában még akár félig-meddig hasznosítható kezdeményezések is lehettek, de terhelt személyisége révén minden rosszra fordult. Hitler jelleme sokkal visszataszítóbb volt, mint azt eddig feltételeztük, s ez a pszichológiai felismerés azt sugallja, hogy újra kell értékelnünk a német diktátornak az elmúlt század első felében játszott szerepét.

Az analízis kíméletlen nyíltsággal fogja feltárni az emberiség ezen ellenségének pszichopatológiai mélységeit. Ezért nem is szándéka, hogy minden második mondatban olyan kifejezések alkalmazásával, mint a bűnösség vagy a barbárság, hangsúlyozza – amit máskülönben már Ian Kershaw is feleslegesnek tartott –, mennyire távol áll tőle ez az érzület.

A nemzetiszocialista kifejezéseket, olyanokat, mint a *Führer* (Vezér), a *Machtübernahme* (Hatalomátvétel), az *Anschluss* (Csatlakozás, azaz Ausztriának a Német Birodalomhoz történő csatolása), a *Marsch auf die Feldherrnhalle* (Vonulás a Hadvezérek Csarnokához), a legtöbbször nem tesszük – mint azt a legnagyobb fokú korrektség megkívánná – idézőjelbe. Ezzel semmiképpen sem szeretnénk arra utalni, hogy Hitlert valóban elismerjük „Führernek”, vagy hogy a *Marsch auf die Feldherrnhalle* valóban hősi esemény volt. A pszichoterápiás nyelvhasználatban amúgy is szívesen alkalmazzuk a páciensek gyakran önkényes nyelvhasználatát, mert így jobban betekintést nyerhetünk zavaros világlátásukba.

Karl Dietrich Erdmann azon megállapítása, mely szerint Hitler esetében olyan személlyel van dolgunk, akinek „nincsenek életrajzírókat is csalogató belső távlatai”, a pszichológust aligha riaszthatja el.[79] Mi több, éppen arra érez késztetést, hogy bevesse ismereteit, amint egy „szokatlan figura lép a német történelem előterébe”.

Míg egy életrajzíró gyakran nem tudja elkerülni, hogy végső soron mégiscsak valamennyi rokonszenvvel is viseltessék azzal a személlyel szemben, aki éveken át tartó fáradozásának tárgyát képezte, a pszichológus boncoló hozzáállása megakadályozza a viszontáttételt.

„Nem illendő megírni egy tömeggyilkos életrajzát. Azt, hogy miképpen teltek az estéi, milyen zenét kedvelt, hogy szívesebben ivott-e bordóit vagy pezsgőt. Ez mind érdektelen, nem ide tartozik”, vetette Golo Mann a Hitler-életrajzírók szemére.[80] Ez az ellenvetés a pszichológusra kevésbé vonatkozik. Bátran foglalkozik látszólag, persze a klinikai távolságtartás megőrzése mellett mellékes apróságokkal, amelyek bizonyára nem tartanak számot a történész érdeklődésére, és hozzászokott ahhoz is, hogy egyaránt szakvéleményt alkosson a közlekedési kihágást elkövetőről, az ágyba vizelőről és a rablógyilkosról, anélkül persze, hogy társadalmunk ezen tagjaival szemben szükségképpen rokonszenv alakuljon ki benne.

Könyvünk célja ennél fogva nem más, mint hogy a pszichológiai tudomány eszköztárával tárja fel a történelem egyik legelborzasztóbb szörnyetegének bel-

ső világát. A nyájas olvasó döntse majd el, hogy sikerült-e lerántanunk a leplet a titkáról.

1.2. Szalmaláng

Üstökösszerű felemelkedés

1920 márciusában egy harmincéves fiatalember lépett ki az egyik müncheni kaszárnya kapuján. Nem sokkal korábban szerelték le a hadseregből. Az obsitja ötven márka volt. Ezenkívül magával vihetett egy tábori sapkát, egy díszkabátot, egy posztónadrágot, egy inget, egy köpenyt és egy bakancsot.[81] A cókmókja közé tartozott egy I. osztályú vaskereszt, amire igencsak büszke volt. Eddigi életében nem halmozták el kitüntetésekkel és egyéb elismerésekkel.

A harmincéves fiatalembert nem várta nő. Még nem házasodott meg, s nem is volt jövendőbelije vagy barátnője. Az a gondolat, hogy házassággal javítson szociális helyzetén, távol állt ettől a magának való ifjú embertől, bár felismerte: „A fiatal lányok jobban kedvelik a katonákat, mint a civileket." Félszegen viselkedett a nőkkel szemben, már katonai szolgálatát megelőzően is csak férfiakkal lakott együtt, és egyértelmű előítéletekkel viseltetett a női nemmel szemben.

A leszerelt katonának újra körül kellett néznie a világban. Közel hat éven át szolgált, de mindössze az őrvezetőségig tudta fölküzdeni magát. Szerény környezetből származott, nem voltak megtakarításai, és iskolázott sem volt. A helyesírással éppúgy hadilábon állt, mint ahogy kulturáltan enni sem tudott. Művészi adottsága a háború előtt lehetővé tette számára, hogy postai levelezőlapokat festegetve szűkös egzisztenciát biztosítson magának. Hogy tehetsége a további karrierhez elégendő lett volna, az kérdéses. Két súlyos sebesülésből épült fel, egészsége nem volt a legjobb, szemét mérges gáz károsította meg. Sportpályafutásra aligha gondolhatott. A tartása rossz volt, és a bőre is némiképp petyhüdt.

Felemelkedésének esélyeit nem növelte külseje sem: elég volt kinyitnia a száját, nyomban bárkinek szemet szúrhatott rossz fogazata. Alkata a keskeny, csapott vállakkal s a feltűnően széles csípővel, meglehetősen távol állott a férfi szépségideáltól. Első pillantásra a középmagas, cingár, sötét hajú férfi a maga széles orrával és felső ajka fölötti, kétujjnyi vastag bajszával, keskeny ajkaival, és enyhén lefelé biggyesztett szájzugával energikus álla felett, aligha keltett feltűnést. „Mindenestől plebejus volt, és a faji felsőbbrendűségnek, amelyre folyton-folyvást hivatkozott, egyetlen testi jegyével sem rendelkezett."[82] A kaszárnyát elhagyó Hitler külsőleg feltűnést nem keltő, átlagos típus volt. „Eletének ezekben az első esztendeiben minden arra utalt, hogy jelentéktelen és középszerű jövő vár rá, és semmiféle jele nem volt annak, hogy egyszer még eláll tőle a világ lélegzete."[83]

Sokak számára észrevétlen maradt, „milyen csúnya, taszító, aránytalan az arca."[84] Ugyanakkor természettől fogva valami rugalmasság is sajátja volt arcának, ezáltal kifejezésre tudta juttatni igen gyorsan változó hangulatait. Egyik pillanatról a másikra tudott megváltozni: „hol barátságos és kedves, hol rideg és parancsoló, hol meg cinikus és szarkasztikus tudott lenni, hol pedig holtsápadt a méregtől vagy torz a dühtől".[85] Intenzív nézésű, kissé megduzzadt, vizenyős szemei kiguvadtak, és sajátos, a dialektustól sem teljesen mentes beszédére az ember fölkapta a fejét, amikor üvöltővé és szaggatottá vált, és „furcsa,

már-már rikácsoló hangon kelt ki magából".[86] Hirtelen gesztikulációja következtében gyakran fordult elő, hogy egyik hajfürtje a homlokára csúszott le.

Noha emberi számítás szerint a felemelkedés esélyei számára a lehető legcsekélyebbek voltak, tizenhárom év alatt ez az ember a birodalmi kancellárságig vitte. Ezt követően nem tellett bele másfél esztendő, s már államfő is volt, és még öt évvel később uralma alá hajtotta Európa nagy részét. Ez az élettörténet hihetetlennek hangzik, olyan, akárha egy rossz film forgatókönyve lenne, amely a legcsekélyebb mértékben sem takarékoskodik a túlzó effektusokkal. Ebben az életrajzban minden moziszerű, és nem a történelemre emlékeztet. Már csak azért sem, mert egy ennyire látványos felemelkedés a német társadalomban, amelyre igen csekély mértékben volt jellemző a vertikális mobilitás – a legkevésbé külföldiek számára –, majdhogynem lehetetlennek tűnt.

Ha elvakít bennünket Hitler üstökösszerű fölemelkedése, könnyen észrevétlen maradhat számunkra, hogy voltaképpen egész élete nem egyéb balsikerek sorozatánál, amit olykor-olykor megszakítottak szalmalángszerű fellángolások. A gyönge iskolai tanuló kétszer is sikertelenül felvételizett a művészeti akadémiára. Sem valamiféle polgári egzisztencia felépítésében nem járt sikerrel, sem megházasodni nem tudott. Belépése a politikai életbe három év után kudarccal végződött. 1924-ben egy teljesen félresikeredett puccs rácsok mögé juttatta. Pártja előbb széthullott, majd a világgazdasági válság időszakában egy látványos felemelkedést követően, ismét lehanyatlóban volt, amikor Hitlert 1933. január végén birodalmi kancellárrá nevezték ki.

Defektsorozat

Ámde az elhibázott lépések még ekkor sem értek véget. A felvonulások és az ünnepségek, a birodalmi pártgyűlések és az autópályaavatások, az 1936-os Olimpia, amely az ölébe hullott, nem is beszélve a szomszéd országokkal szemben megnyilvánuló agresszióról, eltakarták rendszerének sikertelenségeit.

Az 1936. évi négyéves terv, amelynek az volt a célja, hogy átállítsa a fegyverkezésre, egyszersmind pedig önellátóvá tegye a német gazdaságot, már egy év elteltével sikertelennek bizonyult. Miközben a nép ellátása az alapvető élelmiszerekkel, úgymint kenyérrel, gabonaféleségekkel és burgonyával nemiképpen sikeresnek volt mondható, a készletek húsból, zsiradékokból és cukorból mind szűkösebbé váltak (ez volt a *Fettlücke*, a zsírhiány időszaka). Hiányoztak a pénzforrások a tartalmasabb tápanyagokra. Mivel a devizát tartalékolták a fegyverkezésre, a néptársaknak be kellett érniük a még durvább vegyi árukkal. Ez a német szó: *Ersatz* (= pótlék) jellemezte ezt az időszakot, hason mód, mint a következőt a *Blitzkrieg* (= villámháború). A testes Göring, aki teljhatalmú letéteményese volt ennek a tervnek, már csak szétfolyó teste miatt sem volt alkalmas arra, hogy egy megszorító program hirdetője váljék belőle, ugyanakkor mégiscsak megpróbálta felrázni néptársait velős mondásával: „Ágyút vaj helyett!" A vajellátás 1939 karácsonyán annyira rossz volt, hogy a jegyre kapható fejadagokhoz 20 százaléknyi margarint is hozzá kellett keverni. Mivel szén sem volt elegendő a németek fagyoskodtak az első háborús télen.

Csődöt mondott a nemzeti szocialisták lakáspolitikája is. A háborút megelőző években a lakásépítésnek háttérbe kellett szorulnia a fegyverkezéssel szemben.[87] A háború alatt a lakáshiány még nyomasztóbbá vált. Újfent megmutatkozott, hogy a nemzeti szocialista rendszer alapjaiban volt alkalmatlan bármiféle konstruktív politikára.[88]

Ami a polgári lakosság államügyeinek intézését illeti, Hitler teljesítménye gyalázatos volt. Egyszerűen hiányoztak belőle azok a képességek és hajlamok, amelyekre egy szabályozott igazgatáshoz szükség lett volna, s amit vazallusaihoz fűződő személyes, bizalmas viszonyával akart pótolni. Ez „feudális anarchiához" vezetett (Kershaw), a kormányzás ügyeit meghatározó racionális struktúrák összeomlásához, szükségtelen konfliktusokhoz, és a hatékonyság elvesztéséhez. Ilyenformán a náci diktatúrában önroncsoló belső tendencia munkált.

Hitler a német kisemberek megtakarításaiból fedezte fegyverkezéseit: pénzüket agyrémeinek megvalósítása céljából pocsékolta el. A valuta még a katonai katasztrófát megelőzően összeomlott. Hitlernek már 1944-ben sikerült ide eljutnia: a Német Birodalom csődbe ment.

Kidobott pénz: a legnagyobb német védelmi rendszer, a Westwall, amelynek költségei 3,5 milliárd RM-ra (birodalmi márkára) rúgtak, s egymagában az éves németországi cementtermelés 20 százalékát elnyelte, a szövetségesek előretörése során 1944-45-ben nem állta meg a helyét. „A bunkerek nem voltak célszerűen kialakítva és túl szűkek voltak, a tankcsapdavonalat *(Höckerlinie)* pedig kövekkel és egyéb anyagokkal töltötték fel, s ezzel hatástalanították.[89]

Az atlanti fal, amelyet Hitler parancsára emeltek tetemes költséggel a Festung Európa (Európa-erőd) védelmére, messzemenően haszontalannak bizonyult. A szövetségesek nem tették meg neki azt a szívességet, hogy a Csatorna mentén szálljanak partra, ott, ahol az erődítményeket a legjobban kiépítették. A partraszállást követően a sánc a német csapatok nagy részét partközelben tartotta, ahol érvényesült a partra szálló flotta hajótüzérségi fölénye. „Egyszóval értelmetlen dolog volt a parti szegély megerősítése, amint azt Hitler, a hadvezér tette az általa építtetett Atlanti-sánccal, ezzel csak céltáblákat állított a partra szálló ellenséges flotta senki által meg nem zavarható éleslövészete számára", fogalmazta meg véleményét a háború után Halder vezérezredes.[90]

A háború elején a néprádiók harsonái még túlharsogták a pirruszi győzelmek törékenységét. A világ összes háborúja közül a legborzalmasabb nem csak teljes katasztrófával végződött, de ráadásul már a kezdete is ballépés volt. Az SS emberei lengyel egyenruhában 1939. augusztus 31-én megtámadták a gleiwitzi rádióadót (ma Gliwice, Lengyelország), s ezzel a világ közvéleménye számára Lengyelországot agresszorként akarták feltűntetni. Csakhogy a tervezett lengyel nyelvű felhívás sugárzása elsőre tizenhárom percet késett, mert nem sikerült hozzáférni a mikrofonhoz, s be kellett kapcsolni egy kézi mikrofont. Igen ám, de a megkésett sugárzásra is csak a nagy nyilvánosság kizárásával kerülhetett sor, ugyanis az adást „csak az ottani adó korlátozott felső-sziléziai körzetében lehetett fogni, s az nem jutott el a birodalom távolabbi szegleteibe."[91] A lengyel agresszió fényképes „bizonyítékaként" koncentrációs táborok meggyilkolt foglyait hagyták vissza úgynevezett „konzervként" lengyel uniformisban. A

Lengyelországot ért német támadást aztán követte Franciaország és Nagy-Britannia hadüzenete, akiket nem tévesztett meg az SS félresikerült akciója.

A Wehrmacht felszerelése ehhez a háborúhoz elégtelen volt, ugyanis Nagy-Britanniát, amelyet Hitler szeretett volna szövetségesének megnyerni, nem kalkulálta be potenciális ellenségként a háborús készülődésekbe, ezek ugyanis a szűkös készletek tekintetében a birodalom közvetlen szomszédai ellen folytatott, kétfrontos szárazföldi háborúra irányultak.[92] Hitler próbálta Angliát lekényszeríteni a levegőből, de hiába, mert a Luftwaffe a bevetésre kész bombázók hiánya következtében nem rendelkezett stratégiai bombázó különítménynyel. Az erre tervezett típusok egyelőre nem álltak rendelkezésre, a korábbiakat kellett pótlólagosan alkalmassá tenni a zuhanóbombázó repülésre is. Ez a körülmény azzal járt, hogy a Junker Ju-88-as, közepes nagyságú bombázó repülési tulajdonságai számottevően romlottak. A He-77-es távolsági nehézbombázót „gyakorlatilag soha nem vetették be".

A tengeralattjáró hadtest nem volt úgy fölszerelve, hogy harcképes legyen az Atlanti-óceán messzi vizein: 1940 őszétől fogva „olyan hajókkal kellett háborúznia, amelyek nem rendelkeztek kellő hatótávval, hatóerővel, és nem volt megfelelő a fedélzetükön szolgálók ellátása sem".[93] A trópusi vizeken történő bevetés a klímaberendezések hiánya miatt rémálomhoz vált hasonlatossá.

Hitler első fellépése hadvezérként súlyos, ha nem a háború kimenetelét nyomban eldöntő csőd volt. A lengyelországi hadműveleteket még nézőként asszisztálta végig. A franciaországi hadjáratban azonban, amikor csapatai elérték Dunkerque-et, Hitler első alkalommal avatkozott keményen bele a hadműveleti vezetésbe. Parancsot adott, hogy a páncélosok álljanak meg, lehetővé téve ezzel a brit felderítő hadtest menekülését. Túlbecsülte a már teljesen kimerült francia hadsereg ütőerejét, s mindent arra tett fel, hogy megadja neki a kegyelemdöfést, miközben voltaképpeni ellenségét futni hagyta.

Hitler villámháborúi hadműveleti győzelmek voltak, de stratégiai értelemben tragédiák, vélekedett Karl-Heinz Frieser.[94] Egy tévesen neki tulajdonított sikerrel a végtelenségig megnőtt az igényszintje, az önkénye és az önértékelése. Hitler és stratégája, Halder tábornok, abban a helyzetben érezték magukat, hogy villámháborús stratégiájukkal még a hatalmas Oroszországot is térdre kényszeríthetik. Olyasvalami, mint a világháborúhoz elengedhetetlen költséghaszon elemzés fel sem merült a német hadvezetésben, állapította meg Williamson Murray.[95] A kontinentális Európához kötődő elfogultság és a stratégiai békaperspektíva volt az, ami elvakította Hitlert és tábornokait. Amikor katonai környezete 1941 decemberében japán fegyverbarátaik sikereit ünnepelte, Hitler megkérdezte egybegyűlt tisztjeitől, hol található Pearl Harbor.[96] Senki nem akadt, aki válaszolni tudott volna.

Semmi mással nem, csak rögeszmésen az edzett testekkel, a személyes bátorsággal és az ellentmondást nem tűrő bevetési szándékkal törődve, Hitler teljesen figyelmen kívül hagyta a tudománynak a háború szempontjából meghatározóan fontos helyét. A legtöbb fiatal kutatónak 1939-ben, a háború kezdetekor be kellett vonulnia. „A tudomány alapvetően nem rokonszenves Hitler számára", sajnálkozott Johannes Stark náci fizikus.[97] Amikor már végképpen késő volt, s mind nyilvánvalóbbá vált a szövetségesek előnye a radarkutatásban, a

Wehrmacht főparancsnoksága csak akkor rendelte el egy titkos parancsban „ötezer tudós felmentését kutatási célokból”.

A gondatlanság és az önhittség olyan sikertelenségeket eredményezett, amelyek aztán egyre halmozódtak a keleti hadjáratban. Saját képzelt felsőbbrendűségének foglyaként Hitler tökéletesen túlbecsülte a középhatalom Németország gazdasági és katonai lehetőségeit. 1941-ben lerohanta a Szovjetuniót, s azt hitte, hogy egy újabb villámháborúval térdre is tudja kényszeríteni. Ez a gigantikus vállalkozás már csak azért is eleve kudarcra volt ítélve, mert „Hitler a Szovjetunió elleni hadjáratot anyagi tekintetben nem hosszú távra, hanem épp ellenkezőleg, kimondottan rövid távra tervezte és készítette elő.”[98] A tüzérség nem kapott megfelelő mennyiségű lőszert, egyes területeken sokkal kevesebb anyag állt rendelkezésre, mint a franciaországi hadjárat kezdetén. Mivel nem voltak tartalékok, az egységeknek a hadjárat egész időtartama alatt meg kellett elégedniük a legelső felszerelésükkel, holott a Vörös Hadseregben nem ez volt a helyzet. Hitlernek voltaképpen egyetlen pillanatra sem volt esélye, hogy az 1939-ben kirobbantott háborút a saját feltételei szerint nyerje meg. Még azt az 1941 augusztusában egy egészen rövid ideig kínálkozó lehetőséget is végleg eljátszotta, hogy sikeresen fejezze be az oroszországi hadjáratot. Mint ahogyan a franciaországi hadjáratban Dunkerque előtt megállíttatta a páncélosokat, Szmolenszknél – ahol a cél, Moszkva előtt északi és déli irányba térítette ki őket – hasonló, de immár a háború kimenetelét eldöntő hibát követett el.” Ne feledjük: csapatai még mindig a nyári felszerelésükben mínusz harminc fokos hidegben harcoltak Moszkva előtt.

Ez az elbizakodott tervezés 1941 őszére irányozta elő az Arhangelszk-Asztrahány vonalon a hadműveletek befejezését. Úgy hitték, biztonságképpen elegendő lesz 50-60 hadosztály tartaléknak. Csak ezeket látták el téli felszereléssel. Minden további melegruhaszállítmányhoz hiányzott a szállítókapacitás. Így Goebbels propagandaminiszter 1941. december 21-én a rádióban felhívással fordult a németekhez, hogy gyűjtsenek meleg holmikat a front számára. A hátországban élő civil lakosság buzgón fogott bele az adományozásba: érkeztek meleg kabátok, takarók, gyapjúholmik, sőt még sílécek is. Goebbels elégedett lehetett, hogy sikerült „szorosra fűznie a kapcsolatokat front és Haza között”. Csakhogy a téli holmik nem sokkal a következő tavasz előtt érkeztek meg, a szegecselt talpú, katonai bakancsok pedig (a hideget vezető fémszögekkel) csődöt mondtak a hideg elleni védelemben, és a katonák lába egyszerűen megfagyott.[100] Így aztán a katonák, már amennyire ez lehetséges volt, a Haza segítsége nélkül látták el magukat nemezcsizmákkal, amelyeket az elesett vagy foglyul ejtett oroszokról húztak le.

Hitler csodafegyverei, amelyekkel, mint remélte, még megfordítható a háborús szerencse, már semmi eredményt nem hoztak. „A hadügyi racionalitás értelmében a V-fegyverek [= *Vergeltungswaffen*, megtorló fegyverek] értékes eszközök elpazarlását jelentették.”[101] Speer úgy vélekedett a háború után, hogy az újszerű rakétatechnikának átütő erejű stratégiai hatása lehetett volna, ha légelhárító rakéták építésére, nem pedig támadó fegyverek gyártására alkalmazzák, amihez Hitler ragaszkodott. Mindezek azonban nem egyebek hiábavaló spekulációknál. Ahhoz, hogy a fegyverkezési tervek és a háború más mederben foly-

jék, a Harmadik Birodalom uralmi szervezetének másképpen kellett volna működnie, az államot és a fegyverkezési politikát szakmai alapokra kellett volna helyezni, „egyáltalán nem kellettek volna a Hitler-szerű alakok, ha viszont nincs Hitler, akkor háború sem lett volna", állapította meg Manfred Rauh.[102]

Minél önkényesebben avatkozott bele Hitler a hadműveletekbe, s minél kevésbé volt megközelíthető a szakmai tanácsadók számára, annál katasztrofálisabb következményekkel jártak a kudarcok. Az 1944. december 16-i offenzíva az Ardennes-ekben tervezés és kivitelezés szempontjából egyaránt Hitler elgondolása volt. „Mintha szerencsejátékos lenne, úgy tett fel mindent egyetlen lapra, de nem sikerült nyernie."[103] A Wehrmacht utolsó nagy offenzívája a II. világháborúban rövid, kezdeti sikereket követően csúfosan megbukott: a német haderők számára nagyobb veszteséggel járt, mint az egész lengyelországi hadjárat, s az utolsó tartalékok elhasználását eredményezte. Ilyenformán lehetővé tette a Vörös Hadseregnek, hogy áttörjön Berlin irányában, bevegye a várost, s ezzel gyors és dicstelen véget vessen Hitler hadvezéri és kormányzói működésének.

Hatalmas fiaskót jelentettek Hitler áttelepítési tervei is, amelyek előirányozták, hogy német parasztokat költöztessenek a keleti területek tágas térségeibe. Hitler végül csak a dél-tiroliakat és az oroszországi németeket telepítette át. Esztelen politikája következtében ők hazájukat vesztették el.

A mondhatni mindenható Führernek még a dohányzás visszaszorítása sem sikerült, jóllehet ezt nagyon a szívén viselte: 1941 áprilisában jókívánságait tolmácsolta a jénai egyetemen alapított dohánykutató tudományos intézet működéséhez, reménykedve abban, hogy az intézet munkája révén az emberiség megszabadulhat egyik legveszedelmesebb méreganyagától."[104] Minden propagandaintézkedés csődöt mondott, így azok a falragaszok is, amelyek ezzel a felirattal jelentek meg: „A német nők nem dohányoznak!" A lőszergyárakban dolgozó asszonyok mind gyakrabban gyújtottak rá. A seregben is egy gyors szippantás támadás előtt a közkatonát megillető szokásjog volt. A háború végét követően aztán a cigaretta, amelyet Hitler száműzni akart a nyilvánosságból, kikezdhetetlenül német valutaként kezdett funkcionálni.

Akadnak egyesek, akik perverz csodálattal adóznak Hitler borzalmas rémtetteinek, a holokausztban ugyanis az ember iparszerű, racionális megsemmisítésének tökéletes tervét vélik felfedezni. Ámde Hitlernél még a zsidópolitika is zavaros volt, és telis-tele ellentmondásokkal. Ősi ellenségeit előbb Palesztinába akarta űzni, bár külügyminisztere, von Neurath, 1937. június 1-én épp az ellen emelt szót, hogy ott zsidó államot alapítsanak, ugyanis az nem lenne elegendő nagy valamennyi zsidó befogadásához, igaz, hasonló szerepet játszhatna, mint a Vatikán a katolikus egyház számára. Még kilátástalanabb és még inkább valóságidegen volt az a terv, hogy a zsidókat a Franciaország fölött aratott győzelmet követően behajózzák, és Madagaszkárra szállítják. Azt a próbálkozását pedig, hogy Lengyelország területén óriásgettókat létesít, amelyek lakossága a rossz életkörülmények miatt néhány nemzedék alatt kihal majd, maga az élet ítélte kudarcra, no meg a Wehrmacht ellenvetése: a hadvezetés a Szovjetunió elleni felvonulási területén nem akart ilyen hatalmas méretű gettókkal találkozni.

Hitler következő terve, amelyet az oroszországi hadjárat győzedelmes szakaszában agyalt ki, a fehéroroszországi Pripjet mocsaras vidékére akarta száműz-

ni a zsidókat. A tervet feladta, amikor a német csapatok 1941 végén Moszkva előtt elakadtak.

Hitler végső beleegyezése a zsidók elgázosításába az 1942. év elején nem pusztán gyilkos hajlamainak megnyilvánulása volt, hanem kudarcot vallott politikájának éppannyira kegyetlen, mint értelmetlen kifejeződése, amely végső soron nem a zsidóság kiirtásához, hanem Izrael állam megalapításához vezetett.

Ami magát Hitlert illeti, számára tizenkét esztendős kancellársága öngyilkossággal végződött, igaz, ez egyszer nyomban sikerrel járt: szájba lőtte magát, és a helyszínen meghalt. Az általa elrendelt hamvasztás ugyanakkor – vagyis, hogy egy benzinnel átitatott takaróba csavart testét égessék el – megint csak sikertelennek bizonyult, legalábbis részben. A lángokat a tüzérségi támadás elfojtotta, és testének elszenesedett darabjai kifejezett akarata ellenére a benyomuló szovjet csapatok kezébe kerültek.

A szalmalángszerű sikerek pályafutásának leginkább szemet szúró mozzanatai ugyan, de sikeres, még kevésbé eredményes emberi életről semmi szín alatt nem beszélhetünk Hitlerrel kapcsolatban. Még ha minden morális mértéket figyelmen kívül hagyunk is, legjobb esetben is csak egy játékos életrajzáról beszélhetünk, aki tíz év leforgása alatt – 1930-tól 1940-ig – néhány alkalommal bankot robbantott, de aztán gyorsan megfeneklett, mert továbbra is mindent egyetlen lapra tett fel.

1.3. Próbálkozások a magyarázattal

Véletlenszerű jelenség

A Hitler-jelenség eddigi diagnózisai csak részben kielégítők. Albert Speer így fogalmazta meg véleményét 1945 júniusának elején, azt követően, hogy a szövetséges erők hadifogságába esett: „Egyike volt azoknak a megmagyarázhatatlan természeti eseményeknek, amelyek időről időre felbukkantak az emberiség történetében." Spandaui fogságában aztán elegendő alkalma volt arra, hogy tovább gondolkozzék ezen, és a következő eredményre jutott: „Hitler egy történelmi helyzet terméke volt. Ha az idő sodrása a megszokott mederben zajlik, Hitler boldogtalan, sikertelen kispolgár lett volna, olyasvalaki, akinek démoni kitörésein környezete igencsak elcsodálkozott volna. Zárkózott különc lett volna, aki vázlatkönyveiben élte volna ki a maga fantáziavilágát."[105]

Hamisnak éppenséggel nem mondhatnánk, de intellektuálisan kevéssé kielégítő az az elmélet, mely szerint Hitler hatása több kedvezőtlen körülmény szerencsétlen összejátszásaként értelmezhető. Kétségtelen, hogy Hitlernek hihetetlenül nagy szerencséje volt. „Hatalmának folyamatos bővülése nemcsak a kedvező körülményeknek volt köszönhető, hanem sokszorosan elősegítette a puszta véletlen is, márpedig a történész nem becsülheti alá a véletlennek a történelemben játszott szerepét."[106] „Ha alaposabban szemügyre vesszük, az egész nemzeti szocializmus nem egyéb véletlenszerű jelenségnél", vélekedett Alfred Heuß.[107] Igen ám, de színre kellett lépnie egy különleges személyiségnek is, aki hideg fejjel és ügyesen, kíméletlen opportunizmussal használta ki ezeket a véletleneket.

Hitlernek mindebben két fontos történelmi körülmény volt a segítségére. A versailles-i szerződést a németek túlnyomó többsége megalázónak és igazságtalannak érezte, s ez egy populista szónoknak komoly esélyeket biztosított. A történész Friedrich Meinecke 1930-ban ezt a nézetet élezte ki: „A versailles-i béke a nemzeti szocializmus legvégső és legnyomósabb oka."[108] Hasonlóan látta ezt 1934-ben az államjogász Carl Schmitt, mondván, hogy az 1919-es német összeomlás az a kiindulási pont, amelyre Hitler hatása visszavezethető. Az ő személyében „halmozódott fel az e fölött az összeomlás fölött érzett teljes erkölcsi felháborodás", s vált „a politikai cselekvés egyik hajtóerejévé". Hitler sikerének egy legalább ennyire fontos előidézője volt a világgazdasági válság. Egy ilyen kétségbeejtő helyzetben, amelyből a politikusok nem találták a kiutat, sokan Hitler patent megoldásaiba és bűnbakkeresésébe kapaszkodtak. A Hitler Nemzetiszocialista Német Munkáspártjára (NSDAP) leadott szavazatok részarányának emelkedése némiképp párhuzamosan alakult a munkanélküliség emelkedésével: a lázgörbében a gazdaság válsága tükröződött.

Von Papen birodalmi kancellár 1932. október 12-én egy beszédében kijelentette: „Herr Hitler, Ön csak azért van itt, mert a szükség az úr!" Hitler pedig egy gyűlésen így válaszolt: „Ha mindenki boldog lenne, akkor nekem nem kellene itt lennem, és akkor nem is lennék itt."

Hitlert már csak annyiban is a történelmi körülmények véletlenszerű termékének tekinthetjük, hogy az éppen bevezetett parlamenti demokrácia nélkül,

amelynek hullámain a magasba kapaszkodott, de amely ellen mégis energikus harcot folytatott, soha hasonló mérvű hatalmat nem összpontosíthatott volna a kezében. A korábbi Habsburg- vagy Hohenzollern-monarchiában kormányzásra alkalmatlan főhercegek, szürke eminenciások, felelőtlen és nagyra törő hadfiak hozhattak szerencsétlenséget a hatalom kapcsolótábláinál állva. Egy olyan katasztrófa, mint az I. világháború kitörése a szarajevói merényletet követően már önmagában is elég nagy baj volt. Csakhogy éppen a pártalapú demokrácia tette ezt a senkiházit, akit a régi császári időkben még az akadémiára sem vettek föl, többé-kevésbé szalonképessé. Amikor Paul von Hindenburg császári tábornagy közelebbről megismerte ezt a „lehetetlen őrvezetőt", jobb híján postaügyi miniszternek akarta kinevezni.

A demokráciában még nem kellőképpen járatos Weimari Köztársaságban egy veszedelmes ismeretlen kapott esélyt arra, hogy birodalmi kancellárrá nevezzék ki, akit pedig – senki nem gondolt erre – még további próbáknak kellene alávetni, s aki egy kritikus helyzetben sok tiltakozó szavazatot elnyerhet. Így szabadíthatta el a szerencsétlenségek végtelen sorát, amit egy olyan férfi, akinek a múltja akár csak valamennyire is átlátható, nyilvánvalóan soha nem idézhetett volna elő.

Gerhard Ritter 1945-ben feltette a kérdést, hogy a „modern pártrendszer egyáltalán áldásnak tekinthető, és valóban nélkülözhető-e. Vajon a tömegeket tényleg állandóan politikai mozgásba kell hozni?"[109] Hitler nem volt ugyan „a demokrácia következménye", mint azt Winfried Martini vélte. A modern demokrácia ugyanakkor „a maga bonyolultságával és válságoknak kitett természetével valóban játékteret és eszközöket biztosít a totalitárius diktatúra vér nélküli hatalomátvételéhez".[110]

Zsinóron rángatható bábu

Jobbára felszínesnek nevezhető az a próbálkozás, amely Hitler sikereit a nagyipar anyagi támogatásával magyarázza.

„Százszámra terjengtek a híresztelések Hitler csekélynek éppenséggel nem mondható pénzforrásairól."[111] Fritz Thyssen százezer arany márkája mellett feltehetően idősebb hölgyektől is kapott támogatást (Gertrud von Seidlitz, Frau Bechstein, Frau Bruckmann), a Baltikumban és Ukrajnában élő antibolsevistáktól, Csehszlovákiából, Svájcból, még zsidó bankokból is, sőt, egy szajha is befizette a szerelmi szolgáltatásaiért járó összeget. Hitler mindezt úgy állította be, hogy felemelkedését „a szegény ördögök soraiban végzett egészen kis összegű gyűjtések tették lehetővé".

Közvetlenül azután, hogy Hitlert kinevezték birodalmi kancellárnak, Hjalmar Schacht bankár felkérte őt, hogy 1933. február 20-án húsz Ruhr-vidéki nagyiparos és bankár előtt tartson előadást, akik között ott volt Gustav Krupp von Bohlen und Halbach is. A jelen lévő urak úgy határoztak, hogy Hitlert az elkövetkező választási harcban a baloldali pártok ellenében hárommillió birodalmi márkával támogatják. A történelem menetét e döntésük aligha befolyá-

solta. Anyagi kérdésekben Hitler igencsak agyafúrt volt, habár érdeklődésének előterében soha nem a pénz állott.

A zsinóron rángatható bábu elméletet, amely Hitlert „senkinek állítja be, a birodalmi hadsereg jelentéktelen szócsöveként", mellesleg Naplójának 1941. november 1-i bejegyzése szerint már Brecht is kétségbe vonta.

Mindamellett az a körülmény, hogy alábecsülték, sok esetben segített Hitlernek. Papenban és báróiban fel sem merült, hogy egy kormányzati tapasztalattal nem rendelkező plebejus egyszerűen kijátssza őket. Az úrlovas, így Alan Bullock, aki az újoncot a kabinet nem nemzetiszocialista tagjainak segítségével úgy akarta a sarokba szorítani, hogy az „beleszisszenjen", úgy járt mint a rigai hölgy, aki nevetve meglovagolt egy tigrist.[112] A limerick megénekelte a rossz véget: *„They returned from the ride / with the lady inside I and the smile on the face of the tiger."* [Térnek vissza sebesen, / a hölgy meg odabenn, / mosoly ül a tigris arcán.]

A kommunisták, akik ideológiájuk foglyai maradtak, a kapitalizmusban látták a voltaképpeni veszélyt. 1933. január 30-ának esetéjén – ezen a napon ragadta magához Hitler a hatalmat – a Németországi Kommunista Párt (KPD) legfőbb emberi tekézni mentek. Sztálin félreismerte Hitlert: nem hitte, hogy önálló cselekvésre képes, csak a német kapitalizmus, a nagyipar érdekeinek végrehajtóját látta benne, amelynek viszont bízott együttműködési szándékában. Így adódhatott, hogy Hitlernek számos figyelmeztető jel dacára még az amúgy gyanakvó természetű Sztálint is sikerült meglepnie.

Az NDK nézőpontjából Hitler „a monopoltőkések ügynökcsillaga volt", „a gazdaság háttérből irányító szereplőinek szolgálatkész teremtménye". Már könyve, a *Mein Kampf* sem volt egyéb „a gazdaság csúcsirányítóinak szóló ajánlólevélnél".[113]

Azt ellenben, hogy „a fasiszta Vezér nem volt marionettfigura, akit a monopoltőke láthatatlan szálakon mozgatott", két egykori NDK-beli történész, Pätzold és Weißbecker, a rendszerváltást követően ismerte fel.[114] Kritikusan kezelték azt a számos antifasisztánál megfigyelhető körülményt, hogy „túlhangsúlyoznak minden olyan kérdést, amely a nagyvonalú pénzügyi támogatásokkal összefüggésben áll."

Vitatható ugyanakkor a kengyeltartó-elmélet is. A Weimari Köztársaság jobboldali politikusai minden bizonnyal a nemzeti szocializmusban vélték a kisebbik bajt. Csakhogy Hindenburg és a Hitlert megelőző, utolsó két konzervatív birodalmi kancellár eleinte minden tőlük telhetőt megtettek, hogy – bár a legerősebb párt elnökeként nagy súlya volt a Birodalmi Gyűlésben – távol tartsák tőle a felelősséget. Nem a nemzeti szocialisták iránti rokonszenvük miatt tették meg kancellárnak, hanem mert úgy hitték, hogy „az NSDAP nélkül vagy ellenében gyakorlatilag lehetetlenné vált a kormányzás.[115] Ha azonban nagyon akarjuk, a Kommunista Párt is Hindenburg kengyeltartója volt az 1925-ös elnökválasztás során. „Ha nem ragaszkodtak volna még a második fordulóban is saját jelöltjükhöz, akkor a tábornagy helyett a centrum és a mérsékelt baloldali erők jelöltjét választották volna meg", vélekedett Golo Mann.[116] Hindenburg kamarillája, amely Hitlert a nyeregbe segítette, ez esetben labdába sem rúghatott volna.

A kommunisták tehát, mint azt Golo Mann kimutatta, „Hindenburg megválasztását akarták, mert a köztársaságnak csak árthatott, s ezzel hosszú távon őket juttatta volna közelebb céljaikhoz."

Nem menthetők fel a felelősség alól a centrum politikusai sem. Heinrich Brüning kancellár a törvényeket szükségállapot-rendeletekkel pótolta, amelyeket csak a birodalmi elnöknek kellett ellenjegyeznie, s nem volt szükség hozzájuk parlamenti többségre. „Ezzel a németeket fokozatosan leszoktatta az alkotmányosság normáinak megfelelő parlamenti kormányzás gondolatáról", és példát mutatott Hitlernek, miképp lehet ilyen módon sokkal kényelmesebben gyakorolni a hatalmat.

A kommunizmus és a kapitalizmus elleni harc védőbástyája

Egy további magyarázatkísérlet Hitlernek és a nemzeti szocializmusnak szintén csak csekély mértékben tulajdonít önálló súlyt. Az emberek többsége mindenekelőtt azért adta rá szavazatát – így a magyarázat –, mert az elborzasztó kommunizmussal összevetve, amitől mindennél jobban rettegtek, még mindig a kisebbik rosszat látták benne. Függetlenül attól, hogy az emberek miként viszonyultak a nácik zavaros, helyenként akár visszataszítónak is mondható programjához, Hitler volt az egyetlen, akiről a maga dinamizmusa alapján feltételezni lehetett, hogy képes lesz elbánni a kommunistákkal. Ez a motiváció nem csak a belpolitikában adna magyarázatot Hitler sikereire. Egyes országok, kiváltképp Nagy-Britannia és vélhetően az Amerikai Egyesült Államok is, nem gördítettek volna akadályokat Hitler útjába, nem azért, mert rokonszenves volt számukra, hanem mert a bolsevizmus elleni küzdelem védőbástyáját látták benne. Mindig is a németek dolga volt – nem csak abban az értelemben, ahogyan önmagukat látják, de abban is, ahogyan Európa más nemzetei tekintenek rájuk –, hogy gátként állják útját az Ázsia felől érkező áradásoknak, amelyek heves hullámokban törve meg, fenyegették a Nyugatot. Így engedték át később is a német diktátornak a piszkos munkát a Szovjetunió elleni harcban. Ebben az értelemben azoknak a visszataszító vonásoknak a dacára, amelyek kezdettől fogva jellemezték, nagyon is érthető a Hitler melletti szavazás. Ernst Nolte vélekedett úgy, hogy a semmiképpen sem csupán képzelődésnek tekinthető bolsevik veszélyre való tekintettel Hitler a maga kortársai számára nem annyira gonosztevőnek tűnt fel, mint inkább egy olyan alaknak az európai polgárháborúban, akit magát „őseredeti aggodalom, sőt rettegés töltött el".

Még a Német Nemzeti Zsidók Szövetsége is, amelyik az 1932. július 31-i választásokra kiadta a jelszót: Válasszatok németeket!", antiszemitizmus nélkül kielégítőnek találta volna a nemzeti szocializmust.[117] A szövetség elnöke üdvözölte az 1933 januári zendülést: „jóllehet az számunkra is hozott méltánytalanságokat, mert benne láttuk az egyedüli eszközt arra, hogy helyrehozhassuk mindazon károkat, amelyeket a szerencsétlenség tizennégy esztendeje alatt a némettelen elemek okoztak." Az elvakult zsidók a náciknak „a marxizmussal szembeni hadállásai miatt" úgy gondolták, a barikádnak ők is ugyanazon az oldalán állnak. Löwenstein sz. k. kapitány a Zsidó Frontkatonák Birodalmi Szö-

vetségének elnöke hangsúlyozta, „hogy a zsidó frontharcosok a háború után is helyt álltak a »káosz és a bolsevizmus elleni« harcban…”

A német nyilvánosság még Hitler keleti hadjáratát is támogatta, részt vállalva belőle annak minden szörnyűsége és az elkövetett bűnök dacára. Hitlerben nem csak felelőtlen kalandort láttak, de feltételezték róla, hogy saját népe érdekében és bölcs előrelátással cselekedett. Andreas Hillgruber felvetette a kérdést, hogy a Wehrmacht, amely a maga hősies ellenállásával a Vörös Hadsereggel szemben meghosszabbította a gyilkos háborút, s csak ennek révén teremtett lehetőséget a nácik számára a holokauszt véghezvitelére, nem védelmezte-e meg jóhiszeműen és bámulatos áldozatkészséggel Európát a bolsevizmussal szemben, megakadályozva egyszersmind, hogy az lehengerelje a kontinens többi részét is. A kommunizmustól való félelem lenne tehát Hitler valamennyi sikerének lélektani gyökere. A németek ugyanis az orosz polgárháborús menekültek elbeszéléseiből nagyon is jól ismerték a kommunisták tombolását.

Ebben a polgárháborúban gyökeresedett meg 1918-ban „a kegyetlenség mint az emberek közötti érintkezés megszokott alakja”, mindennapi dolog lett „a keresztre feszítés, a karóba húzás, az eleven test felnégyelése és a megégetés.”[118] A Kelet-Poroszországgal határos balti államokban, ahol sok német élt, és akik beszámoltak élményeikről, különösen brutális módon jártak el a bolsevikok. 1919. december 26-án Dorpatban (az észtországi Tartuban) megkínzott túszokra bukkantak, akikkel szemben a bolsevikok erőszakot gyakoroltak: karjukat, lábukat törték, egynémely esetben még a túszok szemét is kiszúrták.

A náci propaganda fáradhatatlanul színezte ki a kommunisták gaztetteit, hogy ezzel terelje el a figyelmet saját embertelenségeiről. „Hogy mivel járna, ha elállatiasodott hordáikkal elözönlötték volna Németországot és földrészünk e nyugati felét, annak elképzelésére az emberi fantázia alkalmatlan”, írta Goebbels 1942. július 6-án egy vezércikkében. Két hónappal korábban berlini házában egy egészen rendkívüli húsvéti vendéget fogadott: „Marija Saljapin a bolsevista forradalomról számolt be, amit ő is átélt, mondván, ez maga a pokol.”

Az előrenyomuló német csapatok által lemészárolva fellelt Wehrmacht-katonák állapota, akik a keleti hadjárat első napjaiban kerültek a Vörös Hadsereg fogságába, csak erősítette a csapatoknak Hitlerbe vetett bizalmát. „Az oroszok szörnyű rémtetteket visznek végbe, ezért bűnhődniük kell majd”, írta Naplójába Goebbels 1941. július 5-én. És a háború végnapjaiban, 1945. április 15-én maga Hitler folyamodott a rémhírterjesztésnek ehhez a bevált témájához. A zsidó-bolsevista ősellenség Németország lerombolására és a német nép kiirtására törekszik. „Miközben az idős férfiakat és a gyermekeket megölik, a nőket és a lányokat kaszárnya-örömlányokká alázzák. Aki marad, azt Szibériába hurcolják.”

Akadtak ugyanakkor németek, akik még mindig kevésbé féltek a kommunizmustól, mint a nyugati kapitalizmustól. Olyan félelmek sűrűsödtek össze ebben, mint amilyeneket manapság a „globalizáció” címszó alatt szítanak. Az emberek megriadtak a gazdasági kizsákmányolás rideg és kíméletlen világától, amely érzéketlenül ment el az egyes munkavállalók sorsa mellett. Hitler sokak számára a kizsákmányolás ezen formájával szemben látszott biztosítéknak. Ő maga azt hirdette, hogy a bolsevizmus és a kapitalizmus csupán a nemzetközi

zsidóság egyazon fájának különböző gyümölcsei. Még ha sok német számára ez az érvelés nem tűnt is eléggé következetesnek, mégis megértették, hogy saját hazájuknak más irányban kell elindulnia, az ő útjuk csak valamilyen külön út lehet a bolsevizmus és a kapitalizmus között. És e tekintetben Hitler kezdeményezése nem is tűnt alapvetően rossznak.

A Hitler által nyújtott csali kortársai számára a „szociális igazságosság" követelése volt. A tehetséges felnövekvő nemzedékeket szüleik pénztárcájától függetlenül akarta támogatni. Óva intett a „bérviszonyok túlságosan erőteljes differenciálódásától", és „a jövedelemskála korlátozott szétnyílását" ígérte, egy olyan szociális rendet, amely „a legutolsó derekasan dolgozónak is mindenképpen biztosítja a becsületes, tisztességes megélhetést néptársként és emberként egyaránt."

Sok német, még a Stauffenberg gróf körül csoportosuló összeesküvők sem akarták a hitleri zsarnokság helyén a nyugati típusú demokráciát látni. Ezt az államformát a németek szemében még az is lejáratta, hogy nem úgy tűnt, mintha képes lenne megoldani a munkanélküliség problémáját. A weimari időszak tapasztalatai e tekintetben kevéssé voltak bátorítóak. Mindamellett a háború alatt a nyugati hatalmak sem a legmegnyerőbb oldalukról mutatkoztak be. Mert még ha nem szívesen követték is Hitler gyűlölködő szóáradatait Churchillel szemben, azt azért nehezen lehetett nem észrevenni, hogy a brit háborús miniszterelnök minden volt, csak nem békülékeny, és a bombázóháború vandalizmusában az amerikai Air-Force-szal vállvetve még felül is múlta a német diktátort. Európai városokat romboltak értelmetlenül porig, csak azzal a céllal, hogy megtörjék a németek ellenállásának szellemét. 593 ezer ember, köztük 25 ezer tizennégy év alatti ártatlan gyermek lelte halálát ebben a pokolban.[119] Aligha vehetjük zokon szülőanyáiktól, ha előítélettel viseltettek a nyugati demokrácia áldásait illetően – különösen, hogy e hatalmak légiereje, ha egyszer nekilódult, még szövetségeseik kulturális kincseit is a földdel tette egyenlővé: Európa legrégebbi apátságát a Monte Cassinón, Mantegna freskóit a padovai Ágoston-rendi Eremitani-templomban, nem is szólva Caen egész városáról, Normandia gyöngyszeméről.[120]

Ilyenformán a németek egészen a háború befejezéséig mondhatni kilátástalan dilemmában éltek. A Hitler elleni államcsínynek a legtöbben nem látták értelmét. Ellenkezőleg: amikor a július 20-i merénylet sikertelenül végződött, a diktátor népszerűsége még egyszer, utoljára emelkedett. A Harmadik Birodalom szociális légkörét a legtöbben az utolsó pillanatig rendben valónak találták. Azzal, hogy még ha eszelős fegyverkezési előkészületek árán is, de felszámolta a munkanélküliséget, Hitlernek a Harmadik Birodalomban sikerült megteremtenie a biztonság és a megelégedettség alapérzését, ezzel pedig megszereznie a legtöbb német támogatását. Még egy Felső-Bajorországban élő, egykori kommunista nő is elismerte: „Nincs nap, hogy a kicsikémnek ne kellene egy Miatyánkot mondania a Führerért, hiszen újra megadta nekünk a mindennapi kenyerünket."[121]

A média terméke

A média segítsége nélkül Hitler csak nagyon csekély számban érhette volna el az embereket. Helyi szónokként feltehetően soha nem lépte volna át Bajorország határát. Igen korán felismerte a tömegtájékoztatás hatalmát, és már jóval a hatalomátvétel előtt önálló újság birtokába jutott, ez volt a „Völkischer Beobachter" (Népi Figyelő): a közvetlen régión túlmutató szócsővé fejlesztette, amely a bulvársajtó zsurnalista technikáit vitte át a politikai agitáció területére. A nácik fokozatosan terjesztették ki befolyásukat a német sajtóra. Speciális lapok hívták fel magukra a figyelmet. A „Schwarzes Korps" (Fekete Hadtest) az SS radikális, kissé elit nézeteit képviselte. Az túlnyomó részben pornográf és antiszemita igényeket a „Der Stürmer" (A csatár) elégítette ki.

A döntő áttörést ugyanakkor a rádió, a tömegtájékoztatás új eszköze jelentette, amely Hitler hatalomra jutásával kezdte meg a maga győzelmi menetét, Hitler pedig ennek az eszköznek a segítségével lett az új médiakorszak első „sztárja". Egy olcsó néprádió megtervezésével 194l-re sikerült 65 százalékos lefedettséget biztosítani a német háztartásokban. Ezenkívül Hitler beszédeit az üzemekben is hallgatni lehetett. „A Führer beszél": ha ez a mondat elhangzott, az egész nemzet a rádiót hallgatta. A háború alatt különjelentésekkel villanyozták fel a népet, népszerű vezérmotívumokkal hívták fel rájuk a figyelmet. Ha a tengeralattjáróknak az Atlanti-óceánon sikerült nagyobb mennyiségű ellenséges szállítmányt elsüllyeszteniük, a *Denn wirfahren gegen Engelland* („Mert vitorlázunk Angolország fele") című dal hangzott fel az éterből. A keleti fronton aratott győzelmeket Liszt *Les Préludes*-je kísérte: e művet maga Hitler választotta ki.

A kanadai jezsuita Marshal McLuhan minden történeti korszakhoz hozzárendelt egy meghatározó kommunikációs eszközt.[122] A könyvnyomtatás merev racionális rendje olyan mértékben megfegyelmezte az akkori társadalmat, hogy végül a gyakorlatozásban keményen fogott seregek is lehetségessé váltak, sőt még szigorú időbeosztással a gyári munkarend is megvalósítható lett. S hogy a rádióban, mint kommunikációs közegben milyen csábító lehetőségek rejlettek, arra 1938-ban Orson Welles szolgált bizonyságul. A *Világok harca* című rádiójátékával az USA több szövetségi államában sikerült hallgatók sokaságát meggyőznie arról, hogy kis zöld emberkék érkeztek a földre.[123] Ez fölkeltette Hitler érdeklődését, s a Müncheni Bürgerbräukellerben tartott beszédében 1938. november 8-án nyugalomra intett: „A német népet nem fogják megijeszteni, mondjuk, holmi bombák, amelyek a Marsról vagy a Holdról hullanak."

A II. világháború a rádiós propaganda időszaka volt. Az idegen rádióállomások hallgatásáért halálbüntetés járt. Német oldalon különösen népszerű volt a Belgrád elnevezésű katonai adó, amely a *Lili Marlen* című slágerrel fejezte be esti adását: ezt a dalt a front mindkét oldalán szívesen hallgattak a katonák.

A rádió, ez a „forró" médium, a legmegfelelőbb platformot biztosította egy olyan izgága demagógnak, mint Hitler, a televízió „hideg" közegként mindezt bajosan tette volna lehetővé a számára. Tény és való: Hitler ma a képernyőn a maga túlzott gesztikulációjával mindennek hat, csak megnyerőnek nem.

A televízió fékezi a háborús lelkesedést. A valósághű képek következtében, amelyek estéről estére az amerikai polgárok otthonaiban a különböző csataterekről érkező tudósításként megjelentek a villódzó képernyőkön, a vietnami háború folytathatatlanná vált. A televíziós korszak nem a zaklatott demagógoknak kedvez, hanem az olyan, a képernyőn kedélyesen csevegő politikusoknak, mint amilyen például az egykori amerikai elnök, Ronald Reagen volt, aki egyenesen Hitlerrel ellentétes figurává stilizálta önmagát.

Propagandaminiszterében, Goebbelsben, Hitler rátalált a demagógia mesteri alkalmazójára, aki multimediálisan mutatta be az ő Führerét. A híradók a mozikban vetítették nagy fellépéseit. Leni Riefenstahl rendezőnő sodró lendületű képekben ünnepelte őt az 1933-ban forgatott *A hit győzelmé*ben, valamint az 1934. évi birodalmi náci pártkongresszust megörökítő, egész estét betöltő filmjében, *Az akarat diadalá*ban.

A hadvezér Hitler iránt nagy lelkesedést váltottak ki a hangosfilm-híradók, ezek a propagandaszázadok felvételeit használták fel. „Egy 1938/39-ben a Birodalmi Propagandaminisztérium és a Wehrmacht Főparancsnoksága között kötött egyezség értelmében, amely a »Megállapodás propagandatevékenység végzéséről háborús időben« címet viselte, olvashatjuk: lényegi pontjait illetően a propagandaháborút a fegyveres harccal egyenrangú háborús eszköznek ismerjük el."[124] A német háborús tudósítók filmjeit az amerikai mozikban is vetítették, így a lengyelországi vagy a norvégiai hadjárat kizárólag német perspektívából volt látható.

Nem vetették azonban meg a banálisabb közegeket sem. „A cigarettacsomagok fényképfelvételekre váltható bonokat tartalmaztak, ezekből egy kétszáz felvételből álló albumot lehetett összerakni Adolf Hitlerről: 1936-ban 100 ezer példányban adták ki… A fényképek látszólag laza, hétköznapi pózokban ábrázolták Hitlert, ezek a képek pedig ujjongó, alakzatokba tömörülő vagy meghatott emberek képeivel szembesítették."[125]

Történelmileg kegyvesztett személlyé Hitler a nürnbergi háborús bűnösök perében lett, amelynek során a történelemben először tudtak a győztesek nagy mennyiségben iszonytató, terhelő képanyagot rábizonyítani a legyőzöttekre. Még a bíróság előtt valló tanúk beszámolóinál is jobban felzaklatták a világ közvéleményét azok a fényképek, amelyek a felszabadított koncentrációs táborokban a hullahegyeket a sírba takarító kotrógépekről készültek. A győztesek nem csak a bírósági tárgyalás menetét tartották kezükben, de a híranyaggal való globális kommunikáció felett is ellenőrzést gyakoroltak.

Miközben a világ a Gulagról, a szovjet büntetőtáborokról egyetlen felvételt sem láthatott, míg a kínai kulturális forradalom kierőszakolóinak számtalan gyilkosságáról mindössze néhány Hong Kong-ban partra vetett, megkötözött vízi hulla árulkodott, addig az amerikai haditudósítók felvételei révén a gyilkos akciókról közvetlen benyomás keletkezhetett. Ez a benyomás évtizedeken át tartósan beivódott az emberek emlékezetébe, még ha nem felelt is meg teljesen a valóságnak. Mert amikor a hitleri SS a táborokban gyilkolt, igaz, hogy milliós nagyságrendben haltak meg emberek, de sehol nem voltak eltakarítatlan hullahegyek. A felszabadítás zűrzavarában halmozták fel ezeket a tetemeket, akkor, amikor az első napokban több áldozat halt meg, mint az SS-időkben. Nem csak

azért, mert a legyöngült foglyok közül sokan nem voltak képesek elviselni a bőséges élelmet, amit a felszabadítók hirtelen eléjük tettek, hanem, mert a tífuszos betegek, akiket korábban szigorúan önálló barakkokban különítettek el, most elvegyültek a legyengült szervezetű egészségesekkel, és megfertőzték őket. A hitleri SS mindenesetre egyenként gyűjtötte össze a halottakat, hogy szisztematikusan kihúzzák aranyfogaikat, mielőtt elégetik őket, és hamvaikat sírokba szórják. A vasúti kocsikat, amelyekkel az áldozatokat a táborokba szállították, minden kirakodás után külön erre szakosodott különítmények megtisztították az árulkodó jelektől és szennyeződésektől. A murvát azon a téren, ahol a halálra szántaknak le kellett vetkőzniük, mielőtt a gázkamrákba mentek, minden egyes transzport előtt gondosan felgereblyézték. A voltaképpeni haláltáborokból, mint amilyen Sobibór vagy Treblinka, kisebb, vasúti csatlakozással rendelkező létesítményeken kívül, ahova az áldozatokat nap, mint nap szállították, alig maradt vissza fényképezhető nyom. A minden emberi képzeletet felülmúló borzalmak helyszíneit a németek nem csak lerombolták, de a területet kivonulásuk előtt ráadásul még fákkal és cserjékkel be is ültették.

Mindenáron érvényesülni akaró pszichopata

Rendelkezünk kortárs pszichiáterek diagnózisaival, ezek némelyike tartalmaz találó részmegfigyeléseket, összességükben azonban aligha meggyőzőek. Lange-Eichbaum 1948-ban Hitler szembetegségét „hisztérikus, pszichogén vakságnak" diagnosztizálta, „amelynek legbelsőbb oka a frontharctól való félelem kell legyen."[126] Hitler sebésze, Karl Brandt, a Führer bal karjának a remegését, a Parkinson-kórnak ezt a klasszikus tünetét pszichogénnek tartotta, mert a Stauffenberg-merényletet követően rövid időre megszűnt. Bumke találóan jellemezte Hitler félműveltségét: „Sok rendezetlen tudást halmozott fel magában anélkül, hogy látta vagy megértette volna a nagy összefüggéseket."[127] Nevét nem említve, de egyértelmű hivatkozással rá, a pszichiáter már 1932-ben „mindenáron érvényesülni akaró pszichopataként és szkizoid fanatikusként" jellemezte Hitlert. Szinte mindent, ami feltűnő volt, ezzel magyarázott: Hitler érzelmi ridegségét, bizalmatlanságát csakúgy, mint fanatizmusát és brutalitását.

Figyelemre méltóbb egy másik pszichiátriai megközelítés, amely tekintettel van még a súlyos lelki defektusoknak a lakosság körében való széles elterjedésére is. Az iparosodott nemzetek körében a populáció öt százalékát teszik ki a szkizofrének, a mániás-depressziósok, az epilepsziások, a debilek és a pszichopaták. Ha gondolataik vagy képviselőik a történelem különös alakulása folytán a társadalomban elfoglalt marginális helyzetükből hatalmi pozícióba kerülnek, az maga a szerencsétlenség. „Nyugodalmas korszakokban mi figyeljük meg őket, nyugtalan időszakokban ők zsarnokoskodnak felettünk", jegyezte meg egyik előadásában Ernst Kretschmer félig figyelmeztetőn, félig belenyugvón.

A pszichoanalitikus hagyomány Hitler jellemvonásait kora gyermekkorával magyarázta. Az Ödipusz-komplexus vagy a kisebbrendűségi érzés szolgált Hitler neurotikus tüneteinek megértésére. Ugyanakkor az összes átfogóbb kísérlet, amely arra irányult, hogy különösségét az anyjához való kötődésből, valamint

apja szigorú nevelési elveiből magyarázza, nem kellőképp meggyőző. Az apjától kapott büntetésektől nem vezet közvetlen út a holokauszthoz. Hitler csak kis mértékben volt neurotikus. Történelmi hatása nem magyarázható az alábbi formulával: egy neurotikus ember összejátszása egy hason mód neurotikus néppel.

Az Office of Strategic Studies megbízásából Richard Langer egyike volt az elsőknek, aki 1943-ban, nem sokkal az USA hadba lépését követően freudi szellemben magyarázta Hitler személyiségét.[128] Nyomban az amerikaiak bevonulását követően az amerikai hadsereg pszichológusai Berchtesgadenben felkutatták Hitler húgát, Paulát, hogy kifaggassák bátyjáról. Igencsak kielégítőnek találták, amikor a megfélemlített asszony megerősítette, hogy apja verte Hitlert. Ettől a pillanattól fogva Hitler zsidógyűlöletét és agresszivitását elfojtott ödipális apagyűlölettel magyarázták.

Erich Fromm leginkább értetlenséget váltott ki tézisével, amikor azt állította, hogy Hitler nekrofíliában szenvedett. „Hitler *arcára* kiült az a jellegzetes szimatoló arckifejezés – amelyet a nekrofília tárgyalásakor már említettünk –, mintha állandóan kellemetlen szagot érezne. Rengeteg fénykép egyértelműen erről tanúskodik."[129] Nekrofil beállítottságának jellemző ismérvei voltak a visszatérő tréfái, amelyet Fromm Speer visszaemlékezéseiből vett át (*Erinnerungen*, magyarul *Hitler bizalmasa voltam* címen jelent meg): „Amikor Hitler húsmentes diétát tartott, vendégeinek változatlanul a szokásos ételeket szolgálták fel. »Ha húslevest hoztak – meséli Speer –, fogadást mertem volna kötni, hogy elsüti a *hullatea* tréfáját; a folyami rákokkal kapcsolatban megosztotta az asztaltársasággal elhunyt nagyanyja történetét, akit a rokonai patakba dobtak, hogy odacsalogassa a rákokat; ha angolna került a tányérra, előadta, hogy leginkább döglött macskával lehet őket hizlalni és kifogni.«"[130] Ugyanakkor az ügyiratokból semmi olyasmi nem derül ki, hogy halottak testrészei Hitler számára bármiféle örömforrást jelentettek volna.

Meggyőzőbben hangzanak azok a magyarázatok, amelyek más mélylélektani áramlatokhoz folyamodnak, mint például Alfred Adler tanához a kisebbrendűségi komplexusról. Alan Bullock ismerte fel: „Hitler egész politikájában mindig nagy szerepet játszott a gyűlölködés, ellenfeleit meg akarta félemlíteni…"[131] A II. világháború kirobbantásának motívumaként Hitler 1939. augusztus 13-án Ciano olasz külügyminiszternek egészen nyíltan azt jelentette ki, hogy a nyugati demokráciák Németországot és Olaszországot nem tekintik magukhoz illőnek. „Talán a megvetésnek ez a lélektani mozzanata a legrosszabb az egész ügyben."

Azok az értelmezések, amelyek az osztrák születésű Hitler hatását a német nemzet karakterének különösségéből akarják magyarázni, aligha meggyőzőek. A németek neurózisát Lutherig visszavezető szerzők saját dolgukat nehezítik meg azzal, hogy kiemelik: az éppen abban a katolikus Hitlerben jutott el tetőfokára, aki bajor katonaként az I. világháborúban még buzgón látogatta a tábori istentiszteleteket. Csak fejcsóválásra késztetnek azok az állítólagos párhuzamok is, amelyek a német mesék kegyetlensége és az SS-legények embertelenségei között fennállnának.[132] Pszichológiai értelemben nem vezet egyenes út a kemencétől, ahova a boszorkát Jancsi és Juliska behajítja, Auschwitz gázkamráihoz.[133] Épp ennyire kevéssé szabad May Károlyt bevonnunk a magyarázatba. A skal-

polás iszonyú jelenetei vagy egyéb kínzási jelenetek a mártírok oszlopánál aligha szolgálhattak cselekvési útmutatásként a koncentrációs táborok felügyelői számára.

A barna Messiás

Hitler sikereinek és személyiségének egyik fontos kulcsa magánvallásában rejlik, amely mondhatni hihetetlen mértékben szabadított fel benne energiákat. Hitler vallásos ember lenne? Egynémely kortársa sejtette ezt: „Micsoda vallásos ductus!”, kiáltott föl Marion von Dönhoff grófnő, Hitlert hallva.[134] Ezt a hanghordozást Hitler nemcsak osztrák hazájának keresztényszocialistáitól vette át, hanem példaképeitől, a pánnémetektől is.[135] A Pánnémet Szövetség meggyőződése szerint – mint Friedrich Heer fogalmazott – „az össznémetségért folytatott harc vallási feladat, önfeláldozás a Szent Német-római Birodalomért, fennkölt cél.” [136]

Ifjúkorában Hitler eljátszadozott azzal a gondolattal, hogy pap lesz belőle. 1924 nyarán a Lech menti Landsberg büntetés-végrehajtási intézetében bevallotta bizalmasának, Rudolf Hessnek: „Ha birtokában lenne a nagystílű alakoskodás eszközének, akár lelkész is lehetett volna belőle, kivárta volna, míg kellő magasságba nem kapaszkodik, és kellő szilárdsággal nem ül a nyeregben, s akkor talán az egyházat reformálta volna meg, vagy forradalmasított volna belülről.”

A landsbergi államfogházban letöltött büntetését követő első, tömegek előtt tartott beszédében Hitler 1927. március 9-én a Korona cirkuszban a legnagyobb nyilvánosság előtt azonosította magát Jézussal, és arcátlan blaszfémiával alkalmazta a politikai retorikában az *Ecce homo* motívumot, amennyiben a maga sorsát a sivatagba „száműzött” Jézuséhoz hasonlította. A nemzeti szocializmusnak politikai vallásként történő értelmezése egyike e rejtélyes, a maga szélsőségességében a gyermek keresztes hadjáratokra vagy az újra-keresztelők mozgalmaira emlékeztető korszak megértésére irányuló legrégebbi kísérleteknek. 1930-ban Thomas Mann az archaikus korokba való visszaesésként értelmezte a jelenséget (*Deutsche Ansprache. Ein Apell an die Vernunft*): „Ebből a természeti vallásosságból, amely lényege szerint hajlik az orgiasztikus, bacchanáliaszerű kicsapongásokra, sok minden beleolvadt napjaink neonacionalizmusába… Ha ellenben belegondolunk, hogy vallástörténeti szempontból mekkora erőfeszítésébe került az emberiségnek, hogy a természeti kultusztól, egy barbár módon kifinomult gnosztikától és a Moloch–Baal–Astoret tisztelet szexuális jellegű, isteni kicsapongásától felemelkedjék a szellemi imádsághoz, akkor csak csodálkozni tudunk azon a könnyelműségen, amellyel ezt a túlemelkedést és felszabadulást manapság megtagadják.”

Eric Voegelin 1938-ban a hitleri mozgalomban a „belső világ vallását” látta, amelyben a népi közösséget „részleges eklézsiaként” fogják föl. Beszédeiben Hitler „a »szentséges komolyság« benyomását” keltette.[137] Csak a szarkasztikus gúnnyal is remekül élni tudó népies demagógia, amely elegyedett a politikai misszionárius ünnepélyes gesztusával, csak ez tudta olyan széles körben, az

egyszerű és az igényes hallgatóság körében egyaránt biztosítani hatékonyságát, amire tömegpártban még nem volt példa.”[138]

Hermann Hesse 1934-ben elcsodálkozott a Hitler-kultusznak ezen az oldalán.[139] „Volt egy barátnőm, jó ízlésű, svájci hölgy, liberális gondolkodású, jó családból származott. Lakásának egy titkos kis zugában magánszentélyt rendezett be. Egyszer, egy különösen bizalmas órában, megmutatta. Egyetlen bútordarab állt a falnak támasztva, mintha könyvespolc lenne, egy függöny előtt egy félig életnagyságú Hitler-kép… mellette egy gyertyatartó, benne gyertyákkal, balra tőle az Újszövetség feküdt, jobbra pedig a *Mein Kampf*.”

A nácik „Heil Hitler!” köszöntésében (Üdvösség Hitlernek!) Romano Guardini vallásfilozófus a „népi jámborság” kifejeződését látta. „Azokat az érzéseket, amelyek máskülönben Jézus Krisztusra, a Megváltóra irányulnak”, átvitték Hitlerre. „Ha beteget gyógyított, vagy holtakat támasztott volna fel, senki sem csodálkozna ezen”, vélekedett egy kortárs. Egy másik Hitler egyik női rajongóján élcelődött: „Üldögélt a konyhában, és a müncheni szavait olvasgatta. Ugyan mi is volt ehhez képest a Szentírásban az ígéret földje?” A „Németország ébredj!” az SA lobogóin, véli Friedrich Heer, profanizálta a feltámadás élményének jámbor követelését, és így megpróbálkozott azzal, hogy a vallási képzeteket átemelje a politika szférájába.

Zsidó szerzők is felfigyeltek a vallási kontextusra: Saul Friedländer „a messianisztikus hit és a történelem apokaliptikus látásmódjának egy mind a mai napig egyedülálló felbukkanásáról” beszélt „a magasan fejlett ipari társadalom politikai, bürokratikus és technológiai rendszerének kellős közepén.”[140]

A kiváló szociológus, Max Weber, az újkort olyan korszaknak jellemezte, amelyben a vallásosság mind inkább háttérbe szorul.[141] Önmagában az imádság nem segít a légi közlekedés racionális szabályozásában, de autót konstruálni vagy atomerőművet felépíteni sem lehet általa. Az is megeshet azonban, hogy a felvilágosodás és eszményei csak egy rövid pillanatra határozták meg Európa történetét. A Hitler homályos, álvallásos téziseivel való egyetértés az ésszel szembeni ellenállás időtlen, kimeríthetetlen tartalékaiból táplálkozott.

A vallási közösségek eltérő módon reagáltak a szakramentális jellegű barbárságra. A leghatározottabban a Jehova tanúi léptek fel a nácik álvallásos kifakadásai ellen. Nem voltak hajlandók a Heil Hitler köszöntésre, mert ez a köszönési forma olyan tiszteletadást fejez ki, amely csak az istenit illeti meg – a koncentrációs táborban végezték.

Amikor az 1933. évi választási küzdelemben egy Hitler königsbergi gyűléséről beszámoló rádióadás során a háttérben harangzúgás hallatszott, a kelet-poroszországi evangélikus egyház sietett rámutatni: az semmi szín alatt nem Hitlernek szólt, a harangok valamely egyházi esemény alkalmából szólaltak meg.[142] 1936 májusában az ideiglenes egyházi vezetés már egyértelműbben fogalmazott, és aggodalmának adott hangot amiatt, hogy a Vezér és birodalmi kancellár iránti tiszteletet „gyakran olyan formában nyilvánítják ki, amely egyedül Istent illeti meg.” XI. Pius pápa 1937-ben *Mit brennender Sorge* (Emésztő aggodalommal) kezdetű enciklikájában egyértelmű választóvonalat húzott az egyedül üdvözítő kereszténység és a Hitler rasszista álvallása között.

Hitler szilárdan hitt kiválasztottságában, abban, hogy az „ellenfajt”, a „Gonosznak a történelemben munkálkodó elvét” kell kiirtania. Hermann Graml az antiszemitizmust a Harmadik Birodalom „államvallásának” nevezte, a zsidóüldözést pedig „szent háborúnak”, kimutatván hogy Hitlert minden politikai sikere megerősítette meggyőződésében: küldtetése a zsidóság kiirtása.[143]

Hitler rögeszméje, melynek alapján a világtörténelmet harcként fogta föl az árja fénylények és a zsidó fajú, alsóbbrendű emberek között, akik az előbbiek nemes vérét a szexuális keveredés révén beszennyezték, a Gnóziszból, a titkos tudásból származott, véli Harald Strohm.[144] „Az árja ember feladta vére tisztaságát, és ezzel elszalasztotta a lehetőségét arra, hogy a Paradicsomba jusson…”, írta Hitler teljes komolysággal, és a Világosság és Sötétség harcának gnosztikus megidézőjeként tetszelgett önmagának azzal a dőre megállapítással, hogy a fekete hajú zsidó fiú órákon át leselkedik a világos bőrű, árja leányra, hogy elrabolja szüzességét. Voltaképpeni beteges lelki alkatát, amely távol tartotta őt a normális emberek körétől, Hitler isteni küldetésként fogta föl azt követően, hogy egy újgnosztikus szekta örvénye magával ragadta.

Klaus Vondung a hitleri gondolkodás szigorú kettősségre épülő sémáját (árja-zsidó) az ószövetségi *Dániel próféta könyvé*ből és az újszövetségi *Jelenések könyvé*ből (*Apokalipszis*) vezeti le, azaz olyan szövegekből, amelyek történelmi krízishelyzetekben születtek, olyan problémákkal, amelyek hasonló élességgel jelentkeztek, mint Németország veresége az I. világháborút követően.[145] A bibliai írások különbséget tesznek a „gonosz ellenség” és a kiválasztottak között: az előbbiek számlájára írható minden rontás, az utóbbiak most még szenvednek, de hamarosan övék lesz a győzelem. Ezek a felek apokaliptikus harcban esnek egymásnak, mégpedig Rosenberg megfogalmazásával élve a „döntő világküzdelemben”. A harc elkerülhetetlen. Nincs mit csodálkoznunk tehát azon, hogy életében Hitler meg volt győződve: ezt a harcot a teljes győzelemnél egy perccel sem szabad korábban befejezni. Az a fél kerekedik felül, amelynek végül akár egyetlen katonája is élve marad a csatatéren. Hitler görcsös ragaszkodását a végső győzelem képzetéhez éppen uralmának legutolsó heteiben, amikor a vereség már elkerülhetetlenül ott lebegett a szemei előtt, feltehetően apokaliptikus gondolkodásából érthetjük meg.

Parsifal

Joachim Köhler 1997-ben Hitlerben látta Richard Wagner profetikus eszméinek megvalósítóját.[146] Wagner operái kezdetektől fogva nem pusztán esztétikai, hanem politikai célokat szolgáltak: Bayreuthban a Zöld dombot nem csupán ártatlan zenei élvezet céljaira tervezték, hanem agitációs központnak is, valamiféle „központi boszorkánykonyhának”. Wagnertől származott a megsemmisítő antiszemitizmus eszméje is. Igaz, próbálkozása, hogy II. Lajost, aki zenéjének rabja lett, feleskesse zsidógyűlöletére is, megfeneklett. Wagner sógora, Houston Stewart Chamberlain aztán II. Vilmos császárban reménykedett, szellemi rokonában, miként azt antiszemita kirohanásai is igazolják: „A zsidók és a szúnyo-

gok egyaránt csapást jelentenek, az emberiségnek ilyen vagy olyan módon, de meg kell szabadulnia tőlük.”[147] (1929. augusztus 15.)

A német népet a zsidók okozta nyomorúságból megszabadító Parsifalt kellett megtalálni a vesztes I. világháború után. Az ifjú csakis a nép soraiból felemelkedő személy lehetett. Ekkor tűnt fel a wagneriánus Mayr századosnak egy osztrák őrvezető, aki ragyogó szónoki képességekkel rendelkezett, és rendkívüli módon ismerte a Wagner-zenedrámákat. A Wagner-rajongó Dietrich Eckart közvetítésével Hitler meghívták Bayreuthba, ahol Chamberlain benne ismerte fel Parsifalt. További Wagner-hívők, a Bruckmannok és a Bechsteinok bevezették Parsifalt a társasági életbe, anyagilag támogatták, miután megfelelő módon felöltöztették, és a balga ifjút legalább töredékesen megtanították a társadalmi érintkezés formáira.

Köhler tézise úgy hangzik, hogy Hitler belsővé tette ezt a szerepet. Mielőtt fölkent Grál-lovag lett volna belőle, mindössze a „dobost” látta magában. Hitlernek a zsidók ellen folytatott harca Wagner egyik kényszerképzetének átvétele volt. Hitler alapelve, hogy „Ki a zsidókkal!”, elsőre nem fogható fel másként, csak valamiféle színpadi gondolatnak, hatásos rendezői ötletnek. Mintha csak a színpadon állna, Hitler a zsidók kiirtását is valahogyan úgy képzelhette el. Elég megnyitni egy nyílást a színpadon, és a gonosztevő máris eltűnt a süllyesztőben. Hitler a Wagner-operák rendezői utasítását húzások nélkül vitte át a politikába, habár elgondolását a világszínházban nem is volt olyan könnyű megvalósítania.

A szereplők és a nézők idegei nem voltak elég erősek ehhez a rendezői gondolathoz. Richard Breitmann-nál olvashatjuk: Himmler, akinek SS-ére hárult a szörnyűséges megvalósítás, a tömegmészárlás láttán, amelyet 1942 augusztusában Minszkben végignézett, világnézeti dilemmába került. A gazembereket immár nem lehetett, mint a színpadon jelmezük alapján az első pillantásra megkülönböztetni a nemes lelkű emberektől. Az összetereltek között megkérdezte egy húsz év körüli, szőke hajú, kék szemű fiatalembertől: – Maga zsidó? – Az vagyok. – Mindkét szülője zsidó? – Igen. – Vannak rokonai, akik nem zsidók? – Nincsenek. Némiképp zavartan, sajnálkozva fordult el tőle: – Akkor még én sem segíthetek magán.[148]

Amikor Himmler 1943. október 4-én és 6-án Posenben (ma Poznań, Lengyelország) SS rajparancsnokok, majd birodalmi és körzetvezetők, valamint egy sor tiszt előtt tartott hírhedt beszédében először szólt nyíltan a „zsidó nép kiirtásáról”, nem minden önsajnálat nélkül sóhajtozott a miatt a diszkrepancia miatt, amely a Hitler által gyorsan kimondott, szörnyű rendezői utasítás és annak fáradságos, önfeláldozást követelő kivitelezése között fennáll, amit a Führer őrá testált. Az SS-tisztek előtt már világosabban beszélt: „Azok közé a dolgok közé tartozik, amelyeket könnyű kimondani – »A zsidó népet kiirtjuk«, mondja pártunk bármely tagja. »Napnál világosabban ott áll a programunkban. Kiirtás. Meglesz!«… Azok közül azonban, akik így beszélnek, senki nem nézett még oda, senki nem állta ki a próbát.” Az SS-legények esetében azonban már másképpen festett a helyzet: „Közületek a legtöbben tudni fogják, mit jelent az, ha száz hulla fekszik egymás hegyén-hátán, mit, ha ötszáz, és mit, ha ezer…”

Winifried Wagner – számol be róla Köhler – a hivatalára kijelölt Parsifalnak landsbergi fogságába írószerszámokat és papírt hozott, valamint szállította az alapötletet is[149]: a bayreuthi mítoszgyártó műhely által felbátorítva a munkanélküli élet hamarosan egy Wagner-hős kalandos életévé változik, aki az életben szembesülhetett mindazzal, amit máskülönben csak a színpadon láthatnánk. Még Hitlernek sokat idézett elhatározása is a *Mein Kampf*ból: „Úgy döntöttem, hogy politikus leszek", semmi egyéb, mint Wagner egy önéletrajzi vonatkozású helyének megváltoztatása: „Úgy döntöttem, hogy muzsikus leszek." A vallásos emelkedettség Hitler fellépésében ez esetben nem lenne más, mint azon törekvésének kifejeződése, hogy a politika színpadán játsszon el egy felkent ünnepi játékot, mintegy *A nürnbergi mesterdalnokok* és a *Parsifal* elegyét.

1.4. Terhelt személyiség

Belterjesség

Hitler apja, Alois, 1837-ben született egy parasztlány, a Mariannának nevezett Maria Anna Schicklgruber törvényen kívüli gyermekeként Alsó-Ausztria Waldviertelként ismert tájegységén. Öt évvel később Hitler nagyanyja férjhez ment Johann Georg pékinashoz, aki a Hansjörg Hiedler nevet viselte. Alois az ő fivérénél, Johann Nepomuk Hüttlernél nevelkedett. A módos paraszt 1877-ben, testvére és sógornője halála után kérvényezte az időközben már negyven éves Alois Schicklgruber örökbe fogadását, aki állítása szerint fivére, Johann Georg vér szerinti gyermeke volt. Az illetékes döllersheimi plébános megejtette a szükséges bejegyzést az anyakönyvben, s Hitler apját ettől fogva Alois Hitlernek hívták.

Adolf Hitler, aki mellesleg tisztában volt származásával, „már gyermekként szerfölött ügyelt nevének apja által rögzített írásmódjára. A Schicklgruber nevet ő maga nevezte egyszerre szörnyűségesnek és nevetségesnek." Az apja által kezdeményezett névváltoztatás az ő számára is növelte az előbbre jutás esélyét. Valóban aligha lenne elképzelhető, hogy sikerült volna „német köszöntésként" bevezetnie a „Heil Schickelgruber!"-t. A Hitler névre igen kényes volt. „A birodalmi kancellár elvi okokból nem járul hozzá a Hitler névnek keresztnévként történő választásához", táviratozta a birodalmi kancellária egy ide vágó megkeresésre.[150]

Hitler a fajelmélet szerint képeskönyvekbe illően tiszta családfát tudhatott magáénak. Valamennyi őse a Waldviertelben élő parasztember volt, még csak egy kézműves sem zavarta meg ezt a színtiszta vér és rög kulisszát. Közvetlen elődeinek nevei – Schicklgruber, Pötzl, Göschl és Decker – messze összetéveszthetetlenebbül bajuvár eredetűek voltak, mint a sokkal ritkábban használatos Hitler, amely alkalmasint a szláv-cseh Hidlarcekből eredeztethető, és még zsidóknál is fel-felbukkant, mint azt a budapesti zsidó temetőben egy Adolf Hitler feliratú sírtábla is bizonyítja.

Hitler azonban sajátos módon mégis az asztal alá söpörte Waldviertelből való származását. A *Mein Kampf*ban szülőhelyét, Braunaut emelte ki, holott ide csak amiatt kerültek, mert apját az itteni vámhivatalba helyezték. Alois aztán nem sokkal később tovább költözött, s a kisváros többé semmilyen szerepet sem játszott Hitler életében. Szülővárosának Linzet tekintette, jóllehet ott is alig vert gyökeret. Mindenesetre még élete utolsó hónapjaiban is azt tervezte, hogy építészetileg számottevő mértékben felértékeli a várost, pazar képtárat ajándékoz neki, s alkalmasint saját mauzóleumát is ott fogja felépíttetni. Ezzel szemben nagyszülei Waldviertelbeli szülőfaluját úgy kezelte, mintha szláv vagy más egyéb, „alsóbbrendű emberek" laknák: kitelepíttette, és egy gyakorlótéren tereltette őket egybe.

A szűkös falusi viszonyok miatt már apja is a városba kívánkozott. Az az Isten háta mögötti vidék a cseh határon, ahonnan családja származott, Hitler szemében is maga volt az elmaradottság, amellyel semmi szín alatt nem akarta, hogy azonosítsák. A vidéken feltehetően erőteljes volt a belterjesség is.

Hitler, aki nyájasan viselkedett a gyermekekkel szemben, elutasította, hogy valaha is utódokat nemzzen. Öröklésbiológiai érveléssel adott magyarázatot elhatározására. A zseniális embereknek rendszerint gyengeelméjűek az utódaik, márpedig saját zsenialitásában egy pillanatra sem kételkedett. „Amikor Hitlernek feltették a kérdést, miért nem nősült meg, és miért nincsenek gyermekei, azt felelte: »Gyermekek nélkül is szolgálhatja valaki a népét. Ha valaki apa lesz, annak folyton-folyvást rettegnie kell, hogy valamelyik elődjétől nem örököltek-e fiai rossz tulajdonságokat.«”[151]

Saját vitalitását Hitler nem tekintette valami jónak. Családjában az emberek nem éltek soká. Két szülője is korán meghalt. Anyja testvére, Johanna („Hanitant”, Hanni néni) púpos volt. Ingatag egészségével és várhatóan korai halálával kapcsolatos ezen alapvető meggyőződése kapkodóvá tette Hitler életre vonatkozó terveit. A Szovjetunió elleni támadást kifejezetten azzal magyarázta, hogy csakis ő képes ennek a nehéz feladatnak a megoldására, s hogy érzi, már nincs neki sok hátra. Mussolininek meg azt mondta, „egy olyan embernek a helyzetében érzi magát, akinek csak egy töltényе maradt a puskájában, miközben már leszállt az éjszaka.”[152]

A tempósság alapelvvé vált. „A gyorsaság, nem az alaposság számított immár a nemzeti szocialisták soraiban a nemzet új erényének, a bel- és a külpolitikát mindenki versenyfutásának fogták fel mindenki ellen. „Elfelejtettem már, mi a várakozás, függetlenül attól, hogy nincs is időm várni”, vallotta be Hitler bizalmasan 1939 nyarán a Luftwaffe-segédtisztjének Nicolaus von Below-nak.

Hipochondriás természetének megfelelően Hitler életvitelének számos szokása rozzant egészségének megóvására irányult. Korán abbahagyta a dohányzást. A háború befejezése utánra azt tervezte, hogy nyilvános helyeken kivétel nélkül mindenütt betiltja ezt az illetlen szokást. 1939 áprilisától az NSDAP egyetlen szolgálati helyén sem volt szabad rágyújtani. 1944. március 4-én Hitler utasítást adott titkárának, Bormann-nak, hogy tiltassa be a dohányzást a villamosokon. Hitler nem ivott alkoholt, szomját leginkább ásványvízzel oltotta, és vegetáriánus módra táplálkozott. Vitalitásának fokozása céljából háziorvosával injekciókat adatott be magának, bélflórájának megújítása érdekében pedig rendszeresen kúrálta magát.

Anyja korai, rákbetegség folytán bekövetkezett halála indokolhatta, hogy Hitler különösen rettegett ettől a betegségtől. Amikor 1935-ben hangszalagjain fölfedezett egy kis csomót, meg volt győződve arról, hogy gégerákban szenved. Attól tartott, hogy III. Frigyes császár sorsában kell osztoznia, aki ebben a betegségben halt meg. Mindamellett Hitler hangszalagdaganata jóindulatúnak bizonyult. „Prof Eicken, egy igazi német orvos, megmentette a Führer hangját”, jegyezte be Goebbels megkönnyebbülten naplójába. Mindamellett Hitler valósággal rettegett a fertőzésektől. Idegeneknek nem szívesen nyújtott kezet, s állandóan attól félt, hogy valamilyen bacilus megfertőzi, ezért pénzhez sem szívesen nyúlt. 1942. július 24-én Wehrmacht-szárnysegédje egy aktabejegyzést készített: Felhívjuk a figyelmet arra, hogy „minden lehetőséget ki kell zárni, amely a Führer fertőző betegségekkel történő megfertőzésével járhat. Minden egyes személy, aki közvetlen érintkezésbe kerül a Führerrel, vagy akinek a közelében

akad dolga, lelkiismeretesen tartozik megvizsgálni magát, hogy mentes-e kórokozóktól (mindenekelőtt férgektől)."[153]

Hitler egyik legnagyobb bűntette, az eutanáziaprogram akár azon félelmére adott reakcióként is értelmezhető, hogy a beltenyészet feltételezett következményei saját testén is jelentkezhetnek. A saját életrajzával való összefüggést igazolja aggodalma, hogy utódjai szellemi fogyatékosok lehetnek. Habár önmaga zsenialitásával magyarázta ezt a rettegést, kézenfekvő azonban, hogy félelmei valójában öröklésbiológiai természetűek voltak.

Ezek a félelmei megmutatkoztak akkor is, amikor 1940-ben egy kérdőívet tettek elé, amelynek segítségével a szellemileg súlyosan fogyatékosokat akarták kiszűrni a gyógy- és gondozóintézetekből, hogy eutanáziának vessék alá őket. Hitler leállíttatta a kérdőíves akciót, mert attól tartott, hogy elhunyt édesanyja nem lett volna abban a helyzetben, hogy sikerrel megfeleljen a tesztnek. Semmiképpen sem feltételezte, hogy anyja fogyatékos lett volna, de amikor ez a probléma szóba került, nyomban ő jutott eszébe róla.

Akad azonban még valami, ami Hitlernél a belterjesség általi fenyegetettségre utal, mégpedig a faji higiéné eszméje, a faj tisztán tartásának gondolata, amely vörös fonálként húzódik végig egész politikáján. A Waldviertelben megnyilvánuló belterjességet, a félelmet attól, hogy a tiszta vérvonal idegenekével keveredik, eugenikai programként hirdeti meg. Ez a körülmény is megmutatja, hogy Hitler személyes problémái milyen perverz módon tükröződtek világnézetében.

Ami a zsidóságról kialakított képét illeti, nos, ott is kimutatható a kapcsolat a belterjesség problémakörével. A zsidók, vélekedett Hitler, azért annyira veszedelmesek, mert maguk között házasodnak: ettől erősebbek más népeknél. Hitler a zsidókat valamennyi létező faj között az időjárás viszontagságainak leginkább ellenálló lényeknek tartotta. A zsidók még Lappföldön és Szibériában is gyarapodnának (*Asztali beszélgetések*, 1942. április 4.). A belterjességnek egészen sajátos értékelése volt ez. Lehetséges, hogy Hitler itt mindössze Houston Stewart Chamberlain fajelméletét ismételte meg, aki csupán két fajt ismert: az árját és a zsidót. Nem zárhatjuk azonban ki azt sem, hogy a zsidókkal való öntudatlan identifikációval van dolgunk. Albert Speer írta Hitlerről: „Általában elmondható, hogy csodálta, amit gyűlölt, pontosabban: csak azt gyűlölte, amit egyszersmind csodált is. Ez egyaránt vonatkozik a zsidókra, Sztálinra, az egész kommunizmusra."[154]

Ez a sajátos azonosulás az elképzelt legádázabb ellenséggel általánosan megfigyelhető jelenség az antiszemitáknál. Valóságos kényszert éreznek magukban, hogy bármiféle asszimilálódást megtagadjanak a zsidóságtól. Legjobb, ha a zsidó megmarad zsidónak, az árja meg árjának. A saját vérvonal tisztán tartásának és a szigorú szegregációnak ezt a követelményét azonban a keresztény vallás eredendően nem ismerte, a zsidó ellenben igen. Ha úgy tetszik, akár azt is kimondhatjuk, hogy – a zsidó lakosságnak a többség erkölcseihez és szokásaihoz történő, jól ismert alkalmazkodása mellett – ez esetben az antiszemitáknak a zsidók meggyőződéséhez való különös hozzáidomulásával van dolgunk.

A vérfertőzés kérdése

Történeti szempontból önmagában véve alárendelt jelentőségű, hogy Alsó-Ausztria cseh határ közelében élő paraszti lakosságát a párválasztás terén milyen különösségek jellemzik. A lényeget tekintve feltehetően ezek nem sokban különböznek az Európa más, félreeső szegleteiben élők szokásaitól. Az a kérdés ellenben, hogy Hitler nagyanyját, Marianne Schicklgrubert egy asztalossegéd vagy annak fivére, egy tehetős parasztember ejtette-e teherbe, annyiban nem tekinthető teljesen mellékesnek, mert a második esetben nagybácsi és annak félunokahúga közötti viszonyról lenne szó. Ezzel a belterjesség a vérfertőzés közvetlen közelébe kerülne.

Ráadásul a Hitler-családban ez az incesztusra emlékeztető hagyomány három nemzedéken át folytatódott. Miként az ókori Egyiptomban a fáraók mindenkor saját nővérüket vagy húgukat vették feleségül, úgy a Hitlerek is valamelyik női féltestvérük lányát vették el. Marianne Schicklgruberhez hasonlóan, Hitler édesanyjának, Klara Pölzlnek sem voltak kétségei, amikor engedte, hogy nagybátyja teherbe ejtse. Egyeneslelkűen Alois bácsinak nevezte Hitler apját, későbbi férjét, és még a házasságkötés után is megtartotta ezt a megszólítást. Maga Hitler egy ettől kissé eltérő változatot eszelt ki. A vérfertőzés korlátja nála sem igen érződött. Apjához és nagyapjához hasonlóan ő is a legnagyobb természetességgel vette magához legénylakásába csinos unokahúgát, Geli Raubalt. Olyan mértékben közeledett Gelihez, amilyen mértékben ezt természete megengedte. Szexuális kapcsolat legfőbbképpen azért nem alakult ki kettejük között, mert a nők amúgy sem gyakoroltak különösen erős hatást rá. Nagyjelenetet rendezett, amikor megtudta, hogy sofőrje és kebelbarátja Maurice a háta mögött kezdett viszonyt Gelivel. Színészi tehetsége azonban csak Geli öngyilkosságát követően bontakozott ki a maga teljességében. Most már semmi sem gátolhatta meg őt abban, hogy élete egyetlen asszonyává stilizálja át halott unokahúgát, akinek szerelmét szentelte.

Környezetét megtévesztette ezzel a színjátékkal. Mindenki arról beszélt, hogy Hitlert szépséges unokahúga, Geli emléke akadályozza meg abban, hogy érdeklődése más nők felé forduljon. Még különös távolságtartását Eva Braunnal szemben is ezzel magyarázták. Mostantól fogva a Főnök egyetlen nőhöz sem ér, de még húshoz sem nyúl. Geli halálától fogva Hitler vegetáriánus lett.

Erich Fromm a „malignus [rosszindulatú elfajulásra hajlamosj incensztuális fixációban" szenvedő gyermekek közé sorolta Hitlert. Hipotézise szerint „az incesztuózus fixációnak ez a típusa kapcsolódik a nekrofíliához."[155] „Ezek a gyermekek sohasem törnek ki narcizmusuk burkából, anyjukat sohasem tekintik szeretetük tárgyának, sohasem alakul ki bennük érzelmi kötődés mások iránt, hanem átnéznek rajtuk, mintha élettelen tárgyak lennének, és gyakran különös érdeklődést tanúsítanak műszaki dolgok iránt."

Bárhogy álljon is a dolog, antiszemitáknál a belterjességtől való félelemmel gyakran járnak együtt vérfertőzési fantáziák. „Fajgyalázásnak" ez esetben már nem az incesztust tekintik, azaz valamely közeli rokonnal való szexuális kapcsolatot, hanem – épp ellenkezőleg – azt, ha valaki egy idegen faj egyedével adja össze magát. Hitler sem látta ezt másképp. „A vér és faj ellen elkövetett

bűn az eredendő bűn ezen a Földön, és a végét jelenti annak az emberiségnek, amely elköveti", tudálékoskodott a *Mein Kampf*ban. A vérfertőzés e nyakatekert logika szerint a fajgyalázás szöges ellentéte. A szaporodás szerfölött megfelelő formájának számít, amely optimálisan biztosítja a faj tisztán maradását. Richard Wagner volt az, aki eszményítette a testvérek közötti nemi kapcsolatot. Aligha maradhatna nála észrevétlen a „fivér és nővér közötti vérfertőzés", vélte Christina von Braun. „Ha a Siegmund-Sieglinde testvérpár nemzi Siegfriedet, úgy ezen a módon bizonyítást nyer e német Megváltó szeplőtelen eredete, a vérnek az a tisztasága, amely Siegfriedet kiválasztotta, mi több, Isten fiává teszi."[156]

A vérfertőzés problémája tehát döntő mozgatórugója *A Nibelung gyűrűjé*nek, Richard Wagner főművének. Alkalmasint ebben keresendő az a lehengerlő hatás, amelyet Wagner zenedrámái gyakoroltak Hitlerre, rávilágítva személyiségének a mélyben szunnyadó problémáira. Adorno szerint ez a zene „a szublimálatlanság mozzanatát", az én regresszív gyöngeségét hordozza.[157] Hitler számára Wagner operái inkább voltak valamiféle fojtott erotika stimulánsai, semmint kulturált műélvezet forrásai.

A házasságkötéshez Hitler szüleinek pápai diszpenzációra volt szükségük. Ugyanezt a mentesítést kellett megkapnia Hitler fővámtisztviselő legfőbb hivatali főnökének is, nevezetesen I. Ferenc József apostoli őfelségének, amikor nőül akarta venni a Wittelsbach-dinasztiába tartozó Erzsébetet („Sisit"). Ilyenformán egészen különös időbeli párhuzamot tapasztalhatunk a Waldviertelbeli parasztok, az antiszemiták szexuális fantáziái, valamint az Ausztriában és Magyarországon uralkodó Habsburg-ház házasodási szabályai között. Ferenc József előtt nem maradhattak rejtve az arisztokráciára jellemző belterjesség veszélyei. Fiatalon került trónra, mert bácsikája, a „jóságos" Ferdinánd császár, oly mértékben volt szellemileg fogyatékos, hogy napnál világosabbá vált: képtelen a kormányzati ügyek intézésre. Amikor Ferenc József nőül vette Erzsébetet, megint csak egy közeli rokon házasodott be a családba. Ezenkívül hevesen ellenzett minden olyan házasságot, amellyel idegen vér kerülhetett volna a Habsburg-házba. A trónörökös, Ferenc Ferdinánd csak akkor vezethette oltár elé aráját, aki bár ősi cseh nemesi családból származott, de mindössze grófi címmel rendelkezett, ha utódai nevében lemond a trónöröklésről. Hasonlóan kellett eljárnia a császár unokájának, Erzsébetnek („Erzsinek") is, aki egy valódi herceghez ment ugyan férjhez, annak a családja azonban nem volt udvarképes, mert nem állt rokonságban a Habsburgokkal.

Hitler különös hajlandóságot mutatott két másik dolog iránt is, amelyek első pillantásra teljesen ártatlannak, ha nem egyenesen rokonszenvesnek tűnnek, közelebbről megvizsgálva azonban épp ennyire fojtottan erotikus vonásokat hordoznak: az egyik a gyermekek, a másik a kutyák iránt megnyilvánuló szeretete. Mint Speer megjegyezte, Hitler gyermekszeretetében volt valami erőltetett, ami megkülönböztette a normálistól: „Gyakran föltettem magamnak a kérdést, érzett-e Hitler szeretetet a gyerekek iránt. Mindenesetre igyekezett, amikor idegen vagy ismerős gyerekekkel jött össze: még arra is kísérletet tett, noha sose sikerült neki meggyőzően, hogy atyai-barátságos módon foglalkozzék velük. Sose találta meg az érintkezés helyes, kötetlen módját: néhány dicsérő szó után hamarosan ismét másokhoz fordult. A gyerekeket mint utánpótlást, a követke-

ző nemzedék képviselőit ítélte meg, ezért inkább a megjelenésüknek (erős, egészséges), vagy az eszüknek (friss, fürge), nem pedig a gyermeki lényüknek tudott örülni. Az én saját gyermekeimre hatástalan maradt a személyisége."[158]

Még mielőtt birodalmi kancellár lett volna belőle, idegen gyermekeket vett az ölébe, s azok hosszabb időn át ott ültek. Egy müncheni asszony mesélte nekem, hogy gyermekkorában több alkalommal is felmászott Hitler ölébe, amikor az a Schellingstraßén lévő Osteria Bavariában fogyasztotta el ebédjét. Leggyakrabban vöröskáposztát evett, s azzal kínálta meg az ölében ülő gyermeket is. Egészen különös kapcsolat fűzte Hitlert a kis Bernelihez is: a kislány éveken át látogatta őt az Obersalzbergen. Amikor Bormann feltárta előtte, hogy a kislánynak zsidó az egyik nagyanyja, Hitler bosszankodott, hogy még ez a kis öröme sem lehet.

A kutyáknál Hitler számára az volt a legfontosabb, hogy mindenben vessék alá magukat akaratának. Hitler egészen szokatlan dühkitöréseiről és hosszan tartó, lehangolt állapotairól számolt be Ferdinand Sauerbruch orvos, valamint Hitler sajtófőnöke, Otto Dietrich: Sauerbruchot a Führer főhadiszállására rendelték, mert Hitler saját repülőgépével haladéktalanul Törökországba akarta őt küldeni, azzal a megbízatással, hogy műtse meg külügyminiszterét.[159] Az orvosnak várakoznia kellett Hitler előszobájában, akinek a kutyája hirtelen rávetette magát. Sauerbachnak azonban – kutyabarát lévén – sikerült annyira megnyugtatnia az állatot, hogy az mancsát az ölébe helyezte, és engedte simogatni magát. Hitler ebben a pillanatban lépett a szobába, és őrjöngött: „Ez a kutya az egyetlen lény, amelyik hű hozzám. Mit tett vele? Látni sem akarom többet, vigyék innen ezt a dögöt!"[160]

Blondinak egy másik „hitszegése" szokatlan módon felbosszantotta Hitlert. „Amikor odafenn, az Obersalzbergen, juhászkutyája, a »Blondi« névre hallgató szuka, több ezernyi embertömeg szeme láttára a réten szaladgált, és Hitler többszöri felszólítására sem volt hajlandó engedelmeskedni neki, láttam, hogyan önti el a vér az agyát, miközben azon volt, hogy a látogatók szokásos menetét fogadja. Két perc nem telt bele, s amikor egy asszony egy kérvényt nyújtott át neki, a tömeg megrökönyödésére minden indok nélkül a lehető legsértőbb módon rárivallt egyik legközvetlenebb munkatársára, aki véletlenül épp a háta mögött állt, hogy végignézze a színjátékot, s még csak magyarázatot sem adott, meg sem indokolta, miért."

Speer Hitler vonzalmának egy egészen szokatlan bizonyítékát idézte fel: „Mivel különleges kegyben álltam, néha elkísérhettem Hitlert… az etetésekre, míg mindenki másnak a távolból kellett figyelnie az eseményt."[161]

1942 tavaszán Hitler magához vett egy fiatal juhászkutyát. Ez az állat, jegyzi fel Joseph Goebbels 1942. május 20-án „pillanatnyilag az egyetlen lény, amely állandóan ott van körülette. Éjszaka az ágya előtt alszik, a különvonaton beengedi hálókabinjába…" Álmélkodva, sőt, némi irigységgel állapítja meg a propagandaminiszter, hogy a kutya „a Führerrel szemben egy sor olyan előjogot élvez, amellyel ember nem hogy próbálkozni nem merészelne, de még csak gondolatban sem fordulna meg a fejében."

Úgy állt a fotográfus elé, hogy egy kis olasznak, a fasiszta ifjúsági mozgalom tagjának, mindkét kezével megragadja a felsőkarját, s feszesen, egyenes tartásban áll közvetlenül a háta mögött. Kielégültségét Hitler mimikailag alig képes leplezni.

Hitler állandó késztetést érzett a gyermekek megérintésére. Olykor egészen ártatlan testi kapcsolatot keresett a fiúkkal, mégpedig úgy, hogy kezét szilárdan és apai gondoskodással a vállukra helyezte *(előző oldal fent jobbra*).

Gyönyörteljesen nevetett a Führer autogramírás közben. Egy Hitlerjunge hátára támaszkodik, s közben lopva bal kezével, amely azírópapírt tartja, taktilis kapcsolatot igyekszik teremteni a fiú tarkójának bőrével (*előző oldal balra fent*).

1945. április 20-án készült, legeslegutolsó képein nem csak megpaskolja a Vaskereszttel történő kitüntetéshez a Birodalmi Kancellária udvarán felsorakozott Hitlerjugend-tagok arcát, hanem egyiküknek durván, de barátsággal még a fülét is megcsipdesi: ez a testileg már hanyatló diktátor legutolsó erotikus gesztusa (*előző oldal balra lent*).

Úgy állt a fotográfus elé, hogy a kis olasznak, a fasiszta mozgalom tagjának mindkét kezével megragadja a felsőkarját, s feszesen egyesen tartásban áll közvetlenül a háta mögött. Kielégültségét Hitler mimikailag alig képes leplezni

Goebbels kíváncsiságát fölkeltette ennek a Hitler által oly nagy kegyben részesített élőlénynek az eredete: „A kutyát egy postai alkalmazásban álló kishivatalnoktól vásárolták Ingolstadtban, aki maga is látogatást tett a Führernél, s arra a kérdésre, hogy nap, mint nap ki eteti majd az állatot, Hitler azt felelete: »Maga a Führer«, mire ő válaszul meglepetten felkiáltott: »Minden elismerésem az Öné, Führerem!«". Goebbelset különösen az lepte meg, hogy Hitler, ez a notórius hétalvó ennek a fiatal kannak még azt is megengedte, hogy mancsával a hasára csapdosva ébressze.

Hitlernek egy egész kutyaólja volt, amelyet az SS kötelékében egy tiszti rangban álló kutyavezető gondozott. 1944 végén kedvenc szukája, Blondi, kölykezett. Hitler a legnagyobb átéléssel, figyelte, hogyan bánik kölykeivel, és dicsérte odaadó, áldozatos anyai viselkedését. Az egészségileg szemlátomást elesett, magányos és az embereket megvető férfi élete utolsó napjaiban némi vigaszra lelt azzal, hogy az egyik kölyökkutyát az ölébe vette, és állandóan simogatta. Ezt a kiskutyát „farkasnak" nevezte, vagyis olyan nevet adott neki, amelyet ő maga is szívesen használt. Nemcsak Eva Braun mérgezte meg magát, amikor Hitler öngyilkos lett, de Hitler a kutyáit is magával vitte a halálba. Nekik a kísérőorvos, Stumpfenegger doktor nyomta szét a ciánkáli kapszulákat a pofájukban.

E néhány ártatlan példa alapján érzékelhetjük Hitler fojtott erotikájának azt a mértékét, amellyel minden, a közelébe kerülő tárgyat alá akart vetni korlátlan akaratának, nemcsak a gyermekeket és a kutyákat, hanem végső soron minden embert, végül pedig az egész világot. Nagyon is meglehet, hogy a szép Adolf, ha hajlamát nem a II. világháború gyilkos orgiáiban élte volna ki, minden adottsága megvolt ahhoz, hogy pedofil vagy szodomita legyen belőle.

A vérfertőzés korlátját, amelyet már a magasabb rendű állatok is magukban hordoznak, az emberi társadalom kulturális tiltásokkal erősíti meg. Az incesztusra hajlamos személyben a társadalom elemi parancsolataival szembeni megvetés munkál, ugyanakkor vele született viselkedésbeli abnormitást mutat. A viselkedésnek archaikus, a fejlődés során már meghaladottá vált dimenziói nyomulnak az előtérbe. Az incesztus tilalmában René Girard francia kultúr-antropológus alapvető, kultúrateremtő mechanizmust látott, amely a legszorosabban összefonódik az erőszak tilalmával: „A szexuális tiltások az áldozati kultuszhoz tartoznak, mint minden más tilalom is… Voltaképpen ez azt jelenti, hogy egy közösség tagjai között éppannyira nem lehetséges legitim szexuális kapcsolat, mint ahogyan legitim erőszak sem."[162] Hitler mind magánemberként, mind politikai tekintetben aggályok nélkül hágta át az emberiség legősibb tilalmait. Utóvégre személyiségéből hiányoztak azok az elemi kulturális gátlások, amelyek egy emberi társadalomban az állati ösztönkorlátok helyére léptek.

„Az az évszázados civilizatórikus optimizmus, amely oly sokra tartotta a barbár ösztönök megfékezését, egy olyan világ iránt megmutatkozó evolúciós alapbizalom, amely minden feltartóztatás és visszalépés dacára végső soron morális értelemben is a jobbik irányba tart, Hitlerrel mindenestől a végéhez érkezett."163 Így foglalta össze Fest ezzel a talányos emberrel kapcsolatos elmélkedéseit. Freud felismerte: a megzabolázatlan ösztönök azok, amelyek veszé-

lyeztetik az ész uralmát, és veszélybe sodornak minden kultúrát. Hol máshol, ha nem kiéletlen szexualitásában kereshetnénk Hitler rejtélyes zsidógyűlöle-tének, „elkeseredett, egy féktelen, ősi gyűlölet érzéseivel áthatott antiszemitizmusának gyökereit, amelynek létrejötte, és soha nem szűnő, még a saját célkitűzéseit is károsan befolyásoló makacssága Hitler lényének talán legnehezebben felfedhető problémája?”

Parkinson-kór

Csakhogy ez az átlagtól elütő szexuális hajlam nem az egyetlen szokatlan vonása volt Hitlernek. A homoerotikának is egy sajátos változatát mutatta, ezt könyvünk 4. fejezetében fogjuk részletesen tárgyalni. Mindennek tetejében – mint azt a 2. fejezetben közelebbről feltárjuk majd – eidetikus is volt. Az emlékezetnek egy felnőtteknél ritkán megfigyelhető, fejlődéstörténetileg korai formája volt jellemző rá.

Végül pedig Hitler, mint azt Ellen Gibbels bebizonyította, életének utolsó esztendeiben Parkinson-kórban szenvedett. A betegség James Parkinson angol orvos nevét viseli, aki 1817-ben elsőként írta le.[164] Későbbi kutatások igazolták, hogy a betegség organikus agyi természetű. Bizonyos idegsejt-formációk, a bazális ganglionok mennek idejekorán tönkre, ami az extrapiramidális rendszerhez tartozó *substantia nigra* károsodását idézi elő.

A Parkinson-kór lopakodva, lassan kibontakozó, gyógyíthatatlan betegség, amely rendszerint az ötvenedik életév után lép fel. Ennyiben, lélektani hatásait tekintve, a rákkal hasonlítható össze, amitől Hitler annyira rettegett. A betegség külső jegyei a fokozott izommerevség (rigiditás), a meglassultság (bradikinézia) és a nyugalmi remegés (tremor), ami később a test egészére kiterjed. Tíz-húsz éven belül a betegek nyolcvan százaléka nem képes dolgozni, és keresőképtelenné válik. A betegségnek megkülönböztetjük genuin (idiopatikus) formáját – ebben szenvedett Hitler –, valamint két további változatát: ezeket külső hatások váltják ki.[165] Leginkább elterjedt formája az, amely agyhártyagyulladást követően lép fel. Mivel Hitler gyermekkorában volt encephalitis-járvány, Recktenwald[166] azt feltételezte, hogy Hitler postencephalitikus Parkinson-kórban szenvedett, amit viszont Gibbels[167] meggyőző érvekkel alátámasztva cáfolt. Épp ennyire valószínűtlen, hogy Hitler parkinzonizmusát valamilyen, a fejét ért ütés vagy sérülés váltotta volna ki, mint arra profi bokszolok esetében ismerünk példákat (*encephalopathia pugilistica*). Hitlernél nem diagnosztizáltak szifiliszes megbetegedést sem, ami pedig okozhat hasonló tüneteket. Ezért aligha meggyőző Simon Wiesenthal feltételezése, mely szerint Hitler antiszemitizmusa tomboló reagálás arra a szifiliszes fertőzésre, amelyet egy zsidó prostituálttól szerzett.

A Parkinson-kór az egyik leggyakrabban előforduló neurológiai megbetegedés. Bizonyos esetekben kimutatható a családi terheltség. Hogy Hitler esetében adott volt-e, vagy sem, nem nyert bizonyítást. A betegség lelki kihatásai számottevők. „A helyileg nem korlátozott, az egész testre szétterjedő zavarban van valami félelmetes.”[168] A betegnek növekvő szorongással kell végignéznie, mi-

ként húzódnak lépésről lépesre vissza tőle, vagy állnak megütközve vele szemben a környezetét alkotó személyek.

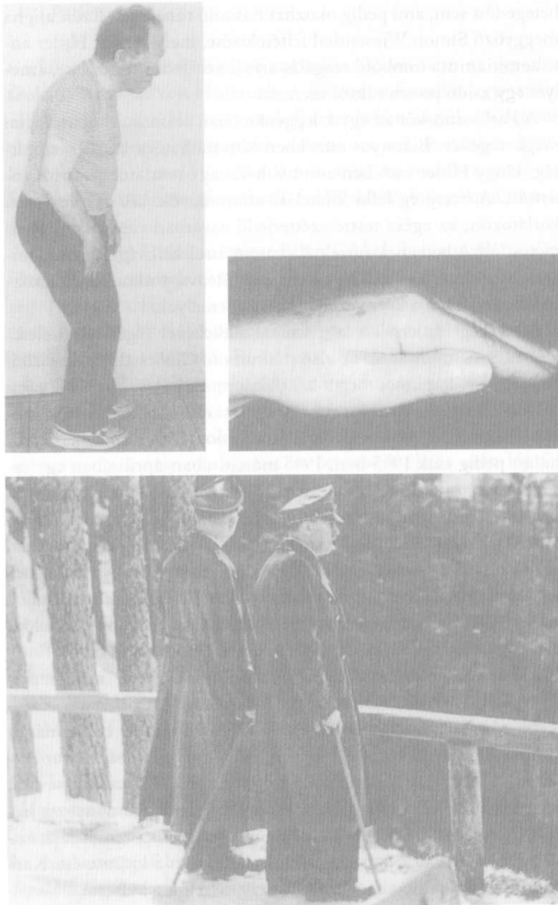
Mellesleg Hitlernél a kór, amikor önkezével véget vetett életének, még nem jutott túl az első stádiumon. Gibbels 1941 derekától kezdődően állapította meg a bal oldali mozgáslassulást, 1942-től a bal kar remegését (parkinsonos nyugalmi remegés), 1943-tól a hajlott testtartást, 1944-ben pedig a járási anomáliát, a mimikai károsodást pedig csak 1945-ben. 1945 márciusában-áprilisában egy vezérkari tisztre Hitler „emberi roncs" benyomását tette: „Kínlódva, nehézkesen vonszolta magát a bunkerben lakóhelyiségéből a megbeszélés helyszínére, felső teste előre dőlt, lábát maga után húzta. Hiányzott az egyensúlyérzéke, a rövid, mintegy húsz-harminc méteres úton több alkalommal is meg kellett állnia, le kellett ülnie a padok egyikére, amelyeket e célból állítottak fel a fal mindkét oldalán, vagy meg kellett kapaszkodnia beszélgetőpartnerében."[169]

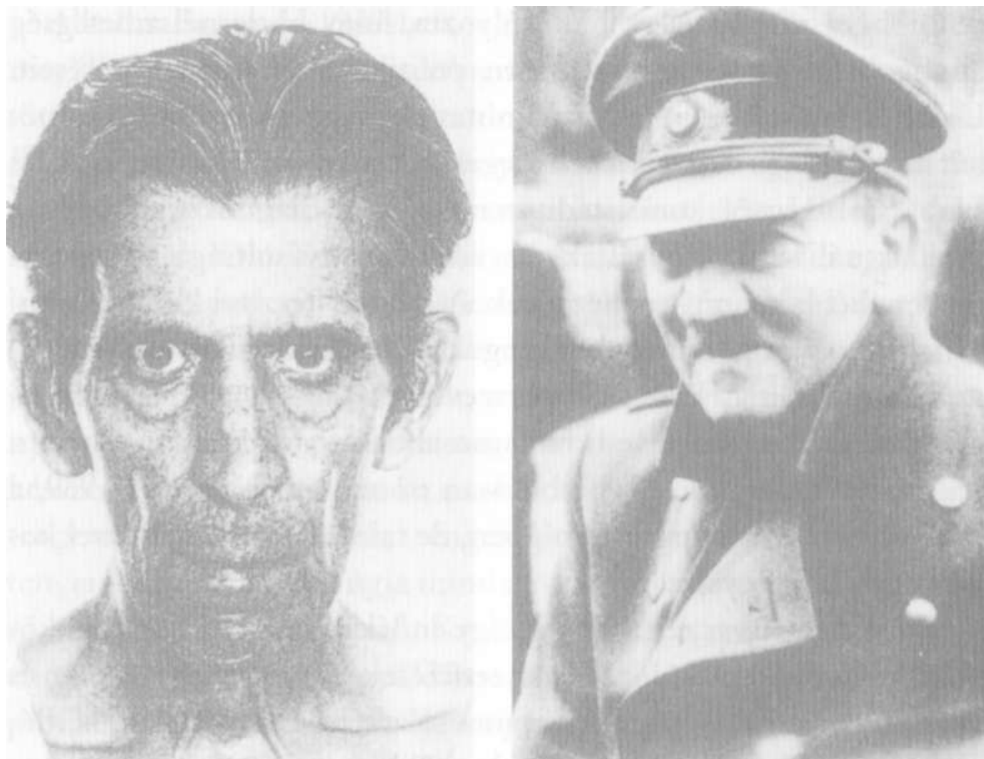
„Teste most már erőteljesen előredőlt, mindkét karja megszakítás nélkül remegett, s tekintetében volt valami üvegesen a messzeségbe révedő", írta le 1945. április 26-án szerzett benyomásait Hanna Reitsch pilótanő.[170] A birodalmi ifjúsági vezér, Artur Axmann, a legutolsó, a bunkerben töltött napokról beszámolva írta, hogy Hitler a Német Lovagrend Aranykeresztjét adományozta neki, a legmagasabb kitüntetést, de nem volt képes az érmet saját kezűleg feltűzni rá. „Nem maga Hitler tette rám a kitüntetést. Karjai túlságosan remegtek. Otto Günsche tette meg helyette."

Gibbels mindamellett hangsúlyozta, hogy Hitlernél a betegség aligha befolyásolta számottevően politikai és katonai döntéseit. Újabb kutatások ugyanakkor kimutatták, hogy a kór motoros tüneteit nem ritkán évtizedekkel megelőzik a pszichés változások.[171] Habár a betegség korai stádiumaiban nem diagnosztizálható az intellektuális funkciók általános kórós befolyásoltsága, felléphetnek enyhébb kognitív nehézségek. A Benton-teszttel kimutathatóvá vált, hogy a parkinsonos betegek az átstrukturálás során rosszabbul teljesítenek, és több perszeveratív hibát követnek el, valamint hogy általában véve is hajlamosabbak a rugalmatlan emocionális beállítódásokra. Nos, pontosan ez az, ami Hitlernél 1939, a háború kezdete óta mindenképpen, de talán már egy-két évvel korábban is megfigyelhető volt.

Von Manstein vezértábornagy így emlékszik az 1942 és 1944 közötti időszakra: „A különféle összetűzések során, amelyek közte és köztem a hadseregcsoport parancsnokaként hadműveleti kérdésekben kialakultak, a legmegdöbbentőbb az a szinte valószerűtlen csökönyösség volt, amellyel a maga álláspontját védelmezte. Nem ismertem soha olyan embert, aki hasonló vitában csak megközelítően ekkora kitartásról és önfejűségről tett volna tanúbizonyságot."[172] Hitler ebben az időszakban „olyannyira megmakacsolta magát", hogy viselkedése az aggkort megértek viselkedésére emlékeztetett, vélekedett Albert Speer.[173]

„Gyors felfogóképességével, valamint azzal a szellemi éleslátással amellyel taktikai kérdésekben az elébe tett és a források különbözősége okán egymásnak gyakran ellentmondó jelentések végtelen sokaságából kiszűrte a lényeget, jó szimattal megérezte a még leselkedő veszélyeket, s reagált rájuk, meghökkentő ellentétben állt szellemi rugalmatlansága és merevsége, ahogyan az egyszer már meghatározott stratégiai és politikai célokhoz ragaszkodott.

Hitler Parkinson-kórban szenvedett, amely élete utolsó hónapjaiban erőteljesen kiütközött rajta. Ugyanakkor csak alig észlelhetően mutatja ennek a neurológiai megbetegedésnek a testi tüneteit, amelyet egy ideggyógyászati tankönyvből vett két illusztráció is szemléltet, nevezetesen a hajlott hát- és a görcsös kéztartást (*előző oldal felül*), valamint a merev arckifejezést (*balra fent*). Arckifejezésének hanyatlását 1945. április 20-án fáradságos, maszkszerű mosollyal igyekszik leplezni (*jobbra fent*). Enyhe púpképződést érzékelhetünk az 1944. március 12-én, a Mooslahnerkopfon készült felvételen, amelyen Hitler Himmler társaságában látható (*előző oldal, legalsó kép*).

Annál egyértelműbben tűntek fel élete utolsó esztendeiben fogyatkozó önuralmának jelei. Az államfőként és hadúrként ráháruló kötelezettségeinek elvégzésére egyre drasztikusabb módon vált alkalmatlanná. Szélsőséges döntésképtelenség és egy inkább minden tervezés nélküli, görcsös megkapaszkodás jellemezte vezetési stílusát.

Egy jottányit sem volt hajlandó letérni az előre elképzelt útról. Még akkor sem, ha már minden előfeltétel veszve volt ahhoz, hogy kitűzött célját elérje. Akárha szemellenzőt hordana, úgy haladt előre a maga útján, nem nézett se balra, se jobbra", írta le egy vezérkari tiszt Hitler viselkedését 1945 márciusában-áprilisában.[174]

Alkalmasint már 1939-ben, egy különösen feszült helyzetben megállapítható volt egy patologikus perszeverációs viselkedésbe történő lecsúszása. Hitler gondolkodása hasonló módon akadt meg, mint egy hanglemez, amelynek barázdáját egy karcolás átszakította. Röviddel a lengyelországi hadjárat előtt Hitler a svéd közvetítőnek, Dahlerusnak, aki még egyszer utoljára megpróbált hidat verni London felé, figyelemre méltó elképzeléseit ecsetelte: „Egyszer csak maga elé meredve megállt a szoba közepén. A hangja észrevehetően tompább volt, s viselkedésének egésze azt a benyomást keltette, hogy valami nagyon nincs rendben. Mondatai lökésszerűen követték egymást… »Ha háború van«, mondta, »akkor tengeralattjárókat építek, tengeralattjárókat, tengeralattjárókat, tengeralattjárókat.« Hangja mind zavarosabbá vált, végül már érteni sem lehetett, mit mond. Kisvártatva összeszedte magát, megemelte hangját, mintha gyűlésen szólalna fel, és ezt üvöltötte: »Repülőket fogok gyártani, repülőket gyártani, repülőket, repülőket, és megsemmisítem az ellenségeimet.«". Dahlerus elismerte, olyannyira megdöbbent, hogy másra nem volt képes, csak mereven nézte Hitlert, majd megfordult, hogy lássa, miképpen reagál Göring: rajta azonban semmi különöset nem lehetett észrevenni.

Hitler invenció nélküli, elnagyolt hadvezetését akár betegségére is visszavezethetnénk, amely részlegesen gátolta intellektuális képességeit, s ezzel pszichés elbizonytalanodást vont maga után. Így például von Manstein hiányolta Hitlerből a kockázatvállalást, amiben szerepet játszott nyilvánvalóan az is, hogy ki akarta emelni saját teljesítményét, de kritikája vélhetően nem volt teljesen jogosulatlan. Elvitatta tőle a „döntés merészségét". „Hitler, aki azokat a sikereket követően, amelyeket a politika terén 1938-ig elért, politikai tekintetben hazardőrré vált, katonai téren visszariadt a kockázattól." Von Manstein felpanaszolta Hitler brutális, ostoba stratégiáját: „Gondolkodásának jobban megfelelt a harcvonalaink előtt elvérző idegen embertömegek vágyálma, semmint az elegánsan vívó ember képe, aki olykor-olykor ki is tud térni, hogy aztán annál határozottabban vigye végbe a döntő csapást. A harcművészet fogalmával végső soron a brutális erőszakot helyezte szembe.[175]

1941-ben, amikor jelentkeztek nála a Parkinson-kór első motoros jelei, jelentős pszichés változások is megfigyelhetők voltak rajta. Hitlerrel, akinek mellesleg egészen rendkívüli névmemóriája volt, most olykor megesett, hogy nevek nem jutottak eszébe. „Hogy is hívják", olvasható ilyen esetekben a jegyzőkönyvekben. A megbeszéléseken vég nélkül locsogott. 1941. december 26-án emfatikusan tette közzé az állások harc nélküli feladásának megtiltásán kívül a legbanálisabb, magától értetődő hétköznapi dolgokat is: „Az olvadás és az esős időszak beköszöntével különösen kell ügyelni a terepviszonyokra. Az erdőségek ne maradjanak kihasználatlanul." (*Titkos parancsnoki közlemény. Csak tiszteknek!)* Hitlert ebben az időszakban katonai környezete részben már nem vette komolyan.

Olykor a konfúzióra is hajlamos volt. Amikor azonban 1941 őszén fatális döntést hozott, már feltűnt, milyen célokat tűz elcsigázott csapatai elé ahelyett, hogy a közeli Moszkva bevételével próbálkozna: meghódítani a Krím-félszigetet, hogy pszichológiai nyomást gyakoroljon Törökországra; a nyersanyagok miatt bevenni a Donyec-medencét; előrenyomulni a Kaukázusig az olajmezők miatt, valamint hogy hatást gyakoroljon Irakra; Leningrád bevétele a pszichológiai hatásgyakorlás kedvéért. A felsoroltak inkább hasonlítanak egy követelőző kisgyerek karácsonyi kívánságlistájához, semmint egy értelmes stratégiai tervhez.

Háziorvosa, Morell, későn ismerte fel megbetegedésének jellegét.[176] Az orvos 1944. április 15-i feljegyzéseiben először beszélt a „Schüttellähmung" (reszkető bénulás), azaz a Parkinson-kór egy változatáról, s az akkor ismeretes Parkinson-ellenes szerekkel meg is kezdte a kezelést. Neurológussal ugyanakkor nem konzultált. Környezete számára sem maradt titokban Hitler megbetegedése. Nem kevesen hangoztatják azt – köztük Henriette von Schirach –, hogy már az 1930-as évek második felében döntő változást véltek felfedezni Hitler személyiségében. Gondolkodóba ejtette őket Hitler kardcsörtető beszéde az 1938-as birodalmi pártgyűlésen, amely az alábbi szavakban csúcsosodott ki: „Nem reszketek!" 1942. január 8-án Hitler problémája teljes mértékben előtérbe került. Egy führeri parancsban kinyilvánította, hogy a Szovjetunió elleni háborút „elsősorban az idegek, elsősorban a vezetés idegeinek erőssége fogja meghatározni."

Hewel követ, aki Ribbentrop bizalmi embereként állandóan jelen volt a Führer főhadiszállásán, s régi harcosként Hitler szűkebb köréhez tartozott, megállapította, hogy a Führer „milyen erősen megváltozott a korábbi évekhez képest."[177] A szuverenitás és a ragyogás fokozatosan eltűnt róla, mind gyakrabban és egyre nyíltabban derült fény gonosz és vad vonásaira. „Hitlerből apránként valóságos szultán lett, akinek az udvarában nem akadt már eleven szerzet, aki egyetlen szót is mert volna szólni."[178]

A leginkább húsba vágó azonban Hitlernek arra a felismerésre adott pszichés reakciója lehetett, hogy gyógyíthatatlan betegségben szenved. Talán végső harca a zsidók, a marxisták és az egyhangoltkörös rádióvevők ellen a maga utolsó kiéleződésében valamiféle lelkileg torz harc lett volna alattomos betegségével szemben? Netán dühödt támadó kedve, az a politikában értelmetlen, kontraproduktív késztetés, hogy minden alkalommal agresszívan reagáljon, tudattalan reakció lett volna egy olyan halálos fenyegetettségre, amelyet megérzett ugyan, de eleinte rákos veszélynek tartott? Vajon Hitler különös sietsége, amelylyel kiprovokáltra a háborút, reagálás volt a közelgő betegségre? Hitler 50. születésnapján, 1939. április 20-án feltűnt szokatlan viselkedése. A költséges ünnepségek kellős közepén épp erre a napra hívta össze főparancsnokait, hogy közölje velük: a háború elkerülhetetlen, és már döntés is született róla.

Vajon Hitler rajongása a Breker és Thorak műveiben alakot öltő gigantikus testek iránt nem csak valamiféle szublimált, optikai ösztön-kielégülés volt egy homoszexuális alkatú ember számára, hanem egyszersmind egy neurológiai beteg kompenzációs vágyakozása, akinek attól kell tartania, hogy belátható időn belül nem lesz ura saját mozdulatainak? Eszeveszett düh keríthette hatalmába majdhogynem egész Európa urát, valamint Európa legnagyobb ütőerejű hadse-

regét, amikor észrevette, hogy saját teste nem engedelmeskedik neki. Azért volt vajon annyira kegyetlen, amikor parancsmegtagadásról ítélkezett, mert a saját problémájáról volt szó?

Baldur von Schirach, Bécs körzetvezetője számolt be arról, hogy Hitler 1945. február 24-én, a Gauleiterek utolsó ülésén Berlinben, a birodalmi kancellária egy még sértetlen termében beszélt betegségéről: „A kezem reszket", kezdte mondandóját, „de a szívem nem. Ha a sors úgy akarja, hogy elbukjunk, akkor még mindig büszkélkedhetünk azzal, hogy az élet legmagasabb szintjén éltünk."[179] Majd ezt követően szokatlan gondolatváltással bénultságát összekapcsolta a német sorssal: „S ha teljes bal oldalam megbénulna, a német népet akkor is újból meg újból arra szólítanám fel, hogy ne kapituláljon, hanem tartson ki utolsó leheletéig."[180]

Ugyanakkor Hitlert már 1944-ben is mind gyakrabban érték önsajnálattól áthatott hangulatkitörések. Egy megbeszélésén, amelyet két altábornaggyal, Westphallal és Krenbsszel folytatott augusztus 31-én, említést tett panaszairól, és utalt a Stauffenberg-merényletre: „A sors mást is tartogathatott volna. Ha az életemnek vége szakadt volna, az személyesen, az én számomra – ezt nyugodtan bevallhatom –, csak megszabadulást jelentett volna a gondoktól, az álmatlan éjszakáktól és egy súlyos idegbetegségtől. Csak egy másodperc törtrésze, s máris miénk a megváltás mindez alól, megvan nyugalmunk, és miénk az örök béke."[181]

Hitler vérmérsékletének ismeretében feltételezhetjük, hogy egy túlnyomó részben rezignált fázist követően hosszan tartó, harcias küzdelmet folytatott betegségével. „Minden képzeletet fölülmúló keménységgel és eltökéltséggel harcolt testi korlátozottsága ellen", írta a szövetségesek fogságában szárnysegédje, Assmann sorhajókapitány.[182] A sajtófőnök, Dietrich, megfigyelte, hogy bár az 1944. július 20-i merényletet követően bal oldali kézremegése, valamint a hajlott testtartása fokozódott, „szellemileg viszont ellentétes reakció lépett fel, mégpedig akaratának erőteljes összpontosítása."[183]

Hitler hajlamainak különleges vonásai hozzájárulnak feltűnő viselkedésének és történelmi hatásának magyarázatához. Már édesanyja is észrevette, hogy valami nagyon nem stimmel nála. Hitler mindenhol feltűnést keltett, mind a bécsi férfiotthon lakói, mind bajtársai körében az I. világháborúban.

A kimutatott különlegességek bizonyára nem véletlenszerűen egymás mellett fellépő eltérések, hanem alkalmasint egy mélyebben fekvő zavar tüneteiként kell elgondolnunk őket, amely messzemenő személyiségformáló és társadalomlélektani hatásokkal járt. Az eddigi kutatások már csak azért is elhanyagolták ezeket, mert a diktátor megtett egyet s mást, hogy rejtegesse őket. Elfojtott szexualitását leplezte, s a fátylat csak ma tudjuk lerántani róla. Hitler Parkinson-kórjának feltáráshoz Ellen Gibbels módszertani leleményességére volt szükség, aki detektíveket meghazudtoló éleslátással diagnosztizálta Hitler betegségét. A neurológusnő híradófelvételek alapján tanulmányozta Hitler bal karjának remegését, valamint a többi tünetet. Bár a legfeltűnőbb mozgásanomáliákat kivágták a filmekből, az orvosnőnek mégis kifogástalanul sikerült kimutatnia a Parkinson-kórt Hitler életének utolsó két esztendejében.

Hasonlóan bal karja remegéséhez, Hitler azt is eltitkolta a nyilvánosság elől, hogy életének utolsó éveiben szemüvegre szorult. Azok a fényképek, amelyek szemüvegesként mutatták be Hitlert, nem jelenhettek meg.

Ugyanakkor Hitler egyáltalán nem igyekezett rejtegetni eidetikus adottságait. Nem anomáliának tekintették, hanem különleges adottságnak, amelyre Hitler büszke volt. Mind ez idáig azonban ezt a jelenséget nem használták fel pszichológiai elemzés kiindulási pontjául.

Ilyenformán kiderül, hogy Hitlert az eddigi kutatás normálisabbnak tartotta, mint amilyen valójában volt (Fest az „átlag megtestesülésének" nevezte.)[184] Azt, hogy Hitlert túlságosan is átlagosnak látták, visszavezethető a propagandára: ő a „nép gyermeke". „Egész népünk ragaszkodik hozzá…, őszinte és tiszta szeretettel", bizonygatta Goebbels, „mert érzi, hogy hozzá tartozik, hús a húsából, szellem a szelleméből…"

Hasonlóan a nemzeti szocialista poézis: a párt „eszmei egyenlőséget látott a Führer és követői között, olyat, amilyenre a történelemben még nem volt példa."[185] Ha máshol nem, a pszichológiai előfeltételekben mindenesetre alapvető különbségek voltak. A németek zöme nem volt hajlamait elfojtó homoszexuális, nem volt sem eidetikus, sem Parkinson-kórban nem betegedtek meg. Csak, ha egynémely pszichiáter feltételezését elfogadva magunk is állítjuk, hogy a betegek világítótoronyként szórják fényüket a sötétségre, hogy az átlagnál finomabban és érzékenyebben ragadják meg és juttatják kifejezésre a környezetükben élő emberek problémáit és bajait, akkor fedezhetünk fel az egészen szokatlan alkatú Hitlerben az egészen tipikus németet. A pontosabb pszichológiai feltárás azonban ekkor is megmutatja, hogy személyisége jóval határozottabban válik el az emberlét ismert változataitól, mint azt eddig feltételeztük. A Hitler-jelenség történelmi elsimításával jellemének élesebb megrajzolása áll szemben. Hitler a megszokottól jóval eltérőbb, jóval furább és torzabb volt, mint azt eddig láttuk. Ráadásul alig illeszkedett a pszichológiai és pszichiátriai iskolák manapság megszokott diagnosztikus sémáiba.

2. Hitler, az eidetikus

2.1. Hitler emlékezőtehetsége

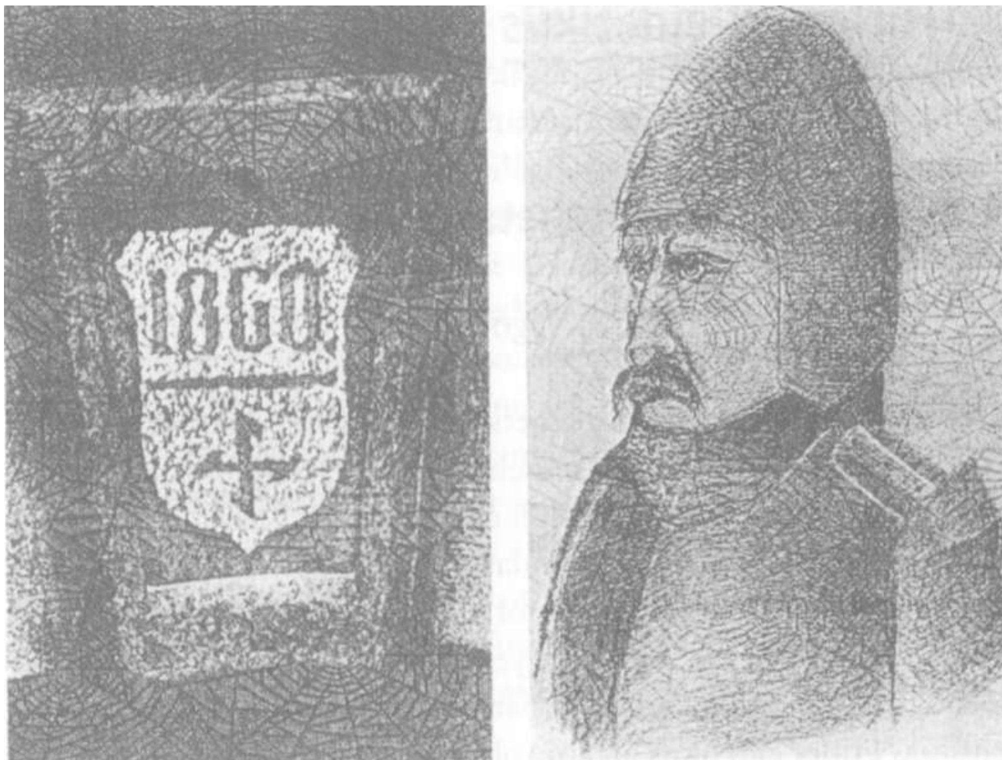
Csőhosszak és lőtávolságok

Hitler „bámulatos emlékezőtehetségét” és „elképesztő ismereteit a részleteket illetően” sokan kiemelték a korszakkal foglalkozók közül, most azonban alaposabban elemezzük majd. Hitlernek ugyanis nem egyszerűen bámulatos emlékezőtehetsége volt, hanem mindenekelőtt a normálistól eltérő jellegű emlékezete, azzal a különleges vonással, amely a gyermekeknek mintegy négy százaléknál lép fel korai gyermekkorban, de rendszerint a fejlődés során eltűnik. Hitler eidetikus alkatú volt, vagyis rendelkezett azzal a képességgel, hogy az érzékleti képeket hajszálpontosan tárolja emlékezetében. Ezt a jelenséget az 1920-as években két pszichológus, E. R. Jaensch[186] (1921) és Oswald Kroh[187] (1922) vizsgálta közelebbről. Az eidetikusok feltűnnek a vizsgákon, amikor valamilyen olvasmányt sokszor nyomdahibákkal együtt, mint valami másolatot, úgy írnak le emlékezetből. Gyakran válnak gyanússá, azzal vádolják őket, hogy a szabályokat megszegve puskáznak, majd pszichológiai szakvéleménnyel kell igazolniuk eidetikus adottságaikat.

A eidetizmus jelenségét értelmezhetjük az ikonikus emlékezet sajátságos kiterjesztődéseként. Az érzékleteinkben megjelenő képek ebben a memóriaszegmensben nagyjából egy másodpercig közvetlenül felidézhetően állnak rendelkezésünkre. A vizuális érzéklet tovább tart az ingernél.[188] Ha úgy tetszik, bizonyos értelemben egy másodpercen át mindannyian eidetikusok vagyunk. Ezt követően azonban rövidítések, tömörítések kerülnek át az ikonikus emlékezetből a rövid távú memóriába, majd onnan a fontos információk ismét csak tovább jutnak a hosszú távú memóriába. Az eidetizmus jelensége azonban azt jelenti, hogy az érzéklet utóképe feldolgozatlanul megmarad, s a jövőben pontosan úgy felidézhető, mint az érzékelés pillanatában.[189]

Hitlernek ilyen fényképszerűén működött az emlékezete. A Szövetségi Levéltár aktái között, Koblenzben őrzik leondingi iskoláskorából egyik padtársának a beszámolóját: „Egy alkalommal a Schaumburghoz kirándultunk. Másnap Hitler az órán emlékezetből lerajzolta a várat. Annyira szépen és pontosan, hogy nem győztem álmélkodni. A tanár azonban rajtakapta, és elkobozta tőle a rajzot.”

Tizenkilenc évesen Hitler szobatársát, Kubizeket döbbentette meg azzal, hogy egy építészettörténetből valamennyi ábrázolt épületet elsőre tudott azonosítani. „Mindig csodálkoztam, milyen jól ismeri az oldalsó portálokat, a lépcsőket, sőt az eldugott bejáratokat vagy hátsó kapukat…”[190] Kubizek észrevette Hitler emlékezetének fotografikus jellegét, amelynek segítségével „egészen mellékes apróságokat is megjegyzett”, csakúgy, mint hosszabb szövegeket: „Előfordult, hogy Adolf fejből idézte nekem Richard Wagner egyik-másik levelét vagy feljegyzését.”

A gyermekkorban bevésődött optikai benyomások egy életen át hatottak Hitlerre. A horog- (Haken-) vagy Hagn-keresztet első alkalommal hat esztendős korában, fiúkórus tagjaként pillantotta meg a felső-ausztriai Lambach apátságában: egykori apátjának, Hagnnak a címerében szerepelt, és 1860-ban a kerengőben kőbe vésette (*balra*). Ebben a Nap-jelben látta később Hitler az árja ember győzelmi szimbólumát. A saját maga által tervezett horogkeresztes zászlót 1920-ban nyilváníttatta a Német Nemzeti Szocialista Párt zászlajává. 1935-ben pedig ez lett a német nemzeti lobogó.

A tizenhat éves reáliskolás néptípusokat rajzolgatott, feltehetően egy történelemkönyv alapján. Az itteni képen egy sötét tekintetű, bajuszos harcost (*jobbra*). A tipizáló jegyeket hajszálpontosan érzékelteti: a végén lefelé ereszkedő bajuszt, amelyet később a cseheknél vélt felfedezni, és a hun leszármazás jegyeként értékelt, valamint a harci sisakot. Igaz, hogy a kamasz fiú zsidókat nem rajzolt, de ha nagyon akarjuk, a ceruzával készült vázlatokban felismerhetjük korai típusokban való gondolkodásának kifejeződését, ezzel pedig a holokauszt intellektuális kezdetét.

A pártideológus Rosenberg beszámolt arról, honnan vette Hitler később az idézett adatokat: „A harc müncheni időszakában például valamennyi ország flottájáról megrendelt minden létező irodalmat, ami csak elérhető volt. Ezeket a könyveket aztán heteken át hajnali négyig tanulmányozta.[191] Tanulmányozáson ez esetben azt kell értenünk, hogy Hitler ránézett a hosszú felsorolásokra, és egy életre megjegyezte valamennyit.

Kísérleti személyeinél Jaensch ugyanis megállapította az emlékképnek az időtényezőtől való messzemenő függetlenségét is: „A szemléleti képek helyessége és teljessége széles határok között független a bevésés időtartamától."[192]

A könyvek közül, amelyeket birodalmi kancellárrá történő kinevezését követően Hitler 1933-ban meghozatott, a legelsők közé tartozott a Statisztikai Évkönyv: adatait, különösen a különböző országok összehasonlítható népességstatisztikáit, beszédeiben mindvégig idézte.

Hitler tengerészsegédtisztje, Karl Jesko von Puttkamer, rendkívüli meglepődésének adott hangot, főnöke részletekbe menő haditengerészeti ismereteit illetően. „A világ valamennyi jelentős hadiflottájának szinte összes nagyobb hajóját ismerte, és pontosan fejben tartotta a méretükkel, sebességükkel, fegyverzetükkel, páncélzatukkal kapcsolatos adatokat. Ugyanilyen alapos ismeretekkel rendelkezett a fegyverek teljesítőképességéről, különösen a lövegekkel kapcsolatban, tisztában volt hatótávolságukkal, ütőerejükkel stb."[193] Olaszországi látogatása során 1938-ban Hitler Nápoly partjainál megtekintett egy tengerészeti díszszemlét. Ennek során a bemutatott hajók adatainak ismeretével remekelt: „részletekbe menő tudása az olasz tisztek körében ámulatot és csodálatot váltott ki."[194]

Hitler idevágó képességei igencsak imponáltak Göringnek, a repülőtisztnek is. A háborús bűnösök nürnbergi börtönében így emlékezett: „A világ szinte összes jelentős hadihajójának fegyverzetével, páncélzatával, sebességével és merülésével kapcsolatos adatok ott voltak a fejében. A kisujjából rázta ki valamennyit, akár egy brazil cirkálóét is megmondta nyomban."[195]

Hitler ismeretanyagát persze tulajdoníthatnánk egy hosszú tanulási folyamat és fáradságos memorizálás eredményének is. Közismert azonban hadseregsegédtisztjének, az akkor őrnagyi rangban szolgáló Gcrhard Engelnek tanúbizonysága, amely – legalább is ebben az egy, eklatáns esetben – kizárja a normális tanulási folyamatot. Hitler 1941. október 4-én este kapta kézhez a hadügyi hivatal új, piros fegyverkezési könyvét, és azt vitte magával elalvás előtti olvasmányként.[196] Másnap reggel a segédtiszt igencsak nagyot nézett. „Lehetetlen", álmélkodott, „hogy a Führer írd és mondd az összes számot, amelyek ott voltak benne ebben a rettenetes statisztikai könyvben, hibátlanul tudta, valamennyi egyértelműen és világosan ott volt a fejében – még olyan dolgok is, mint a pisztolyba való töltények."

Speer Emlékirataiban is szerepel: „Adatait egy nagy, piros kötésű, széles sárga csíkkal ellátott könyvből vette. Ez a folyamatosan kiegészített, 30-50 lőszer- és fegyverfajtát tartalmazó katalógus mindig ott volt az éjjeliszekrényen. Az inas, miután a katonai megbeszéléseken valamelyik munkatárs mondott egy számot, Hitler pedig nyomban kijavította, Hitler parancsára időnként behozta a könyvet. A fellapozott könyv minden alkalommal Hitler adatait erősítette meg,

és a tábornoki mundért pellengérezte ki. Hitler számokat felidéző emlékezetétől rettegett a környezete."[197]

Hitler „soha el nem altatható bizalmatlansággal" élt az eléje tett dokumentumokkal szemben: „bámulatos emlékezőtehetsége folytán ugyanis nyomban észrevette bennük a hibákat, még ott is, ahol a szakelőadók egyetlen egynek sem bukkantak a nyomára."[198] Fotografikus emlékezetét célzottan alkalmazta, hogy ismereteivel hasson tábornokaira. „Azoknak a tiszteknek, akiknek jelenteniük kellett Hitlernek, kínosan kellett ügyelniük arra, hogy az, amit előadnak, hajszálra megegyezzék azokkal a fejtegetésekkel, amelyekkel korábban álltak elő. Ha Hitler ellentmondást fedezett fel bennük, nyomban utat tört magának állandóan ott leselkedő gyanakvása, s azt hitte, be akarják csapni.[199] Ilyenformán még hetekkel később is tudta, hány tengeralattjáró tartózkodott egy adott időpontban a Földközi-tengeren. Jaj annak, aki később nem ugyanezt az adatot mondta!

Ha egyszer látott egy repülőgéptípust, mindent elraktározott vele kapcsolatban emlékezetében – legalábbis jobban, mint egy olyasvalaki, aki szakember volt ezen a területen: a Luftwaffe főparancsnoka, az egykori vadászrepülő Göring. „Más alkalommal a légierő sorakoztatta föl a Hitler-szemlére az egyik szomszédos repülőtéren a saját termelési programjának a típusait és változatait. Göring kisajátította a Hitlernek adandó eligazítást a repülőgépekről. Törzskara puskázó cédulákat készített neki a modellek jellemzőiről, repülési tulajdonságairól és egyéb technikai adatairól a megjelenés sorrendjében. Egy típust azonban nem időre hoztak elő, és Göringet sem tájékoztatták. Ő erre vidáman a másik típusról mondta el ugyanazt a magyarázatot, mivel szigorúan igazodott a listához. Hitler rögtön észrevette a hibát, ám nem szólt semmit.[200]

Az egyes lövegtípusok is ott voltak mind a fejében, körvonalaik esztétikai öröm forrásai voltak a számára: „Hitlerrel gyakran dicsértük az új típusokat, mint például: »Ez aztán az elegáns cső«, vagy pedig: »Milyen formás harckocsi!«, emlékezett Albert Speer.[201] Hitlernek a lövegekkel kapcsolatos emlékezete jobb volt, mint a Wehrmacht főparancsnokáé. „Egy ilyen látogatáson Keitel egyszer egy 7,5 centiméteres páncélelhárító löveget könnyű taracknak nézett. Hitler a baklövést előbb szó nélkül hagyta, később azonban, a visszafelé vezető úton így gúnyolódott: »Halotta? Keitel meg az elhárító löveg. És mindehhez tüzérségi tábornok!«."[202]

Kancellárságának kezdetén Hitler beszédei valósággal tobzódtak a részletes adatok sokaságában, amelyek az I. világháborút követő német leszereléssel voltak kapcsolatosak.[203] Valahogy így hangzott: „59 897 löveg és ágyúcső, 130 558 géppuska, 31 470 aknaszóró és cső, 6 007 000 lőfegyver és karabély, 243 937 géppuskacső, 28 001 ágyútalp." Az impozáns felsorolást végül 1240 tábori sütöde és 12 légvédelmi ágyú követte, majd 64 000 acélsisak és 174 000 gázmaszk fejezte be.

Max Domarusnak, aki szisztematikusan összegyűjtötte Hitler beszédeit, feltűnt: „Ebből az 59 897 lövegből és 130 558 géppuskából a német népnek és a világnak még sokszorosan lesz része."

Nagy valószínűséggel Hitler ezt a számokkal való tűzijátékot emlékezetből idézte föl. Használt ugyan jegyzeteket, ezek azonban csak arra emlékeztették,

hogy az egyes, mindenkor vissza-visszatérő beszédtömböket hogyan halmozza egymásra. Magukat a blokkokat, amelyekhez hagyományosan hozzátartozott egy nagyzoló történeti eszmefuttatás a pártépítés során szerzett saját érdemeiről (Domarus ezt nevezte „pártelbeszélésnek”) oldalakon át fejből idézte, akárcsak a bizarr leszerelési statisztikát.

Ez a tömbösítés, amelyet eidetikus emlékezete tett lehetővé, egy másik felsorolás esetében igazolhatóan minden támpont nélkül sikeres volt. 1939. szeptember 30-án Berlinben fogadta az olasz külügyminisztert, Cianót. Végeláthatatlan sorban, fejből idézte a lengyelországi hadjáratban ejtett foglyok számát és a szerzett zsákmányt, a halottakat és a sebesülteket, az elsüllyesztett hajótér-tonnatartalmat, a lelőtt repülőgépeket stb. … Hitler közel két órán át beszélt anélkül, hogy bármilyen jegyzetbe pillantott volna.”[204]

Ezt a lengyel tömböt aztán még egyszer előhívta 1940. március 18-án, amikor a Brenner-hágónál találkozott barátjával, Mussolinivel. A tolmács, Paul Schmidt így számolt be erről: „Hitler öntudattól eltelve a legaprólékosabban számolt be a figyelmes és csodálattal hallgató Mussolininek a lengyelországi hadjáratban elért katonai sikereiről, valamint a Nyugattal való nagy összecsapást érintő előkészületeiről. Szám számot követett: a csapatlétszámot, a veszteségeket és a tartalék állományt. Hitler ezeknek a beszélgetéseknek a során éppannyira meglepő módon fejben tartotta, mint a lövegek, a páncélosok, a gyalogosok hadifelszerelésének technikai részleteit, miközben a légierő és a tengerészet mintha kevésbé érdekelte volna. Ahhoz mindenesetre nagyon értett, hogy Mussolinit oly mértékben elhalmozza számokkal és tényekkel, hogy annak nagy barna szemei az álmélkodástól majdhogynem kiestek a helyükről, mintha csak egy kisgyerek lett volna, akinek új játékot nyújtanak oda.”[205]

Nemcsak beszédeiben és politikai megbeszéléseken vetette be Hitler ezeket az emlékezetből felidézett számtömböket, de akkor is, amikor katonai útmutatásokat adott. „A statisztikus Hitler (1940. november 29-én kiadott 9. sz. útmutatásában – »Irányelvek az ellenséges gazdaság ellen irányuló hadviseléshez«) részletes adatokkal állt elő a brit kikötők állítólagos kapacitásával kapcsolatban.”[206]

Hitler azért is érezte magát fölényben a Vörös Hadsereggel szemben, mert agyában elraktározta az összes adatot teljes fegyverzetéről. Halder, a hadsereg vezérkari főnöke, beszámolt egy vitáról, amelyre 1941. február 3-án került sor: „Az utalás az orosz hadsereg anyagi erősségére, különösen arra a nagy számra, amit tízezer páncélosuk jelent, Hitlernek egy majdhogynem negyedórás válaszbeszédét váltotta ki, amelynek során emlékezetből sorolta a húszas évektől kezdődően az éves orosz termelés számadatait, és azt magyarázta, hogy csak a gyengeelméjűek tetszését nyerheti el ez a teljességgel elöregedett harci technika.”[207] Speer ugyanerről a jelenségről számol be: „Hitler minden fegyver- és lőszerfajtát kaliber, csőhossz és lőtávolság szerint ismert, fejből tudta a legfontosabb fegyverzet raktárkészletére és havi termelésére vonatkozó adatokat is.” [208]

Amikor Hitler Speert, ezt a kirívó outsidert, 1942-ben kinevezte fegyverkezési miniszternek, az építész nem érezte úgy, hogy megfelelne a Führer pontos technikai részletekre is kiterjedő emlékezetének. Hogy a technikai részletekkel kapcsolatban főnökének teljes megelégedésére tudja megválaszolni az összes

csavarintós kérdést, tízfős szakértői csapattal érkezett a rendszeresen kitűzött, órák hosszat tartó konferenciákra. Az 1943. szeptember 30-án kezdődött kétnapos tanácskozáson Hitler ízelítőt adott különleges adottságából, amikor rögtönözve fűzte kommentárját minisztere egyik indítványához: „Az a javaslat, mely szerint a már elégtelen, de még mindig kereken 5 ezer darabban bevetés alatt álló 3,7 cm-es páncéltörő ágyút egy 7,5 cm-es, L 2l-es cső behelyezésével a frontműhelyekben korszerűsítsük, nagyon tetszett a Führernek. Habár figyelmeztették a korai becsapódás lehetőségére, valamint arra, hogy a röppályája nem lesz teljesen egyenes, a Führer magától hangsúlyozta, hogy ezzel ténylegesen teljesítménynövekedés következik a páncélzat átütésében 28 mm-ről 90 mm-re, az ütött sérülés 3,7 cm-ről 7,5 cm-re nő, a lőtávolság pedig 1600 m-ről 2700 m-re közvetlen irányzásnál, közvetett irányzásnál pedig 4500 m-re", rögzítette a tanácskozás lényegi pontjait felsoroló jegyzőkönyv.[209]

Egy megbeszélés során, amelyet 1944. június 18-án a Berghofon folytatott Speerrel és Buhle tábornokkal, a Wehrmacht főparancsnokság törzskari főnökével, lelkesedett egy cseh tarack 15,2 cm-es ágyúcsövéért, amelyet 1938-ban látott. Nem minden lokálpatriotizmus nélkül fogta ezután az osztrák pártját egy további lövegnek, amely hazája cseh fegyverkovács-műhelyéből származott: „Akárcsak a 21 cm-es ágyú! A Skoda-ágyúkat kipaterolták, mert az új, 21 cm-es német ágyúknak még messzebbre kellett tudni lőniük. 33 km-re, a Skoda meg csak 30 km-re lőtt."

Hitlernek nemcsak a puszta számok voltak a fejében, hanem a teljes szituáció, annak minden gyakorlati részletével együtt. Automatikusan azonosította magát a tüzérekkel: „Nem kell a lövegtalp farával körbe-körbe rohangálnom, folyamatosan minden irányba tudom forgatni. Különösen a tengerpart védelmében tehet kiváló szolgálatot egy ilyen ágyú."[210]

Valóságos eidetikus remekléssel állt elő Hitler a norvégiai hadjáratban. A feladat az volt, hogy tüzérségi fegyvereket helyezzenek el német torpedórombolókon, de egyetlen alkalmazott típus sem fért be a fedélzeti nyíláson. Az egybegyűlt tábornokok beszámoltak felettesüknek arról, hogy lehetetlen lövegekkel ellátni a narviki hegyivadászokat. Hitler erre azt válaszolta, hogy egy ausztriai díszszemlén látott egy hegyi tarackot – az megfelelő lesz. Eidetikus emlékezete most sem hagyta cserben: elegendő volt számára egyetlen rövidke pillanat, hogy mindezt lássa. A tábornokok igencsak csodálkoztak.

Jaensch[211] lett figyelmes az eidetikus képeknek erre a sztereoplaszticitására: „Ha a minta testi, akkor a képek is mindenkor testiek", majd leírta azoknak a személyeknek a képességeit, akik – Hitlerhez hasonlóan – a recehártyán megjelenő utóképhez hasonló szemléleti képekkel rendelkeznek, ezeket pedig beépítik élményvilágukba: „A szemléleti képeket mármost nem idegennek érzékelik, olyasvalaminek, ami kívülről kényszeríti magát rájuk, hanem énjükhöz tartozónak; nem zaklatásnak, amitől szívesen szabadulnának, hanem képességnek, meghitt, olykor még becsben is tartott tulajdonnak, amit örömest megtartanának. Ugyanazzal a mozgékonysággal és változékonysággal, mint magukat a képzeteket, készséggel és rugalmassággal követik a képzetek alakulásának minden mozzanatát… A fixáció nem szükséges, sőt zavaró: ami fontos, az az, hogy a pillantás a fesztelen szemlélődés során végigpásztázzon mindent, ez teszi le-

hetővé valamennyi részlet figyelmes megragadását.” Játékosan, minden megerőltető figyelemösszpontosítás nélkül, mintegy automatikusan lép működésbe az emlékezeti funkció. Aligha csodálkozhatunk azon, hogy Hitler – mint titkárnője, Schroeder kisasszony beszámolt róla – szívesen bocsátkozott fogadásokba részletkérdéseket illetően, amelyeket szinte mindig meg is nyert.[212] A fogadásokat úgy döntötték el, hogy Hitler a lexikonban utánanézett a kérdésnek. Ezt a fáradságot akár meg is spórolhatta volna, hiszen a lexikon megfelelő oldala az eredetinek megfelelően vésődött emlékezetébe.

A tankokról és az autókról végtelenül sok részletet ismert, méghozzá elképesztő pontossággal. „Alig volt olyan autótípus, amelynek ne tudta volna hajszálpontosan megmondani az elnevezését, a fordulatszámát, a súlyát.”[213] Ezenfelül minden fontos történelmi esemény ott volt a fejében.

Hitler sofőrje, Kempka, beszámolt a felvételi beszélgetésről, amelyre akkor került sor, amikor jelentkezett a gépkocsivezetői állásra. Vizsgát kellett tennie, ennek legfőbb pontja a Mercedes típusok összes adatának felsorolása volt. A jelentkező legnagyobb döbbenetére maga a Führer is tudta valamennyit. Kempka sikerrel tette le a vizsgát, és megkapta az állást. Hogy korábban még soha nem vezetett Mercedes-Kompressort, az Hitlert csak mérsékelten érdekelte.

Hitler saját életének eseményeire is feltűnő pontossággal emlékezett. Thomale vezérőrnaggyal folytatott egyik megbeszélésén, 1944. december 29-én a Führer főhadiszállásán, a Sasfészekben („Adlerhorst”), olyan pontos adatokkal állt elő, amilyeneket senki nem várt tőle.[214] „A második offenzívára 1918-ban, 25-én este indultunk. 26-án egy erdőben éjszakáztunk, 27-én reggel pedig felsorakoztunk. Hajnali 5-kor elvonultunk.”

Akár a legjelentéktelenebb események is hajszálpontosan bevésődtek agyába. Hans Hottert basszistát 1938. július 24-én Richard Strauss *Friedenstag* (A béke napja) c. operájának ősbemutatója után bemutatták Hitlernek. A művész „határtalan megdöbbenésére” Hitler minden gondolkodás nélkül így szólt: „Ön 1932. június 29-én a Bayerischer Hof koncerttermében fellépett az operaszakos hallgatók hangversenyén, és elénekelte mindkét Sachs-monológót a *Mesterdalnokok*ból.”[215]

Picker, aki az *Asztali beszélgetések* egy részét lejegyezte, összefoglalóan ezt mondta: „Hitler egyik tulajdonsága, amellyel újra és újra megdöbbentett mindenkit – még azokat is, akik nem lelkesedtek érte –, bámulatos emlékezőtehetsége volt. Még a lényegtelen dolgokat is képes volt pontosan rögzíteni, s mindent és mindenkit elraktározott, ami és aki valaha is a látókörébe került: a tanárait és osztálytársait, May Károly történeteinek hőseit, azoknak a könyveknek a szerzőit, amelyek egyszer is a kezébe kerültek, még 1915-ben használt biciklijének a márkájára is emlékezett. Pontosan fel tudta idézni magában politikai pályafutásának eseményeit, akárcsak azokat a vendéglőket, amelyekben időzött, vagy azokat az utcákat, amelyeken végighajtott.”[216]

Színházépületek, népsűrűség

Ifjúkorában Hitler tanulmányozta Bécs és Párizs rendezési terveit. Amikor aztán 1936-ban főépítészével, Albert Speerrel, azon terveiről diskurált, hogy Berlint Germánia világfővárosává akarja kiépíteni, meglepte az építészt, milyen alapossággal ismeri Hitler a két várost: „Megbeszéléseinken minden részlet a rendelkezésére állt az emlékezetében. Csodálta a bécsi körutat, mint városépítészeti alkotást…, ezt a városrészt helyes méretarányban vázolta föl.”[217] Persze nem csak német városokról és Párizsról rendelkezett részletekbe menő ismeretekkel. Ward Price amerikai újságíró előtt azzal büszkélkedett, hogy a világ összes jelentős városában kiismeri magát, habár sohasem járt ott. A Rajna-vidéken született Joseph Goebbels 1926. június 17-én mindenesetre igencsak megdöbbent, hogy a müncheni illetőségű, ausztriai születésű Hitler mennyire jól ismer egy Rajna parti várost, amelyet a legjobb esetben is csak kutyafuttában láthatott „Tegnap Hitlerrel Köln, Rajna, kiállítás. Mindent ismer, egy zseni.” „Habár nagyon lefoglalták a kormányzati ügyek, s gyakran a legkülönbözőbb városokban akár tíz-tizenöt hatalmas építkezésről volt is szó, ha elé kerültek az újabb dokumentációk, gyakran hónapokkal később is pillanatok alatt kiigazodott a terveken, vissza tudott emlékezni, milyen változtatásokat kért, s ha valaki azt gondolta volna, hogy egyik-másik ötletéről vagy követeléséről már réges-rég elfeledkezett, nos, az alaposan tévedett.”

Miután felépült a birodalmi kancellária Hitler gyakran kalauzolta végig vendégeit az épületen. „Ilyenkor fitogtatta memóriáját a csodálkozó kísérők előtt.” Nem közvetlenül szolgált bizonysággal különleges képességéről, hanem előbb Speernek tette fel a kérdést: „»Mekkora ez a terem? Milyen magas?« Zavartan vállat vontam” – számol be róla a főépítész – „ő pedig megmondta a méreteket. Pontosan stimmelt.”

A világ mondhatni összes jelentős színházépületének fejből ismerte a méreteit.[218] 1940-ben, a párizsi Operaházban tett látogatása során annyira pontosan a fejében volt az épület alaprajza, hogy szóvá is tette: az elnöki páholyt még nem mutatták meg neki, azt is szívesen megtekintené. A *conciérge* (az épület gondnoka), aki végigvezette őt az színházon, felhívta a figyelmét, hogy a legutóbbi időkben átalakításokat végeztek az épületen, és az elnöki páholy annak esett áldozatul.

Albert Speer részt vett egy pályázaton, amelyet az NSDAP München-Grünwaldban felépítendő birodalmi vezetői iskolájának tervezésére írtak ki. Pályaműve nem jutott tovább. Hitler még egy évvel később is hajszálpontosan emlékezett Speer tervének minden részletére.

Hitler nem csak a fegyvergyártással és az építészettel kapcsolatos pontos számokkal kápráztatta el hallgatóságát, hanem a népsűrűségre vonatkozó adatokkal is. Egy megbeszélésen, amelyet a Főkormányzóság túlnépesedésének problémaköréről rendeztek, s amelyen részt vett Schirach, Bécs körzetvezetője („Gauleitere”), Funk főkormányzó, valamint Koch, Kelet-Poroszország körzetvezetője, Hitler hangsúlyozta: „teljességgel közömbös, mekkora a népsűrűség a Főkormányzóságban; Szászországban a népsűrűség 347 fő km^2-ként, a Rajnai területeken 324 fő, a Saar-vidéken pedig 449 főkm2-ként…”[219]

„Hitler ritkán hagyta ki az alkalmat, hogy ne hengerelje le hallgatóságát geopolitikai ismereteivel, területmértékekkel, népességi adatokkal, gazdasági statisztikákkal és hasonlókkal, a szándéka leggyakrabban az volt, hogy érzékeltesse a többi nagyhatalommal szemben a rövidebbet húzó németek állítólagos térigényét.[220]

Már Münchenben tartott első beszédeinek egyikében, amelyre 1919. december 10-én került sor a Német Birodalomhoz címzett vendéglőben („Gasthaus zum Deutschen Reich"), a Dachauer Straßén, az egyenruhában fellépő őrvezető évszámokkal lepte meg külvárosi hallgatóságát: „1854-ben hatályát vesztette az Észak-Amerikával kötött kereskedelmi egyezmény, a kormány már 1840-ben kihasználta az alkalmat, hogy betiltsa az ópiumbehozatalt."[221] Majd a továbbiakban számadatokkal rukkolt elő az amerikai bevándorlási illetékekkel kapcsolatban: „A fehér faj egyedeiért az amerikaiak 50-60 dollárt kérnek, a sárgákért akár 2400-at is." A német történelmet is számokkal támasztotta alá. „Lengyelország-politikánk Bismarck óta van. Az úgynevezett viszontbiztosítási szerződés 1892-ben lejárt, megújítására nem került sor. 1893-ban Sándor orosz cár Párizsba utazott." Esetünkben az elhintett számok fakadhattak még akár abból a szándékból is, hogy bizonyítsák az amúgy műveletlen ember olvasottságát, de alighanem mégis inkább támpontok voltak, amelyekbe az eidetikus adottságokkal rendelkező szónok belekapaszkodhatott.

A beépített memória-támasztékoktól való függés Hitler felfogásának valami véglegességét, merevséget, szklerotizmust kölcsönzött. Elvégre gondolati kövületeként hordozta magával a már meghaladott számokat is. Hans Mommsennek tűnt fel, hogy jóval a holokauszt kezdetét követően – ami nyilvánvalóan döntő mértékben befolyásolta a népesség számát – olyan statisztikai adatokra hivatkozott, amelyek „az európai zsidóság jelentős részének megsemmisítése előtti időszakra" vonatkoztak.[222] Hitler adatai gyakran nem feleltek ugyan meg a valóságnak, ellenben hajszálpontosan megfeleltek annak a mintának, ahonnan egykor vette őket.

Egy 1926 márciusában tartott beszédében Hitler adatokat közölt a németek kivándorlásáról, amiben nagy szerencsétlenséget, sőt, a német vér elleni bűntettet látott. „Már a hetvenes években 370 ezer német ment külföldre. Aztán a nyolcvanas és a kilencvenes években, majd a századfordulón ez a szám visszaesett 40 ezerre, aztán 1911-ben, 1912-ben és 1913-ban alig 25 ezerre, miközben a németség évről évre gyarapodott…"[223] Egy 1927 júniusi beszédében az éves kivándorlások számát az 1870-es éveket követően 250 ezerben adta meg.

Az Allgäu-beli Sonthofen lovagvárának iskolásai előtt 1937. november 23-án négyzetkilométerre pontosan fejből megmondta a Brit Birodalom területét, valamint népességének számát (34 millió km^2 445 millió lakossal), hasonlóképpen a Orosz Birodalomét (23 millió km^2 150-175 millió lakossal), Franciaországét (11 millió km^2 95-100 millió lakossal a gyarmatbirodalommal együtt), valamint az USA-ét (8,5 millió km^2 120 millió lakossal). Ami Kínát, Belgiumot, Hollandiát, Spanyolországot, Portugáliát, Brazíliát, Japánt és Olaszországot illeti, ráadásként azoknak is megmondta a pontos területét, habár arra a retorikai bizonyításhoz már nem is lett volna szüksége.

Bámulatos emlékezőtehetsége életének utolsó esztendeiben sem hagyta cserben Hitlert, akkor, amikor már észrevehetőbben mutatkoztak neurológiai megbetegedésének első tünetei. Mi több, még segítségére is volt kicselezésében. Egy megbeszélésen a Führer főhadiszállásán, a Farkasodúban (‚Wolfsschanze”) 1943. január 10-én román vendégek előtt tartott előadást az aktuális helyzetről, és nagy hatást gyakorolt rájuk a számadatokkal, amelyek az ukrán iparvidéken mutatkozó fejlődést voltak hivatva érzékeltetni az elektromos árammal való ellátottság területén.

Különös adottsága elősegítette Hitler egyik jellegzetes személyiségjegyének, felszínességének érvényesülését, ami együtt járt csekély hajlandóságával, hogy behatóbban foglalkozzék bonyolultabb problémákkal. Elejétől végéig az volt az érzése, hogy minden megerőltetés nélkül is fölényben van környezetével szemben, nem kell neki nagy fáradsággal könyvekben utánanéznie dolgoknak, vagy dokumentumokat tanulmányoznia. „Eleve adott gyors felfogóképességét Hitler nem arra használta fel, hogy valóban alaposan bedolgozza magát egy területre, és szert tegyen olyan szaktudásra, amelynek révén képes megkülönböztetni a lényegeset a lényegtelentől.”[224] Ismeretei alaktalanok, mozaikszerűek voltak. Hogy mi a legfontosabb, azt a legritkább esetben döntötte el tárgyszerű megfontolások alapján, „a szakemberek tetszését pedig a lényeget alig érintő részismeretekkel próbálta megnyerni, vagy hosszadalmas ideológiai fejtegetésekkel igyekezett beléjük fojtani a szót.”

Adottsága tartósan befolyásolta munkastílusát. „Még igen fontos dolgokról hozott döntéseit is úgy közölte velem, hogy soha egyetlen pillanatra sem kérte tőlem a témával kapcsolatos dokumentumokat”, számolt be munkatársa Wiedemann.[225] Speernek feltűnt, hogy „minden szakmai dokumentum mellőzésével Hitler egymaga hozza meg a döntéseket. Lemondott a helyzet elemzéséről és elképzelései logisztikai számítgatásáról; számára nem léteztek munkacsoportok, amelyek a sikert és az ellenfél lehetséges ellenintézkedéseit vizsgálták volna különböző aspektusokból… A háború marsalljai ezért, csakúgy, mint Hitler közeli munkatársai, tulajdonképp csupán tanácsadói funkcióban voltak, mert a döntést legtöbbször már korábban meghozta, és csak az apró részleteket lehetett megváltoztatni.[226] Mindenesetre ezzel a hanyag eljárásmóddal Hitler a háború kezdeti időszakában elért néhány sikert.

Asztaltársaságát Hitler egy alkalommal filozofikus elmélkedésekkel lepte meg. Gyanakvó titkárnője, Christa Schroeder, rájött, hogy oldalakon át Schopenhauertől idézett, valami olyasmit, amibe nem sokkal korábban pillantott bele.[227] „Összeszedtem minden bátorságomat”, emlékezett, „és figyelmeztettem őt a megegyezésre. Hitler kissé meglepődött, rám pillantott, majd atyai hangon válaszolt: »Ne feledje, gyermekem, hogy minden tudás csakis másoktól származik, s hogy minden ember csak aprónyival járulhat ehhez hozzá.« Ugyanezen a meggyőző hangon beszélt Hitler híres emberekről, idegen országokról, városokról, építészeti alkotásokról, színpadi művekről anélkül, hogy valaha is ismerte vagy látta volna őket.” „Már-már azt kellett hinnünk, hogy mindazt, amit elbeszéléseiben oly elképesztő pontossággal előadott, valóban ő maga gondolta ki vagy élte át… Például egy napon szigorú kritikával számolt be egy színdarabról… Megkérdeztem, hogyan ítélkezhet ilyen kíméletlenül a rendezésről és a

darabról, amikor nem is látta. A válasz nem késlekedett: »Igaza van, de Braun kisasszony ott volt a színházban, és mindent elmesélt nekem.«”

Szárnysegédjének, Günschének feltűnt: Hitlernek nem volt szüksége feljegyzések készítésére.[228] Példaként a helyzetelemzéseken a fegyvergyártással kapcsolatosan még a háború utolsó hónapjaiban is továbbított adatokat említett. Hitler napokkal később is képes volt arra, hogy helyesen idézze fel ezeket az adatokat, ami könnyűszerrel ellenőrizhető volt a mások által készített jegyzetek alapján.

Eidetikus adottsága lehetővé tette a műveletlen Hitler számára, hogy mindenfajta kutatómunka vagy erőfeszítés nélkül megírjon egy könyvet, még ha annak minőségéről hosszasan lehet is vitatkozni. Később Hitler mégiscsak minduntalan azzal büszkélkedett, hogy német nyelvterületen a Biblia után az ő könyve érte el a legnagyobb példányszámot. Tartalmilag ez a „bestseller” nem állt másból, mint korábbi olvasmányainak emlékezetében tárolt parafrázisaiból, amelyeket megtűzdelt Wagner néhány mondásával. Arnold Toynbee brit történész álmélkodott egy Hitlerrel folytatott beszélgetést követően: „Elképzelni sem tudnám, hogy a professzorok közül, akiket valaha is hallottam, bárki ilyen hosszan tudna folyamatosan beszélni anélkül, hogy elveszítené a fonalat.”[229]

Zenei téren sem mondott csődöt Hitler különleges emlékezete. Hanfstaengl Wagnert játszott neki, és megállapította, hogy Hitler az első taktustól az utolsóig fejből tudta a *Mesterdalnokok* nyitányát.[230] Nem csak a nyitányt, de az egész operát „elő tudta adni hangról hangra, motívumról motívumra dudorászva vagy fütyülve.”[231] Hogy a *Lohengrin* is mennyire pontosan bevésődött a fejébe, az megmutatkozott egy bayreuthi előadáson 1936-ban: „H. nagyon izgatott lett – ahogy a mellette ülő Winifred Wagner elmesélte –, amikor a tenor a Grál-elbeszélésben meglepő módon elénekelt egy részt, amit egyébként általában ki szoktak hagyni.”[232]

Színészi képességek

Hitler szónoki képességei, amelyek döntő mértékben járultak hozzá politikai sikereihez, aligha lettek volna elképzelhetőek különleges adottsága nélkül. Nem csak abból húzott hasznot, hogy olvasmányait a legtöbb embernél gyorsabban és magabiztosabban tudta megőrizni emlékezetében, de mások mozdulatait és gesztusait is felidézésre készen tartotta meg emlékezetében. Hanfstaengl számolt be arról, hogyan utánzott Hitler a nézők szórakoztatására beszédei során akár egy kofát a müncheni Viktualienmarktról, egy kijózanodott bakát, egy polgárembert, vagy akár egy hivatalnokot.

1942. május 5-én személyes környezetének a Führer főhadiszállásán egy mondhatni szürrealisztikus közjátékot rendezett. Egy bajor múzeumi teremőrt játszott el, aki Hitler halálát követően csoportot vezet végig a lakóhelyiségeken, a Berghofon és a főhadiszálláson. Mussolini is könnyű préda volt utánzóművészete számára. Oswald Mosley, a brit fasiszta vezér számára Hitler 1935. áprilisi találkozásuk során igyekezett érthetővé tenni, hogy ne tekintse magát született diktátornak, mint amilyen Mussolini.[233] Ha ez utóbbi ugyanis egy arabtól kap

egy kardot ajándékba, kirántja hüvelyéből, és hadonászni kezd vele az ég felé. Saját szavait Hitler úgy tette még hangsúlyosabbá, hogy egyúttal elő is adta. Mussolini németországi látogatása során 1937-ben Hitler ismét utánozta Mussolinit. „Amikor Goebbels két-három ügyesen elhelyezett megjegyzéssel lovat adott alá, Hitler Mussolini egyik-másik bizarrnak ható mozdulatát kezdte kipellengérezni: előre tolt állát, jellegzetesen a csípőjére tett jobb kezét, peckes tartását. Ehhez, a jelenlévők harsány derültségére olasz vagy olaszul hangzó szavakat kiáltozott, úgymint »giovinezza«, »patria«, »viktória«, »makaróni«, »bellezza«, »belcanto« és »basta«”.[234]

Legjelentősebb parlamenti sikerét Hitler az élethű utánzás képességének köszönhette. A felhatalmazási törvényhez, amely megengedte volna kabinetjének, hogy a Birodalmi Gyűlés és a Birodalmi Tanács hozzájárulása, mi több, a birodalmi elnök ellenjegyzése nélkül hozhasson törvényeket – ez a törvény lett utóbb a Harmadik Birodalom Magna Chartája –, Hitlernek a kérdéses Reichstag-ülésen 1933. március 24-én a kétharmados többséghez a Centrum képviselőinek szavazatára is szüksége volt. Döntő beszédében Hitler „részben szó szerint átvéve a Centrum által a megelőző napokon megfogalmazott kívánságokat, minden aggály nélkül megadta az összes biztosítékot…” Hitler nem csak Mussolinit tudta fergetegesen utánozni, de meggyőzően és kifogástalanul játszott el akár egy katolikus főpapot is. Hitler semmi egyebet nem tett, mint hogy azokat az érveket, amelyeket a Centrum politikusai, Kaas, Stegerwald és Hackelsberger 20-án és 21-én felsorakoztattak, emlékezetből és ragyogó imitációs készséggel újra előadja. „A név szerinti zárószavazáson a Centrumhoz tartozó 72 jelen lévő képviselő kivétel nélkül mind igennel szavazott.”[235] Aligha kell hozzáfűznünk, hogy Hitler álmában sem gondolt arra, hogy betartsa mindazt, amit retorikus fellépése során megígért.

Hitler egynémely világháborús élményét is előadta. Helene Hanfstaengl, külpolitikai sajtófőnökének felesége számolt be arról, hogy csatatéri szituációkat utánzott. „S nagyszerű helyzetfelidéző képességével megelevenítette számunkra a brit, a francia és a német tüzérség robbantásainak utánozhatatlan hatását.”

Hogy mennyire gazdag volt Hitler repertoárja, azt Egon Hanfstaengl, Ernst Hanfstaengl fia mesélte el: „Remekül tudta utánozni a libákat és a kacsákat, nem is szólva a tehénbőgésről, a lónyerítésről, a báránybégetésről és a kecskemekegésről… Egy napon Hitler felmászott egy székre, egy asztalkendőt terített a vállára, és azt adta elő anyának, hogy kisfiú korában hogyan játszott római szenátorosdit.”[236] „A színház mindig is élete vezérfonala maradt, s elkísérte őt egészen a csattanóig, ami nem más volt, mint saját népének kiirtása” vélekedett Albert Speer.[237]

„»Megmutassam« – kérdezte egy alkalommal titkárnőjét, Christa Schroedert, Hitler –, »milyen remekül tudok én is gépelni?«. Aztán úgy tett, mintha egy írógép lenne előtte, amelyen éppen írni készül. Behúzott egy írógéppapírt, egyenesre igazgatta, tekert a hengeren, majd a vendégek tetszésnyilvánítást kifejező nevetése közepette hol a bal, hol meg a jobb mutatóujját használva belefogott a gépelésbe, miközben még arról sem feledkezett meg, hogy használja a soremelőt, illetve hogy lenyomja a váltót és a szóközbillentyűt. Annyira plasztikusan

adta elő a mozdulatokat, hogy még egy hivatásos pantomimművész sem utánozhatta volna jobban.”[238]

Színészi tehetségének további bizonyítékát nyújtotta Hitler a brit Mosleynak, bemutatván egy igazi dohányos mozdulatait. Igen meggyőzően összesodort egy elképzelt cigarettát, megnyalta a nem létező cigarettapapírt, majd meghökkent közönsége szeme láttára rá is gyújtott.

1939. augusztus 27-én a II. világháborút megelőző napok lázas tárgyalásain Henderson brit nagykövet átnyújtotta Hitlernek kormánya üzenetét. Amikor elhagyta a termet, Hitler utánozni kezdte modoros angol akcentusát, habár angolul egy mukkot sem tudott.[239]

Hitler utánozta alárendeltjeit is. A keleti területek minisztere, Rosenberg birodalmi vezető, és az ukrán ügyek birodalmi megbízottja, Koch körzetvezető, vitába keveredett a keleti népekkel szemben alkalmazandó bánásmódról. Alig hagyta el a két viaskodó kakas a termet, Hitler Keitelnak, a Wehrmacht főparancsnokság főnökének, valamint Zeitzlernek, legújabb vezérkari főnökének legnagyobb gyönyörűségére már utánozni is kezdte őket. Rosenberg humánusabb követeléseit egészen a groteszkig facsarta ki: „Csak akkor tudom megvalósítani az Ön által követelt politikát, ha tevékenységi területet biztosítok ennek a népnek – ha egyetemeket kapnak, ha nemzeti bizottságokat alapíthatnak.[240]

Hitler az államférfiak közül a legpazarabban Umberto olasz királyt tudta utánozni, aki ülő óriás volt: testmagassága alig nőt, amikor felállt. Nyilvánvaló, hogy Hitler szeme előtt pontosan, mimikai részleteiben ott lebegett minden mozdulata. Időről időre felidézte a király „Diótörő arcát”. Ugyanakkor a brit miniszterelnök sem kerülhette el, hogy paródiáinak céltáblájává váljék. 1940 januárjában Hitler beszédet mondott, ennek során pedig „pantomim formájában Chamberlaint persziflálta szenteskedőként, Bibliával a hóna alatt”.[241]

Mindennek nevezhető volt, csak nem komikusnak, amikor von Fritsch tábornokot 1938 januárjában Hitler jelenlétében szembesítették egy hitelt nem érdemlő terhelő tanúval, aki homoszexualitással vádolta meg. Ezt a megalázó jelenetet követően Hitler „Fritsch jellegzetes, jól észrevehető vállrándításait utánozta, aminek alapján a terhelő vallomást tevő tanú, mint állította, nyomban felismerte.”[242] Hitler ennek a részletnek akkora jelentőséget tulajdonított, hogy már-már hajlamos volt rá: ne saját tábornokának, hanem a kétes tanúnak higgyen.

Fiziognómiai emlékezet

Az eidetikus emlékezet egy hatalmas méretű tárhoz hasonlítható, amelyben áttekinthetetlen tömegben keveredik egymással a lényeges és a lényegtelen. Hitler nem csak a pontos számok felidézésére használta ezt az emlékezetet, hanem mindenekelőtt fiziognómiai képek vésődtek belé, ezek irányították gondolkodását és cselekvését.

Főhadiszállásán a Führer 1942. augusztus 12-én azon meditált, hogy Schröder tengernagy tette rá a legnagyobb benyomást, akit egy húsz évvel korábbi társasági eseményen ismert meg: „Energiától duzzadó bika volt… Tettre kész

ember, fanatikus, meg nem alkuvó!” Schröder nyomban fogékony volt Hitler eszméire. „Ugyanaz volt a haditengerészetnél, mint a hadseregnél Lützow… Ha valahol olyan emberre akadok, mint Schröder, azonnal magamhoz veszem őt.” Hitler ebben tántoríthatatlan volt.

„A hadseregtábornokok között Rundstedt volt a gyöngéje, akiben, külsejétől megigézve, a főtiszt prototípusát látta megtestesülni.”[243] A különös ezekben az ítéletekben az volt, hogy Hitlerben minden esetben az illető személy közelebbi ismerete nélkül fogalmazódtak meg. Rundstedtet látta ugyan hébe-hóba, de egyetlen szót sem váltott vele. Hitler Rundstedtre ruházott át minden fontos parancsnoki döntést, amiről ő maga lemondhatott. Ő lett a parancsnoka a franciaországi hadjáratban annak a hadseregcsoportnak, amely a „Sarlóvágás” (Sichelschnitt) fedőnevű hadműveletet végrehajtotta, a keleti hadjáratban pedig az ő hadseregcsoportjának feladata volt Ukrajna meghódítása.

Élete két kritikus pillanatában is Rundstedt segítségét kereste. A Blomberg-Fritsch affér tetőpontján „Hitler 1938 januárjának végén a tisztikar doyenjeként kérette magához Rundstedtet”, és „von Reichenau tábornokot hozta szóba Fritsch lehetséges utódaként… Rundstedt ezt elutasította.”[244] Végül „Hitler és Rundstedt megegyezett von Brauchitsch tábornok személyében.” Rundstedt Hitler szellemében simította el a konfliktust: „von Fritsch írásbeli beadványát, mellyel kérte, hogy Himmlert párbajra hívhassa ki, Rundstedt elutasította. Sőt, rábeszélte von Fritschet, beadványának visszavonására.”

Végül Hitler egy még kényesebb ügyben is élt Rundstedt segítségével. „Stauffenberg sikertelen, 1944. július 20-i merénylete után Rundstedt még egy úgynevezett »becsületbíróság« elnökévé is kineveztette magát. Ez aztán a puccsban részt vevő tiszteket elbocsátotta a hadsereg kötelékéből, majd átadta őket a hírhedt civil »népbíróságnak«.”

Egyik SS-tábornokáról Hitler Berlinben 1945. január 22-én, az ebéd utáni diskurzus során így nyilatkozott: „Ravasz egy kópé ez a Hausser. Szakasztott olyan, akár egy cickány.” Hausser a Reichswehr szolgálaton kívüli tábornoka volt, belépett az SS-be, és segített a Waffen-SS kiépítésében. Akárcsak Rundstedton, rajta is első pillantásra látszott, hogy katona. „Az 1880-ban egy tiszt gyermekeként született Hausser a porosz kadéthadtest növendékeként és tanult vezérkari tisztként külső megjelenésével minden ízében elárulta porosz tiszt mivoltát, elegáns volt, művelt, és olyan szarkasztikus stílussal áldotta meg az ég, hogy szerzett is magának néhány ellenséget a Reichswehr hierarchiájában.”[245] A különleges fiziognómiai benyomás, amelyet Hitlerre gyakorolt, döntő előjogokat biztosított számára. A II. SS páncélos hadtest parancsnokaként 1943 februárjában Harkov térségében ellenszegült Hitler parancsának, és a még időben végrehajtott gyors visszavonulással megmentette hadtestét a körbezárástól, illetve a megsemmisüléstől. Hitler, akit máskülönben a parancsmegtagadás az őrületbe tudott kergetni, ez esetben meglepő módon viselkedett. „Dohogott egy sort az engedetlen SS-tábornok miatt, de nem rótta meg.”

A Hitler fejében rögzülő kurta benyomás döntött néhány katonai pályafutás felől a Harmadik Birodalomban. A kedvezőtlen benyomások legalább olyan gyakran befolyásolták Hitlert, mint a kedvezőek. A lengyelországi hadjárat során Johann Blaskowitz vezérezredes 1939. november 27-én helyzetjelentésben

panasszal élt. Csapata visszautasítja, „hogy azonosítsák a biztonsági rendőrség rémtetteivel… A rendőrség vérszomja viselhetetlen terhet ró a Wehrmachtra, hiszen mindez tábori szürke egyenruhában történik.”[246] Amikor aztán Brauchitsch utasítására Hitler elé tették ezt a jelentést, először „higgadtan tudomásul vette, de aztán súlyos vádakkal kezdte illetni a hadsereg vezetésének gyermekded elképzeléseit. Az üdvhadsereg módszereivel nem lehet háborút vívni. Ebben az esetben is egy régóta benne szunnyadó ellenszenv kerekedett felül. Blaskowitz tábornoknak soha nem szavazott bizalmat.”

Chamberlain brit miniszterelnök határozott és világos szavai semmilyen hatást nem gyakoroltak Hitlerre, ami a brit hozzáállás egészének katasztrofálisan téves megítéléséhez vezette. A szavak vajmi keveset számítottak Hitler pszichés rendszerében, a típusalkotó optikai benyomás kerekedett felül benne. Mivel az angol diplomata 1938-as németországi látogatásai során állógallérban és esernyővel mutatkozott, Hitler „szerencsétlen kis féregnek” tartotta, s valóban azt hitte, hogy „egy német-nemzeti érzelmű titkos tanácsossal van dolga”, akik Ausztriában hasonló öltözékben grasszáltak.[247] Ennélfogva valóban meg volt győződve arról, hogy a britek, akiket csak az „ő Hugenbergjeinek” nevezett, úgy fognak viselkedni, mint a Német Nemzeti Párthoz (Deutsche National-partei) húzók, s nem mernek majd harcba szállni vele, így a külpolitikai összetűzés hajszálra úgy fog végződni, mint a belpolitikai: könnyen aratott győzelemmel.

Vajon ha az „esernyős típus” helyett Churchill bikaerős alakja kerül vele elsőként szembe, Hitler talán nem robbantja ki a II. világháborút? A brit kormány, amelynek számára a gyarmati időkből nagyon is jól ismert volt a harcias fellépés a primitív lelkekkel szemben, azt tervezte, hogy optikailag fenyegető kulisszákkal támasztja alá Chamberlain miniszterelnök figyelmeztető levelét, így azt majd teljes katonai díszben Ironside tábornok, a tengerentúli brit csapatok vezérkarának főnöke fogja átnyújtani. A levelet azonban, amelynek vissza kellett volna tartania Hitlert Lengyelország megtámadásától, végül mégis Henderson nagykövet kézbesítette 1939. augusztus 23-án, s nem volt Hitlerre különösebb hatással.

Mindenesetre maga Hitler harcias fellépéssel igyekezett megfélemlíteni tárgyalópartnereit, akikkel első alkalommal találkozott. Kurt von Schuschnigg osztrák szövetségi kancellárt 1938. február 5-én meghívta Berchtesgadenbe, a Berghofba, hogy rávegye, kapjanak helyet kormányában osztrák nemzetiszocialisták is, és ezzel előkészíthesse az Anschlusst. Az első menetben azonban mindenekelőtt meg akarta félemlíteni Schuschniggot. E célból „statisztaként egy sor tábornokot rendelt Obersalzbergbe, kiváltképp marcona külleműeket”. „Schuschnigg látogatásakor két legbrutálisabb kinézetű tábornokomat posztoltattam az előszobában”, lelkendezett utóbb Hitler. (Két későbbi tábornagyról, Sperrléről és von Reichanuról volt szó.)

Történészek és filozófusok hosszasan törték már a fejüket a világtörténelem folyásának előre teljességgel megjósolhatatlan fordulatairól. Egy ilyen jellegű fordulatot, a Hitler-Sztálin paktumot – amely alapjaiban rázta meg és alakította a XX. századot, lehetővé téve Hitler számára Lengyelország lerohanását, ezzel pedig a II. világháború kirobbantását – szintén egy futó, fiziognómiai benyomás váltotta ki. Íme az eidetizmus a világtörténelem menetét meghatározó tényező-

ként: 1940 márciusában Goebbels észrevette, hogy Führere egy filmet néz, amely ideológiai ősellenségét, a bolsevista Sztálint mutatja be. Csakhogy Hitleren meglepő módon az iszonyat legcsekélyebb jele sem látszott diktátortársával szemben, akit addig csak hallomásból ismert anélkül, hogy optikailag pontos képe lett volna róla. Hogy mennyire kiszámíthatatlan a fiziognómiai hatás: Sztálin rendkívüli módon tetszett neki. Goebbels föl is jegyezte Naplójába: „A Führer látta Sztálint egy filmben, s nyomban elnyerte rokonszenvét. Voltaképpen ezt tekinthetjük a német-orosz koalíció kezdetének."

Az olvasónak eláll a lélegzete. Egyetlen rövidke filmélmény a háttérbe szorított minden politikai megfontolást. Hitler kedvező véleménye Sztálinról úgyszólván megingathatatlan volt. Időről időre még az is megfordult a fejében, hogy találkozniuk kellene, Mussolininek pedig terjedelmes levélben fejtette ki: Sztálin uralma alatt a Szovjetunió normális katonai diktatúrává fejlődik, amely nagyon is szövetségképes. Egyik asztali beszélgetése során, 1942. április 11-én, a grúz vezért még Nagy Károllyal sem átallotta összehasonlítani. „S ha Sztálin az utóbbi években az orosz néppel szemben olyan módszereket alkalmazott, mint amilyeneket Nagy Károly alkalmazott a németekkel szemben, úgy az oroszok mai kulturális állapotának ismeretében nem törhetünk pálcát felette." Hitler még azonosult is Sztálinnal: „Sztálin is abból a felismerésből kiindulva cselekedett, hogy az oroszokat feszes állami szervezetben kell összefognia..."

Egy egyszeri fiziognómiai benyomás tehát olyan kitörölhetetlenül bevésődött Hitler agyába, hogy azt egy egész értelmezés kikristályosodási pontjává tette. *Coup de foudre*, „szerelem első látásra": a francia operadramaturgia így nevezi ezt a különleges érzéki ingert. A hős egyetlen alkalommal pillantja meg későbbi szerelmesét, s az élmény hatására máris megváltoztatja egész életét. A kulcsingert akár egy festett kép is kiválthatja, mint ez Mozart *A varázsfuvolá*jából közismert: „Mily bűvös látomány e kép, / Nincs szem, mely látott ilyet még!" – énekli Tamino, miután hatott rá a kulcsinger, s egyetlen szempillantás alatt, annak minden drámai következményével együtt, máris szerelembe esett.

1927 márciusában mondott egyik beszédében Hitler felidézett egy jelenetet, amely mély nyomot hagyott benne: „Amikor 1919-ben alkalmam volt látni ezeket az [amerikai] fiatalembereket, elszorult a szívem. Magas növésűek voltak, szőkék és kékszeműek, valamennyien egykori német parasztfiúk. Most meg az ellenségeink." Néhány amerikai hadifogoly látványából kiindulva Hitler egész Amerika elvi megítélését fejtette ki: „A fehér faj talpköve." Bevándorlási politikája mintaszerű, „párját ritkító színvonalon... nevelik ott ki a legtisztább északi fajt". 1929. november 30-án mondott beszédében visszatért erre a témára: „Ha Önök ma felkeresik az amerikai uniót, hatalmas területeken láthatják a legjobb vérvonalú, sudár embereket. Évszázadokon át elüldöztük a legjobb emberanyagunkat. Ma annak vagyunk a tanúi, hogy az amerikai unió veszélyessé válik a világ számára, nem azért, mert százmillió lakosa van, hanem azért, mert ez a százmillió lakos ennyire értékes."[248]

Hitler egész nemzetek megjelenését fiziognómailag ragadta meg: „A cseheket nem nevezhetjük szlávoknak. Nem kell mást tennünk, mint hogy egy cseh férfinak egy időn át nem vágjuk le a bajuszát, s máris nyilvánvaló, hogy mongol törzsek leszármazottaival van dolgunk."

1942. február 5-én, egy asztali beszélgetés során Hitler von Abegg bárónőt jellemezte, az állatvilágból idézve föl hasonlatokat: „valóságos skorpió volt, lenszőke haj, kék szemek, legalább másfélszer olyan hosszú szemfogak, mint a többi, igazi angol típus!… Egymagam feltehetően nem értem volna fel a Jennerré, de a bárónő úgy szökdécselt felfelé, mint egy zerge. Elismerem, nagyon okos volt – olyan művelt, mint Bruckmann asszony! Beutazta az egész világot. Csak kétféle magatartást ismert: a teljes oldottság állapotát, amikor úgy feküdt odafönn a verandán, mint egy keresztes pók, és mindenki sietett őt kiszolgálni, vagy a törékenység látszata ellenére hirtelen felpattant, és ijesztő gyorsasággal fel s alá rohangálni kezdett… A bárónő férje a Königseebe vetette magát. Nincs mit gondolkozni rajta. Én is ugyanezt tettem volna."

Fiziognómiai emlékezetének erősségéről tanúskodik hivatalos olaszországi látogatása során tett egyik megfigyelése: „Az asztal körül megint csupa udvari előkelőség, holott én szívesen ismerkedtem volna meg a marsallokkal. És ugyanígy a parádé Rómában: az első sorokban csupa vén szipirtyó – a tábornokok hátul álltak! –, csupa hervatag, elszáradt vénség, mindegyik mélyen kivágott ruhában, kereszttel a fonnyadt mellek között."

Bizonyos embertípusok Hitlerben ellenszenvet váltottak ki. Egyik *Asztali beszélgetés*ében, 1942. január 31-én fejtette ki: „létezik ellenszenves olasz típus is."[249] Krebs Hitler állatiasan erős szimatáról beszélt, amellyel megkülönböztette és két kategóriába sorolta az embereket: olyanokra, akikkel szemben gyanakvó, és olyanokra, akikben megbízik.[250] Nyomban az első, intuitív benyomásokat követően Hitler kijelentette: „Ezt az alakot nem bírom." Az indoklással mindenkor adós maradt. Valósággal »ráugrott« az emberekre, azaz első benyomása alapján ítélte meg őket; ha rokonszenves volt valaki a számára, ha ellenszenves, az első benyomás volt a döntő", állapította meg gróf Johann Ludwig Schwerin von Krosigk pénzügyminiszter.[251]

Hitler tisztában volt rendkívüli képességeivel, és céltudatosan alkalmazta is azokat. Hasselbach professzor, Hitler egyik orvosa számolt be róla: „Hitler minduntalan ismételgette, egyik leglényegesebb tulajdonsága jó emberismerete, amire feltétlenül számíthat. Egyetlen rövid benyomás elegendő, hogy megmondja, miféle szerzet az illető, s azt is, hogy mire tudja a legjobban használni."[252]

Az észlelésnek ez a kezdetleges formája lehetett akár antiszemitizmusának gyökere is. A *Mein Kampf*ban írja: „Linzben igen kevesen voltak a zsidók", csak Bécsben érte őt az optikai sokk „a hosszú kaftánban, fekete fürtökkel futkosó alakokkal". Hitlert szemlátomást taszította a zsidók megjelenése. Számára a zsidók egyet jelentettek a rúttal, az elfajzással, a mocsokkal és a vérbajjal. Magát a dögvészt jelentették számára, szellemi pestist, rosszabbat az egykori fekete halálnál, amellyel a népet megfertőzték.[253]

Arnold Zweig Hitler vizuális viszolygását a zsidókép és az ördögséma összemosódására (ideoszinkráziájára) vezette vissza.[254] „Kisgyermekként katolikus hitben nevelkedett, ez pedig görbe orrú, fekete hajú és kecskelábú ördög képét közvetítette felé. A Galíciából a Monarchia más tartományaiba beutazó zsidók hasonló idegenszerű fiziognómiával rendelkeztek."

Hitler meg volt győződve arról, hogy közvetlenül képes a zsidó jelleg felismerésére. *Asztali beszélgetései*ben számolt be róla, hogy egy bizonyos von Liebig báró az orra miatt ellenszenves volt számára. Végül kiderült, hogy családjába évszázadokkal korábban zsidó vér keveredett. Hitler ekkor már úgy vélte, pontosan tudja, min is alapul ellenszenve.

Bécsi tejeskávé és schwabingi hatások

A szektás, német-nemzeti szellemiségű cikkek olvasása az I. világháborút megelőző, bécsi időszakában egy életre meghatározta Hitler beállítódását. Brigitte Hamann mutatta ki, hogy Hitler megnyilatkozásaiban még évtizedekkel később is szó szerinti idézetek bukkantak fel List, Lanz és Schönerer brosúráiból (vagy ezekkel a szerzőkkel kapcsolatos újsághírekből).[255] „Sok későbbi Hitler-idézet a megtévesztésig hasonlít az ebből a bécsi időszakból származó kultúraellenes megnyilvánulásokhoz…" A sztereotip bécsi klisék élete végéig Hitler érveinek repertoárjához tartoztak. „Végtelenül sokat olvastam akkoriban, mégpedig alaposan. Néhány év leforgása alatt így megalapoztam tudásomat, még ma is abból élek", szólt Hitler vallomása a *Mein Kampf*ban.

A Hitler emlékezetében örökre frissen maradó adatok élményvilágában a voltaképpeni valósat és biztosat jelentették. Lelki életében olyannyira meghatározóak voltak, hogy az aktuális élményformák elhomályosultak mellette. Képzeletvilágát az határozta meg, amit emlékezete fiatalkorában elraktározott.

A *Mein Kampf* 2. fejezetében röviden elmélkedik saját képességéről. Ifjúkori benyomásait, amelyek megmásíthatatlanságukban szorongatták, „alkotó gondolatokként" értelmezi: „Szilárdan hiszek ma abban, hogy az alkotó gondolatok rendszerint már ifjú korunkban megjelennek, feltéve, hogy valakinek egyáltalán vannak ilyenek gondolatai." Majd utal a pontos emlékképek nyomasztó mennyiségére. „Az „ifjú kor zsenialitása, amely kimeríthetetlen termékenységgel ontja a gondolatokat és eszméket, eleinte nem képes ezeket feldolgozni számuk nagysága miatt." Ifjúkorának ezek a rendkívül értékes gondolatai és eszméi megingathatatlan felismerésekként, végső igazságokként voltak jelen emlékezetében, ezek alkották azt a doktrínát, amelynek életét szentelte.

A világról alkotott képe és világnézete már Bécsben kialakult, írja büszkén a *Mein Kampf* 2. fejezetében: „ez vált jelenlegi cselekedeteim gránit szilárdságú alapzatává. Mindahhoz, amit egykor így a magamévá tettem, csak keveset kellett hozzátanulnom, változtatnom pedig semmin sem kellett." Még bukása élete végén sem ébresztett benne semmiféle kételyt.

A vallási és erkölcsi alapelvek a legtöbb emberben gyermekkorában alakulnak ki, a változások csak óvatosan és ellenkezést kiváltva érvényesülnek. Az életkor növekedésével a régi emlékezeti tartalmak fölébe kerekednek az újabbaknak. Hitlernél ezek a tendenciák eidetikus adottságai következtében – és feltételezhetően neurológiai megbetegedése miatt is – még hangsúlyosabban érvényesültek, ami egyre nyilvánvalóbban zavarta meg nála a gondolkodás és cselekvés viszonyát.

Politikájának, merevségének, előítéletességének, önfejűségének, amin újabb tapasztalatok nyomán csak ímmel-ámmal volt hajlandó valamelyest változtatni, vélhetően itt keresendő a lelki gyökere. Egy olyan korban, amelyben már pusztán azzal biztosítható egy árucikk jobb eladhatósága, hogy ráragasztják az „új" feliratot, hajlunk arra, hogy a régi bölcsességre figyelmeztessünk: a változtatás nem minden esetben jelent feltétlenül javulást. Igen ám, de Hitler politikáját minden állítólagos forradalmi lendülete ellenére sajátosan merev dogmák jellemezték, amelyek mint megmunkálatlan kőtömbök a tájban, úgy hevertek egymás mellett.

Mindamellett Hitler maga is különösen idegenkedett attól, hogy a számos pontján réges-rég elavulttá vált nemzeti szocialista programon bármit is változtasson. Még ehhez a minden eresztékében recsegő-ropogó csinálmányhoz sem akart hozzányúlni, amelynek tévelygéseit már ő maga is – legalább is részben – belátta. Mindenesetre az *Asztali beszélgetések*ben 1942. január 18-ának éjjelén hosszasan papolt erről: „Ha valaki megkérdezi tőlem: »Miért nem módosítja pártjának programját?«, ezt felelem: Miért kellene módosítanom? Az történelem… Ha valami változik, úgy az élet az, amely a módosítást végrehajtja. Én nem vagyok sem egészségügyi, sem pedig katonai hetilap, amely köteles lenne minden esetben ismertetni a kutatás legújabb állását!"

A „tudás" Bécsben még nem változott át antiszemita magatartássá. Hitler akkoriban még civilizált módon érintkezett zsidókkal. Emlékezetébe ugyanakkor mélyen beleitta magát két tézis a XIX–XX. század fordulójának bécsi orvosi-egészségügyi irodalmából: az egyik a zsidók és a vérbaj közötti szoros kapcsolatra, a másik arra vonatkozott, hogy a zsidók állítólagosán jól tűrik a klímaváltozásokat.

Hitler nem csak olvasmányait tette egyetlen szempillantás alatt magáévá, de elképesztő ügyességgel utánzott minden számára imponáló példaképet is. Találóan utánzott mintakép volt hatékony politikai antiszemitizmusa számára Bécs népszerű polgármestere, Karl Lueger.

Hitler Münchenbe költözését követően is társadalmilag jelentéktelen személy maradt. Schwabing peremén lakott egy kis szobában, ott, ahol már ritkább a közvilágítás, és a csendőrök is kettesével járőröznek. Mivel Schwabing nagyjai közül senkivel sem ismerkedett meg, nézeteit megint csak az újságokból szedegette össze, no meg abból, amit az utcán láthatott. Itt mindenekelőtt a szellem helyi hőseinek spirituális viselkedésmódját utánozta, akik patetikus forradalmi frázisokat hirdettek, és úgy viselkedtek, mintha ráleltek volna a bölcsek kövére. Ettől fogva fellépésében Hitler az erőteljes elméleti igényt összekapcsolta a nyárspolgárias sörcsarnok-mentalitással, nemkülönben egyfajta bizarr humorral, olyannal, amilyen a népszerű müncheni komikusra, Karl Valentinre volt leginkább jellemző. A északnémetekre ez a fura müncheni elegy, ide értve a barna uniformisokat is, amelyek a felső-bajorországi paraszti szabadcsapatokra emlékeztettek, kifejezett folklór jellegével hatott. Gottfried Benn így gúnyolódott 1934-ben Ina Seideknek írott egyik levelében: „Az egész olyannak tűnik nekem, mint egy ripacstársulat, amely egyre a Faustot hirdeti, de erejéből csak *A táncos regement*re futja."[256]

Hitler emlékezete szivacsként szívott magába minden információt, nem csak vizuális benyomásokat, hanem mindent, amit hallott: beszédrészleteket, beszélgetésfoszlányokat, érveket, címszavakat. Ezt a változatos elegyet aztán bizarr képzetvilággá gyúrta össze. Itt keresendő az a pont, ahol eidetikus képei patologikussá válnak. A pszichózisban szenvedő betegek hallucinációira emlékeztetnek, amelyek feltartoztathatatlanul tolulnak a valóság szürke képei elé.

Hitler titkára, Bormann, mindenki másnál jobban értett a Führer manipulálásához. Hitlernél elért meglepő sikerének okaként roppant munkabírását, kíméletlenségét és vak engedelmességét szokás félemlíteni. Ugyanakkor annak érdekében, hogy magát jó fényben tüntesse fel, másoknak ellenben ártson, virtuóz módon használta ki Hitler eidetikus képességét, azt, hogy rövid mondatokat hajszál pontosan őriz meg emlékezetében. Ezek a kurta megjegyzések befolyásolták a legerőteljesebben Hitler lelki háztartását. A háború után Speer ezekkel a szavakkal jellemezte a ravasz titkár taktikáját, aki a leggyűlöltebb emberek közé tartozott Hitler udvartartásában: „Bormann soha sem közvetlenül támadt, hanem úgy, hogy beszédébe jelentéktelennek tűnő eseményeket szőtt bele, amelyek aztán a maguk összességében kezdtek hatni.”[257]

2.2. Az eidetikus személyiségéről

Az eidetikus alkat nem pusztán a fotografikus emlékezetre korlátozódik, amely valóban a középpontban álló jelenség, hanem mindenekelőtt egy egész embertípusban jut kifejezésre: ez további különleges jegyek révén tűnik ki, amelyek, eltérő kifejezettséggel ugyan, de Hitlernél kivétel nélkül kimutathatók.

Ugató beszéd, izzadás, fenyegetően merev nézés

Jaensch összefüggést látott az eidetizmus és a vegetatív idegrendszer fokozott ingerlékenysége között, ami reszpiratórikus aritmiában, azaz a szívritmus megváltozásában légzés során, továbbá az izzadásra való fokozott hajlamban mutatkozik meg. Mindkét tünet megfigyelhető volt Hitlernél. Aritmiás, gyakran ugatásra emlékeztető beszédmodora hanglemezen és hangosfilmeken egyaránt jól felismerhető. Fokozott hajlamáról az izzadásra ő maga is gyakran említést tesz. Szónoklatai közben – számol be róla – mindig annyira összeizzadta az ingét, hogy az felsőruhájától teljesen kékre színeződött.

Jellemző az eidetikusokra a „nedvesen csillogó szem" is, amit Jaensch a bazedovos kórképekhez talál hasonlónak.[258] Az eidetikusok „nagy, csillogó, elevenen lelkesült szemeiről", „nagy, gyermeki pillantásairól", „villogó, fénylő vagy álmodozóan ködös tekintetéről" beszél. Hitler enyhén kidagadó szempárja sok fényképen jól felismerhető. H. R. Trevor-Roper meggyőződésének ad hangot, hogy Hitler frenetikus hatása a szemeire vezethető vissza.[259] Leírja „azt az igézetet, ami a szeméből sugárzott, s amellyel nem egy józannak tűnő férfiembert levett a lábáról". „Hitlernek hipnotizáló tekintete volt, amellyel mindenkinek, aki csak átengedte magát hatalmának, a maga bűvkörébe vonta értelmét és érzelmeit…" E fiziológiai jegye a rá igen jellemző fenyegető magatartás során, amikor is mereven nézett a másik szemébe, sok emberre erőteljesen hatott.

Speer beszámolt Hitlerrel kapcsolatos első, személyes tapasztalatáról: „1931 tavaszán történt, az úgynevezett Stennes-féle puccs, azaz a berlini SA lázadási kísérlete után. Hitler leváltotta Stennest, majd az SA és társszervezetei teljes tagságát a Sportpalotába rendelte." Beszéd egyáltalán nem hangzott el – Hitler valami mást eszelt ki: „Órákig álltunk némán a csarnokban, aztán egyszer csak felbukkant, alig néhány kísérővel… Megállt az egyenruhás oszlopok előtt, majd a hirtelen támadt halálos csendben lassan végiglépdelt a sorok között. A hatalmas körcsarnokban csak léptei koppanása hallatszott. Amikor hozzám ért, az volt az érzésem, hogy az a tágra nyílt szempár felmérhetetlenül hosszú időn át birtokba vesz, a hatalmába kerít… Később beszámoltam neki erről az első találkozásunkról, amelyről ő persze mit sem tudhatott. Legalábbis én így hittem. Ő azonban így felelt: »Tudom. Pontosan emlékszem magára.«[260]

Ezt a bizarr rituálét Hitler egy döntő jelentőségű szavazás előtt is alkalmazta a Birodalmi Gyűlésben, miután meghiúsította Strasser palotaforradalmát. A politikust, akit a Schleicher-kabinettben Hitler helyett akartak megválasztani alkancellárnak, 1932. december 8-án mondott le minden hivataláról. December 9-

én a Nemzeti Szocialista Párt minden egyes tagjának „megingathatatlan hűsége” bizonyságaképpen személyesen kellett esküt tennie Hitlernek.

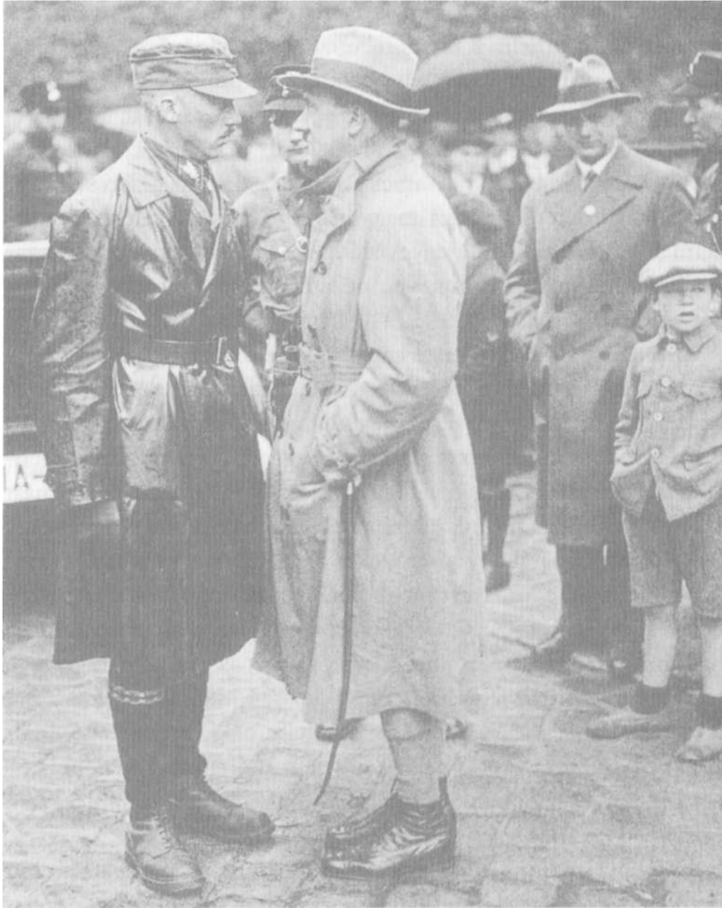
Halvérűség

Az eidetikusok személyiségének pontosabb elemzését köszönhetjük Alekszandr Romanovics Lurija (1902-1977) orosz kutatónak, aki páciensének nem csak „kérlelhetetlen emlékezetét” tanulmányozta pszichológiailag, hanem személyiségét is feltárta egy harminc éven át tartó követéses vizsgálatban.[261] „Miként hat”, tette fel a kérdést Lurija, „egy ember kiváló memóriája személyiségének más aspektusaira? Milyen változások mennek végbe belső világában, a másokkal való kapcsolatában, életstílusában, ha pszichéjének egyik alkotóeleme, az emlékezete, olyan szokatlan mértékben fejlett, hogy kezd kihatni életének más tevékenységformáira?”

Szolomon Seresevszkij újságíró feltűnt főnökének, mert a szerkesztőségi üléseken sohasem jegyzetelt, mégis mindig, mindenre emlékezett. A jelenség olyan kifejezett volt nála, hogy végül neurológushoz küldték. Technikája abban állt, hogy a valóságból azokat a mozzanatokat, amelyeket meg akart őrizni emlékezetében, átemelte fantáziavilágába, majd ott egy folyamatos történetben vizuális jelképekké alakította át őket. Ez a második, optikai valóság vált számára a voltaképpeni valósággá. „Minden zörej, minden pillantás, minden szag, minden észlelet, minden szó, sőt, olykor akár minden szónak minden szótagja, minden ötlet, minden kép, minden gondolat S. fejében azon nyomban szinesztéziás képzettársítások egész sorát váltotta ki, amelyek mindent összekapcsoltak egymással: a látást a hallást és a tapintást.”[262] Amennyire számottevően elősegítette egyfelől ez az adottság az emlékezeti funkciók működését, másfelől annyira nehéz volt vele élni: „Szellemének rendkívüli gazdagsága így egyszersmind a zavarodottság forrása volt számára. S. képes volt arra, hogy fantáziavilága hatására teljesen megfeledkezzék a valóságról. Nehéz lenne megmondani, mi volt S. számára valósabb, fantáziavilága, amelyben élt, vagy a valóság, amelyben mindenkor csak átmenetileg vendégeskedett.” Seresevszkij embertársai reagálásából ismerte fel outsiderségét: „»Mindig kalter Nefeschnek [jiddisül „hideg hal”], halvérűnek neveztek. Itt van például a tűzeset, nekem fogalmam sincs arról, hogy az micsoda«. Az eidetizmusban szenvedőt hidegen hagyta mindaz, ami körülötte történik, még ha emberi tragédia következett is be (1934. június).[263] Lurija ezt a hárításmódot „önleválasztásnak” nevezte, és plasztikusan megkülönböztethetőnek tartotta a szkízisztől, a személyiség hasadásától, ami a szkizofréniában lép föl.

Hasonló módon reagált Hitler a háború borzalmaira, akárcsak a megsemmisítő táborokban zajló eseményekre. Hitler „hideg, akár egy gleccser”, állapította meg még a háború előtt von Fritsch tábornok.

A FENYEGETŐEN MEREV NÉZÉS

Hatalmi játékai során Hitler egy sajátos taktikát alkalmazott, amely máskülönben inkább kamaszok között szokásos. Partnerének perceken át mereven a szemébe nézett. Gyakran annyira hosszan, mígnem a másik a földre szegezte a tekintetét. Ez az archaikus viselkedésmód a magasabb rendű emlősállatok hímjeinél is előfordul: ezzel emlékeztetnek dominanciájukra. A bal oldali képen Hitler Pfeffer von Salomon

SA-vezért fixírozza a „mérkőzés" alatt, miközben lovaglóostora bal csuklójáról csüng lefele. A jobb oldali képen az oroszországi hadjárat idején összefont karral áll. és ugyancsak a szemét mereszti von Küchler tábornagyra, aki Keitel jelenlétében erősítést kér a leningrádi frontra, vélhetően hiába.

A borzalmat, aminek előidézője volt, teljességgel idegennek érzékelte, elsuhant mellette, és minden tekintetben érzéketlenül hagyta. Ezzel szemben Sztálin – aki máskülönben sokban hasonlított zsarnok kortársához – behatóan érdeklődött az NKVD (a Belügyi Népbiztosság) terrorja és elnyomó, a népet sújtó apparátusának munkája iránt: „Személyesen szignálja az agyonlövendők sokezres listáját, a politikai bizottság tagjait pedig arra kényszeríti, hogy ők is ezt tegyék." Ugyanakkor Hitler a holokauszt végrehajtását a legjobb esetben is csak tudomásul vette, röviden belepillantva az áldozatok havi statisztikájába. A szignózás fáradságát megspórolta magának. „A Führer tudomásul vette", jegyezte fel Himmler.

Hitler elhatárolódott az 1944. július 20-i merénylet végrehajtóit felgöngyölítő akciók minden részletétől is. Föl sem merült benne, hogy a népbíróságon lefolytatott perben akárcsak egyszer is meghallgassa a maga Visinszkijét, a rettenetes Freislert, ahogyan tette Sztálin a tisztogatásai perek idején. A kíméletlenül felakasztottak kivégzéséről készült képeket, amelyeket ügybuzgón az asztalára tettek, minden megütközés nélkül, egyetlen kézmozdulattal tolta félre.

Soha be nem tette a lábát egyetlen koncentrációs táborba sem. Az építészet kedvelője egyáltalán nem érdeklődött az iránt, hogyan alakították ki a haláltáborokat, a technika iránt rajongót hidegen hagyta a gázkamrák felépítése, a halálfejes egységeket, amelyek a koncentrációs táborokat felügyelték, csak egy díszszemlén látta 1939-ben. Életében egyetlen egyszer sem merült fel benne a gondolat, hogy a Birodalmi Biztonsági Főhivatal túlbuzgó zsidóügyi referensét, Adolf Eichmannt személyesen fogadja, s elbeszélgessen vele legfontosabb teendőiről. Ezt a nevet, amely manapság az egész világ számára a zsidóüldözés jelképévé vált, a megbízó, Hitler, nem is ismerte.

Egyetlen alkalommal, 1942. október 7-én kísérhette el Odilio Globocnik, a Reinhardt-akció irányítója Himmlert audienciára a birodalmi kancelláriára.[264] Himmler naptárába az alábbi bejegyzést írta távirati stílusban: Viszonyok a Főkorm.–ban [Főkormányzóságbanj Glóbus" [ez volt Globocnik gúnyneve].

Hitlerből kiveszett minden együttérzés. Jellemábrázolásai megrekedtek a külsőségekben. Mint már a rajzolásnál is, hiányzott belőle minden képesség a lelki ráhangolódásra. A *Mein Kampf* azon passzusai, amelyekkel az olvasó rokonszenvét akarja felkelteni, üresen és semmitmondón konganak. Anyja halálával kapcsolatban ezt írja: „Apámat tiszteltem, anyámat ellenben szerettem." Erről az asszonyról és annak életéről nem tudunk meg semmit. Bajtársainak hősi haláláról mindenekelőtt azt olvashatjuk, hogy a háború kezdetekor a *Deutschlandlied*del az ajkukon estek el, a háború vége felé pedig már marxista jelszavakkal a fejükben. Egyetlen háborús katonatársáról sem nyújt plasztikus leírást. Elhunyt mentoráról, Dietrich Eckartról is csak frázisszerűen annyi szerepel a könyvben, hogy „a legjobbak egyikeként életét népének, a mi népünknek az ébredéséért áldozta fel." Allan Bullocknak feltűnt, mennyire hiányzott Hitlerből az együttérzés a munkásokkal, akiknek ügyét, mint maga is bizonygatta, mégiscsak nagyon a szívén viselte.[265] „Habár a *Mein Kampf*ban ecseteli azt a nyomort, amelyben akkoriban a bécsi munkásság élt, ábrázolásának mégis minden egyes sorából kitűnik, hogy ezek a viszonyok semmiféle részvétet nem váltottak ki belőle." A novemberi puccs során agyonlőtték Hitler harcostársát, Scheubner-

Richtert, aki belé kapaszkodva menetelt mellette. Neve szerepel ugyan a könyv ajánlásában, de máshol egyszer sem említi. Bauriedlről, a kalaposról, aki a menet élén a zászlót vitte, s akinek vére a zászlót áztatta, szintén nem tud meg semmit az olvasó. Hitler könyvébe semmi sem szivárgott be abból a magával ragadó érzelmességből, amelyet bécsi tanulmányai idején a száraz nagynémet jelszavak helyett elsajátíthatott volna.

Jelentésében, amelyet 1939. október 6-án nyújtott be a Birodalmi Gyűlésben egyik tisztjének súlyos sérülése csak retorikus példája volt a hősiességnek, de együttérzésre aligha adott alkalmat számára: „S miközben az ellenséges rádióállomás már győzedelmesen harsogta az áttörés hírét Lodz [Lódź] felé, egyik hadosztályparancsnok tábornokom, szétlőtt karja sínben, beszámolt a támadás menetéről, az áttörés megakadályozásáról, katonáinak hősies magatartásáról." A halottak és sebesültek Hitler számára csak statisztikát jelentettek. Lakonikusan mindössze ennyit jegyzett meg: „Itt persze a veszteségek nagyok voltak."

Egy gyakorlótér kibővítése érdekében le kellett rombolni két kis alsó-ausztriai falut, Döllersheimot és Stronest, ahonnan Hitler családja is származott. Nagyszülei sírjai is áldozatul estek ennek a tervnek. Joachim Fest feltételezte, hogy Hitlert ez azért nem érintette kellemetlenül, mert így felszámolhatta múltjának kényelmetlenné vált nyomait. Elképzelhető ugyanakkor egy másik indíték is, ami a döntését befolyásolta. Lehetett ugyanis egyszerűen Hitler eidetikus érzelmi ridegségének megnyilvánulása, ezt pedig szívesen tudta volna be kemény katonásságának.

Durva szavakkal utasította vissza Hitler első Gestapo-főnökét, Rudolf Dielset, amikor az 1933-ban, nem sokkal a hatalom átvétele után arra figyelmeztette, hogy az SA több alkalommal is gyilkosságot követett el ellenfelein.[266] Egy jelentés azonban, hogy itt-ott az SA menekülés közben lelőtte az állam ellenségét, nem tudta meghatni Hitlert: „Nem akadhat fenn minden egyes halotton", tudatta Dielsszel.

Halálos ítéleteket Hitler minden aggály nélkül ellenjegyzett. Még barátját, Röhmöt is, akivel tegező viszonyban volt, könyörtelenül elintéztette. Az embernek jéghidegnek kell lennie, hangzott egyik legkedvesebb mondata. Hitler testőrségi parancsnokának, Sepp Dietrichnek jutott a Röhm-puccs után az a feladat, hogy hat „puccsistát" agyonlövessen a müncheni Stadelheim börtönben. 1934. július 1-én tehergépkocsival Berlinbe utaztam. Jelentettem Hitlernek, hogy a hat agyonlövetést végrehajtották a Stadelheimban. Hitler egy árva szót sem szólt. Mindössze az iránt érdeklődött, hogy a századom már visszatért-e", emlékezett az esetre az SS-tiszt a háború utáni per során.[267]

A Röhm-puccsal összefüggő gyilkosságok során életét vesztette Dr. Stempfle, egykori szerzetes pap is. A dachaui koncentrációs táborba vezető úton lőtték le. Az atya segédkezett Hitlernek a *Mein Kampf* összeállításában. „Stemple összekötő volt a Bund Oberland és a rendőr-főkapitányság között, és a vésztörvényszék által elítélteknek szerzett útlevelet." Hitler rövid kommentárja meggyilkolásával kapcsolatban: „Ezek a disznók az én jó Stemplfle atyámat is megölték."[268]

Amikor Hitler 1934. július 25-én Bayreuthban tartózkodott a *Rajna kincse* bemutatóján, ott értesült arról, hogy a nemzeti szocialisták meggyilkolták Dollfuß

osztrák kancellárt. A döbbenetnek a legcsekélyebb jele sem mutatkozott rajta, és mintha mi sem történt volna, az étteremben elfogyasztott egy tányér májgombócot.[269] 1943. április 24-én hírt kapott, hogy legfontosabb partnere, Olaszország fölmondta a szövetséget, „fegyelmezetten magára kényszerített nyugalommal folytatta lényegtelen megbeszélését a fegyverekről". „Az önuralom másokra gyakorolt hatásának egyik lényeges alkotóeleme volt", vélekedett róla Speer.[270]

A birodalmi kancellárián 1939. november 23-án valamennyi főparancsnok és vezénylő tábornok jelenlétében megbeszélést tartottak a lengyelországi hadjárat tapasztalatairól. „A tábornokok rámutattak, hogy a német csapatok kiképzésének elégtelensége miatt a tábornokoknak a támadás során előre kellene menniük. Ez aránytalanul nagy veszteségekkel járna a tisztek soraiban. Az ellenvetés Hitler azzal a magyarázattal söpörte le az asztalról: »De hiszen épp ezért vannak az emberek ott.«"[271]

Von Weizsäcker külügyi államtitkártól tudunk Hitler egy megjegyzéséről, amelyet a franciaországi hadjárat előtt tett: „Ez nekem akár egy millió emberembe is kerülhet, de az ellenségnek ugyancsak egy millió emberébe – és az ellenség ezt már nem fogja bírni."

Hitler viszonyát a halálhoz megmagyarázza az eidetikus ember háborús élménye. Elfásult; ha egy bajtársa meghalt, már semmit sem érzett. Megelégedettséggel konstatálta, hogy SS-e keresztény túlvilági hit nélkül is bátran szembenézne a halállal. „Hat SS-hadosztályom van, mindegyik teljesen vallástalan, és mégis a legnagyobb lelki nyugalommal hal meg."[272]

1941. december 20-án Guderian tábornok a Führer főhadiszállásán figyelmeztette Hitlert azokra a borzasztó veszteségekre, amelyek a német katonákat érik az orosz télben: „Ezzel a taktikával már ezen a télen fel fogjuk áldozni tiszti és altiszti karunk legjavát, és azokat is, akik a helyükre léphetnének, márpedig ez az áldozat teljességgel hiábavaló lesz." Hitler válasza ez volt: „Talán azt hiszi, Nagy Frigyes gránátosai szívesen haltak meg?" Önmagáról, akárcsak Nagy Frigyesről, azt képzelte, joga van „megkövetelni minden német katonától, hogy feláldozza az életét." Végül intette Guderiant: „Túl könnyen engedi, hogy a katonák szenvedése befolyásolja Önt. Túlságosan együtt érez velük. Jobban tenné, ha kissé elszakadna mindettől. Higgye el nekem, távolról élesebben látjuk a dolgokat."

Csapatának leírhatatlan szenvedései a sztálingrádi katasztrófa során csekély mértékben hatották meg. 1943. január 23-án Coelestin von Zitzewitz vezérkari szolgálatot teljesítő alezredes (egyike volt az utolsóknak, akiket légi úton kimenekítettek a katlanból) a főhadiszálláson a lehető legaprólékosabban beszámolt Hitlernek és stábjának a körbezárt Sztálingrádban kialakult helyzetről.[273] Hitler szokásos módon reagált: a „Kitartani az utolsó töltényig!" sztereotipját ismételgette, s bejelentette, hamarosan érkezik a felmentés. Zitzewitz ellene vetette: „Führerem, jelentem, a Sztálingrádban harcolóknak már senki sem parancsolhatja meg, hogy harcoljanak az utolsó töltényig, mert egyrészt lelkileg képtelenek erre, másrészt, mert már a legutolsó töltényüket is kilőtték." Hitlerből az ellenvetés mindössze egy kurta megjegyzést csalogatott ki. „Az ember gyorsan regenerálódik."

Amikor Hitler tudomására jutott, hogy Paulus vezértábornagy a sztálingrádi kapitulációt követően fogolytáborba került, szitkozódni kezdett: kötelessége lett volna, hogy végezzen magával. „Ugyan, mi az élet? Az élet a nép, az egyénnek el kell pusztulnia. Ami az egyén életén túl tovább létezik, az a nép, amelybe beleszületett. Ennek az embernek agyon kellett volna lőnie magát, mint ahogyan régen a hadvezérek is a kardjukba dőltek, ha ügyüket veszni látták."[274] Az ő irgalmatlan felfogásában a világtörténelemnek egy meghatározott forgatókönyv szerint kellett zajlania, amelynek sajátos elegye May Károlyból, Richard Wagnerból és az iskolai olvasókönyv csataleírásaiból származott.

Stahlberg, von Manstein vezérkari tábornagy szárnysegédje, felidézett egy helyzetértékelő megbeszélést a Führer főhadiszállásán 1944-ben, „amelyet Zeitzler tábornok azokkal a szavakkal kezdett, hogy még a napi helyzetelemzés előtt jelentenie kell: az utóbbi 24 órában a hadseregnek nem kevesebb, mint három tábornoka esett el. Hitler, akinek a tekintete, mint rendesen, most is a térképre szegeződött, nem reagált. A megrázó jelentést követően beállt rövid csendben, csak az ő szavait hallottam: »És még mi van?«".[275] Ugyanakkor az egyszerű katonák megpróbáltatásai sem ébresztettek benne együttérzést. Albert Speer számol be egy vasúti utazásról 1941. november 7-én: „Amikor késő este Hitlerrel együtt a paliszander burkolatú étkezőkocsi gazdagon terített asztalánál ültünk, először senki sem vette észre, hogy a szomszéd vágányon egy tehervonat állt meg: a marhavagonból lepusztult, kiéhezett és részben sebesült, egyenesen a keleti frontról jövő német katonák figyelték az asztaltársaságot. Aztán Hitler felriadt, és meglátta az ablakától két méterre lévő lehangoló képet. Üdvözlés vagy bármi egyéb reagálás nélkül sietve lehúzatta a függönyt a pincérekkel. Így végződött a háború második felében egyik ritka találkozása az egykori önmagához hasonló, egyszerű frontkatonákkal."[276]

Szemlátomást a bombázások sok-sok hallottja sem rázta meg különösebben. Legalább is, ha csak lehetősége kínálkozott rá, inkább elkerülte, hogy szembesüljön a városok pusztulásával. Albert Speer több alkalommal is megpróbálta ecsetelni Hitlernek a bombatámadások utáni benyomásait: „Alig kezdtem el, mindannyiszor félbeszakított: Mondja csak, Speer, hány harckocsit tud a jövő hónapban szállítani?"[277]

Ha semmilyen módon nem tudta elkerülni, hogy szembesüljön a borzalmas pusztításokkal, akkor mindez hidegen hagyta. „Utazásai után a Stettini Pályaudvarról a Birodalmi Kancelláriára vagy Münchenbe a prinzregentenstraßei lakásához immár a legrövidebb utat jelölte ki, noha korábban szeretett kerülőket tenni. Mivel néhányszor elkísértem ezekre az utakra, láttam, milyen eltompultan és részvétlenül regisztrálta az óriási romvidékek képeit, melyek között az utunk vezetett."[278] „Egyetlen szétbombázott várost sem keresett fel, és a középületek lerombolása jobban sokkolta őt az emberek szenvedésével kapcsolatos jelentéseknél."[279] Goebbelsnek 1944. március 14-én valami egészen lelketlen kijelentést tett. Az ellenséges légitámadásokban, mondta, van valami „jó" is, a középkori városokban ugyanis utat nyit a modern közlekedésnek. „Boldogító tudat, hogy megmarad egy-két ilyen városunk, ha ellenben túl sok van belőlük, akkor az egészséges, modern közlekedésnek és gazdasági életnek már folyamatosan az útjában állnának."

Az orosz városok esetében éppenséggel megfordult a fejében az építészeti alkotások pusztulása, de az emberáldozatok hidegen hagyták Hitler ismerte a maga lelki alkatát, és Speerrel is közölte az introspekció eredményét: „Semmit sem érzek, ha Kijevet, Moszkvát és Pétervárt a földdel teszem egyenlővé."[280]

Es persze a zsidósággal szemben elkövetett tömeges gyilkosságok sem okoztak neki semmiféle lelkifurdalást. Amikor Henriette von Schirach felhánytorgatta neki, hogy saját szemével látta, ahogyan Hollandiában zsidó nőket hurcoltak el, borzalmas dolgokat kellett végignéznie, Hitler rápillantott, és csak annyit mondott: „Háború van."[281]

1941 őszén a titkosszolgálat főnöke, Canaris tengernagy figyelmeztette Hitlert a bevetett csapatok kegyetlenkedéseire, akik deportált német zsidókat, köztük hadviselteket is, agyonlőttek, jóllehet a mintagettóba, Theresienstadtba kellett volna szállítani őket. Hitler válasza állítólag így hangzott: „Csak nem engedni, Uram! Nekem kell mindezt megtennem, mert én utánam már senki más nem fogja megtenni."[282]

1941. május 10-én Hitler helyettese, Rudolf Hess, egy Messerschmidt 110-essel Augsburgból Skóciába repült. Hitlert a repülésről május 11-én kora reggel értesítették. Első reakciója az volt, hogy régi, hűséges munkatársának a halálát kívánta: „Remélhetően a tengerbe zuhan."[283] Merénylőjének, Stauffenberg grófnak, Hitler olyan embernek tűnt, mint akit mindig fátyol takar.

„Miközben ha egyik titkárnőjének bokája kificamodott, úgy gondoskodott róla, mintha az apja lenne, arcizma se rebbent, ha egy bevetésre adott parancsot, amelynek szükségszerű velejárója ezer és ezer ember halála volt", jegyezte meg szárnysegédje, Engel.[284]

Ne higgyük persze, hogy amikor aggódón gyámolította balesetet szenvedett titkárnőjét, mélységesen átélte a történteket. Hitler született komédiás volt, akit nem befolyásoltak sem az érzelmei, sem más egyéb. Hűvös távolságtartása jól jött Leni Riefenstahl filmrendezőnőnek.[285] Az 1934. évi birodalmi pártgyűlésről készült filmjéhez operatőrei számára külön erre a célra darukat és emelőpadokat készíttetett, hogy szokatlan szögből kaphassák lencsevégre az eseményeket. Aggodalma, hogy a beszédét mondó Hitlert zavarni fogják a közvetlen közelében hallható zajok, fölöslegesnek bizonyult. Ellenkezőleg: Hitlerre mindez semmilyen hatást nem gyakorolt, amivel kiváltotta a rendezőnő szakmai csodálatát.

Hitlert későbbi élete során is szakadatlanul fényképezték anélkül, hogy zavartatta volna magát. Az ellen sem emelt kifogást, hogy monológjait a főhadiszálláson gyorsírók rögzítsék, és egyáltalán nem törődött azzal, hogy mások a szavait megörökítik.

Közönyét Hitler tárgyalási taktikaként is bevetette. Gyakran azzal bizonytalanította el beszélgetőpartnerét, hogy egyáltalán nem az ő javaslataira, kifogásaira vagy panaszaira reagált. „Ha valaki idegent fogadott, taktikája arra irányult, hogy az illetőt tájékoztassa a maga akaratáról. Hogy az idegennek mi volt a véleménye, vagy mit gondolt, az a legcsekélyebb mértékben sem érdekelte", állapította meg a svéd Sven Hedin.[286]

Valóban: Hitler sokszor keltette azt a benyomást, hogy egyáltalán nincs jelen. Így például a háború későbbi szakaszában már nem fogadta el vezérkari főnö-

kének, Jodlnak egyetlen tanácsát sem: „A legcsekélyebb reagálás nélkül minden lepattant róla, amit Jodl mondott."[287]

Hitler ridegségét, „szenvtelenségét, a szeretet, a melegség, az együttérzés teljes hiányát" Erich Fromm narcizmusként értékelte: „A Hitlerről szóló beszámolókból egyértelműen az derül ki, hogy Hitler ridegségét árasztó arckifejezése nélkülözte a melegséget és együttérzést… A valóság csak annyiban létezett számára, amennyiben elképzelései és vágyai tárgyát képezték, a környezetében lévő embereket csak abból a szempontból vette számításba, hogy miként szolgálhatják őt, vagy mi hasznot hajtanak."[288]

Megközelíthetetlenség

Hitler megközelíthetetlenségétől főként azok az emberek szenvedtek, akik azt képzelték, bizalmába férkőztek. Speer írja: „Senkinek nem sikerülhetett közelebb férkőznie lényéhez, mert az halott volt, üres volt."[289] „Munkatársait többé-kevésbé élettelenül kezelte."[290] „Minden előzékenysége ellenére megközelíthetetlen és kiszámíthatatlan volt." Eva Braun a naplójába jegyzett föl egy jelenetet 1935. április 1-én: „Tegnap vacsorára voltunk meghívva a Négy Évszakba. Három órán át kellett mellette ülnöm, és egyetlen szót sem válthattam vele. Búcsúzóul, mint már megtette egy alkalommal, egy borítékot nyújtott át nekem, benne pénzzel. Milyen szép lett volna, ha ír hozzá üdvözletet, vagy akár egyetlen kedves szót, mennyire örültem volna neki. De az ilyesmire nem gondol."

Hitler hiányzó szociális kötődése megmutatkozott abban is, hogy nem volt barátja. „Amennyire nekem betekintésem volt az életébe, senkihez sem állt közel. Magányosan vándorolt a világban, nem foglalkoztatták, csak gigantikus tervei", vélekedett róla Guderian tábornok, aki egy teljes éven át nap, mint nap látta a helyzetértékelő tanácskozásokon.[291]

Hitler azt is kerülte, hogy fontos döntéseit bizalmi személyekkel megbeszélje. A más államokkal kötött konzultációs megállapodásokat egyszerűen figyelmen kívül hagyta. „Akciói előtt elvi okokból nem volt szokása, hogy másokkal konzultáljon, még legközelebbi munkatársai, vagy barátja, Mussolini véleményét sem kérte ki…" Egy pártgyűlésen mondott beszédében, 1936. szeptember 14-én azzal kérkedett, hogy sikereit csakis azért érhette el, „mert soha engedte, hogy gyönge akaratúak lukat beszéljenek a hasába, és eltántorítsák egy időközben megszületett felismerésétől."

Ribbentropp jegyezte meg kivégzése előtt 1945-ben: „Jóllehet annyi mindent éltünk meg együtt, mégis tény, hogy a hosszú együttműködés alatt sem kerültem hozzá közelebb, sem személyesen, sem más értelemben, mint voltam megismerkedésünk napján." Hitler szárnysegédje, Hoßbach írta, hogy Hitler viszonya hozzá a majd mindennapi tanácskozások ellenére sem „hordozta az emberi közeledés jegyeit".[292] Jodl vezérezredes 1946. november 10-én cellájában azt a kérdést tette fel önmagának, mit is tartson egy olyan emberről, aki mellett „évek hosszú során olyannyira tövises és lemondásokkal teli életet" élt: „Ma azt sem tudom, mit gondolt, mit tudott és mit akart."[293] Von Manstein vezértábornagy pedig visszatekintve ezt írta: „Valamiféle bensőséges viszony a diktátor, a fana-

tikus között, aki csak a maga céljaira tudott gondolni, és csakis a maga »küldetésében« való hitben tudott élni, valamint a katonai vezetők között, természetesen vajmi kevéssé alakulhatott ki. A személyes dolgok egyáltalán nem érdekelték Hitlert."[294]

Julius Streicher az alábbi vallomást tette 1946. április 24-én Nürnbergben, a nemzetközi katonai bíróság előtt: „Adolf Hitler mármost minden tekintetben különös szerzet volt, s azt hiszem, nyugodtan állíthatom, közte és más férfiak között barátság nem szövődhetett; barátság, amelyről azt állíthatnánk, hogy szívbéli jó barátság. Adolf Hitlerhez igen nehéz volt közelebb kerülni."[295]

Olyan emberekkel szemben, „akik idegenek voltak számára, egészen a közönyig elmenő visszafogottságot volt képes tanúsítani, hacsak valamilyen különös oknál fogva nem keltették fel az érdeklődését." Hitler a hivatalos meghívások alkalmával is megnehezítette a saját dolgát: „A házigazda szerepe nem feküdt neki, sőt, gyakran okozott csalódást vendégeinek, a hölgyeknek is, azzal, hogy egyáltalán nem, vagy alig beszélgetett velük", jegyezte meg Hoßbach.

A rutinos gyászoló

A belső részvétet aligha várhatjuk el olyan emberektől, akiknek rendszeresen halottakkal van dolguk. Épp ellenkezőleg: a gyászra való képtelenség egyenesen előfeltétele foglalkozásuk gyakorlásának. Egy sírásó, aki minden egyes sír kihantolásakor könnyekben tör ki, nincs a megfelelő helyen. Ennek hagyománya van. Shakespaeare *Hamlet*jében (V felv. 1. szín) az Első sírásó is inkább valami csodabogár bölcselkedő, semmint széplélek, vagy még kevésbé bőgőmasina. Bűnügyi filmekben a törvényszéki orvosoknak különösen vastag a bőrük. Nem minden döbbenet nélkül látjuk a képernyőn, hogy a patológusok a legnagyobb lelki nyugalommal és zavartalan étvággyal fogyasztják hamburgerüket a félig felboncolt hulla mellett.

Hitler különösen magas szintű professzionalitással játszotta el a legfelsőbb, hivatalos gyászoló szerepét. Feltűnően szívesen vett részt temetési szertartásokon, ami messze meghaladta protokolláris államfői kötelezettségeit. E szokásában feltehetően sajátos elegyet alkotott a saját családjában bekövetkezett sok haláleset emléke a „szép halott" okozta, paraszti körökben gyakori örömérzettel, az osztrákok gyönyörűsége a *pompe funébre* láttán eidetikus adottságával.[296]

A közszemlére kitett gyász színpadias hatását Hitler Bayreuthban fedezte fel. A Wahnfried-villában tett látogatása során 1931-ben ragaszkodott ahhoz, hogy egy szál magában kereshesse fel Richard Wagner sírját, s ott perceken át áhítatba merülve időzhessen.

Hitler nagy propagandashowja, a „Potsdami Nap", 1933. március 21-én a protestánsoknak istentisztelettel kezdődött a helyőrségi templomban, a katolikus birodalmi kancellár számára a katolikus plébániatemplomban az oltár előtt helyeztek el egy karosszéket, az azonban üres maradt. Hitler a nagyobb propagandisztikus hatást biztosító sírlátogatás mellett döntött. „A kancellár a hivatalos istentisztelet alatt… meggyilkolt SA-bajtársainak sírját kereste fel Berlin-Lui-

senstadt-i temetőben. Koszorút helyezett el »Halott bajtársaimnak« felirattal", volt olvasható a hivatalos közleményben.

1933. július 30-án Hitler a Bayreuthi Ünnepi Játékok befejezéseképpen Richard, Cosima és Siegfried Wagner sírjánál fekete-fehér-vörös szalaggal díszített koszorút helyezett el. 1933 novemberében politikai demonstrációként állami megemlékezést tartott azt követően, hogy egy összetűzés során a német–osztrák határon lelőttek egy birodalmi határőrt. 1935 júniusában részt vett Carin Göring temetésén, november 11-én megjelent Weimarban a kilencven esztendős korában elhunyt Förster-Nietzsche asszonynak, a filozófus húgának gyászszertartásán. 1935. májusában a berlini Szent Hedvig-székesegyházban vett részt Piłsudski lengyel tábornok lelki üdvéért celebrált gyászmisén, októberben pedig ott volt Hindenburg végleges temetésén a Tannenbergi csata emlékművének belsejében újonnan kialakított kriptában.

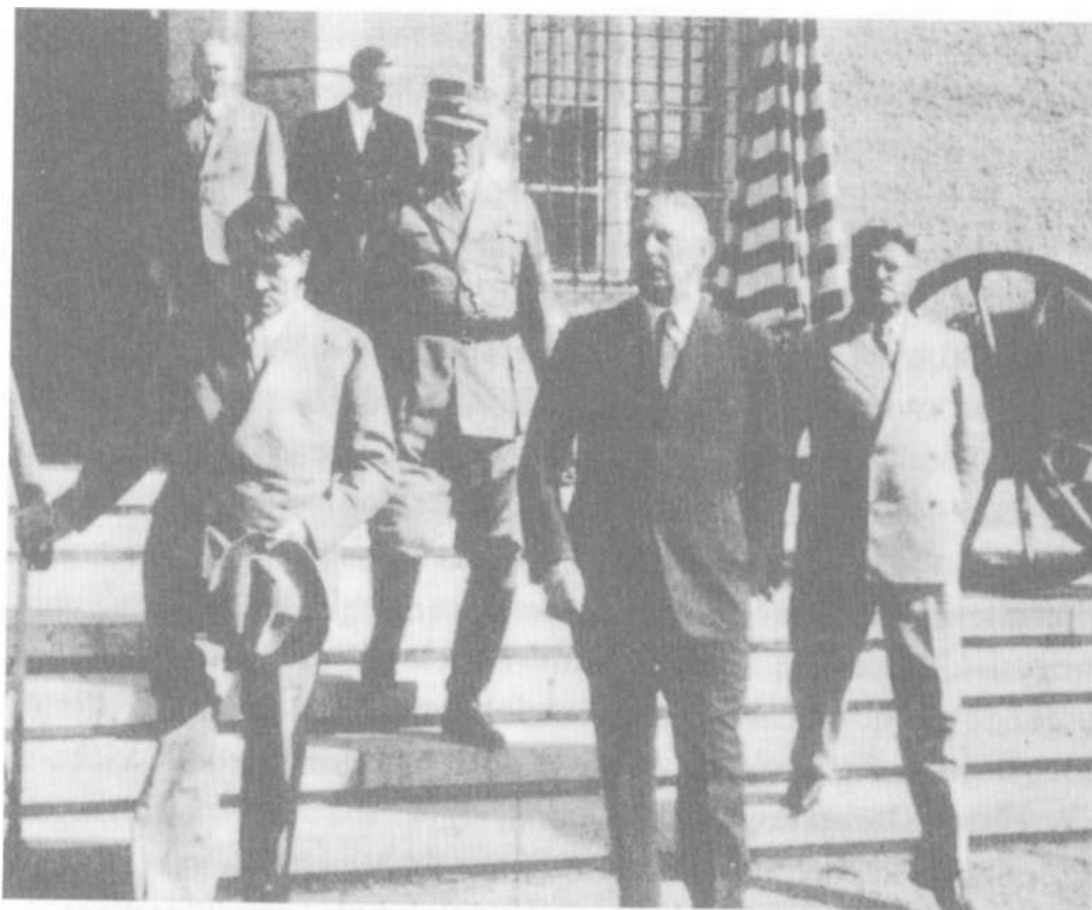
A nyilvánosságnak szánt gyásza a novemberi puccsról megemlékező, évről évre ismétlődő gyászszertartásokon hágott tetőfokára: „A halotti kultusz kísérteties csúcspontja a »Vezér« magányos menete volt a nyitott templomok egyikéhez, valamint elidőzése a „mozgalom tizenhat vértanújának" szarkofágja előtt."[297]

1935. november 8-án a „vértanúk" földi maradványait exhumálták, és a tizenhat koporsót ünnepélyes éjszakai menetben, a Wehrmacht ágyútalpain, lángoló pilonok sora mellett szállították a müncheni északi temetőből a Feldherrnhalléba. Hitler ott egy szál magában fellépdelt a lépcsőkön, hogy „elidőzzék a horogkeresztes zászlókkal díszített koporsóknál". Csak kis idő elteltével követték őt további régi harcosok, hogy a Halott bajtársról szóló dal hangjai mellett róják le kegyeletüket a halottak előtt." [298]

1936 januárjában a berlini Szent György anglikán templomban V. György királynak adta meg a végtisztességet. Megjelent sofőrjének, Schrecknek a temetésén is. Február 12-én részt vett a Svájcban meggyilkolt országos brigádparancsnok, Wilhelm Gustloff, december 30-án pedig von Seeckt vezérezredes búcsúztatásán. 1937-ben megadta a végtisztességet a „Deutschland" páncélos hajó legénységének, amely a spanyol polgárháborúban esett el, december 22-én pedig Ludendorff tábornok emléke előtt tisztelgett.

Az elhunyt Hitlerrel együtt menetelt ugyan a Feldherrnhalle felé, utóbb azonban elfordult tőle, s Hindenburgot a legerőteljesebb és legnyomatékosabb szavakkal figyelmeztette, eszébe ne jusson birodalmi kancellárrá kinevezni Hitlert. Azon meglepő ok miatt nem akart vele később semmilyen kapcsolatba kerülni, mert a zsidók játékszerét látta benne. A kívánsága ennek megfelelően az volt, hogy lakhelyén, Tutzingban temessék el. „Hitler ugyanakkor kieszközölte, hogy ezt megelőzően, december 22-én, nagy állami megemlékezést tartsanak Münchenben a Feldherrnhalle előtt.[299] „A felravatalozott koporsóhoz lépett, vigyázzba állt, és fennhangon szónokolni kezdett: »Ludendorf tábornok! Az egész német nép nevében mélységes hálával helyezem el ezt a koszorút előtted.«"

1938-ban az őt harcos éveiben támogató Emil Kirdorf Ruhr-vidéki iparbáró gyászszertartását tisztelte meg jelenlétével. 1938. november 17-én Ernst vom Rath német diplomata gyászszertartásán vett részt a düsseldorfi Rheinhalléban.

A kép Hitlert mutatja, álmai megvalósulásának küszöbén. Utolsó látogatása során 1934. augusztus elsején, Hindenburg neudecki betegágyánál meggyőződhetett arról, hogy a szellemileg már zavarodott birodalmi elnök, akit Hitler végül már „Őfelségének" szólított, most már kérlelhetetlenül a végét járja. A legfelső államhatalom elérése, amelyre törekedett, szabad prédaként hevert előtte. Ugyanakkor a komédiás-politikusnak nagyszerűen sikerül palástolnia győzelmét. Siralmasan gyászos tekintetével sokkal megrendültebbnek tűnik, mint Hindenburg mellette haladó Oscar fia, valamint a lépcsőn jobb oldalt lefele lépkedő államtitkára, Meifiner. Hitlert valósággal lenyűgözték a hősi megemlékezések és a gyászszertartások, s uralma alatt bőséggel kínálkozott lehetősége arra. hogy a profi gyászoló szerepében tetszelegjen.

1939. február 13-án Bismarck sírjára helyezett koszorút Friedrichsruhban, július 2-án pedig a Knochenhauer tábornok, a tizedik hadtest parancsnokának tiszteletére rendezetett emlékünnepségére utazott Hamburgba.

Egy Elsner nevű asztalos sikertelen merénylete 1939. november 11-én alkalmat adott Hitlernek a nagy nyilvánosság figyelmét felkeltő közszereplésre: ennek keretében a müncheni Feldherrnhalle előtt állami gyászszertartáson emlékezett meg a robbantás áldozatairól. Hitler, „aki fekete gyászszalagot viselt kabátjának bal karján, …a felravatalozott koporsók előtt koszorút helyezett el, majd kezet fogott a hátramaradottakkal. Ezt követően még egyszer egy rövid, néma dialógusra" a koporsókhoz lépett."[300]

A háborúban aztán 1941-től fogva bőségesen kínálkozott alkalom a hősök előtti tiszteletadásra, ilyen volt például az elesett repülősök, Ernst Udet és Werner Mölders tiszteletére rendezett hivatalos megemlékezés. 1942. február 12-én a berlini birodalmi kancellária mozaiktermében került sor a halálos kimenetelű balesetet szenvedett birodalmi miniszter, Todt emlékére rendezett állami aktusra. Maga Hitler tartotta az emlékbeszédet, és a „meghatottságtól több alkalommal félbe is kellett szakítania."[301] 1942-ben Hitler Berlinben megjelent az elhunyt Carl Rover körzetvezető állami gyászszertartásán. Újabb alkalom a színpadias temetési aktusra: „Hitler végiglépdelt a középső folyosón, magasba lendített karral üdvözölte a koporsót, és a hozzátartozókkal részvétteljesen kezet rázott."[302] Június 9-én ismét egyik meggyilkolt harcostársa emléke előtt tisztelgett: a birodalmi kancellária mozaiktermében rendezték meg Reinhard Heydrich hivatalos búcsúztatását. 1944. április 17-én Hitler Münchenben részt vett Wagner, elhunyt körzetvezető hivatalos gyászszertartásán. Az utolsó hivatalos gyászaktus, amelyen Hitler jelen volt, és beszédet is mondott, Dietl vezérezredes gyászünnepsége volt 1944. július 1-én.

Gyászolóként a legutolsó fellépéséhez a birodalmi kancellária Führer-bunkerjében új közönséget választott: a kimondottan ebből a célból Berlinbe röpült von Greim vezérezredest, valamint pilótáját, Hanna Reitschet. Kettejüknek előadta megütközését Göring „árulása" miatt, aki távirati úton tette fel a kérdést: Tekintettel arra a körülményre, hogy Hitler a maga szűk katlanában már aligha tekinthető cselekvőképesnek, levezényelheti a vereséget. Hitler hűvösen reagált: „Felőlem akár vezetheti ő is a kapitulációs tárgyalásokat. Úgyis mindegy, ki teszi ezt." Ekkor azonban felismerte a kellő pillanatot: Göring „ultimátuma" végszó számára egy utolsó, nagy fellépéshez.

Amikor a szövetséges tisztek kihallgatták, Hanna Reitsch így ecsetelte a jelenetet: „A fejét lehorgasztotta, arca holtsápadt volt, kezének akaratától független reszketése következtében pedig a távirat vadul lobogott, amikor átnyújtotta Greimnak. A Führer arca halálosan komoly maradt, miközben Greim olvasott. Ezután minden arcizma rángatózni kezdett, a légzése nehézzé és szaggatottá vált. Alig tudott uralkodni magán, majd éktelen üvöltésben tört ki: Még hogy ultimátum! Egy otromba ultimátum! Mindennek vége. Mindenből kijut nekem. Nincs már hűség, se becsület. Kijutott nekem minden csalódásból, minden árulásból. És most még ez is. Mindennek vége. Nincs olyan igazságtalanság, amelyben nekem ne lett volna részem." Ferenc József császárt utánozta, aho-

gyan Erzsébet császárné meggyilkolását követően panaszkodott: *„Mir bleibt nichts erspart.”*

Az utolsó, aki még hitt Hitler érzelmeinek, Eva Braun volt. Saját sorsát „közönnyel szemlélete”, Hitlernek ellenben a keserű végig azzal a megnyugtató érzéssel szolgálhatott, hogy fellépései legalább őrá még hatnak. Az utolsó napokban folyton-folyvást így panaszkodott: „Szegény, szegény Adolf. Mindenki elhagyott téged, mindenki elárult.”[303]

A bénult ösztönvilág. A kiválasztottságba vetett hit

A túlságosan erős fantáziavilág elszakadása a valóságtól a Lurija által vizsgált Seresevszkijnél két további következménnyel járt: ösztönvilágának megbénulásával és valamiféle diffúz csodavárással. „Tizennyolc évesen még felfoghatatlan volt számomra, hogy a barátaim közül valaki hogyan készülhetett arra, hogy könyvelő vagy ügynök lesz belőle. Az életben a legfontosabb nem a foglalkozás, a fődolog az, hogy valami kellemes, nagy dolog történjék velem.”[304] Ehhez igen hasonlóan őrizte Hitler is az öngyilkossága előtti utolsó pillanatokig történelmi küldetésébe, a nagy csodába, a csodafegyverekbe, a nagy fordulatba vetett hitét. Ugyanakkor vissza-visszatérő rendszerességgel léptek fel nála – különösen fiatalkorában, de később is – késztetésszegény időszakok. Ifjúkorát és érett férfikorának kezdetét kizárólagosan mély kábultságérzet uralta.

„Beszédeiben… újra és újra visszatért arra, mennyire szomorú és nyomorúságos volt ifjúsága, mert semmi nagyszerűt nem vihetett végbe, s hogy a jelenkor ifjúságának mennyire boldognak kell éreznie magát, hogy ő most ilyen nagy korral ajándékozza meg.”[305] Sem reáliskolai tanárait, sem a művészeti akadémia professzorait nem sikerült meggyőznie zsenialitásáról. Lakótársaira a hajléktalanszállón és bajtársaira a fronton szónoklatai nem gyakoroltak különösebben mély hatást.

Egészen hétköznapi baka volt, kis cin dögcédulával a mellén, „magányos vándor a semmiből”, aki fölkapaszkodott a német nemzet legmagasabb csúcsára, veregette meg elismerősen saját vállát egy pártkongresszusi beszédében, amelyet 1935. szeptember 11-én Nürnbergben a Hitlerjugendhez intézett.

Időről időre, különösen, amikor döntési helyzetbe került, hatalmába kerítette a tanácstalanság érzése. Ez olyannyira kifejezett volt nála, hogy több alkalommal is gondolt az öngyilkosságra, így például 1923-ban, a sikertelen novemberi puccs során. Látván, hogy semmi sem megy olyan simán és ellenállás nélkül, mint ahogyan gondolta, erőt vett rajta a tanácstalanság. Ludendorff volt az, aki a maga erős személyiségével kézbe vette a dolgok irányítását.

Olykor persze Hitler habozása lehetett taktikai természetű is, de leggyakrabban mégiscsak lelki alkatának megnyilvánulása volt. Mindenesetre Goebbels 1930. február 20-án úgy értékelte a müncheni helyzetet, hogy ott „nincs megfelelő irány és vezetés”: „Anarchia a pártban. Ezért egyedül Hitler a felelős, mert nem jut döntésre, és tekintélyét veti be.” A helyzet Goebbels szemében május 27-ére sem fordult jobbra: „Hitlernek tennie kell valamit! Förtelmes ez az állandó hezitálás!” Június 29-én panaszkodott: „[Hitler] kivonja magát a döntéshoza-

tal alól." „Meg vagyok győződve róla, hogy hétfőn nem jön el. El akarja kerülni a döntést. Ez az öreg Hitler! A tétovázó! Az örök hitegető!"

Öngyilkossággal fenyegette meg Hitler a pártját akkor is, amikor Gregor Strasser 1932-ben a háta mögött tárgyalt a kormánnyal. A Rajna-vidék megszállásával és Narvik majdhogynem kilátástalan védelmével kapcsolatos kételyek a norvégiai hadjáratban órákra megbénították. Az oroszországi hadjáratban elszenvedett vereségek aztán teljesen cselekvésképtelenné tették, és súlyosan megbetegedett. Sebastian Haffner mutatott rá, hogy 1941-től fogva egészen haláláig Hitler „politikai letargiába" esett.[306] Ezekben az időszakokban elapadt szuggesztív retorikai ereje is. Nem érezte szükségét, hogy a néphez szóljon. Már 1927-ben is módfelett megviselte, amikor a Korona cirkuszban beszédeire nem kelt el az összes jegy.

Lurija eidetikus páciense nem kételkedett saját kiválasztottságában. Hite abban a meggyőződésében tetőzött, hogy egyszer majd egy hercegnőt vesz feleségül, jóllehet ez életkörülményeinek ismeretében nagymértékben valószínűtlennek tűnt. Hitler kiválasztottság-tudata még bizarrabb gondolatokat tartalmazott, de ugyanilyen erős szubjektív bizonyossággal kapcsolódott egybe. A bajor hadseregből elbocsátott őrvezető meg volt győződve arról, hogy az ő küldetése a német nép kiszabadítása a Versailles-i szerződés béklyóiból. Amikor 1938-ban, a Szudéta-válság idején, nem sikerült kirobbantania a háborút, csalódott volt, 1939-ben pedig abban reménykedett, hogy Lengyelország megtámadása esetén nem fog valami disznó fráter megint az utolsó pillanatban beleavatkozni a dolgába. Bizonyos volt abban, hogy csakis ő képes megvívni a győztes háborút. Nem csak a látványos győzelmek alkalmából, de mindenekelőtt a megsemmisítő vereségek során mutatott „rendíthetetlen hitet szerencsecsillagában". Végtelenül sok apró jelzés alapján alakította ki magában azon meggyőződését, hogy egész életútját a temérdek kedvezőtlen esemény és csapás ellenére, amelyekkel rendre képes volt megbirkózni, a magasabb gondviselés jelölte ki, hogy véghez vihesse a megjelölt feladatot."

Könnyű megzavarhatóság

Lurija kísérleti alanyánál, Seresevszkijnél ezenfelül könnyen megzavarható volt az észlelés. Ha egy számára ellenszenves hang olvasta fel az adatokat, amelyeket meg kellett jegyeznie, emlékezete olykor csődöt mondott. Hitlernél is igazolhatóan jelen volt ez a fajta megzavarhatóság. Ha valamelyik titkárnője új, divatos ruhában vagy a megszokottól eltérő frizurával jelent meg, az bosszantotta. Nem zárhatjuk ki, hogy hajlama egész környezetének uniformizálására, részben erre a vizuális megzavarhatóságra vezethető vissza. Az, hogy Hitlert hirtelen észlelési impulzusok ki tudták hozni a sodrából, megmutatkozott váratlanul félbeszakított beszédei során, vagy a hirtelen felszínre törő ellenszenvben bizonyos emberekkel szemben.

1944. január 27-én Hitler főhadiszállására, a Wolfsschanzéba kérette vezértábornagyait és főparancsnokait, hogy megbizonyosodjék hűségükről és odaadásukról. Beszédet mondott ebből az alkalomból, amely az alábbi szavakban csú-

csosodott ki: „Uraim, ha valamikor eljön az utolsó óra, úgy abban reménykedem, hogy Önök, tábornok urak, mindannyian ott lesznek a barikádokon, s hogy Önök, vezértábornagy urak, kihúzott szablyával állnak majd ki mellettem.” Von Manstein vezértábornagy közbekiáltással szakította meg Hitler beszédét: „Ez így lesz, Führerem!”[307] Hitlert ez a közbekiáltás annyira megzavarta, hogy beszédét meglehetősen váratlanul félbeszakította.

Goebbels, aki nem volt von Manstein kimondott híve – köztudomásúlag „Rükverc marsallnak” gúnyolta –, 1944. február 6-án csodálkozásának adott hangot Hitler magatartása miatt. „Von Manstein vezértábornagy közbekiáltása az elhangzott szavak alapján közel sem annyira drámai, mint azt az első pillanatban gondoltuk. A Führer arról beszélt, hogy ha egyszer egészen kíméletlen küzdelemre kerülne sor, s ha történetesen mindenki elhagyná, a végén legalább a tábornokai kivont szablyával állnának ki mellette, mire von Manstein vezértábornagy közbekiáltott: »Ez így lesz, Führerem!« Tulajdonképpen ez ellen semmilyen kifogást nem emelhetünk.

Tömegek előtti szereplései során markánsan megmutatkozott Hitler függősége a közönség beállítottságától… Éppen 1925 és 1928 között, a politikai tekintetben nyugodtabb (és ezért számára nehezebb) években Hitler olykor még azt is elutasította, hogy beszédet mondjon, vagy hosszasan habozott előtte, ha nem volt teljesen biztos a frenetikus hatásban.”[308]

Az ifjú fantaszta már bécsi éveiben a Hofburg újjáépítését tervezte, mert annak cserépteteje nem nyerte meg tetszését[309], amikor pedig az időközben a hatalma csúcspontjára jutott diktátor 1938 augusztusában Münchenben végighajtott a Prinzregentenstraßén, zavarta őt a légvédelmi körzetparancsnoksággal szemben álló egyik új épület rácsának a színe. A Führer szárnysegédi irodája nyomban írt a Bajor Belügyminisztériumba, Gablonski professzornak: „A Führer egyik útja alkalmából a Művészet Házából a lakásáig megjegyezte, hogy jobban festene, ha a fent nevezett új épület ablakrácsai nem feketék, hanem aranyozott bronzszínűek lennének. Kéretik tehát a szükséges lépések elrendelése.”[310] Amikor Hitler nehezményezte testőrségének megjelenési formáját, a Führer szárnysegédi irodája 1939. január 18-án panaszt tett: „A legutóbbi őrség emberei szerfölött piszkos csizmákban jelentek meg, s frizurájukról is minden elmondható volt, csak az nem, hogy kellemes látványt nyújtottak volna. A Führer e tekintetben elégedetlenségének adott hangot.” Ha változott valami azon, amit megszokott, rendkívüli módon ki tudott jönni a sodrából. Hess mesélte Speernek a spandaui börtönben, hogy egy alkalommal Hitler „magán kívül volt a dühtől, amikor egy müncheni útján felfedezte, hogy egykori kedvenc mozija, a „Fern Andra”, nevet változtatott.”[311] Hasonló okokból akadályozta meg, hogy a számára oly kedves müncheni Odeonsplatz, ahol 1914-ben egy lelkes tömeg kellős közepén élhette meg a háború kitörését, buzgó híveinek akaratából fölvegye az Adolf Hitler tér nevet.

Zöld kutya

Bécs körzetvezetőjeként Baldur von Schirach 1942 februárjának elején megpróbálkozott azzal, hogy mérsékelt expresszionista festők alkotásait is kiállítsa. 1942 végén Hitler a Berghofba rendelte, s a Hitlerjugend folyóiratából, a „Wille und Macht"-ból egy színes képet dörgölt az orra alá: „Egy zöld kutya! Ez nem az ifjúság nevelése, ez ellenzékiség! Szabotázs!"[312] Feltűnő, mennyire kérlelhetetlen volt Hitler olyan kérdésekben, amelyek érzékszerveit érintették. Más államférfiaknak a legcsekélyebb problémát sem jelentette volna, ha egy miniszterének az övétől eltérő a művészeti ízlése.

Hitler azonban e tekintetben a legmesszebbmenőén következetes volt. Irányadó beszédében 1937. július 18-án a Német Művészet Házának megnyitóján, kikelt a modern művészek ellen, akik „a mezőket csak azért is kéknek, az eget zöldnek, a felhőket pedig kénsárgának festik", és ugyanúgy harcot hirdetett ellenük, mint politikai ellenfeleivel szemben. „Eljött az ideje, hogy beismerjem: megmásíthatatlan szándékom, hogy ugyanúgy, miként tettük a politikai zűrzavarral, mostantól fogva a német művészeti életben is fölszámoljuk a frázisokat."

Ernst Nolte hívta fel a figyelmet arra, hogy Hitlert, ellentétben a legtöbb német politikai ideológussal – legyenek azok marxisták, liberálisok vagy centrumpártiak –, nem elvont alapelvek vezették, hanem a „szemléletességre való monomániás törekvés".[313] Németországot belevitte „egy olyan háborúba, amelyet a politikai világbirodalmak kiépítésével kapcsolatos idejétmúlt elgondolások alakították, illetve a »germánok«, vagy ha tetszik, az »árják« szemléletes embercsoportjának uralma határozott meg." Fogalmazhatunk akár úgy is, hogy a nemzeti szocializmus a szemléletnek az eidetikusokra jellemző, archaikus elvének harcát képviselte az absztrakció fejlettebb elvével szemben: egy korábbi fejlődési szint fejtett ki haszontalan és kíméletlen ellenállást egy későbbivel szemben. A szemlélet elve szélsőségesen perverz módon a felosztás kategóriájává torzult, amelynek alapján a lengyel gyermekeket „árja" kinézetüknek megfelelően az elnémetesíthetők csoportjába sorolták: a németség, mint pusztán szemmel felmérhető meghatározottság.

Maga Hitler tartotta fenn magának a jogot, hogy fényképek alapján eldöntse, „félzsidó" katonákat szolgálatra méltatlanként le kell-e szerelni, maradhatnak-e a Wehrmachtban, vagy akár tisztekké is előléptethetők-e. Hogy ennek során mennyire önkényesen járt el, azt egy eset mutatja, amikor két testvér közül az egyik elnyerte Hitler kegyeit, a másik nem. Hitlernek még az oroszországi hadjárat kellős közepén is volt erre a procedúrára ideje. A detasált, részvétlenül rideg ember bizonyára perverz gyönyörűségét lelte ebben a ceremóniában, amelylyel egy fiatal férfi sorsáról dönthetett pusztán annak a körülménynek az alapján, hogy arca megnyerte-e tetszését, avagy sem, ami felvilágosítást nyújthat Hitler különös hajlamairól. Mint már a „zsidó" művészet kiátkozásakor, most is összezavarta erotikus és esztétikai nézeteit.

Hitler hírhedt komisszár-parancsának az volt a célja, hogy megóvja a Wehrmachtot a „bolsevista aknamunkától". Ezért kellett a komisszárokat nyomban elfogatásukat követően kivégezni. „Megismerni arról lehet őket, hogy karjukon vörös csillagot hordanak, amelybe arany sarlót és kalapácsot szőttek."[314] Külö-

nösen veszélyesnek minősítették a mongol küllemű foglyokat. Őket is a helyszínen felkoncolták. A szemléleti elv: a külső árulkodik a lényegről. „A Vörös Hadsereg ázsiai katonái átláthatatlanok, kiszámíthatatlanok, alattomosak és érzéketlenek."

Mindenesetre Hitler szemléletisége a maga elképesztő pontosságával grafikai módon is megnyilvánult. 1940. október 23-án az NSDAP fő levéltárának vezetője Ley miniszternek átküldte a Führer néhány építészeti tervét. Ennek során eufemisztikusan utalt a Führer „architektonikusan szép felfogására".[315]

A hitleri köszöntés. A fájdalom iránti érzéketlenség és krokodilkönnyek

Lurija páciense, Seresevszkij, látványosan fejlesztette magában az ideomotoros tevékenység képességét. „Ha valamit akarok, vélekedett S., még csak meg sem kell erőltetnem magam – teljességgel magától megtörténik." Hitler rendelkezett azzal a képességgel, hogy jobb kezét órák hosszat köszöntésre a magasba tartsa. A nürnbergi pártgyűlések alkalmából rendezett felvonulások akár öt órán át is tarthattak. A háború alatt Hitler fontolóra vette a procedúra lerövidítését. Ha ugyanis a menetoszlopok az eddigi tizenkettes sorok helyett tizenhatos sorokban vonulnának el előtte, akkor a felvonulás az eddig öt óra helyett mindössze négy órán át tartana, és már az is valami lenne.

Mások, akik utánozni próbálták a példáját, csúfos kudarcot vallottak. Azzal próbálkoztak segíteni magukon, hogy időről időre a magasba emelték bal karjukat, hogy némiképp tehermentesítsék a jobbot. Hitler ellenben rendületlenül kinyújtva tartotta a jobb karját. Elterjedt a híresztelés, hogy rejtett támasztékot használ, amelyet ügyesen bevarrtak egyenruhájába. Azt is rebesgették, hogy karizmait expanderrel erősíti. Nagy valószínűséggel azonban ideo-motoros jelenséggel van dolgunk.

Alkalmasint Hitlernek a fájdalommal szembeni érzéketlensége magyarázható az eidetikus szindrómával. Fogorvosa, Blascke számolt be a nürnbergi vádlónak, Kempnernek, hogy miközben Göring különösen kellemetlenül viselkedett a kezelések során, addig Hitler, rossz fogsora ellenére is, igen fegyelmezett páciens volt.[316] Az injekciót visszautasította. Lehetséges, hogy Hitler képes volt kikapcsolni a fájdalomérzetet, hasonlóan ahhoz, ahogyan Lurija páciense, Seresevszkij is azt képzelte el, hogy a fájdalom nem is az ő testét kínozza. Még ha tüzes sebnek érezte is, képzeletben annyira képes volt lekicsinyíteni, hogy végül számára már nem is létezett, s ezzel a fájdalom meg is szűnt.

Hitler kétségtelenül képes volt arra, hogy átmenetileg autoszuggesztív hatást gyakoroljon saját vegetatív idegrendszerére. Képes volt arra is, hogy akaratlagosan beindítsa könnytermelését, amire még a színészek közül is csak kevesek tudtak megtenni, és ezt alaposan ki is használta. A „harci időszakban" Göring tudatosan bevetette Führerének ezt az adottságát. Kritikus helyzetekben követelte: „A Führernek ide kell jönnie, és sírnia kell!"

A Hitlergruß is egy korai optikai bevésődésből eredeztethető, amelyet Hitler tökéletesen tudott pantomimszerűen alkalmazni, és ezt a szokását egy életen át megtartotta. A győzedelmes római hadvezért Hitler egy osztrák tankönyv alapján rajzolta ifjú korában, s ez szolgált alapjául a későbbi náci szokásnak. A Wagner Rienzijében felhangzó köszöntés is, a »Heil Rienzi!«, amelyet az ifjú lelkesen hallgatott, mindenképpen elősegíthette a bevésődést. A Nürnbergben megrendezett pártgyűlések kezdetén mindenkor elhangzott a Rienzi-nyitány.

A köszöntést, amelynek ihlető forrásai között ott találjuk az olasz fasiszták karlendítését, sőt, ha úgy tetszik, talán még a kommunisták ökölbe szorított kezét is, utóbb ideológiailag korai germán üdvözlési formaként értelmezték.

Hitler képes volt öt óra hosszat üdvözlésre kinyújtva tartani a karját, valljuk be, szokatlan teljesítmény ez egy amúgy nem sportoló ember részéről. Nem kellett expanderrel edzenie, de támasztékot sem kellett bevarratnia az egyenruhájába. Az eidetikusok képesek arra, hogy gondolatban elváljanak testüktől. A karjában kikapcsolta az érzékelést, így akár órák hosszat állhatott megmerevedve egy természetellenes tartásban.

Hitler szívesen könnyezett. Rosenberg számolt be a férfiról, aki egyetlen szemrebbenés nélkül küldte a halálba katonák millióit: „Amikor egy másik alkalommal Straßburgról beszélgettünk, és amellett szálltam síkra, hogy az ottani székesegyház legyen a nemzet szentélye, a Führer könnyes szemmel jegyezte meg: »Az ismeretlen katona emlékhelyévé is kellene válnia. Ugyan mije van az egyszerű embernek, a teste, és azt áldozza föl.«”[317]

Otto Strasser úgy vélekedett, Hitler teljesen hatalmában tartotta a könnyzacskóit: „Hitler szántszándékkal és szertelenül bőgött.”[318]

Schacht számolt be visszaemlékezésében, hogy amikor felmentését kérte, „Hitlernek könny szökött a szemébe.”[319] Speer tesz említést Hitler egy érzelgős reakciójáról 1942 februárjában Dr. Todt gyászszertartásán, majd az egyik legutolsó látogatását írja le a Führer bunkerében: „Szemét, mint mostanában oly gyakran, nedvesség homályosította el.” Eletének utolsó éveiben a könnyek minden bizonnyal neurológiai megbetegedésének tünetei is voltak.

Rendkívüli akarati teljesítményt nyújtott Hitler más területeken is. Gyermekkorában, de még katonaidejében is, szívesen fogyasztott húst. 1931-től fogva szigorú vegetáriánusként élt. Látványos módon lett úrrá szenvedélyein is. Az erős dohányos eltökélt nemdohányzóvá változott. Saját bevallása szerint különösen nehezére esett a kávéivásról való lemondás. Ámde Hitler ezt a vétséget is radikálisan elfojtotta. Kancellársága idején már csak fachingeni ásványvizet, gyümölcslevet és gyógyteát fogyasztott.

Mágikus hatás

Ez az ideomotoros erő nyilvánvalóan bizonyos mértékig másokra is hat. Seresevszkij számolt be Lurijának: „Ha valamit elgondolok, az úgy is történik! Fogadtam egyik barátommal, hogy a pénztárosnő a boltban túl sok aprót fog viszszaadni. Aztán erőteljesen erre gondoltam, és valóban nem tíz rubelre, hanem húszra adott vissza.”[320]

Hitlerről is az a hír járta, hogy mágikus erőt fejtett ki másokra. „Túlságosan gyakori bizonyítékok szólnak Hitlernek azon képessége mellett, hogy tapasztalt politikusokat és magabiztos katonaembereket is át tudott hangolni, illetve maga mellé tudott állítani, semmint hogy egyszerűen hitelt nem érdemlő védekezésként intézhetnénk el őket”, figyelmeztetett Hans-Ulrich Thamer. Még olyan emberek is akadtak, akik olyannyira az uszályába kerültek, hogy megszűnt minden akaratuk, s vakon tették mindazt, amit kívánt. „Egész politikai élete során az a rendíthetetlen meggyőződés hajtotta előre, hogy a valóság végül fejet fog hajtani az akarata előtt.”[321]

Ez az ideomotoros képessége csak a müncheni külvárosi közönség előtt mondott beszédeiben bontakozott ki. Tetőfokára adottsága az 1923 és 1935 közötti években hágott, ezt követően gyöngült, de még mindig tudott hatni az olyanokra, akik korábban már a bűvkörébe kerültek. Lüdecke, aki korán vált Hitler követőjévé, de aki aztán hamar el is fordult tőle, arról számolt be, hogy amikor első alkalommal találkozott Hitlerrel, valami olyasmit élt át, amit a „vallási

megtéréshez” lehetne csak hasonlítani.[322] Bella Fromm jegyezte fel azt a különös történetet, amelyet Heimannsberg, a német gyarmati alakulat parancsnoka mesélt neki Hitlernek a berlini Sportpalotában 1931 novemberében tartott beszédéről.[323] A rendezvényt az alakulat különösen megbízható, bizalmi emberei őrizték. Másnap egy rendkívül intelligens, republikánus rendőrtiszt jött be a főkapitányságra, és beszámolt arról, hogy a kocsijából kiszálló Hitler nyilvánvalóan testőrségének egyik tagját vélte benne felfedezni. „Ünnepélyesen felé lépdelt, megragadta a kezét, és vészjósló, hipnotizáló pillantással mereven a szemébe nézett.” Heimannsberg így írta le az érintett reagálását: „A sarkát összevágva vallotta be nekem másnap reggel: »Tegnap este óta nemzeti szocialista vagyok. Heil Hitler!«”

Joseph Goebbelset a szónok Hitler ragadta meg, felkapta a fejét: „Lépdelek, mit lépdelek, valósággal hajt valami a tribün felé. Hosszan ott állok előtte, és mélyen belenézek annak az Egynek az arcába. Nem szónok ez, hanem próféta… Tudom, merre vezet az utam… Már semmit sem hallok. Mintha megbabonáztak volna… Már csak annyit tudok, hogy kezemet egy lüktető férfikézbe helyezem. Egy életre szóló fogadalom volt ez. És a szemem két nagy, kék csillagban merül el.”[324]

Különösen maradandóan ragadta magával Hitler különös személyiségének rontó varázsa a későbbi birodalmi ifjúsági vezetőt, Baldur von Schirachot. A tizennyolc esztendős fiú 1925 márciusában Weimarban egy népi védelmi egyesület, az „Apródok” tagja volt, amelyet Hitler egyik beszéde alkalmából rendfenntartóként vezényeltek ki. A hátsó szobák demagógjának már a hangja is elbűvölte: „Mély volt és nyers, zengett, akár egy cselló. Az akcentusa kissé idegenszerűnek tűnt, de éppen ezáltal valósággal kényszerítette a hallgatót, hogy odafigyeljen”, emlékezett vissza később Schirach. Odahaza, a padlásszobájában Hitler nagy tisztelője patetikus verssorokba öntötte hódolatát:

Ránk pillantottál, és kezed nyújtád,
hevesen ver ifjú szívem most is még.
Ez óra, benne az élet tüze ég,
csodaként kísér egy életen át.[325]

Baldur ezt követően valóban egész életét Hitlerért áldozta fel, és Weimarból Münchenbe költözött. Amikor 1928-ban felkínálták neki, hogy menjen Amerikába, s a Wall Streeten bankárként fusson be karriert, a válasza elutasító volt: ”Vissza akarok menni Németországba, vissza Hitlerhez.”

Ernst Hanfstaengl esetében is megtérésélményéről beszélhetünk. Amikor először pillantotta meg Hitlert, még a nevét is alig ismerte. Amikor aztán beszélni halottá, egész további életétére más emberré változott.[326]

Különösen érzékletesen ecseteli Wagener, aki 1929-től 1933-ig Hitler legszorosabb bizalmi emberei közé tartozott, hogy miképpen került Hitler befolyása alá: „Hitler már nem ült, nem is állt, már csak merő »ige« volt, és ragyogó szemekkel beszélt, én pedig már csak a szemét láttam, és azt a logoszt engedtem magamba, amely őbelőle szólt.”[327]

Alig gyakorolt Hitler kisebb hatást arra a két tábornokra, von Blomberg hadügyminiszterre és a hadsereg főparancsnokára, von Fritschre, akik segítségére voltak a fegyverkezésben. „Mindvégig, amíg a közelében tartózkodtam", írta Blomberg, „azaz 1938 januárjáig, hatott rám szubjektív ereje, arra szólítván fel, hogy tegyem félre kételyeimet, illetve kifogásaimat, és noha gyakran voltam kitéve kísértéseknek, képes volt teljes mértékben elevenen tartani lojális hozzáállásomat.[328] Blomberg Hitlerben még valamiféle csodadoktort is látott, „egészen nagy orvost, aki kikezelte megfázásait, pusztán azzal, hogy szívélyesen kezet rázott vele." Bénultságot és rezignációt váltott ki von Fritschből az a benyomás, amelyet Hitler gyakorolt rá: „Ez az ember Németország sorsa, jóban-rosszban. Ha a szakadék felé haladunk, valamennyiünket magával ragad. Tenni vajmi keveset tehetünk."

Rudolf Diels, a Gestapo legfőbb főnöke, tanúsította, hogy Hitlernek „röntgenpillantása volt, ami képessé tette őt arra, hogy partnerének veséjébe lásson. Akár egy orvos, aki az átvilágítás során a röntgenképernyőn észleli a beárnyékolt területeket, keményedése-ket, betokosodásokat, úgy érzékelte ő is, hogy valaki alkalmas-e az alávetettségre és a legvégsőbbekig való odaadásra; nem segíthetett sem a diplomáciai érzék, sem a színészkedés, Hitler nyomban megszimatolta a rejtett ellenállást."[329]

A háborús bűnösök nürnbergi perében von Steengracht államtitkár, Ernst von Weizsäcker utódja a külügyminisztériumban azt vallotta, hogy Ribbentroppot Hitler hipnózisban tartotta. Dönitz tengernagy, aki Hitler halálát követően rövid ideig államfő is volt, ugyanezen bíróság előtt tett tanúvallomást: „Tudatosan vettem csak ritkán az utamat a főhadiszállás felé, mert az volt az érzésem, hogy így tudom a leginkább megőrizni kezdeményezőképességemet, s mert a főhadiszálláson való két-három napi tartózkodás után szükségét éreztem, hogy kivonjam magam a szuggesztív erő alól." Ismeretesek a „»Führer« iszonyatos erejű kisugárzásával kapcsolatos beszámolói. Vele összevetve mindenki más csak szerencsétlen kis féreg." „Stábjának mindenkor több napra volt szüksége ahhoz, hogy a Hitlernél tett látogatást követően visszazökkenjenek a »reális« világba."[330]

Schacht számolt be arról, hogy Göring több alkalommal is megpróbálta rábeszélni Hitlert a mértékletesebb gazdálkodásra, de ez sohasem sikerült neki. Göring bevallotta: „Gyakran elhatározom, hogy mondok neki valamit, de minden egyes alkalommal, amikor ott állok vele szemben, inamba száll a bátorságom." Walter Kempowski a háborút túlélő németeket kérdezte meg, mi a benyomásuk Hitlerről. Egy professzornak ez volt a válasza: „Hitlerrel kapcsolatban a különös az, nos, tudja, sok intelligens, önálló gondolkodású emberrel találkoztam. Az egyik ezt mondta nekem: »Odamentem, és szilárdan elhatároztam: ez bizony nem kaparint meg engem! És aztán ott voltam, jött a hatás, és akkor már nem volt mit tenni.«"[331]

Hitler lehengerlő hatását élte meg Golo Mann is 1928-ban: „Védekeznem kellett a szónok energiájával, meggyőzőerejével szemben, ami egy barátomnak, akit magammal vittem – ő tisztán zsidó származású – , nem sikerült. »Igaza van«, suttogta. Milyen gyakran is kellett később hallanom, hogy »igaza van«, olyanoktól, akik beszédeit hallgatták, s akiktől ezt soha nem vártam volna, pél-

dául svájci barátaimtól." Még Golo Mann zsidó nagyanyja, Hedwig Pringsheim, Napóleon régi tisztelője – házában volt egy Napóleon-szoba képekkel, könyvekkel, amelyek kizárólag a császár emlékét idézték –, sem volt képes arra, hogy ellenálljon, és gyöngéden ne csodálná Hitlert, aminek következtében az agg nagyszülők (Alfred és Hedwig Pringsheim) között heves vitákra került sor."[332]

„Szelleme és akarata igézetének áldozatul estek magas intellektusú, erős egyéniségű emberek is", jelentette ki a munkaszolgálatvezető Konstantin Hierl, és leírja Hitler szuggesztív társalgási technikáját: számára „az ilyen dialógusokban nem annyira az volt a fontos, hogy gondolatokat cseréljen tárgyalópartnerével, hanem az, hogy a másikat elárassza a saját gondolataival."[333]

Különösen sikeres volt Hitler Mussolinivel. Még a sztálingrádi vereséget követően, 1943 áprilisának közepén lebeszélte az olasz diktátort tervéről, aki azért érkezett, hogy az Oroszországgal való békekötést, valamint az olasz hadsereg visszavonását illetően érvényt szerezzen akaratának. Goebbels jegyezte fel Naplójába: „A Führer mindent megtett, és az elképzelhető legerősebb idegzettel sikerült is neki helyrerakni Mussolinit. Ez alatt a négy nap alatt valósággal más emberré vált. Amikor kiszállt a vonatból, vélekedett a Führer, úgy festett, akár egy megtört agg; amikor visszautazott, emelt fővel, tettre kész emberként távozott."

Hitlerből Goebbels szilárd meggyőződése szerint elektrizáló hatás áradt. 1942. március 20-án jegyezte föl: „Ha eltölt vele valaki egy délutánt, úgy érzi magát, mintha frissen feltöltött akkumulátor lenne." A háború végső szakaszában Goebbels Hitlerben „szívének állhatatosságát" magasztalta. Újra és újra meg kell csodálnunk erős idegzetét. „Mindenképp ő a nyugalmi pólus a szerencsétlen jelenségekben."[334] „Egyáltalán nem rendítették meg azok a szörnyű csapások, amelyek most újból bennünket érnek."

„Danzig körzetvezetője, Albert Forster, 1945 márciusában igen kétségbeesetten jelent meg a birodalmi kancellári bunkerben, és beszámolt arról, hogy négyezer orosz tank vonul Danzig felé. Német páncélkocsik csak egészen kis számban állnak velük szemben. Hitlerhez ment, majd mire visszatért, a hangulata egészen megváltozott. »Megérttette velem«, kiáltott fel, »hogy meg fogja menteni Danzigot, és ehhez kétség sem fér.«"[335]

Von Greim lovag, repülőtábornok, halált megvető bátorsággal szállt le siklórepülésben egy Fieseler Storchhal, egy „Gólyával", 1945 elején a körbezárt Berlinben, a gépet a híres pilótanő, Hanna Reitsch vezette. A már ismertetett jelenetben a testileg megtört Hitler szűkös bunkerében fogadta Greimot, hogy a szakadár Göring helyett kinevezze a Luftwaffe főparancsnokának. Hanna Reitsch hatása lett volna, aki rendíthetetlenül hitt Hitlerben, vagy a váratlan előléptetés, netán a sebesülés játszott benne szerepet, amelyet Greim a tűz alá vett repülőgépében elszenvedett? Tény mindenesetre, hogy Hitler mágiája még egyszer utoljára hatott: a tábornok ismét hitt a végső győzelemben, jóllehet a teljes vereség plasztikusan kirajzolódott már lelki szemei előtt.

Hitler szuggesztív ereje oly mértékben hatott Günther von Kluge vezértábornagyra is, hogy meg volt győződve róla: belsőleg közel áll ehhez a tőle nagymértékben különböző emberhez. Hitler kételkedett hűségében, feltételezte,

hogy tudott a tervezett merényletről, és 1944. augusztus 17-én váratlanul leváltotta a nyugati erők főparancsnok! tisztéből, Model tábornagyot nevezve ki a helyére. A visszaúton Németországba Kluge 1944. augusztus 19-én ciánkálival megmérgezte magát. Búcsúlevelében könyörgött Hitlernek, hogy fejezze be a kilátástalanná vált háborút, s az alábbi szavakkal zárta levelét: „Elválok Öntől, Führerem, én, aki belsőleg közelebb álltam Önhöz, mintsem Ön azt talán gondolta, abban a tudatban, hogy kötelességemet a végsőkig teljesítettem. Heil, mein Führer!"

Ugyanakkor Hitler tolakodó kísérletei a személyes befolyásolásra nem mindig jártak sikerrel. 1943. július 13-án Hitler kelet-poroszországi főhadiszállására rendelt három tábornagyot, Rommelt, Klugét és von Mansteint. Manstein, aki ekkor találkozott először személyesen Rommellel, megkérdezte, mit keres itt a főhadiszálláson. Új helyre vezényelték talán? Rommel szó szerint ezt válaszolta: „Magaslati napfény kúrán tartózkodom itt." Manstein nem értette egészen pontosan. Ekkor Rommel kissé világosabban beszélt: „Besugárzást kapok, magaslati napfénnyel és hittel."[336]

Hitler persze a legtöbb esetben nagyon is pontosan fel tudta mérni, milyen hatást fog gyakorolni. Bizonyos mértékű öniróniáról tett tanúbizonyságot, amikor egy helyzetelemzésen 1945. január 24-én így sóhajtozott: „Ma még egy kellemetlen feladat vár rám. Hipnotizálnom kell Quislinget." Ösztönösen érezte, meddig mehet el. Tolmácsa, Dollmann emlékezett így vissza: „Mereven a szemembe nézett, mintha hipnotizálni akarna. Kisvártatva feladta. Ez volt a »trükkje«. Mindamellett elég okos volt ahhoz, hogy nyomban letegyen róla, mihelyst észrevettre, hogy nem járt sikerrel."

Inkább empatikusnak mondható Hitler eljárása, ahogyan egy audiencia során viselkedett, amikor is 1933 nyarán a birodalmi kancellárián fogadta Lajos Ferdinánd porosz herceget.[337] „Eleinte szerény volt", számol be a találkozásról a herceg. „Igazi társalgásra nem került sor. Miután elmondtam neki, hogy visszamegyek Detroitba [ahol Lajos Ferdinánd a Ford autógyárban dolgozott], hosszas monologizálásba kezdett, amely közel negyven percig tartott… Őszintétlenség lenne a részemről, ha nem ismerném el, hogy ez az első és egyetlen, ha mégannyira is meglehetősen egyoldalú »beszélgetés«, nem tett rám olyan nagyon kedvezőtlen benyomást. Az is érthető számomra, hogy annyi embert, még külföldieket is, rabul ejtett, magam is éreztem, hogy valamilyen magnetikus erő sugárzott belőle."

A brit fasiszta vezér, Oswald Mosley így írta le első találkozását Hitlerrel 1935. áprilisában: „A hipnotikus viselkedése teljesen hiányzott. Egyszerű volt, és az egész megbeszélés alatt szelíd, majdhogynem nőies charme-mal kezelt."[338]

Sámánizmus, jövőbe látás

Igaz, hogy Hitler szívesen nézett hosszan és intenzíven beszélgetőpartnere szemébe, de hipnózisról a szó valódi értelmében aligha beszélhetünk ezekkel a tárgyalásokkal kapcsolatban. Nincs egyértelmű bizonyíték arra a mendemondára, hogy Hitler 1919-ben, pasewalki kórházi tartózkodása idején Dr. Forstertől, a

greifswaldi egyetem neurológiai professzorától megtanulta volna a hipnózist. Kevéssé hihető Devrient megfigyelése is, miszerint szállodai szobájában meglepte volna Hitlert, amint az épp autogén tréninget végzett. Hitlert Dr. Morell injekciói tartották frissen, nem pedig Johannes Heinrich Schultz meditációs módszere.

Még sámánizmussal is magyarázták Hitler hatását.[339] Ezen a vallásosságnak egy primitív formáját értjük, még ma is gyakorolják egyes szibériai népek vagy az észak-amerikai indiánok. A sámán megidézi a szellemeket, közülük az egyik megszállja, ilyenformán képes lesz rá, hogy lelki utazása során a megbolydult világot ismét egyensúlyba hozza, és betegeket gyógyítson. A szellemidézés és a gyógyítás képessége bizonyos családokra összpontosul.[340] Amikor éppen nem szellemet idéz, a sámánokon semmi feltűnő nincs. Ellenkezőleg: különösen szürkének és átlagosnak hat, mint ahogyan Hitlernek sem volt különösen erős kisugárzása azokra az emberekre, akik nem kerültek a bűvkörébe. „Azok számára, akik fel voltak vértezve karizmája ellen, Hitler semmiben sem különbözött egy átlagos fodrásztól vagy pincértől."[341]

André François-Poncet francia követ Hitler viselkedésének legfeltűnőbb jegyeként említette azt a három, egymástól teljesen elütő viselkedésszintet, amelyek között gombnyomásra volt képes váltani.[342] Így hol olyan volt a tekintete, mint egy tomboló őrültté, aztán minden átmenet nélkül úgy festett, mint egy „médium vagy egy holdkóros", végül pedig „közönséges emberré" változott, az arca naiv volt, parasztos, kissé alpári, könnyű volt megnevettetni – százszámra találkozni ilyennel. Ha úgy tetszik, Hitler rituális fellépéseit beszédei során, különösen a birodalmi pártnapokon, ilyen szellemidézésekhez hasonlíthatjuk: a szónok ilyenkor megszállottá válik, hallgatósága pedig mindenképpen valami lelkiutazás-félét él át, vagy eggyé válik a szellemi lénnyel.

Ulrich Timm, a lélektan határjelenségeit kutató freiburgi intézet munkatársa a prekogníció, az érzékeken túli észlelés képességét vélte felfedezni Hitlernél.[343] Hitler feltűnően sok esetben menekült meg különféle veszélyhelyzetekből, mintha csak megérezte volna őket. Az I. világháborúban egy belső hang figyelmeztette: „Rajta, kelj föl, és tűnj el innen! …Fölkeltem, és az árokban húsz méterrel odébb mentem, a csajkában magammal vittem az ebédemet. Aztán leültem, és megnyugodtam", emlékezett Hitler a háború után. „Alig fogtam bele az evésbe, amikor a lövészároknak arról az oldaláról, ahonnan épp az imént jöttem el, fülsiketítő robbanás hallatszott. Egy eltévedt gránát csapódott be éppen ott, ahol a bajtársaimmal ültem. Mindannyian meghaltak."

A műbútorasztalos Elser által a müncheni Bürgerbräukellerben elkövetett merénylet során 1939. november 8-án Hitler meglepően gyorsan elhagyta a rendezvény helyszínét, és így megmenekült a halál torkából. Heinrich Hoffmannnak ezt mondta: „Volt valami különös érzésem, magam sem tudtam, mi hajtott el a sörpincéből." Hitler két további merényletet is megúszott: 1943. március 20-án, mert ismét váratlanul távozott, és ugyanannak az évnek decemberében, mert hirtelen Berchtesgadenbe utazott.

Az 1944. július 20-i merényletet is előre megsejthette, amiről néhány héttel korábban számolt be bizalmasan Eva Braunnak. Miután a bomba felrobbant, és

ő mondhatni épp bőrrel megúszta, megkönnyebbült, és megszabadult egy belső feszültségtől.

2.3. Eidetikus beletagolódás

Egy tudományos vita

E. R. Jaensch állítása szerint az igazi eidetikusoknál megszűnik a különbségtétel észlelés és emlékezés között.[344] Emlékeiket a betegek tényleges észlelésként élik át, Kroh kifejezésével a „szó szoros értelmében vett látásként", nem pedig „a lelki szemeink előtt megjelenő képként".

Ezt a teljes beletagolódást Heinrich Düker iskolája, nyilván joggal, cáfolta. A II. világháborút követően Düker váltotta fel a marburgi intézetben a náci múltja miatt priuszos Jaenschet, s nem csak politikai elkötelezettségét, de tudományos eredményeit is különösen kritikusan szemlélte. Azt nem kívánta elvitatni, hogy léteznek különleges emlékezőképességgel rendelkező emberek, ami személyiségjegyeik szokatlan alakulásával jár együtt, ebből pedig le kell vonni a megfelelő pedagógiai következtetéseket. Ugyanakkor az eidetikus emlékezetet nem akarta önálló jelenségnek tekinteni. Szerinte nem valamiféle sui generis élményformáról van szó. Nickel egyenesen az eidetika fogalmának feladását követelte, ami szerinte „igen különböző funkciók szélsőséges variánsainak mesterséges konglomerátuma."[345]

A német diktátor esetében azonban mindenképpen az emberi képességek egy sajátos, igen szélsőséges variánsáról volt szó, ami messzemenő következményekkel járt társadalmi hatására, valamint az általa képviselt politikára nézve.

Valóság és propaganda

Hitler élményvilága teljesen másképpen strukturálódott, mint a modern ipari társadalom egy átlagos polgáráé. Ez utóbbi különbséget tesz a valóság és a fikció, a bizonyítható tény és a merő vágy, az igazság és a hazugság között. Hitlernél a megkülönböztetésnek ez a képessége erőteljesen korlátozott volt.

Hogy mármost a hazug történet *Cion bölcseinek jegyzőkönyvei* voltak-e, vagy Luckner gróf kitalált elbeszélései, Hitler mindent készpénznek vett. „Mellesleg Luckner annyira kiváló mesélő", hogy egy alkalommal ő is „meghatottan hallgatta történeteit", vallotta be Hitler 1942. július 19-én. Amikor aztán valaki felvilágosította, hogy Luckner megállapításai nem felelnek meg a valóságnak, olyannyira mérges lett az illetőre, mint egy gyerek, amikor a szeme láttára megkopasztanak egy karácsonyfát.

A *Jegyzőkönyvek* hiányzó hitelességével kapcsolatban semmi szín alatt nem hagyta magát meggyőzni. „Hamisítványon alapulnak, sóhajtozza világgá időről időre a »Frankfurter Zeitung«„, vallotta be a *Mein Kampf*ban, mindenesetre ez a „legjobb bizonyíték amellett, hogy valódiak". Máskülönben lényegtelen, így Hitler, hogy valódiak-e vagy sem. „Hogy számos zsidó mit tenne tudattalanul, azt itt tudatosan felfedték." Mivel ennek a népnek egész léte, folytatja, folyamatos hazugságokból áll, „édes mindegy, hogy miféle zsidó koponyából származ-

nak ezek a leleplezések", a mérvadó az, hogy „egyenesen hátborzongató bizonyossággal tárják fel a zsidóság lényegét és tevékenységét, és belső összefüggéseikben leplezik le őket, feltárva egyszersmind legvégső céljaikat." A May Károllyal kapcsolatos kifogásokat, miszerint ő csak áltatta az olvasót, hogy azokat az országokat, amelyekről mesélt, valóban be is utazta, Hitler nem fogadta el. Ha a bécsi legényotthonban, ahol lakott, vitára került a témában sor, azt az álláspontot képviselte, hogy „épp ez bizonyítja May zsenialitását, mivel leírásai ennek ellenére természethűek és még sokkal realistábbak, mint az összes többi kutatóéi és utazóéi.«"[346]

Világos határ valóság és megjelenítés között voltaképpen nem létezett Hitler gondolati rendszerében, de annál kifinomultabb érzékkel rendelkezett a propagandisztikus hatást illetően. Ebből fakadt hatásának egy jelentős része. „Az NSDAP-re kezdettől fogva világnézet és propaganda, hit és cselekvés egybemosása volt jellemző, aminek Hitler volt a közvetítő forgatókorongja."[347] A szimbolikus Führer-tekintély fontosabb volt Hitlernek, mint személyének kormányzó akarata.[348]

Képességünk, hogy aránylag megbízható határt tudunk vonni a között, ami lehetséges, és a között, ami lehetetlen, az ember intellektuális fejlődésének egyik döntő eredménye. Az eidetikus Hitlernél ezek a határvonalak elmosódtak. Akár egy gyerek, a csodát bármely pillanatban lehetségesnek tartotta, szerencsejátékosként hitte: a milliós nyeremény mindenkor csakis őrá vár.

A politikáról alkotott túlnyomó részben propagandisztikus felfogása arra a következtetésre vezette, hogy szinte valamennyi tárgyi probléma megoldható a propaganda eszközeivel.[349] Villámháborús taktikájának sikere, ahogyan Lengyelországot és Franciaországot lerohanta, valóban függött egyfajta propagandahatástól is. Ez a taktika demoralizálta az ellenfelet. „Egy gyors, végzetes, majdhogynem klinikai körülmények közt véghez vitt német villámháború képe, amelyben keveredtek a dübörgő tankok, a sivító stukák, a sugárzó vezérkari tisztek és az egészségtől kicsattanó, barnára sült, mosolygó katonák, akik énekelve masíroznak győzelemről győzelemre, ezt a képet sugallták a háború elején mind a német nyilvánosság, mind a birodalom szomszédai számára."[350]

A villámháború célja az volt, hogy „az ellenségben csakúgy, mint saját katonáiban, a legyőzhetetlen hadsereg benyomását keltse." Csakhogy ezt a villámháborús taktikát, amely a birodalom közvetlen szomszédaival szemben sikerrel kecsegtetett, Hitler olyan ellenfelekkel szemben is alkalmazta, akiket ilyen eszközökkel nem lehetett térdre kényszeríteni: Nagy-Britanniával szemben, amelyet az óceán védett, a Szovjetunióval szemben, amelynek tágas térségeiben a tankok végül megállásra kényszerültek, valamint a teljesen elérhetetlen USA-val szemben. A süvítő stukák és az áttörő tankok képétől megrészegülve Hitler egy olyan háborút szított, amelynek megnyerésére soha nem volt képes.

Valóság és propaganda összemosását nem csak Hitler használta fel, hogy ellenségeire hatást gyakoroljon. Maga Hitler is bedőlt alárendeltjeinek, akik sikeresen alkalmazták az ő propagandatechnikáját, és „bűvészmutatványaikkal" ideig-óráig növelhették presztízsüket a diktátor szemében.

Hitler mérhetetlenül túlbecsülte a Luftwaffe lehetőségeit és bevetési képességeit. Meg volt győződve arról, hogy Göring pilótái nem csak abban különbek az

ellenségnél, mert derekasabb katonák, hanem azért is azok, mert gépeik nagyságrendekkel jobbak. Ezért hitt abban, hogy a Luftwaffe legyőzheti Angliát a Wehrmacht egyéb egységeinek támogatása nélkül is.

„Ebben a túlbecsülésben lényeges szerepet játszott egy légi bemutató is, amelyre a rechlini próbarepülőtéren került sor 1939. július 3-án." Hitler elragadtatással nyilatkozott, lelkesedésében ugyanakkor nem vett tudomást arról, „hogy csak kísérleti típusok repüléséről volt szó, amelyeknek több, mint öt évre volt még szükségük ahhoz, hogy szériagyártásuk megkezdődhessék." Göring 1942 márciusában így szitkozódott: „Voltaképpen a lábamat nem akartam többé betenni a rechlini próbarepülőtérre azután, hogy a mérnökök 1939 nyarán ilyen szégyenletesen becsapták a Führert, és vele együtt engem is, s ilyen gyalázatosan hitegettek bennünket. A Führer ennek a bemutatónak az alapján hozta meg legsúlyosabb döntéseit."[351]

Ahogyan tiszavirág-életű sikerei túlnyomó részben a propagandahatáson alapultak, úgy végső hanyatlását is Hitler azzal vezette be, hogy a presztízst többre értékelte a valóságnál. Bár tábornokai rámutattak, hogy „Sztálingrád időközben romhalmazzá változott, s az ellenséges hadvezetés számára közlekedési centrumként és utánpótlási bázisként már amúgy sem játszik semmilyen érdemi szerepet, …1942. október 6-án, közvetlenül azt követően, hogy Paulus tábornok (a támadó VI. hadsereg főparancsnoka) csapatainak erőhiányára és túlfáradására történő hivatkozással jelentette, hogy átmenetileg beszüntette a város térségében a támadást, Hitler Sztálingrád teljes bevételét jelölte meg a hadseregcsoport legfőbb feladatának, amely mögött minden egyéb vonatkozás csak másodrangú lehet."

„Elsődlegesen presztízsmegfontolások voltak azok, amik Hitlert a számára is nagyon jól ismert veszélyek ellenére arra késztették, hogy továbbra is Sztálingrád teljes bevételét tekintse a legfőbb célnak. Mindenekelőtt a Volga menti német győzelemnek szeptember óta megfigyelhető propagandisztikus megelőlegezése tette a Führer számára az elkövetkező napokban és hetekben gyakorlatilag lehetetlenné a Sztálingrád körüli harcok befejezését anélkül, hogy ne terhelné őt a vesztés ódiuma."[352]

Hildegard von Kotze és Helmut Krausnick Hitler beszédeinek elemzése során jutott arra a következtetésre, hogy egyik legkedvesebb idézete, amelyet újabb és újabb változatban fogalmazott meg, Goethe *Faust*jának Második részéből származik: „Den lieb ich, der Unmögliches begehrt" (Kálnoky László fordításában: „A lehetetlenért harcolni szép s jó").353 1937. február 24-én régi harcostársait buzdította azzal, hogy az istenek mindig annak fogták pártját, aki „a lehetetlen követelte tőlük". Ez a követelés vízválasztó volt: „Amit mi követeltünk…, az annyira szokatlan volt, annyira lenyűgöző, hogy voltaképpen csak fanatikus természetűek, a fanatikus lelkek erezhettek vonzalmat egy ilyen mozgalom iránt. Mindaz, ami átlagos volt, polgári, kicsinyes, az aligha találhatta meg az utat egy ilyen mozgalomhoz."

Alkatának megfelelően Hitler az SS-től a valószínűtlen megvalósítását követelte meg normális teljesítményként. Ez az elit egység „büszke volt, és arra volt »kalibrálva«, hogy… tiltakozás nélkül végrehajtsa a nehéz és lehetetlennek tartott feladatokat."[354]

Az emberek többféle világban élnek, egyszer a valóságban, egyszer pedig egy álomvilágban. A médiakorszakban felfogásunk inkább a fikció pólusa felé hajlott el. Egy politikai rendezvény vagy egy sportesemény nézői gyakran adnak hangot csalódottságuknak amiatt, hogy a televízióban minden szebbnek és hitelesebbnek hat. Tévébemondók számolnak be arról, hogy ismeretlenek, akikkel a hétköznapokban találkoznak, úgy vélik, hogy a valóságban – amin ez esetben természetesen a televízió képernyőjét kell értenünk – teljesen másképpen festenek. Hitler, aki egészen az oroszországi hadjáratig esténként szívesen nézett meg egy-két játékfilmet, ideje jó részét pedig építészműtermekben modellek nézegetésével töltötte – később a makettek helyét átvették a felvonulási tervek a vezérkari térképen, valamint az egyes hadosztályok jelképei a katonai helyzetet szemléltető asztalokon –, mindenekelőtt fiktív világban élt: ennyiben a médiakorszak gyermeke volt. Nolte teljes joggal ismerte fel: „A nemzeti szocializmus inkább elképzelt, semmint valóságos ellenséggel harcolt."[355] Hitlert"detasált embernek" nevezte, aki eltávolodott a valóságtól. Speer számára sem maradt rejtve Hitlernek ez az elmozdulása. „Utólag visszagondolva úgy tűnik, hogy a hatást fontosabbnak tartotta, mint a realitást, hogy az újságjelentések jobban érdekelték, mint a történések maguk."[356] Amikor a háború nehéz éveiben az általa különösen kedvelt operaénekes, Joseph von Manowarda meghalt, és életét az újságok nem méltatták öles betűkkel címlapjukon, órákon át tartó őrjöngésben kelt ki a sajtó ellen, aminek következtében egész napra munkaképtelenné vált. [357]

Az újságokban olvasottak közvetlenül kihatottak arra, ahogyan Hitler a kormányzati ügyeket kezelte. A Berliner Illustriertében olvasott a „generátorgáz ügyről". Egy hetvennégy esztendős zsidót Felső-Sziléziában két és fél év börtönbüntetésre ítéltek, mert egy meszesgödörben 6500 tojást rejtett el. Hitler tájékoztatta igazságügy miniszterét, Schlegelbergert, hogy a tettesnek halálbüntetést kér, akit aztán kivégzésre valóban át is adtak a Gestapónak.[358]

Arra vonatkozó ismereteit, hogy milyen összefüggés van az olaj előfordulása és a városok építése között, Hitler a *Stadt Anatol* című filmből nyerte, Viktor Tourjanskynak ez az 1936-ban készül filmje valóban szemléletesen mutatta be a balkáni kőolaj-kitermelés fejlődését. „Hogy emberek, pusztán azért, mert földjük alatt merő véletlenségből olaj telér fut, folyékony aranyforrás birtokába jussanak anélkül, hogy megdolgoztak volna érte, az mindenfajta természetes rend ellen való! Most egy olyan város, mint Bukarest, kizárólag telekspekulációra épít."[359]

Izgalmas filmek tartalma magasabb rendű igazságként vésődött be az agyába. Angliáról alkotott képét elsősorban a Yeats-Brown regénye, a *The Lifes of a Bengal Lancer* nyomán készült hollywoodi filmből, a *Bengáli*ból merítette. Tökéletes moziélmény mint a politikai meggyőződés alapja: Hitler az indiai szubkontinensben látta a brit öntudat megszületésének helyét, és arról álmodozott, hogy a németek által gyarmatosítandó keleti térségek ugyanilyen hatással lesznek az ő öntudatukra. Az, amit az emberek valóságosnak tartanak, ismerte fel William I. Thomas amerikai szociológus, az valóságos is a számukra annak minden valós következményével együtt.

Kellermann alagútja

Alkalmasint Hitler sikere szónokként filmbeli figurák utánzásából fakadt. Reinhold Hanisch, aki Hitlert a bécsi időszakában ismerte, számolt be a következőről: „Egyik este Hitler moziba ment, hogy megnézze a *Kellermann alagútjá*t. Ebben a filmben szerepel egy népszónok, aki beszédeivel zendülést szít az építkezésen dolgozó munkások között.”[360] A hatás olyan erős volt, hogy attól fogva semmi másról nem beszélt, csak a szónoklat erejéről.

1933. november 18-án, amikor Hitler politikai sorsa a Hugenburggal és Papennel folytatott megbeszéléseket követően függőben volt, este megnézte a *Der Rebell* (A lázadó) című filmet. A melodramatikus cselekmény, amelyben egy diák hősies ellenállást tanúsít a Tirolt megszálló napóleoni csapatokkal szemben, jó identifikációnak kínálkozott. A szerény származásán izzó hazaszeretete és magával ragadó beszédkészsége folytán messze túlemelkedő hős a nép vezérévé válik, és minden kompromisszumot elutasítva végül győz. „Fanatikus meggyőződésével a fiktív tiroli diák ugyanazt a hatást gyakorolja az emberekre, mint Hitler, aki rendíthetetlenül hisz a maga sorsszerű rendeltetésében”, írja Henry Ashli Turner.

Dzsingisz kán

Ámde nem csak egy fiktív tirolival tudta magát Hitler egészen sajátos módon azonosítani, hanem egy fiktív mongollal is. A film világának szereplői mellett mindenekelőtt irodalmi hősök voltak azok, akik Hitlert befolyásolták. Otto Abetz, Hitler követe a megszállt Párizsban, a háború után így emlékezett vissza: „Hitler közvetlen környezetében élő személyek mesélték, hogy gyakran egész éjszakákat tölt könyvei mellett, amelyeket hihetetlen gyorsasággal olvas ki anélkül, hogy akár a legkisebb részlet is kihullana emlékezetéből. A lengyelországi hadjárat idején ott feküdt a hálófülkéjében Dzsingisz kán és eurázsiai világbirodalmának kétkötetes apológiája, amelyet nem sokkal korábban tett közzé egy angol szerző.[361] Himmler hívta fel Hitler figyelmét a könyvre. Az orosz emigráns Michael Prawdin (álnéven Michael Charols) kétkötetes történelmi regényéről volt szó: *Djingis Khan, der Sturm aus Asien* (Dzsingisz kán, vihar Ázsiából), valamint *Das Erbe Djingis Khans* (Dzsingisz kán öröksége).[362] Ámbár nem volt árja sarj, a regényhős mégis megbabonázta mindkét nácit, legalább annyira imponált nekik, mint egy germán vezér. Közvetlenül azt megelőzően, hogy Hitler háborút indított volna Lengyelország ellen, 1939. augusztus 22-én a mongolok vezéréhez hasonlította önmagát. „A mi erősségünk a gyorsaságunk és brutalitásunk. Dzsingisz kán milliószámra kergette halálba az asszonyokat és a gyermekeket, tudatosan és derűs szívvel. A történelem csak a nagy államalapítót látja benne… Így tettem én is, egyelőre csak Keleten: halálfejes egységeim készen állnak, azzal a paranccsal, hogy könyörtelenül, szánakozás nélkül küldjenek a halálba minden lengyel származású és lengyelül beszélő férfit, nőt és gyermeket. Csak így tehetünk szert arra az élettérre, amelyre szükségünk van.”

Hitler az olvasmányából merítette azt a gondolatot, hogy „a vérontás eggyé forrasztja a harcosokat, és tartósan vezérükhöz köti őket." E képzetéhez kapcsolódóan alkotta meg a „Blutkitt" (vérkötelék) kifejezést. Dzsingisz kán rasszista gondolatainak megfogalmazásában példaként szolgált számára: „Dzsingisz kán hitt abban, hogy faja fölötte áll minden más fajnak, és ezt a tudatot megkövetelte alattvalóitól is. És mivel a legbátrabb és a legjobb harcosok a legszebb asszonyokat kapták meg, a nemzedékek egymásutánjában a mongolok megjelenése állandóan javult."

„Ugyanakkor a mongol nép teljes egészében ráállt a háborúra, a béke időszaka csakis a háborúra való előkészület időszaka volt számára.[363] Ami Dzsingisz kánt illeti, „személy szerint mindvégig megtartotta az egyszerű nomád férfiú életvitelét, és ellenállt a városi kultúra puhánnyá tevő hatásainak. Mindez jól illett abba a képbe, amelyet Hitler a maga számára megalkotott."

Old Shatterhand

May Károly sokkötetes műve előkelő helyet foglalt el Hitler könyvtárában a Berghofon. Hitlernek nagyon is megfelelt e regények egyszerű erkölcsisége: a jó győz a rossz fölött, és van azonosulásra alkalmas figura is, egy szőke német, akit keleten Kara Ben Nemsi-nek, a Vadnyugaton ellenben Old Shatterhandnek neveztek, és a nemes lelkű vademberrel, Winnetou-val, alsóbbrendű emberek ellen harcolt, akik megskalpolták ellenfeleiket. Az alattomos gonoszok, a kegyetlen komancsok, áldozataikat hozzákötözték egy oszlophoz, és bestiális kínzásoknak vetették őket alá. Sajátos világképe alapján feltételezhetjük, hogy Hitler párhuzamot látott ezek között a sátáni vörös bőrűek és a gonosz zsidók között.

Hitler az oroszországi hadjárat előtt tábornokai számára kötelező olvasmányként akarta elrendelni May Károly könyveit. Ügy hitte, az ott bemutatott, elképzelt indián harci technikák segítségükre lesznek abban, hogy ötletesebben birkózzanak meg a szovjetek hadicseleivel. A javasolt olvasmány ugyanakkor nem talált széles visszhangra.

*Asztali beszélgetései*ben is a legnagyobb komolysággal büszkélkedett vele Hitler: földrajzi ismereteit May Károly könyveinek olvasása során szerezte.

May Károly, aki mellesleg mindenekelőtt a fiatalokra volt lelkesítő hatással, Hitlert még életének utolsó esztendeiben is megbabonázta. „Akadnak, bizonyos stilisztikai párhuzamok (például a „keleti metaforák" használata) – mint erre a *Mein Kampf* egyik recenzense felhívta a figyelmet a »Die Weltbühné«-ben –, s feltehetően akkor sem ragadtatjuk túlzásokra magunkat, ha Hitler külső megjelenésében a húszas évek elején a »Westman« arculat tudatos vagy öntudatlan stilizálását látjuk." Scholdt ennek az olvasmánynak további hatásait is felfedezni vélte Hitler magatartásában: „Az a kifejezetten patologikus hajlam az önfejűségre és a szellemi dominanciára, amely minden Old Shatterhand-dialógusból kihallatszik, nyomot hagyhatott Hitlernek a Vezér és követői viszonyát meghatározó, sajátos elképzeléseiben is. Mindkettejük érdeklődését előszeretettel keltették fel a titkos és különleges fegyverek, a hadicselek és a parancsoló attitű-

dök.[364] A Führer vadnyugat-mániájának következménye volt végül az a mód is, ahogyan indián törzsfőnökként telepedett annak az SS-osztagnak az élére, amely Röhmöt, az állítólagos árulót bajorországi nyári lakhelyén letartóztatta. Reck-Malleczewen egyenesen „apacs előrenyomulásról" beszélt a Wiessee irányában.

Siegfried

A Wagner-operák iránti szenvedélyében még kifejezettebben érezhető volt, ahogyan Hitler bizarr módon keveri a valóságot és a fikciót. Már fiatalemberként is olyan mértékben azonosult Rienzivel, hogy a római tribunhoz akart hasonlítani, és megesküdött, fölszabadítja hazáját. A Heil köszöntést, összekapcsolva a köszöntött személy nevével, Wagner operájában hallotta először: „Heil Rienzi!"

A *Mein Kampf*ban a landsbergi fogoly teljes mértékben Wagner-alakká stilizálta magát. „Aki Hitlert merőben polgári személyként vagy történelmi személyiségként szemléli, nem szabad, hogy megfeledkezzék a legdöntőbb kérdésről, Hitler színpadi identitásáról. Az a darab azonban, amelyben Hitler a maga bombaszerepét eljátszotta, Wagner tetralógiája volt. Nagy leegyszerűsítőként a világot a *Nibelung gyűrűjé*nek kategóriái szerint tagolta, és egy olyan társadalmi rendet alkotott magának, amelyben a kosztüm képviselte a küldetést, a smink pedig a jellemet. Az ő éneke nem emberekről szólt, hanem maszkokról Wagner *Ring*jének látványvilágából.[365] Különösen Mime alakja játszik ebben szerepet, vélekedik Köhler: Wagner belőle merítette zsidóképét. Zsidógyűlölete színházi élményből fakad!

Már az életrajzíró Heidennek is feltűnt Hitler antiszemitizmusának valóságidegensége.[366] „Soha nem említ egyetlen rossz tapasztalatot", nem említ egyetlen nevet sem, nem vádol konkrét személyeket. „Az ő valósága abból a feladatból állott, hogy a világot wagneri színházzá változtassa, és ehhez szüksége volt a zsidógyűlöletre." „Hitler egzisztenciájának ez az alapja a wagneri örökség volt. És az az öntudat is, amellyel Hitler megdöbbentette, megfélemlítette, terrorizálta a világot, az a nagy zenedrámaíró által képviselt méltóságteljes, fejedelmi igényt követte, hogy jobb legyen még a valóságnál is."[367] Hitler kategorikus »vagy-vagy«-a, amelynek alapján életét berendezte, nem volt semmi egyéb, mint Wagnernek egy félreértett színpadi elgondolása, amelyet ez a lelkes operahallgató szerencsétlen módon készpénznek vett. Az istenek fénylő és nemes, valamint az alvilági lények földhözragadt és sikamlós világa közötti ellentét színpadi tekintetben rendkívül hatásos elgondolás, valóságos politikai és történelmi rendezőelvként (árják–zsidók) ugyanakkor félrevezető, ostoba és elborzasztó.

Már azt megelőzően, hogy sor került volna az oroszországi hadjárat megindítására, Hitler még ennél is messzebb mutató célokat fontolgatott csapatai számára. 1941. június 11-i útmutatásában kilátásba helyezte a Törökország, Irán és Irak elleni német támadást. Olyan könnyűszerrel megvalósíthatónak képzelte mindezt el, mintha színpadon lenne. Az egyik héten a *Borosz Godunov*ot játsszák

orosz díszletekkel, a másikon az *Aidá*t, pálmákkal és a Nílussal. Tény mindenesetre, hogy Speernek is feltűnt az a „nemtörődömség, ahogy az államapparátust kezelte”.[368]

Rendkívüli közönséghatást gyakorolt ezen túlmenően az, ahogyan Hitler a német környezetet operaszínpaddá változtatta, a Harmadik Birodalmat pedig *Mesterdalnok*-államként rendezte be.[369] „Adolf Hitler feltartóztathatatlan diadalmenete színházi karrierhez volt hasonlatos: miután Wagner-hősként debütált, és a meggyőző alakításnak, valamint a hathatós támogatásnak köszönhetően a nemzetet nyerte meg új közönségének, azon iparkodott, hogy nyomban, amint megkapta a rendezés jogát, a birodalmat megfelelő színpaddá alakítsa át… Németország Wagner-operává vált. A kereteket, a színpadképtervező Hitler tervei szerint a városok adják majd, amelyeket gigantikus átépítési programoknak vetnek alá.” Zavartalan wagneri emelkedettséget biztosítottak továbbá Hitler pártgyűlései, az „összművészeti alkotásnak” ezen nürnbergi változatai. A gyászünnepségek megrendezésénél, amelyekre minden évben november 9-én, a „Marsch auf die Feldherrnhalle” évfordulóján került sor, nyilvánvalóan Wagner *Parsifal*ja bábáskodott. Hitler tervének alapjául, amely a világ legnagyobb kupolás építményének megvalósítását tűzte ki célul, s amely a világ fővárosának, Germaniának a központjában állott volna, Hitler Steinle egyik litográfiája szolgált: a képen Wagner *Parsifal*jának színpadképe látható a Grál templommal.[370] Joggal nevezte Köhler a Hitler-évtizedet a „színpadi mámor” időszakának.

Filmbeli rakéták

A fényképek úgy hatottak Hitlerre, akár a valóság, vagy még erőteljesebben. Ilyen értelemben Hitler a legjobban tájékozott volt az Egyesült Államokat illetően: „A farmerok elnyomorodtak. Láttam a képeket. Olyan szánalmas, olyan satnya, ami a farmjaikon látható, csupa gyökerét vesztett alak, ide-oda vándorolnak”, jelentette ki egy helyzetmegbeszélésen 1942. március 5-én.[371]

Tanácsadójának, Wagenernek, még kancellárságát és azt megelőzően mondta, hogy fölkereste volna a „hont, hol a citrom virul”: „Személyesen nem ismerem Olaszországot, de az, amit hallok, s az, amit képekben látok róla, fontos és jelentős Itália egy néppé válása szempontjából. Mennyire megváltozott máris Olaszország Mussolini alatt! [372]

Az irodalomban és a filmben azonban Hitler nem csak saját személyével kapcsolatban talált mintákat, hanem számos, a háború menete szempontjából fontos információt is innen merített, például az amerikai hadsereg harci erejének felmérését illetően. „Egy nemrégiben bemutatott filmhíradó, amely Dél-Amerikán keresztül jutott el hozzánk, a két, teljesen motorizált hadosztály gyakorlatairól mutatott képeket; meg kell jegyezni, nevetségesség dolgában nem hagyott semmiféle kívánnivalót.”[373] Hogy Hitler fatális módon alábecsülte a Vörös Hadsereg harci erejét, abban is szerepet játszott egy filmélménye. Von Leeb lovag, vezértábornagy, 1940. augusztus 14-én jegyezte fel Hitler fejtegetéseit, frissen előléptetett marsalljai előtt. „Márpedig Németország mesze fölötte áll Oroszor-

szágnak. A Finnország elleni orosz hadviselésről készült filmben nevetséges képek láthatók."[374]

A rakétagyártást Hitler eleinte nem sokra tartotta. Fogalma sem volt arról, hogy az atombombának és a nagy hatótávolságú rakétáknak az összekapcsolásával majdhogynem a kezében tarthatta már a világ feletti uralom kulcsát. Gúnyosan „peenemündei barkácsműhelyről" és az ott folyó „játszadozásról" beszélt.[375] „Száz vadászrepülőgép és ötszáz tank neki fontosabb egy levegőbe fellőtt rakétánál, amely leggyakrabban ott ér földet, ahol senki sem akarja." Csak egy rakétafellövés impozáns filmfelvételei győzték meg Hitlert, amelyeket 1942 októberében Wernher von Braun vetíttetett le neki. „Egy rövid bevezetést követően a termet elsötétítették, és a vásznon egy színes film képsorai kezdtek peregni, amelyen Hitler életében először figyelhette meg azt a felemelő látványt, ahogyan egy nagy rakéta a magasba emelkedik, majd eltűnik a sztratoszférában."[376] A látottak olyan nagy hatással voltak rá, hogy von Braunt professzorrá neveztette ki, támogatta a további rakétaépítést, és az új rakétákat népe előtt a háború sorsát eldöntő csodafegyverként magasztalta.

Egyik hibás döntését, azt, hogy nem rendelte el az Me 262-es sugárhajtású vadászrepülőgép sorozatgyártását, csak egy újságcikk olvasása után hozta helyre. Ez a repülőgéptípus a maga 800 km/órás végsebességével az ellenséges bombázók számára fenyegetést jelenthetett volna. Hitler csak akkor hozott döntést a vadászrepülőgép gyártásáról, amikor az egyik újságban az ellenséges sugárhajtású vadászrepülőgép-kísérletekről olvasott.[377]

„Amikor [1944.] június 12-én Hitler elsietett parancsára lóhalálában elindították az első V–1 rakétákat, szervezési hibából csak tíz repülőtest került bevetésre, és csak öt érte el Londont… Hitler… már azon volt, hogy leállíttatja ennek a – mint vélekedett – elhibázott repülőbombának a gyártását. Amikor azonban a birodalmi sajtófőnök elé tette a londoni sajtó szenzációsan tálalt, eltúlzott beszámolóit a V-l hatásáról, Hitler hangulata megváltozott, Most már bővített termelést követelt." [378]

Az utópia megvalósítása

A gondolatokat reverzibilitásuk jellemzi. Az elvileg visszafordíthatatlan cselekedetekkel ellentétben, részben vagy egészben visszavonhatjuk, elfeledhetjük, vagy továbbfejleszthetjük őket. Hitler „ideológiai metaforáiból" ellenben (ahogyan Broszat nevezte őket) hiányzott a kötelezettség nélküliség, a gondolatok játéka, mindenekelőtt azonban a visszafordíthatóság. Halálosan komolyan vette eidetikus bevésődéseit: számára azok kötelező erővel bírtak és fel-rúghatatlanok voltak.

A valóság és az irreális világ közötti határvonal eidetikus egybemosódása bizonyos mértékig magyarázatot ad a holokausztra. A zsidók kiirtásában ugyanis megfigyelhető, ahogyan antiszemita frázisok a civilizált értelem számára felfoghatatlan módon szó szerinti alakot öltenek.

A nemzetiszocialista diákok által 1933. május 1-én rendezett könyvégetés elsőre nem volt más, mint egy ifjúsági-forradalmi szellemi magatartás megnyilvá-

nulása, vagyis önmagában még nem olyan eseménysor volt, amely utalt volna a későbbi vészkorszakra. Hitler képzeletvilágában ugyanakkor, ahol jelkép és cselekedet között hiányoztak az alapvető civilizációs fékek, gátlások, mi több, még a kettő megkülönböztetése is, a könyvégetés kicsiben végrehajtott megsemmisítés volt, amely a voltaképpeni megsemmisítést szimbolizálta. Vondung ebben az összefüggésben beszélt „jelkép és cselekvés szűkmenetéről".[379]

A maga eidetika által meghatározott, felfogásmódjában Hitler nem látott lényegi különbséget a fejben megfogalmazódott terv és annak megvalósulása között, ami más emberek számára magától értetődő dolog. Az utópia realizálása számára nem a csillagokban állt megírva, hanem kézzel fogható távolságra ott volt a szeme előtt. „Hitler bizarr intellektuális alkatát ugyanis", mint Joachim Fest felismerte, „jellemzi az is, hogy semmitől sem riadt vissza, ami egyszer megfogalmazódott a fejében, és számára nem létezett határ gondolkodás és tett között, ami pedig nem utolsó sorban a civilizált lények egyik legfőbb ismérve."[380]

Épp azon oknál fogva, mert Hitler hallgatóságában a műveltebbek és értelmesebbek számára természetes volt a fikció és valóság, vágy és annak fáradságos megvalósítása közötti különbség, beszédeit hosszú időn át nem vették komolyan. Érvelését amolyan modoros stílusként fogták fel, és legyintettek rá. Nem sokkal azután, hogy Hitler kancellár lett, 1933. február 3-án báró Kurt von Hammerstein-Equord tábornok házában rövid szónoklatot intézett a hadsereg és a haditengerészet parancsnokaihoz, amelyben „új élettér meghódításáról és annak kíméletlen germanizálásáról" esett szó (Curt Liebmann altábornagy jegyzőkönyve). A hallgatóság közel sem rémült meg annyira, mint azt ma gondolnánk. „Az ellenzék Hitler harcias és brutális eszmefuttatásaival szembeni nyilatkozatairól mit sem tudunk."[381] Egynémelyek szemlátomást úgy hagyták el a társaságot, hogy mély benyomást gyakorolt rájuk a kancellár „erős akarata és eszméktől áthatott lendülete". Mások, mint Fromm alezredes, azzal a megjegyzéssel csitították a felmerülő kételyeket, hogy „a mértéktelen tervek majd csak megbicsaklanak a kemény valóságon, és józan mértékűvé zsugorodnak össze." Akadtak olyanok is, akiknek Schiller szavai jutottak eszébe: „Stets ist die Sprache kecker als die Tat" („Mindenkor merészebb a szó a tettnél", *A két Piccolomini*, I. felv. 3. jel.).

Hitler bécsi szobatársa, Kubizek számolt be arról, hogy Hitler már tizenhat évesen is, közös sétáik során tántoríthatatlanul azon volt, hogy a szülőváro-sának tekintett Linzet átépítse. „Ez a ház nem jó helyen áll", jelentette ki az ifjú fantaszta, és kísérője így emlékezett vissza: „Néha teljesen összezavarodtam, magam sem tudtam eldönteni, hogy valóban létező házról beszél-e, vagy olyanról, amelyet majd fel kellene építeni. Számára ebben nem volt különbség, csak másodlagos jelentősége volt annak, hogy a ház valóban áll-e."[382]

Miközben az ésszerűen gondolkodó kortársak megmosolyogták a fantaszta Hitlert, reálisnak felfogott utópiáival nagy hatást gyakorolt az olyannyira fellelkesített rajongóira, mint a későbbi birodalmi ifjúsági vezetőre, Baldur von Schirachra, aki a háború után így emlékezett vissza: „Épp ez volt az, ami Hitlerben annyira megfogott, nevezetesen, hogy bár akkoriban korántsem volt még hatalmi pozícióban, elgondolásában már szerepelt Németország hegemón helyzete, s

önmagában mindenképpen a nagy világhatalmak partnerét látta, bizonyos értelemben pedig gyakorlásképpen, terepasztalon való játékként, végigzongorázta a világ fölötti uralom összes kérdését."[383]

Hitlernek a parancsaiban is keveredtek a kényszeres képzetek a valósággal. Különösen, ha dühbe gurult, akkor fenyegetőzött, átkozódott, sőt, olykor megsemmisítésekről is rendelkezett. Az ilyen parancsai kamaszosan erőfitogtató jellegűek. Lehetséges ugyanakkor, hogy adottságai alapján úgy gondolta, elegendő elátkoznia valakit, s ezzel máris megpecsételi annak sorsát. 1933 nyarán a regionális SA-nak még voltak vad koncentrációs táborai, amelyekben a porosz Gestapo-főnök, Rudolf Diels szemlét kívánt tartani. Az SA megtagadta a belépést. Hitlernek kellett elsimítania a konfliktust, a parancsa így hangzott: „Tüzérséget kérni a hadseregtől, és kíméletlenül szétlőni a tábort!" Felmerül a kérdés, „mennyire lehetett komolyan venni Hitlernek az ilyen őrjöngő érzelmeit."[384]

Dielsnek köszönhetően ismerünk Hitler kancellárságának első évéből további parancsokat, ő jegyezte fel a retorikus kérdéseknek, átkozódásoknak és a parancsoknak különféle keverékformáit: „Miért is él még tulajdonképpen ez a Gregor Strasser? … Csak nem akarnak ennek a bűnöző Thälmann-nak még egy pert is a nyakába akasztani?" Vagy: „Nem értem, miért engedték futni ezt a Stennest?" Diels úgy vélte, a homályos nyelvi forma mögött már akkoriban is „egyértelmű halálos ítéletek" húzódtak meg. A Harmadik Birodalom tragikumához tartozik, hogy Hitler dühkitöréseit, amelyek során népeket átkozott el, városokat tett a földdel egyenlővé, vagy gondolatban egész népcsoportokat telepített át, s amelyeket uralma kezdetén, kisiklásmegnyilvánulásoknak tartva őket, mesz-szemenően figyelmen kívül hagytak, vagy legrosszabb esetben is csak vonakodva, ímmel-ámmal vettek tudomásul, végül, a háború utolsó szakaszában a „Führer akarataként" szó szerint végre is hajtották.

Világnézetének korán rögzült elemei, felfogása a fajokról, valamint a faji tisztaság, az életerő és a kultúra összefüggéséről", nem pusztán „általános, esetleg merőben elvont vélekedések voltak", ismerte fel Messerschmidt.[385] Hitler hajlamos volt arra, hogy a „hipotéziseket politikai realitásként vonja be számításaiba."

Az egyértelmű utasításokhoz szokott hivatalnokok nehezen birkóztak meg Hitler némiképp dodonai kijelentéseivel. Az államtitkár Ernst von Weizsäcker így írta le azokat az új képességeket, amelyeket Hitler munkatársainak ki kellett fejleszteniük magukban: „A minisztériumoknak most azon kellett ügyeskedniük, hogy kihasználják a megfelelő órát vagy pillanatot, amikor Hitler olykor csak egy odavetett fél mondattal hozott döntést, amely aztán »a Führer parancsaként« kezdte meg a maga útját."

Hitler eidetikus vonásokat mutató elvei nem csak „axiomatikus szilárdsággal" rendelkeztek, de jellemző módon részletekbe menően rögzültek is. Ennél fogva híján voltak minden kísérleti jellegnek, a gondolati játékokhoz semmi közük sem volt. Hitler konkrét kiindulási pontokat adott, és egyszerű megoldásokat. Eszméit a tömegek is megértették. Tetteinek gondolati alapja mindenkor archaikus maradt. A problémamegoldásra minden esetben ugyanazt a primitív mechanizmust alkalmazta, függetlenül attól, hogy bel- vagy külpolitikai kér-

désről volt-e szó. Hitler amúgy is meg volt győződve arról, hogy mindenhol ugyanazzal az ellenséggel néz farkasszemet.

Hitler egységesítő hajlama nem csak azt eredményezte, hogy bármely problémát morális kételyek nélkül bedarált, és meg is volt győződve arról, hogy mindennek alá kell rendelődnie az ő akaratának, de már a mérlegelésnek első pillanataiban eidetikusan fixálódott a konkrét esetre. Különösen jól érzékelhető volt ez építészeti terveiben, ahol részleges elgondolásait vázlatfüzetekben rögzítette, de nem volt más a helyzet a politikai elgondolásai terén sem, habár ott az események tervezett menetét nem tudta grafikusan megjeleníteni.

„Berlin, München, Nürnberg és más városok építészeti terveit Hitler a legapróbb részletekig kidolgozta, még mielőtt hatalomra került volna. A megvalósítás számára vitathatatlanul magától értetődő dolog volt. Nem kellett más hozzá, csak egy rövid parancs." Hogy ezt a parancsot mikor adhatja ki, amihez már nem volt szüksége további megfontolásokra, az persze bizonyos körülményektől is függött. Hitler megbízott a maga „zseniális improvizációs tehetségében".[386]

Henriette von Schirach elárult néhány részletet Hitler terveivel kapcsolatban, ahogyan Németországot egy győztes háborút követően átalakította volna.[387] Weimart és Nürnberget gigantikus építményekkel tűzdelte volna tele, a Chiemsee partján pártegyetem épült volna, Braunschweig pedig az ifjúsági vezetőképző akadémiának adott volna otthont (a több méter magas, fémből készült figurák már készen is álltak, ezeket kellett volna az épület tetejére erősíteni). A Richard Wagner-kút, amelyet Lipcse városának kívánt ajándékozni, gipszmodell formájában már ott várakozott egy kiefersfeldeni műhelyben, s arra várt, hogy Hipp professzor márványból kifaragja… Ezek a tervek nemcsak az agyában fogalmazódtak meg, hanem legtöbb esetben az utolsó ajtókilincsig teljesen kidolgozva ott feküdtek Hitler építészeinek fiókjaiban."

A holokauszt is – miként Germania főváros terve – egy ilyen, bármikor felidézhető, eidetikus ősképzetből alakult ki, amelyet kezdettől fogva át- meg átszőttek konkrét részletek. Már a *Mein Kampf*ban is felmerült a gáznak gyilkos fegyverként történő bevetése. Az 1939. január 30-án mondott elborzasztó Reichstag-beszédben új elképzelésként adódott hozzá, hogy nem csak meghatározatlan számú zsidót kell elpusztítani, de egész Európából ki kell irtani a zsidó fajt. A pontos kivitelezést Hitler ez esetben is az építészeire bízta – az iszonyat építészeire. A politikában még az építészeti terveinél is kevésbé volt képes teljes, megvalósítható tervek készítésére.

Hitler azonban itt is tisztában volt egyik-másik részlettel. Így ötlött fel benne a gondolat, hogy a zsidó transzportokat a Dunán, a Fekete-tengeren és a Dnyeperen egészen a Pripjety mocsárvidékéig hajóval bonyolítsa le, hogy ezzel is kímélje a sínkapacitást.

Hitlernek a részletek iránt megmutatkozó, a megszállottságig elmenő érdeklődése már az újságíró Rudolf Dielsnek is feltűnt.[388] A birodalmi kancellár 1933-ban „részletekbe menően pontossággal és gazdag fantáziával" ecsetelte neki, hogyan viselkedne egy merénylő, aki őt szemelte ki magának. „Egy szép napon aztán egy egészen ártatlan külsejű férfi költözik majd be a Wilhelmstraße egyik tetőtéri lakásába. Mindenki nyugalmazott középiskolai tanárnak nézi. Derék

néptárs, szarukeretes szemüveggel, hanyagul borotvált, borostás arccal. Soha, senkinek nem fogja megengedni, hogy betegye a lábát szegényes szobájába. A legnagyobb lelki nyugalommal építi majd be a fegyverét, és félelmetes türelemmel fogja célirányzó távcsővel óráról órára, napról napra kémlelni a Birodalmi Kancellária előtti erkélyt. És aztán – folytatta dermedt szemekkel –, aztán egy szép napon elsüti a fegyverét." Saját öngyilkosságát is hetekkel korábban sajdító részletességgel játszotta végig gondolatban. „Hitler csak arról beszélt, mi a legcélravezetőbb módja annak, hogy az ember önkezével vessen véget életének. Komor színekkel ecsetelte, mi fog történni velük, ha az oroszok karmaiba kerülnek. Hitler a legapróbb részletességgel taglalta, mi lenne a jobb: az, ha az ember főbe lövi, vagy az, ha megmérgezi magát, vagy esetleg az, ha felvágja a saját ereit?"[389] „A véget nem érő fecsegés az őrületbe kergette a titkárnőket."

Már Gustl Kubizeknek is feltűnt Hitlernek az a sajátossága, hogy különösen realisztikusan, részletekbe menően tudta leírni azt is, ami nem valóságos, vagy csak a képzelet szüleménye, és mindezt úgy is kezelte, mintha valóban észlelte volna, nem pedig úgy, mint amit elképzel vagy kíván magának valaki. Az átlagemberek között akadnak olyanok, akik éppenséggel elfantáziálgatnak arról, mihez kezdenének egy lottónyereménnyel, hogyan mondanák meg a főnöküknek végre egyszer velősen a véleményüket, majd ezt követően hogyan terülnének el hanyagul a nyugágyukban valahol a trópusokon, a tengerparton, pezsgőt kortyolgatva, és sötét bőrű szépségek hogyan töltenék újra és újra kiürülő poharukat.

Hitler azonban szilárdan hitt abban, hogy nyerni fog, és dührohamot kapott, ha történetesen veszített. Ugyanakkor ez esetben sem a valószínűség-számítás, hanem egy igazságtalan, fenyegető és korrupt rendszer áldozatát látta magában, amelyet meg kell reformálni, s amely ellen mindenképpen fel kell venni a harcot. Mindamellett a magának való különc vágyálmaiban nem életkorának megfelelő, heteroszexuális módon jelentek meg attraktív nőszemélyek, hanem egy „kiválasztott baráti körről" fantáziált. „Már egy lottósorsjegy vásárlása is „a virtuális valóság állapotát idézte elő benne".[390] Hetekkel a döntő sorshúzás előtt nagystílű lakásáról beszélt, amelybe majd egy úri ház második emeletén költözik a Duna partján, már a bútorokat, szöveteket és a dísztárgyakat is kiválasztotta, és az álmélkodó Gustlnak eljövendő életéről áradozott: kizárólagosan a művészetnek fogja szentelni egy olyan háztartásban, amely – vezetését egy „idősebb, kissé már őszülő, de hallatlanul előkelő hölgyre" bízná – ünnepélyes fogadások színhelye lenne egy „válogatott, jó kedélyű, baráti társaság számára".

Amikor Hitler a világuralommal kapcsolatos terveket szövögetett, akkor sem engedte meg magának egy új képzetvilág kialakításának luxusát. Erre képtelen volt. Aligha lehet komoly beszélni arról, hogy Hitler „a világ fölötti uralmat akarja megragadni", vélekedett Wendt, „ehhez elszórt megjegyzései a hosszú távolságú bombázógépekről meg Nyugat-Afrikáról túlságosan is ködösek és utópikusak." Messerschmidt „képek és víziók mitikus csoportjáról" beszélt.[391] Hitler tervei mások számára nem csak nehezen érthetők voltak, hanem mindenekelőtt nehezen besorolhatók is. Elgondolásai kivétel nélkül összefüggéstelenek voltak, s mint Wendt mondta: ködösek és utópikusak.

De mint korábban, itt is: plasztikus részletek iskolai atlaszok színvonalán. Az USA bombázására az Azori-szigetekről kiindulva kerülne sor. Hitler a maga politikájában – mint azt 1940. február 10-én a Wehrmacht csapatparancsnokai előtt kijelentette – „egy már önmagában is meglévő terv megvalósítását" látta ugyan, de e programok abban a leegyszerűsített formában, ahogyan lelki szemei előtt lebegtek, soha nem voltak igazából realizálhatók. Mindig rászorult szolgálatkész végrehajtókra, akik utópiáját élettel töltötték meg. Ez utóbbiak a legteljesebben kapcsolódhattak voltaképpeni vízióinak plasztikus részleteihez.

Ezért lehetetlen megállapítani, hogy a holokauszt terve voltaképpen mikor is született meg. Hitlernek 1939. január 30-án már minden bizonnyal megjelent valami „végső megoldásra" emlékeztető a képzeletében. Ugyanakkor Ádámnak is igazat kell adnunk, aki aligha tartja elképzelhetőnek, hogy „ebben az időpontban az SS-ben már gondoltak a bevetési csoportokra és Auschwitzra. Ennek a minden megfontolást nélkülözve propagált megsemmisítésnek a méreteiről feltehetően az SS köreiben, sőt még Hitlernek a fejében sem voltak pontos elképzelések."[392]

2.4 A kettős Hitler

Az eidetikus Hitler nem csak, hogy két világban élt, de két viselkedésforma is a rendelkezésére állt: az egyik a normális alkalmazkodás jegyeit mutató hétköznapi volt, a másik az, amelynek révén másoknál közvetlenebbül volt hozzáférése a tudattalan forrásaihoz. Célzatosan tudott eljutni az önkívületi állapotig, tudatosan vetette be a düh és a felindultság eszközeit, hogy partnereire (Schuschniggra, Hachára vagy a tábornokaira) hatást gyakoroljon. „Ha Hitler dühbe gurult, úgy tűnt, teljesen elveszítette az önkontrollját. Az arca foltossá vált, és megduzzadt a méregtől. Teli torokból üvöltött, éktelen szitkok hosszú sora hagyta el a száját, vadul hadonászott a karjával, az öklével pedig az asztalt vagy a falat verte. És ahogy kezdte, egyik pillanatról a másikra úgy is fejezte be: ilyenkor lesimította a haját, megigazította a gallérját, és ismét a megszokott hangon beszélt."[393]

Paul Schmidt a külügyminisztériumból 1935. március 25-én tolmácsolt először Hitlernek. A tárgyaláson Hitler két beszélgetőpartnere Sir John Simon, brit külügyminiszter, valamint Anthony Eden volt. „Litvánia említésekor Hitler az egész megbeszélés alatt először kelt ingerülten ki magából: »Litvániával nem akarom, hogy bármi dolgunk is legyen!«, üvöltötte dühödten villódzó szemekkel. Váratlanul, mintha másik emberré változott volna… a hangja rekedtessé vált, az r hangokat megpergette, a keze pedig ökölbe szorult, miközben a szeme villámokat szórt. »Semmi szín alatt nem fogunk paktumot kötni egy olyan állammal, amely lábbal tiporja a német kisebbséget«. Amilyen gyorsan jött a vihar, olyan hamar le is csöndesedett." [394]

Hitler hasonló viselkedéséről számolt be Alsó-Bajorország egykori körzetvezetője, Otto Erbersdobler. 1929 márciusában történt: „Először üdvözöltem Hitlert, és említettem neki, hogy megbeszélésem lesz Himmlerrel. Mire ő ezt válaszolta: »Nyugodtan maradjon csak itt, foglaljon helyet. Mindjárt kész vagyok.« Ezután fenyegetően odaállt Pfeffer (az SA akkori parancsnoka) elé, és írd és mondd, tíz percen át megállás nélkül üvöltött vele, amúgy is teljesen egyértelmű fejtegetéseinek az asztalra mért erőteljes ostorcsapásokkal adva nyomatékot. Kikéri magának, hogy személyes rendelkezéseit bárki is önhatalmúan megváltoztassa. Ő maga is tudja, hogy vasúttal olcsóbban jön ki. A jelen esetben azonban a propagandisztikus cél állt az előtérben, és az SA emberei, ha teherautókon végigkocsikáznak a különböző helységeken, a lakosságra mindenképpen egészen más hatást gyakoroltak volna, mint egy maroknyi kis csapat München kőrengetegében… Pfeffer anélkül, hogy akár az arcizma is rezdült volna (mindössze hol elvörösödött, hol meg holtsápadttá vált), meghallgatott mindent. Majd végül: »Megértettük egymást, Parteigenosse von Pfeffer?« Ez utóbbi vigyázzba állt, Hitler pedig kezet nyújtott neki. Ezt követően a legteljesebb nyugalomban, mosolyogva felénk fordult. Este velünk akart jönni a színházba, így megbízta Himmlert, hogy szerezzen jegyet a *Charley nénjé*re."[395]

Sefton Delmer brit újságíró feltételezte, hogy Hitler rendelkezik a „teljes önuralom" képességével, aminek segítségével szabályozni tudja másokra gyakorolt delejes hatását.[396] Nincs még egy olyan államférfi, akinél ekkora ellentétet

érzékelt volna a nyilvánosság előtt megjelenő és a magán személyiség között, mint Hitlernél. Delmer számolt be arról, hogy Hitler az 1932-es, Németország fölötti repülése során teljesen tudatosan, szántszándékkal váltott „ideomotoros sebességfokozatot". A repülőgépen, kísérői társaságában úgy viselkedett, mint bármely átlagos kispolgár, amikor azonban a repülőgép földet ért, ismét a másik Hitler állt előttük. „A szeme tágra nyílt, olyannyira, hogy a fehérjét is látni lehetett benne, és »fényleni« kezdett… A fény a szemében a Megváltó ragyogása volt, akinek küldetése, hogy Németországot kivezesse a napfényre."

A történész Karl Alexander von Müller írta le Hitler egyik beszédét a Lövenbräukellerben a müncheni Stiglmaierplatzon: „Egészen más ember volt ez, nem az, akivel itt-ott magánházakban találkoztam. Sovány, halovány vonásaiban mintha valami fojtott düh gomolyogna, kiguvadt szemei, amelyek jobbrabalra forogtak, akárha ellenségek után kutatnának, hogy lecsapjanak rájuk, jeges lángokat szórtak. A tömeg lett volna az, amely ezt a titokzatos erőt adta neki? Vagy őbelőle áramlott az erő a tömegek felé?"

Hitler írásbeli megnyilatkozásaiban, mindenekelőtt a *Mein Kampf*ban, két, eltérő stílusréteg különböztethető meg. Az egyik síkon önismétlésekbe bocsátkozik, szitokáradatba bonyolódik, elveszíti a fonalat, egyik témáról a másikra ugrál – így aztán például bécsi időszakának bemutatása homályban marad. Valamivel világosabb müncheni katonaideje, a Rajna menti útja és az Yper melletti lövészárkokban kialakult helyzet. Ugyanakkor a két kórházi tartózkodás leírása ismét szétfolyóvá válik. Hitler visszaemlékezéseiből azt sem tudjuk meg, pontosan hogyan zajlott a Feldherrnhalléhoz vezető menet.

Joachim Fest Hitler stílusában „metaforikus sokértelműséget" vélt felfedezni.[397] Ugyanakkor ez a sokértelműség inkább a meghatározatlanság tartományában ragadt. A *Mein Kampf* semmiképpen sem „a háború, a tömeges megsemmisítések és a világuralom vagy pusztulás feltétel nélkül folyó játéka mellett hitet tevő, leleplező vallomás, miként azt nem egy fontoskodó történész utólag állította." Mindenképpen pontosabb olvasásra és nagyobb előrelátásra lett volna szükség ahhoz, „mint amit nyilvánosság valaha is az efféle dolgoknak szentelt, hogy a túlzsúfolt, az autodidakta minden ügybuzgalmát bevetve készült szóhomlokzat mögött felismerjük az ebbéli szándékokat."

Szükségesek lettek volna ugyanakkor a pontosabb pszichológiai szakismeretek is, hogy Hitler eidetikus kényszerképzeteit helyesen osztályozzuk, ezeket ugyanis nem titkolta kimondottan, de a maga agyafúrt módján mégiscsak „utalások formájában adta az emberek tudtára, soha nem rántva le a leplet voltaképpeni radikalitásukról".

Hitler nem csak a maga szándékait kívánta takargatni, de azt is szerette volna leplezni, hogy életének azok a szakaszai, amelyek kevésbé alkalmasak az önstilizálásra, hol és milyen módon zajlottak le, jóllehet velük kapcsolatban is minden részlet hajszál pontosan megmaradt a fejében. Szerepet játszhatott ugyanakkor a fegyelem hiánya is: Hitlernek egyszerűen nem volt türelme a tagolt íráshoz.

A Hitler által írt szövegek bőbeszédű folyondárjából világosan megfogalmazott, szinte kőbe vésett mondatok emelkednek ki. Az olvasónak az a benyomása, hogy váratlanul másvalaki, egy másik hang szól a sorok közül. Vagy hogy a

zavaros firkász hirtelen a gondviselés szócsövévé, az orákulum megszólaltatásának eszközévé válik. Ezek a mondatok gyakran tipográfiailag is kiemelkednek a se vége, se hossza szövegből, és a Harmadik Birodalomban nagy karriert futottak be, szállóigékké avanzsáltak: „Én azonban elhatároztam, hogy politikus leszek." – „Németország nagyhatalom lesz, vagy egyáltalán nem létezik többé." – „Adjatok nekem négy évet, és nem ismertek Németországra." Hitler elmulasztja megindokolni ezeket a kijelentéseit. „Megmásíthatatlan elhatározásom, hogy Csehszlovákiát belátható időn belül katonai akcióval szétzúzom", kezdte hírhedt útmutatását 1938. május 30-án. „Ismét fegyvereket akarunk!" – „A világ nem azért van, hogy a gyáva népeket eltartsa." – „Az államhatárokat emberek húzzák, és emberek változtatják is meg őket." – „Nem létezik olyan szövetség, amelyben nem merül föl a háború gondolata." – Az efféle kijelentésekben Hitler retorikájának csúcsaira jutott, habár – vagy éppen amiatt, hogy – magyarázatuk elmaradt.

Hitler a köszöntésben is két, egymástól elkülönülő viselkedésmódot ismert. A teljes Hitler-köszöntést a rézsútosan előre nyújtott karral csak hivatalos alkalmakkor használta. A kevésbé ünnepélyes érintkezésben mindössze annyit tett, hogy jobb karját egy pillanatra a magasba lendítette.

Eidetikus adottságaiban megalapozott kettős természete nehezen átláthatóvá tette Hitlert. Speer, aki igazán sok időt töltött el mellette, spandaui börtönében 1965. május 4-én az alábbiakat jegyezte fel róla: „Az elmúlt, emlékektől terhes napokban eltűnődtem rajta, miként is jellemezhetném Hitlert ma, húsz év után. Nos, azt hiszem, erre a kérdésre kevésbé tudok megfelelni, mint valaha, és akármennyit töröm a fejem: a nehézségek csak fokozódnak, Hitler alakját egyre kevésbé sikerül megragadnom… Csak két olyan fogalom ötlik fel bennem, amely, mintegy a fenti ellentmondások közös nevezőjeként, egész jellemére érvényes: átláthatatlan volt és őszintétlen."[398]

Hitler felemelkedése alábecsülésének története volt. Nem látták meg benne a másik, a rejtőzködő, a kíméletlenül a maga célját követő Hitlert, aki kifogyhatatlan energiájával képes volt a világot egy elvakultságában szükségesnek és elkerülhetetlennek tartott háborúba belerángatni. Egész politikai pályafutása során ugyanis – és nem csak annak utolsó szakaszában, amikor injekciókkal tartotta magát karban, és a nap huszonnégy órájában, folyamatosan megsemmisítő háborúját vívta –, a rendetlen homlokzat mögött valójában egészen rendkívüli célratörés rejtőzött. Azon kevesek egyike, akinek feltűnt Hitler második természete, a hadseregsegédtiszt Hoßbach volt: észrevette, hogy a notóriusan pontatlan Hitler minden fontos, hivatalos alkalommal feddhetetlen pontossággal, sőt aggodalmasan a kitűzött időpontban jelent meg. A számos jelentéktelen terminussal ellentétben ezekben feltételezhetően életcélja megvalósításának szükségszerű lépcsőfokait látta.

2.5. Társadalmi következmények

A nácik mint imitátorok

Annak, hogy Hitler viselkedését és világképét eidetikus beállítottsága határozta meg, történelmi következményei lettek. Eleinte személyes ideológiáját csak pártjára erőszakolta rá, később az egész népre. Különösen a külpolitikát illetően kell voltaképpen Hitler politikájáról, nem pedig nemzeti szocialista politikáról beszélnünk, javasolta Messerschidt.

Mint ahogyan Hitler is mindazt, amit máshonnan másolt, teljesen a magáénak tűntette fel, sőt, meg sem tudta már később különböztetni, mi az, amit magába szívott, és mi az, ami valóban az övé – ráadásul az imitációt még alkotó természetűnek is tartotta –, ugyanúgy a nácik is olyan meggyőzően másolták példaképeiket, hogy az emberek mindennek bennük látták a voltaképpeni kiagyalóit. A nácik és az olasz fasiszták között, akik őket megelőzően kerültek hatalomra, „félig-meddig leplezetten vívott harc folyt az elsőszülött jogáért".

Mindamellett az első nagy másolás alaposan félresikerült Hitlernek, aki ekkoriban még szívesen vette, ha „német Mussolini-nek" titulálják. A „Marsch auf Berlin", amellyel a „Marcia su Roma" mintájára 1923 novemberében magához akarta ragadni a hatalmat, „Marsch auf die Feldherrnhallé"-vá zsugorodott, a bajor rendőrség golyózáporában pedig mindjárt csúfos véget is ért.

Az alábbi eset jól példázza, hogy Hitler az egyszer már érzékelt részleteket milyen pontossággal képes volt megtartani emlékezetében, s ezeket később milyen sikerrel alkalmazta a politikában: Hitlerjugendjét azzal az elvvel lelkesítette, hogy „Az ifjúság vezeti az ifjúságot", ami nagy visszhangra talált a felnövekvő nemzedék soraiban. Mivel korábban hozzászoktak, hogy tanáraikat és szüleiket a tekintélyelv alapján fogadják el, és tartsanak tőlük, csodálták és tisztelték vezetőiket, akik náluk mindössze néhány évvel voltak idősebbek.

Hitler ezt a nevelési elvet birodalmi ifjúsági vezetőjétől, Baldur von Schirachtól vette át, aki a maga részéről a Bad Berka-i erdei nevelőintézetben ismerkedett meg vele. Itt a nevelés a reformpedagógus Hermann Lietz eszméi alapján folyt, és az egyik ilyen új elv a következő volt: Az ifjúságot az ifjúság vezeti.

Egyáltalán, a Hitlerjugend számos sikeres módszere máshonnan történt átvétel volt. „Schirach a maga Hitlerjugendje számára sok jelképet másolt le a Bündische Jugend elnevezésű ifjúsági mozgalomból, amelyekről tudta, hogy a gyermekeket lelkesedéssel töltik el: ilyenek voltak a zászlók, a jelvények és a kirándulótőrök, de ide tartoztak a nyomkövetés, a sátortáborozás és a zenés vagy fanfáros felvonulások is." [399]

A párt más tagozataira is jellemző volt a másolás. Még az SS is, amelyet pedig fegyelmezettsége és kegyetlensége okán sokan egyedülállónak, és jellegzetesen náci képződménynek tartottak, bizonyos mintákat követett. A vakfegyelem a keménységnek olyan formája volt, amelyet legelőször a jezsuitáknak tulajdonítottak; az ő szervezetük kivívta a halálfejes „rend" csodálatát. Az SS hűségesküje: „Meine Ehre heißt Treue" (A becsületem a hűség), nem egyéb a francia idegenlégió markáns jelszavának: „Honneur et fidélité" (Becsület és hűség) utánérzeténél. Ez a XIX. századból származó példakép a légiósoktól az öncélú

áldozatot követelte meg, nemkülönben egy olyan harcmodort, amely sem az ellenfélre, sem a harcban álló saját életére nem volt tekintettel.

Broszat egyenesen a nemzeti szocialista világnézet „parazita jellegéről” beszélt. „Az arisztokrata úri rend elit fogalmából az »úri faj vérvonalbeli nemessége«, az Isten kegyelméből való fejedelmi hatalomból népszavazás által választható népvezér, az alárendelt alázatból a nemzet tevőleges engedelmeskedése lett.”[400] A náci ideológia lényege, a fajelmélet, a „polgári vulgárfilozófiából” eredeztethető. Nem „tudatosan átvett tanokról és elméletekről” van szó, ellenkezőleg: ezek már afféle konglomerátummá süllyedtek le, „anonimmá” váltak, és „elérték a bomlásnak egy bizonyos fokát”. Hitler alapvető meggyőződése a „polgári gondolkodásnak erről a trágyadombjáról” származik.[401] Ámde az eidetikus Hitler nem sokat teketóriázott, az átvett gondolatmeneteket teljes egészében úgy állította be, mintha azok saját tapasztalatainak és megfontolásainak gyümölcsei lennének. Már a felszíni szemlélet is megmutatja – olvashatjuk az önjelölt természettudósnál – „a természet élni akarásának számtalan kifejeződési formáját jellemző, majdhogynem örökérvényű alaptörvényt, ami a fajfenntartás és a szaporodás önmagukba zárt alakzatait mozgatja. Minden állat a saját fajtársával párosodik. A cinege a cinegével, a pinty a pinttyel, a gólya a gólyával, a mezeiegér a mezeiegérrel, a háziegér a háziegérrel, a farkas a farkassal.”

Hitler pszichológiai felfogását egészen egyoldalúan Gustave Le Bons egy könyve alakította. Az autodidakta oldalról oldalra végiglapozta *A tömegek pszichológiá*ját, és a lényeg tekintetében helyesen is értelmezte. Igaz, itt is úgy gondolta, hogy a könyv alapszemléletével, amelyet villámgyorsan a magáévá is tett, megtalálta a Bölcsek Kövét. Le Bons felfogását saját jól bevált politikai eszközeként tüntette fel. Nincs egyébre szükség, mint hogy leleményes szónokként rákényszerítsük a befolyásolható és női elvnek felfogott, tagolatlan tömegekre saját akartunkat, és máris szabad az út a hatalomhoz.

A gazdaság ideológiája is a gyors olvasás és a gyors felfogás eredménye volt, amit aztán Hitler saját gondolati teljesítményeként hirdetett, sőt, ami nemzeti szocialista dogmává vált. A *Mein Kampf*ban Hitler oldalakon át azt taglalta nagy tudálékossággal, hogy a Versailles-i szerződés által területeket vesztett Németországban csak a reagrarizálás biztosíthatja az ország lakosságának élelmiszer-ellátását, az exporttörekvések fokozása nem vezetne eredményre. Márpedig ez a tétel sem volt valami eredeti, hiszen a legteljesebb mértékben megfelelt az akkoriban uralkodó nemzetgazdasági doktrínáknak, Hitler csak szajkózta őket. [402]

Hitler szívesen tett úgy, mintha gazdaságpolitikai tantételeit a gyakorlati élet alapján ő maga okoskodta volna ki. „Ebben olyannyira messze merészkedett, hogy a »money doesn't matter« doktrínát, amely a harmincas évek Schacht-féle jegybankpolitikára volt jellemző, …a legnagyobb lelki nyugalommal saját, a tudományos gazdaságtannal ellentmondásban álló tapasztalati felismeréseként állította be.”

Hitler a maga álláspontját nem csak komoly tudományos elméletekből merítette, még ha azok támadhatók voltak is, de igencsak kérdéses forrásokra is visszanyúlt. Azon meggyőződése, hogy a fajok keveredése szükségképpen vonja maga után a világ hanyatlását, népszerű utópikus regényekből származott.[403]

„Miközben az USA-ban a pernahajder félvér Tom-Tom a szocialisták és az anarchisták támogatásával a csőcselék uralmát valósítja meg", olvashatjuk ott, „Németországban nem csak az élet akarása érvényesül, de a hatalom akarása is."

Vidéki tenyésztelepekről esett szó ezekben az alsóbb irodalmi kategóriákba tartozó művekben, a nemzés hősöket megillető előjogáról, a megtisztulásként értelmezett tömeges halálról. Egy olyan hős, mint az „ifjú Arbrand", a nép megmentőjévé válik azáltal, „hogy megalapítja Hermann fiainak titkos társaságát, amelynek legfőbb célja az északi germán népek uralmának megvalósítása a földkerekség valamennyi többi népe fölött." Ezekből a forrásokból táplálkozott a *Mein Kampf*. „Ez a könyv csupáncsak összevagdosott számos, már régóta vitatott német nemzeti és német szociális elgondolást, mindezt azonban harcos élménybeszámoló formájában adta elő, aminek folytán az addig messzemenően elméleti és regényszerű, népi, »völkisch« eszmények első ízben nyertek az életből merített, valós jelleget."

„A népközösség eszményében, a Hitler-mozgalom ideológiai konglomerátumának szinte összes alkotóeleméhez hasonlóan, nem volt semmi eredendően nemzeti szocialista. A fogalmat a húszas évek elejének ifjúsági mozgalma és neokonzervativizmusa vezette be a politikai szóhasználatba, amit aztán a náci propaganda sok más konzervatív és nacionalista jelszóhoz hasonlóan elorozott.[404]

Feltűnő, hogy a nácik milyen gátlástalanul másolták politikai ellenfeleik elgondolásait is. Két leglátványosabb sikerüket azzal érték el, hogy elődeik programjait, akik ellen vehemensen harcoltak, lényeges változtatások nélkül átvették. Az autópályatervek a legutolsó részletekig kidolgozva ott feküdtek az íróasztalfiókokban. Hitler munkaalkalom-teremtési rendeletei „lényegüket tekintve azoknak a programoknak további kidolgozására korlátozódtak, amelyeket már a Schleicher-kabinet eldöntött."[405]

Még ősellenségeiket, a kommunistákat is szemérmetlenül utánozták. A marxista ellenféltől származtak a pártszervezet meghatározó stíluselemei: „A zászlókhoz átvették a vörös színt, átvették a karszalagokat, amelyeken náluk horogkeresztek voltak, a mozgósító plakátokat, nemzetiszocialista szöveggel látták el a szocialista harci indulókat, és később – különösen Berlinben, Goebbels vezetése alatt – alkalmazták a kommunisták szervezkedési sémáit (utcai és munkahelyi pártsejtek stb.)."[406]

Naplójában 1933. október 1-én Thomas Mann is felhánytorgatta a „mozgalom" konglomerátumszerűségét és szellemi zűrzavarát: „Mindenütt csak kölcsön vesz, azzal sem törődve, hogy ezzel önmagát csapja arcul. A Feldherrnhalle előtt strázsáló, mozdulatlan SA-harcosok közvetlenül és gátlástalanul a Lenin-mauzóleum előtt őrt álló orosz katonákat utánozzák."

Még a koncentrációs táborok megszervezésénél sem átallották a nácik a szovjet példák tanulmányozását és másolását. Rudolf Höß, Auschwitz első parancsnoka, így számol be kivégzése előtt készült följegyzéseiben: „A birodalmi biztonsági főhivatal az orosz koncentrációs táborokkal kapcsolatos jelentésekből terjedelmes összeállítást nyújtott át a parancsnoknak. Ezekben a megszököttek a legapróbb részletekig beszámoltak az ott uralkodó állapotokról és létesítményekről."[407]

Dodd amerikai követ 1933 októberében kijelentette: „A nácik kegyetlenek, de nem alkotó szelleműek." A legtöbb jó ötletet lopták: gazdaságpolitikájukat Walter Rathenautól, a Május elsejét a szakszervezettől, az Aratási Hálaünnepet az Amerikai Egyesült Államoktól, a „Kraft durch Freude" (Erőgyűjtés az öröm révén) közösséget az oroszoktól, a Munkafrontot az olaszoktól, a „Partei-genosse" kifejezést a szociáldemokratáktól. „Még az antiszemitizmus sem az ő találmányuk. Mindössze ők voltak az elsők, akik úgy szervezték meg, hogy hatékony eszközzé válhasson az állam kezében".[408] Az épületek epigonjellegét még Speer is több alkalommal kifogásolta. Lényegében Hitler nem akart mást, mint hogy másolja a bécsi Ring stílusát.

„A parazita utánzásnak ez az ősképe a franciák által feltalált autót irdatlan mennyiségben előállított, hatalmas tömegű, gyilkos harckocsik formájában hasznosította; az amerikaiak által feltalált repülőgépet számszerűen túlméretezett tömegbombázók formájában aknázta ki, az oroszok által kieszelt ejtőernyős trükköt ezerszeresen leutánozta, elorozta még a Mussolioni által kreált »Duce« elnevezést is, belőle lett a »Führer« papagájnév", írta Emil Ludwig.

A munkaszervezés elveit, amelyeket a nemzeti szocialista Munkafront propagált, a cseh Bata cipőgyártól lestek el.

Mindaz, amit Hitler az Atlanti-óceán túlpartjáról tulajdonított el, kevésbé szembeötlő. Az USA egyszerre volt gyakran káromlott, ugyanakkor előszeretettel másolt példa. Putzi Hanfstaengel számolt be egy egészen különleges imitációról: a náci gyűlésekről jól ismert ütemes, tetszésnyilvánító taps mintaképe a Harvard „ra-ra-ra" kiáltása volt, amellyel az amerikai egyetemen a sportcsapatokat buzdították; Putzi lelkesen mesélt főnökének erről a szokásról.

„A »Völkischer Beobachter« (az NSDAP központi lapja) külalakjának kialakítását erősen meghatározta Hitler elgondolása, aki már pártelnökké való fölkapaszkodása előtt törekedett arra, hogy a pártnak legyen saját lapja."[409] „A tördelés részletei is foglalkoztatták, így aztán a VB 1923 augusztusának végén a kelleténél is nagyobb formátumot kapott: ehhez az amerikai újságok plakátszerű hatása szolgált mintául." Viktor Klemperer hívta fel a figyelmet a náci értelmezést kapott amerikanizmusokra a Harmadik Birodalom nyelvhasználatában.[410]

Még a stukáknak is (= Sturzkampfbomber, zuhanóbombázók), amelyek pedig Hitler villámháborújának jelképei, amerikaiak az ősei. Ezt a repülőgéptípust Ernst Udet műrepülő, aki Zuckmayer *Az ördög tábornoka* című színművének modelljéül szolgált, vezette be a német fegyverarzenálba. „Udet 1931-ben az USA-ban egy bemutató repülésen látott a Curtiss cég által repülőgép-anyahajók számára kifejlesztet zuhanóbombázókat… Amikor Göring repülésügyi birodalmi biztos lett, megszerezte a szükséges anyagi forrásokat, amelyek segítségével Udet két hawkot tudott vásárolni."[411] A Technikai Hivatal makacs ellenállásával dacolva Udet keresztülvitte a JU 87-es mintájú, Junker zuhanóbombázó fejlesztését, amely az ellenfél réme lett a lengyelországi és a franciaországi hadjáratban.

Azt megelőzően, hogy zsenialitását a nagy Jacques-Louis Dávid (1748-1825) Napóleon dicsőítésének szolgálatába állította, az I 789-es forradalmat népszerűsítette. Marat halála című képén a keresztény mártírképek ikonográfiáját vitte át a politikai festészet területére (fent).

Mint ahogyan a Pietá-képeken a keresztről leemelt, megfeszített Jézus élettelen jobb karja aláhull, úgy nehezedik lefele a forradalom mártírjának karja is, aki szintén áldozat: embertársaiért áldozta életét. Még a fürdőben is, amelyet fájdalmas bőrbetegségének enyhítésére vett, fontos törvényeket fogalmazott. Bal kezében ott tartja még gyilkosának, az audienciát kérő nőnek a levelét, aki a meghallgatás során tőrrel meggyilkolta őt.

A néző együttérzését erősíti az áldozat védtelen ruhanélkülisége. Az osztrák Hitler számára nem volt ismeretlen ez az együttérzést keltő meztelenség, hazájában mindenütt ott álltak a keresztek. Szívesen azonosult ezekkel a szado-mazochizmust sugárzó Megváltó-ábrázolásokkal. Sok-sok másolatot készített a katolikus egyház és a francia forradalom patetikus mintaképeiről.

Kimért léptekkel és sötét tekintettel hordoztatja maga mögött a Blutfahnét (vér áztatta zászlót). Hitler ellép az SA-egységek arcvonala előtt: lobogójukat meg fogja szentelni, amennyiben hozzáérinti a Blutfahnéhoz, a horogkeresztes zászlóhoz, amelyhez a kalapos Andreas Bauriedl vére tapad: ő tartotta magasba a zászlót a müncheni Feldherrnhalle felé tartó menet során.

Az amerikai autókirály, Henry Ford termelési módszerei különösen tetszettek Hitlernek. Azt akarta, hogy Németországban is másolják le őket. Amerikai racionalizálási technikákat már a weimari időkben jelentős sikerrel vettek át nagy német cégek. A nácik ebben is egyszerűen kapcsolódtak egy már beindult, sikeres trendhez.

Ugyanakkor Hitler képessége a karikatúraszerű imitációra e területen egészen a perverzióig elmenő másolásig fokozódott. Ha úgy tetszik, a náci faji téboly ugyanis egyfajta végsőkig vitt, nemzeti racionalizálási program volt. A felesleges munkaerőt a nyugati demokráciákban „racionalizálással megszüntetik", azaz munkanélküli státuszba kerülnek, ahol a köz tartja el őket, és terhelik a szociális költségvetést. A náci megoldás radikálisabb volt, de mindenképpen a szisztematikus racionalizálás szelleme hatotta át. Azok, akik képtelenek voltak a teljesítményre, a fogyatékosok, a munkakerülők, a lakhellyel nem rendelkezők, az aszociális személyek, a visszaeső bűnözők, a nem kívánatos személyek vagy sterilizálás áldozatai lettek, vagy koncentrációs táborokban zsákmányolták ki őket, vagy mindebből következően egy lehetőség szerint minél kevésbé költséges program keretében megsemmisítés várt rájuk: ez a program a racionális termelés minden jellemzőjét átvitte a népirtásra. A rasszizmus és a racionalizálás szétválaszthatatlanul összefonódott egymással, állapította meg Mary Nolan.[412]

Az áldozatokról levágott hajak és a kivert aranyfogak népgazdasági hasznosítása tökéletesen illik ebbe a képbe. Mindamellett még a nácik sem merészkedtek olyan messzire, hogy a zsidó áldozatok zsírjából szappant főzzenek, mint ezt a vád orosz képviselője a háborús bűnösök nürnbergi perében állította. A háború alatt előállított egységes német szappan darabjaiba benyomott betűk, a RIF vagy RJF nem azt jelentették, mint amit egykor gondoltak róla, azaz nem „reines Judenfett" (tiszta zsidó zsiradék) volt, hanem a „Reichsstelle für Industrielle Fette und Waschmittel" (Ipari Zsiradékok és Mosószerek Birodalmi Hatósága) hivatalos rövidítése.[413]

Hitler még a filmsztárok hollywoodi kultuszát is sikerrel vette át. Joachim Fest abban látta Hitler rendkívüli hatásának egyik okát, hogy megértette a sztárkultusz tömeglélektanát. Ő maga játszotta a sztárt, és ennyiben „kora német politikájának mindenképpen legmodernebb jelensége" volt.[414] Emellett feltűnt, hogy az osztrák múltból is gyakran bukkannak fel ilyen-olyan imitációk. 1939. június 11-én Bécsben felkereste a Burgtheatert, ahol megtekintette Nestroy *Csínyre csíny* („Einen Jux will er sich machen") című bohózatát. A közönség legnagyobb megdöbbenésére fehér díszkabátot viselt, és nem a nácik barna színeibe öltözködött. Friedrich Heer feltételezése szerint Ferenc József császárt utánozta. A fehér díszkabát a cs. és kir. hadsereg hagyományait idézte: „így fog a régi Ausztria a későbbi nemzedékek emlékezetében maradandóan tovább élni."

Alkalmasint az öreg császárral való burkolt azonosulás rejtőzött Hitlernek abban az inkább tréfásnak tekinthető megjegyzésében, amelyet Goebbelsnek tett birodalmi kancellárrá történő kinevezése előtt. „Ellenben kikérem magamnak, hogy aztán nem csináltok belőlem császárt vagy királyt."

Nyilvánvalóan Hitler ifjúkorára vezethető vissza a katolikus egyház hierarchiájának csöndes csodálata. A lambachi fiúkórus tagjaként a bencés apát volt a

példaképe. Amikor 1933-ban fogadta Berning osnabrücki püspököt, valamint Seinmann berlini püspöki helynököt, azzal kérkedett, hogy a zsidóüldözésben mindössze a kereszténységet utánozza. „Ahhoz nyúlok vissza, amit 1500 éven keresztül tettek.”[415] A Marsch auf die Feldherrnhalle mintaképe az úrnapi körmenet volt. Rituális fellépései során Hitler a püspököket és a pápát is utánozta, sőt még az önmaga választotta cölibátust is a katolikus minta nyomán némi tömjénfüst lengte be.

Beszédeiben nemritkán a katolikus plébánosok prédikációs stílusát imitálta. Gyakorta a „Párt-elbeszéléssel” indított. Hitler úgyszólván Ádámnál és Évánál kezdte, vagyis az 1919-es pártalapításnál, hogy aztán terjengősen ecsetelje addigi harcát, a párt, később pedig Németország érdekében aratott egyes sikereit. „E módszerével, nem is ritkán, a katolikus egyház szertartásrendjét követte, amely a voltaképpeni prédikáció kezdete előtt hosszabb olvasást tart a Szent Evangéliumból.”[416]

A lélektanilag nyilvánvalóan igen tanulságos helyet 1936. szeptember 12-én elhangzott pártkongresszusi beszédében („A csoda az, hogy megtaláltatok engem sok millió ember között! És hogy én megtaláltalak benneteket, ez Németország szerencséje!”) Domarus Szent János evangéliumának parafrázisaként leplezi le.[417]

Hitlernek ugyanakkor kedvére volt az is, hogy a katolikus imák modorában fejezze be beszédeit. A Hameln melletti Bückebergen tartott beszédét az Aratási Hálaadó Ünnep alkalmából 1935. október 6-án ezekkel a szavakkal zárta: „És őrizze meg népünk kiváltképp helyes belátását, biztosíttassék belső békéje, és töltsön el mindannyiunkat, kivétel nélkül a bölcsesség és az értelem, hogy azt cselekedjük, mi helyes népünk fennmaradása érdekében, és hogy Németország soha ne taszíttassák romlásba.” Magántestamentumában Hitler még egyszer, utoljára képet festett önmagáról, és megállapította: eljött az ideje, hogy „mielőtt befejeződne földi pályafutása”, feleségül vegye azt a lányt, aki oly hosszú időn át hűségesen kitartott mellette. Ezt a megfogalmazást, vélekedett Friedrich Heer, Hitler katolikus gyászjelentésekből és halotti beszédekből vette szó szerint át.[418]

Hitler utódjának megválasztása közvetlenül az ő halála után a „szenátus” feladata lesz, egy olyan testületé, amelynek számára a Birodalmi Kancellárián felépült ugyan egy külön szenátusi terem, de amely soha nem alakult meg. Hogy ennek a pusztán Hitler fantáziájában létező testületnek miként kell a választás során eljárnia, a diktátor pontosan tudta: a konklávé szabályai szerint. 1942. március 31-én Hitler elrendelte: „A Führer-választásra nem kerülhet sor a nép szeme láttára, hanem csakis zárt ajtók mögött. Hiszen a pápaválasztás során sem tudja a nép, mi történik a kulisszák mögött. A bíborosok egy alkalommal annyira elvetették a sulykot, hogy birokra keltek egymással. Erre föl a választás lebonyolításának idejére egyszerűen befalazták őket.”

A mumifikált múlt

A legmesszemenőbb következményekkel ugyanakkor Hitler emlékezetének állandósága járt. Hitler képtelen volt a felejtésre. Ha felismerjük életének alapvető összetevőjét, abból jellemének néhány további sajátossága is feltárulkozik előttünk.

Jäckel hívta fel a figyelmet arra az „egyenesen páni félelemre", ami Hitlert jellemezte, ha véleményének megváltoztatását kívánták tőle.[419] Egy Vezér, aki ilyesmit tesz, Hitler felfogása értelmében hiteltelenné válik. Mindenkor készen kell állnia a „végső következtetés" levonására. „Ilyen esetben el kell tekintenie a további politikai tevékenység legalábbis nyilvános gyakorlásától. Ha ugyanis akár egyetlen egy esetben is alapvető kérdések megítélésében hibázott, akkor adott a másodszori tévedés lehetősége is."

Sokaknak, akik ismerték, feltűnt Hitler merevsége, valamint „gondolkodásának és akaratának autoszuggesztív jellege". Broszat azon a véleményen volt, hogy Hitler „rögeszméi" nem csak mozgalmának „szilárdságát és céltudatosságát" biztosították, de meghatározták világnézetét is.[420] Hitlernek az az autoszuggesztív képessége, hogy politikai akaratként megfogalmazódó „nagyszerű" elképzeléseit és a finomabb képeket eggyé olvassza a világnézeti látomásába vetett fanatikus hittel, amelyekkel legitimálni tudta célkitűzéseit, segítségére volt mindebben, később ellenben, amikor – a II. világháború kezdetét követően – szenvtelenül belevágott e politikán túli világnézeti látomások gyakorlati megvalósításába, már a politikai valóságkontrolltól is megfosztotta.

Az eidetikus emlékezet állandóságával és pontosságával magyarázhatók az 1923-as novemberi puccsal kapcsolatos megemlékezések vissza-visszatérő rituáléi. Nem olyan emlékünnepségek voltak ezek, mint amilyeneket számos társadalomban ismerünk. Itt egy fotografikusan működő emlékezet rekonstruálta a történteket. Az eseményeket évről évre hajszálpontosan ugyanúgy ismételték. Még a halottak is ugyanazon a kölcsönzött hangon tudatták jelenlétüket.

Szokatlan emlékezete révén Hitlernek sikerült időről időre felidéznie a Versailles-i sérelmeket, és ezzel elérnie, hogy hatékonyságuk újra és újra konzerválódjék.

Végül pedig Hitler elelántemlékezete fontos tényező volt bűnei elkövetése során. Mint ahogyan a harcostársai által szerzett érdemeket sem felejtette el, úgy soha nem hullottak ki emlékezetéből a valós vagy vélt sérelmek sem.

Eidetika és történelemkép

Némi haszon, legfőbbképpen azonban rettenetes hátrányok származtak Hitler és kortársai számára azokból a történelmi benyomásokból, amelyek fragmentumszerűen bevésődtek emlékezetébe. A konglomerátumot Hitler általános tervként és a tájékozódást elősegítő eszközként alkalmazta politikájában.

Képzeletvilágában történelmi alakok kísérték, ők legitimálták tetteit. Számára semmilyen szerepet nem játszott, hogy a múltban történtek más korszakok

más törvényszerűségei alapján és más logikának engedelmeskedve zajlottak. Mint ahogyan nem ismerte a határokat való világ és fikció, a tömegtájékoztatás eszközeinek tartalma és a valóság között, úgy olvadt össze képzeletvilágában is a történelem a jelenkorral. Ahogyan csodálta a bécsi Ring épületeinek stílusát, úgy illesztette világnézetében minden zökkenő nélkül egymás mellé a legkülönbözőbb történelmi alkotóelemeket. Eszméit, mint Hugh Trevor Roper megfogalmazta, „évszázadok szellemi törmelékéből" rakta össze, amit aztán „szabadon fölhasználható történelmi épületrészek kőfejtőjeként" használt.[421]

Hitler számára nem kisebb történelmi alakok álltak rendelkezésre, mint a német császárok. Ez a körülmény groteszk vonásokat kölcsönzött 1937. november 23-án fiatal egyháziskolai növendékek előtt mondott beszédében: „És ha aztán a legnagyobb türelemmel felvonultatjuk összes nagy német héroszunkat, a múltunk valamennyi nagy vezérét, az összes germán és német császárt – kivétel nélkül bármilyenek voltak is –, akkor Angliának meg kell semmisülnie előttünk."

Hitler azonban a maga birodalmában az antik görög világ újjáéledését is látni akarta. „Kinézetében és érzésvilágában az emberiség még soha nem járt olyan közel az antik világhoz, mint ma", lelkendezett 1937-ben a Művészet Házának megnyitása alkalmából mondott beszédében. „Az élet számtalan területén emberpróbáló erőfeszítéseket teszünk a nép felemelkedése érdekében, azért, hogy egészségesebbé, és ezzel erőteljesebbé és szebbé tegyük férfiainkat, a fiúkat és az ifjakat, leányainkat és asszonyainkat."

A római légiók harci jelvényei lettek az SA általa tervezett zászlóinak mintaképei, amelyek a nagy felvonulásokon kiemelkedtek az összképből. Hitler feltehetően itt is iskolai olvasókönyvének valamelyik illusztrációjára nyúlt vissza. A római császárok üdvözlő gesztusa a magasba emelt jobb karral szintén kiemelkedően fontos helyen tapadt meg vizuális emlékezetében. A »Führergruß" nem más, mint ennek másolata. A XX. század első felében – amikor olyan civilizált köszöntésformák alakultak ki, mint a Jó napot, a Good morning, a Bonjour, a Guten Tag, a Servus, a Grüezi vagy a Grüß Gott – egy egész népnek egy középkori fordulattal: „Heil Hitler!" kellett köszöntenie egymást. Hitler „utazó életmódja körzetről körzetre a Szent Német-római Birodalom császárainak hagyománya szerint" ugyancsak rég letűnt időket idézett.[422]

Középkori eredetű volt maga a „Reich", a birodalom fogalma is, „amely mindig is közelebbi rokonságban állt a mítosszal, semmint a joggal." Védőbástya volt számára a bolsevizmussal szemben, ellenindítvány a parlamentáris rendszerrel szemben, odaadásának és mély rokonszenvének tárgya.

A középkori Stauf-ház idejéből elevenítette fel a „Blutfahne" jelképét. Véres lobogón a (leggyakrabban) címer nélküli zászlót értettek, amellyel 1806-ig a pallosjoggal (vértörvényszék tartásának jogával) összekapcsolt birodalmi hűbéri birtokadományozást pecsételték meg szimbolikusan."[423] A zsoldosok korából származott a Waffen-SS próbaidős alakulatainak elnevezése: úgy hívták őket, hogy ‚Verlorener Haufe" (martalék). Hitler olyan csapatrészek megjelölésére is használta ezt az elnevezést, amelyekről feltételezte, hogy az ellenség be fogja keríteni, mint például tette a VI. hadsereggel Sztálingrádnál.

Így aligha meglepő, hogy Hitler Németország összes történelmi veszteségét, amelyet a Vesztfáliai békével elszenvedett, vissza akarta fordítani, és helyre akarta állítani az 1500-as határokat. Később arról is beszélt, hogy célja Nagy Károly birodalmának újbóli megteremtése.[424]

Ha úgy tetszik, Hitler uralma történelmi játék volt a világ nyílt színpadán. Kettenacker a Potsdami Napban egy jelentőségteljes, középkori szokás újjáéledését látta: „A potsdami helyőrségi templomban történtek, az, hogy a személyében a kisnémet bismarcki birodalom folytonosságát jelképező birodalmi elnök, Hindenburg szemmel látható, csakis a középkori hűbéri adományozáshoz hasonlítható módon átruházta a birodalom fölötti hatalmat az osztrák származású, ennyiben nagynémet néptribunra, mély benyomást gyakorolt a kortársakra, köztük azokra is, akik eleddig távol álltak Hitler mozgalmától.”

„Amit Németország a jelen pillanatban akar, mondta Hitler empátiával, az egy Cromwell”, számolt be a „Daily Sketch” a kancellárral 1933. május 29-én készült interjú után. Később Hitler C. J. Burckhardt svájci diplomatának meg is indokolta a vasforradalmárral való azonosulásának okát. Az angol parlament egy vészhelyzetben az ő diktatórikus kezeibe tette le a hatalmat, és esküvel tagadta meg a demokráciát.

Bármikor egy történelmi személyiség, akivel rokonszenvezett, bekerült a látókörébe, Hitler nyomban azonosult is vele. 1932-ben bizalmasan közölte hangképzés tanárával, Paul Devrient-nal: „Az én drágalátos kommunistáim attól félnek, hogy én leszek a német Sztolipin, aki megakadályozza hatalomátvételüket.”[425] Amikor 1935 márciusában két angol politikus, Sir John Simon és Anthony Eden felkereste, és szemére vetette, hogy a német fegyverkezés szerződésszegés, Hitler a következő kérdéssel lepte meg őket: „Wellington, amikor Blücher a segítségére sietett, először talán az angol külügyminisztérium jogászainál érdeklődött, hogy a porosz erők létszáma vajon összhangban van-e az érvényes szerződésekkel?”

Tizenhárom elefánt

Hitler szinte mindegyik nagy emberrel összevetette magát, akiket iskolaidejéből, történelmi tanulmányaiból ismert. Azt a gondolatot, hogy a háborút „táplálkozási szempontjából” kell megvívni, „Wallenstein-taktikának” nevezte. „Az élettér fontos az utánpótlással való ellátás szempontjából.”[426] Légüres térben nem lehet háborút vívni, és ha Németország nem tágította volna ki életterét…, nem lenne semmi esélye.”

1943. január 10-én, amikor a „Wolfsschanze” főhadiszálláson megbeszélést folytatott Antonescu marsall román vezetővel, Hitler ismét történelmi példaképeket hozott fel annak igazolására, miért vonakodik az időközben kilátástalanná vált, csakis a világnézete által követelt háború befejezésétől. „Ha mármost valaki azt a kérdést teszi fel neki, hogy hogyan és mikor kerülhet sor a háború befejezésére, akkor ő erre azt válaszolja, hogy pontosan ez az egyetlen olyan kérdés, amelyre az egész történelemben soha egyetlen államférfi vagy hadvezér sem tudott pontosan felelni. A Führer ebben az összefüggésben a pun háború-

kat, a harmincéves háborút, valamint a hétéves háborút említi példaként. Egyik esetben sem tudtak volna a vezető államférfiak vagy a hadvezérek egy adott pillanatban bármi pontosat mondani ezeknek a háborúknak a befejezéséről, és végül mégis az övék lett volna a győzelem.

Az 1944. január 10-én Ziegenberg mellett, a Führer „Adlerhorst" nevű főhadiszállásán, Hitler összehasonlította a maga taktikai problémáit Hannibáléival. Az ő esete mutatja, hogy „gyakran mennyire csekély számú, fejlettebb technikai fegyverzet elegendő a háború kimenetelének eldöntéséhez, egész csekély számú elegendő. Ha Hannibálnak, mint mondtam, nem hét vagy tizenhárom elefántja lett volna, amennyi még megmaradt neki, amikor átkelt az Alpokon, vagy tizenegy helyett – (Jodlhoz fordulva:) ezt Önnek tulajdonképpen tudnia kellene – lett volna neki ötvenhat vagy kétszázötven, úgy ez végső soron elegendő lett volna, hogy hozzásegítse őt Itália meghódításához."

Amikor Hitler katonai hazárdjátéka véget ért, s amikor már egyre másra szenvedte el a vereségeket, még mindig hitt a Gondviselés csodájában, amely Nagy Frigyest is megmentette: hitt abban, hogy legnagyobb ellenfele meghal, az ellenséges koalíció pedig összeomlik. Amikor Goebbels ezeket az agyrémeket Zossenban előadta a Wehrmacht tisztjeinek, a rendezvény egyik résztvevője megkérdezte: „Most melyik cárnőnek kellene meghalnia?" Mindamellett valóban úgy tűnt, hogy Roosevelt halálával még egy utolsó alkalommal pislákolni kezd a remény. Goebbels ezt jegyezte fel Naplójába: „Ő lenne a cárnő, aki meghalt."

Erich Kästner szarkasztikus élességgel ragadta meg Hitler bizarr lelki alkatát: „Hitler a birodalmi kancellárián tartózkodik, átvette a főparancsnokságot. A Spree partján játssza újra Bécs ostromát. 1945 megfelel 1683-nak, az oroszok a törökök, ő maga Starhemberget játssza, s az egyetlen, aki hiányzik neki a színielőadás sikerességéhez, az a lengyelek királya, a felmentő sereggel érkező Sobieski János. Elegendő egy ilyen csekélység, és az előadás megbukhat. Különösen a boldog végkimenetelű, klasszikus daraboknál. Ezeket különösen nehéz jól újrajátszani."[427]

Az alvajáró biztonsága

Az eidetikus képességek, amelyek a természeti népeknek és a gyermekeknek gyakran a rendelkezésére állnak, a civilizációs folyamatban veszendőbe mennek. A lelki élet archaikus folyamatainak nem sok keresnivalójuk van a modern társadalomban. „Egy tárgyias irányultságú, szkeptikus, józan kultúrában, mint amilyen a mienk, ahol a paranormális jelenségek nevetség tárgyává válnak, a mítoszok és a vallások pedig eltűnőben vannak, az eleven képzetalkotás képességének nem jósolható nagy jövő, és még kevésbé kívánatos társadalmilag.[428] És valóban: Hitler eleinte alig használta ki különleges képességét.

Mindenesetre legalább egy olyan példa is létezik, amely megmutatja, hogy archaikus képességek akár egy magasan civilizált környezetben is hogyan válhatnak hirtelen kiemelten fontossá. Az USA keleti partján élő egyik indián törzs, a mohawkok, egy valósággal az alvajárók biztonságára emlékeztető ma-

gabiztossággal rendelkeznek, így egyik lábukat a másik elé téve egészen vékony pallókon is félelem nélkül képesek haladni. Ezek az indiánok azok, akik szédületes magasságokban a felhőkarcolók acélszerkezetén az összeszerelési munkálatokat végzik. A jól megfizetett állást a civilizált világ egyetlen más polgára sem vitathatná el tőlük.

Hitler a maga archaikus képességeit főleg beszédeiben és tárgyalópartnerei befolyásolására vetette be. Az elbizonytalanodott tömegekre különösen nagy hatással lehetett a beszédeiből sugárzó magabiztosság.

A legtartósabb hatással kortársaira azonban küldetéstudata volt. „Dogmatizmusa ösztönösen segítette abban, hogy dominanciáját a vele szembekerülő emberek közül sokakra kiterjessze. A részletekre is kiterjedő emlékezőtehetségével nagy hatást gyakorolt környezetére, és kifogta a szelet azok vitorlájából, akik talán szívesen kihívták vagy próbára tették volna."[429]

Egy Münchenben 1936. március 15-én tartott beszédében, nem sokkal a Rajna-vidék sikeres visszafoglalását követően, amelyet szaktanácsadói javaslata ellenére kierőszakolt, ezt mondta: „Egy alvajáró biztonságával megyek végig azon az úton, amelyet a Gondviselés jelölt ki számomra."

Egy évvel birodalmi kancellárrá történő kinevezése előtt az NSDAP válságban volt: a választók kegyeinek megnyerésében már túljutott a csúcsponton. Hitler még mindig nem volt német állampolgár, Goebbels pedig azon álmélkodott a Naplójába 1932. február 4-én írt bejegyzésében, hogy mennyire elevenen él Hitler képzeletében a kancellárság, holott erre a kérdéses időpontban még aligha lehetett gondolni: „Bámulatos megfigyelni, mennyire magabiztosan és tévedhetetlenül készül a Führer az eljövendő hatalomátvételre. Egy halovány gondolat sem merül föl benne, ami ezt kétségessé tenné. Úgy beszél, cselekszik és érez, mintha a hatalom már a mi kezünkben lenne."

Küldetéstudatára számos példát hozhatunk fel. A danzigi szenátus elnökének, Rauschningnak, miként az állította, ezt mondta: „Ha nem érzem azt a rendíthetetlen, belső bizonyosságot, hogy ez és ez a megoldás, hogy ilyennek kell lennie, akkor semmit sem teszek. Még ha az egész párt a fülemet rágja is, hogy cselekedjek."[430] Őneki csak sikerei vannak, vélekedett Hitler 1938. november 10-én, 1938. november 8-án pedig ezt állította: Ő nem tévedhet![431] Otto Strasser igazolta Hitlernek ezt a kijelentését: „Én nem tévedek. Amit én mondok és teszek, az történeti jelentőségű."[432] Már 1930 végén Münchenben, a Barna Házban pártvezetők előtt mondott beszédében jogot formált a csalatkozhatatlanságra: „Remélem, a világ olyan gyorsan és ellentmondás nélkül hozzászokik majd ehhez, mint ahogyan hozzászokott a Szentatya csalatkozhatatlanságához."[433] Domarus Hitler gondolatvilágát, ahogyan az beszédeiben megnyilvánult, az alábbi szavakkal jellemezte: „Külpolitikai és katonai gondolatai… istenember mivoltának képzetére épültek, ami lehetetlenné tette, hogy tévedjen, hibázzon, vagy emberi gyöngéi legyenek."[434]

Még a szkeptikus Schachtot is lenyűgözte.[435] Arról beszélt, hogy ez az ember „abszolút meg van győződve leifogásának helyességéről", és „eltökélt abban, hogy elképzeléseinek a gyakorlatban is érvényt szerezzen."

Kötélidegek

Hitlernek jók voltak az idegei, olykor azt el lehetett mondani róluk, hogy „kötélből" voltak. Már 1914-ben, a flandriai harcokban újoncként is észrevehető fásultságról tett tanúbizonyságot. Egy tábori levélben, amelyet a joggyakornok Heppnek címzett, egy akkoriban igen közkedvelt témával, az idegességgel kapcsolatban fejtette ki véleményét, ami azonban nem tarthatta vissza attól, hogy iszonyatos környezetét hajszálpontosan megfigyelje, és a legnagyobb lelki nyugalommal leírja. „Nagyon ideges vagyok. Nap, mint nap reggel 8-tól délután 5-ig a legsúlyosabb tüzérségi támadások érnek bennünket… Ez idővel még a legerősebb idegzetűeket is kikészíti. Sajnos nem tudok aludni, pár lépésre a szalmakötegemtől egy döglött gebe fekszik, a külseje alapján ítélve már legalább két hete. A tetem már félig bomlott. Végül kevéssel mögöttünk egy német tarackЬüteg állomásozik, tizenöt percenként két gránátot lő ki az éjszaka sötétjébe. Tiszteletteljes kézcsókom a kedves Mamának.

Mint később fölismerte, a világtörténelemben jó idegek kellettek ahhoz, hogy valaki sikert érjen el. „Erős idegzetű népet" akar, hangoztatta 1938-ban, „mert nagy politikát csak azzal a néppel lehet megvalósítani, amely nem veszíti el a fejét."[436]

Hidegvérű természetét a porosz tábornoki kar fenntartás nélkül csodálta. Mert hiszen a történelem során uralkodók és kancellárok egyre-másra keveredtek rossz hírbe hiányzó tűrőképességük okán. Az idegek kérdése porosz probléma volt. Már Nagy Frigyesnek is akadt baja miattuk. „Hírhedté vált Bismarck sírógörcse Nikolsburgban 1866-ban, amikor azonnali békekötést követelt Ausztriával, s ebben olyan erőteljesen összekülönbözött uralkodójával, mint még soha, majd hosszú hónapokon át betegeskedett emiatt…" „Maga Bismarck mesélte, hogy amikor sírógörcsök gyötörték, Szultán, a „birodalmi kutya", a mancsát a mellére helyezte, és együttérzése segítette őt abban, hogy megnyugodjék." Az idegállapota II. Vilmosnak sem volt a legjobb. A marokkói válság idején a francia sajtó „merész gyávának" nevezte őt.[437]

Bethmann-Hollweg birodalmi kancellárról az a hír járta, hogy „mihelyt lőporszagot érzett, elveszítette a fejét." „Legyen szó akár Bethmannról, akár II. Vilmosról, Friedrich Naumannról, Walther Rathenauról vagy Max Weberről, mindannyian a gyöngeség tudatában éltek, amit – személyesen vagy politikai értelemben – le kellett győzniük; és leggyakrabban ez a legyőzés olyan magatartásminta alapján történt, amely a júliusi válság (1914) körülményei között a háború irányába mutatott." E modellben „állandó manírrá vált azon lovagolni, hogy az erős idegeknek a háborút eldöntő jelentőségük van." A háború „megacélozza az akaraterőt", ennyiben gyógyító hatású, hangzott az akkori vélekedés.

Álmélkodva mesélték egymásnak az emberek Moltkéról az anekdotát, aki a königgrätzi csata alatt a legnagyobb lelki nyugalommal húzta ki a dobozból a legjobb szivart, amellyel a király kínálta meg.

„Holstein éveken át a Külügyminisztérium szürke eminenciása maradhatott, és büntetlenül intrikálhatott akár II. Vilmos császár ellen is, visszautasítva a császár meghívásait, mert kemény, vasakaratú férfiú hírében állott." Kiderlen kül-

ügyi államtitkár nimbusza „különösen eklatáns példája annak, hogy valaki pusztán energikussága és jó idegállapota miatt kerülhet jó hírbe, ami politikai teljesítményétől függetlenül is gyarapodott.”

Tábornokai szemében Hitler hitelvesztése nem is annyira vakmerő tervei miatt következett be. Ludwig Beck vezérkari főnök tervezte ugyan, hogy a Csehszlovákia elleni támadás esetén felmenteti hivatalából, és kezdeményezi elmeorvosi vizsgálatát, csakhogy a határozottan cselekvő, egy holdkóros magabiztosságával előre haladó Hitlerrel senki sem akart ujjat húzni.

Sokkal kritikusabbnak bizonyult az a néhány alkalom, amikor Hitler habozott, és az értelem vagy a szkepszis jeleit mutatta. Hosszú időn át felróták neki, hogy a Rajna-vidék megszállása idején idegesnek mutatkozott, ugyanez volt a helyzet a norvégiai hadjárat során, nemkülönben Dunkerque-nél, amikor parancsot adott a tankok visszafordulására.

Halder, Beck utódja, felvázolta a támadások hadműveleti terveit, miközben leste a diktátor minden egyes mozdulatát abban a reményben, hogy az csak feltárja valamely sebezhető oldalát. Csakis abban az esetben látott esélyt a sikeres puccsra, ha Hitler renoméja a nép és a hadsereg soraiban meginog. Halder hiába várakozott. Hitler idegei kitartottak, még betegsége ellenére is, egészen a keserű végig.

A moszkvai előtti válság idején, 1941/42 telén, de a sztálingrádi katasztrófát követően is, Hitler bástyaként magasodott a csatamező fölé. Miként ingadozó híveinek is támaszt nyújtott a hatalom megragadása előtt, úgy most tábornokaiban tartotta ébren a csapatszellemet. Még akkor sem vesztette el tartását, amikor Stauffenberg bombája súlyosabb sérüléseket okozott neki, és előbb Remer őrnagyot győzte meg erről a telefonban határozott hangon, majd az egész nemzetet rádión keresztül. „Derék fickó volt, nem gazfickó”, adta tudtul gróf Seher-Thoß ezredes számos tiszt véleményét.” [438]

Immelmann

Az eidetikában Jaensch a világfelfogás egyetemes, korai formájának egyik módját látta. A „primitív tudat eidetikus szerkezetéről” beszélt.[439] A Hitlernél fellépő emlékezeti jelenségek és szemléleti képek a természeti népeknél megszokottak. Jaensch olyan vizsgálatokról közölt beszámolót, amelyek a dél-amerikai törzsek lokális tájékozódását segítő sarokkövekkel kapcsolatosak: „Ha nem magam állapítottam volna meg gyakori kérdezősködéssel, alig hittem volna, hogy valaki írásbeli jegyzetek készítése nélkül, egyszer végighajókázva egy egyhangú folyón biztos tájékozódási pontokat képes nyerni a folyópart egyes részleteiről… [A bennszülöttnek] ott volt a térkép a fejében, vagy pontosabban fogalmazva, számos, jelentéktelennek tűnő eseményt volt képes a megfelelő sorrendben fejben tartani… És Livingstone dicséri a primitívek szemléletes emlékezetét, akiknek elegendő »egyetlen alkalommal megfordulniuk egy tájon, hogy az máris kitörölhetetlen és helyes képzetet keltsen bennük.«.”

A gyermekek is bámulatos emlékezeti teljesítményekkel képesek meglepni a felnőtteket. Emlékeznek a mesék minden egyes részletére, elegendő, ha egyszer

hallották. „Ha kis változtatásokat teszünk a számukra ismert történetekben, nyomban szólnak, hogy hiba történt.”

Homérosz eposzait szóról szóra örökítették tovább, általuk fogalmat alkothatunk arról az emlékezeti kapacitásról, amely emberiség korai nemzedékeit jellemezte. Az orális társadalom vándorénekesei, a rapszodoszok, a hallgatóság elragadtatására minden egyes részletükben újból és újból életre keltették a törzs történetének magával ragadó mozzanatait. A magaskultúrák, valamint annak a lehetőségnek a kialakulásával, hogy az eleven emlékezetet írásjelek segítségével tehermentesítsék, az archaikus képességek elenyésznek. Már Platónnál is megtaláljuk ezt a gondolatot.

Az archaikus-falusias „médiahelyzet” Athén városi kultúrájában, a klasszikus kort megelőző időszakban veszendőbe ment. A politikus és hadvezér Themisztoklész (Kr. e. kb. 524–459) mindenesetre kitűnt kortársai közül azzal, hogy – mint Cicero írja róla – „minden megtapadt az emlékezetében, amit valaha hallott vagy látott, mert ennek a férfiúnak a szelleméből, az, amit egyszer belé öntöttek, soha többé nem folyt ki.” Plutarkhosz beszámolója szerint névről ismert minden egyes athéni polgárt. Amikor valaki felajánlotta neki, hogy megtanítja az emlékezés művészetére, csak annyit válaszolt, ő inkább a feledés művészetének elsajátításában érdekek.

A feledés művészete mindenestre a kultúra fejlődése során mind nagyobb teret nyert. Kant sem látta ezt másképpen: „A régiek egyike mondta, hogy az írás művészete tönkretette az emlékezetet.” „Az írásban” – áll Harald Weinrichnál – „inkább felismerhetjük a feledés szövetségesét, semmint az emlékezetét… Az írásforradalom… lagymataggá tette ezt a természetes emlékezetet.”[440] Bernardin de Saint-Pierre kijelenti: „Azt, amit papírra vetek, kiemelem az emlékezetemből, következésképpen elfelejtem.”

A következő forradalom, amely alaposan megrendítette az egyéni emlékezetet, a könyvnyomtatás feltalálása volt. A könyvek terjedésével az emlékezet rossz hírbe keveredett. A XVII. századtól a XIX. századig sok gondolkodó a legkülönbözőbb formában nyilatkozott az emlékezet ellen, Descartes-tól Nietzschéig: az előbbi úgy vélekedett, hogy a tudományoknak egyáltalán nincs szükségük emlékezetre, az utóbbi pedig a feledés mellett foglalt állást. Ezek a kedvezőtlen megítélések ugyanakkor mégis inkább túlnyomó részben az iskolás memoriterek, a tudásanyag bemagolása ellen irányultak, nem pedig az ember ősi képességei ellen, amelyek már nem képezték vita tárgyát.

Nem sokkal a harmadik, a kibernetikai forradalom beköszönte előtt, amely újfent megváltoztatta az egyedi emlékezet státusát, a hajdan volt korok fuvallata még egyszer végigsuhant a modern történelmen. A XX. század első felében konjunktúrája volt mindannak, ami primitív, korai, nem civilizált. Tarzan megnyerte a mozinézők tetszését, ahogyan tagolatlan hangokat üvöltözve ugrált egyik fáról a másikra. Picasso megcsodálta és utánozni kezdte a néger szobrokat a Musée de l'Homme-ban, és vásárolt Rousseau, a „fináncˮ naiv festményeiből. Nolde csatlakozott egy Új-Guineába tartó expedícióhoz, hogy inspiráló benyomásokra tegyen szert, Malinowski feltűnést keltett a Trobriand-szigetek (Kiriwina) őslakóinak szokásaival kapcsolatos beszámolóival, Margaret Mead pedig Új-Guineában tanulmányozta a fiatal nők nevelkedését, amit példaképnek

szánt. A népek hamisítatlan, a civilizációt megelőző gyökerei vonzották a nácikat is, akik rajongtak a nyers erkölcsiségű germánokért és a tiszta vérű árjákért.

Ennyiben Hitler a maga alkatával a kor elevenjére tapintott: egy technikai környezetben archaikus képességeivel hatott. 1933. november 6-án „Hitler pilótája, Hans Baur, a hárommotoros D 2600-as Junker-gépen, az »Immelmann«-on, Danzigból Kielbe tartva elveszítette a tájokozódást. Hitler a magasból felismerte Wismar városát, elősegítve ezzel, hogy a gép baj nélkül leszálljon Travemün-dében. Kezdetét vette tehát a Hitler természetfeletti erejével kapcsolatos legendagyártás."[441]

Hogy az eidetikus jelenségek mellett fellépő emlékezeti teljesítmények menynyire rokon természetűek nem csak az archaikus, de a patologikus jelenségekkel is, azt a megszokottól eltérő, fokozott megjegyzőképesség egy másik – még a Seresevszkij-eset előtt ismertté vált – példa mutatja. Jorge Luis Borges írta le 1942-ben *Funes, az emlékező* történetét. A tanulatlan parasztfiú leesett a lóról, és koponyasérülést szenvedett. „Könnyűszerrel megtanult angolul, franciául, portugálul, latinul. Minden gond nélkül raktározott el az emlékezetében végeláthatatlan szó- és számsorokat, és »valóban nemcsak minden erdő minden fajának minden levelére emlékezett, hanem ezeknek minden képére is, ahányszor csak észlelte vagy elképzelte őket.«„

„Másfelől azonban ez az adottság a legnagyobb nehézségekkel járt együtt az általános fogalomalkotás terén: bár emlékezete soha nem hagyta őt cserben, »zsúfolt világában csakis részletek voltak, szinte közvetlen részletek.« És persze »alig-alig tudott aludni«."[442] Legalább ebben hasonlított Hitlerre.

A modern ember viselkedési repertoárjának primitív alkotóelemei Sigmund Freudtól Arnold Gehlenig, Jean Piaget-tól Konrád Lorenzig sok elméletírót késztetett gondolkodásra. Joggal emelték ki azokat a hátrányokat, amelyeket a modern korral összevetve végtelenül hosszú kőkorszak örökített ránk. Az agresszivitás, a mitikus gondolkodás, a csodahit, a paranoid összekapcsolás a mi korunkban inkább kontraproduktív módon hat.

A primitív gondolkodás a leggyakrabban alul marad a fejlett gondolkodással szemben, ez azonban sokszor csak időbeli distancia révén válik érzékelhetővé. Hitler tébolyának felismeréséhez tíz évre volt szükség. Újra és újra elvakította kortársait rövidre zárt, patent megoldásokkal, újra és újra szemkápráztató gondolati építményeket emelt teljességgel tarthatatlan premisszákra. A primitív gondolkodás megelégszik a gyorsabb és tetszetősebb látszatmegoldásokkal. Nem volt ez másként Hitlerrel sem: „Bár részleteiben találónak, célratörőnek és sikeresnek mondható, politikája a maga egészében nélkülözte az elővigyázatosságot, a türelmet és a tisztánlátást."[443]

„A részleges tehetségnek és a szélsőséges dilettantizmusnak az az elegye, amely Hitlerrel áll előttünk, az a neorotikusnak tűnő tendencia, hogy a rezsim propagandisztikus visszfényét magának a valóságnak tartsa, hogy összekeverje a fanatizmust és a hatékonyságot, valamint az a mind erőteljesebben kibontakozó ellenérzés, amellyel a magáétól eltérő véleményeket elutasította, bölcsebb követőinek már idejekorán feltűnt. Magatartása egy harmadik személyben a belső zártság és egyenesvonalúság benyomását keltette: ez akár demagóg kisugárzó erejének egyik magyarázata is lehet."[444]

Másodlagos erények

Hitler emlékezeti teljesítményét, ami önmagában nem a magasabb fokú intelligencia megnyilvánulása, igencsak megcsodálta a másodlagos erényeket nagy becsben tartó társadalom.

Korának német hivatalnokai nyilvánvalóan nem tudtak ellenállni az eidetikus adottságok igézetének: Meißner államtitkár, aki Hitler előtt már szolgálta Ebert és Hindenburg birodalmi elnököt is, megjegyezte, hogy új főnöke egyáltalán nem végez rossz helyen elődeivel szemben. Tetszik neki egyszerű, „mondhatni aszkétikus" életmódja, és kiterjedt ismeretei a fegyverkezés területén.

A régi hivatali elit más tagjaira is nagy hatást gyakorolt. Schwerin von Krosigk pénzügyminiszter még a háború után is magasztalta őt: „A kabinet ülésein imponáló volt az a szuverenitás, amellyel a vitára bocsátott anyagokat kezelte, emlékezetének az a téved-hetetlensége, amellyel még akár a legtávolabbi szakterületekkel kapcsolatos, véletlenül felvetődő kérdésekre is, soha csődöt nem mondó pontossággal válaszolt." Hitler a legjelentéktelenebbnek tűnő apróságokat sem felejtette el stábjai beszámolóiból, fogalmazta meg elismerését Rudolf Diels, a Gestapo első főnöke, akit államigazgatási jogászként vettek át a weimari időkből, s aki némi szkepszissel közeledett elöljárójához.

Ugyancsak teljes elismeréssel nyilatkozott legfőbb haduráról a nürnbergi törvényszék előtt Keitel vezértábornagy: „Hitler majdhogynem elképzelhetetlen formában tanulmányozta a vezérkari anyagokat, a katonai irodalmat, a taktikai és operatív, valamint stratégiai tanulmányokat. Tudása katonai téren bámulatos volt. A földkerekség valamennyi hadseregének és flottájának szervezetét, fegyverzetét, vezetését és felszereltségét olyan mértékben ismerte, hogy lehetetlen volt akárcsak egyetlen tévedést is rábizonyítani."

Még Guderian páncélos tábornok is, akinek volt mersze nyíltan tiltakozni Hitler döntései ellen, dicsérte képességeit. Mint mondta, Hitler „kiemelkedően okos koponya" volt. Véleményét Guderian Hitler „szokatlan emlékezőtehetségével" indokolta, különösen, „ami a történelmi dátumokat, a technikai adatokat és a nemzetgazdasági statisztikákat illeti."

Hitler különleges tehetsége telibe talált egy kétes német hagyományt. Szelleme a német tábornoki karban erős vonzalomra talált, sajnálkozott Peter Rassow 1945-ben.[445] „Katonatechnikai megfontolások a politikaiak helyett" már az I. világháború kitörésében is végzetes szerepet játszottak, ismerte fél 1947-ben Gerhard Ritter, Hans Herzfeld, Clemens Bauer, Gerd Tellenbach és Joseph Vogt. Ennek a „modern, technikaian utilitarisztikus szellemnek" az előzetes formáit Friedrich Meinecke már 1945-ben felfedezni vélte például I. Frigyes Vilmos militarizmusában. „Ezt a gondolatot aztán kritikusan követte tovább egészen a Reichswehr történetéig a weimari államban…"

A minden katonai hagyománytól távol, egy jómódú mannheimi építészcsaládban felnövekedett Albert Speer egyike volt azon keveseknek, akit nem ejtett ámulatba Hitlernek ez a teljesítménye, hanem felismerte, hogy mindössze egy különleges adottság megnyilvánulása, ami ugyanakkor megakadályozta a mé-

lyebb megértést: „Hitler naivnak tűnő öröme, amelyet abban lelt, hogy most a fegyverkezésben, akárcsak korábban az autógyártásban vagy az építészetben, félreeső számokkal tűnjék ki, nyilvánvalóvá tette, hogy itt is a dilettáns dolgozott benne: úgy tűnt, szakadatlanul azon munkálkodik, hogy a szakemberekkel egyenlőnek, vagy velük szemben fölényben lévőnek mutassa magát. Az igazi szakember értelemszerűen nem fogja a fejét részletkérdésekkel teletömni, ezeknek ugyanis utána olvashat, vagy egy szárnysegédje utánanéz majd nekik."

A komputerkorszakot megelőző idők

Az eidetikus jelenség különös társadalmi értékstátusa a komputerkorszakot megelőző időkben nem egyszerűen Hitler meglepő felemelkedéséhez vezetett. Párhuzamos eset a „Berliner Illustrierte" főszerkesztőjének, Kurt Korffnak a szakmai pályafutása. „Karrierjét kifutófiúként kezdte, előléptetését pedig csalhatatlan emlékezetének és újságírói ösztönének köszönhette. Egy napon az Ullstein fivérek egyike megbízta őt azzal, hogy szélsebességgel tudja meg egy hajószerencsétlenséggel kapcsolatos tényeket, ámde Korff ott és azonnal be tudott neki számolni az összes részletről adatokkal együtt, tudta még az elsülylyedt hajó pontos méretét is. Ullstein ettől annyira el volt ragadtatva, hogy gondoskodott a fiú gyors karrierjéről."[446]

Ennek a korszaknak egy másik híres és sikeres embere is rendelkezett eidetikus tulajdonságokkal: Erich Ludendorff, az I. világháború német vezérkari főnöke volt az. A felületes pontosságnak ez a korhoz kötött hangsúlyozása jól kifejeződik abban, hogy a náci korszak iskolai oktatásában nevét egy vele kapcsolatos részlet révén emlegették dicsérően: a német hadsereg teljes mozgósítási tervét fejből tudta, beleértve az összes vasúti szerelvény pontos indulási idejét, amelyekbe a csapatokat bevagonírozták.

Egy bizonyos fokig Thomas Mann sikere is igazolja az eidetikus adottságok korszakos jelentőségét. Kora legjelentősebb írója volt. A II. világháború alatt, amerikai emigrációjában még Hitler nagy ellenlábasát is látta önmagában, aki ellen Németországba sugárzott rádióadásokkal vette fel a politikai harcot.

Hogy Hitlert mennyire „fivérének", s ennyiben egzisztenciális értelemben riválisának érezte, arról *Napló*i tanúskodnak. Minden ünneplés, ami Hitlernek kijutott, nemcsak fájt neki, de valamennyit személyes sértésnek is vette. „Ami aggaszt engem, az ennek a förtelmes embernek a bársonyszékbe emelése birodalmi elnökként, hiszen nyilvánvaló, hogy arra törekszik." – „A veszély abban rejlik, ha ezt a kreatúrát az államfő tiszteletet parancsoló piedesztáljára emelik." – „Engem az az új nimbusz bánt, amellyel ezt a nyomorúságos alakot körülveszik majd." (1934. augusztus 1. és 2.)

Golo Mann kényes kérdésnek ítélte egy ilyen integer személyiségnek az összehasonlítását egy Hitler-típusú bűnözővel.[447] Az értelmes emberek számára azonban, vélekedett, akinek köztudomásúan minden szerző az írásait szánja, mégsem maradhat rejtve, hogy – bár a korszak történelmének ezen két alakja morális, pusztán emberi tekintetben fényévnyi távolságra áll egymástól –, mégis lehetővé tesznek „bizonyos érdekes, kortörténeti összehasonlítást".

Bármennyire különbözött is egymástól intellektuális, mindenekelőtt azonban morális tekintetben a két ellenlábas, eidetikus adottságaiknak jellegzetességei tekintetében mégis megállapítható a párhuzam. Megmutatkozik, hogy ez az adottság az ő korukban egészen különböző szinteken és egészen különböző területeken keresett volt.

Thomas Mann-nak korán feltűnt Hitler fiziognómiai emlékezete, aminek az lehetett az oka, hogy ez a lényegi vonás írói sikereinek is egyik alapja volt. „Pontosan ez volt a legfigyelemreméltóbb benne: nyomban megragadott minden embert. Nem megfigyelte az embereket, hogy aztán leírja őket. Ha valakit csak egyszer is látott, már magába zárta, és ha jött egy figura, amelyhez ez a Valaki illett, újra itt volt, de nem szándékosan, nem, arról szó sem lehetett", emlékezett vissza Katia Mann, aki ötven éven át szinte nap mint nap megfigyelhette férjét.[448] Arthur Holitscher, aki modellül szolgált a *Trisztán* Detlev Spinelljének alakjához, nem tudta helyesen értelmezni Thomas Mann-nak ezt a képességét. Azt híresztelte, hogy az író csakis azért tudhatta őt ennyire pontosan ábrázolni, mert az erkélyről színházi látcsővel megfigyelte. Thomas Mannt, akinek különleges képessége révén egyáltalán nem volt szüksége az efféle optikai kémtevékenységekre, bosszantotta a rosszindulatú mendemonda.

Teljességgel tévútra vezetne, ha Thomas Mann első nagy, sikeres regényét, *A Buddenbrook ház*at Hitler fércművével a *Mein Kampf*fal hasonlítanánk össze. Ugyanakkor az alapvető minőségi különbségek ellenére mindkettő mégiscsak hasonlít egymásra abban, hogy eidetikus emlékezettel rendelkező elmék termékei. Thomas Mann saját családjának alakjait, valamint a lübecki viszonyokat olyannyira pontos fotografikus emlékezettel ábrázolta, hogy a lübeckiek „rendkívül" rossz néven vették tőle a regényt: „Egy madár, amely a saját fészkébe piszkít". [449]

Nyomban a könyv elején az író beszámol a kis Antonie Buddenbrook minden nehézség nélküli emlékezeti teljesítményéről. A nyolcesztendős Tony családi körben mondta fel a katekizmust, és egyre növekvő magabiztossággal szavalta: „Hiszem, hogy a Jóisten teremtett engem valamennyi teremtményével egyetemben…" Majd Thomas Mann, Tonyval azonosulva megmutatja, mit érez egy eidetikus, amikor emlékezete a maga kivételes teljesítményét szinte magától véghez viszi „Ha az ember egyszer belejön, gondolta, olyan érzés, mint mikor télidőben a fiúkkal kis szánkón a Jeruzsálemhegy lejtőjén lefelé siklunk: az embernek a lélegzete is elakad közben, s ha akarna se tudna megállni." (Lányi Viktor ford.)

Az eidetikus felfogóképesség gyorsaságát és kiterjedését támasztja alá Thomas Mann válasza, amelyet Katia Mann kérdésére adott az öreg Krull családjának mintaképével kapcsolatosan. „Ó, egyszer vagy fél orra hosszat figyeltem őket egy rajnai gőzösön."[450]

A legapróbb részletekig elmenő, fotografikus leírás igen pontos, de olykor perszifláló, ironikusan rideg felfogást eredményez. A „rászedett nő" esetében sokan ízléstelennek tartják a nőgyógyászati részleteket, és hiányolják, hogy az író semmi empátiát nem mutat a hősnő iránt: megakadályozta ezt az eidetikus ember jégpáncélja.

A valóság és a fikció sajátos keveredése, ami a politikus Hitlernél katasztrofális következményekkel járt, az író Thomas Mann-nál érdekes stíluseszközzé vált. Golo Mann jegyezte meg: „Egy író házában, mint amilyen az apámé volt, a valóság bizonyos értelemben inogott, és a művészi, valamint a való, vagy az, amit valónak nevezünk, különös módon elegyedett egymással." „Fiatalemberként egyszer felkerestem nagyapám, azaz a *Buddenbrook* szenátorának sírját Lübeckben. És amikor ott álltam ez előtt az igencsak tekintélyes síremlék előtt, rajta a címerrel és a »Heinrich Mann szenátor stb.« felirattal, mégiscsak az volt az érzésem, hogy voltaképpen Thomas Buddenbrook síremléke előtt állok."

Thomas Mann szintén rendelkezett a jellegzetes kiválasztottság-tudattal, azzal a korai meggyőződéssel, hogy különb minden más embernél.[451] Utóvégre még szexuális alkata is feltűnő módon megegyezett ördögi ellenlábasáéval. Az író betekintést engedett számunkra félelmeibe, amelyek elfojtott ösztönkésztetéseivel álltak kapcsolatban: ebben a férfiszerelem, az incesztus, sőt még egy igen szélsőséges, a testi gyöngédséget sem teljesen megvető kutyaszeretet keveredett egymással.

Ugyanakkor házassága, amelyet nem utolsó sorban homoszexualitásának kordában tartása végett kötött, példás módon segítségére volt ösztönvilága szocializálásában és szublimálásában.

„Thomas Mann 1918 és 1921 között keletkezett naplófeljegyzéseiből kiolvasható, milyen nehézségekkel kellett megküzdenie a férfiakra irányuló szexuális késztetésének legyőzése érdekében. Katia minden jel szerint nagy megértéssel közeledett hozzá, amiért igen hálás volt."[452]

Első pillantásra abszurdnak tűnik Thomas Mannt, aki hatszoros apa volt, „családellenes alkatúként" jellemezni, ahogyan Hitler beszélt önmagáról.[453] A „végzet bűnös emberével" ellentétben Thomas Mann mintaszerű önneveléssel és fegyelemmel győzte le alkatát, de ridegsége mégis időről időre előbukkan. Amikor 1940. július 31-én megszületett első unokája, ezt a megjegyzést írta Naplójába: „A nagyapaság későn jön, és nincs rám különösebb hatással." Már első gyermeke, Erika lánya születésekor ezt írta egyik levelében bátyjának, Heinrichnak: „Szóval lány, számomra ez csalódás… Egy fiút költőibbnek tartok, inkább tekintem önmagam folytatásának és újrakezdésének új körülmények között."

Vejének, második lánya, Monika férjének tragikus haláláról Thomas Mann 1940. szeptember 24-én tesz említést egyetlen mondat erejéig: „Reggel sürgöny érkezett Erikától: Moni és Lanyi a megtorpedózott hajón voltak, a férfi meghalt. Moni egy skóciai kórházban van (milyen állapotban vajon?!), ahonnan Erika majd elhozza. Tehát szállítható állapotban van. Borzadály és iszonyat. Sajnálom ezt a törékeny gyermeket." Dél fele azonban már a régi kerékvágásban halad tovább az élet: „A löncsnél Frau Reinhardt. Teára a filmes Mr. Young, jóravaló fiatalember, a *The Magic Mountain* [A varázshegy] csodálója, amelyet meg szeretne filmesíteni."[454]

Amikor a kultúrfilozófus Theodor Lessinget, akit közelebbről ismert a müncheni időszakból, de nem becsült túlságosan sokra, a náci pribékek meggyilkolták, ezt írta Klaus fiának: „Mindig is hamis mártír volt."

1943 augusztusában Bertók Brechtet azzal a követelésével rémisztette meg, hogy a németeket drákói módon meg kell majd büntetni: „Keze meddő ölében / követeli a menekült fél millió ember halálát."

Sógornője, Heinrich fivére feleségének öngyilkosságában, aki gyakran ment az idegeire, „egy szinte még csak nem is sajnálatos eseményt látott".

Igaz, Thomas Mann alkata nem mutatkozott meg olyan sötét brutalitásban, mint Hitleré, de még egy ennyire kulturált ember is, mint amilyen ő volt, rémisztő kitörésekre volt képes. Kaliforniai emigrációjában kapott hírt 1940. augusztus 16-án arról, hogy Münchent légitámadás érte. Azt a várost, ahol évtizedeken át élt, és nagy háztartást vezetett; azt a várost, ahol megnősült, és ahol gyermekei születtek; azt a várost, ahol művei közül sokat írt. Reagálása a rettenetes támadásra: A RAF-nak [Royal Air Force] van ideje és ereje, hogy bombázza Münchent, amit szívből kívánok annak az ostoba fészeknek.[455]

3. Hitler szenvedélyei: a kenyéririgység

3.1. Fegyverek, ostorok, öklök és a kanári madarak tartása

A náci uralom kiindulási pontja nem valamiféle elmélet volt, nem pártprogram, hanem Hitler erős szenvedélyei. Hitlert a gyűlölet, a kisebbrendűségi érzés és különféle ellenérzések hajtották, képességei pedig archaikus természetűek voltak.

Hitler népszónok volt, egyúttal memóriaművész. Az efféle emberek normális körülmények között varietékben lépnek fel, vagy a cirkuszban, hasonlóan a hipnotizőrökhöz, a varázslókhoz vagy a jövendőmondókhoz. Ebbe a képbe illettek Hitler első nagyobb fellépései. Gyűléseikhez a nemzeti szocialisták a Korona cirkuszt bérelték ki. A müncheni közönség az egészet spektákulumnak tartotta, és a gesztikuláló Hitlert valamiféle retorikus őslényként bámulta meg.

Az előadás lenyűgöző volt. Beszédei a szenvedélyes előadásmód következtében emelkedtek más jobboldali pártok ígérgetése fölébe. Flitler első felhívását a hatalom megragadását követően így jellemezte Carl von Ossietzky a „Die Weltbühne" hasábjain: „Platformként gyönge, agitációs teljesítménye egyébként figyelemre méltó." Hitler az agytörzs virtuóza volt. Beszédeinek logikai felépítése kívánnivalót hagyott maga után, érvelése nem volt kielégítő. A nagy tehetséggel megáldott szónoknak egészen sajátos volt a viszonya a szóhoz, ami csak retorikai eszközként érdekelte, lakonikus, rosszalló megjegyzések közegeként, vagy véget nem érő monológok kifejezési formájaként. Szövegekkel, legyenek azok akár ünnepélyesen adott ígéretek vagy szerződések, soha nem engedte magát sarokba szorítani.

„A könyvnek a szellem és a világnézet alakítása szempontjából megmutatkozó értéke és jelentősége idegen volt a számára."[456] A nemzeti szocializmus szent könyv nélküli kvázi-vallásos mozgalom volt. Hitler ugyanis nem hitt a „könyveken alapuló, németevangélikus művelődésből fakadó megváltásban", nem volt a németek „monologikus könyvkultúrájának" híve.[457] Ellenkezőleg: propagandájában, mint azt Friedrich Heer feltárta, az ellenreformáció barokk receptjeit követte, amelyeket hazájából gyermekkora óta jól ismert. A Habsburgok, a Luther-Biblia protestáns könyvkultúrájával és az épületes traktátusokkal szemben a jezsuita színpadiasságban, a pompázatos körmenetekben, a lenyűgöző barokk építményekben, a megrészegítő homlokzatokban, templomokban és kolostorokban, a Mária-oszlopokban és a hídszentekben, a minden útkereszteződésben felállított keresztfákban, az örömtől ujjongó zenével kísért, magukkal ragadó misékben és a színpompás öltözékben tartott prédikációkban bíztak. Propagandáját Hitler nem a kritikus olvasónak szánta, hanem a lelkesedni képes csodáiénak, akit már a gyűlések puszta dekorációja, a lendületes indulózene is magával ragad, nem is szólva az egyenruhások brutális látványától.

Hitler csodálta a demagógokat, és megvetette az elméletírókat. „Ne higgyük, hogy a francia forradalmat valaha is életre tudták volna hívni filozófiai elméletek", okoskodott. Nincs ez másként az októberi forradalom esetén sem. Az oro-

szokat nem egy Marx Károly olvasása hozta lázba, hanem ezer és ezer agitátor, „az uszítás kisebb-nagyobb apostolainak a gyűlöletet felpiszkáló ténykedése".

Hitler különös teoretikus volt. Megvetette az elméletírást, politikája mégis egyfajta világnézet megvalósításának tekinthető. Ez utóbbi ugyanakkor gyakran elrugaszkodott a valóságtól, a logikától, mindenfajta értelemtől. Fanatikus harca a világzsidóság állítólagos összeesküvésével szemben egy olyan ideológiai konstruktum jegyében zajlott, amelynek konkrét történelmi események hiányában nem volt megfelelő a vérellátása.[458] Mindamellett a valóságvesztés nála soha nem volt olyan mértékű, mint egy pszichotikus betegnél. S miként ez utóbbi esetében, az ő cselekvését is egyvégtében elemi ösztönvilága táplálta, ettől a vérellátástól függött egész politikája.

Hitler bűntettei mögött aligha álltak magasabb rendű eszmék, a puszta egoizmus szenvedélyei mozgatták. Az irdatlan mérvű lökéseket, amelyeket áldatlan működésének rövid időszakában kiváltott, a szorongásnak, az önzésnek, az önhittségnek, az idegengyűlölet csalétkének, az emberkínzásnak, a rablási kedvnek, röviden a destrukciós energia politikai kiélezésének pszichológiai kiaknázásával" érte el.[459] A mohó és gonosz késztetéseket zűrzavaros eszmék nyomorúságos felépítménye tartotta kínnal-keservvel össze. Ezeket a gondolatokat az emlékezete akár egy szivacs, úgy szívta minden lehetséges forrásból magába. Az, hogy az egyes tartalmak honnan eredeztethetők, voltaképpen alárendelt jelentőségű. Sok minden egy osztrák hivatalnokcsaládban kapott katolikus neveltetésének következménye, más eszmék az iskolai oktatás során ragadtak rá, vagy újságokban, különböző értekezésekben, brosúrákban, Cion bölcseinek hamisított jegyzőkönyveiben olvasta őket, esetleg szűkebb környezetének megfigyeléséből származnak. A gazdaságpolitikájával kapcsolatos gondolatokat Gottfried Feder egyetlen, a kamatrabszolgaságról tartott előadásából vette, amelyre a bajor hadseregből vezényelték ki. „Miután meghallgattam Féder első előadását, nyomban átvillant az agyamon a gondolat, hogy most rábukkantam az egyik legfontosabb előfeltételre, ami egy új párt megalapításához szükséges", emlékezett a *Mein Kampf*ban.

Világképe egy rongyszőnyeghez volt hasonlítható. Kritikátlanul beleszőtt zavaros világképébe minden lehetséges gondolatot, ami egy adott pillanatban megfelelt ösztöneinek és hajlamainak. Ha valahol fellépett, ott a nyugodt, kiegyensúlyozott megfontolásoknak már semmi esélyük sem volt. Gondolkodásában és cselekedeteiben minden a nyers erőszak irányába mutatott. Hitler nemcsak az archaikus világ megzabolázott ingereit közvetítette hallgatóságának, de mindenkor otromba atavizmusokat is. A szenvedélyek zabolátlan, civilizálatlan kiélését mutatta, és arról is prédikált.

A Hitler által kezdeményezett forgatókönyvek mindenkor szép számban tartalmaztak ütlegeléseket, utcai harcokat, durva legorombításokat és szidalmakat. A Gonosz bűvölete: a brutális elnyomás, a kínzások a Gestapo pincéiben, a lángoló zsinagógák a barna diktatúrának nem csak kísérőjelenségei voltak, annak alapvető kelléktárába tartoztak. Mindenki tudta, hogy léteznek koncentrációs táborok, a sajtó kárörömmel számolt be róluk. Kétség sem lehetett afelől, hogy miképpen bánnak ott az ellenséggel, amely a nácik kezébe került.

Arról sem lehetett senkinek kétsége, hogy Hitlerrel a társadalom söpredéke tört hatalomra. A Feldherrnhalle felé vonuló menetben a hősiesség ingatag homlokzata mögött a csőcselék mohósága mutatkozott meg. Volt alkalom, hogy a masírozok, amikor elvonultak, 134 étkészletet vittek magukkal a Bürgerbräukellerből.[460]

Azzal, hogy a hatalmat megragadó barna urak miféle szerzetek voltak, tulajdonképpen mindenkinek tisztában kellett volna lennie. De még a Hitlertől óvó legerőteljesebb figyelmeztetéseket sem hallották meg. Kurt Schumacher 1932 őszén fején találta a szöget: „A nemzeti szocializmus felhívás az emberben szunnyadó gazemberhez." Még egy majdhogynem profetikusán hangzó figyelmeztetés is a jobboldal táborából pusztába kiáltott szó maradt. Nem sokkal azt megelőzően, hogy von Hindenburg birodalmi elnök birodalmi kancellárrá nevezte ki Hitlert, levelet kapott egyik háborús bajtársától. Erich Ludendorff, aki vele együtt vívta meg a tannenbergi csatát, megmentve ezzel a császárságot az orosz gőzhengertől, valósággal kérlelte: „Ünnepélyesen megjósolom Önnek, hogy ez a szánalmas ember birodalmunkat a szakadékba fogja taszítani, népünkre pedig felfoghatatlan nyomorúságot fog zúdítani. Az eljövendő nemzedékek Önt e cselekedete miatt a sírjában is átkozni fogják." Megjegyzendő, hogy a betegesen antiszemita Ludendorff elsősorban azért óvott Hitlertől, mert paradox módon zsidóbérencnek tartotta.

A mindennapi élet kutatása kimutatta: az átlagos családok közül sokaknak az élete a Harmadik Birodalomban látszólag normális mederben, békésen zajlott, a náci ideológia messzemenően nem érintette őket. Akit a brutalitás nem ingerelt, az legalább eltompult. Hitler a Birodalmi Gyűlésben egészen nyíltan kérkedett egykori cinkostársának, Röhmnek, és az összeesküvés állítólagos többi résztvevőjének a meggyilkolásával. A tiltakozás nem lépte át a megszokott kereteket.

Hitler tetteit minden kétséget kizáróan ösztönei vezérelték, és a Harmadik Birodalom minden volt, csak nem ésszerű, vagy akár csak célracionálisan működtetett államgépezet. A későbbi kutatásokkal ellentétben, így látta ezt számos kortárs megfigyelő is. Alan Bullock úgy vélte, hogy Hitlernek maga a hatalom volt a célja, faji doktrínája pedig mindössze átlátszó ürügy volt arra, hogy hatalomvágyát ideig-óráig megpróbálja palástolni. Hitler „rosszul álcázott útonálló" volt: így foglalta össze Sebstian Haffner korai, az 1940-es évekből származó Hitler-tanulmányait Hans Mommsen.[461]

A legtöbb náci vezető számára a nemzeti szocializmus „mindenekelőtt a hatalom megszerzésének és biztosításának eszköze volt". Ami ezen túlment, azt Göring a nürnbergi bíróság előtt „ideológiai kacatnak" nevezte.[462]

Ámde az ideológiában érdekelteknek is, mint amilyen Rosen-berg és Goebbels volt, hamarosan fel kellett ismerniük, hogy egy olyan mozgalomhoz csatlakoztak, amelynek célja a harc volt és a menetelés, nem pedig az, hogy elméleti vitákat folytassanak a pártprogramról. Az ifjúság nevelése teljesen ebbe az irányba mutatott. „A Hitlerjugend által fölkarolt ifjúsági kultúra az intellektuális fegyelem és a morális érzékenység helyett nem csak a közösségi élményt, az ifjonti természetességet, valamint a testnek és a szellemnek sportosan »harc-

edzett« megacélozását pártfogolta, de a koraérett, rámenős nagyzolást és a brutalitást is."[463]

A nemzeti szocialista Vezér-elv, mindenkinek, aki csak parancsnoki pozícióba került, nagy cselekvési szabadságot biztosított. A könyöklés elve: a vezető helyeket a darwinizmus érvényesítésével töltötték be. Hogy ki alkalmas a vezető posztra, azt az érvényesülési képességgel mérték. Az elit kiválasztásának ez a módszere „nem csak elképesztő mértékben szabadított fel energiákat, de a hatalom érvényesítésének fokozódó brutalitását is eredményezte..." A Hitlerrel kapcsolatos kutatás ugyanakkor, amely akták tanulmányozásával törekszik a hatalmi, struktúrák átvilágítására, csak kivételes esetekben képes megragadni elemei erejű ösztönvezéreltségét. Az ügyiratok a viszonyokat gyakran normálisabbnak, ésszerűbbnek, racionálisabbnak és kevésbé abszurdnak mutatják, mint amilyenek valójában voltak.

Ebből a szörnyűséges korból is fennmaradtak persze olyan dokumentumok, amelyek teljes mértékben árulkodnak irracionalitásáról. Meglehetősen leplezetlenül vette kezdetét a zsidóüldözés, ha eltekintünk attól, hogy csak kevesek számára volt világos, hogy az utazás végső soron a gázkamrákhoz vezet. A deportálás ténye ugyanakkor napnál világosabb volt. Az ezt megelőző törvényalkotásban elképesztő módon tombolták ki magukat a gonosz indulatok. Az áldozatokat a hivatal minden elképzelhető területen zaklatta. Az íróasztal mögött ülő tettesek szemérmetlenül a törvényesség gúnyájába bújtatták bűncselekményeiket, és „gálád tetteiket rendeletekbe, utasításokba, határozatokba csomagolták." Meghatározták, hogy a zsidók nem gyakorolhatják hivatásukat, és megfosztották őket vagyonuktól. „Nem volt szabad örökölniük, és nem hagyhattak örökbe, nem ülhettek a parkbeli padokra, nem tarthattak kanárimadarat, nem használhatták a nyilvános közlekedési eszközöket, nem mehettek vendéglőbe, nem látogathatták a hangversenyeket, a színházi és mozielőadásokat... Emberi jogaikat és emberi méltóságukat lábbal tiporták, mígnem koncentrációs táborokba hurcolták őket, és a gázkamrákban nem végezték... Rablógyilkosság volt ez, amelyet a nemzeti szocialista rendszer hajtott végre velük szemben, csak egy részüknek sikerült megmenekülnie."[464]

Ráadásul úgy tűnik, hogy a rablás motívuma Hitler zsidópolitikájában korábbi és tartósabb volt, mint a megsemmisítésé. Már az első, bojkottra történő uszítások 1933 elején irigységgel telve irányultak a tehetős zsidók üzletei ellen. Az 1936-os négyéves tervnek a célja a zsidó vagyon megkaparintása volt. 1938-ban Eichmann, aki a biztonsági szolgálat zsidó referenseként a bécsi zsidók kivándorlását szervezte, felismerte, hogy választani kell a teljes kifosztás, vagy a kivándorlás között, mert nincs a földkerekségen olyan ország, amely befogadná a nincstelen zsidókat. Hitler továbbra is a kifosztásban bízott.

Mielőtt Hitler az áldozatok sorsát Himmler és a parancsnoksága alatt álló SS véres kezeibe helyezte volna, éppen Göringet, a négyéves terv felelősét bízta meg a zsidópolitika ügyeinek vitelével, és ezzel kinyilvánította elsőrendű fontosságú, kizsákmányoló gazdasági érdekeit. Göring 1938. november 11-én, közvetlenül a „birodalmi kristályéjszakát" követően, az alábbi szavakkal vetett véget az addig kisebb-nagyobb mértékben, de folyamatosan elrendelt pogromoknak: „Uraim, elegem van ezekből a felvonulásokból", mivel azok csak kárt

okoztak a német gazdaságnak, és egy rideg, szisztematikus, technokrata szemléletű fosztogatásnak engedtek szabad utat. Ugyanakkor a mohó, karvaly természetű szándékok akkor sem maradtak el a megsemmisítés szándékai mögött, amikor a Wannsee melletti konferencia eredményeképpen, 1942. január 20-án a kezdeményezés végleg Heydrich és az SS kezébe került.

Az SS a holokausztot eleinte Reinhardt-hadműveletnek nevezte. A beavatottak számára a névadás pontosan arra utalt, amiről valóban szó volt: vagyis nem csak arra, hogy a zsidóságot az addig alkalmazott, igencsak idegtépő tömeges kivégzések helyett valamilyen kevésbé feltűnő, gyorsabb és gyakorlatiasabb módon pusztítsák el. Az 1941 őszétől 1942 nyaráig Belzecben, Sobiborban és Treblinkában felállított megsemmisítő táborok nem csak elgázosító, gyilkos létesítmények voltak, hanem olyan helyek is, amelyek arra szolgáltak, hogy elrabolják az áldozatoktól a gettókban eldugott értéktárgyaikat – drágakövet, aranyat, devizát –, és ugyanígy a legnagyobb ügyességgel kaparintották meg órájukat, szemüvegüket, aranyfogaikat. A rabolt tárgyak összértéke elérte a 180 millió birodalmi márkát. A Reinhardt fedőnevet az akció nem azért kapta, mint egyesek feltételezték, mert Heydrichnak, a zsidóirtás kitervelőjének ez volt a keresztneve. Ellenkezőleg: a haditervet Fritz Reinhardtról nevezték el, a birodalmi pénzügyminisztérium államtitkáráról, akinek közvetítésével az SS által a birodalmi banknak leadandó értéktárgyakat elszámolták.

Az íróasztal mellett ülő szadisták könyörtelen ridegsége – persze nagyon is pontosan tudták, mit tesznek – még a halálfejes brigádok leggyakrabban fiatal, tapasztalatlan SS-legényeinek túlkapásainál is jobban felháborító, akik maguk is szenvedtek a szigorú drilltől; jobban felháborít a koncentrációs táborok női felügyelőinek embertelen magatartásánál, akik gyakran műveletlen segédmunkások voltak, s maguk jelentkeztek szolgálatra, hogy megmeneküljenek a hadiüzemtől, s akiknek a hirtelen jött hatalom, amellyel élet és halál kérdésében dönthettek, a fejükbe szállt.

Általános vélekedés szerint a holokauszt hideg racionalitásában, üzemszerű tökéletességében tér el a világban minden időkben, minden korban véghezvitt, mindennapos tömegmészárlásoktól. Egyfelől valóban törvények szabályozta kereket közt zajlott, egy hierarchikusan tagolt adminisztráció döntései és egzakt utasításai alapján, aminek megvolt a maga „bürokratikus lüktetése". Így például a Reichsbahn a Birodalmi Biztonsági Főhivatal számára az áldozatok haláltáborokba történő szállításának ellentételezéseként a csoportos utazás tarifájával számolt, személyenként és kilométerenként négy pfenniget számlázott ki. „Gyermekek esetében félárat számoltak."[465] A négy év alatti gyermekek ingyen utazhattak a halálba. Az aláválóság mindamellett nem csak a hivatali német nyelv mögé bújt, de tevőlegesen is kivette részét. A zsidóság legyilkolása mindenekelőtt „a fegyverek, az ostorok és az öklök" ügye volt.[466] Pontosan ebben a megvilágításban kell látnunk Hitlert.

A holokausztban Daniel J. Goldhagen fékevesztett indulatok tobzódását látta.[467] Elképzelte, mit érezhették a tartalékos rendőrök, amikor zsidó nőktől elszakították csecsemőiket, durván megmarkolták és a magasba emelték, majd agyonlőtték őket, mielőtt az anyjukkal is végeztek volna. Goldhagen a rendőrök gátlásainak leépülését a német antiszemitizmus rovására írja, amely nemzedé-

keken át mérgezte a német kultúrát, s végül arra ösztökélte az embereket, hogy a zsidókon elkövetett gyilkosságokban tombolják ki magukat. Ámde ez az érvelés keveseket győzött csak meg. A nácik brutalitása mélyebb gyökerű volt, és nem csak a zsidóság ellen irányult. Hitler pribékjei megtaposták a kommunistákat is, pincéikben kínozták a szociáldemokratákat, szovjet foglyokat a mauthauseni kőfejtőbe tereltek, azon kevesek ellen pedig, akiknek sikerült megmenekülniük, hajtóvadászatot indítottak. Az antiszemitizmustól teljesen függetlenül végeztek lengyelek és ukránok ezreivel.

Ráadásul a holokauszt német vezetés alatt megvalósuló, rossz emlékű, közös európai vállalkozás volt.[468] Ugyanakkor csak a klisékben gondolkodók nem láthatják, hogy akadtak németek, akik a zsidókkal szemben elkövetett mindenféle szörnyűségtől távol tartották magukat. Amikor Victor Klemperer első alkalommal lépett nyilvánosság elé a kabátjára vart Dávid-csillaggal, félelme nem igazolódott be: nem söpörte el a népharag. Épp ellenkezőleg, a drezdaiak közül többen különösen nagy tapintattal közeledtek megbélyegzett polgártársukhoz. Sok német életét és vagyonát tette kockára azzal, hogy zsidókat bújtatott. Nem utolsó sorban Steven Spielberg filmjének köszönhetően a világon mindenütt ismerik Oskar Schindler vállalkozót, aki a Krakkó-Plaszówban telepített kényszermunkatáborból közel kilencszáz foglyot alkalmazott ipari létesítményében, és ezzel megmentette az életüket.

Valójában Goldhagen csak spekulálhatott arról, mit élhettek át a tettesek. Az általa kiértékelt bírósági akták ugyanis pszichogramok készítésére a legkevésbé sem alkalmasak. Ezzel szemben Hitler szenvedélyei és törekvései jobban hozzáférhetők az elemzés számára, így ki tudjuk mutatni, hogy a brutalitás milyen helyet foglalt el lelki háztartásában. Kezdettől fogva megfelelt vérmérsékletének. Nem csak jóváhagyta, de egyenesen bátorította rá a bűnöseket.

1932. augusztus 1-jének éjszakáján öt SA-legény halálra taposott egy kommunista bányászt. A tetteseket augusztus 22-én a felső-sziléziai Beuthen (Bytom) különbírósága halálra ítélte. Hitler táviratban adott hangot szolidaritásának, szabadon bocsátásukat „becsületbeli ügynek” nevezte, s a bűnösöket, akiknek halálos ítéletét elődje, von Papen, épp az ő unszolására változtatta életfogytig tartó szabadságvesztésre, nem sokkal a hatalom átvételét követően, 1933 márciusában szabad lábra helyezte.

1938. november 8-án Goebbels közölte Hitlerrel a hírt, hogy a Párizsban egy zsidó merénylő által meglőtt német követségi attasé, vom Rath, belehalt sérüléseibe, és álszent módon megkérdezte, teret engedhet-e a népharag spontán megnyilvánulásainak. A két férfi meglehetősen régen ismerte egymást ahhoz, semhogy ne tudták volna, hogy e mögött a könnyed megfogalmazás mögött miféle brutalitás húzódik meg. Goebbels valóban beindította a pogrom iszonytató gépezetét. SA-egységek, valamint NSDAP-tagok zsinagógákat gyújtogattak, és zsidó kiskereskedelmi üzleteket zúztak porrá. Hivatalos adatok szerint 91 személy halálát okozták. Az eseményeket követő fosztogatásokat mindenki ölbe tett kézzel nézte.

A gyűlölet és az erőszak rosszul álcázott kitörései jellemezték Hitler kormányzási stílusát uralmának egész időszaka alatt. Kozmetikázatlan arcát mutatta 1941. május 13-án, amikor végrehajtási rendeletet adott ki a Wehrmacht

kötelékébe tartozóknak és kíséretüknek hadtörvényszéki elítélhetőségéről a civil lakosság ellen elkövetett bűncselekmények esetében. Bármilyen szégyenletes tetteket követtek is el a Wehrmacht katonái, a bűnvádi üldözés kényszere szünetelt. „Csak kivételes alkalmakkor, például szélsőséges nemi erőszak vagy bűnöző hajlam esetén nyílt lehetőség a bírósági beavatkozásra.”[469]

3.2. Az éhezés réme

Ha azonban nem antiszemita vagy szociáldarwinista értekezések piszkálták fel az ifjú fantasztában azokat az erőket, amelyek később megrázkódtatták Európát, ha nem valamilyen „világnézet" volt az, amely űzte, honnan jött az az elképesztő energia, amely Hitlert hatalomra juttatta, és hadseregeit Kairó közvetlen közelébe és Sztálingrádig vezette? Milyen irdatlan ősi ösztönök késztették Hitlert kimondhatatlan bűneinek elkövetésére?

Az emberi motivációk bizonyos mértékig hierarchikusan tagolódnak. Olyan módon rétegződnek egymásra, hogy a magasabb rendű késztetések csak akkor lépnek egyáltalán fel, ha az alacsonyabb rendűek már kielégültek.[470] A vitális késztetések parancsoló módon törnek az előtérbe. „Előbb a has jön, aztán a morál" (Vas István ford.), hangzik el a *Koldusoperá*ban: materialista világlátásának megfelelően Bertolt Brecht kissé túlzó módon ugyan, de ezt az alapvető igazságot fogalmazza meg.

Hitler agresszív és irracionális törekvését az élettérre a pszichoanalízis értelmezése szerint az az ősszorongás hajtotta, hogy a germán anya nem tudja kielégítően táplálni gyermekeit.[471] Hitler „szoptatási komplexusa a Kelet meghódítására buzdító csatakiáltásként" fonódott össze a „termőtalaj-komplexussal".[472]

Hosszabb időn át tartó éhezési periódusokat még évtizedek múltán sem tudunk elfelejteni. A német kollektív emlékezetben hosszú időn át elevenen élt az I. világháború 1917/18-as karórépatele. Ez magyarázat is lehet arra, miért estek olyan könnyen áldozatul a németek Hitler bizarr éhségfóbiáinak, amelyeket konkrét politikai célkitűzések formájában fogalmazott meg.

Táborok foglyai szenvedéseikről beszámolva azt mesélték, hogy az éhség minden más késztetést a háttérbe szorított. Ebben a német koncentrációs táborok, a szovjet munkatáborok foglyai, valamint a szövetségesek hadifogolytáboraiknak lakói a Rheinwiesén 1945-ben egyet értettek. Az emberi egzisztencia összezsugorodik és koncentrálódik. A gondolatok már csak akörül forognak, mit lehetne megenni. A természet, a másik nem, a művészet, a sport ingerei elhalványulnak.

Hitler fő késztetése az éhezés és a kenyéririgység volt. A lesoványodott ifjú munkanélküli kóválygott a cs. és kir. Monarchia barátságtalanná vált utcáin. „Hosszú ideig olyan rosszul ment a sorom Bécsben", sajnálkozott még 1942. március 11-ről 12-re virradó éjszaka is a Wolfsschanzén: „Tejen és száraz kenyéren éltem." A téli segélyszervezetet 1935. október 8-án védte meg egy beszédében, amelyet a berlini Krolloperben mondott. „Nekem ne gyere azzal, hogy terhes ez a gyűjtögetés… Te nem élted át, mit jelent az, ha az embernek nincs mit ennie. De még kevésbé, hogy mit jelent az, ha nincs mit enni adni szeretteidnek". Lesoványodottnak és legyöngültnek írta le egy sorstársa Hitler állapotát a meidlingi hajléktalanszállón. A *Mein Kampf*ban Hitler még az éhség kiváltotta látomásokról is beszámol: „Az éhség folyamatosan délibábot varázsol az általa megkínzott ember szeme elé…, a jólét és a jóllakottság képeit." Hasonlóképpen ábrázolja *Éhség* című halhatatlan regényében a nagy norvég író, Knut

Hamsun, a korgó gyomor nyomorúságát a XIX-XX. század fordulóján az elutasító, részvétlen városban, Kristianában (Oslóban).

Az éhezés éveire Hitler legelőször úgy reagált, mint a legtöbb német, aki átadta magát a féktelen zabálásnak. A későbbi vegetáriánus farkaséhesen tömte magába a húst. Müncheni időszakában igencsak kedvelte a finom kolbászokat: nyomban vett is magának, ha sikerült rásóznia valakire egyet a maga festette képeslapokból. Amikor 1914-ben, a háború kitörésekor, jelentkezett a bajor hadseregbe, a felesketéskor mindjárt dupla fejadag disznósültet kaptak. Ez roppant módon tetszett a hadiönkéntesnek. Még évek múltán is emlékezett rá. A fronton aztán csekélyke zsoldjából nyomban élelmiszert szerzett, a legszívesebben lekvárt.

Még életének utolsó éveiben is szakember módjára nyilatkozott a hadtápról, és megállapította, hogy az ellátás mindig ott volt a legjobb, ahol a legénység a tisztekkel együtt kapott enni gulyáságyúból – ezt a privilégiumot Hitler jelentőfutóként élvezhette.

A sebesülését követően otthon töltött szabadsága alatt nagy megrökönyödéssel láthatta, hogy a rossz élelmiszerellátás hogyan lohasztotta le a lakosság háborús lelkesedését. A világgazdasági válság idején átélhette a kígyózó sorokat: a munkanélküliek éhes tömegei vártak nyilvános élelmiszerosztásra. Ismét felismerte: az éhség az egyik leghatalmasabb politikai tényező.

Életének második szakaszában is profitált a hivatalos bajor ellátásból. 1923 novemberétől 1924 decemberéig tartó landsbergi börtönbüntetését éhségsztrájkkal kezdte ugyan, de hamarosan engedte magát rábeszélni, hogy ne tagadja meg magától a hivatalosan járó, jó ellátást, ami politikai fogolyként megillette.[473] Mindamellett hívei sem hagyták cserben. A szobája úgy festett, akár egy csemegebolt: sonka, szalonna, kolbász, praliné, no meg sütemények álltak rakásszámra. A fogság időszaka volt az egyetlen olyan periódus az életében, amikor túlsúlyra tett szert.

Az I. világháború után Münchenben pénzhez jutva, előszeretettel látogatta a Heck kávéházat a Hofgartenben: híres volt finom süteményeiről. A süteményeket Hitler már bécsi időszakában megkedvelte. Amennyire anyagi helyzete megengedte, lelkesen látogatta a kávéházakat, később féltestvére és más szakácsnők sütőművészetével örvendeztette meg magát.

A teli has azonban még nem volt elegendő. Miként sok német ember az ő nemzedékéből, ő is elveszítette felhőtlen viszonyát az étellel-itallal. „Emlékezve az éhezés esztendeire Bécsben festőként, valamint katonaként az I. világháborúban, Flandriában és Franciaországban, Hitler nem tudta végignézni, ha valaki meghagyta az ételt. Ordonáncai ezért csak akkor vihették el vendégei elől a tányért, hogy ha azok, mindent, amit kértek, valóban meg is ettek."[474]

Ha Hitler a nőkről beszélt, inkább az asztalra gondolt, nem az ágyra. „A legegyszerűbb német asszony is, akinek a lakását felkereste, mindent megtett, hogy ne csak a legfinomabb, de megfelelő hőmérsékletű ételt tegyen elé."[475] A szerelem útja a gyomron keresztül vezetett. Az évek során Hitler már régen elfeledte – ha egyáltalán érezte valaha –, milyen vonzerőt gyakorolnak a nők, de az orális csalódások pontosan megragadtak az emlékezetében. 1942. május 8-án mesélt főhadiszállásán egy hölgyről, „akihez házias bajor májgombócra volt hi-

vatalos (a kedvenc étele), és valami pudingszerűen remegő, májas-tojásos vacakot kapott."[476]

Az éhség és a táplálkozás témaköre vörös fonálként húzódik végig Hitler egész életén. Különböző alakot öltött, bécsi időszakának akut éhezésétől kezdve egészen későbbi éveinek vegetarianizmusáig, ide értve az állandó emésztési panaszokat, a gyomorgörcsöket, a kínzó puffadást, a hiánytüneteket, no meg azt is, hogy külön diétás tanácsadót tartott maga mellett.

Az élelmiszerekkel való önellátást, amelyet eszelős háborújával akart elérni a németek számára, a saját személye szempontjából megvalósította. Egész környezetével együtt azzal a burgonyával, friss zöldségekkel és fűszernövényekkel táplálkozott, amelyeket az Obersalzbergen felállított nagy melegházakban termesztettek.

Amikor élete második felében a vegetarianizmus mellett tett hitet, a maga számára saját ideológiával szépítette ezt az életmódot: úgy okoskodott, hogy a húsfogyasztás elerőtleníti az embert. „Példaként a lovat, a bikát és az elefántot említette, azt a három növényevőt, amelyet nagy erő és kitartás jellemez. »Ezzel szemben a kutyák«, mondta Hitler, »tipikus húsevők lévén, már kis megerőltetés után is a nyelvüket lógatják.«"[477]

A maga gonosz módján úgy igyekezett megutáltatni vendégeivel a húsevést, hogy „étkezés közben időről időre az állatok lemészárlásának brutalitását" emlegette. Hogy mennyire mélyen rögzült ösztönvilága a táplálkozásban, azt mutatja az a „majdhogynem poétikus ömlengés, ahogyan az élelem, értsd a növényi élelem megszületésének menetét írta le. Valósággal magunk előtt láttuk a parasztembert, amint hosszú, nyugodt léptekkel, szélesen oldalra lendülő karral vetette a magvakat. Amikor aztán azok kicsíráznak, szárba szöknek, a hullámzó gabonaszárak zöld tengerévé nőnek, amit a Nap sugarai lassan aranyló sárgára színeznek."

Hitler húsz éven át nem egyszerűen emésztési panaszokkal küzdött, de az emésztésével kapcsolatos aggodalmak ráadásul annyira foglalkoztatták is, hogy a téma hosszú megbeszélések tárgyát képezte, számolt be a háború után kísérő orvosa, Dr. Karl Brandt professzor. Még a Hitler tanácskozásain résztvevőknek is foglalkozniuk kellett emésztési problémákkal a szó tágabb értelmében, akik erre a legcsekélyebb mértékben sem voltak felkészülve. Az egyik 1943-as fegyverkezési tanácskozáson, amelyet minisztere, Speer társaságában rendezett, egy új harci mozdony megtervezése volt napirenden. Derült égből villámcsapásként érte őket, hogy Hitler az összes résztvevő legnagyobb ámulatára előállt a kívánságával: építsenek egy primitív vécélefolyót is bele a mozdony vezetőállásába.

Groteszk vonásokat öltött ez az az élelem körüli aggodalmaskodás 1932-ben. Ekkor történt, hogy berlini szállodájában, a Kaiserhofban, hozzá sem ért az ételekhez, mert azt hitte, hogy az általa kommunistának tartott konyhai személyzet meg akarja őt mérgezni. Magda Goebbelset kérte meg, hogy a saját kezűleg elkészített menüt egy ételhordóban hozza fel neki szállodabeli lakosztályába.

Eddig még rendben is lenne: nemzedékére tipikusan jellemző élmény-feldolgozási formák voltak ezek. Ifjúkorának megvonásos helyzeteire azonban mindezen túlmenően a maga szélsőséges és szerfölött agresszív módján reagált. Egész létezését egyetlen célra tette fel: mindent, ami csak hatalmában állt, meg-

tett, hogy egyszer s mindenkorra megszabaduljon az éhezés általi fenyegetettségtől. Ha úgy tetszik, Hitler különös módon, kényszeresen reprodukálta az éhező ember motivációs helyzetét egy olyan időszakban, amikor ez a veszély már réges-rég elhárult. A félelem szülte, rövidzárlati reakció volt az egyetlen kiutat abban látni, hogy elragadja szomszédai elől az élelmet, és megfossza őket azoktól a földterületektől, amelyeken gabonát termeszthetnek. Miként az éhező sem képes másra gondolni, csak az ennivalóra, és fantáziaképeiben tartalékokat halmoz fel, akként Hitler is mindent megelőzve az élettérre gondolt. Ebben eidetikus adottsága, aminek révén elmosódott a különbség a valóságos és a képzelt éhezés, realitás és utópia között, kulcsot adhat bizarr késztetésének magyarázatához.

Atavisztikus kenyéririgységét Hitler odabiggyesztett szociáldarwinista tételekkel szépítgette. A *Mein Kampf* 14. fejezetének 2. könyvében így tudálékoskodik: „Istenemre, amennyiben e Földre kerültünk és örök harcra rendeltettünk mindennapi kenyerünk érdekében, olyan lényekként, amelyeknek semmi sem adatik meg ajándékként, s amelyek helyüket a Föld uraiként kizárólag a zsenialitásnak és a bátorságnak köszönhetik, amellyel képesek kivívni és megőrizni e helyüket…” stb. stb.

Hitler készen állt arra, hogy bárkit, aki e célja megvalósítása során az útjában áll, félresöpörjön, miközben az öldökléstől éppoly kevéssé riadt vissza, mint az a félig éhhalált halt ember, aki ellenlábasával az utolsó falat kenyérért kel birokra. A politikában Hitler, amikor már nem számíthatott a gulyáságyúra, a mindennapi kenyérért folytatott harcot látta, a szó legszorosabb értelmében a saját kenyeréért, de tágabb értelemben az egész nép élelmezéséért.

A mindennapi kenyérért folytatott harc törvénye ugyanis nem csak az egyes emberekre vonatkozott, hanem mindenekelőtt a népekre. Az egyén csak akkor volt abban a helyzetben, hogy nyertesen kerüljön ki ebből a harcból, ha sikerült mozgósítania egész népét. Hitler ezért lett politikus. Egy egész nép minden erejére szükség volt ahhoz, hogy a világzsidó markától megszabadítsa a torkát. Minden gyűlölete és minden irigysége ez ellen a „könyörtelen világzsidó” ellen irányult. Hiszen Hitler szemében ő volt az, akinek a versailles-i szerződés révén sikerült gúzsba kötnie és kiéheztetnie a németeket. A megszabadulás az éhhalál és fojtogatás rémétől az ő felfogása szerint csakis „karddal” lehetséges. „Kizárólag a lendületesen feltornyosuló nemzeti szenvedélynek összefogott, koncentrált ereje képes szembeszállni a népek nemzetközi rabszolgasorba döntésével. Ez a folyamat azonban véres, és mindig az is marad.”

„A mindennapi kenyérért folytatott archaikus küzdelem volt Hitler fő késztetése.”[478] Ideológia és táplálkozás összekapcsolása, azaz a élelmezési politika a kulcs Hitler külpolitikájához.

A müncheni külvárosi kocsmákban tartott első beszédeiben Hitler újra meg újra felvetette az élelmezés témakörét. A zsidóknak és a kizsákmányolóknak azt vetette a szemére, hogy finom lokálokban dőzsölnek, miközben a nép éhezik. Ha az 1923-as puccsa sikerrel járt volna, akkor egy sürgősséggel kidolgozott alkotmányt vezettetett volna be, amely előírta volna az összes zsidó hivatalnok elbocsátását, és valamennyi, „a biztonságra nézve veszélyes személy és mihaszna élősködő” gyűjtőtáborokba vezénylését. Már 1922-ben meg volt győződve

arról, hogy a következő háborúban a legfontosabb feladat Lengyelország és Ukrajna gabonatermő vidékeinek megszerzése lesz.479 Programadó írásának, a *Mein Kampf*nak központi mondanivalója az a megállapítás lett, hogy a birodalom egzisztenciájának biztosításához és világuralmi törekvéseinek érvényesítéséhez agrár jellegű települések és termelési körzetek meghódítása szükséges.

„A feltételek világos mérlegelésével a német államigazgatás külpolitikai tevékenységének szempontjából csak a következő meggyőződésre juthatunk: Németország lakossága évente kilencszázezer lélekkel gyarapodik. Az új állampolgárok seregeinek megélhetési nehézsége évről évre súlyosbodik, és egyszer katasztrófával kell végződnie, hacsak idejekorán meg nem találjuk az éhínség megelőzésének eszközeit és az oda vezető utat", érvelt Hitler a *Mein Kampf* könyvének 4. fejezetében.

Az éhezéssel kapcsolatos fóbiák vezették Hitlert ehhez az irracionális következtetéshez. „Németország számára egy egészséges területi politika megvalósításához új terület meghódítása csak magában Európában jöhetett számításba." Úgy érezte, nincs más kiút, rákényszerül a háborús politikára: „Tisztába kellett jönnünk azzal, hogy célunkat csak harccal érhetjük el, éppen ezért nyugodtan, magabiztosan kell szembenéznünk vele." E kényszerképzetnek megfelelően más választás nincs, mint Oroszország megtámadása. Az „új Birodalomnak" ismét „a lovagrendek útján kellett volna elindulnia, hogy a német karddal a német ekének a német rögöt, a nemzetnek pedig a mindennapi kenyeret biztosítsa."

A háború, bizonygatta Hitler 1941. október 10-én az *Asztali beszélgetések*ben, „eredetileg nem volt más, mint a legvégső fegyver, amellyel egy nép a mindennapi kenyeréért megküzdött." Már az I. világháborút is a táplálékért folytatott harcként értelmezte. A angolok megpróbálkoztak azzal, hogy blokádjukkal kiéheztessék Németországot, de ami őt illeti, a tengeralattjáró-háborúval arra a sorsra fogja juttatni őket, amit ők szántak Németországnak. Az éhezéstől való félelem megakadályozta Hitlert abban, hogy tanuljon a nyilvánvaló történelmi tapasztalatból. Németországnak ugyanis 1918-ban kapitulálnia kellett, „jóllehet megszállva tartotta Ukrajnát." Az ukrán területek időszakos megszállása a II. világháborúban szintén nem hozta közelebb a végső győzelmet.

„Második könyvében" Hitler még egyszer teljes félreérthetetlen-séggel hangsúlyozza: „Bátran elmondhatjuk, hogy egy népnek az életéért folytatott harca valójában teljes egészében csakis abból áll, …hogy a növekvő népességszaporulat számára a élelmezés általános előfeltételeként biztosítsa a szükséges földterületeket…"

Életteret és a keleti területeken letelepedő, kenyérgabonát termesztő parasztokat Hitler már 1933. február 8-án, a hivatalának átvételét követő első találkozón is követelt.

A térnyerésre való törekvést tehát Hitler „világtörténelmi princípium rangjára" emelte.[480] Számára az élettér legfőbbképpen az éhezés leküzdésének garanciája volt, „paraszti, agrár jellegű nyersanyag-, élelmezési és letelepedési bázis", de „értékesítési piacként és a gazdasági tartalékok biztosításának eszközeként is funkcionált", végül de nem utolsó sorban „stratégiai és katonaföldrajzi szempontból" is fontos volt.

Egy hosszú, a Birodalmi Gyűlésben 1936. március 7-én mondott beszédében, amelyben igazolta a Wehrmacht bevonulását a Rajna-vidék demilitarizált övezetébe, Hitler azt bizonygatta, hogy a német kérdés lényege „egy 40, 50 vagy 60 milliós nép kiáltása a kenyér után", „ez pedig természetes megnyilvánulása az élet megtartására való törekvésnek."[481] „A német emberre a lakosság nagyságát számítva fejenként tizennyolcszor kevesebb föld jut, mint pl. egy oroszra. Belátható, hogy már önmagában ez a körülmény is mennyire nehézzé kell tegye a mindennapi kenyérért folytatott harcot, és teszi is."

Hasonlóan indokolta Hitler a Hoßbach-jegyzőkönyvben a fegyverkezés és a háború kényszerét. A német nép éhhalálra van ítélve, hacsak nem harcolja ki magának az életteret keleti szomszédai rovására. A cseheket és az osztrákokat be kellene olvasztani a Birodalomba, ezzel öt-hat millió ember számára nyerhető élelmiszer."[482] Világosan beszélt Hitler 1939. február 10-én Berlinben, szélesebb körben, a csapatparancsnokok előtt. „Teljesen mindegy, ki fog kormányozni Németországban, minden rendszernek tudomásul kell vennie, hogy itt száznegyven ember él négyzetkilométerenként, s őket ez a föld nem tudja eltartani… Önök is vegyék tudomásul, hogy ameddig én élek, ez a gondolat fogja uralni egész lényemet."

Hitler gazdasággal kapcsolatos gondolatait a „legjobb táplálékszerző helyért folytatott harc elkerülhetetlenségének" doktrínája uralta. „Terv nélkül semmire se megyünk", hangoztatta meggyőződését 1935. október 6-án.[483] „Ha szabadjára engedjük a dolgokat annak az elvnek megfelelően, hogy tegye mindenki, ami akar, akkor ez a szabadság rövid időn belül éhínségbe torkollna."

Wehrmacht-szárnysegédjének, Schmundtnak, Hitler az értésére adta, hogy a gazdasági problémákat meg kell oldani. „Anélkül, hogy idegen államok területére hatolnánk, vagy megragadnánk az idegen tulajdont, ez nem lehetséges." A háború kezdetén Hitler azzal a kifejezett indoklással engedélyezte az első szisztematikus tömeggyilkosságot, az eutanáziaprogramot, hogy ezzel megszabadulhatnak a mihaszna élősködőktől („ballaszt-egzisztenciáktól").

A táplálékirigység mindig is az antiszemitizmusnak, végső soron pedig magának a holokausztnak is egyik fő motívuma volt. Már a Wannsee melletti konferencia előtt, amelyen 1942. január 20-án a legfőbb hatóságok megegyeztek a közös útban, Hans Frank főkormányzó 1941. december 16-án egy ülésen Krakkóban elárulta, mit terveznek.: „Uraim, kérnem kell Önöket, vértezzék fel magukat minden együtt érző fontolgatással szemben… A zsidók a mi számunkra is rendkívül kártékony élősködők."[484]

A zsidóság elleni tömeggyilkosságok az oroszországi hadjárat kezdetén indultak meg: az Einsatztruppék férfiakat lőttek agyon. Az ő esetükben, még ha gyatra is, de volt ürügy a gaztettre. A harcképes zsidó férfiakban potenciális fenyegetettséget, lehetséges partizánokat láttak. Zsidó nők, gyermekek és aggok későbbi meggyilkolása a gázkamrákban, vagyis a voltaképpeni holokauszt, már semmilyen más indokkal nem volt igazolható. Ekkor már hangsúlyosabban előtérbe került a valódi késztetés, a „mihaszna élősködők" megsemmisítése.

Még nyilvánvalóbban derült fény az éhezéstől való félelemre, mint motivációra a Szovjetunió megtámadásakor. Ukrajnába örök időkre német parasztokat akartak telepíteni, amivel Hitler elvakult szemeiben az éhezés német problema-

tikája egyszer s mindenkorra megoldást nyert volna. Szilárdan meg volt győződve arról, hogy ez az egyetlen lehetséges tartós megoldás. „Csakis a Szovjetunió élelmiszertartalékaihoz való hozzáférés révén hárítható el a Birodalomban már 1941 őszén várható ellátási válság."[485]

A nácik alig győzték kivárni. Már egy héttel a keleti hadjárat kezdetét jelentő támadás előtt, 1941. június 16-án, Goebbels az alábbi bejegyzést tette Naplójába: „Jó, hogy az idő kissé kedvezőtlen, és Ukrajnában még nem érett be a termés. Így reménykedhetünk, hogy túlnyomó részben még megszerezhetjük." A „Das Reich" c. lapban pedig ezt írta 1942. május 31-én: „Most pedig végre eljött az inkasszálás ideje. A Kelet végeláthatatlan földjein hullámzik az aranyló gabona, elegendő, bőségesen elegendő ahhoz, hogy táplálja népünket és egész Európát. A háborúnknak ez a célja."

A teli bendő, a dőzsölés, a tobzódás, mint egy faji háború végcélja? A győztes katonák mindenesetre nem csak élvezhették a finomságokat, hanem Hitlernek az volt az álláspontja, hogy a propagandaosztagok hozzák ezt a dőzsölést az egész világ tudomására. Egy megbeszélésen 1943. június 26-án, amelyen a diktátor is részt vett, Speer fegyverkezési miniszter az alábbiakat vette jegyzőkönyvbe: „A Führer kívánsága, hogy szerepeljen a jelentésekben a Kubány mellett állomásozó csapataink jó állapota. Humoros módon lehetne megmutatni, hogyan dúskálnak a kaviárban, hogy müncheni sört csapolnak nekik, meg hasonlók."[486]

A katonák ellátása Hitlernek mindig is a szívügye volt. Április 25-én jegyezte fel Speer: „A Führer kifogásolja a tábori konyhák hiányát az új hadosztályoknál."[487]

A háború egész időtartama alatt Hitler kínosan ügyelt arra, hogy a német lakosság ellátása megfelelő legyen. „Idehozatom Ukrajnából az utolsó tehenet is, mielőtt végignézném, hogy a hazám éhezik", hangoztatta főhadiszállásán 1942. május 10-én. Saját néptársaitól kevesebb keménységet várt el, mint háborús ellenfelei a saját népüktől. Éhezésideológiája összekapcsolódott a forradalomtól való félelemmel. A választási küzdelemben résztvevő Hitler már 1925-ben a bolsevizmus természetes szövetségesének tekintette az éhezést. A *Mein Kampf*-ban így érvelt: „Nem véletlen, hogy a bolsevista hullám sehol sem talált jobb talajra, mint ott, ahol az éhség és az állandó alultápláltság következtében degenerált népesség lakott: Közép-Németországban, Szászországban és a Ruhr-vidéken.[488] Párhuzamot állított fél a jó fáj és a jó táplálkozás között.

A tábori kantinok ellátását sok dicséret érte. Egy eutanázia-szakértő, aki 1940-ben a nemkívánatos foglyokat elgázosításra választotta ki, feleségéhez intézett levelében teljes elismeréssel nyilatkozott a vacsoráról a sachsenhauseni koncentrációs táborban: „Vajas kenyér volt, sör és háromféle kolbász."[489] „Az ellátás a vezéri szálláson kiváló. Ma este pl. 40 pfennigért savanyú kacsamáj volt, hozzá töltött paradicsom…", írta naplójába 1942. augusztus 31-én Dr. Kremer, Auschwitzba vezényelt SS-orvos.[490] „Az élelmiszer elosztását nem az emberi szükségletek, hanem az emberek állítólagos faji értéke alapján szabályozták, továbbá aszerint, mekkora hasznot hajtottak az uralkodó faj közösségei számára."[491]

Az aratási hálaadás alkalmából tartott nagygyűlésen 1942. október 4-én Göring közzé tette, hogy a frontról szabadsága hazatérők között csomagot osztanak a Führer ajándékával: „Mostantól fogva minden német katona, aki szabadságot kap – a közkatonától egészen a tábornagyig –, a határ átlépésekor a Führer megbízásából egy ajándékcsomagot kap, amelyben 1 kg liszt, 1 kg borsó vagy bab, 1 kg cukor, fél kiló vaj és egy nagy darab szárazkolbász található. Teljesen mindegy, hogy az illető szabadságos, fentről, Kirkenesből, vagy lentről, Sztálingrádból érkezik-e."[492]

A Wehrmacht és a nehéz munkát végzők elsőbbséget élveztek, a néptársaknak nem kellett félniük az éhhaláltól. Ugyanakkor a hadifoglyok, különösen a szovjetek, valamint a koncentrációs táborok foglyai olyan keveset kaptak, hogy alig voltak képesek a túlélésre.

„A szovjet hadifoglyok »ellátására« a lehető legalacsonyabb tápértékű élelmiszereket használták. Egy kifejezetten ebből a célból sütött »orosz kenyér« 50 százalék rozsőrleményből, 20-20 százalék cukorrépa-hulladékból és sejtlisztből, valamint 10 százalék szalmalisztből vagy lombból állt.[493]

A megszállt területeken az élelmiszereket a „rasszista táplálkozási hierarchia" szellemében osztották szét, amelynek legalsó felében a zsidó lakosság kapott helyet.[494] 1941. augusztus 5-én a polgári közigazgatás Litvániában elrendelte: „Zsidók csak akkor szolgálhatók ki árucikkekkel, ha más lakosságrétegek szükségleteinek kielégítésére megfelelő készletek állnak rendelkezésre."

Azokon a megbeszéléseken, amelyeket Hitler rendszeresen tartott fegyverkezési miniszterével, Speerrel együtt, nem csak a fegyvergyártásról és ennyiben a Harmadik Birodalom túléléséről esett szó, hanem ezeken a főnöki tájékoztatókon legalább ennyire fontos volt a fegyverkezés területén dolgozó munkások ellátása is. 1943. június 26-án a legnehezebb fizikai munkát végzők pótlékát kapták meg a fejlesztő és kutató tervezők. Még a kommunistáknak is kijárt a megfelelő élelmezés, ha a végső győzelemért dolgoztak. 1942. augusztus 19. és 22. között Hitler elrendelte a vörös spanyolokkal való legjobb bánásmódot, valamint legjobb ellátásukat. Már 1942. április 4-én utasítást adott, hogy a fegyvergyártásban dolgoztatott oroszoknak „a legteljesebb mértékben kielégítő étkezést" kell biztosítani. Ezzel nyilvánvalóvá tette, hogy a többiekkel viszont az éhhalál fog végezni.

Az atavizmusnak ezekben a mélységeiben egymásra talált a nemzeti szocializmus és a kommunizmus, amely az éhezést szisztematikusan az osztályharc szolgálatába állította. „A rezsim rendszerint minden rendelkezésre álló élelmiszerkészletét ellenőriz, az egyes emberek között azonban, gyakran egy kiagyalt jegyrendszer alapján, csak »érdemeik« vagy »bűneik« alapján osztja azt szét. [495]

Sztálin 1922-ben szántszándékkal kiéheztette a kulákokat, politikájának akkoriban ötmillió ember esett áldozatul. Eredetileg Hitler szándéka is feltehetően az volt, hogy hasonló nagyságrendben fog zsidókat a meghódított keleti területeken kiéheztetéssel vagy kényszermunkával elpusztítani. Több előre nem látható külső kényszer, mint például a német előrenyomulás megtorpanása volt az, ami kikényszerítette az átállást a jóval komótosabb éhhalálról a gázkamrákban történő, gyorsabb és jobban ellenőrizhető mészárlásra.

Hitler azt is fontolóra vette, hogy az ellátás kérdését szintén kiaknázza propagandaeszközként. „A cseheket már most a Birodalom fanatikus híveivé tehetjük, ha ínyencekként dupla fejadagokat biztosítunk a számukra", adott bizonyságot 1942. május 20-án néplélektani tájékozottságáról.

A Franciaország fölött aratott nagy győzelmét követően Hitler fölismerhette volna, hogy a németországi élelmezési helyzet tekintetében Franciaország, Hollandia és Dánia fontosabbak voltak Ukrajnánál, valamint hogy Németország kiéhezésének veszélye 1940-ben még egyáltalán nem volt valós. A moszkvai német követség Ukrajna meghódításának egyáltalán nem látta értelmét. Von Walther követségi tanácsos 1940. október 10-én arra mutatott rá, hogy „a Szovjetunió nyugati területei a német hódító számára csak terhet jelenthetnek, mert a mezőgazdaságot teljesen gépesítették, a szükséges üzemanyag ellenben csak szovjet uralom alatt álló területekről szerezhető be." Más szóval, Ukrajna csak akkor hasznosítható, ha egyszersmind a kaukázusi olajmezőket is elfoglalják.

3.3. A mihaszna élősködők

Valójában a Szovjetunió megtámadásával Hitler alig javított valamit az élelmezési helyzeten, különösen pedig, ami a front északi területeit illeti, még jelentős mértékben rontott is rajta. A hadsereg hadműveleti tervei azt irányozták elő, hogy a német csapatokat messzemenően a meghódított ország tartalékaiból kell ellátni, mert a csekély számú és rossz országúton valamint a kisszámú vasútvonalon, ahol csak korlátozott számban közlekedtek vonatok, a legnagyobb nehézségek árán is legfeljebb csak egyszer volt megoldható a lőszer- és eszközutánpótlás. A hadjárat nem utolsó sorban szállítási problémának bizonyult. „Az utánpótlás és a szállítás összeomlása volt a keleti hadjárat csődjének katonailag döntő tényezője.[496] A beköszöntő télben a nehézségek csak fokozódtak, már az sem volt lehetséges, hogy a csapatokat megfelelően ellássák meleg téli holmival.

A megtámadott országból való ellátást Hitler nagyszerű gondolatnak tartotta, és *Asztali beszélgetései*ben Wallenstein-taktikaként dicsekedett vele. Egyetlen szépséghibája mindenképpen volt azonban, mégpedig az, hogy nem működött, mert feltételezte, hogy a megtámadott országban vannak készletek, amelyeket korábban nem semmisítettek meg. Éppenséggel számítani lehetett rá, ha nagy területeket rajtaütésszerűén hódítanak meg. Amikor 1941 nyarán azonban megakadt az előrenyomulás, a terv csődöt mondott. A rosszul ellátott csapatok saját szakállukra kezdték összeterelni és lemészárolni az állatokat. Ez a körülmény lehetetlenné tette a meglévő élelmiszerek némiképp rendszeres számbavételét. A rossz élelmezési helyzetet fenyegetésnek tekintették, mert járványoktól és zavargásoktól tartottak a lakosság körében.

Már az első számítások nyilvánvalóvá tették, hogy az élelmiszerkészletek – még ha minden a tervek szerint halad is – arra semmiképp sem lennének elegendőek, hogy a Wehrmacht mellett a helyi lakosságot is ellássák, és a fölöslegből alkalmasint még a Birodalomba is szállítsanak. Ezért kezdettől fogva „hihetetlen mérvű kiéheztetési politikát terveztek a szovjet lakossággal szemben”.[497] A tervek szerint millióknak kellett éhhalált halniuk. Hasonló sors várt azokra a szovjet hadifoglyokra is, akik a háború elejének hatalmas katlancsatáiban adták meg magukat. Leningrádot és Moszkvát, ezeket a milliós nagyvárosokat, nem meghódítani, hanem kiéheztetni akarták, hogy a Wehrmachtnak semmit ne kelljen leadnia szűkös élelmiszer-készleteiből.

Eduard Wagner főszállásmester, aki a Wehrmacht utánpótlását szervezte, a keleti hadsereg törzsfőnökeinek egyik megbeszélésén 1941. november 13-án hangsúlyozta: „Kétség nem férhet ahhoz, hogy különösen Leningrádnak éhhalállal kell pusztulnia.” Ezenkívül teljes egyértelműséggel állapította meg: „A fogolytáborokban a nem dolgozó hadifoglyoknak éhhalállal kell pusztulniuk.”[498]

A hadműveleti terv két behatolási éket irányzott elő, az egyiket a nehezen áthatolható Pripjaty mocsárvidékétől északra, a másikat tőle délre. Az északi éknek közvetlen úton kellett Moszkvát, a szovjet birodalom ideggócát elérnie. A déli ék Ukrajnát vette célba. Hitler ugyanakkor nem látott semmi rációt abban, hogy meghódítsák Moszkvát, mindenképpen Ukrajnát akarta megkaparintani. Ha birtokába jut ennek a gabonaraktárnak, ennek az Eldorádónak, akkor min-

den blokáddal szemben védettnek tudhatja a Birodalmat, és akár egész kontinensekkel való harcra felvértezve érezheti magát. Mindamellett nem csak nála volt meg ez a gondolati kötődés az I. világháború idejéből származó blokádkomplexushoz, hanem tábornokaiban is. Tény mindenesetre, hogy sikerült fóbiák által ösztökélt haditerveit keresztülvinnie.

Ilyenformán az éhezés rémképe állt a holokauszt gondolatának, a zsidó lakosság szisztematikus, üzemszerű megsemmisítésének végérvényes megfogalmazása mögött is, legalább is a balti államokban és Fehéroroszországban. A zsidók ugyanis nem tették meg a megszállóknak azt a szívességet, hogy minden feltűnés nélkül éhhalált haljanak, és így teljesen eltűnjenek a képből. Részt vettek a feketekereskedelemben, és „mihaszna élősködőkként" terhelték meg az élelmezési helyzetet, habár egy részüket, különösen a veszélyesnek nyilvánított férfiakat, nem sokkal a németek bevonulása után meggyilkolták. Ahol a túlélőket, különösen a nőket és gyermekeket, táborokban vagy gettókban összeterelték, az alultápláltság következtében járványveszély lépett fel, ennek továbbterjedésétől tartottak.

Az eldurvult lelkületű technokraták koponyájában így vezetett a kezelhetetlennek tartott helyzet, amit maga a Szovjetunió elleni hitleri támadás idézett elő, ahhoz a következtetéshez, hogy egy jól működő gyilkolási program egyszer s mindenkorra megoldást jelenthet. Ilyenformán a holokausztot is élelmezésgazdasági nyomás váltotta ki. „Igaz ugyan, hogy az antiszemitizmus és az antibolsevizmus ezeknek a gyilkosságoknak szükségszerű feltételei voltak – vagyis, hogy egyáltalán felmerülhetett ezeknek a gyilkosságoknak a gondolata –, de csak a gazdasági nyomás vezetett a nagy gyilkolási kampányokhoz, csak az eredményezhette a tömeggyilkosságok elképesztő dinamikáját."[499]

Hitler éhségfóbiái járultak számottevő mértékben hozzá, hogy a zsidóság kiirtása mellett döntött. 1941 decemberében elrendelte, hogy az addig tervezett „territoriális megoldás", azaz a zsidóknak távoli, barátságtalan vidékekre történő elűzése helyére, a gyors, megfelelő létesítményekben végrehajtott, üzemszerű gyilkolásnak kell lépnie. 1941 őszén felismerte ugyanis, hogy a háború elhúzódása miatt az élelmezési tervek módosításra szorulnak. A Birodalomban pusztító éhségtől tartott, amit a Keletről zsákmányolt élelmiszerekkel semmiképpen sem lehetett elhárítani.[500] A gyűlölt hó és a kegyetlen háborús tél dermesztő hidege felébresztette ősi félelmeit, éhezésének éveivel kapcsolatos emlékeit. Ekkor érett meg benne az elhatározás a táplálék körül ólálkodó gyűlölt vetélytársak azonnali eltávolítására, akik ráadásul azt követően, hogy Németország 1941. december 11-én hadat üzent az USA-nak, túszként fölöslegessé váltak.

Auschwitz a gázkamrái révén íródott be a világ köztudatába. Legalább anynyira volt azonban kiéheztető, mint elgázosító tábor. A rámpán végbevitt szelekció nem az áldozatokat választotta mintegy el a potenciális túlélőktől, hanem csak az azonnal megölendőket különítette el azoktól, akik néhány héttel vagy hónappal később az éhhalálba vezető útra fognak lépni: a munka révén, azaz megerőltető fizikai munka és a biztos éhezés révén történő megsemmisítés útjára. A kiéheztetett foglyok voltak a koncentrációs táborok rendszerének fotografikus bizonyítékai, amelyekkel felrázták a világ közvéleményét. A halálra éhez-

tetettekre külön kifejezést használtak, ők voltak a „muzulmánok". Az áldozatok szemében alig volt különbség aközött, hogy gáz végez-e velük, vagy éhen vesznek. Egy táborlakó, akit éppen kiszemeltek a gázkamrára, így ecsetelte lelki állapotát sorstársának, aki átvészelte a szelekciót: „Egy örömre vágyom, mielőtt meghalok. Az egyetlen dolog, ami nekem megmaradt, az az evés! Evés! Teli hassal akarok meghalni! Annyira szenvedtem az éhségtől."[501]

A munka és éhezés révén történő megsemmisítés, így Peter Longerich, a „megsemmisítési politika egyik tartópillére" volt.[502] Az eutanáziát sem csak a látványos elgázosítások segítették elő, hanem az éhhalál is, ami a német pszichiátriában már az I. világháború idején megkezdődött.

4. Hitler szenvedélyei: a szexualitás

4.1. A házastárs megválasztásának parancsolatai

A német diktátor szexuális téren is meglehetős egyértelműséggel lógott ki minden megszokott keretből: történelmi előképe egyáltalán nem akad. Egy agglegény, aki mindössze néhány órán át tartó házasságba megy bele, amely azért nem teljesedik ki, mert a frissen házasodott férfi nem ifjú arájával foglalkozik, hanem azzal, amit politikai végrendelete diktál. Egy házasság, amely az imént összeházasodott felek kettős öngyilkosságával végződik, a holttestüket pokrócba csavartatják, benzinnel leöntetik, és elégettetik. Még ha elismerjük is, hogy férfinek és nőnek a viszonya a kultúra történetében a legváltozatosabb alakzatokat öltötte, a hitleri változatot, amelyben nem csak a hátborzongató vég feltűnő, egészen kivételesnek kell tekintenünk.

A nézetek azt illetően, hogy a nemek viszonya miképpen lenne a legelfogadhatóbb módon elrendezve, megoszlottak a nyugati történelem során, de más népeknél és kultúrákban is jelentős eltéréseket mutattak. Margaret Mead és más (feltehetően kompetensebb) antropológusok megmutatták kortársaiknak – akiknek a felfogása olykor a „boy meets girl" naiv sémáján alapult –, hogy a női és férfi szerepet a természeti népek is igencsak különböző módokon határozzák meg."[503]

Franciaországból kiindulva, ahol a műveltebb rétegekben fokozatosan tért nyert a hatékony fogamzásgátlás, a nyugati világban a XVIII. századtól fogva egy forradalmi gondolat került az előtérbe, amely a házasságkötés előfeltételeként a kölcsönös szerelmet, ezt a különös, mindenképpen nehezen meghatározható lelki vonzalmat követelte meg. Ez a gondolat hamarosan ott keringett a fejekben. A nagy, XIX. századi operák a legerőteljesebb zenei nyomatékkal terjesztették ezt a borzongatóan szép érzést. A hősnők inkább a halált választották, semmint hogy egy nem szeretett férfié legyenek. E század leghíresebb regényei a házasságtörő asszonyok érzéseit mutatják be. Bovaryné, Anna Karenina és Effi Briest olyan nők, akik a házasságban nem találták meg a szerelmet, és most, a társadalmi korlátokat áthágva, elemi jogaiknak igyekeznek érvényt szerezni egy emberi kapcsolatban.

A katolikus egyház ugyanakkor szkeptikusan viszonyult a partnerségnek ehhez a divatos, igényes formájához. A tisztességes gyermekek fölnevelése – mint volt is mindig a rómaiak és a középkor óta – továbbra is a házasság legitim célja. Ha aztán mindehhez még a szerelem is társul, amelynek egyáltalán nem kell feltétlenül az első pillanatban lángra lobbannia, úgy abban nincs semmi kivetnivaló, de ez egyáltalán nem szükséges minden áron.

Hitlernek ebben a kérdésben igen határozott véleménye volt, amit programszerűen közölt a *Mein Kampf*ban (1. könyv, 10. fej.): „A házasság sem lehet öncél. Egy magasabb cél, a törzs és a faj fenntartásának szolgálatában kell álljon. Csakis ez lehet az értelme és a feladata."

Ezzel már adottak is voltak azok az alapelvek, amelyek szerint a Harmadik Birodalomban élőknek viselkedniük kellett. A Birodalmi Népegészségügyi Bizottság 1934 novemberében fiatal nők számára kiadta A *férj megválasztásának Tízparancsolatá*t. A rövid ideig tartó mámor „nem igaz szerelem". Majd ez következik: „A házasság nem időleges játék, hanem tartós kötődés, amely nagy jelentőségű mind az egyén, mind az egész nép számára. A házasság értelme a gyermek és az utódok fölnevelése."

Az antik világ a szerelmet, a másik ember iránti rajongásnak ezt az érzelmileg hangsúlyos, esztétikailag motivált formáját, inkább az egynemű kapcsolatokban találta meg. A költők megénekelték, ahogy az idősebb szerető lángra lobban egy szép ifjú iránt. Szapphó költeményei a szenvedélyes vágyakozásról szólnak a távolba szakadt, szeretett nő iránt. Abélard és Héloïse volt az első, modern vonásokat hordozó szerelmespár. Az érzelmi élet új területeire előretörő középkori szerzetes, akin imádottjának rokonsága oly kegyetlen bosszút állt, az akkoriban szokatlannak számító szerelmet egy férfi és egy nő között kifejezetten azzal indokolta, hogy Héloïse a maga klasszikus műveltségével, amit addig a nőktől megtagadtak, nagyon kezdett hasonlítani egy ifjú férfira.[504]

A nemi azonosságtudat válsága

Az európai fejlődés döntő időszakai a nemi azonosságtudat válságával fonódnak össze. A reneszánsz kort Firenzében rajongó homoszexualitás jellemezte. A Botticelli által megteremtett nőkép légies volt, finom, és szinte nem is voltak keblei. A firenzeiek sajátos erotikus ízlése annyira jól ismert volt az Alpoktól északra, hogy az azonos neműek viszonyára nem a „szodomita", kifejezést használták, hanem megalkották a florenzen („firenzézni") igét.[505] Ez a kedvtelés egy időben akkora népszerűségnek örvendett, hogy a XV. század vége felé a városok férfi lakosságának több, mint a felét legalább egyszer életében hivatalosan is megvádolták homoszexuális kapcsolattal.

Mindamellett ezekben az esetekben szinte kizárólag húsz év feletti, érett férfiak és 12-18 éves, fiatal fiúk közötti szexuális kapcsolatokról volt szó, ami csak e fiúk szempontjából számított tilalomba ütközőnek, mert nekik kellett a légyott során a passzív, női szerepet játszaniuk. A nemi azonosságtudat önálló formájaként, egyenjogú és nagyjából azonos korú felek kapcsolataként, mintegy a heteroszexuális életstílus ellenpólusaként szubkultúrává fejlődő homoszexualitás csak a XVIII. századi Párizsban jött létre, s a következő évszázadokban elsősorban az Alpoktól északra fekvő országokban terjedt el, míg a mediterrán pederasztia ősrégi formái inkább Dél-Európában maradtak fenn.

Hogy mit kedveltek leginkább Európában, az korról korra változott. A barokkban már a múlté volt a fiús, sápatag, vérszegény nőkép. Most már Rubens bámulatos, test színűre festett figuráinak feszes combjaiban és nehezen megfékezhető kebleiben gyönyörködtek.

A Francia Forradalom időszaka és az azt következő zűrzavarok, az Európai kultúrának ez az eruptív erejű és hatalmas energiákat fölszabadító, sorsfordító korszaka, éppen Németországban a szexuális identifikáció válságáról rántja le a

leplet. Miközben Friedrich Schiller *Ének a harangról* (1799) c. versében a hagyományos női szerepet énekli meg: „Odabent meg a tiszta, / Házias asszony… / Irányít bölcsen” (Rónay György ford.), addig a romantikusok már a nemek kapcsolatának új távlatait vázolták fel. Friedrich Schlegel regényén, a *Lucindá*n felszisszentek az olvasók, annyira meglepő volt az a közvetlenség, amellyel az intim kapcsolatokat tárgyalta. A patriarchális nézeteken alapuló férfitársadalmat lassan teljesen átalakították. Mint Gordon Craig fogalmazott: „Tehetséges és nagyformátumú nők” kezdték követelni helyüket a szellem világában.[506]

„A romantikusok barátsága szenvedélyes szerelmi kapcsolat, amely elpusztítja az ifjú szíveket.” (Thieck, Wackenroder).[507] Az ifjú romantikusok szócsövében, az „Atheneum” c. folyóiratban, Friedrich Schlegel aztán védelmébe is vette a homoszexualitást. „A homoerotika – amelynek nem feltétlenül kell gyakorolt homoszexualitásnak lennie – lelkesedéssel tölti el, átszellemíti a szabadság ifjú harcosait, akik kivonulnak (1812/1813-at írunk), hogy a csatatéren harcoljanak ki egy új Németországot.”

A nemzet kialakulásának porosz-német útja a hadseregben látta a nemzet voltaképpeni letéteményesét: a németek nemzeti öntudata igazából csak az általános hadkötelezettség feltalálásával és bevezetésével jött létre. A katonai férfiszövetségek mind általánosabban a német tudat részét kezdték képezni.[508] A felnövekvő fiúgyermekből csak a katonaság révén lett férfi.

A katonás testminta „szöges ellentétben állt azzal a képpel, amelyet a XIX. században a női testről kialakítottak. A nő, hangoztatták egyre-másra, ki van szolgáltatva a testének, egész élete során annak alávetettje marad, és képtelen kiszabadulni hatalmából.” A férfi ellenben, kiváltképp a katonaviselt férfiember, aláveti testét a maga akaratának. A katonai „dresszúra” oly mértékben beleivódott, hogy a polgári életben sem veszíti szem elől. „Már járásán rá lehetett ismerni a kiszolgált katonára”, olvashatjuk a *Mein Kampf* 1. könyvének 10. fejezetében. Hitler meggyőződése is ez volt: „A hadsereg fenntartotta az egyéniségbe vetett hitet a puszta szám imádásának zsidó és demokratikus gondolatával szemben, így nevelte az embereket azokká, akikre az új kornak legnagyobb szüksége volt: férfiakká. Az általános elpuhultság és elnőiesedés fertőjében a hadsereg évenként háromszázötvenezer, erőtől duzzadó fiatalembert nevelt fel, akik kétéves kiképzésük folyamán levetették ifjúi puhaságukat, és testüket szilárddá edzették.”

A férfiszövetségen alapuló patriotizmus nyomaira már az 1789-es Francia Forradalom kitörése előtt is rábukkanhatunk. Klopstock a férfiasságot összekapcsolta a németséggel. Szomorújátékában, a *Hermann*ban, Johann Elias Schlegel 1740-ben megkülönböztette a sajátosan német szerelmet a rómaitól, amely a testi vágyra összpontosul, ennél fogva bénít, és zavarodottá tesz. Nem így a német férfi:

A szerelmes nőnek szívét nem adja át.
Meghagy valómban, bátorságom el nem múlik,
szabadon alkotok, kötelesség, ha szólít…

Stolberg grófja, Friedrich Leopold 1774-ben az inkább homoerotikus jellegű párkapcsolatokért lelkesedik hazájában:

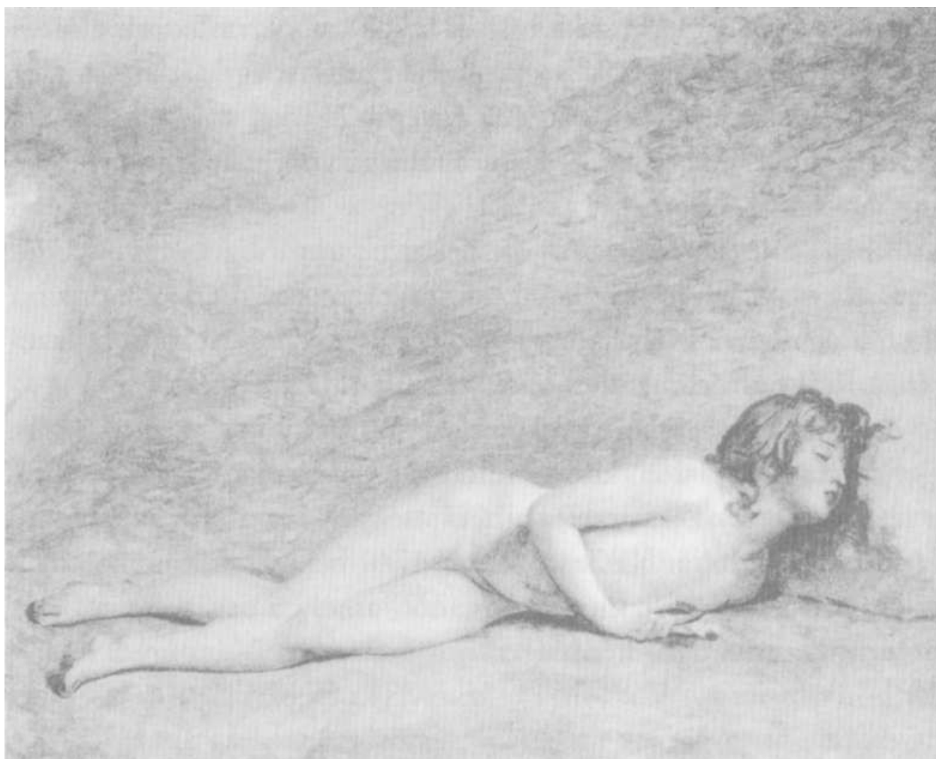
Kunyhódban édes köteléktől
Lesz szent a frigy! Tiszta az ágy
Gyöngéden szeretnek, szűzi
Ölelésük mégsem meddő!

Az erotikával kapcsolatban új, szokatlan gondolatok merültek fel. Wilhelm von Humbolt egyik, 1789 júliusában írott levelében arról vallott, hogy szexuális vágyait leginkább az kelti fel, ha egy inkább csúnyának mondható, de férfias külsejű lányt figyelhet meg nehéz, rabszolgamunkához hasonlítható kézimunka végzése közben. Fivére, Alexander, a neves földrajztudós, aki a pálmát divatnövényként meghonosította Európában, nem különösebben kedvelte a nőket. Ez a korszak ismét nagy lépést tett azoknak a területeknek a meghódítása felé, ahol napjainkban homoerotikát sejtünk. A nemzeti szocializmussal való rokonlelkűség nem csak a militarizálódásban jut kifejezésre, valamint abban, hogy a csapatok elérték Moszkvát egy csodált diktátor vezetése alatt, akinek mindenüket felajánlották. Baldur von Schirach, Hitler birodalmi ifjúsági vezére, más összefüggéseket is látott. Megfogalmazta a homoerotikus krédót: „A Faust, a Kilencedik szimfónia és Adolf Hitler akarata egyenlő az örök ifjúsággal."

A homoerotikus törekvések a napóleoni korszakban és annak művészetében igen kifejezettek voltak. Ingres 1801-ben egy homoerotikus ábrázolással nyerte el a Róma-díjat: a képen izmos, szakállas harcosok láthatók, *Agamemnón küldöttei*, akiket Akhilleusz és Patroklosz fiús, kecses és világos bőrű alakjaival állít szembe. „Patroklosz hangsúlyosan kitámasztott csípője, valamint sima, mezítelen, a néző fellé irányuló teste" olyan pózt idéz, amely a XIX. században a női aktokat jellemezte.[509]

A nagy Dávid feminizálta a forradalom hősét, Joseph Barát. „David a haldokló, ruhátlan fiúgyermeket hosszú, fürtökben lelógó hajjal, csukott szemmel és enyhén nyitott szájal ábrázolja. Bár a sima, vékony test a néző felé fordul, de annyira magába görnyed, hogy a nemi szerve nem látszik, és a fiatal fiú öle úgy fest, akár egy nőé."[510]

David műterme, de más mesterek műtermei is, „homoszociális közösségek voltak, amelyek magát a homoszexualitást kizárták, sőt büntették ugyan, de semmiképpen sem mondtak le a férfiak közötti erotikus kapcsolatokról. Miként a David-iskolából származó levelek tanúsítják, a Mester kegyeiért folytatott kemény versengés gyakorta vált áterotizált, szerelmi vallomásokkal megerősített barátsággá."[511] A nemi szerep erotikusán vonzó átváltozását a forradalom egy másik ikonjában is megtaláljuk. Delacroix-nál egy fedetlen keblű nőt láthatunk (férfiasabb bármely férfinál): bátran lengeti a trikolort a barikádon, és a Szabadság istennőjeként vezeti a népet.

Egy másik látványos megnyilvánulás az, ahogyan a nácik a francia forradalom patetikus érzelmi megnyilvánulásait utánozták. David képe, A haldokló Bara, legalább annyira ismert, mint a Marat halála. Az ifjú nem volt hajlandó a forradalmárok által rekvirált lovakat kiszolgáltatni a forradalom ellenségeinek, és az ezt követő dulakodásban megszúrják. David hermafroditaként ábrázolja Barát, a haldokló ifjú csípeje egy lányéra emlékeztet.

A Hitlerjugendhez tartozó Jungvolk tagja, az ifjú Quex, a nácik kultuszfilmjének hőse. Haláltusája során szintén hermafrodita vonásokat öltött. A kisfiúsan ártatlan tizenéves kölyök a férfiszövetség világának képviselője volt, amely elhatárolódott a baloldal politikai közegének romlott heteroszexualitásától.

E korszak német kultúrájának legjava még egyértelműbben hordoz homofil vonásokat. Winckelmann megborzongott a gyönyörűségtől, amikor a Vatikáni Múzeumokban megpillantotta a Belvederei Apollót, az ifjú férfiszépség eszményképét. Ez a nemes egyszerűség és csöndes nagyság aligha volt látható még a legfestőibben megtervezett női aktokban sem. Aztán ott volt Beethoven heroikus klasszicizmusa, az agglegényé, akit nem vonzott a polgári házasság, csak az elérhetetlen és halhatatlan kedves. A *Fidelio* c. operájában, amelyet időről időre átírt, drámailag kiírta lelkéből, megkomponálta saját félelmeit is a nőtől, de felmagasztosította és eszményítette is őt egyben.[512] Goethe Faustjában, abban az alakban, akivel a németek előszeretettel azonosítják magukat, a homoerotikus összetevő még hangsúlyosabb. A *Faust* II. részében Mephisto minden kertelés nélkül kimondja homoszexuális gerjedelmeit:

Érted sóvárgok én kivált, te nyurga gyermek,
a te arcod nem áhítatra termett,
csak egy csöppecskét vágyakozva nézz!
Egy kis pucérság nem sért még szemérmet,
túlzás ilyen hosszú pendelyt viselni –
Elfordulnak – Hátulról is be szépek? –
Kívánatos kis huncut valamennyi!
(Kálnoky László ford.)

„A férfiaknak a költőfejedelemre gyakorolt vonzereje, aminek csak vonakodva mert engedelmeskedni", a *Faust*ban egyre másra kifejeződik.[513] Ugyan, számít is valamit a fölöttébb triviális epizód Margittal, aki vonzalmát a férfi vallásosságától teszi függővé, és annak panteisztikus hitvallását nőiesen együgyű módon érti félre: „Szép is, jó is ez a beszéd, / a pap is ezt mondja általán" (Jékely Zoltán ford.)? Mellesleg a naiv fiatal hölgyet Goethe kisvártatva eltávolítja a színpadról, azt követően, hogy a homoerotika szemszögéből elköveti a legvisszataszítóbb ostobaságot, azaz hogy gyermeket szül. A dráma voltaképpeni tartalma Mephisztophelész és Faust egy életen át tartó, lebilincselő férfibarátsága. Az egynemű párt, egészen úgy, ahogyan az antik világban, a minden hájjal megkent idős ember és a szép, tapasztalatlan ifjú alkotja, akit az idős férfi elcsábít, vérszerződéssel magához köt, s azt ígéri neki, hogy élvezheti a földkerekség valamennyi gyönyörét.

A leghíresebb és leginkább német műalkotások nem nélkülöznek minden homoerotikus hátteret, aminek voltaképpen különös hatásukat köszönhetik. Schubert, akinek dalait („Lieder") a latin nyelvű országokban lefordíthatatlannak tartják, és jellegzetesen németként tisztelik, többé-kevésbé nyíltan homoszexuális volt. A német kultúra egy másik, valóságos ikonként becsült alkotásában, Goethe minden bizonnyal legszebb költeményében a homoerotikus jelleg valamivel burkoltabb. *A holdhoz* című versben (1778, „Fényködökkel völgy s bozót / újra megtelik…") olvashatjuk az alábbi két verssort, a nyolcadikat és a kilencediket:

Boldog az, ki félreáll
s nem gyűlölködik,
szívbéli társat talál,
s együtt élvezik,

mire más percet se szán,
s mi látatlanul
keblünk labirintusán
éjjel átvonul.

(Kálnoly László ford.)

A szívbéli társat talál sor az eredeti változatban így hangzott: „Einen Mann am Busen hält” (azaz „*férfit* ölel keblére”), s csak később írta át Goethe a kevésbé kényes „Einen Freund am Busen hält” (azaz egy *barátot* ölel keblére) változatra.[514]

A XIX. század vége, a béke boldog korszaka – mások szerint a megkérgesedés és a tétlenség ideje, mindenesetre egy sokkal kevésbé heroikus, inkább polgári korszak – volt az aktfestészet virágkora. A modellek túlnyomó többségükben nők voltak. Ekkor minden törékenység, csábítás, érzékiség és passzivitás a női szerepben összpontosult.

Ez a korszak az impresszionizmusban csúcsosodott ki, amelyet a regionális, táji művészetben („Heimatkunst”) tájékozódó nácik, Friedrich Avenarius megfogalmazásával, „a gyönge idegek és elfajzott ösztönök művészeteként” bélyegeztek meg. A német művészetben már 1900 táján változás mutatkozott „magának az embernek tipológiai kezelésében”. „Az opálos tekintetű impresszionista nőalakokat a tenger tajtékára emlékeztető, lengő ruháikkal vagy elegáns társasági öltözékükkel” kiszorították az „anyai ösztönöket mutató, életerős asszonyi lények”. „A nő ideológiai eszményképe… a férfi magjának alacsonyabb rendű, habár »szent« gyűjtőedényévé süllyed le.”[515]

Ezzel egyidejűleg megváltozott a férfiről alkotott kép is. A „frivol csábító, hódító és világfi” „családalapító és otthont építő fenntartóvá” változott.[516] Richard Nordhausen és a házasság más reformerei „az átmeneti önmegtartóztatás elvét” papolták, hogy „az emberi test alkotó erőit ne gyöngítse egy céltalan és felelőtlen örömérzet”. „A nyugati piperkőcködés és a poros szellemi munka helyére… eszményként olyan tevékenységformák léptek, mint a kirándulás, az úszás, a hegymászás, amiből gyorsan kifejlődött a test esztétikája, ezt pedig hamarosan olyan jelszavakkal keretezték, mint a »népek tavasza« vagy a »nemzeti újjászületés«.”[517]

Az I. világháborúval a hősiesség és vele a férfiszövetség kultusza újra föllendülést mutatott. Ez a tendencia a náci korszakban jutott tetőfokára, amely – a reneszánszhoz és a napóleoni korhoz hasonlóan – emberfeletti erőfeszítéseket követelt a kortársaktól, elképesztő módon lelkesítette őket, és a maga módján újra egyfajta rejtett homoerotikát ünnepelt.

Ahogy Hans Mommsen fogalmazott: a világháborús nemzedék tetszését megnyerte a „polgári életformák merész feladása”.[518] Új tájékozódás vette kez-

detét. A „férfiasság fékevesztett kultusza” nem a nőket énekelte már meg, legyenek azok bármennyire is szépek, hanem „a szabadjára engedett katonai erőszak határhelyzetét” stilizálta „orgiasztikus-szexuális kielégüléssé”. Ez a helyzet a „katonai nacionalizmus” irodalmával, ez a helyzet Ernst Jüngernél, és ugyancsak ez a helyzet Ernst von Salomonnál, aki nem a női idomokról áradozott, hanem különös potenciafantáziák révén felfedezte a szexuális vonzerőt, ami fegyveréből, a „katona menyasszonyából” árad: „A fegyver felágaskodott, a magasba ugrott, akár egy hal, gyengéden, de szilárdan tartottam a kezemben, remegő oldalát a térdem közé szorítottam, s gyors egymásutánban egy hevedert, majd egy másikat hajtottam át rajta.”[519]

A *Dal a jó bajtársról*, amely katonai gyászszertartásokon és temetéseken legalább annyira kötelező erejű volt, mint a nemzeti himnusz, megindító dallamával a frontharcosok közötti érzelmi kötődést idézi föl, azt, amelynek jelentősége az élet valósága szempontjából aligha marad el a házassági köteléktől. A bajtársiasságot, akárcsak a házasságot, mitikusán fölmagasztalták. A legvégső, vallásos célokról volt szó. „Nyújtja még kezét felém, / Töltöm a puskám épp. / Kezem adni nem tudom, / Vár már, jó bajtársam, / Terád az öröklét!” Akárcsak Thomas Mann, aki a *Nehéz óra* c. elbeszélésében mondatja heroikus állhatatossággal alvó asszonyát elnéző Schillerével: „És én nem lehetek túlságosan a tiéd, sohasem szabad egészen boldognak lennem tebenned, tiltja a küldetésem.” (Lányi Viktor ford.) A bajtársiasság mítosza és a férfiak szövetségével kapcsolatos fantáziák: „A vér és hűség bajtársiassága a háborúban”, írja Thomas Mann 1922-ben, „az érzelemnek egy külön területe, amelyben összekapcsolódik az érett férfiasság és a fel-felpislantó ifjúság”.

„A bajtársiasság betetőzésének számított a sebesült katonatárs önzetlen kimentése a harctérről.”[520] Ennek a tettnek nőies mellékzöngéi is voltak. Ha bajtársa „gyöngéden megsimogatta a haját, ahogyan egykor anyja tette, a katona nyugodt lélekkel meghalhatott.” A bajtársiasság mítoszának lényege volt a „kölcsönös gyöngédség meglett férfiak között, amit a Wehrmacht-katonák rituálisan gyakoroltak is”. A dezertálás azért is számított halálos bűnnek, mert eltépte a bajtársiasság szent kötelékét.

Hitler, akinek az I. világháborúban a százada, az ezrede vált az otthonává, ahova 1916-os sebesülését követően is föltétlenül vissza akart térni, a bolsevizmus ellen indított megsemmisítő háborúról vallott felfogását azzal a véleménnyel magyarázta, hogy ebben a háborúban „el kell szakadni a katonai bajtársiasság gondolkodásmódját képviselő állásponttól”. Az ellenséget Keleten semmi szín alatt nem szabad bajtársnak tekinteni.

A *vice allemend* (a „bűnös német szenvedély”), ahogyan a férfi homoszexualitást többek között akkoriban nevezték, már a vilmosi Németországban is problémát jelentett a hadseregben. A „tipikusan férfiszövetségre valló viselkedésmintákat integrálták szervezeti felépítésébe. A fontos helyeken – katonaság, belső körök (*inner circle*) – meghatározók.” A kultúrszociológus Nicolaus Sombart szerint a homoszexualitás társadalmi el nem fogadottsága és jogi szankcionálása karöltve haladt a homoerotikus viselkedésminták elfogadására való kifejezett hajlandósággal. A homoszexualitás tehát jobban elterjedt, mint bárhol máshol.[521]

Hitler sajátos érzéki hajlama, amit nyilvánosan stilizált, Németországban híres példaképpel rendelkezett. „Az ifjú császár a maga »belső köreivel« (*inner circle*) a férfiszövetség elvét képviselte. Egy baráti kör központi személyisége volt."[522]

„A homoszexuálisok *coming out*-ja Németországban a XX. század elején különösen érzékelhető volt, akaratlanul is néhány évvel azt követően, hogy a kedélyeket igencsak foglalkoztatta a bejelentés, miszerint a császár legszűkebb tanácsadói köre saját nemének hódolója."[523]

„Mi sem természetesebb, mint hogy a császár hivatalosan és manifeszt módon a patriarchális rend oldalán állott, és iszonyattal utasította el a homoszexualitást. Látensen azonban, mint sokan mások, minden kétséget kizáróan a férfiszövetség pólusa felé hajlott, és a férfihős, nem pedig az uralkodó szerepében élte meg saját magát. Feltételezhetjük, hogy az volt, amit az angolok *closed queen*-nek (bezárt királynőnek) neveznek… Valaki, aki az, de nincs benne elegendő merészség hozzá. Királynő a páncélszekrényben", írja Sombart.[524]

Hogy vajon Hitler igazából tisztában volt-e homoerotikus hajlamával, az kérdéses. Vélhetően a legnagyobb energiával fojtotta el magában, legalábbis attól fogva, hogy átvette a hatalmat. Közismert megállapítása, mely szerint vannak dolgok, amelyeket mások elől, de akadnak olyanok is, amelyeket maga elől rejt el.

A neves reformpedagógus, Gustav Wyneken szexuálbiográfiája – ő alapította a türingiai Wickerdorfban a „Szabad Iskolai Közösséget", ahol az internátusok közül elsőként bevezették a koedukációt –, hasonló volt a Münchenben tevékenykedő politikuséhoz, Hitleréhez. Mint ahogyan ez utóbbi a társadalmilag elfogadott és az érvényes erkölcsöknek megfelelő módon szárnysegédek sokaságával vette magát körül, úgy Wyneken körül is ott rajzottak az ifjú növendékek. „A tanárok és a diákok közötti igen szoros kapcsolat, valamint a meztelenség (amelyről a mindig állig felöltözött Hitler csak Breker szobrai, nemzetiszocialista munkaszolgálatosok ruhátlan felsőteste, és az SS-legények, valamint a Pimpfek [= kölyök], a Jungvolk-tagok rövid bőrnadrágját látva mert áradozni) Wickersdorfban a nevelési kultúra részét alkotta. Minden tanárnak megvolt a maga csoportja, amelybe a vele különösen bizalmas viszonyban álló tanulók tartoztak (az úgynevezett apródok), akik maguk választhatták meg, hogy besorolják őket egyik vagy másik tanárhoz."[525]

Ámde Wyneken számára ezek a viszonyok végzetessé váltak. Jóllehet örökösen utalt arra, hogy egyedül és kizárólag a „pedagógiai érosz" vezérelte, amikor két fiút meztelenül átkarolt, s hogy egy ilyen jellegű viszony növendék és tanár között „soha nem válhat triviálissá, szentimentálissá vagy akár pusztán érzékivé", a türingiai Rudolstadt Területi Bírósága 1921. augusztus 30-án egy év börtönbüntetésre ítélte. Neves közéleti személyiségek emelték fel szavukat az érdekében (Arnold Zweig, Käthe Kollwitz, Martin Buber, Konrad Haenisch porosz államminiszter), így a türingiai igazságügy miniszter a szabadságvesztést 1923. április 30-án elengedte.

Az Freikörperkultur mozgalom (FKK) tabukat döntögetett. „Habár a nudizmus mindkét nemre kiterjedt, a legnagyobb belefeledkezést akkor érezni, ha a meztelen fiú eszményképe a csodálat tárgya." Stefan George olyan messzire

merészkedett, hogy megénekelte a „hajnal istenét”, aki „pőrén, minden lepeltől ment” támaszkodik a nyírfa törzsének. „Erős ökle”, nemkülönben „pásztor melle és térde” szintúgy ámulatra készteti a költőt.[526] Hugo Höppener (Fidus) képein a homoerotikus vágyakozás és a meztelenség kultúrája Nap-imádattal, valamint a germánság iránti rajongással fonódik egybe. *Der nackte Mensch in der Kunst aller Zeiten* (A meztelen ember minden idők művészetében, 1911) c. könyvében Wil-helm Hausenstein Hans von Marées (1837–1887) német grafikus és festő tiszteletét majdhogynem a vallásosságig fokozza. A költő fölfedezi a férfiaktban rejlő kultikus elemet, a fasiszta szellemű művészet pedig követi ezt a trendet. Richard Ungewitter könyvében, mely a *Nacktheit und Aufstieg* (Meztelenség és felemelkedés, 1920) címet viseli, „a rendszeres napfürdőzés teozófikus reformgondolata különös módon kiéleződik az árja-hősiesség irányában.”[527]

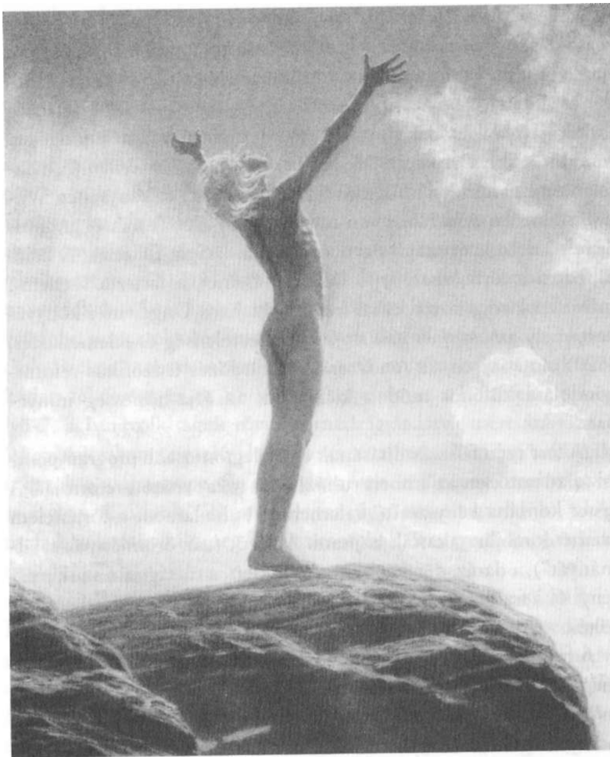
„A test ezen felszabadításának egyik legfontosabb programpontjai közé tartozott az emberi ruházkodás sokat vitatott reformja.” A testet kordába kényszerítő valamennyi ruhadarabot a történelem szemétdombjára akarták hajítani. A fűzőt („az örömlányok találmányát”), a darázsderekat biztosító mídert, a túlságosan szűk mellényt és a frakk merev szabású mellrészét egyetlen mozdulattal törölték.

A minden kéjsóvárságot mellőző, nemes meztelenség pontosan megfelel a faji elitnek, vélekedett Ungewitter. A álcázó ruházat mögött túlságosan is könnyen megbújhatnak „néptestet elcsúfító hiányosságok”, a satnya zsidók és alkoholisták emiatt joggal tarthatnak a nudizmustól. Netán Ungewitter volt az, aki Hitlernek az ötletet adta, hogy fiatal és fajtiszta ásós legényeit, ha nem is ruhátlanul, de legalább lemeztelenített felsőtesttel masíroztassa maga előtt? „Ha a testi szépséget manapság nem szorítaná teljesen háttérbe a piperkőc divatozás, teljességgel lehetetlen lenne, hogy lányaink százezreit csábítsák el görbelábú, visszataszító zsidó fattyak”, vélelmezte Hitler a *Mein Kampf* 2. könyvének 2. fejezetében.

A korszellem a tabuk döntögetését követelte meg. Esetleg Hitler legdurvább tabuszegését, az ártatlan embereken elkövetett tömeggyilkosságot is ebben a fényben kell látnunk? Mindenesetre ez a szégyenlős ember bizarr kirándulásokat engedett meg magának a szemérmes nudizmus területére.

Rövid bőrnadrág

Nem nélkülözött minden homoerotikus felhangot, hogy Hitler 1942. augusztus 12-én főhadiszállásán, a Werwolfon, különös döntést hozott: „Egy hochlandi SS-osztag a jövőben rövidnadrágot fog viselni.” Saját gondolata egyre jobban megnyerte tetszését. „Megmondtam már Himmlernek, hogy az SS két osztagának rövidnadrágban kell járnia”, lelkendezett már korábban, 1942. február 17-én este is. Aztán tovább lovagolt vesszőparipáján: „Miért is ne, ha jó növésű fickók, olyan osztag tagjai, amely eredeti hamburgi kiejtéssel beszél, és barna térdekkel jelenik meg!”

Hugo Höppener (Fidus), az a művész, aki a Freikörperkultur, a német nudista mozgalom legnevezetesebb festményét, az *Ima a fényhez* címűt alkotta (fent), már 1933 előtt belépett a NS-DAP-be. Nem csak régi harcos volt, de antiszemita és homoszexuális is, ami a nudisták körében nem számított annyira ritka eszmetársításnak. Számára a mezítelenség olyan megjelenési forma volt, amit nemes vonalú testükkel csak az árják engedhettek meg maguknak, a Fényhez szóló imában pedig a hermafrodita ember a szvasztika formájában megjelenő Napot imádta.

A rövid bőrnadrág, akárcsak a vadnyugati külső, életének ahhoz a szakaszához tartozott, amikor a háború után Münchenben a leggátlástalanabbul kiélhette kedvteléseit. Hiún nézte, hogy a nadrágja alól kikandikáló lába szép barnára sült: „Gyakran három, négy, nyolc hétig kellett Észak-Németországban maradnom, ahol az embernek rövidnadrágban kifehérednek a térdei, és megint csak lehetetlenül néz ki mások szemében!” (1942. február 17.) A leggyakrabban Hitler volt az egyetlen a környezetében, aki ebben az öltözékben jelent meg. Csak a landsbergi várbörtönben készült egy fényképfelvétel Hitlerről és sofőrjéről, Maurice-ról, amelyen az összetartozás kifejezéseképpen mindketten felső-bajorországi viseletben láthatók.

Friedelind Wagner, Winifred és Siegfried lánya számolt be arról, hogy Hitler 1933-ban Bayreuthban az egész család megdöbbenésére rövidnadrágban tett látogatást náluk. A sportosan egészséges megjelenés hatott. Nem csak Winifred Wagner érezte egy idő után úgy, hogy vonzza a Hitlerből áradó „szerelmi erő”, de a fiúkat kedvelő férje, Siegfried is „szívélyesen mosolyogva tette kezét a nála húsz évvel fiatalabb pártfogoltjának vállára, így szólván: »Hallod-e, tetszel nekem !«”[528]

Később is, amikor már kancellár volt, és a nyilvánosság előtt egyenruhában jelent meg, még mindig lelkesedett a szokatlan ruhadarabért. „Kétség nem fér hozzá, hogy a legegészségesebb ruházat, ami csak létezik, a rövidnadrág félcipővel és térdzoknival! Számomra kínszenvedés volt, amikor hosszúnadrágra kellett váltanom! Mínusz nyolc-kilenc fokig rövidnadrágban mászkáltam. A legcsodálatosabb ilyenkor a szabadságérzet.”

Mindamellett ezt a „szabadságérzetet” hamarosan már nem juttathatta akadálytalanul kifejezésre. Ha észak felé vette az irányt, tekintettel kellett lennie a higgadtabb mentalitásra. Ott ugyanis – és ezt Hitler nem minden ok nélkül feltételezte –, nem sok megértést tanúsítanak az efféle viselettel szemben. Attól félt, hogy nevetségessé teszi magát. „Életem, egyik legfájdalmasabb pillanata volt, amikor le kellett tennem a rövidnadrágot, de ha beszéltem valakivel Coburgtól északra, az illető azt hitte, hogy nem kell engem komolyan vennie.”

A földrajzi és mentalitásbeli tényezőkre visszavezethető nadrágváltása során egy amerikai revütáncosnőhöz hasonlította magát, aki minden színpadra lépésekor újabb és újabb kosztümöt ölt magára. Ha belegondolunk, mégiscsak különös formája ez az identifikációnak egy férfiasságát olyannyira hangsúlyozó kancellár számára: „Minden nap háromszor kellett ruhát váltanom, akárcsak egy trillergirlnek.”

Egyszer életében már átélte azt a megalázó érzést, hogy úgy áll ott mások előtt, akár egy táncosnő. 1942. augusztus 12-én Krancke tengernagyhoz fordulva mesélt a tengerészgyalogos hadtestről: „Első ízben a Somme menti ütközetben láttam őket. Mellettük a mieink szedett-vedett társaságként hatottak.” Hitlernek és századának meg kellett kurtítaniuk a kabátjukat, hogy lábszárvédő kamáslit nyerjenek belőle, és úgy festettek benne, mintha balett-táncosnők lennének: „Szégyelltük magunkat – mindnyájan kikenve-kifenve, tökéletesen kivasalt egyenruhában álltak előttünk.”

Rövid nadrág

A prűd Hitler mindig feddhetetlen öltözékben jelent meg a nyilvánosság előtt. Hogy valaha is engedte volna magát fürdőnadrágban lefényképezni, mint Ebert birodalmi elnök, meg sem fordult a fejében. Bőrfelületéből soha nem mutatott egyetlen centiméterrel sem többet a szükségesnél.

Figyelemre méltó kivételt képeznek a bőrnadrágos portrék, amelyek 1926 végén készültek, majd 1933 után postai levelezőlapokként terjesztették őket.

Igaz, a könyvünk előzékében szereplő, valamint az itt látható két kép nem kapott közlési engedélyt. A diktátor itt incselkedő pózban mutatkozik: önmaga felső combját érinti meg. Hitler feltehetően azért nem járult hozzá a kép terjesztéséhez, mert túlságosan könnyen kiderítővé tette volna legrejtettebb titkát (*előző oldali kép*).

Hitler egészen fesztelenül leli örömét a felsorakozott Hitlerjugend-tagok fedetlen térdeiben. Mercedesében elhaladva előttük az 1936-os birodalmi pártgyűlés alkalmából leplezetlenül olyan mosolyt csalnak arcára, amilyent hölgyek társaságában ebben a formában soha sem lett volna képes produkálni.

„Innen ered, hogy a szárazföldi hadsereget bizonyos alacsonyabbren-dűségi érzés keríti hatalmába a haditengerészettel szemben! Egytől egyig megbámultuk őket. A végén még örültünk is neki, hogy visszamehettünk a lövészárkainkba!”

Hitlerre azonban a paszománynál és kamáslinál is nagyobb vonzerőt gyakoroltak a teljesen meztelen férfilábak. Nem csak feszes, alpesi formájukban, hanem akkor is, ha a kik, a skót szoknya alól kandikáltak ki. Dicsérően emelte ki: „Londonban egy skót akár a legjobb társaságban is megjelenhet szülőföldje viseletében.”

Hogy ez a rövid bőrnadrág mennyire egy eltérő életérzés kifejeződése volt, az érzékelhető akkor, ha megfontoljuk, hogy akkoriban Münchenben is egészen szokatlannak számított. Télvíz idején még a környékbeli parasztok is térdnadrágot hordtak. Ugyanakkor Hitlernek sem volt gyermekkorában természetes ez a viselet. Hivatalnokgyermekként posztónadrágban járt iskolába, s később, amikor valóban az Alpokban rendezte be lakhelyét, vagy barna egyenruhában, vagy utcai öltözékben sétálgatott a havasi réteken.

A német homoszexualitás

Bármennyire igyekezett is leplezni, Hitler intézkedéseinek mindenkor volt egy homoerotikus mellékzöngéje, annyiban, hogy a fennállóval szemben kívánt egy ellentársadalmat berendezni. Egy pontban megegyezett a *gay society* hirdetőivel: a fennálló társadalom a maga álszent erkölcseivel pusztulásra ítéltetett. Hitler kezdeményezései az ifjúság kékszeműségéből és elcsábíthatóságából profitáltak. Valójában az SS kultusza nem csekély mértékű vonzerőt gyakorolt a homoerotikus hajlamú szemlélőkre.

Irodalmi dicsőséget szerzett a náci homoerotikának Michel Tournier 1970-ben írott és Goncourt-díjjal kitüntetett *Le Roi des Aulnes* c. regényével (magyarul 2002-ben jelent meg *A Rémkirály* címmel). Ez az *Erlkönig* az északi mondavilágban szörnyeteg volt, aki zsenge gyermekeket csábított el és ölt meg: „Most, szép fiu, jó fiu, jössz-e velem?” (Goethe: *A villikirály*, Vas István ford.) Tournier Hitlerben a francia mesék *ogre*-jának, emberevő óriásának északi megfelelőjét látta, aki ott üldögél kelet-poroszországi bunkerében, és áldozatként követeli a német ifjúság legjavát. A regény cselekménye bemutatja, hogy egy fiatal francia hadifogoly hogyan kerül egy „Napolá”-ba, egy „nemzetpolitikai nevelőintézetbe” (Nazionalpolitische Lehranstalt), s miképpen bonyolódik bele ezekbe a perverz történésekbe. Ámulattal ecseteli az író a fiatal fiúk ruhátlan felsőtestének makulátlan szépségét, amit még jobban hangsúlyoz a durva derékszíjukkal alkotott ellentét: „Felsőtestük megindítóan törékeny, amit kiemel övük, nadrágjuk és csizmájuk durvasága. Fehér mellkasukon egyetlen szőrszál sem éktelenkedik, legtöbbjüknek még a hónalja is teljesen csupasz.”

Tournier-nak néhány szó elegendő, hogy felidézze a náci elitképző központok áldozatra kész növendékeinek homoerotikus vonzerejét, de arra is, hogy emlékeztessen a fajelméletre, annak az ülepformák és a testszőrzet iránt megmutatkozó, tudományosnak álcázott, valójában áltudományos, bizarr érdeklő-

désével, valamint arra, ahogyan az különösen örömét lelte a világos bőrszínben és a felnőtt egyedeknél is csak ritka testszőrzetben.

Igen sikeres, homoerotikus értelmezést adott a filmrendező Hans Steinhoff 1933-ban, Karl Aloys Schenzinger regénye alapján készült *Hitlerjunge Quex – Ein Film vom Opfergeist der deutschen Jugend* (Quex, a Hitlerjunge – Film a német ifjúság áldozatkészségéről) c. műnek. A fiatal, naiv és ártatlan hős, Herbert Norkus, egy gonosz és ellenséges világgal áll szemben, amely végül meggyilkolja. Az ellenség soraiba az ifjúszocialisták tartoztak, akik sokkal felnőttebbnek tűntek, s jellemző volt rájuk, hogy dohányoznak, isznak és nőznek. A heteroszexuális, a bolsevista ellenpólus világa ez. „Figyelemre méltónak találom" olvashatunk egy közbeszúrt elmélkedést a szövegben, amely az ott szereplő állítás azerint a háború vége felé készült, „hogy a filmrendező már tíz évvel énelőttem eljutott a német ifjúságnak ehhez a látomásos megjelenítéséhez, ahhoz, amelynek szemléletmódja igencsak ellenkezik a hivatalos verzióval: kemény mint a Krupp-acél, szívós, mint a bőr, fürge, mint az agár. Egy olyan német ifjúságot rajzol meg, amely semmiképpen sem volt erőtől duzzadó, nem a hódítás öröme vezette, hanem amelyet kezdettől fogva a gyermekáldozatra, egy betlehemi gyermekgyilkosságra szemeltek ki."

A fiatal fiúk feláldozásától aztán Hitler a valóságban sem riadt vissza. Már egy beszédében is, amelyet 1936. szeptember 16-án Nürnbergben, a birodalmi pártgyűlésen intézett a nemzeti szocialista mozgalom nőszervezetéhez, Molochként jelentette be igényét a gyermekekre: „Ha így végigutazom Németországon, a sok-sok millió gyermekben semmi mást nem látok, mint azt, ami egész munkánknak egyáltalán értelmet ad. Bennük látom azokat a gyermekeket, akik anyjukhoz éppúgy tartoznak, mint ahogyan egyazon pillanatban az enyémek is." A Goebbels által a sztálingrádi összeomlást követően meghirdetett totális háborút Hitler csak ímmel-ámmal akarta megvalósítani. Nem átallott azonban német fiúkat a háborúba küldeni: gimnazistákat és magasabb osztályokból szakmunkás tanulókat képeztek ki légvédelmi kisegítő szolgálatosnak, annak ellenére, hogy Goebbels és a birodalmi ifjúsági vezető, Axmann kifogást emelt ez ellen, s hogy Bormann megfontolandónak tartotta: „A világ közvéleményében óhatatlanul az a benyomás keletkezik majd, hogy Németország ereje kimerülőben van." Válaszul Hitler mindössze annyit mondott, hogy „tekintettel a kényszerhelyzetre, az előadott aggályok a legkevésbé sem érdeklik." Akarta az áldozatot. Göring, akinek a feltételezések szerint az ötlet eredendően tulajdonítható, egy megbeszélésen a Karinhallban 1942 Karácsonyának másnapján közölte, hogy az ifjúság kisegítő jellegű harci bevetésének gondolata magától a Führertől származik.[529]

Scholdt megítélése szerint egyfajta „homoszexuális és mazochista hangvétel jellemzi a Harmadik Birodalomban a Führerhez intézett „himnuszköltészetet", azokat a férfidalokat tehát, amelyek Hitler csodálatát zengik.[530] „Öledből hadd emelkedjünk ki végre,/ Zsenge ifjúként hirdetve ifjúságod." (Rothacker) Vagy: „Üss csak, vágjál! / Tűrjük mi azt nyugton. / Hisz szigorú kezed / minket formál." (Anacker) Az egyik későbbi strófában Hitlert Michelangelóhoz hasonlítják.

Thomas Mann 1934. február 3-án Bernben moziba ment, és az *Abel a szájharmonikával* c. filmet látta, telkesen emlegette fel. hogy a német filmek más nációk filmjeivel ellentétben a fiatal testek okozta örömérzet tudják nyújtani, nevezetesen a férfitestben, annak meztelenségében. Ez a német »homoszexualitással« függ össze, és hiányzik az amerikai filmekből, nevezetesen ez a vonzerő, a fiatal, meztelen férfitestek mutogatása, tetszetős, sőt előnyös megvilágításban, amikor csak lehet", jegyezte fel Naplójába.

Hitlernek is szemlátomást kedvére volt ez a látvány, és soha nem mulasztotta el. ha alkalom kínálkozott rá. I 934. június 29-én, egy nappal az SA-ra történő lecsapás és Röhm letartóztatása előtt, önkéntes munkaszolgálaton lévő férfiakat szemlél meg Vesztfáliában. Illemtudóan leplezte örömét, és a felsorakozottaknak, akiket hitleri köszöntéssel tisztelt meg, nem meztelen felsőtestére nézett, hanem mélyen bele a szemükbe.

Ahogyan a férfiszerelmet valló mester a márványt szoborba öntötte, úgy formálta meg Hitler is híveinek őt követő, mindenre kapható csapatából az igazi közösséget.

Thomas Mann kifejezett örömérzetének adott hangot a korának filmjeiben megnyilvánuló „német homoszexualitással" kapcsolatban. A svájci száműzetésben élő író egy előadói körút során Bernben 1934. február 3-án megnézte az *Abel a szájharmonikával* c. filmet, és Naplójában így lelkesedett: „Most megint észrevettem, hogy a német filmek olyasvalamit tudnak nekem nyújtani, amit más nációk filmjei nem: örömet a fiatal testben, nevezetesen a férfitestben, annak meztelenségében. Ez a német »homoszexualitással« függ össze, és hiányzik az amerikai filmekből, nevezetesen ez a vonzerő, a fiatal, meztelen férfitestek mutogatása, tetszetős, sőt előnyös megvilágításban, amikor csak lehet."

Az *Abel a szájharmonikával* még a nácik hatalomátvétele előtt készült, de Thomas Mann tetszését a náci korszakban forgatott filmek „német homoszexualitása" is megnyerte. 1936. február 18-án Küsnachtban jegyezte be Naplójába: „Délután az Apolló moziban: »Traumulus« Janningsszal. Nagyon jó film. A főiskolás kiváló. Meztelen fiú felsőtestek, a német filmek előszeretettel mutatják, különösen jellemző rájuk." Meztelen fiú felsőtestek, faji téboly és koncentrációs táborok. Thomas Mann egy rövidke bejegyzéssel ragadta meg a kor abszurd légkörét: „Jannings azzal büszkélkedik, hogy több embert is konc. táborba juttatott, mert – joggal – meggyanúsították, hogy zsidó vér folyik az ereiben."

Amikor a Röhm-puccsot „morálisan szükséges tisztogatási műveletként" állították be, Thomas Mann átlátott a szemfényvesztésen. „Lehetséges és valószínűleg így is van, hogy a kispolgári tömegek megint bedőlnek az ördögien ügyes lélektani ismereteken alapuló, szájuk íze szerint való erkölcsi prédikációnak, és Hitlerben újból megmentőjüket látják majd… Lám, ez a tisztesség, az egyenesség és az erkölcsösség propagandája a kisemberek számára. A homoszexualitást morális csalétekként hajítják oda nekik – mintha az nem tartozna a mozgalomnak, a harciasságnak, sőt magának a németségnek a lényegéhez." (*Napló*, 1934. július 4.) A homoszexualitás palástolása a nemzeti szocializmusban nem más, mint egyik „lényegi jellemzőjének" hazug letagadása. (*Napló*, 1934. augusztus 5.)

Vélhetően nem látta ezt másképpen Gottfried Benn sem, aki Hitler hatalomra kerülése után olyan nézeteket hangoztatott, amelyekkel remélte – igaz, hiába –, hogy megnyeri velük a nácik tetszését. A *Dór világ* c. esszéjében, amelyet még Röhm meggyilkolása előtt, 1934 kora nyarán jelentetett meg, párhuzamot vont a weimari demokrácia és a „krétai évezred" között, amely „évezred eltelt csaták és férfiak… nélkül, vér és vadászat nélkül, paripák és fegyverek nélkül… kebeltartók, a paloták nőies lépcsősorai, alacsony és széles lépcsőfokokkal, melyen kényelmesen lépdelhetnek az asszonyok…"

A nemzeti szocializmussal, örvendezett Benn, a történelem újfent „dór korszakába" lép. „Dór az antifeminizmus minden megnyilvánulása. Dór a férfiú, ki elzárja a házban a készleteket, és megtiltja a nőknek, hogy a versenyjátékokon lábatlankodjanak; aki túllép az Alpheioszon, azt letaszítják a szikláról. Dór a fiúszerelem, mert a férfi férfi marad, a hadjáratok kedvelése, ilyen párok bástyaként álltak, és elbuktak… Dór a bőr is, de csak az, mely rugalmasan követi az

izmok, a férfiak húsának mozgását. A test. A Nap barnította test, a beolajozott, a por lepte, a vakarával és hideg fürdővel megtisztított, a levegőhöz szokott, az érett, a szép színárnyalatú.”

Harry Kessler gróf büszke volt a meztelen test német kultúrájára a I. világháború után: „Meztelenség, fény, levegő, Nap, az élet imádása, a testi tökéletességé, az érzékeké, hamis szemérem, prüdéria nélkül.” Francia vendégét, a szobrász Maillolt, Grunewaldban a testi gyakorlatok főiskolájának megtekintésére invitálta. „Ezt az egész nagyszerű létesítményt, melyet bearanyoz a napfény, szinte teljesen meztelen, fiatal emberek népesítették be, akik valamilyen tornagyakorlatot végeztek, a ragyogó fényben és a meleg, illatozó levegőben a benyomás egészen görögös volt.”

Hasonlóképp áradozott Hitler. Az államot taglalva, amelynek megvalósítására törekedett, lelki szemei előtt hirtelenjében egy meztelen fiútest jelent meg (*Mein Kampf*, 2. könyv, 2. fejezet). „Az a fiú, aki hosszú csőnadrágban, állig ruhákba burkolózva grasszál, már a ruházatával is elveszíti az ösztönzésnek egyik fontos eszközét, ami a fizikai állóképességének fokozását jelenthetné. A szép és jól formált testet illetően, amelynek megformálásában mindenki segíthet, a hiúságra kell apellálni.”

A fiúsport feltűnően érdekelte Hitlert. „Nevelő munkásságát a népi állam”, folytatódik a fejtegetés, „elsősorban ne a puszta tudás besulykolására fordítsa, hanem makkegészséges testek kinemesítésére… A rothadt testet a ragyogó szellem semmiképpen sem teszi esztétikusabbá.”

A kölyköknek bokszolniuk kell, vélte Hitler, mert ez a sport „a testet acélosan ruganyossá neveli.” Nem húzzák a rövidebbet az ifjúsági boksznál a néző szadista hajlamai sem: „A legfontosabb mégis az, hogy a fiatal, egészséges srác megtanulja elviselni az ütéseket”, vélekedett Hitler.

Ezt a szadizmust, amely végül az egész néptől áldozatot követelt, Hitler egy pártkongresszusi beszédében is felvillantotta 54 ezer Hitlerjugend-tag előtt 1935. szeptember 14-én, amikor ismét csak egy keménykötésű, szívós, fiatal népességről áradozott. „Voltak idők…, amikor a fiatal német férfi eszményképének a sört és az italt jól bíró fickó számított.” Ma ez másként van. „Mert senkit sem érdekel, hány krigli sört képes felönteni a garatra, az a fontos, hány ütést képes elviselni.”

A vívás („amikor a fiatal ember karddal hadonászik”) kevésbé tetszett neki. Nem durvább semmivel, hangsúlyozta, ha „két fiatal a köztük keletkező nézeteltérést ököllel rendezi, mint ha egy csiszolt acélpengével teszi ezt”. A boksz mindenképp sokkal jobban kielégíti a nézőnek a brutalitás iránti érzéki vágyát, ugyanakkor a fiatal sportolók nem állig felöltözve lépnek a szorítóba, hanem meztelen felsőtesttel és attraktív boksznadrágban. Hitler nagy érdeklődést tanúsított a fiatalok ülepét takaró ruházat iránt, amit éles pillantással ragadott meg: „A fiúknál két dolgot találok elragadónak”, vallotta be 1942. február 14-én, „a rövidnadrágjukat, télen pedig a sínadrágjukat.”

Hitler pillantása a katonák esetében is elsőként az alsótestüket fedő ruhadarabra esett: „Manapság nálunk hihetetlenül lazák a ruházkodási előírások a Wehrmachtnál! Utászok, akik fürdőnadrágot viselnek! Hát még a tüzérek! …

Napjainkban egy század már kis híján sportegyesület. Legénység és tisztek egyek!”

Egy jelenet csupa derekasan kidolgozott fiatal férfitesttel a Hamburg melletti Bergedorf munkaszolgálatos táborában derűsen ivódott be az emlékezetébe: „A kocsimat nagy számban vették körül Nap barnította fiúk. Így szóltam a kíséretemhez: Miért nem jönnek ide a filmrendezőink, és nem válogatják itt ki azokat az embereket, akiknek megfelelőek az adottságaik?[531] Hitler már a húszas években abban látta az SA feladatát, hogy „hatmillió sportosan kifogástalanul edzett testtel lássa el a német nemzetet.”[532]

Hitler birodalma a leglátványosabb sikert a világban a „szép látszat játékaival”, az 1936-os Olimpiai Játékok megrendezésével érte el. A sikert leggyakrabban a német hatékonyságnak és az ügyes propagandának tulajdonítják, amely mozgósította az egész népet. Ugyanakkor az is igaz, hogy az két homoerotikus színezetű koráramlat termékeny összefonódásán is alapult.

Az olimpiai mozgalom még a nemzeti szocializmusnál is egyértelműbben kapcsolódott a ruhátlanul hancúrozó fiúk és fiatal férfiak klasszikus görög hagyományához. Coubertin báró, az újkori játékok kezdeményezője, egy „atlétikai heroizmus” mellett szállt síkra, amely „a kiemelkedő sportteljesítmények révén szerez dicsőséget a hazának, a fajnak és a lobogónak”.[533]

A két mozgalom szellemi rokonságát később egészen nyilvánvalóvá tették Leni Riefenstahl filmjei. Két megbízásból készült filmjét követően, amely közül az első az 1934-es birodalmi pártgyűlést (*A hit diadala*), a második az 1935-ös pártkongresszust (*Az akarat diadala*) dicsőítette, 1936-ban leforgatta díjat is nyert Olimpia-filmjét. „Filmjeinek idealizált testkultusza egyenesen predesztinálta őt a tervezett propagandaműre.”[534]

Igaz ugyan, hogy Hitlert a sport nem érdekelte. „Gyűlölöm azokat az embereket, akik hirtelen elkezdnek sportolni”, tudatta holtfáradt hallgatóságával egy hosszú monológban a főhadiszállásán az oroszországi hadjárat idején, 1942. augusztus 20-án este. Mussolini ambícióit a sportrepülésre ugyanúgy ferde szemmel néztem, mint Furtwängler síelő szenvedélyét: „Furtwänglernek egyik pillanatról a másikra az jut az eszébe, hogy síelnie kell. Az az ember, aki dirigensként nők százezreit elbűvöli, azzal akar imponálni, hogy síel. Ez pont olyan, mintha én egyszer vezényelni akarnék! Csak egyszer kell szlalomot futnia, és bumm, elterül!” Hitler a lovakkal és a lósporttal szemben is különös ellenszenvvel viseltetett. Ha tisztjei közül valakit lovaglás közben baleset ért, ingerülten és cinikusan reagált. Amikor hegyi vadászok 1943 nyarának végén a Birodalom hadi lobogóját feltűzték az Elbruszra, a Kaukázus legmagasabb csúcsára, három napon, három, éjen át tombolt emiatt a rendbontás miatt.

Annál meglepőbb, hogy aztán mégis örömét lelte az Olimpiai Játékok megrendezésében. Hogy bele fog avatkozni az olimpiai stadion építésébe, az várható volt, hiszen ezzel adózhatott gigantomániájának („a világ legnagyobb stadionja”). Végül aztán maguk a versenyek is nagy hatást gyakoroltak erre a sportkedvelőnek aligha nevezhető emberre. „Egyike volt a Berlini Olimpia rendezvényeit leglelkesebben látogató nézőknek”, emlékezett Albert Speer, hozzáfűzve: „A sportban látta megtestesülni eszményképe, a »hellenisztikus« életfelfogás egy részét.”[535]

Homoerotikus szemlélete tompította rasszista előítéleteit. „A sötét bőrű amerikaiak gyakran mintaszerű, atlétikus teste”, mint ahogyan a Kölnische Zeitung kifejezte magát, nem tévesztett hatást. Hitler nem csak a német győzelmeket látta szívesen, de örömest követte a rendkívüli képességű atléta, Jesse Owens mozdulatait is. Mindenesetre az a kijelentés, hogy Hitler a bőrszíne miatt tudatosan megsértette volna a négyszeres olimpiai bajnokot, nem egyéb, mint az amerikai sajtó rosszindulatú híresztelése. Jesse Owensnek egyetlen rossz szava sem volt Hitlerre: „Amikor egyszer elfutottam a kancellár előtt, az felállt a páholyában, integetett nekem, én meg visszaintegettem őneki.”

Egy másik, edzett testű, vékony sportolónál Hitler ismét megfeledkezett minden rasszizmusról. A maratoni futást a koreai nemzetiségű Szon Ki Csung nyerte, aki Szon Kitei néven a Japán megszállás alatt álló Mandzsúriából, az akkori Mandzsukuo bábállamból a japán csapat tagjaként érkezett Berlinbe. Megszokhatta a diszkriminációt, ezért igencsak meglepődött, amikor a birodalmi kancellár az olimpiai faluban üggyel-bajjal befurakodott parányi szobájába, és baráti kézszorítással, valamint vállveregetéssel gratulált neki.[536]

A Harmadik Birodalom nem csak az olimpiai mozgalommal ápolt meglepően problémamentes kapcsolatokat, hanem egy másik, tiszteletre méltó intézménnyel is, a katolikus egyházzal, amelynek számára szintén nem ismeretlenek a homoerotikus késztetések. Még ha Roll Hochhut vádja a „Helytartóval” szemben, aki eltűrte Hitler zsidóüldözéseit, a színpadi hatás érdekében túlzóak is, az mégiscsak feltűnő, hogy a hitleri mozgalmat katolikus egyházi méltóságok időnként túláradó lelkesedéssel üdvözölték – és tették ezt nem csak az antibolsevizmus örvén.

A homoerotikus rajongás a művelt német ember számára jól ismert volt a gimnáziumi évekből. Az a sajátos vonzalom, amely a német művelődést a görögökhöz fűzte (ellentétben a rómaiakkal, akik inkább más európai kultúrnemzetek számára váltak példaképpé), „a görögség zsarnoki uralmához vezetett a német szellem fölött”. Egy torzan látott példaképnek ez a követése nem csak a német iskolai oktatás egy külön útját segítette elő, és nem csak körszakállukkal ajándékozta meg a német gimnáziumi és egyetemi tanárokat (mint Heinrich Mann Ronda tanár urát) – aminek a férfias görögök voltak a példaképei, miközben a „puhány” rómaiak borotválkoztak –, hanem a német nevelésbe is belevitt valamiféle homoerotikus felhangot, ami Hitler félszeg szexuális elhajlásait ismerős fényben tűntette föl.

Elfojtás

A német vidéki iskolai mozgalomban mutatkozó homoerotikus tendenciákra Golo Mann irányította rá a figyelmet. Mi több, Kurt Hant, a Boden-tó közelében álló nevezetes Schule Schloss Salem interná tus alapítóját kifejezetten Adolf Hitlerrel hasonlította össze.

Mürón Diszkoszvetője

Hitler a nevezetes görög szobor kicsinyített másolatát ajándékozta a müncheni Glyptothéknak, azt, amelyet Leni Riefenstahl használt jelképként a berlini Olimpiáról szóló filmjének bevezető képsoraiban. Zökkenőmentesen úszik át az antik szobor képe a modern sportoló eleven, ruhátlan alakjává, aki aztán valóban el is hajítja a diszkoszt.

Riefenstahl csábító képekben ünnepelte az antik, az olimpiai és a fasiszta testkultuszt. Épp egy nőnek sikerült a fasiszta férfiszövetség homoerotikus összetevőjének felidézése. Hitler tisztelte Riefenstahlt, egyesek ráadásul még azt is feltételezték (alaptalanul), hogy a szeretője.

„Mindkettő kedvelte az esztétikai mozzanatot, mindkettő a maga területén; a birodalmi pártgyűlések a hatalmas felvonulásokkal, a lelkigyakorlatokkal, a »fénykatedrálisokkal«, a Mesterdalnokok-nyitánnyal, ahogyan megörökítették azokban a filmekben; az egyenruhás, ünnepi versengések, azok a még akkor is leginkább nézőknek való rendezvények Salemben, ha nem volt egyetlen néző sem."[537]

Mint ahogyan állítólagosán Hitleré, Hahn célja is az volt, hogy egy elit segítségével, amelynek kemény tornagyakorlatokat írt elő, „feltartóztassa az erkölcsi romlást, amelyet érzékelt maga körül": „hosszú, kitartó futás, ennyi és ennyi magasugrás, távolugrás, kötélugrás, erdei futás, nem több, naponta mindössze három pohárnyi víz".

Egy árnyalatnyi szadizmus sem hiányzott a salemi nevelésből. Egy tolvajt „sportosan kegyetlen módon" lepleztek le, a tanulók Hahn felügyelete mellett kemény bokszmeccseket vívtak. „Két menetben kellett megküzdenünk. A szünetben csodálkozva láttam", számol be róla Golo Mann, „hogy Konrád orra erősen vérzik. Bosszantó dolog, vattával csillapítani kellett, mielőtt a meccs folytatódott volna."

Lányokat is felvettek ugyan a Schloss Salemben működő iskolába, de – akárcsak az NSDAP nőszervezeteiben – nem számítottak annyira. „Ami a lányokat illeti", idézte fel Golo Mann „az ő szerepük Salemban, legalábbis amíg Hahn kezében volt a vezetés, nem volt valami szerencsés, a kisebbséget alkották. Erre az volt a jellemző, hogy saját »lány segítőjük « volt, mint ahogyan a külsős tanulóknak is volt egy külön »segítőjük«."

Kurt Hahn „a hajlamot, amelyet magában hordozott, nevezetesen a homoerotikus hajlamot, morálisan helytelenítette, és akaratának egészen elképesztő megfeszülésével fojtotta el önmagában… Ennek következménye az lett, hogy amit belül hallgatásra kényszerített, azt mindenütt szimatolta, mindenütt attól rettegett, és valóban inkvizíciós eszközökkel üldözte, nagyjából úgy, ahogyan az egykoron a jezsuiták iskoláiban szokás volt." A nem helyénvaló testi közelségre a fiúk között Salemban a „tapadás" szót használták. „Tapadásnak minősült, ha az egyik fiú a másiknak a vállára tette a kezét, ha két fiú együtt ült fel a biciklire, ha fekvés közben (ez egy sajátos relaxációs gyakorlat volt) a köztük lévő távolság nem volt megfelelően nagy, és így tovább."

Az esztétikumba fojtott homoerotika Goethe kora óta kedvelt volt a németség körében. „Kétségtelen, hogy Winckelmann homoszexualitása hozzájárult a görög ifjak szobrait jellemző, szinte érzéki szépség iránti érdeklődésének kialakulásához."[538] A kereszténység tabuvá tette a meztelenséget, a meztelenül ábrázolt emberek képeit betiltották. Csak a Winckelmann szellemében felfogott antikizáló ruhátlanság vált társadalmilag elfogadottá. A márványszobrokban nem illetlen érzéki gyönyörforrásra lelt, hanem a „nemes egyszerűséget és a csöndes nagyságot" lelte meg bennük. Mindamellett Winckelmann rámutatott, hogy e szobrokból hiányoznak az egyéni vonások, ami tovább enyhítette a tiltott érzékiség gyanúját. Végül Wilhelm von Humbolt a férfitestben látta minden dolgok mértékét. A női testből, mint állítja, hiányzik ez a „formai szigorúság". A formai szigorúság Friedrich von Schlegel felfogásában azt jelenti, hogy „a test sima és feszes, akár a márvány". „Ez a férfitest istenítése, megtisztítása."[539] Ennek a né-

met homoerotikus hagyománynak a jegyében beszélt Hitler a *Mein Kampf*ban a „görög szépségeszmény halhatatlanságáról”.

Hitler a fojtottan erotikus mellékzöngéjű, antikizáló szobrokban élte ki a „maszkulin szépség iránti rajongását”. „A Breker szobrain és domborművein ábrázolt meztelen férfiak kiemelkedően fontos szerepet játszottak a Harmadik Birodalom önmagáról kialakított képében, hiszen alakjai a hősiesen erős akaratot és áldozatkészséget jelenítették meg szimbolikusan. Adolf Hitler Brekernek két szobrát – meztelen (férfi) alakok, a Párt és a Hadsereg (csöndes nagyság: kinyújtott karok, szétterpesztett lábak) – tartotta Németországban a művészeti alkotás legszebb példáinak.”[540] „A meztelen férfitest politikai jelképpé avanzsált: a nácik épp a középületeken helyeztek el gyakran idealizált férfitesteket.” *Maschilità* (férfiasság): „Férfitestek a maguk ruhátlan szépségékben fasiszta szimbólumokká váltak.”[541]

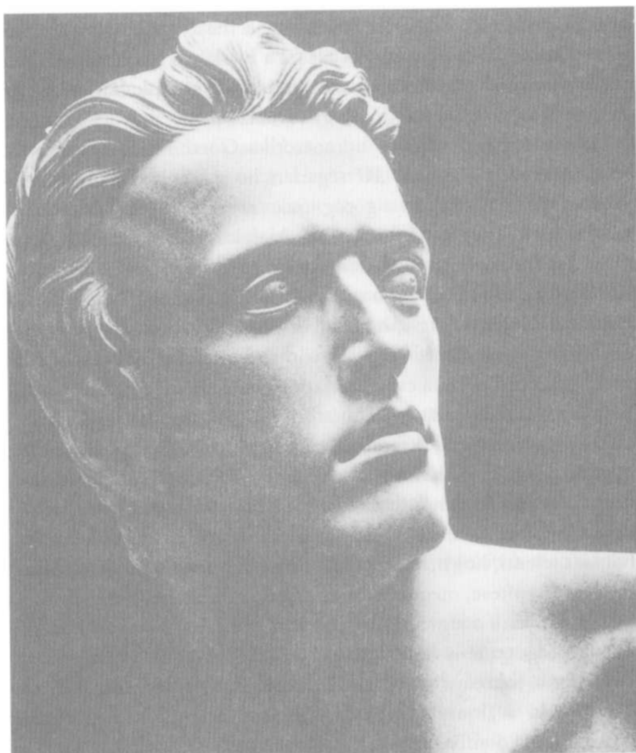
Ugyanakkor a női szobrok egyáltalán nem feleltek meg Hitler ízlésének. Véleménye szerint már csak azért is volt kevésbé meggyőző a hatásuk, mert a női ruházat nem időtlen. „Mivel a nőket ábrázoló emlékműveket alapjában véve nem öltöztethetjük időtlen görög női leplekbe, nem marad más kiút, mint a női mellszobor”, bölcselkedett 1942. május 17-én.

A nácik testkultúrája ráépülhetett a német kultúrtörténetben nyomon követhető, többé-kevésbé rejtett homoerotikus tendenciákra. A napóleoni háborúk idején a „torna atyja”, Friedrich Ludwig Jahn fogalmazta meg a Deutsche Turnkunst (1816) c. könyvében azt a követelményt, hogy a tornásznak „érintetlennek, tisztának, rátermettnek és igazságszeretőnek kell lennie”. Jahn tornagyakorlatainak célja nem csak egészséges testek formálása volt, hanem az is, hogy illendő erkölcsiséget fejezzen ki. „A tornászok egyenruhát viseltek, amely megfelelt a gyakorlatoknak, ezen kívül láthatóvá tette testük körvonalait is.”[542]

A Turnvater a trikóba öltözött fiúkkal a berlini Hasenheidére ment, ahol terpeszállásban különféle gyakorlatokat végeztek, majd a fekvőtámasz és nyújtógyakorlatok következtek, és nem csak azt akarta elérni, hogy harcedzetté tegye az ifjú testeket a Napóleon ellen viselt háborúban, hanem mindenekelőtt a valódi német ember küzdelméről volt szó mindennel szemben, ami „talján”, ami puhánnyá tesz és elnőiesít, a rokokóval szemben, a fodrokkal, a szalagokkal és a masnikkal szemben. A fölszabadító háborúk egész retorikájának és költészetének hangvételében ott bujkált a homoero-tika, ami aztán a maga hitleri előadásmódjában nem is tűnt annyira idegennek a németek számára.

Az újabb német történelem minden korszakában akadt ilyenformán egy mozgalom, amely a maga korát kellő mennyiségben fűszerezte egy csipetnyi homoerotikával. A nácik is ezt a sikeres receptet követték. „Mindamellett gondos előkészítésre volt szükség ahhoz, hogy a meztelen férfitest a nyilvánosság kíváncsi pillantásai előtt megjelenhessen. Szőrtelennek, simának és napbarnítottnak kellett lennie. A test ezzel mondhatni áttetszővé válna, oly kevés egyéni vonást hordozna, amennyire keveset csak lehetséges, s ezzel megfosztanák bármiféle szexuális konnotációjától. Egy ilyen test az árja szépség absztrakt jelképévé válna, nem minden hasonlóság nélkül a sportolókhoz Leni Riefenstahl 1936-os Olimpia-filmjében.[543]

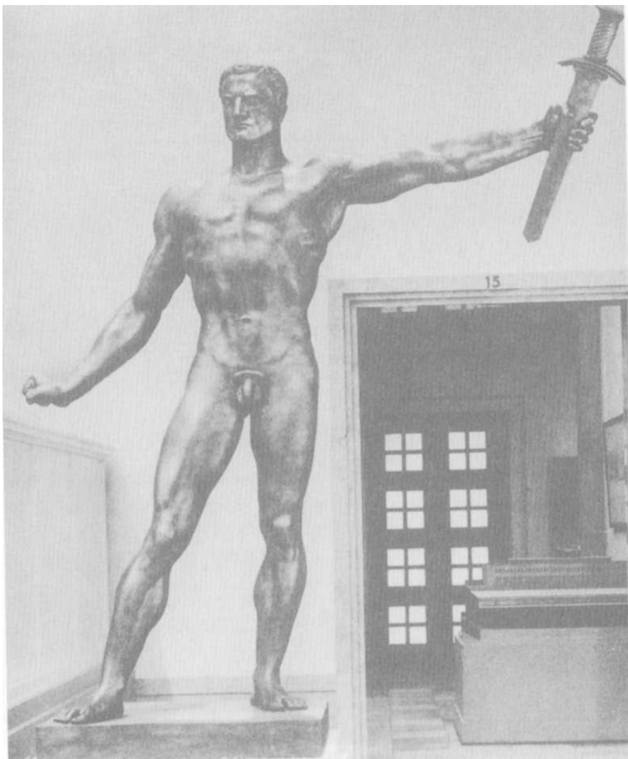
Arno Breker: Az elhivatottság

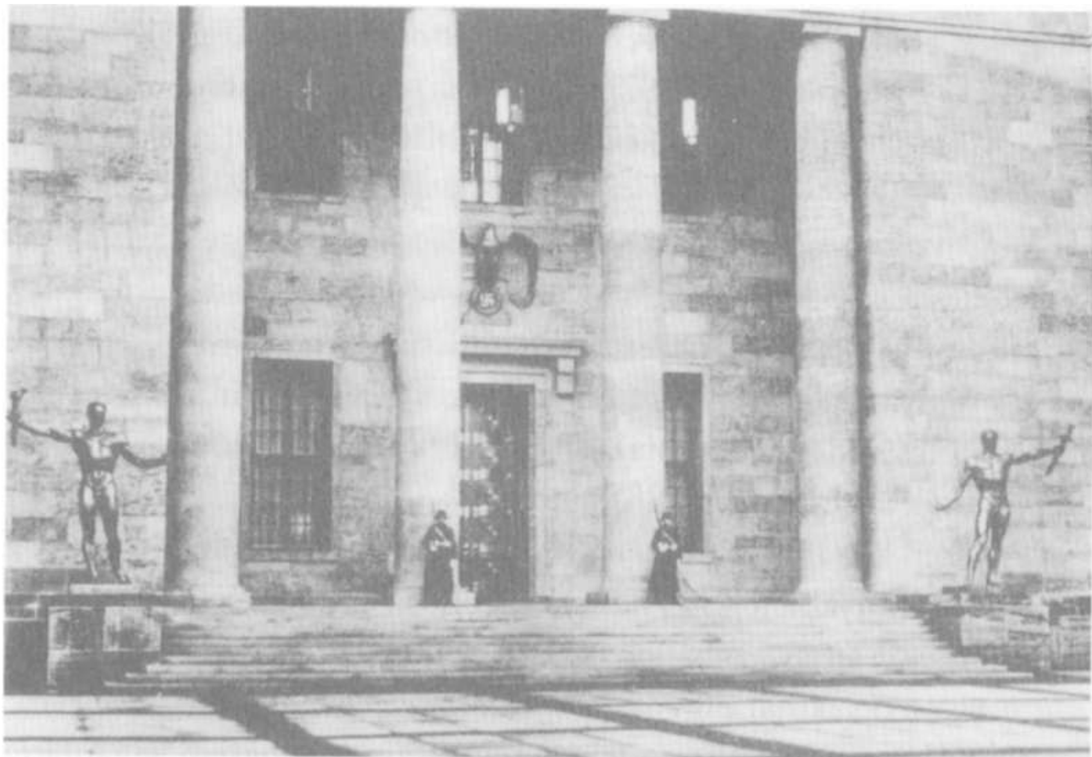
Breker túlméretezett, makulátlan férfitestekből alkotott meg egy szép, fennkölt világot, amely Hitler homoerotikusan átszínezett álmaiban megjelent. A küldetés az elhatározásnak a pillanatát mutatja, amikor a harcos a küzdelem, az áldozathozatal és férfiszövetség birodalma mellett tesz hitet. Hitler minden német férfitól megkövetelte ezt az esküt.

Breker volt Hitler Michelangelója. Városát, Firenzét, Hitler az 1944. évi visszavonulás során führeri különparanccsal védte meg minden rombolástól. A kővé dermedt homoerotikus álomnak tovább kellett élnie.

Arno Breker: az Új Birodalmi Kancellária előtti szobrok

Speer építette meg Hitler számára ezt a palotát, amellyel el akarta kápráztatni a világot. A galéria hosszabb volt, mint a Versailles-i kastély tükörterme. Egy évben egyszer, így Hitler, kirgizek egy csapatát fogják végigvezetni a városon, hogy érzékeljék, milyen hatalmas és pompázatos a német főváros.

Hitler palotája az új árja vallás egyfajta temploma is volt, amelybe csak alázattal lehetett belépni. Arno Breker két, életnagyságnál nagyobb őrfigurája, a Párt (balra fent, a Nagy Német Művészeti Kiállításon) és a Wehrmacht („Véderő") a bejárat két oldalán állt, és jelképesen meg kellett tagadniuk a belépést minden fajidegen és tisztátalan egyedtől.

A nemzeti szocializmus minden erőfeszítést megtett annak érdekében, hogy a tisztesség és az erkölcs védelmezőjének tűnjék fel. A nudizmust éppúgy betiltották, mint a pornográfiát, ide értve minden olyan sajtóterméket, amely kétes hírűnek tűnhetett. A német erkölcs védelmében alakult egyesületek ilyenformán lelkesen üdvözölték a Harmadik Birodalmat.[544]

Ugyanakkor Hitler ezeket a törekvéseket nem a tolerancia és az emberség irányába terelte, hanem a gonosz és az embertelenség felé billentette át. A szabadelvű társadalom jelmondata: *Make love not war*, az ő számára így hangzott: *Make war not love*.

Nem, homoszexuális cselekedetekre Hitler sohasem ragadtatta magát. Visszataszítónak találta a maga számára, és „szublimálta" ösztönvilágát. De micsoda rémisztő szublimáció! Díszszemlék, háborúk, millió és millió ember halála a szexualitás hétköznapi, megszokott formái helyett, fáradhatatlan munkálkodás a végkimerülésig egyetlen cél, a megsemmisítés és a rombolás érdekében.

A maga hárított szexualitásával Hitler éppúgy megfelelt a korszellemnek, mint eidetikus alkatával a komputerkorszakot megelőző időknek. A homoszexualitás melletti nyílt kiállással, mint ahogyan Röhm tette, sem a hatalmi elitnél, sem a tömegeknél nem lett volna esélye. Ugyanakkor a túlságosan merev érzékellenesség, amit a katolikus egyház és a Centrumpárt képviselt, szintén nem felelt már meg a kornak. A Hitler-féle visszafogott frivolság, amit Martin Broszat „illemtudó erotikának" nevezett, kapós volt akkoriban. Az olyan lágy pornóképekkel szemben, mint Sepp Hilz *Paraszt Venus*a, vagy a „birodalmi szeméremszőrzet-festőnek" csúfolt művészeti szövetségi elnök Ziegler festményei, a néptársaknak nem volt kivetnivalójuk. Nagyon is visszhangra talált a homoszexualitásnak az a finom formája, amely a párt számos tagozatában megnyilvánult. A túlságosan buja nőiséget durva és egyszerű egyenruhákba bújtatták, mint például az „Arbeitsmaid"-ok, a munkaszolgálatra jelentkezett lányok esetében, vagy népies Dirndlbe a BDM-ben, a Német Nőszövetségben, persze, mi sem természetesebb, lapos sarkú cipővel. A szabadosság legnagyobb fokát meg leginkább a „Glaube und Schönheit" (Hit és Szépség), a BDM egyik alszervezete tagjainak engedték meg. A női testek itt tornadresszben, táncos mozdulatokkal, karikagyakorlatok közben mutogathatták remegő combjaikat. Lemondás az ösztönökről: a gátlásaiktól megszabadult széles tömegeket a nemzeti szocializmus visszaterelte a hatalmi elit prűd, enyhén homoerotikus színezetű szexuális képzeteihez.

4.2. Hitler képe a nőkről

Ápolt haj

Hitler ellene szegült a korszellemnek, amely a nők emancipációját és egyenjogúságát követelte. A baloldali pártok ellenben támogatták az ilyen törekvéseket. Az új nemzedékhez tartozó nők a maguk szakmai és sportteljesítményei alapján úgy érzik, egyenértékűek a férfiakkal, állapította meg 1929-ben Judith Grünfeld a szociáldemokrata ‚Vorwärts" egyik mellékletében.[545] A húszas éveknek még a divatja is összemosta a férfi és a nő közötti hagyományos megkülönböztetéseket: most már a nők is megjelenhettek nadrágban és nyakkendőben. A maguk bubifejével a hölgyek még a férfiak rövidre vágott hajviseletéhez is hozzáidomultak, amiben a konzervatív ízlésűek aligha lelték nagy gyönyörűségüket.

Ami viszont a nácikat illeti, ott a férfivilág még a régi volt. A nőknek semmi keresnivalójuk a politikában, ők a gyermekekért és az otthonért felelősek. „Nekem rokonszenvesebb egy csinos kis szakácsnő, mint egy politizáló dáma", állapította meg határozottan Hitler 1942. szeptember 2-án. „Az emberi történelem két legnagyobb, férfias aktusa az állam és a házasság", bölcselkedett a pártideológus Alfred Rosenberg. Az állam és a nép a végeredménye „ennek a bizonyos célra határozottan törekvő férfiszövetségnek". A régi harcosok között nők alig akadtak. Az NSDAP eredendően tisztán a férfiak ügye volt. Speer egyenesen egy „hagyományosan nőellenes mozgalomról" beszélt. Még a családot sem tekintették szükségesnek. „Az én leghatározottabb híveim ne legyenek házas emberek", jelentette ki Hitler 1923-ban. „Nincs az a családapa, aki alkalmas lenne az utcai harcokra." Nőknek a Marsch auf die Feldherrnhalle során csekély mértékben vették csak hasznát.

Ugyanakkor Eleonore Baur – Pia nővérnek nevezte magát – Hitler fanatikus híve volt, és mégiscsak részt vett a menetben: a sebesülteket látta el, és ő volt az egyetlen nő, aki megkapta a Blutorden (Vérrend) fasiszta kitüntetést.[546] Hitler mindamellett alig méltatta figyelemre a kalandornőt, aki mellesleg még csak ápolónői képesítéssel sem rendelkezett: a legtöbb az volt, hogy piknikkel végződő kirándulásokra elkísérhette őt.

Az NSDAP-nek nem voltak női képviselői a Birodalmi Gyűlésben. A párt egyik korán csatlakozott hívétől, Dr. Mathilde von Kemnitz ideggyógyásztól Hitler megtagadta a parlamenti képviselőséget. A tanácskozásokon tárgyalt témák 99 százaléka férfidolog, amiben neki nincsen ítélőképessége. „1936-ban Hitler úgy döntött, hogy a jogot végzett nők sem bírói, sem államügyészi állást nem kaphatnak, 1937-ben pedig minden nőt eltávolított a legmagasabb szintű közszolgálati hivatalokból… Az évente fölvehető 15 ezer felsőoktatási hallgatónak mindössze 10 százaléka lehetett nő."[547] Az SA-ba és az SS-be nők nem léphettek be. A birodalmi női vezetőt, Gertrud Scholtz-Klinket Hitler olyannyira nem vette komolyan, hogy 1938 januárjában elismerte: addig nem sikerült neki akár egyetlen alkalommal is személyesen találkoznia a Führerrel, hogy megtárgyalja vele a nőkre váró feladatokat.[548]

A nő számára a nemzeti szocialista társadalom szilárd helyet jelölt ki, ahonnan érinthetetlen maradt a férfiak dominanciája. „A népi állam", írta Hitler a *Mein Kampf*ban (2. könyv, 2. fejezet), a maga emberideálját „a férfierő dacos megtestesítésében látja, továbbá olyan nőkben, akik képesek újabb férfiakat a világra hozni." Hitler egy „optimális szülésre irányuló nőpolitikát" képviselt.[549] 1 932-ben jelentette ki Hitler: „a nők a férfiak nemi és munkatársai".

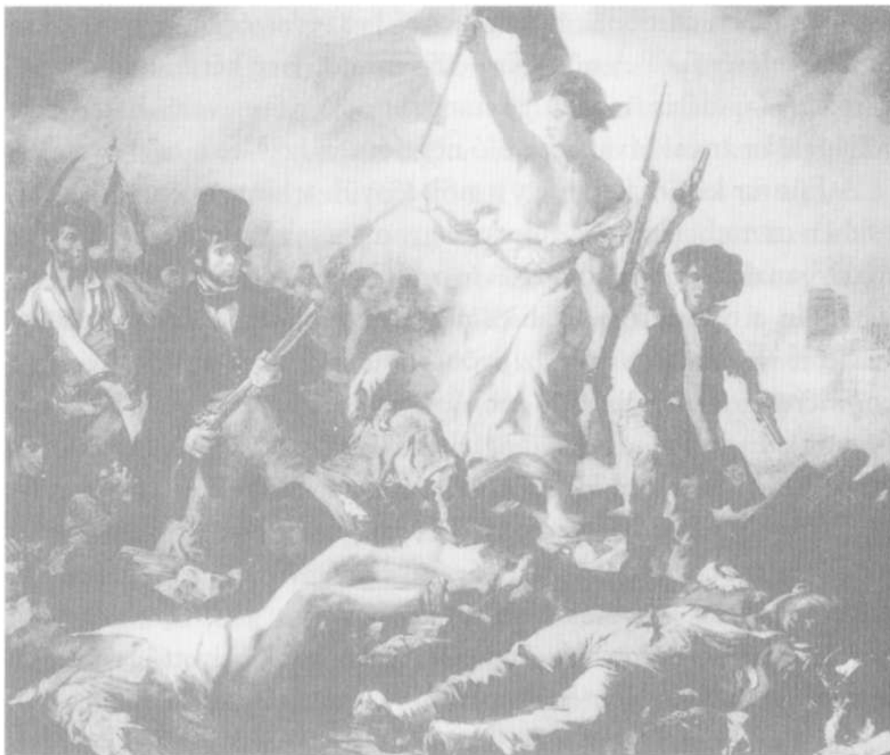
Könyvében Hitler „egyre növekvő beszédességgel" értekezik a fiúk neveléséről.[550] A nők nevelésére mindössze két mondatot pazarolt. A lapidáris üzenet így hangzott: „A női nevelés határozott céljának az anyai hivatásra való nevelésnek kell lennie."

A Führer kívánsága, hogy a nők lényük tekintetében egész életükben maradjanak nők, mint ahogyan azt is akarja, hogy „a férfiak maradjanak férfiak", adta értésre a rádióban Bécsben 1938. március 18-án a nemzeti szocialista női szervezet (Frauenschaft) helyi vezetője.[551] Az ápolónői, az óvónői és a szociális segítői hivatás a „női lényegnek megfelelő" munkaköröknek számítottak. „Készek vagyunk harcolni, de ha megsebesülünk, nektek kell ápolnotok bennünket", hívta fel Hitler a nemzeti szocialista női szervezet figyelmét 1935-ben a birodalmi pártgyűlésen. Éppenséggel akadt még egy szolgáltató foglalkozás, amelyet nők is gyakorolhattak, mivel az Hitler felfogása szerint férfiatlan volt. 1939. február 8-án írta Martin Bormann, akkoriban a Párthivatal helyettes vezetője, Robert Leynek, a Német Munkafront vezetőjének: „Tájékoztatásul közlöm Önnel, hogy a Führer, amilyen gyorsan csak lehetséges, nem szeretné látni, hogy férfi pincérek szolgáljanak fel az éttermekben. A pincéri tevékenység a Führer felfogása szerint nem megfelelő munka férfiak számára, ezt a munkát, épp ellenkezőleg, nőknek és lányoknak kell végezniük, hozzájuk jobban illik."[552]

A Hitlerjugend eleinte csak fiúk és fiatal férfiak számára állt nyitva. „A szervezett nőket Hitler semmire sem tartotta. 1932-ben első alkalommal vonult fel Hitler és Schirach előtt a Potsdamban tartott Birodalmi Ifjúsági Napon tízezer Hitlerjunge. A fiúkhoz ezrével csatlakoztak lányok is: Dirndl-viseletbe öltözve, szoknyában, blúzban, fantázia-egyenruhában. »Schirach, mit tett velem?«, fordult Hitler a szemle után az ifjúsági vezetőhöz."[553] 1927 augusztusában nők egy csoportjának, akik maguk varrták SS-göncüket, nem engedélyezték a felvonulást a nürnbergi pártkongresszuson.

A hasonló tendenciák akkoriban nagyon is megszokottak voltak más ifjúsági szövetségekben is. Hans Bühler fedezte fel a Wandervogel (Vándormadár), a természetjáró diákok egyesületének tagjai között a homoerotikus vonzalmakat, a nők elutasítását és az azonos neműek között megnyilvánuló érosz dicsőítését. „A német Wandervogel mozgalom a legnémetebb és legtisztább kifejeződése volt annak, ahogyan az inverzió a német népben megmutatkozott."[554]

Hitler erőteljesen ellene volt a különféle rétegek és vallások elkülönítésének. „Hogy a korábbi rendszer mit vétkezett az ifjúsággal szemben, az különösen nyilvánvalóvá vált számára egy beszámolóból a badeni viszonyokkal kapcsolatban."[555]

Egy 1933-as Német Lányok Szövetségének mozgósító plakátján (Bund Deutscher Mädel, következő oldal) a grafikus, Ludwig Hohlwein Eugéne Delacroix forradalmi ikonját, A Szabadság vezeti a népet parafrazeálta (fent). Az ábrázolás közös vonásai, mindenekelőtt azonban az eltérések éles fényt vetnek a nácik nőképére. Mind Marianne a barikádon, mind a náci lány egy rendezett felvonuláson, kezében tartja a zászlót: Marianne eltökélten tör előre, német nőtársa ellenben várakozó, passzívabb pózban áll, nem saját kezdeményezésére cselekszik, hanem inkább a Führer szavát lesi, aki meghatározza az utat, amelyet aztán az emberek lelkesen és fegyelmezetten követnek majd. Az ifjú német hölgy a jobb kezében semmiképpen sem tart fegyvert: a nácik gyűlölték a fegyveres nőket, Hitler még a háború legvégső szakaszában is elutasította a nők fegyverbe szólítását.

A nemzetiszocialista lányt – miért is csodálkoznánk ezen – a kép szőkének ábrázolja, nem sugároz harcias elszántságot, amellyel másokat magával kellene ragadnia: a lány villogóan fehér fogaival, jól fésült hajával, és büszkén felfelé emelt fejével inkább közegészségügyi plakátnak tűnhet. Fedetlen keblekről itt szó sem lehet. A német nő ruhája magasan zárt, és egyáltalán nem hangsúlyozza a kerekded női formákat.

„Felekezetek szerint megosztott illemhelyek voltak az ottani iskolákban, azaz külön vécé volt az evangélikus és külön a katolikus gyerekek számára." Csakhogy Hitler annál szigorúbban ügyelt a fajok, de legalább annyira a nemek szétválasztására. A nők számára teljesen külön szervezeteket hoztak létre: ilyen volt a Bund Deutscher Mädel, a BDM (Német Lányok Szövetsége), a Glaube und Schönheit (Hit és Szépség), valamint az NS-Frauenschaft, a (Nemzeti Szocialista Nőmozgalom). Ne foglalkozzunk most azzal, hogy Hitler vajon itt be akarta-e tartani az illendőség parancsolatait, amelyekkel katolikus gyermekkorában ismerkedett meg. Az ő gyermekkorában mindenesetre a templomban volt egy oldal (a jobb), amelyen a férfiak ültek, míg a női híveknek baloldalon kellett helyet foglalniuk.

A nőket Hitler igencsak vonakodva vonta be a háborúba, és sohasem teljesen. Németországban soha nem fogunk „női kézigránátvető osztagot vagy éleslövész-hadtestet létrehozni", adta tudtul kategorikusan már 1936. szeptember 13-án a birodalmi pártgyűlésen. Amikor Goebbels 1945-ben női kötelékek felállítását javasolta, ellent ugyan nem mondott, de az ötlet mindvégig megvalósítatlan maradt. Speer Hitler tartózkodását azzal kapcsolatban, hogy a nőket is kötelezze a totális háborúban való részvételre, az osztrák udvariassággal szemben megnyilvánuló vonzalmával magyarázta.

Eva Braun 1943 Húsvétján a Berghofon megszólította Bécs körzetvezetőjét: „Hallja-e, von Schirach úr, a Führernek egyáltalán nincs ínyére, hogy Ön Bécsben betiltotta a tartóshullámot."[556] És ezt követően Hitler parancsára valóban visszavonták a női fodrászatok bezárásával kapcsolatos rendeletet, amit korábban takarékossági intézkedésként hoztak. Eva világossá tette a Főnök számára, hogy a bátor katonáknak legalább ápolt hajú nők jussanak osztályrészül.

Hitler óvakodott a túlságosan szigorú takarékossági intézkedésektől, amelyek ellene hergelhették volna a német lakosságot, és nyugtalanságot, valamint lázadást idézhettek volna elő, mint az I. világháború végén. Ezen kívül patriarchális világképébe egyáltalán nem illettek bele a fronton harcoló nők. Természettől fogva nem arra valók, hogy egy olyan szent férfiügyben, mint amilyen a háború, közvetlenül részt vegyenek. A női katonák (a „puskás asszonyok") megzavarják a homoerotikus színezetű férfi énképet. Lehetséges, hogy egy mélyen beidegződött német hagyományról lenne itt szó, a szexualitásnak egy külön útjáról? Mindenesetre a Bundeswehr a modern hadseregek közül a kevesek egyikeként még ma is elutasítja a nők fegyveres katonai szolgálatát.

Amikor Hitler szózatot intézett a németekhez, a megszólítás ez volt: „Deutsche Volksgenossen und Volksgenossinnen!" (Német néptársak és néptársnők!) A hamburgi Nemzeti Klub előtt 1926. február 28-án napnál világosabban megmondta: „Egy politikai rendezvényt nem a hölgyek köszöntésével nyitunk meg. Előbb a férfiak jönnek, aztán a nők. A legkevésbé magukra a nőkre van hatással, ha elsőként őket szólítjuk meg." A nők elsőként történő megszólítása, miként az napjainkban valamennyi párt szónokainál szokásos, csak De Gaulle tábornoknak jutott eszébe, aki a francia lovagiasság szabályai szerint a hölgyeknek adott elsőbbséget: „Françaises et Français".

A feministák sok kifogásolnivalót találhatnának Hitlernek a nőkről kialakított képében. Egy beszédében, amelyet 1934. szeptember 8-án mondott az Nem-

zeti Szocialista Nőmozgalom előtt, megjegyezte: „A nők emancipálásáról való gondolat csakis zsidó emberek fejében fordulhat meg, s annak tartalmát is az ő szellemük alakítja.” Nézeteiben nem csak a patriarchális világkép jelenik meg a maga teljes vértezetében, de ezt a macsó szemlélet néhány jellegzetes ismérvével is kiegészítette. A német férfinak életre szólóan kemény nevelésben kell részesülnie, ugyanakkor lehetővé kell tenni számára, hogy egészséges módon örvendjen az életnek. Ha a német katonának készen kell állnia a feltétel nélküli halálra, akkor meg kell kapnia azt a szabadságot is, hogy feltétel nélkül szerethessen. A harc és a szerelem márpedig összetartozik. A nyárspolgár, aki ezen fennakad, örüljön, ha megkaparinthatja a maradékot.[557]

1939 júliusában némi izgalmat keltett Paul Mathias Padua *Léda és a hattyú* című, igen szabados festménye, amelyet Hitler még a kiállítás megnyitása előtt pillantott meg az elutasított művek között. Parancsot adott a kép kiállítására, és döntését azzal indokolta, hogy az egész festményből erő árad, mégpedig férfierő a magát alávető nővel szemben – így kell ennek az életben is lennie: „A nőnek férfi kell, nem paprikajancsi.”[558]

„A német vér és a német tisztesség védelmében” hozott nürnbergi törvények házasságon kívüli nemi kapcsolat esetén nem a benne résztvevő nőt büntették, hanem a körülményektől függően börtönnel vagy fegyházzal csak a férfit, függetlenül attól, hogy zsidó-e vagy árja. „Hitler dogmatikus szigorral ragaszkodott ahhoz a meggyőződéséhez, hogy a női természet, különösen a nemi kapcsolatok terén, passzív, ennélfogva képtelen a felelősségteljes cselekvésre.”

A férfinak Hitler felfogása szerint bátornak és szívósnak, keménynek és erősnek kell lennie. Amikor 1938-ban az Anschluss, Ausztria bekebelezése után egy zászlóaljnyi császári vadász díszlépésben elvonult a Führer előtt, amit az addig megszokott hanyag és laza mozdulatokkal, némiképp előre hajtott fejjel hajtott végre, Hitler nyomban szóvá tette nemtetszését, és parancsot adott a porosz díszmenet bevezetésére, amelynek során a lábakat erőteljesen a magasba lendítik. A puhány társas táncokat, ezeket az „ingó-ringó semmiket” elutasította: „A csárdás szép, a férfi számára is szép tánc, akárcsak a Schuhplatter”, lelkendezett ezzel szemben 1942. szeptember 4-én főhadiszállásán, a Werwolfon, „A társasági táncokat ellenben végtelenül nőiesnek tartom.”

Ebben Hitler a legjobb fasiszta hagyományokat követte. „Lando Ferreti, a fasiszta ifjúsági és sportmozgalom egyik meggyőződéses aktivistája, még a táncrendezvények betiltására is felszólított, »amelyeknek semmi közük nincs a hellenisztikus szépséghez«”.[559]

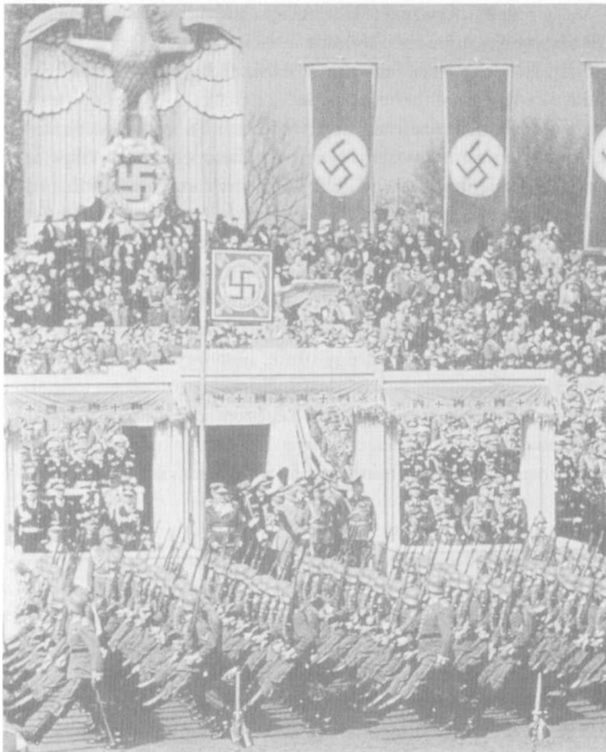
A tánc választja el egymástól a szellemeket. „A vándormadarak táncainak, a körtáncnak, a szökellésnek és a néptáncnak, amelyen keresztül a lányok bebocsátást nyertek az ifjúsági csoportok életébe, teljesen erotikamentesnek kellett lenniük. A gyógytornát, a sportot és néptáncot sokan a kortársak közül hasonlóan hatékony eszköznek találták ahhoz, hogy a fiatalok úrrá legyenek saját testükön, és ellen tudjanak állni a szexuális kísértéseknek… A néptáncot szexuális dietétikaként állították szembe az USA-ból származó, modern dzsesszmuzsikára járt táncokkal.[560] A dzsessz mellett a tangó is az aszfaltkultúra különösen visszataszító termékének számított, amely szerte a világon elterjedt az egészségtelen városokban.

Paul Mathias Padua: Léda és a hattyú
Nagy Német Művészeti Kiállítás. A Német Művészet Háza (1939).

A sajtó semmi szín alatt nem szabadna, hogy „Padua remekbe szabott képét egy negatív töltetű vita kiindulási alapjává tegye". Utóvégre maga Hitler vásárolta meg a vitatott képet, hogy kifüggessze a Berghofban.

Az ábrázolás, amelyen a szép nő akarat nélküli áldozatként adja oda magát egy megvadult állat általi erőszaknak, pontosan megfelelt a fasiszták nőkről alkotott képének. Hitler nőfilozófiája ez volt: a nőnek férfi kell, nem paprikajancsi.

Hitler élvezte a férfiak megjelenésének katonás formáit, épp úgy, mint ahogyan a Schuhplattlert is jellegzetesen férfitáncnak tartotta. Ötvenedik születésnapján, 1939. április 20-án Berlinben, a kelet-nyugati tengelyen fogadta a Wehrmacht díszszemléjét. Ezt követően egybehívta a legfelső katonai vezetést, és közölte velük, eltökélt szándéka a háború.

Az ajakrúzst használó nőket (miként tette azt olykor Eva Braun is), Hitler kigúnyolta. A magas sarkú cipőket is helytelenítette Evánál, ami persze a lányt a legkevésbé sem izgatta. A női ruházat divatos szabadosságát Hitler kategorikusan elutasította. Büszkeséggel eltelve mesélte, hogy a marxisták táborából jelentkező nőket, akik vitába akartak szállni vele, minden alkalommal úgy tette nevetségessé, hogy utalt „lukas harisnyáikra vagy arra, hogy a gyerekeik hangoskodóak”.[561]

Azok az emlékképek, amelyek a hiábavaló próbálkozások időszakából származtak, amikor is szeretett volna a művészeti akadémiára bejutni, vélhetően beolvadtak egy bizonyos nőtípussal szemben kialakult averzióiba. „A legrosszabbak a festegető nők, akik mit sem adnak magukra, és mit sem látnak meg magukból.[562] „Ha egy nő kikészíti magát, valamiféle belső örömtől gyakran szárnyakat kap, hogy egy másik nőt bosszantson… A nőknek valami különös készségük van arra, hogy ha barátnőjüket megpuszilják, közben képesek legyenek megszúrni egy tűvel, ez belőlünk, férfiakból teljesen hiányzik.” A féltékenység is jellegzetesen női tulajdonság volt Hitler szemében. „A legszelídebb asszony is bestiává válhat, ha egy másik nő elhódítja a barátját vagy a férjét… Ha egy nő létkérdésekről kezd morfondírozni, az bizony baj. Ha ezt teszik, az idegeinkre mehetnek vele.”

Hitler felfogása, miszerint elvitatta a nők jogát a metafizikai kérdésekben történő véleménynyilvánításra, lehetséges, hogy nem egyéb Schopenhauer nőgyűlölő nézeteinek szajkózásánál. Hitler nagyra becsülte ezt a filozófust. Hosszú szövegrészeket fejből tudott idézni tőle. Schopenhauer Hitler számára az emberi nem legmagasabb rendű fejlődésének mintaképe volt. „Az emberszabású majom kevésbé különbözik egy alsóbbrendű embertől, mint egy ilyen ember például egy olyan koponyától, mint Schopenhauer.”

Az alábbi megjegyzése, úgy tűnik, nem egyéb, mint Schopenhauer gondolatának parafrázisa, mely szerint a nő a „természet csattanója”: „Akadnak nők, akik egészen odavannak magukért, amíg meg nem szereznek egy férfit. Eleinte fél kilókért küzdenek, aztán ha megvan a férfi, már egy fél mázsa sem izgatja őket.[563]

Népi elkötelezettség

A nők mindössze jelentéktelen mozaikdarabkák voltak Hitler nacionalista és homoerotikus színezetű világképében. Méltóságról vagy akár a női személyiség önállóságáról szó sem volt. Hitlertől még az sem volt idegen gondolat, hogy a nyugati világban háremeket rendezzenek be, amennyiben az a nacionalista célokat szolgálja. *Asztali beszélgetései*ben így locsogott nagyhangúan: „A harmincéves háborút követően mindenfele megengedték a többnejűséget. A törvénytelen gyermekek révén a nemzet ismét felemelkedett… Egy lány, aki szül egy zabigyereket, és gondoskodik róla, az én szememben különb egy aggszűznél.” Háremfantáziái során Hitler alkalmasint bécsi ifjúkorának olvasmányaira gondolt. Ekkoriban lelkesedett az Északi Mozgalom fajnemesítő eszméiért, nemkülönben Lanz von Liebensfels utópiáiért, aki szőke és kékszemű embereket akart

fajhigiéniai alapon kitenyészteni. Willibald Hentschel a germán faj megújhodásának ezt a célját a maga Mittgart-programjával kívánta elérni: a vidéki tenyészközösségekben, ahol ezer nő és száz férfi élt volna együtt, a monogámiát poligám rend váltotta volna föl.[564]

Azt sem zárhatjuk persze ki, hogy Hitler csak a saját nagyanyjára gondolt, no meg apja törvénytelen születésére. Egy bizonyos, a legszigorúbban ellenezte az abortuszt. Nagy valószínűséggel az alsó-ausztriai Waldviertel katolikus-paraszti környezetéből származó vallásos reliktumok kapcsolódnak itt össze nála fajbiológiai sztereotipekkel. „Ennél fogva támogatta, hogy Himmler 1936-ban megalapítsa a »Lebensborn e.V.«-t [bejegyzett egyesület] elnevezésű SS-szervezetet azzal a céllal, hogy a leendő anyákat megóvja a magzatelhajtás veszélyeitől."[565]

A náci rendszerre jellemző diktatórikus érzékiségellenesség téves megítélése a Lebensborn SS-szervezet egészen félrevezető értelmezését eredményezte. E szervezet inkább afféle szülőotthonokat működtetett férjezetlen anyák számára, nem pedig tenyészintézeteket, ahol kiválasztott nőket és férfiakat boronáltak össze fajtiszta árják nemzése céljából, és a legkevésbé sem bordélyházszerű létesítményeket, mint azt a szenzációhajhász sajtó a háború után konokul hajtogatta. Fajról és vérről volt szó, nem heteroszexuális élvezetekről, amit Hitler amúgy sem értékelt különösebben. A bordélyok az ő szemében inkább az alsórendű zsidó faj világához tartoznak. Ilyen jellegű intézményeket a nácik azért működtettek, hogy az ágybéli cseverészés során lehallgassák a külföldi diplomatákat („Salon Kitty"), továbbá, hogy megjutalmazzák a koncentrációs táborok legserényebben együttműködő foglyait.

Mindamellett a prostitúció témájával kapcsolatos, sajátosan fiús érdeklődését még a gátlásos Hitler sem tudta véka alá rejteni. 1908-ban „a tizenkilenc éves fiatalember Kibizek barátját… elvitte Bécs nyomorúságos kurvanegyedébe, Spittelbergbe. »Gyere Gustl. Egyszer már meg kell néznünk a 'bűn fertőjét'«." A fiatalemberek az utcáról legalább körvonalaiban megfigyelhették, mit tesznek a nők szobáikban. Kubizek így ír: „Emlékszem, hogy egy lány, mikor elhaladtunk az ablaka előtt, jónak látta, hogy levesse a blúzát…, egy másik lány pedig a harisnyájával babrált, és meztelen lábát mutogatta. Adolf dühödten kirohant a szajhák csábművészete ellen."[566]

A *Mein Kampf*ban Hitler nem kevesebb, mint tizenhárom oldalt szentelt a prostitúció és a vérbaj témakörének. A prostitúció, elmélkedett, szégyen, „az emberiség gyalázata", a szifilisz elleni küzdelem pedig nem pusztán egyetlen feladat a sok közül, hanem egyenesen a nemzet legfőbb dolga.

Még az oroszországi hadjárat döntő heteiben sem lohadt le Hitler érdeklődése ez iránt a vonzó téma iránt. 1942. május 16-án a Népszövetséghez Genfbe rendelt diplomáciai képviselőket szidalmazta amiatt, hogy életcéljukat „a szabad szerelemben látják... Hajszálra úgy, ahogyan a konstanzi zsinat idején másfélezer »buja örömlány« sereglett össze a magas egyházi méltóságok szórakoztatására, most is, a tanácskozások idejére csapatostul érkeztek a szajhák Genfbe."

Sepp Hilz: Paraszt Venus
A Művészet Háza 1936.

A nőket a Harmadik Birodalomban nem csak sok-sok szőke gyermek szülőanyjaként ábrázolták, hanem tárgyként is, abbéli minőségükben, hogy korlátlanul a férfiak rendelkezésére állnak.

„Klinikailag makkegészséges, nordikus szépségek kínálgatják a nézőnek tehetetlen magamegadással »legszebb idomaikat”. Habár leplezetlenül megmutatják mindazt, amijük van, mégis steril, erotikamentes lények.” (Gábriele Huster). Az éppen lefekvéshez készülődő, ruhátlan hajadon (fent) mindamellett egyáltalán nem nélkülözi az alpesi bájt.

A táncosnők, vélekedett Hitler 1942. május 20-án, korábban alig keresték meg a havi hetven-nyolcvan márkát. „Ezzel az utcára kényszerítették a szerencsétlen teremtéseket, másképpen hogyan is élhettek volna meg, a színház pedig szép nevet viselő bordélyházzá vált.”

Hitler üdvözölte, „hogy az SS vérfrissítő hatása Berchtesgadenben már elismerést érdemlő módon meg is látszik. Akkoriban, amikor a Berghofot kezdte kiépíteni, a népesség jobb alkotóelemeinek erről a környékről történő erőteljes elvándorlására következtében keverék népességet talált, amelynek legsürgősebb felfrissítését nagyon a szívén viselte… Örül neki ezért, hogy éppen az SS elit csapatai, mint amilyen a testőrezred, a gyermeknemzés kötelezettségét népi elkötelezettségként fogják fel.”[567]

Krancke tengernagynak Hitler azt a tréfás javaslatot tette, hogy hosszabbítsa meg matrózai kikötői kimenőjét, mert a szokásos háromórányi partraszállás nyilvánvalóan kissé rövidre szabott a népfenntartás céljainak megvalósítására. Egészen nyilvánvalóvá válik itt a szexuális érintkezéssel kapcsolatos jellemző látásmódja: a gyöngédségnek semmi helye! Az egész kissé úgy hangzik, hogy behunyni a szemet, és nosza, rajta! Az örömszerzés szóba sem jöhetett, még kevésbé a szerelem vagy az élvezet. Hitler már csak ilyen volt. Heteroszexualitás csakis akkor, ha feltétlenül szükséges. Heinrich Mann pellengérezte ki 1918-ban *Az alattvaló*ban ezt a vilmosi Németországban elterjedt szellemi hozzáállást. A regény hőse, Diederich Hessling azzal a gondolattal vágott bele nászéj-szakájába, hogy teljesíti hazafias kötelezettségét, és katonákat nemz a császárnak.

1942. augusztus 21-én Hitler férfifantáziája a szüzesség gondolata körül forgott. Arról beszélt, milyen különös dolgokat mesélt neki Sauckel, a keleti munkások kötelező alkalmazásáért felelős miniszter: „A lányokat, akiket Keletről hozatok be, orvosi vizsgálatnak vetik alá. Ennek során kiderült, hogy 25 százalékuk még érintetlen! Felső-Bajorországban nem ez lenne a helyzet.” Ott szokásban volt a házasság előtti együtthálás népesedéspolitikai szempontból igen hasznos intézménye, amit az egyház is megtűrt. A fiatal fiúk között ez a mondás járta: „Meg kell próbálni!”

Hitler gyermekded érdeklődése ezután egyéb frivol egyházi szokások ecsetelésére irányult, amelyek elevenen éltek az alpesi országokban: „Ne feledkezzünk meg a búcsújárásról sem, hiszen ott valahol aludni is kell.” De más rituálék mögött is obszcenitást szimatolt. „A gyónás az valami egészen rendkívüli dolog! A nőnek újbóli gyönyörűséget okoz, hogy kiélheti magát, a papnak meg gyönyörűséget okoz, hogy végighallgathatja.” A májusi ájtatosság semmi egyéb nem volt, mint alkalom arra, hogy megbeszéljék a következő találkát. Hitler a nők nagy ismerőjének mezében tetszelgett, aki a női nem intim ruhaneműinek területén is jól kiismerte magát: „Korábban egy parasztlány – főleg, ha jobb családból való volt –, legkevesebb hat alsószoknyát viselt, minél többet, annál jobb…”

És még ezt is tudta: „Téves elképzelés az, hogy különösen kelendő lenne a még érintetlen lány… Különösen érdekes, hogy amikor a szószékről elhangzik, hogy Kreszenzia keresztény szűz szent házasságot kötött, akkor összekacsint öt-hat fickó, akik kívülről-belülről ismerik a keresztény szüzet.”

És nem csak a plébániák szakácsnőinek szentelte idevágó gondolatait (a faluk katolikus lakossága egyenesen üdvözölte, ha a papok viszonyba keveredtek velük), de a hozzá akkreditált diplomaták feleségeivel kapcsolatban is egészen különös dolgokat adott elő 1942. augusztus 16-án: „Micsoda alakokból állott az a diplomáciai testület! A holland felesége nagyon szép fiatal nő volt. A férfinek csak arra volt gondja, hogy vigyázzon a galambocskájára – ha csak beszélgetett is vele valaki, már egészen ideges lett. A román viszont nagyvonalú volt ilyen téren. Az mondta magában, hogy igazán lényegtelen a több száz félrelépés mellett! Bemutatott engem egy idősebb (kinézésű) hölgynek, akiről kiderült, hogy a lánya! Volt aztán ott egy királyi felség Iránból, egy egyiptomi hercegnő. Valóban szép nőszemély. Órákat vett festészetből, és egyre újabb és újabb tanárai voltak.”

4.3. Személyes érintkezés a nőkkel

Távolságtartás

Hitler erőteljesen különbözött politikai példaképeitől, az olasz fasisztáktól, mindenekelőtt barátjától, Benito Mussolinitől. A nőkkel szembeni erőszakosság a fasiszta vezér stílusához tartozott, és Mussolini magánjellegű megnyilvánulásaiban csakúgy, mint nyilvános beszédeiben gyakran bukkannak fel a genitáliák vidékével kapcsolatos metaforák. Önéletrajzában a Duce részleteket is leír a nőkkel való bánásmódjáról: „A lépcsőn megragadtam, behajítottam egy sarokba, és rávetettem magam."[568] A kifele korrekten viselkedő hivatalnokfiú egészen másmilyen volt. Hitler azon volt, hogy jó benyomást tegyen a nőkre. A velük való személyes érintkezés során rendszerint kedves volt hozzájuk, gyakran túlzóan udvarias is. A birodalmi kancelláriára túlnyomó részben férjes asszonyokat hívott meg. „Hitler azért ügyelt ezekre a szabályokra, hogy elejét vegye a mendemondáknak… Ezekkel a hölgyekkel Hitler úgy viselkedett, mint egy tánciskolái végzős a vizsgabálon. Itt is kiviláglott elfogódott buzgalma, hogy semmit sem csináljon rosszul."[569]

Ha egyesek azt feltételezték, hogy szexuális kapcsolata van egyik-másik vonzó nőszeméllyel, úgy ez a legcsekélyebb mértékben sem hízelgett férfiúi hiúságának. Inkább felháborodottnak mutatkozott. Rudolf Diels, a Gestapo első főnöke, beszámolt egy epizódról az 1933-as esztendőből: „Egy nap hívatott, hogy heves felháborodással az orrom alá dörgöljön egy emigráns folyóiratot, benne egy képriporttal, amely őt ábrázolta félmeztelenül, ölében »barátnőjével«, Riefenstahllal, kezében pezsgőspohárral. Magán kívül volt, bár jól felismerhetően mindössze silány fotomontázsról volt szó."[570]

Hitler olykor még a titkárnőit is kézcsókkal üdvözölte. Mindamellett persze elvárta tőlük, hogy feltétel nélkül adják át magukat az ő munkájának. Tekintet nélkül a saját céljaikra, éjjel-nappal a rendelkezésére kellett állniuk, ahogy éppen kedve tartotta. Leggyakrabban éjszaka, mert úgy hitte, ilyenkor jönnek a legjobb gondolatai. Hűséges titkárnője, Christa Scroeder számolt be arról, hogy hogyan kellett gyakran heteken át lépcső melletti szobájában várakoznia, mígnem a Nagyfőnöknek eszébe nem jutott, hogy órák hosszat tartó diktálásra szólítsa. „Egyszer épp Hamburgba utaztam, amikor a vonaton távírón felszólítottak, hogy a következő vonattal azonnal térjek vissza Berlinbe… Több alkalommal kellett a gyógykezelésemet is félbeszakítanom, csak azért, hogy Hitler diktálhasson nekem."[571] Titkárnőinek személyes szabadságuk alig volt, állapította meg Schroeder asszony.

Nem ment jobban a soruk a kegyeit élvező férfi munkatársaknak sem. Hitler kíméletlenül követelőző munkaadónak bizonyult: „Habár a munkaritmusom feszített volt, mindig a rendelkezésére kellett állnom, amikor csak eszébe jutottam… Ilyen esetekben ott kellett hagynom csapot-papot, kerítenem kellett egy repülőgépet, amelyik elvitt Hitlerhez", emlékezett vissza Albert Speer.[572] Hitler igénye a rokonszenvre és az odaadásra, ha úgy tetszik, biszexuális természetű volt – pontosabban nemektől független.

Hajókázás a tengeren, az az igazi mulatság!

A „KdF” (= Kraft durch Freude, a szabadidő és a szabadság eltöltésére létrehozott nemzetiszocialista szervezet) gőzösein nagy volt a vigasság. Bormannt itt lepték meg in flagranti egy kabinban egy magas beosztású náci feleségével. Hitler azonban élete egyetlen pihenőútján, 1939 áprilisának elején nem engedte, hogy az attraktív Inga Ley mindössze egyetlen karnyújtásnyira lévő (és persze illedelmesen összezárt) térdei elcsábítsák. Kissé mogorvának tűnik, nyilván a „Fall Weiß”, Lengyelország lerohanásának terve foglalkoztatja, nem mutatkozik éppenséggel flörtre késznek fedélzeti pihenőágyán.

A nőkkel szembeni távolságtartó, ugyanakkor barátságos viselkedés akkor esett a legkönnyebben Hitlernek, ha a hölgyek jóval idősebbek voltak nála. Egy egész sor anyai jó barátja volt, akik pályafutásának alakulását is segítették. Így például Hoffmann asszony, egy müncheni gimnáziumi tanár özvegye, aki támogatta a harci időszakban, és sollni villájában etette, vagy Bechstein asszony, a zongoragyáros felesége, akitől támogatást kapott a berchtesgadeni Wachenfeld nyaraló megvásárlásában, első kutyáját ajándékozta neki a háború után, és bevallotta, szívesen nevelt volna föl egy olyan gyermeket, mint Hitler. Különösen hathatós támogatást kapott azonban Hitler Elsa Bruckmann asszonytól, a müncheni könyvkiadó feleségétől, született Contacuzene román hercegnőtől.[573] „Alacsony termetű volt, kecses, és híres szalont vezetett a Leopoldstraße 10. sz. alatt… A könyvkiadó felesége szerezte Hitlernek (a Van Hees cégtől) azokat az eredeti angol tiszti kabátokat, amelyek egyfajta egyenruhává lettek a számára. A rugós horoggal ellátott víziló ostor is, amely rövidpórázként szolgált, Elsa Bruckmanntól származott. Ezüst gombjába az E. B. monogram volt belevésve. Hitler gyakran simogatta a tenyerébe helyezett ezüstgombot." Bruckmann asszony volt az, aki megtanította Hitlert a kézcsókra, és ha homárt vagy articsókát tálaltak, kérte őt: „Nagyságos asszony, kérem, mutassa meg, hogyan kell ezt enni." A kedves asszony gyermekkorában megbetegedett himlőben, így arcát hegek csúfították. Ez volt az oka annak, hogy vendégeket csak szürkületben hívott, leggyakrabban csütörtökönként, délután öt óra tájban. A ház asszonya ilyenkor elsötétített lámpák mellett üldögélt. Hitler azon a véleményen volt, hogy az asszony értelme és kedvessége feledtették a sebhelyeket.

Berlinben Hitler Viktoria von Dirksen szalonjába járt, aki vélhetően nem vette volna rossz néven, ha a nagyhatalmú politikus összemelegszik ifjú rokonával, Siegrid von Laffert kisasszonnyal. Picker szerint Ciano gróf így írta le a leendő jelöltet: „Szemei szépek, tiszták voltak, az arca szabályos, a teste csodálatra méltó, a keblei izgalmat keltők, a lábszárai hosszúak, a szája oly kicsiny, hogy nincs párja a világon, és soha nem sminkelte magát."[574] Mindezen előnyös vonásai ellenére Hitler soha nem gondolt arra, hogy liezonba keveredjék vele. A csinos nő, aki egyszer még a „Berliner Illustrierte" címlapjára is fölkerült, később egy párizsi diplomata felesége lett.

Ha nők túlságosan közeli kapcsolatba akartak kerülni vele, Hitler menekülőre fogta. Végül arra panaszkodott, hogy a szalonban „mint egy majmot", úgy mutogatták.

Vonzalom

Mivel magyarázható Hitlernek a nőkre gyakorolt nagy hatása? Mi tetszett a hölgyeknek ezen a fura figurán? Szépnek semmiképp sem volt mondható. Ha történetesen nem éppen mindenki szeme láttára ünnepélyesen lépkedett fel egy nyílt lépcsőn, a járása könnyen bicegővé vált. Frölicher svájci követ mondta Hitlernél tett látogatása után a lányának, hogy Hitler arca olyan, „akár egy bohócé". Klaus Mann „a világ legcsúnyább emberének" nevezte, taszítónak érezte húsos, közönséges, mondhatni obszcén orrát, és egy mohó patkányhoz

hasonlította.[575] Az arca, vélekedett Heinrich Mann, „sértés az emberiségre nézve”.[576] Hitler az olasz ízlésnek sem felelt meg. D'Annunzio „durva arcú parasztnak, neveletlen fajankónak” nevezte.

Sokan azonban a kortársak közül másképpen látták mindezt. Hitler olyan vonzerőt gyakorolt, mint a sztárok, ezt állapíthatjuk meg más, népszerű politikusoknál is. Olyan vonzerőt, amely, ha lehet még erősebb a teniszezőknél, az operaénekeseknél, a karmestereknél. „Hitler volt az első rocksztár”, vélekedett David Bowie 1976-ban.[577] „A lányokat elönti a forróság és a verejték, a fickók meg másra sem tudnak gondolni, csak arra, bár ők lennének fenn, a színpadon.”

Akárcsak Hitlert, Elvis Presley-t is szorosan összezsúfolt közönség ünnepelte. Néhány párhuzam nyilvánvaló. A hang megbabonázta mindkettőjüket. Hitleré kissé „ülepszagú”, ítélte meg Kurt Tucholsky 1933-ban, „Mann szerint kissé gusztustalan, de elmegy.” Mint a szép Adolf, Elvis is vadnyugatias szerelésben lépett fel, egy különös, harcias fantáziauniformisban, amivel elrugaszkodott a szürke hétköznapoktól. Mindkét hivatásos szórakoztató hangsúlyozta bőrcsizmáját, és megpróbáltak enyhén zsíros, a homlokukba hulló hajukkal imponálni. „És Elvis egy időben a republikánusok komolyan vett alelnökjelöltje volt az előválasztásokon. Valóban komoly volt a korai hatvanasok kívánsága: Elvist az elnöki székbe!”[578]

Hitler hatalma láttán olvadoztak a hölgyek. A hatalom a legerősebb afrodiziákum, vélte Henry Kissinger. Eva Braun írta egy alkalommal barátnőjének: még mindig nem képes felfogni, hogy közelebbi ismeretségben áll Németország leghatalmasabb emberével. Imponálóak voltak Hitler financiális lehetőségei is, pompázatos fellépése, a nagy ünnepségei, a Mercedes-flottája. Hitler nem fukarkodott az ajándékokkal. Eva Braun végrendeletében egy egész lista szerepel az ékszereiről, amelyeket máskülönben nem hordott, és a bundáiról.

Ezen kívül Hitlernek a szemei voltak még lebilincselők. Henriette von Schirach megállapítása szerint a színük szakasztott olyan volt, mint a „harmatos ibolyáé”. Madame Titayna, aki a „Paris Soir” megbízásából 1936. január 21-én készített interjút Hitlerrel, „meglepetésének és álmélkodásának” adott hangot a szeme kékjét illetően, „ami a fényképeken barnának tűnik. Azt vettem észre, hogy egészen másképpen fest, mint a képeken, és én bizony a valóság pártján állok.”[579] Más hölgyek keskeny, erőteljesen tagolt „művészkezeit” csodálták. Eugen Hadamovsky, aki Hitler beszédeinek rádióközvetítéseit vezette, egészen közelről megfigyelhette őt, és lelkendezett: „Ez a végtelenül finoman tagolt kéz azokkal a markáns csomókkal az ujjpereceken, az ereknek azzal a csodálatos rajzolatával, és a vonalak hálójával a belső felületen, ilyet ebben a gazdagságban és sokféleségben egyetlen más embernek a kezén sem láttam még!”

Martin Heideggert rendkívüli módon megragadták Hitler kezei. Párbeszéde az egzisztencia-filozófus Karl Jaspers-szel azt mutatja, hogy még egy filozófiaprofesszor is képes volt Hitler megítélésekor érvényen kívül helyezni a logika szigorú törvényeit. „Hogyan kormányozhatná egy ennyire műveletlen ember, mint Hitler Németországot?”, kérdezte Jaspers döbbenten Heideggert annak legutolsó látogatásakor, 1933-ban. Mire Heidegger: „A műveltség teljesen közömbös… figyelje meg alaposan a csodás kezeit![580]

Hitler kezei a Népszövetség Danzig város ügyeivel foglalkozó főbiztosának, C. J. Burckhardt svájci diplomatának is feltűntek, amikor 1937. szeptember 20-án első alkalommal tett látogatást a berlini Birodalmi Kancellárián. „Hitler, aki az egész megbeszélés alatt kerülte, hogy belepillantson beszélgetőpartnere szemébe, óvatosan felemeli megdöbbentően nőies kezét, és karosszékének kartámaszára helyezi.”[581]

Hitler kötődése féltestvéréhez, Angela nővéréhez, és húgához, Paulához, nem volt valami szoros. Mindkettejüket buta libának nevezte, és egész élete során csak nagyritkán törődött velük. A fiatalabb, szinte semmilyen kapcsolatot nem tartva fivérével, Bécsben élt, az idősebbet néhány évre magához vette, hogy vezesse a Berghof gazdaságát, de aztán hamarosan ejtette. Az idősebbik szimpatikus vőlegényét még rá is akarta beszélni arra, hogy ne vegye feleségül nővérét. A húgával való szórványos találkozások közül mindössze egy dokumentálható alaposabban. Amikor „hazahozta” Ausztriát a Birodalomba, büszkén fogadta a kis Paulát a bécsi Hotel Imperialban berendezett lakosztályában, elbeszélgetett vele, befejezésül pedig utasítást adott, hogy nyújtsanak át neki egy borítékot, benne száz birodalmi márkával. Valószínűsíthető, hogy Hitler halála után ismét kapott egy borítékot, amelyet Hitler szárnysegédje nyújtott át neki, ezúttal százezer birodalmi márkával.

Feltehetően Hitler „csacsika”-képe a nőkről a kishúgával való találkozások során kialakult családdinamikai bevésődés. Az életben egy egész sor, inkább futónak nevezhető kapcsolata volt nála sokkal fiatalabb hölgyekkel. A jelek szerint semmilyen mélyebb érzelmet nem váltottak ki Hitlerből.

Hiába epedezett a szerelméért Jenny Haug, első sofőrjének húga, aki „a maga törékeny, graciózus alkatával meißeni porcellánbabának hatott.”[582] A lelkes tisztelő órák hosszat várakozott Hitler első autójában, vonzalma jeléül egyes alkalmakkor még váll-pisztolytáskát is magára csatolt, fegyverrel együtt, bőrdzsekijében pedig Hitler testőrének adta ki magát. „És ahogyan aztán ezek a végtelen éjszakák ugyancsak végtelen beszélgetésekkel nyúltak a semmibe, attól tartok, aligha történhetett más, mint hogy Morpheusz karjaiban a jóságos Jenny, Hitler monológjaitól bágyadtan végül álomra szenderült”, számolt be Putzi Hanfstaengl.

Hitler érintkezése a nőkkel olykor még akár annál is kevésbé problematikusnak tűnik, ahogyan a férfiakkal viselkedett, méghozzá azokban az esetekben, ha a kapcsolat baráti-platonikus síkon szövődött. Henriette von Schirach azon a nézeten volt, hogy Hitler szívesebben kötött barátságot nőkkel, mint férfiakkal. Ha ellenben a kapcsolat szorosabbá vált, már jelentkeztek a problémák. Szeretőként ugyanis Hitler meglehetősen ügyetlen volt. Külügyi sajtófőnöke, Putzi Hanfstaengel feleségének túlzottan sok virágot és egyéb ajándékot küldött. Az asszony megosztotta férjével a titkot: érzése szerint minden jel arra mutat, hogy Hitler impotens, és a virágokkal meg a nagy felhajtással ezt a tényt akarja leplezni.

A női társaság kellemes volt Hitler számára, már amennyiben szobadísznek, ünnepségein cicomának vagy csoportképeken mutogatnivalónak használta fel őket. „Művészvigasságokon” szívesen vette körül magát filmcsillagocskákkal, az ő társaságukban is jól érezte magát. Christina Söderbaum filmszínésznőt, aki

a Goebbels-filmek végén gyakran kereste a halált a habok között, a népnyelv kíméletlenül csak „birodalmi vízi hullának” nevezte. Vagy Leni Riefenstahlnak, akiről azt feltételezték, hogy Hitler szeretője, még zaftosabban a „birodalmi gleccserpicsa” nevet adták, utalásul mind az erotikára, mind a magas alpesi tájakon játszódó filmjeire. A jég birodalmából érkezett nők igencsak tetszhettek Hitlernek. 1936 januárjában Sonja Heny korcsolyázónőt közelebbről is szemrevételezte a müncheni Prinzregentenstadionban. Rajongott a táncosnőkért is, különösen az amerikai Miriam Verne-ért, „aki azzal a graciózusan elegáns színpadi táncával maga az élvezet”; meg is hívta a Birodalmi Kancellárián rendezett színpadi ünnepségre.[583] Marion Daniels tudását is nagyra tartotta: a milánói Scalában, majd később a müncheni Prinzregententheaterben lépett fel a *Víg özvegy*ben. „A táncosnőknek”, vélekedett Hitler, aki nyilvánvalóan koreográfiai kérdésekben is kompetensnek tartotta magát, „elsősorban érzelmi tekintetben kell múzsai alkatnak lenniük, nem pedig intellektuálisan”. Ennél fogva nagyon is érthető, hogy éppen két berlini, a Höpfner testvérek „táncolják a legszebb bécsi keringőt, olyan figurákat mutatva, amelyek a legszebb régi görög vázákon sem mutathatnának szebben.”

Az antik görög világ említése e tekintetben némiképp meghökkentő, a görög vázaképfestészet egyik feltűnő jegye ugyanis éppen hogy nem a női báj: a vázák leplezetlenül homoerotikus jeleneteket mutatnak be.

Mindamellett Hitler magas politikai státusza bosszantó módon korlátokat szabott annak, hogy csacsikákkal, művésznőkkel, sztárjelöltekkel érintkezzék. „Ami engem illet, az a tragikus, hogy amióta államfő vagyok, azóta a leginkább a tiszteletre méltó hölgyeket kapom asztalszomszédul! Akkor már szívesebben szállok fel a »Robert Ley«-re [a Kraft durch Freudé sétahajójára], és asztalszomszédomnak gyorsírónőt vagy áruházi eladónőt választok”, panaszolta 1942. augusztus 5-én délben főhadiszállásán, a Werwolfban asztaltársasága tagjainak.

Közeledési kísérletek

Kevés támponttal rendelkezünk azt illetően, hogyan közeledett Hitler a nőkhöz. Bár a kortárs női tanúk nem éppen a legmegbízhatóbbak, Hitler magatartásmintáiról feltételezhetően mégis némiképp korrekt beszámolókat hagytak az utókorra. Henriette von Schirach számolt be egy társasági alkalomról szülei házában, amelyre meghívták Hitlert is.[584] „A vendégek elbúcsúztak, és a Papa is velük ment. Magam maradtam otthon. Lefeküdtem aludni, de kisvártatva megszólalt a csöngő. Ki az ágyból, irány az ajtó! Biztos a Papa felejtett itthon valamit. Nem, Hitler úr volt az. »Itt felejtettem az ostoromat.« Odaadtam neki. A szűk előtérben állt, a vörös szőnyegen. Hitler úr angol esőkabátot viselt, szürke velúrkalapját a kezében tartotta. És ekkor valamit mondott, ami egyáltalán nem illett hozzá, de mégis teljes komolysággal mondta. »Nem akar megcsókolni?« Magázott. Ugyan már, micsoda ötlet, hogy én megcsókoljam Hitler urat! Persze, hogy szerettem, hiszen meg tudtam nyerni a gondolataimnak, és segítségemre volt, ha a Papánál el akartam érni valamit, pl. teniszórát akartam venni vagy el akartam menni síelni a Müller lányokkal [Müller & Sohn, a Völkischer Be-o-

bachter kiadója]. De hogy megcsókoljam? »Nem, kérem, tényleg nem, Hitler úr. Én erre nem vagyok képes.« Egy árva szót sem szólt, az ostorral a tenyerét csapdosta, és szép lassan elindult lefele, a bejárati ajtó felé. Hosszú idő telt el, mire a Papa megjött. Már szaladtam is az ajtóhoz, amint meghallottam a kulcsa zörrenését a zárban. »Papa, Hitler úr visszajött. Itt felejtette az ostorát, és képzeld, milyen furcsa, meg akart csókolni.« A Papa ezt egyáltalán nem tartotta furcsának. Hosszasan mustrált, és kételkedett Führere ízlésében. Ott álltam flanel hálóingemben, a hajam kicsiny, elálló copfokba fonva. »Téged megcsókolni? Ezt a kis fruskát ezzel a malacfarok-frizurával? Te illúziókban ringatod magad.« És minél tovább nézett, annál dühösebb lett. »Senkinek egy szót se erről! Megértetted? És mindent elfelejtesz! Világos? Most pedig mars az ágyba!« Ez volt minden."

Hitler a kis Henriettével szinte minden nap találkozott. Meghallgatta a zongoraóráit, és ilyenkor eljátszotta neki az *Annenpolká*t. Amikor tizenkét éves lett, magával vitte Bayreuthba, az ünnepi játékokra, de az „apaszerepre" vele szemben soha nem támasztott igényt. „Jó játszópajtás volt a számomra", emlékezett vissza von Schirach asszony. Bár Hitlert rokonszenvesnek tartotta, mégis az volt az érzése, hogy olyasvalaki, akivel annyira szoros a kapcsolat, hogy szinte a családhoz tartozik, szexuálisan aligha lehet vonzó. Hitlerben azonban nyilvánvalóan megint nem működtek az incesztus tilalmával kapcsolatos fékek. A Hoffman papa számára a jelenet inkább kínos és visszataszító volt, habár a lánya és a nagyhatalmú Hitler közötti kapcsolat nyilvánvalóan nem lett volna érdektelen a számára.

Egy másik alkalommal Hitler ismét csak kissé szokatlan viselkedésével okozott meglepetést. Nem ő csókolt, hanem kérte, hogy csókolják meg. Titkárnője, Christa Schroeder számolt be arról, hogy az 1939. március 14-ről 15-re virradó éjszaka, amikor Hitler a cseh államfővel, Hachával tárgyalt Csehszlovákia fennmaradt részeinek megszállásáról, kolléganőjével Gerda Daranowskival együtt az ajtó előtt kellett várakoznia. „Ott üldögéltünk, múltak az órák. Nem sokkal hajnali fél öt után Hitler szapora léptekkel jelent meg a küszöbön, arcán megelégedettség tükröződött. A terem közepén megállt, és végtelen boldogságérzetben tobzódva így szólt hozzánk: »Nos, gyermekeim, itt is, meg itt is…«, arcának egyik és másik felére mutatva, »mindketten megcsókoltok.« Mivel ilyen kívánsággal még sohasem fordult hozzánk, kissé zavarba jöttünk, de hamar összeszedtük magunkat, és merészen teljesítettük óhaját. »Ez életem legszebb napja«, mondta."[585] Az iménti jelenet közvetlen nyilvánvalósággal mutatja, hogy a politikának Hitler számára erotikus, mi több szexuális felhangjai voltak. A siker szemlátomást testileg is lázba hozta.

Egészen különösen zajlott Leni Riefenstahllal való első találkozása is. Jellemző volt Hitlerre, hogy elragadtatását nem a személyes kapcsolat váltotta ki, ehhez távolságtartó szituáció kellett. Ismerte őt a *Das blaue Licht* (A kék fény) c. filmből, amelyben egy kelta papnőt játszott. A színésznő hallotta Hitler egyik beszédét, és lelkes levelet írt neki, amelyre Hitler azon nyomban reagált. Riefenstahl másnap filmforgatásra Grönlandra akart utazni, így Hitler az utolsó este az Északi-tenger partján kereste fel. Hosszasan sétáltak a tengerparton. „Sötét volt, és a nyomunkban haladó férfiakat sem láttam. Némán andalogtunk

egymás mellett. Egy hosz-szabb szünetet követően megállt, mélyen a szemembe nézett, átfont a karjával, és magához szorított. Egészen megrémültem, mert nem szerettem volna, ha az események ilyen fordulatot vesznek. Izgatottan nézett. Amikor észrevette, mennyire elutasító vagyok, nyomban elengedett. Kissé elfordult tőlem, ekkor láttam, hogy a kezét a magasba emeli, s mintha esküvéssel fogadná: »Én nem szerethetek nőt, míg be nem végeztem a művemet.«"[586]

Hitler nevezetes mondásai közé tartozik, hogy életét nem szentelheti a nőknek, az ő szerelme Németország. Hitler ezt szemlátomást komolyan is gondolta. A harc időszakára esett a nyilvánosságnak szánt különös nyilatkozata a „Völkischer Kurier" 1925. március 5-i számában: „A lipcsei »Neueste Nachrichten« hírt közölt állítólagos eljegyzésemről. Olyan mértékben vagyok elkötelezve a politikának, hogy gondolni sem tudok bármiféle eljegyzésre. Adolf Hitler."

A történtek dacára Hitler a továbbiakban is igen nagyra tartotta Riefenstahl kisasszonyt, és őt bízta meg, hogy filmet készítsen az 1934-es birodalmi pártgyűlésről. Másrészt viszont hallgatóságnak használta bizarr, intim együttlétekhez. Egy alkalommal már illendően át is öltözött miniszterének, Goebbelsnek és von Dirkens asszonynak a báljára, mégis meggondolta magát, és nem ment el. Ehelyett Leni Riefenstahlt kérette a Birodalmi Kancelláriára: „»Az volt a benyomásom«, mondta, »hogy össze akarnak boronálni bennünket. Ez nekem elviselhetetlen.« Kényelmes karosszékekbe ültünk. Háznagya, Kannenberg, italt és gyümölcsöt szolgált fel, majd magunkra hagyott bennünket. Hitler megszakítás nélkül monologizált. Mesélt az ifjúságáról, az édesanyja iránt érzett mély szeretetéről, Bécsről, nagy csalódásáról, hogy festőművészként csődöt mondott, politikai terveiről, arról, hogy miként fogja Németországot meggyógyítani és újra függetlenné tenni… Szünet nélkül dőlt belőle a szó. Ugyanakkor éreztem, kellemes érzéssel tölti el, hogy valaki hallgatja. Már későre járt, amikor felállt, megragadta a kezem, és azt mondta: »Bizonyára már fáradt. Nagyon köszönöm Önnek, hogy eljött.«"[587]

Kezdeményezések

Lehetséges, hogy Hitler még örült is annak, hogy az általa tisztelt nőknek nem kellett bizonyítania férfiasságát. Meglepő kezdeményezésekből a nők részéről nem volt hiány élete során.

Hitler barátja, Gustl Kubizek számolt be egy közös szobakeresésről 1908-ban Bécsben: „Mindketten azonnal rájöttünk, hogy ez a hely túlságosan előkelő nekünk. Ekkor azonban máris megjelent a »nagysága« az ajtóban, amolyan igazi dáma, már nem volt teljesen fiatal, de nagyon elegáns hölgy." Mustrálgatta egy darabig a két fiút, aztán javasolta, „hogy Adolf egyedül költözzön hozzá… Mialatt ezt igen élénken ecsetelte Adolfnak, egy heves mozdulattól kioldódott a hálóköntösét egybefonó zsinór… A jelenet elegendő volt arra, hogy feltárja előttünk, selyem köntöse alatt mindössze bugyit hord… Adolf pulykavörös lett, felállt, karon ragadott, és azt mondta: »Gyere, Gustl!«. Már nem emlékszem, hogyan jutottunk ki a lakásból, csak arra a két szóra emlékszem, amit Adolf mondott dühében, mikor végre az utcára értünk: »Micsoda Putifárné.«"[588]

A nők csábításai Hitler müncheni időszakában sem maradtak abba. A talmi bécsi veszélyeket követően Münchenben a csábítás vaskosan bajor módozatai leselkedtek rá. Henriette von Schirach számol be Hitler viselkedéséről egy schwabingi farsangi mulatságon Hoffmann fotográfus házában: „A lakást magyalbokrok díszítették, a két szoba közötti ajtókeretben pedig nagy, vad fagyöngy-bokor lógott, csillogó termésekkel. Ez a fagyöngybokor lett Hitler végzete… Harmincnégy éves volt akkoriban, karcsú. Szórakoztatta, mennyire megváltozott a jól megszokott termek kinézete, és épp a fagyöngybokor alatt állt meg. Márpedig létezik egy régi szokás, mely szerint azt, aki egy fagyöngybokor alatt áll, bárki megcsókolhatja. Hitler mit sem tudott erről. Else azonban észrevette. El-se egyike volt a legszebb lányoknak, ruháját arany rojtok díszítették, az első selyemharisnyák egyikét viselte. Céltudatosan a fiatal Hitler felé vette az irányt, aki mit sem gyanítva nézte őt. A lány átölelte Hitlert, és gyöngéden szájon csókolta. A körben állók figyelték a fejleményeket… a kézenfekvő az lett volna, ha Hitler visszacsókolja, de ezt nem tette meg. Amikor a lány eleresztette, rá sem nézett, sarkon fordult, és az esőkabátjáért indult. Fogta fekete kalapját, és köszönés nélkül távozott az éjszakába.”[589]

Amikor Hitler az Olimpiai Játékok idején az úszóstadionban figyelte a versenyeket, egy fiatal hölgy egyenesen felé tartott, „a karját a nyaka köré fonta, és jobbról is, balról is csattanós puszit adott az arcára.”[590] Hitler arcára kiült az undor.

Mihelyst Hitler Münchenben a Prinzregentenstraßén egy nagypolgári lakásra tett szert, a megrögzött agglegény visszafogottsága ellenére mindinkább nagyon is egyértelmű női praktikák célpontja lett. Picker számolt be Hitler „öreglegényi nagyvonalúságáról”, ami odáig fajult, hogy egész BDM-csoportokat gondolkodás nélkül kávéra és süteményre invitált; művésznők, akik megnyerték tetszését, nyomban meghívást kaptak a Berghofra.[591] „Ha ellenben egyik-másik nő valamiféle ajánlás vagy autogramkérés ürügyén nyert bebocsátást müncheni lakásába, majd hisztérikus rohamában a másodperc tört része alatt ledobva ruháját intim cselekedetekre akarta rávenni őt, sőt gyereket akart tőle, nem kellett mást tennie, mint hogy határozott fellépésű házvezetőnőjét, Anni Win-ter-Brunner asszonyt szólítsa, aki rövid úton kihajította az illető nőszemélyt az utcára.”

A háború után német nők leveleire bukkantak, akik felajánlották a Führernek, hogy gyermekkel ajándékozzák meg, és a megfelelő időpont felől érdeklődtek.[592] Meghallgatásra egyik sem talált, habár a mellékelt fényképek alapján némelyikük meglehetősen szemrevaló volt, és még a korukra sem lehetett panasz. Kivétel nélkül valamennyien a Birodalmi Kancelláriától kaptak udvarias, elutasító levelet. Kirívóan makacs esetekben a Gestapo vette kezelésbe a szolgálatkész nőket, hogy elvegye a kedvüket a Führer további zaklatásától.

Nos, Hitlerről sok minden állítható, de az semmiképp sem, hogy szoknyavadász lett volna. Külügyi sajtófőnöke, Putzi Hanfstaengl 1933-ban négyszemközti találkozót szervezett Martha Dodd-dal, az amerikai követ vonzó külsejű lányával. A szemrevaló hajadont kíváncsivá tette Putzi kommentárja: „Hitlernek amerikai feleség kellene. Egy kedves asszony Európa egész sorsát megváltoztathatná. Martha, Ön ez a nő.”

Amennyiben Miss Doddban hiú remények ébredtek, úgy az intim találka a berlini Kaiserhof szálló teaszalonjában inkább csalódottságot okozott. A negyvennégy éves agglegény a megengedettnél egy centiméterrel sem húzódott közelebb a könnyed amerikai nőhöz. „Szerénynek hatott, mint a középosztálybeliek, meglehetősen unott volt, ugyanakkor öntudatos, de ezzel a különös érzékenységével és bizonyos fokú gyámoltalanságával mégis megnyerő", emlékezett a találkozóra Miss Dodd.[593]

A számára jobban ismert hölgyek közeledési kísérleteit Hitler állhatatosan utasította vissza. Titkárnője, Christa Schroeder, csodálta főnökét, de helytelenítette Eva Braunnal való kapcsolatát. Egy ennyire jelentékeny embernek legalább egy olyan csinos lánnyal kellene viszonyt folytatnia, mint az ő barátnője, Gretl Slezak, a híres hőstenor lánya.[594] Így aztán 1938 márciusában saját lakásán találkát szervezett főnöke számára a müncheni Gärtnerplatztheater egykori szubrettjével, akit Hitler évekkel korábban „bécsi leányzóként" csodált meg. „Gretl Slezak a Radziwill-palotában elfogyasztott tea után gyorsan a Kurfürstendammon álló lakására hajtatott, hogy átöltözzék az estére. Két magas, ötkarú ezüst gyertyatartóval a kezében még épp idejében, Hitler érkezése előtt futott be hozzám, ahol megfelelő helyet keresett nekik. Nyilván azt remélte, hogy a meghitt gyertyafény mágikus hatással lesz Hitlerre. Egy bizonyos: bevetette minden színészi képességét. Hitler mellett ülve az angol pamlagon próbálta megsimogatni a kezét. Hitler finoman elutasította: »Gretl, de hisz Ön is tudja, ezt nem szeretem.« Bár néhány alkalommal diszkréten kimentem a szobából, Hitler tartózkodó maradt, és inasa néhány óra elteltével épségben visszakapta urát."

Hitler viszonyát Winifred Wagnerhez szintén inkább az érzelmek asszimmetriája jellemezte. Azokkal a híresztelésekkel kapcsolatban, miszerint a Führer feleségül fogja venni Richard Wagner megözvegyült menyét, annak lánya frank dialektusban ennyit válaszolt: „Mei Mudder mecht scho, aber der Onkel Wolf mecht halt net" (Anyám szeretné, de a Farkas bácsi nem akarja).[595]

Hitler inkább gátlásos volt. „Azt képzelte, hogy erős erotikus kisugárzással van a nőkre. Ám itt is igen bizalmatlan volt: sose tudhatja, szokta mondani, hogy egy nő a »birodalmi kancellárt« vagy »Adolf Hitlert« kedveli-e benne."[596] Miként azt Leni Riefenstahllal bizalmasan közölte, függő módban szeretett: „Az érzelmeim annyira nemzetiek, hogy csakis német asszonyt tudnék szerteni."

Gátlások

Hitlernek már fiatal férfi korában rosszak voltak a fogai, s a kávéházak iránti szenvedélyével, ahol szívesen fogyasztott Sacher-tortát, mindezen még csak rontott. Kancellárként felső állkapcsában hidat hordott, három tartó műfoggal. Kellemetlen szájszagtól szenvedett. Minden evés és megbeszélés előtt Odollal száját öblített.[597]

Sokszor azonban ez sem segített. Stahlberg számolt be egy látogatásról, amelynek során von Manstein tábornagyot kísérte Hitler Berghofjára. „Élénk beszélgetésbe merültünk egy másik pa-rancsőrtiszttel, amikor egyszer csak érzem, hogy valaki ráteszi a kezét a jobb vállamra. Fölpillantok, és a tekintetem a

ház urának tekintetével találkozik. Föl akartam állni, de ő megnyomta a vállamat, és így szólt: »Maradjon csak ülve, főhadnagy úr. Ízlik a sütemény ?« Megdicsértem az almás pitét. Végül örültem, hogy tovább lépett a következő asztalhoz, mert elviselhetetlenül bűzlött a szája."[598]

Dahlerus svéd üzletember, aki Hitlerrel 1939. szeptember 3-án, a lengyelországi hadjárat kezdetén találkozott, így számolt be: „Olyan kellemetlenül bűzlött a szája, hogy nagy önmegtartóztatásomba tellett, hogy ne lépjek egy lépéssel hátrébb."[599]

„Nem szívesen csókoltam volna szájon Hitlert. A fogai egészen sárgák voltak, és kellemetlen szájszagot árasztott", vallotta be titkárnője Schroeder kisasszony.[600]

Környezete azonban Hitler testszagától is szenvedett olykor. Hitler szemlátomást tisztában volt a körülményekkel. Napjában két-három alkalommal zuhanyozott, és kiváltképp gyakran mosott kezet. 1942. augusztus 12-én asztaltársaságának a háborús egyen-szappant dicsérte: „Ezzel a háborús szappannal korlátlan mennyiségben moshatok kezet anélkül, hogy a kezeimen érdes lenne a bőr. Amiatt a csibész kutyám miatt van rá szükség. A békebeli szappannal már nem így áll a helyzet. Vajon mi lehet ennek az oka?" A fürdés során lucfenyőtű tablettát használt, haját pedig, mint azt komornyikja, Krause elárulta, Dralles hajvízzel ápolta.

Hitler szégyellt mások előtt levetkőzni. Amikor a húszas években társaságával fürdőzni a Chiemsee partjára utazott, ő volt az egyetlen, aki teljesen felöltözve maradt. Legföljebb a lábát áztatta meg a vízben, miközben a többiek úsztak, kivillantva egészen fehér lábszárait. Hitlerről nincsenek fényképek sportruhában vagy alsónadrágban. Még az orvosi vizsgálattól is ódzkodott. 1923-as puccskísérlete során kificamította a bal vállát. Mivel a sérülése soha nem gyógyult meg igazán, továbbra is panaszai voltak, olyannyira, hogy a válla észrevehetően merev volt. Mégsem engedte meg, hogy kezeljék, mert irtózott a röntgentől. Háziorvosának, Morellnek sem engedte, hogy ő röntgenezze meg. Ha az injekciózni akarta, vagy meg akarta vizsgálni, csak az éppen szükséges testrészét meztelenítette le. Komornyiját utasította, hogy ezalatt hagyja el a szobát.[601] Hitler a szabósági ruhapróbát is kerülte, mert kellemetlennek találta, ha megérintik. Még ha a komornyik rendelkezésére állt is, egymaga fürdött, borotválkozott és öltözködött.

„Mondhatni hátborzongató egyértelműséggel jutott azonban kifejezésre ez az irtózás egy olyan eljárás kapcsán, amelyet a legtöbb ember szívesebben végeztet el másokkal, mégpedig a beöntésről van szó. Amikor Morell egy alkalommal szükségesnek tartotta elvégzését, és már készülődött is hozzá, a Főnök tudtára adta, hogy inkább ő maga próbálkozik meg vele. Kiment a mosdóba, bezárkózott, az orvost pedig az ajtó előtt várakoztatta."[602]

Amikor hadseregparancsnokát, von Mansteint látogatta meg három napra Ukrajnában, nem kockáztatta, hogy a katonai latrinákra legyen rászorulva. Saját, vegyi tisztítású árnyékszékét hozta magával, amelyet két embernek kellett cipelnie.

Hitler gátlásosságát egy rá igencsak jellemző gesztus tette mindennél nyilvánvalóbbá. Nagyon gyakoriak azok a felvételek, amelyeken egy inkább fut-

balljátékosokra emlékeztető pózban szerepel, akik csatársort alkotnak a büntetőrúgás során. Hogy a labda ne érje őket testük egy különösen érzékeny pontján, kezüket összefonják nemi szervük előtt. A heréknek ezt a védelmező gesztusát Hitler minden elképzelhető élethelyzetben alkalmazta, szobrok megtekintése közben a Művészet Házában, fogadásokon, de még azokon a fényképeken is, amelyeket szignálva odaajándékozott.

Egy elmélet szerint Hitlernek csak egy heréje volt (*monorchizmus*), de elképzelhető az is, hogy egy sem. A feltételezés egy szovjet boncolási jegyzőkönyvben bukkan fel, amelyet a Hitler házaspár megégett teteméinek vizsgálata során íoglaltak írásba. Mindenesetre kérdéses, hogy az elszenesedés mértéke lehetővé tett-e még egyáltalán egy ilyen diagnózist. A második forrás egy szokatlan büntetőper, amelyet a védelem leírásából ismerünk. 1943 őszén a haderő bomlasztásának vádjával halálra ítélték és ki is végezték Eugen Waßner közkatonát. Hitler fiatalkori barátja volt Leondingben, és azt állította, hogy egykor egy gyerekes játék során fogadást kötöttek, ki mer belevizelni egy kecskebaknak a pofájába. A századparancsnok írásbeli jelentése az ezredparancsnoknak, amelyet a perirathoz mellékeltek, a vádlott alábbi elbeszélését tartalmazza: „Fogadott az Adi, hogy belepisál a kecskebak pofájába. Amikor kiröhögtük, azt mondta: »Gyertek csak, kimegyünk a rétre, ott a kecskebak.« A réten elkaptam az állatot, a lábam közé szorítottam. Egy másik srác egy darab fával szétfeszítette a kecskebak pofáját, és az Adolf belepisált. Még nem fejezte be, amikor a másik srác kihúzta a botot. A kecskebak odakapott a csomagjába. Felordított a szegény Adi, de rettenetesen, és üvöltve rohant el.”[603]

Kétkedéssel kell fogadnunk komornyijának, Lingének a beszámolóját, miszerint több alkalommal is látta Hitlert vizelés közben, és egyéb alkalmakkor, amikor meztelen volt, de nem állapított meg nála semmiféle rendellenességet. Valószínűtlen, hogy a gyanakvó Hitler bármikor is engedte volna, hogy vizelés közben, vagy amikor Ádám-kosztümben volt, meglessék. Mindamellett Hitlernek két alkalommal is meg kellett jelennie katonai sorozáson, az egyikre Ausztriában, a másikra Bajorországban került sor. Ezek eredménye, meglehet, igen sommás, de a két eset közül az egyik sem tesz említést a nemi szervek rendellenességéről.

Amikor aztán 1918 októberében mérges gáz okozta vakság miatt beszállították az oudenaardei tábori kórházba, majd a pasewalki katonai kórházba, alsótestét alkalmasint már nem vizsgálták. Amikor azonban gránátszilánktól sérülés érte a bal felsőcombján, amelyet 1916 októberében Bcelitzben kezeltek, már csak orvosi okokból is meg kellett vizsgálni a környező testrészeit, másfelől viszont a genitáliák sérülése vagy anomáliája már csak az eltérő kezelési igények miatt is rákerült volna a kórlapra. A felsőcombsérülés hegét, akárcsak egy kisebbet a jobb térdén, továbbá egy furunkulózis nyomát a tarkó hátsó felén orvosai sorra leírták az amerikai titkosszolgálat által végzett, röviddel a háború befejezését követő kihallgatásokon. Nyilvánvaló, hogy alaposan megvizsgálták Hitlert, és az amerikaiak az alábbi diagnózist jegyezhették fel: „Sex characteristics were normally developed” (A nemi jegyek normálisan fejlettek voltak).

Szexuálbiográfia

Hitler szerelmi élete Linzben kezdődött a „távoli kedves" iránti kamaszkori epekedéssel. A szép Stefanie anyjával ült egy szekéren az egyik virágkorzón. Adolf annyira el volt bűvölve tőle, hogy levelet írt az imádott lányhoz, mely szerint Bécsbe megy tanulni a Művészeti Akadémiára, és kéri a lányt, várja meg: vissza fog térni, és feleségül fogja venni. A mamája odaadta a lánynak a levelet, mindketten jót nevettek, és Stefanie, aki néhány évvel idősebb volt Hitlernél, 1908-ban férjhez ment a Fekete Hesseniek, a linzi Traditionsregiment egyik kapitányához. Hitler Münchenben előszeretettel látogatta a Stefanie kávéházat, és emlékezett: „Beszélni soha nem beszéltem vele, a Stefanie-val Linzből, de neki köszönhetem életem legtisztább álmát."[604]

Hitler még későbbi élete során is könnyen adta át magát kamaszkori fantáziáknak. A főhadiszállásán folytatott asztali beszélgetések során 1942. január 25-ről 26-ra virradó éjszaka így lelkendezett: „Milyen szép asszonyokkal találkozhat az ember!" Ismét fölbukkan az eszményi nő operaszerű képe, akit messziről csodált: „Ott ültünk egy napon a brémai Ratskellerben. Bejött egy nő: az ember csakugyan azt hitte, hogy az Olümposzon van! Sugárzott a szépsége. A vendégek letettek kést és villát, minden szempár a nő leié fordult."

Aztán meg egy névtelen szépségről áradozott, akivel csak egyetlen röpke pillanatra találkozott: "Vagy Braunschweigban! Később a legkeserűbb szemrehányást tettem magamnak! A velem levő férfiak mind úgy jártak, mint én: egy szőkeség odaugrott hozzám az autóhoz, hogy virágcsokrot nyújtson át nekem. Mindenki visszaemlékezett erre, de senkiben sem támadt az a gondolat, hogy megkérdezze a lánytól a címét, hogy aztán köszönő sorokat írhassanak neki. Szőke volt, magas termetű és csodálatos! Ahogy ez már lenni szokott: körös-körül tolongott a nép. Meg aztán sietős is volt. Még ma is sajnálom." Ugyan, hogyan is juthatott volna eszébe a Hitlert körülvevő embereknek, hogy főnökükben hirtelen ilyen érzéki vágyak támadtak?

S mindjárt ezt követően a gátlásos férfiú hármas csomagolásban is megcsodálhatta a női szépséget: „Egy alkalommal ünnepségen vettem részt a »Bayerischer Hof«-ban, amelynek sok felékszerezett asszony adta meg a fényt. Egyszerre belépett a terembe egy nő, akinek szépsége mindenki másét elhomályosította! Nem viselt ékszert: Hanfstaengl asszony volt. Később egyszer láttam őt Erna Hanfstaenglnél Mary Stuckkal együtt. Három nő, az egyik szebb, mint a másik – ez ám a látvány!" Ez esetben sincs azonban szó másról, mint epekedésről. Ámde a brémai és a braunschweigi hölgyekkel ellentétben Hitler Hanfstaengl asszonnyal a későbbiekben szoros kapcsolatot tartott fenn. A szép amerikai asszony megerősítette, hogy Hitler soha nem kezdeményezett szexuális kapcsolatot vele, sőt, a testi érintkezéstől minden jel szerint irtózott. Hitler titkárnője, Christa Schroeder, megállapította, hogy „a kielégülés csak a fejében játszódott le". Minden plátói volt attól kezdve, hogy a politika felé fordult.

Még az I. világháború előtti müncheni esztendejére is igaz: aligha valószínű, hogy megsokszorozódott szabad idejét szerelmi kalandokkal múlatta volna. Legalábbis erre következtethetünk szállásadója, a Schleißheimer Straßén lakó Popp szabómester lányának a szavaiból. Azzal kapcsolatban ugyanis, hogy Hit-

ler utcalányokat vitt volna fel a szobájába, a háború után Sefton Delmer brit újságíró faggatta. „Nem, utcalányokat nem, csak könyveket”, hangzott a válasza.

Igencsak kérdéses, hogy az I. világháború idején Hitler kézzelfoghatóbb formában is kinyilvánította-e a nők iránti tiszteletét. A háború után felbukkant egy férfi, aki azt állította magáról, hogy ő Hitler fia: anyja egy német katonától fogant meg vele. Hitler titkárnője, Christa Schroeder, aki látta a férfit a háború után, észrevett valamennyi hasonlóságot Hitlerrel, ugyanakkor úgy vélte, tévedhet is az ember.

Rudolf Diels, a Gestapo első főnöke, 1933-ban feltehetően pontosabb információkkal rendelkezett az új birodalmi kancellár személyét illetően, s mindezt röviden így foglalta össze: „»Természetesen semmi köze a nőkhöz?«, kérdezte egy jófejű pszichiáter, mert nem feltételezte erről az eszméi által megszállott férfiről, hogy emberileg és az ösztönélet szempontjából normális érdeklődése lenne. Beleegyezően bólintottam.”[605]

Nincs olyan fényképfelvétel, amelyen Hitler lenne látható, amint megcsókol, vagy átölel egy nőt. A legmesszebbmenő heteroszexuális tevékenysége, amely egzakt módon igazolható, az egy csók, melyet Eva Braun kapott, amikor közölte vele, hogy követi őt a halálba.

4.4. A halálösztön és Eva Braun

Az öngyilkos nők

Hitler unokahúga, Geli Raubal, megözvegyült féltestvérének, Angelának a lánya, tizenkilenc évesen költözött Münchenbe „Alf bácsikájához", és egy schwabingi szobában, majd amikor Hitler átköltözött a Prinzregentenplatzra, az ő lakásában lakott. Geli volt a család szemefénye. Ő volt az első, aki leérettségizett.

Münchenben két évet végzett az orvosegyetemen. Aztán operaénekesnői pályáról álmodozott. A bácsikája fizette az énekórákat. Később Geli fejében megfordult, hogy Bécsben képzi tovább magát. Nagybátyja feltehetően kételkedett tehetségében. Arcvonásait a szfinxekével hasonlította össze a bécsi Felső Belvedere-ben, ezekkel a kő keveréklényekkel, amelyek legalább annyira rejtélyesek, mint amennyire ledérnek hatnak, s a homoszexuális Savoyai Jenő herceg parkját díszítik, aki a maga idejében a Dunai Monarchia legnagyobb hatalmú embere volt.

Geli 1931. szeptember 18-án szíven lőtte magát Hitler Walther-pisztolyával. Hitler tagadta, hogy előtte bármiféle vita lett volna közöttük. Vita persze volt, mégpedig sofőrjével, Emil Maurice-szal, aki beleszeretett Gelibe, s akinek szerelmét a lány viszonozta. Addig Maurice-szal is szívélyes viszonyban volt, aki szintén ült Landsbergben, s aki azon kevesek közé tartozott, akiket Hitler tegezett, Maurizlnal szólította. „Emil Maurice jogosan büszkélkedhetett a húszas években azzal, hogy ő Hitler legjobb barátja. Még csak az sem zavarhatta meg ezt a barátságot, hogy az emberek időről időre sugdolódzni kezdtek, sőt magában a Maurice családban is elterjedt a hír, hogy a sötét hajú Maurizlnak zsidók is akadnak az ősei között. Sofőrként Maurice 1921 és 1927 között Hitler állandó kísérője volt.[606] Hitler féltékenységét netán az váltotta volna ki, hogy a jóvágású sofőr egyáltalán beleszeretett egy nőbe? Hitler már Gustl Kubizek esetében is így reagált. Itt is durva szakítás lett a vége. 1927 végén Hitler elbocsátotta a sofőrjét. Ettől fogva Geli lett állandó kísérője. Szerelemről persze szó sem volt. Hitler az osztrák hatóságokkal való állítólagos nehézségekre hivatkozva még csak el sem ment Geli temetésére Bécsbe, valójában azonban inkább azért nem, mert nem akart lemondani egy hamburgi pártrendezvényt. Egy ember, aki ekkora vonzalmat tanúsított a gyászszertartások és a síremlékek iránt, nem tartotta szükségesnek, hogy az állítólagosán olyannyira szeretett Gelit „kegyeletteljesen eltemesse, síremléket vásároljon neki, vagy legalább egy sírkövet helyezne a koporsója fölé."[607]

Valóban szembeötlő a különbség a halotti kultusz között, amellyel Hitler a Marsch auf die Feldherrnhalle „vértanúit" részesítette, és a között a nemtörődömség között, amellyel Geli sírjához viszonyult. Még hogy az élete nagy szerelme! A vértanúk emléke előtt évről évre költséges ünnepségekkel tisztelgett, Geli sírját egyetlen alkalommal látogatta meg egész életében, egy esztendővel annak halála után. Meg kell hagyni, ez alkalommal nem mulasztott el a sírra helyezni egy impozánsan nagy csokor vörös rózsát.[608] Fellépése a vigasztalhatat-

lan rózsalovag szerepében nem tévesztett hatást: mély benyomást keltett az őt kísérő kis társaságban.

„Az öngyilkosság propagandacélokra történő felhasználására csak később került sor.”[609] Az elhunytat Hitler alibiként, védelmi funkcióra használta. Halott unokahúgát feledhetetlen szívszerelmévé stilizálta, akinek tragikus halála érthetővé tette, hogy képtelen volt más nők felé fordulni.

„Geli szobájában mindent változatlanul hagyott, csak a vért törölték föl a padlóról. Minden ruhának ott kellett maradnia a szekrényben… Minden, ami az övé volt, a hanglemezek, a kották, valamennyi opera szövegkönyve, amit látott, ott maradt korábbi helyén. A szobába friss virágokat helyeztek. A szoba kulcsát Hitler mindig magánál tartotta.[610] Henry Pickel is bedőlt Hitler színlelt gyászának: „Ebben a zárt térben hosszú órákon át elmélkedett a lány Ferdinand Liebermann professzor által alkotott, élethű bronz mellszobra előtt. Itt töltötte 1931 és 1938 között a karácsonyi ünnepekre eső szabadidejét is. Ha olykor fájdalommal a tekintetében és kicsiny horogkeresztes ezüstmedalionjával a kezében gondolataiba merült itt, senki sem zavarhatta.”[611]

Az öngyilkosság Hitler életének legfontosabb témakörei közé tartozott. Mielőtt 1945-ben önmagára emelt kezet, már 1924-ben, a puccs bukását követően is, mielőtt letartóztatták, közel járt ahhoz, hogy főbe lövi magát. 1932-ben Strasser visszalépése sokkként érte. A párt kettészakadásától tartott. „Ha a párt szétesik, három percen belül pisztollyal véget vetek mindennek.”[612]

Hitler vágyakozása az öngyilkosságra az a voltaképpeni kapocs, amely a német nemzeti karakterrel összefűzi őt, vélekedett Kayserling gróf 1933 nyarán. Hitler, akit tüzetesen tanulmányozott, „a kézírása és fiziognómiája alapján kimondottan öngyilkos típus, olyasvalaki, aki keresi a halált, márpedig ezzel a német nép egyik alapvonását testesíti meg: az ugyanis mindig a halál szerelmese volt, s vissza-visszatérő alapélménye a Nibelungok nyomorúsága. A németek csak ebben a helyzetben érezték magukat igazán németnek, csodálták és akarták a cél nélküli halált, az önfeláldozást. És sejtették, hogy Hitler valami újabb Nibelung-nyomorúság, valami grandiózus hanyatlás felé vezeti őket: ez volt számukra a magával ragadó benne. Legmélyebb vágyukat váltotta valóra. A franciák és az angolok győzni akartak, a németek mindig csak meghalni.”[613]

Az eladónő Maria Reiter („Mizzi”), aki Hitlert Berchtesgadenből ismerte, s reménykedett abban, hogy az vonzalommal közeledik hozzá, 1925-ben öngyilkossági kísérletet hajtott végre. Hitler elküldte neki a *Mein Kampf*ot, hogy a lány megtudjon ezt-azt voltaképpeni törekvéseiről, s jobban megértse őt. Biztosak lehetünk benne: a fiatal hölgyet az olvasmány még jobban kiábrándította.

Csalódás lehetett Hitlernek Ada Kleinnal, a ‚yölkischer Beobachter” egyik alkalmazottjával való kétéves kapcsolata is (1925/26). Egy alkalommal meghívta őt Emil Maurice-hoz, aki két lakásban is lakott. Az érkezésüket követően Emil Maurice elhagyta a lakást. A második lakás ajtaja nyitva volt, Ada egy ágyat pillantott meg benne. „Mint elmondta nekem, intim együttlétre azonban soha nem került sor”, árulta el Hitler titkárnője, Christa Schroeder.[614] A vonzalom legnagyobb fokú kifejeződése, amelyre Hitler ragadtatta magát, az volt, hogy Adát „Delinek” becézte, és néhány rövid levelet írt neki.

Hitler egy másik szerencsétlen rajongásáról 1932-ben, egy évvel Geli Raubal öngyilkosságát követően Goebbels *Napló*jából szerezhetünk tudomást. A napló-író a későbbi SS-rajparancsnok Hans Weinreich lányát „csúnyácskának" nevezte, panaszkodott Hitler „rossz ízléséről", és az alábbi szavakkal jellemezte az affért, amelyet nyilvánvalóan félreértett: „Mennyire vágyakozhat Hitler a nő után!"

Egy további öngyilkossági kísérlet, amelyet egyik müncheni csodálója követett el, Hitlert 1939-ben érte. Unity Mitford, Lord Redesdales egyik lánya a Union Jackkel (Nagy-Britannia nemzeti lobogójával) és a horogkeresztes zászlóval díszítette fel kocsiját, és elmesélte Hitlernek, hogy Londont mindössze nyolc légvédelmi tüzérségi üteg védelmezi, ami ellentétben állt a német követség jelentéseivel. Hitler hitt az angol lánynak, imponált neki, hogy egy ifjú hölggyel társaloghat, aki az angol nemesség tagja, és az Olimpiai Játékok idején meghívta őt páholyába. Semmiképp nem felel meg a valóságnak, hogy bármilyen szerelmi kapcsolat lett volna kettejük között, közli Oswald Mosley, aki másodjára a lány nővérével, Dianával kötött házasságot.[615] Amikor Nagy-Britannia hadat üzent Németországnak, a boldogtalan Unity megpróbált golyót röpíteni magába. Sikerült megmenteni. Hitler klinikán kezeltette, meglátogatta, értesítette az apját, és elrendelte, hogy a háború alatt külön vasúti fülkében Svájcon át Dél-Franciaországba, onnan pedig hajóval vigyék vissza Angliába. Otthon eltávolították a golyót, Londonban maradt, ahol nem sokkal a háború befejezése után meghalt.

Egy negyedik, közeli ismeretség egy nővel, akit Hitler igen tisztelt, szintén tragikus véget ért. Magda Rietschel az internatusból hazafelé utazva a vonaton ismerte meg Németország egyik leggazdagabb emberét, Günter Quandtot, aki feleségül vette. A házasságot hamarosan fölbontották, és Magda, akinek a szíve Hitlerért dobogott, férjhez ment Joseph Goebbelshez. Talán sejtette, hogy Hitlerrel nem élhet házasságban, és a dolgokat ilyenformán rendezte el, hogy a közelében maradhasson.

Hitler tanú volt az 1931. december 19-én tartott esküvőn. „A bizsergető szituáció, hogy egyszerre két férfival is szoros kapcsolatot tart fenn, mindig nagy vonzerőt gyakorolt Magdára, és az efféle kettős kapcsolatok vörös fonalként húzódtak végig az életén."[616] Hitler elődje az asszony szerelmi háromszögében Goebbelsszel különös módon a zsidó és cionista Arlosoroff volt, aki felébresztette Magdában a politika iránti lázas érdeklődést. „A versengés bálványuk közelségéért és kegyéért volt az a kötelék, amely összefűzte Magdát és Goebbelsszet. Mindketten a maguk módján a rabszolgái voltak."[617]

Leni Riefenstahl, aki nem mindig a legmegbízhatóbb kortárs tanú, Hitler társaságában részt vett egy autókiránduláson Heiligendammba. A második kocsiban ült együtt Magda Goebbelsszel. Amolyan női beszélgetés vette kezdetét. „A férjemet is szeretem", mondta állítólag Magda, „de a Hitler iránt érzett szerelmem erősebb. Őérte még az életemet is képes lennék feláldozni. Én a Führer rabja vagyok. Egyetlen kívánságom van csak, az, hogy a közelében lehessek."[618] Az első házasságából született egy fia, Harald, akinek a neve H-val kezdődött. Azt hihetnénk, hogy Magda, a későbbi gyermeksereg névválasztásakor – sok gyermekéért első német anyaként ő kapta meg a Mutterkreuz rendjelet, (az

Anyák Keresztjét) –, talán valamilyen más változatot is keres. De a Goebbelsszel való házasságából született gyermekei is H-val kezdődő neveket kaptak, azaz H, mint Hitler. Helga, Holdé, Hilde, Heide, Hedda és Helmut – így hívták a kicsiket. 1945. áprilisában Magda Goebbels megölette mind a hat gyermekét, majd Goebbelsszel együtt öngyilkosságot követett el. Az első házasságából született fiának, Harald Quandtnak írott búcsúlevelében úgy vélte, ez a lépés elkerülhetetlen: „ezzel adhatjuk meg nemzeti szocialista életünknek az egyedül lehetséges, méltó befejezést." „Az a világ, amely a Führert és a nemzeti szocializmust követi majd, méltatlan arra, hogy benne éljünk." Hitler még egy utolsó nagy örömöt szerzett neki. „Tegnap a Führer levette arany pártjelvényét, és rám tűzte. Büszke vagyok és boldog." Majd Hitler rajongója ezzel zárta levelét: „Már csak egyetlen célunk van, az, hogy halálunkig hűek maradjunk a Führerhez, s hogy együtt fejezhetjük be az életünket vele, az a sors kegye, amivel korábban soha nem mertünk számolni."

Meghiúsult Hitler kísérlete, hogy női áldozatai számát tovább növelje. Röviddel öngyilkossága előtt a Berlinbe berepült pilótanőnek, Hanna Reitschnak, a Vaskereszt első fokozata kitüntetettjének egy méregampullát nyújtott át, az alábbi szavak kíséretében: „Hanna, Ön azok közé tartozik, akik velem fognak meghalni. Mindannyiunknak van egy ilyen ampullája. Nem szeretném, hogy közülünk bárki is élve az oroszok keze közé kerüljön, ne találják meg a holttestünket se!"[619]

Csakhogy a bátor nő nem fogadta el Hitler hátborzongató ajánlatát, később még azt a vallomását is cáfolta, amelyet fogságba esését követő kihallgatása során tett. Mindenesetre Gólyájával (Fieseler Storch típusú gépével) nyaktörő mélyrepülésben repült ki a berlini ostromgyűrűből, és a háború után repülőként folytatta pályafutását.

Eva kisasszony

Annak a nőnek az élete is tragikus véget ért, aki a leghosszabb ideig, 1932-től 1945-ig játszott szerepet Hitler életében, s akit végül, a halála előtt feleségül is vett. Eva Braun 1945 áprilisában követte Hitlert a körbezárt Berlinbe, hogy vele együtt haljon meg ott. „Hitler győzködte, hogy térjen vissza Münchenbe, én is felkínáltam neki egy helyet a fütárgépünkben. Ő azonban csökönyösen ellenállt, és a bunkerben mindenki tudta, miért jött. Jelenlétével nemcsak képletesen, de valóságosan is a halál hírnöke költözött be", emlékezett vissza Abert Speer.[620] Frau Hitlerként aztán férjével együtt ugyanabban a teremben vetett véget életének, és Hitlerrel együtt egy benzinnel átitatott pokrócba csavarva égette el holttestét Günsche segédtiszt.

Eva Braun a fényképész Hoffmann-nál volt tanuló, és már akkor ismerte Hitlert, amikor Geli még élt.[621] „Úgy írta le őt Ilse nővérének, mint egy »furcsa bajuszt viselő, korosabb urat, nagy filckalappal a kezében«."[622] Két öngyilkossági kísérlete is volt, ezekkel Hitlert akarta magához kötni. Az első alkalommal, 1932-ben, Hitler előbb tudni akarta, valóban önkezével akar-e miatta véget vetni az életének. Amikor megbizonyosodott róla, ezt mondta: „Hiszen nyilvánva-

ló, hogy most gondoskodnom kell róla."[623] Hitler titkárnője, Christa Schroeder, valamint Henri ette von Schirach, Hoffmann lánya – Eva Hoffmann-néknál volt tanulólány – meg voltak győződve arról, hogy Adolf Hitler és Eva Braun között nem volt szexuális kapcsolat. Így látta ezt maga a fényképész is, aki éveken át megfigyelhette egykori tanulójának Hitlerhez fűződő viszonyát, és Hitler megbízásából Bogenhausenben kis villát vásárolt Eva számára. Hoffmann 1945-ben az alábbiakat diktálta jegyzőkönyvbe: „Úgy vélem, Hitler viszonya Eva Braunhoz mindig is plátói volt."[624]

Hasonló véleményen volt Anni Winter, aki 1929 óta volt Hitler házvezetőnője a müncheni Prinzregentenplatzon lévő lakásában. Az egyik nürnbergi „mellékperben" az alábbiakat vallotta 1948. március 6-án: „Eva Braun azt csinálhatott a lakásban, amit akart, és ő ezt ki is használta. Amikor Hitler ott volt, sokat fecsegett, és igen gyerekesen viselkedett, néha kissé megalázkodó is volt. Ha ellenben Hitler nem volt itt, és ő Münchenben vagy a Berghofon tartózkodott, egyik partit adta a másik után. Az összes fiatal barátja odacsődült, és őrültmód flörtölt velük. Mindent megtett, amit Hitler nem szívesen vett tőle: táncolt, ivott és dohányzott. Gátlástalan volt, és gyakran olyasmit is cselekedett, amit Hitler pozíciójára való tekintettel nem volt helyénvaló… Biztos vagyok benne, hogy ha nem jön a háború, Hitler véget vetett volna ennek a kapcsolatnak."[625]

Hitler fogorvosa, Hugo Blaschke is el-elgondolkodott néha a különös páron. Az őt Nürnbergben kihallgató Robert Kempnernek az alábbiakat vallotta: „Azokban az években semmi jelét nem észleltem annak, hogy szeretné azt a nőt. Férfiként ezt észre kellett volna vennem."[626] Hitler, mondta Blaschke egy interjúban röviddel a háború befejezését követően az amerikai CIA munkatársának, Evával szemben úgy viselkedett, mint egy apa a kissé elkényeztetett lányával, vagy mint egy nagybácsi a kedvenc unokahúgával.

Wilhelm Brückner („Owambo"), aki hosszú éveken át volt Hitler szárnysegédje, az amerikai interjúkészítőknek arról számolt be, bizonyossággal nem lenne állítható, hogy ez a kapcsolat Hitler és Eva Braun között intim lett volna, de annyi biztos, hogy Hitler függött a lánytól. Ha Hitler részéről ez a kapcsolat túllépett volna a gondolatcserén, akkor a nő minden kétséget kizáróan átvette volna a kezdeményezést. Hitlernek a megszokottól eltérő szexuális viselkedését egy másik példa is megvilágítja. Wagner körzetvető azon alkalmakkor, amikor Hitler látogatást tett a müncheni Művészetek Házában, amelyet saját költségén újíttatott fel, mindenkor az utolsó pillanatban balett-táncosnőket, filmcsillagokat és színésznőket hívott meg afféle „művészvigasságra". A Führer mindamellett nem igen tudta értékelni Gauileiterének ezt az igyekezetét. Egyetlen alkalommal sem közeledett a vígan cseverésző hölgyekhez.

Személyes végrendeletében Evához fűződő viszonyát Hitler maga „éveken át tartó, igaz barátságként" jellemezte. Szerelemről nem volt szó. Titkárnőjének, Christa Schroedernek egyik megjegyzésére válaszolva – aki megállapította, hogy egy olyan jelentős emberhez, mint amilyen ő, nagyobb formátumú asszony illene –, Hitler ennyit mondott: „Nekem ő is megfelel."

Eva mesélte egy alkalommal Speernek, „hogy a még nem is egészen ötvenéves Hitler így szólt hozzá: »Hamarosan utadra kell engedjelek, mit kezdenél egy öreg emberrel.«"[627]

Evával Hitler csak szűkebb környezetében mutatkozott. S a lány még itt is „Führeremnek" szólította. „Naplóbejegyzéseiben is csak anonim *ő*ként szerepelt, nevén soha nem említette."[628] Emmy Göring meséli *Emlékiratai*ban, hogy egy alkalommal megpróbálta meghívni Evát Göring vidéki kúriájába, amely nem messze állott Hitler Berghofjától. Hitler erre magához kérette Göringet, és nyilvánvalóvá tette, nem kívánja, hogy a két nő közelebbi kapcsolatba kerüljön egymással. A bizonytalankodó Eva szigorúan tartotta magát Hitler utasításaihoz. „Olyan félénk volt, hogy még egy sétára sem merte elhagyni a házat: »A folyosón összefuthatok Göringékkel.«"[629]

Eva kívánságát, hogy megismerkedhessen Windsor hercegnőjével, aki a lemondott angol királlyal együtt 1937. október 22-én tett látogatást Hitlernél a Berghofon, az ő Führere kategorikusan elutasította. Erre protokolláris okokból nem kerülhet sor. Amikor aztán legalább a szobája ablakából le akarta fényképezni a herceget és a hercegnőt, az SS-őrök elzavarták az ablakból.

Egy férfi, aki egy nő kedvéért feladná uralkodói küldetését, nos, ez nem Hitler szája íze szerint való dolog volt. Más volt azonban számára a helyzet a politikai romantika terén egy második alkalommal, amely sokkal jobban megfelelt világlátásának. Amikor az egykori osztrák szövetségi kancellár, Kurt von Schuschnigg az Anschlussot követően börtönben ült, és nőül akarta venni Vera Czernin grófnőt, „Eva is kérte Adolfot a kérelem engedélyezésére… Egy nő, aki mindenben követi a választott férfit, még a szégyenbe és a börtönbe is, nos, ez nagyon tetszett Evanak."[630] Henriette von Schirach úgy vélte, hogy Eva Hitler oldalán elkövetett öngyilkosságának egyik indítéka a romantikus azonosulás volt Vetsera grófnővel, aki 1889-ben Rudolf osztrák trónörökössel együtt ment a halálba.

Idegenek előtt Hitler eltagadta Evát. A titkolózás azonban nem lehetett valami szigorú. Amikor von Manstein tábornagy segédtisztjével, Stahlberggel felkereste Hitlert a Berghofon, valamilyen magyarázatot csak kellett találni Eva két kutyájának a jelenlétére. „A felső emeletről hangos kutyaugatás hallatszott, és máris két skót terrier rohant hangosan csaholva a hosszú lépcsőn lefele. Manstein meglepetten fordult Schmundt tábornokhoz, hogy talán újabban már nem juhászkutya van a házban, mire a főadjutáns kissé zavartan elmondta, hogy a két kutya a Dreesen asszonyé Godesbergből.[631]

Eva útlevelében az állt, hogy „titkárnő", és a telefonkönyvben is így szerepelt. A Berghofot vagy a birodalmi kancelláriát leggyakrabban olyan autóban érte el, amely más titkárnőket is szállított. Ha Hitler asztalához engedték, rendszerint Bormann, Hitler titkára társaságában ült. És még ez is csak akkor vált lehetővé, amikor húgát összeházasította Hitler segédtisztjével, Fegelein SS-tábornokkal.

Speer számolt be arról, hogy Eva „feltűnően olcsó ékszereket hordott, amelyekkel Hitler karácsonykor vagy névnapokon ajándékozta meg: legjobb esetben is csak néhány száz márkát érő és tulajdonképpen sértően szerény féldrágakövek voltak."[632] Mint Eva végrendeletéből kiderült, öngyilkossága idején értékes ékszerekkel is rendelkezett, amelyet azonban csak nagyritkán viselt.

Eva Braun az évnek mindössze egy negyedében tartózkodott Hitler közvetlen közelében, főképpen a Berghofon, Berchtesgadenben. Külön hálószobájuk

volt, ezeket egy folyosó kötötte össze egymással. Hitler kancellári lakosztályában Berlinben csak később, 1939-ben rendeztek be számára egy szobát, „ennek ablakai egy szűk udvarra néztek".[633]

A háború kezdetén Hitler főhadiszállására költözött, ahol Eva nem látogathatta meg. Hitler ezt azzal indokolta, hogy a katonák sem vihetik magukkal menyasszonyukat a lövészárokba. Mindig Hitler volt az, aki Evát távol tartotta magától, ami a legcsekélyebb mértékben sem tetszett Evának. Mindig is nagyobb közelségre és meghittségre vágyott. Ez éppúgy kizárja a naplójába második öngyilkosságát megelőzően írt nevezetes búcsúszavainak („csak bizonyos célokra van rám szüksége") szokványos értelmezését, azaz hogy irtózott volna egy túlságosan követelőző, lelki kötődés és polgári házasság nélküli férfiúi szexualitástól, miként azt is, hogy Hitler – mint egyesek feltételezték – visszataszító, vagy Eva számára kevés kielégülést nyújtó szerelmi praktikákra kényszerítette volna.

Ami Hitlert illeti, élettársának megengedte, hogy minden évben hetekre külföldre utazzon üdülni, ez nem éppen arra utal, hogy a rendszeres szexuális kapcsolatot illetően égett volna a vágytól. Túlságosan ritkán látta Evát ahhoz, semmint hogy ezt a kapcsolatot heteroszexuális szükségletek problémamentes kiéléseként értelmezhetnénk. Eva ugyanakkor semmilyen befolyást nem gyakorolt partnerére, ami feltehetően akkor lett volna meg, ha sikerült volna olyan kielégülést nyújtania Hitlernek, amihez az máshol nem juthatott volna könnyen hozzá. Nem, Eva problémája, ami az öngyilkossági kísérlet kiváltó oka volt, nem számára visszatetszést keltő elvárások voltak, hanem épp ellenkezőleg: az igénybevétel alacsony szintje, a hiányzó odafigyelés. „Magányos nőcskének" érezte magát, és az egyedüllétére orvosságként legalább egy kis „kutyust" szeretett volna. A tiroli hegymászó és filmes, Luis Trenker, aki megőrizte éleslátását, és találóan, tisztán volt képes átlátni az emberi viszonyokon, „korán megszomorodott, szépasszonynak" nevezte Evát, „aki gyakran panaszkodott arra, hogy Hitler elhanyagolja."[634]

„Élete nagy részét Eva a Hitlerre való várakozással töltötte."[635] Hitler orvosa, Hans Karl von Hasselbach számolt be róla a háború után: Eva soha nem keltette azt a benyomást, hogy boldog lenne. Karl Brandt, aki szintén Hitler orvosainak egyike volt – s akit az amerikai kikérdezők előszeretettel vontak be a vizsgálatokba, amikor Hitler szexuális életével kapcsolatban adatokra volt szükségük –, úgy vélte, a Führer a Berghofon annyira nem kereste Eva közelségét, hogy időnként a késő estét, amikor monologizált, Eva legnagyobb bosszúságára inkább diétás nővére, egy visszafogott és szerény tiroli nő társaságában töltötte.

Valamennyi szóbeszéd hiteltelen Hitler szexuális perverzióival kapcsolatban, amelyeket nőkkel kiélt volna. Nem sokkal a hatalom átvételét követően az olasz sajtó híreszteléseket közült Hitler szexuális kicsapongásairól.[636] A háború alatt aztán berlini filmes körökben arról pusmogtak, hogy a filmszínésznő, Elisabeth Müller halálában Hitler a ludas. A feltűnő szépségű színésznő ugyanis, mint hírlik, lelkileg nem volt képes földolgozni a perverz diktátor követelését: Hitler azt kívánta tőle, hogy meztelenül alatta fekvő testére vizeljen rá, mert ez a szexuális praktika állítólag különösen nagy gyönyörűséget okoz neki. Cinikusan megjegyezhetnénk az esettel kapcsolatban, hogy egyenesen áldás lett volna, ha

Hitler perverz hajlamai efféle meglehetősen ártatlan technikákkal kielé-gíthetőek lettek volna.

Hitler viszonya Eva Braunhoz a háború kezdetét követően a nagyobb távolság miatt mintha kevésbé problematikussá vált volna. A távoli Kelet-Poroszországból éjszakánként többször is felhívta telefonon. Az évek során az egyenlőtlen pár valamiképpen közelebbi kapcsolatba került egymással. „Egyszer, amikor Eva Braun síelni volt, és késve ért a teázók közé, nyugtalankodva, idegesen nézte az óráját és nyilvánvalóan aggódott, hogy a lánynak baja eshetett."[637] Julius Schaub, a szótlan segédtiszt, akire öngyilkossága előtt Hitler rábízta személyes iratait, hogy égesse el valamennyit, egy kihallgatáson a hajthatatlanul kérdezősködő vádlónak, Kempnernek 1947. március 2-én mindössze ennyit mondott: „Nagyon kedvelte őt."

Hitler büszkén Evának ajánlotta az első néprádiót, valamint az első „Kraft durch Freude"-kocsit, azaz Volkswagent is. Később egy Mercedes-Cabriolet-t ajándékozott neki, amely Oberasalzbergben a garázsban állt, és a Stauffenberg-féle merényletet követően elküldte neki szétluggatott nadrágját is, mintegy emlékként, hogy őrizze meg. Eva fogta a cafatokra szaggatott ruhadarabot, és bezárkózott a szobájába.

„Kis Csacsikám, írta neki Hitler 1944. július 20-án, „remélem, hamarosan otthon lehetek, és a karjaidban kipihenhetem magam." Mármost ezzel a „pihenéssel Eva karjaiban" semmiképpen sem valamiféle szexuális tevékenységet ír körül szégyenlősen, amit Hitler mindjárt a következő mondatban teljesen egyértelművé is tett: „Nagy szükségem van a nyugalomra, de a német néppel szembeni kötelezettségem mindennél előbbre való…" Eva meghatottan válaszolt: ha Hitlerrel valami történne, azt nem élné túl. „Kedvesem, tudod, mindig is mondtam Neked, hogy meghalok, ha Veled történik valami. Mielőtt találkoztunk, megesküdtem, hogy mindenhova követni foglak, még a halálba is." Utolsó levelében, egy nappal öngyilkossága előtt, így panaszkodott: „Szegény Adolf, mindenki elhagyja és elárulja." Ő azonban hű maradt hozzá. A müncheni Mercedes-képviselet segítségével 1945-ben még sikerült neki bejutnia az ostromgyűrűvel körbezárt Berlinbe. Kért egy kocsit sofőrrel, és egy kifejezetten ebből a célból tábori szürkére átfestett autóval Hitler legnagyobb meglepetésére célba ért. „Azért jöttem", indokolta meg lépést, „mert életemben minden szépet a Főnöknek köszönhetek."[638]

Amikor azonban a házassági anyakönyvben első ízben kellet Eva Hitlerként aláírnia, eltévesztette. A koblenzi Szövetségi Levéltárban látható másolat mutatja, hogy keresztnevét követően előbb egy nagy B betűt írt, amit aztán áthúzott, majd csak ezután írta le az új nevét. A szokás hatalma lenne ez? Vagy esetleg Eva Braun tudatalattijában mégiscsak tiltakozott valami az ellen, hogy házasságra lépjen ezzel az emberrel? Hitler mindenesetre még a házasságkötést követően is segédtisztjének, Wünschének Fräulein Evaként emlegette.[639] Ami Eva Braunt illeti, ő az utolsó pillanatban szerette volna a helyzetet legalább egy csekélyke társadalmi diadalra kihasználni. A szolgálólányát egyetlen napig tartó házassága idejére utasította: „Nyugodtan szólíthatsz Frau Hitlernek!"

Nézetek a házasságról

Hitler nézetei a házasságról mindennek voltak nevezhetők, csak kedvezőnek nem. „A házasságban a legrosszabb az, hogy jogi alapot teremt a követelésekre. Ezért sokkal inkább helyénvaló, ha szeretője van az embernek. A neheze eltűnik, és minden ajándék immár. Mindez természetesen csak a kiváló férfiakra érvényes."[640]

Hosszú éveken át hallani sem akart az Eva Braunnal kötendő házasságról, mert elégedett volt azzal az elrendezéssel, amely legszűkebb körében megóvta őt a gyanúsítgatásoktól. „Hogy egy hozzám hasonló férfi még megnősüljön, azt aligha hinném", hangoztatta *Asztali beszélgetései*ben. Számára nem a házasságlevél volt a fontos, hanem a lelki uralom, partnere akartának kioltása. „Nincsen annál szebb dolog, mint ha az ember egy fiatalt nevelhet, egy 18-20 éves formálható, mint a viasz. A férfinek képesnek kell lennie arra, hogy bármely lányra rásüsse a bélyegét. A nő nem is akar egyebet." Hasonlóképp vélekednek még napjainkban is a férfiak a patriarchális társadalmakban. Egy török közmondás szerint „az előtt vedd el a lányt, mielőtt nyiladozik az értelme".

Hitler álláspontja a család és a szexualitás kérdésében majdhogynem katolikusnak volt nevezhető, és ezzel alkalmasint a saját problémájáról is árulkodott. „A csakis szexuális alapon nyugvó házasságok könnyen fölbomlanak… Nehéz akkor lesz a válás, ha barátság is van a dologban, és az egyik teljesen föloldódik a másikban."[641] Nem a szexualitást, hanem a bajtársiasság értelemben felfogott barátságot, mindenekelőtt azonban a diszkréciót kívánta Hitler: „Megengedhetetlen, hogy egy asszonyt intim dolgokkal kapcsolatban megnyilatkozásra kényszerítsenek."[642] Hogy menynyire fontos volt Hitler számára, hogy a nők ne „fecsegjenek az asszonyházból", az jól látható az 1941-ben általa jóváhagyott új tiszti erkölcsi kódexben. „A házastárs hűtlensége arra kötelezi a férjet, hogy védelmezze házát a sértő féllel szemben."[643] Ugyanakkor: „Nem egyeztethető öszsze a nők iránti tisztelettel, hogy nőket személyes és privát életükkel kapcsolatban, különös tekintettel házaséletükre, faggassunk."

1942 augusztusában Hitlernek alá kellett írnia egy Tötke nevű kéjgyilkos halálos ítéletét. Az aktákban olvasott egy kihallgatásról, amelynek során a sértett nők egyikét szexuális életének részleteiről kérdezték ki. Hitler parancsot adott államtitkárának, Lammersnak, hogy írjon levelet Gürtner igazságügy-miniszternek, hogy a jövőben az efféle kihallgatásokat, amely egynémely papi személy mocskos praktikáira emlékeztet a gyónás során, meg kell tiltani.[644] Lehetséges, hogy Hitlert itt gáláns és emberbaráti oldaláról ismerjük meg. Nem zárható ugyanakkor ki az sem, hogy félt: ez a kihallgatási gyakorlat egyik-másik nőt olyan titkoknak a kiadására kényszerítene, amelyekről jobban szerette volna, ha homályban maradnak.

4.5. A pótkielégülés formái

A hatásos szónok

Ha ellenben Hitler nem lelte örömét abban, amit – Heinrich Böll megfogalmazásával élve – „a nők és a férfiak egymással tesznek", akkor hogyan élte ki ösztöneit? Mivel saját magát is kivételes embernek tartotta, következésképpen a szexualitás terén sem elégedett meg a hagyományos formákkal. „Azok az excesszusok, amelyekre elhivatva érezte magát, s amelyekre készen is állott, amelyekre törekedett, s amelynek borzalmas megvalósulását elő is segítette, ami őt magát illeti, mondhatni a testén kívül teljesedtek be."[645]

A fokozott erotikus aktivitás időszaka Hitlernél az 1920-tól a háború kezdetéig, 1939-ig tartott, azaz szűk két évtizedig. Erre az időszakra estek Hitler nagy sikerei is. Olyan időszak volt ez, amikor úgy tűnt neki, minden sikerülhet. Egy szinte mániás felhangoltság, amit persze meg-mcgszakítottak a lehangoltság periódusai – különösen a sikertelen puccsot követően, a landsbergi várbörtön foglyaként vagy unokahúga, Geli öngyilkossága után –, Hitlernél együtt járt a fokozott szexuális stimulációval. Mindamellett érzelmi mámorának csúcspontját Hitler nem egy nő karjaiban élte meg, hanem a tömegek előtt mondott politikai szónoklatban.

Fellépései során Hitler a közönséget és önmagát pattogó indulózenével ajzotta fel. A *Badenweiler Marsch*, amely vezérmotívumszerűen szólalt meg minden fellépésekor, katonamúltjára volt hivatva emlékeztetni, de érzékeit is föl korbácsolta. A depressziós időszakokban későbbi külügyi sajtófőnöke, Putzi Hanfstaengl zongorajátéka derítette jobb kedvre. A Wehrmachtnak az oroszországi hadjáratban aratott győzelmeit különjelentésekben tudatták a lakossággal, ezeket Liszt *Les Préludes*-jének fanfárjaival vezették be, hogy mámorító lelkesedés töltse el a hallgatóságot.

A hitleri erotika a tömegek eksztázisában öltött testet. A kielégülés ezen új formájának, szónoki hatalmának fölfedezését Sebastian Haffner 1920. február 24-éhez köti: „Aznap tartotta első, átütő sikerű beszédét egy tömeggyűlésen". Csak akkor érhetjük meg, milyen hatással volt Hitlerre ez az esemény, „ha elképzelünk egy férfit, aki jó okkal impotensnek tartotta magát, aztán egyszer csak hatalmas szexuális teljesítményre képes."[646] Putzi Hanfstaengl egyenesen lelkendezett: „Hitler baritonja lágy volt és felhangokban gazdag. Olyan torokhangok álltak a rendelkezésére, hogy az ember libabőrös lett tőle. A hangszalagjai még elhasználatlanok voltak, és egészen egyedülálló árnyalatokra tették képessé." Henri ette von Schirach gordonkához hasonlította Hitler hangját.

Hitler nem csak főszereplő volt ebben az egyszemélyes, expresszív előadásban, amely hallgatóságában olyan erotikus érzéseket keltett, mintha operalátogatók lennének. Nagy példaképéhez, Richard Wagnerhez hasonlóan összművészeti alkotásaihoz maga komponálta a zenét, és maga írta a szövegkönyvet. Gesztusait a fellépését megelőzően, tükör előtt gyakorolta. Az 1933-at megelőző választási kampánya során elkísérte őt útjain a híres tenor, Paul Devrient is. A feladata az volt, hogy hangkímélő és légzéstechnikákat tanítson meg Hitlernek, eközben persze nyilvánvalóan színészi tanácsokat is adott neki. Hitler már ak-

kor szinte transzba esett, amikor diktálta beszédeit. Olyan erősen összpontosított, hogy észre sem vette titkárnőjét. „A diktálás előtt nem léteztem a számára, és kételkedem abban, hogy látott volna, ahogyan ott ülök az asztalom mellett."[647]

Az írógép csattogására Hitlernek stimulusként szüksége volt. Ezért nem engedte, hogy gyorsírással rögzítsék a beszédét. „Mihelyt a bolsevizmusra tért ki beszédében, izgalom lett úrrá rajta. A hangja gyakran megbicsaklott." Ez történt akkor is, amikor Churchillt (akit csak „whiskyvedelőként" aposztrofált), vagy Sztálint (a „vérebet") említette. „A hangja ilyen helyzetekben elérhette a legnagyobb hangerőt, szinte megbicsaklott, a kezével pedig hevesen gesztikulált. Az arca kipirult, a szemei dühödten villogtak. Mintha a lába gyökeret vert volna, megállt, az ellenfelét valósággal ott látta közvetlenül maga előtt. A diktálás alatt olykor heves szívdobogás jött rám, olyan erősen tevődött át rám Hitler zaklatottsága."

Hitler beszédei egy óránál is tovább tartottak. Nyugodt, szinte akadozó kezdet után kezdte fölajzani a tömegeket. Minél közelebb jutott beszéde csúcspontjához, annál erőteljesebben tört utat magának természetes hangja. Hisztérikus krákogásba kezdett, mígnem „eljutott a csupa hörgés, csupa téboly orgazmusig".[648] A tömeg őrjöngött. A nők is sivítottak. „Vízesés szavakból! Schaff-hausen! Niagara! Folyamzuhatag!" – ezekkel a szavakkal írták le hallgatói az élményt.[649] Joachim Fest Hitler rendezvényeiben „obszcén közösülésjelleget" fedezett fel, véleménye szerint azok egy „üresjáratú szexualitás pótcselekvései voltak".

„A személyes boldogság ideje lejárt", kiáltotta világgá Hitler 1933-ban. Mostantól a boldogságot csak „közös boldogság" formájában találjuk meg. Az ő fellépései is a mámoros egyesülésnek ezt az újszerű boldogságélményét hivatottak közvetíteni. „Mi lenne boldogítóbb egy nemzetiszocialista gyűlésnél, amelyen egynek érzi magát a szónok és hallgatósága?"

Még a házassággal kapcsolatos metaforák sem hiányoztak, amikor Hitler a hallgatóságához fűződő viszonyát írta le. Párttagok előtt 1932. április 17-én Rosenheimban mondott beszédében büszkén jelentette ki: „A bajtársaim mind tudják, hogy kitartok mellettük legvégső leheletemig, mint ahogy én is tudom, hogy hozzám tartoznak. Egy életre szóló szövetség ez…"

Egyszóval Hitler hallgatóságának egy életre szóló partnereként látta magát. 1932. szeptember 4-én világossá tette, hogyan fogja fel ezt a partnerséget: „Beoltottam akaratomat a tömegbe, most már megvan az ő maga akarata… Életre-halálra összefonódtunk egymással."

Külső szemlélőknek, Hitler viszonyát írva le a németekhez, egyre-másra jutottak eszükbe az erotikus szférájából vett képek. Sefton Delmer brit újságíró, aki éppenséggel nem volt Hitler nagy barátja és a németek csodálója, a háború után így emlékezett vissza a Berlinben töltött időkre: „Mondhatunk manapság, amit akarunk! Németország 1936-ban boldog ország volt. Arcán egy szerelmes nő ragyogása. S Németország beleszeretett Hitlerbe."[650]

A beszéd procedúrája alatt Hitler számottevően veszített súlyából, testileg teljesen kimerült – de boldog volt. Főhadiszállásán, a Wolfschanzén, 1942. július 8-án este nem minden büszkeség nélkül emlékezetett a régi időkre. A beszélge-

tés némileg szokatlan téma körül forgott: a verejtékezésről volt szó. Hitler azt állította, hogy a macskák azért is játszanak az egerekkel, mielőtt megölik őket, mert izzadtságban fürödve jobb az ízük és könnyebben emészthetők. Miután Keitel tábornagy aztán utalt a hunok módszerére, akik a húst lovagolva, a nyereg alatt puhították meg, Hitler beszámolt a maga izzadási rekordjáról. „Nagygyűléseken tartott beszédei során csuromvizes lett, és a súlyából két-három kilót vesztett… Ha figyelembe vesszük azt a folyadékmennyiséget is, amelyet közben ivott, a súlyveszteség lehetett akár 3 és fél kiló is. Meglehet, ez a súlyveszteség nem is volt egészségtelen. Mindössze az zavarta ebben, hogy az egyetlen kékszínű hadiöltözete az alsóneműjét minden nagygyűlés alkalmával kékre festette.[651] Hitlernek ezekre a beszédekre nyilvánvalóan nem csak testi, de lelki egészsége érdekében is szüksége volt. Emocionálisan hasonló módon stabilizálóan hatottak rá, akárcsak másokra a szexuális érintkezés.

A szónoki emelvények Don Juanja

Rudolf Diels hasonlította össze Hitlert egy híres színpadi alakkal. „Úgy jelent meg, mint a tömegek *Don Juan*ja, aki minden erejét abban az egyetlen órában, akárha egyetlen pontban volt képes összpontosítani, körberajongva és megostromolva a hatalmas méretű tömeget, rávette az embereket, hogy tombolják ki magukat."[652]

Don Giovanni, Mozart operájának hőse, nagy szoknyavadász volt. Szolgálója, Leporello, visszatetszéssel vegyes csodálattal leste a nőcsábász nagy beleérző képességről tanúskodó technikáit. A dámáknál a csábításnak más módjára volt szükség, mint a törékeny teremtéseknél, a sötéthajúaknak Don Giovanni másképp csapta a szelet, mint a szőkéknek.

Leporello Hitlerről is készíthetne lajstromot. Az ő hódításait nem *mille e tre*, nem „ezerhárom" különálló asszonyi lény tette ki, hanem a tömegrendezvényeken résztvevő férfiakat is figyelembe véve milliós nagyságrendűek voltak. Áldozatainak sokfélesége vélhetően Hitlert is rendkívüli szónoki teljesítményekre ösztökélte: ifjú hadnagyok, önkéntes munkaszolgálatosok, a nemzetpolitikai nevelőintézetek („Napola") növendékei, de idetartoztak az autópályák építői is. Akárcsak Don Giovanni, Hitler is a körberajongottak minden egyes új körénél a megfelelő hangra törekedett. Ha magunk elé képzeljük Hitler lelkes ifjú hallgatóságát, sejthetjük az ingerek mértékét, amellyel a szónokra hatottak.

Csak a harc időszakában beszélt véletlenszerűen egybesereglett, sokszínű hallgatóság előtt, amelynek egyetértéséért meg kellett küzdenie. 1934 után az odaadás és a mámoros tetszés már előre volt programozva. Hitler „már szinte csak megrendezett, szervezett gyűléseken szónokolt."[653]

1937. november 23-án az akkor negyvenkilenc éves Führer valami egészen különleges gyönyörűséget engedett meg magának, ami jót tett kissé perverz lelki életének. Hitler az allgäu-i Ordensburg Sonthofen iskolában a politikai vezető-utánpótlás előtt beszélt: hallgatósága egytől egyig a legkeményebben edzett, katonás, húsz év körüli fiatalemberből állt. Hitler a szokásos jelszavakat hangoztatta: „véres küzdelem", „elkerülhetetlen brutalitás". „A világot tartósan

meghódítani csak tetterővel és energiával lehet." És persze: „vakfegyelem és teljes tekintélytisztelet". Hogy kinek tartoznak ezzel, az napnál is világosabb volt: „A német emberrel e földi világon a német nemzet rendelkezik Führere közvetítésével."

Retorikus szuperlatívuszokra ragadtatta magát Hitler egy tömeggyűlésen is, ahova útépítő munkásokat hívtak meg a berlini Népszínházba (Theater des Volkes) 1937 decemberében abból az alkalomból, hogy elkészült a kétezredik kilométer autópálya. Ez a kétezer kilométernyi autópálya, kiáltotta oda a lelkes férfiaknak, „a legnagyobb mű, amely pillanatnyilag a földkerekségen születik."

Az örömérzetét, amelyet az egyszerű férfiakkal való szoros együttlét jelentett a számára, szociális elkötelezettségként álcázta. „Németország Führerét majdhogynem rajongó kapcsolat fűzte a munkássághoz. »Ez a nagy, hatalmas tömeg voltaképpen maga a német nép«, avatta be gondolataiba egy bizalmasát Hitler, majd nagyhangúan folytatta: »Munkanélküliként vele együtt éheztem, vele együtt feküdtem a lövészárokban, nagyon is jól ismerem ezt a nagyszerű népet.«"[654]

Ha üzemlátogatás során feltűnt neki egy-egy jóvágású férfi, nyomban lekendezni kezdett. A Krupp-művek munkásai, akiket 1937. szeptember 27-én látott, igazi „felsőbbrendű emberek" voltak, emlékezett vissza, még közel öt év távlatából is 1942. május 20-án. „Hasonló megállapításra jutott a »Tirpitz« vízre bocsátásakor a wilheimshaveni haditengerészeti hajógyárban. Mennyi szép, derék embert látott a munkások soraiban, valamennyinek öntudatos, nemes a tartása, és őszinte büszkeség tükröződik az arcukon."

Ez a nagyszerű nép, abban a formában, amilyen volt, mégsem felelt meg igazán Hitler ízlésének. Egy tisztek előtt tartott beszédében, 1939. január 25-én mélyebb bepillantást engedett homoerotikus vonzalmaiba, amit különben mindig rejtegetett. A német nép, vallotta be, túlságosan puhánnyá vált, vagy – ami az ő szemében ugyanaz volt – faji tekintetben nem volt kifogástalan. „Népünk nagy tömege" fejtegette, „nem nordikus, vezetésre alkalmas elemekből áll… Ezek az elemek az északi, felsőbbrendű elemmel szemben – hogy is mondjam – a feminin pólust képviselik." Ezeket a rossz elemeket csak addig lehet sakkban tartani, „amíg a vezető szervezet a legteljesebb mértékben felsőbbrendű, ennél fogva nordikus vonásokat hordoz." Hitler hímezett-hámozott ugyan kissé, de végül elszólta magát. Az északi, az árja vonások, nos, ezek voltak az ő szemében a felsőbbrendűség jegyei, amelyek szemben álltak a feminin alkotóelemmel. Egész fajelmélete sem volt egyéb, mint valami bonyodalmas védőbeszéd a homoerotikus társadalom mellett.

A fellelkesült szónok száját időről időre különös, finoman homoerotikus színezetű fordulatok hagyták el. Nem sokkal birodalmi kancellárrá történt kinevezése előtt mondta egy szónoklatában 1933. január 20-án a berlini Sportpalotában: „Párttag, néptárs! Ha itt belépsz, akaratodat millió más emberével kell öszszeolvasztanod egyetlen akarattá, fel kell olvadnod ebben a nagy akaratban, férfivá kell lenned, és rá kell bíznod magad a Führeredre!" Nem más kívánt, mint a beavatás élményét, egyfajta *coming out*-ot azoktól a férfiaktól, akik hozzá tartoznak. Végül is ezt kívánta az egész német néptől. Újabb és újabb szavazásokkal azt kellett bizonyítania, hogy az akarata egy vele.

A pszichoanalízis hívei számára a Sportcsarnokban mondott beszédnek egy további passzusa is, melyben Hitler nyilvánvalóvá teszi saját (fallikus) szerepét a mozgalomban, elméletük igazolása: „Az én küldetésem, hogy a mozgalom zászlóvivőjeként rendületlenül haladjak az élen. Mindaddig, amíg a sors élni enged, hordozni fogom ezt a zászlót, és soha nem teszem el, soha nem csavarom össze."[655] És valóban: azzal, hogy órák hosszat képes volt a magasba lendítve tartani a kezét, sikerül is neki látványosan, szimbolikus formában demonstrálnia büszke férfiasságát.

Hitler ilyen alkalmakkor ugyanis rendre ezt az egészen személyes – ha úgy tetszik –, itifallikus gesztust alkalmazta. A férfierő jeleként jobb karját üdvözlésként a magasba emelte. Mindenki másnál hosszabb ideig volt képes ezt a bárki számára látható férfiúi pótmerevséget megtartani. A közönség oda volt érte.

„A tömegek a nemi szervüknél fogva csábíthatók el", vélekedett Heinrich Mann.[656] Akárcsak az utcai Venusé, a maga teljességében az ő szépsége is csak a gyilkolás határvonalán tündökölt, amikor már habzott a szája. A tömegek ekkor már ziháltak letaglózó ostroma alatt, és megadták magukat ennek az iszonyatos szexepilnek."

Hitler képes lett volna elérni, hogy a fasisztáknak „felálljon". „Vége a kasztrációnak… a rituáléban mindenki maga lehet részese a transzcendentális fallosznak, amely minden értelem létrehozója."[657]

Majd ismét Heinrich Mann: „Mindenki hallhatja őt, amióta rendelkezik a rádióval. Gondozatlan hanggal kezdi, bárdolatlan kiejtéssel, vontatottan, de fenyegetőn… Végül mindent kiad magából. Ekkor jelenik meg a mezítelen ősi lény, Venus kiemelkedik a szennyáradatból, és szemérmetlenül közszemlére teszi magát, minden sérülésével együtt, amivel szemlátomást még jobban felkorbácsolja a tömeg ösztöneit."

1937-ben Hitler húszezer lelkes nő előtt tartott beszédet Nürnbergben a birodalmi pártgyűlésen. Ennek a különös rendezvénynek a retorikai csúcspontja a következő kérdés volt: „Mi mindent adtam én nektek?" Rövid szünetet követően Hitler így válaszolt: „A férfit." Az, ami a nőkben ebben a pillanatban lejátszódik, Otto Strasser megítélése szerint, csakis az orgazmushoz hasonlítható.[658]

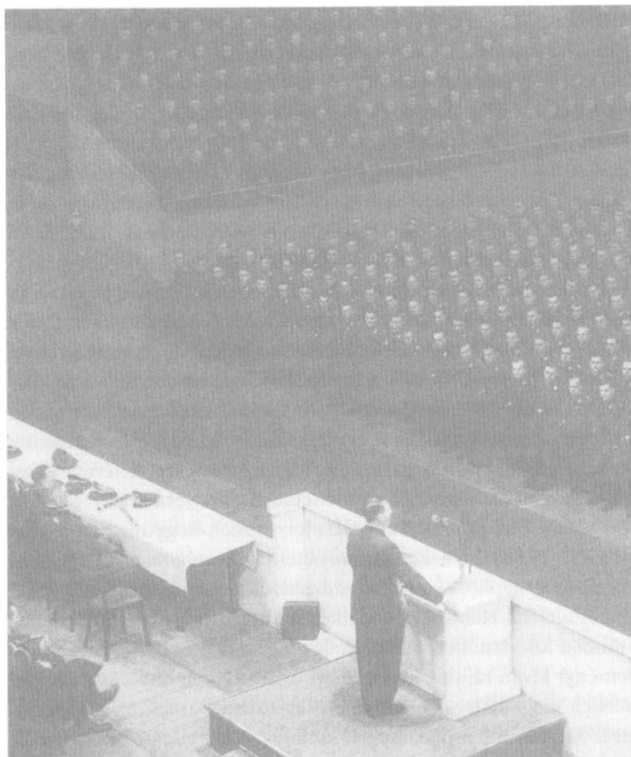
Bizonyos értelemben Hitler szónoki stílusa a nemi erőszak jellegzetességeit viseli magán. „Schickele az egész folyamatot a »kéjgyilkossággal« vetette össze. A szónok valósággal „vájkál hallgatósága húsában", amely aztán ennek megfelelően reagál."[659] Hasenclever számára az efféle gyűlések nem egyebek kollektív-orgasztikus pótkielégüléseknél. Az egyik, a Sportcsarnokban tett látogatásáról az alábbi benyomással tért vissza: „Mindenki üvöltött. Mindenki készséggel engedte volna, hogy leméskárolják. Az asszonyok, akiket magukra hagytak férjeik, átélhették a kielégülés első fokozatát. Orgazmusuk semmihez sem volt hasonlítható."„ Hitlernek csak az volt a fontos, hogy akaratát rákényszerítse hallgatóságára. „Amit a tömegnek éreznie kell", vélekedett, „az saját erejének győzelme", és „a tömeg kívánja a nehézlovas csizmát viselő férfit… (ezzel elődjére, Bismarckra célzott).

„Ellenben maga a szónok, aki a tömegen erőszakot követ el, és megbecsteleníti azt, mindezt egyszersmind élvezetesnek tartja, olyasvalaminek, ami méltó a finom művésziséghez", ismerte fel Heinrich Mann. „Bőrig lemezteleníti magát

mindenki szeme láttára, az emberek nem győznek álmélkodni ezen a szemérmetlen önleleplezésen, mindazzal együtt, amit voltaképpen takargatnia kellene." Hitler és mozgalma „az emberi természet kétértelmű területeit tárta fel, mely nehezen viselné, ha fény esne rá."

A *Mein Kampf*ban Hitler elárulta a titkot, hogy mely napszakban a legkönnyebb kezes báránnyá tenni az embereket: „Reggelente, de még napközben is, az emberek akaratlagos erői kellő energiatartalékkal látszanak rendelkezni ahhoz, hogy berzenkedjenek minden kísérlettel szemben, mely idegen akaratot vagy idegen véleményt kíván rájuk kényszeríteni. Esténként azonban már szívesebben megadják magukat az erősebb akarat uralomra törő erejének. Mert minden ilyen gyűlés csakugyan két ellentétes erő birkózása. Egy uralkodó apostoltermészet kiemelkedő retorikája révén mármost könnyebb lesz megnyerni az új akaratnak azokat az embereket, akik maguk is a legtermészetesebb módon tapasztalják az ellenálló képesség gyöngülését, mint azokat, akik még teljes mértékben urai szellemük és akartuk tetterejének." Nem csak Hitler volt az, aki az erőszakra tett a szexualitásban, hanem a fasizmus is ilyen volt a maga egészében. „Benne, a fizikai és szellemi megerőszakolásban hisz, azt gyakorolja, kedveli, tiszteli és magasztalja."[660]

IFJÚ BAJTÁRSAIM!
Hitler beszéde a berlini Sportpalotában ötezer fiatal hadnagy előtt 1940. szeptember 18-án.

Ez volt Hitler egyik utolsó nagy, retorikus próbálkozása, amelynek során a fiatal tisztek lelkesítése érdekében rábeszélő művészetének minden regiszterét megszólaltatta: nekik aztán habozás nélkül fel kellett tudniuk áldozni magukat a Führerért. Itt már nem a demagóg korábbi szerepléseinek fojtottan erotikus sörcsarnok-hangulata uralkodott, hanem valami, ami még rettenetesebb: a szónok a tömeget szabályos sorokba rendezve igyekszik felajzani.

A háború kezdetét követően Hitler már csak ritkán szólalt fel. Azt, amit ilyenkor el lehetne mondani, fegyverük segítségével elmondják a német katonák, gondolta. A kedvenc beszédeiből azonban, azokból, amelyeket leendő tisztek előtt tartott, most sem engedett. 1943-ig összesen nyolc alkalommal intézett szózatot kicsattanóan fiatal, keménykötésű tisztjelöltekhez a Wehrmachtból, a haditengerészettől, a légvédelemtől és a Waffen SS-től, majd mindegyikre a berlini Sportpalotában került sor. „Hitler önmagát is erősíteni akarta ezeknek a fiatal, tapasztalatlan és részben még lelkes jövendő tiszteknek a látványával és sugárzó optimizmusukkal."[661]

Féltékenyen őrködött, hogy hallgatósága teljesen átadja magát a beszédéből üvöltő erőszaknak, hogy feltétel nélkül engedelmeskedjék akaratának. 1941. április 25-én kilencezer tisztjelöltnek kiáltotta oda: „A Német Nép Vezéreként és a ti Főparancsnokotokként egyetlen szót nem ismerek, és nem is leszek hajlandó soha megismerni, és az a kapituláció, vagyis az, ha egy másik fél akaratának vetjük alá magunkat. Soha! Soha!"

„Hitler ebben kétségkívül igazat mondott", fűzte hozzá megjegyzését Max Domarus.[662] Hiszen számára „önmaga alávetése egy másik fél akaratának" minden bizonnyal a lehetséges legrosszabb volt.

Szadista ösztön-kielégülésének apoteózisát elte át a testi hanyatlás állapotába került Hitler 1942. május 30-án a berlini Sportpalotában tízezer hadnagy előtt tartott hosszú beszédében. „Ifjú bajtársaim", kezdte, és a kicsattanóan fiatal tisztek láttán visszaemlékezett korai frusztrációira, amelyek akkor érték, amikor a neki ellenállást tanúsító férfiakkal szemben az olyannyira a szívén viselt befolyásolási kísérleteket tette. „Amikor ismeretlen, névtelen katonaként akkoriban elhatároztam, hogy felveszem a harcot a világ ellen, feloszlatom a különféle pártokat, és szétzúzom őket…, egy olyan férfiúnak a gondolata volt ez, akit még legközelebbi ismerősei is az első pillanatban elmeháborodottnak tarthattak." Az ifjú katonatisztek előbb átadták magukat Hitler véget nem érő beszédfolyamának, majd ezt követően parancsára az ellenséges tűzvonalba indultak.

Libidinózus hadvezetés

Időközben az erotikus kielégülésnek egy újabb formájára bukkant, amely mögött még a tömegben való fürdőzés mámora is elhomályosult. Libidóját Hitler a hadvezetés felé terelte.

A tankokkal és stukákkal vívott valóságos harcok még a nürnbergi pártgyűlések alkalmából tartott felvonulásokon is túltettek. Ugyanakkor a csatában aratott győzelem a nők fölött aratott győzelemnél nagyobb kielégülést okozott számára. A katonai győzelmek keltette ingerek összehasonlíthatatlanul jobban vonzották Eva Braun bájainál.

Az általa rendezett színpadi játékok ezúttal népek irdatlan méretű harcának és tanktámadásoknak az alakját öltik. Nem maradhat észrevétlen hadvezetésében a látvány mozzanata. Különösen kedvelte a zuhanóbombázókat. Elgondolása, vagy pontosabban színpadra állítása szerint a stukákba szirénát építettek

(„Jerikó harsonái", ahogyan maguk a pilóták nevezték őket): az ellenségben, akire a pilóták rárepültek, félelmet és borzalmat voltak hivatva kelteni. Hitler bírálói úgy vélték, hogy a bombák hatása által okozott hisztérikus gyönyörűségében elmulasztotta a különösen gyors repülőgépek tervezését és megépítését, amelyek végül fontosabbnak bizonyultak a légtér feletti uralom eldöntésében.

A tengeri hadvezetés ellenben kevesebb kielégülést okozott Hitlernek. A haditengerészet parancsnoksága nem engedte át Hitlernek a kormányrudat. A tengeralattjáró-háború idején nem tudott közvetlenül beleavatkozni a hadműveletekbe, és tengeralattjáróknak parancsot adni a támadásra. Az azonban, hogy ezt vagy azt a hadihajót a tengeri ütközet helyszínére vezényelje, nagyon is az ő ízlése szerint való lett volna. A haditengerészet parancsnoksága erről le tudta beszélni. Mégsem hagyott fel azzal, hogy gyilkolási kedvét a nyílt tengeren is kiélje. „Egy beszélgetésben, amelyet a japán követtel, Oshimával folytatott 1942 januárjában, Hitler kilátásba helyezte, hogy olyan parancsot fog kiadni, mely szerint az elsüllyesztett hajókon utazókat meg kell ölni.[663] A haditengerészet vezetésének naplójából kiderül továbbá, hogy Hitler aztán 1942 februárjában azzal a javaslattal állt elő, hogy „»a szállítóhajók elleni háborút minden kímélet figyelmen kívül hagyásával fokozni kell.« Ezt az indítványt Raeder főtengernagy elutasította. Egy beszámoló során, amelyet Dönitz admirális 1942. május 14-én tartott Raeder jelenlétében Hitlernek a tengeralattjáró-háborúról, Hitler újból követelte az elsüllyesztett gőzösök mentőcsónakjainak megsemmisítését. A két tengernagynak, rámutatva az ellenfélnek ez esetben várható megtorlásától, sikerült eltántorítania Hitlert ettől a nemzetközi joggal minden szempontból ellentétes utasításától." A háború vége felé a haditengerészet minden „varázsát" elveszítette a számára. 1944-ben két alkalommal tett javaslatot a nagyobb hajók kivonására, valamint arra, hogy ágyúikat a szárazföldön vessék be.

Ugyanakkor Hitler számára kielégülést jelentett a szárazföldi hadviselés. Ebben különösen az ellenséges vonalak páncélosékkel történő áttörése okozott izgalmat neki. Szokatlan szenvedélye egybevágott egy német katonai hagyománnyal, a cannae-i ütközet iránti csodálattal. Ebben a csatában (Kr. e. 216.) Hannibál Hasdrubal lovasai segítségével körbezárta és megsemmisítette a római sereget. Ez a példakép a német vezérkarra évtizedek óta egyenesen erotikus hatást gyakorolt. Az Schlieffen-terv az I. világháborúban a cannae-i ütközetet próbálta meg utánozni, von Fritsch vezérezredes is lelkesedett Hannibál taktikai teljesítményéért, ami annál is meglepőbb volt, mivel a pún háborúk elrettentő példát szolgáltathattak volna arra is, hogy megnyert csaták mellett is lehetséges volt a háború elvesztése. Hitler az átkaroló hadmozdulat ötletét felelevenítette a lengyelországi hadjáratban, aztán mindenekelőtt Franciaországban („Sarlóvágás" hadművelet), majd végül Oroszországban is: a vjazmai és a brjanszki csatát egyenesen „szuper-Cannae"-nak nevezte. Az ő lovassága a páncélos hadosztályok voltak. Nála ugyanakkor a katonai taktika perverz módon népi-faji megszállottsággal párosult: győzelem esetén számára nem az ellenfél kiiktatása volt a cél, hanem teljes megsemmisítése. Gyilkolás, ölés, hogy ezzel helyet teremtsen az árja vér számára.

A föltorlódott férfiúi potenciának ez a megnyilvánulása, amely teljes erőből erőszakolta rá akaratát az ellenfélre, s ugyanabban a formában kényszerítette a

teljes odaadásra, mint ahogyan korábban a tömegeket a szónoklat erejével, lenyűgözte Hitlert. A letepert, védtelen Ukrajna, teljesen kiszolgáltatva az ő hatalmának, egészen különös izgalmat okozott neki.

Az erőszakkal idegen területre behatoló akciók voltak azok, amelyek a legnagyobb lelkesedéssel töltötték el Hitlert. Tábornokai egyre-másra kérlelték, vívjon védelmi ütközeteket. A védekezés azonban Hitler érzelmi világában azonos volt a férfiatlansággal, és nem jelentett számára érzéki ingert. Tábornokai közül a „Jodlokat és a Keiteleket" papáknak nevezte, akik „kimerültek és elkoptak, így a jelenlegi szükséghelyzetben nem képesek nagyformátumú döntéseket hozni."[664] Aztán Hitler Goebbels előtt egy olyan képben büszkélkedett stratégiai teljesítményeivel, amely lázba hozna minden pszichoanalitikust: „A Führer elmondja nekem, hogy több heti kőkemény munka van mögötte. Majd minden nap kora reggeltől késő éjszakáig ott állt a térképszobában, olyan sokáig, hogy a lába is megdagadt tőle. A munkája gerincét az alkotta, hogy megoldja az utánpótlás és a szállítás kérdését, és hogy felrázza a katonai vezetők lazuló hadierkölcsét. Azt mondta, időnként már önmagáról is az a benyomása támad, mintha a legfőbb feladata az lenne, hogy leeresztett gumiférfiakat fújjon fel újra levegővel."[665]

„Az ellenség behatolása a fő harcvonalba önmagában zárótűzzel soha nem hárítható el. Csakis ellentámadással van esély a sikerre, még akkor is, ha gyönge erőkkel hajtjuk azt végre", fejtegette a Führer „A védelem alapvető feladatai" feliratot viselő, hosszú, némiképp zavaros parancsában 1942. szeptember 8-án.

A Hitler szemében önmagában férfiatlan védekezés még egy taktikailag értelmes, rugalmas formában sem tűnt vállalhatónak, végső esetekben is csak mereven, abban a formájában alkalmazta, hogy egy darab földterületet a utolsó puskagolyóig védelmezett. Akár a kudarctól való szexuális természetű félelmek is meghúzódhattak Hitler e felfogásának hátterében. A „képesség lanyhulását", a „visszavonulást" potenciahiánynak fogta fel. „Nem bírja az iramot", mondogatják becsmérlően a főhadiszálláson egy olyan hadvezérről, aki visszavonulásra ad parancsot.

Leningrád egy ideig sóvárgásának tárgya volt. Úgy vélte, itt rátapint az orosz lélek gyönge pontjára. Az északi hadseregcsoportnál 1941. július 21-én azt fejtegette, hogy „Leningráddal egy olyan várost veszítenének el, amely az orosz nép számára az utóbbi huszonnégy évben a forradalom kiemelkedő jelentőségű megtestesítője volt."[666] Leningrád elvesztésével „akár a végső összeomlás is bekövetkezhet" abban az esetben, ha érvényesül a szláv lélek legfőbb jellegzetessége: „égbekiáltóan jajveszékel, halálos búskomorság telepszik rá." Aki Leningrádot meghódítja azzal az oroszok életre-halálra összekötik sorsukat. Moszkvával Hitler nem számított erre a hatásra, de nagyon is számított Sztálingrádnál, amelyről a következő évben, 1942-ben, feltételezte, hogy hasonló kulcsszerepet játszik.

Hitler saját rendezői szerepének esett áldozatul. A térképasztalon, amelyet tábornokaival nap, mint nap tanulmányozott, a Szovjetunió központjába elvezető csapatmozgások nem lettek volna ennyire látványosak. Ámde a grafikusi látásmóddal is megáldott Hitler jobban lelkesedett a merészebb, szép ívekben kanyargó vonalakért, amelyeket hadosztályai a térképasztalon rajzoltak, vagy

ahogyan Halder kifejezte magát: „az erős hadseregcsoportok lendületes ívet rajzoló mozgásaiért”, amelyek aztán a szükségesnél jóval szélesebb, könnyen áttörhető frontvonalat eredményeztek.

Hitler térképfetisiszta volt: minden földrajzi részletnek teljesen nyilvánvalónak kellett lennie. A helyzetértékelésen résztvevők meglepetésüknek adtak hangot, hogy Hitler milyen mértékben volt „tájékozott a terepakadályokkal és hasonlókkal kapcsolatban pusztán a térképek alapos tanulmányozása folytán”, emlékezett vissza legközelebbi katonai munkatársa, Keitel vezértábornagy.

Hitler mindenkor szem előtt tartotta saját, különleges viszonyát az áldozatkész egyszerű harcosokkal, akiknek teljes odaadásra való képessége a főparancsnokot kéjes gyönyörűséggel töltötte el. A franciaországi hadjárat előtt a Koch százados parancsnoksága alatt álló ejtőernyős osztaggal, amely mutatós, feszes ugróöltözékben sorakozott fel, különösen veszélyes bevetéssel próbálkozott Eben Emael belga erődjének bunkere ellen.

*Asztali beszélgetései*ben utalt az egyszerű emberek iránti emocionális érdeklődésére: „A háború alatt feltűzött szuronyokkal harcoltak, és kézigránátokat hajítottak. Igazi, derék emberek… Hogy micsoda vak bizalommal követtek engem! Alapjában véve túl nagyra nőtt gyermekek voltak…”

Ultimatív kielégülés

Hitler a háborút kezdettől fogva elsősorban kedvező alkalomnak tekintette a tömeggyilkosságra, de annak inkább elvont formájában. A németek háborús célkitűzéseit felsoroló emlékeztetőjében 1939. október 9-én így fogalmazott: „Mindenekelőtt tehát az ellenséges harci erők megsemmisítésére kell törekednünk, és csak másodlagosan az ellenséges terület megszállására…” A gyilkosságokról csak az oroszországi hadjárat tervezésekor kezdett konkrétan fantáziálni. „Mind nyilvánvalóbban voltak észlelhetők az ellenség megsemmisítésével és kiirtásával kapcsolatos radikális elképzelései.”[667] 1940. december 5-én beszámolót kért a hadsereg vezérkarának hadműveleti terveiről, és kiemelte: „A Vörös Hadsereget nagyobb, bekerítő hadműveletekben kell szétdarabolnunk, és kisebb egységekben kell megfojtanunk.” Ez már egy mészárosnak a szóhasználata. E hadjárat során Hitler mind erőteljesebben belelovalta magát romboló katonai fantáziálásaiba.

Leningrádot a földdel akarta egyenlővé tenni. 1941 októberében parancsot adott, hogy nem szabad elfogadni Moszkva kapitulációját, még abban az esetben sem, ha maga az ellenfél kérné. Az ösztöne hajtotta, hogy itt más taktikát alkalmazzon, mint a franciaországi hadjárat idején. Nem a merész páncélos áttörések jelentik itt a célravezető módszert, hanem az a fajta hadvezetés, amelynek révén a lehető legnagyobb számban ölik meg az ellenséget. Ez a cél kis térségekre kiterjedő hadműveletekkel inkább elérhető. „A Führer ezért azt kívánja”, közölte Keitel vezértábornagy 1941. július 25-én a középső hadseregcsoport főparancsnokával, „hogy a katonai vezetés a nagy, operatív bekerítő hadműveletekről álljon át a kis térségekben folytatott, taktikai megsemmisítő harcokra, amelyekben az ott tartózkodó ellenség száz százalékosan megsemmisíttetik.”

Hitler gyors és új örömforrást keresett. Elvonta a csapatait a Moszkva elleni támadástól, mert ha Dél felé fordulnak, könnyebben tudnak sok ellenséget megölni. „A ritkán adódó alkalmak egyike ez, amikor egy erős ellenséges hatalom nagy biztonsággal eltiporható.”[668]

Hitlert olyan mértékben hajtották gyilkoló fantáziái, hogy szem elől téveszett minden operatív hadvezetést. „Ezentúl a kis taktikai megsemmisítő csatákra akart áttérni”, „az ellenség lassú szétmorzsolására.”[669] Az oroszokat, vélekedett Hitler, operatív sikerekkel nem lehet legyőzni, mert azokat egyszerűen nem ismerik el. A hadvezetés új módszerével Hitler hódolhatott ugyan szenvedélyének, de a háborút nem nyerhette meg. „Mert az oroszok sokan vannak. Nem hiszem, hogy ezzel az eljárással valaha is eljutunk oda, hogy megsemmisülnének, és aztán megint szabad lesz az út a nagyobb hadműveletekhez”, írta hadinaplójába a kétségbeesett Halder.

Az oroszországi hadjárat mámorító vérfürdőjében, melynek során lelki szükségleteinek kielégítése érdekében Hitler áttért a lerohant és önmaga feladására kényszerített ellenségnek a megsemmisítésére, fogalmazhatódott meg a holokauszt terve is. Hitlert itt is már csak a leterített, élettelen ellenfél elégítette ki. Itt is „kis térségekben, száz százalékosan” akarta megsemmisíteni az ellenséget. 1941 tavaszán Hitler négyszemközt tárgyalt Himmlerrel – feltehetően a holokausztról. Mindenesetre titkárnője, Christa Schroeder úgy emlékezett, hogy az SS birodalmi vezető ebben az időszakban egy alkalommal kitámolygott Hitler szobájából, a rémülettől dermedten ült le egy székre, és felsóhajtott: „Istenem, Istenem, mi várnak el tőlem!”[670]

Hitler életútját holttestek szegélyezték. Ugyanakkor végső soron „nem csak a fizikai, de a vizuális kontaktust is kerülte az erőszakkal”, emelte ki Speer.[671] Hitler a kéjt az eidetikus távolságtartásával élvezte. Már a hátborzongató számok is kielégítették. A férfi, akit már gyötörtek a Parkinson-kór első tünetei, elmeháborodottságában elképesztő halottlistákat produkált. „Oroszország a világháborúban 1,5 millió hadifoglyot (német adatok szerint) és 5 millió halottat veszített (orosz adatok szerint). Ha az oroszoknak a keleti front egészén elszenvedett, különösen véres veszteségeiről szóló jelentések ellenére csak a fenti arányokat vesszük alapul, úgy az eddigi kereken 900 ezer hadifogolyról mintegy 3 millió véres áldozatra következtethetünk hat hét leforgása alatt, aminek során a sebesültek számát még alul is becsültük.”

Kéjgyilkos

Nem voltak kevesen azok az éles szemű megfigyelők, akik leleplezték a Hitlerben lakozó kéjgyilkost. Halder tábornok már 1938. szeptember 4-én figyelmes lett erre: „Ez a tébolyodott… nyílegyenesen a háborút célozta meg, nyilván beteges szexuális hajlama folytán, mert vért akart látni.”[672]

Hitler „ősi ösztöne a háborúskodásra” ugyanarra a szexuálpatológiai okra vezethető vissza, mint zsidógyűlölete.[673] „Akarta a háborút, és el is érte, mindenki akarata ellenére. Eltévelyedett bűnöző munkálkodott itt, aki országát a romlásba taszította.”[674]

A pontosabb elemzés igazolja azt, amire Golo Mann utalt: „Tömeggyilkos volt kezdettől fogva, hajlama, a benne szunnyadó vágy alapján; a példátlan egybeesés alapja az volt, hogy kellő mennyiségű energiával, ravaszsággal, szervezőkészséggel, retorikai adottságokkal rendelkezett ahhoz, hogy elegendő hatalma legyen álmai valóra váltásához.”[675]

Joggal állította Sebastian Haffner egy sorba Hitler a legvisszataszítóbb kéjgyilkosokkal: „Ártatlan emberek tömegét gyilkoltatta meg, akiknek halála nem szolgált semmiféle katonai vagy politikai célt, pusztulásuk csupán Hitler személyes vágyait elégítette ki. Ennyiben nem is vehetjük őt egy kalap alá Nagy Sándorral vagy Napóleonnal, inkább Hasfelmetsző Jackkel vagy a bostoni fojtogatóval tartozik egy kategóriába.”[676]

A danzigi szenátus egykori elnöke, Hermann Rauschning, egy megtért náci, később óvva intett Hitlertől, igaz, képzelt beszélgetésekben, amelyekre közzé tett formájukban feltehetően soha nem került sor. Ennek ellenére azok közé a szövegek közé tartoznak, amelyek a legjobban átlátnak Hitleren, mivel Rauschning rátapintott Hitler lelki alkatának egyik legérzékenyebb pontjára.[677] Világosan látta, hogy Hitler a maga ideológiáját egyetlen egy cél érdekében használta, mégpedig saját hatalmának megszerzésére, biztosítására és növelésére. A soksok szóvirág a népközösségről, Európa utolsó lehetőségéről – mindez csak színes léggömb. Hitlernek egyetlen dolog volt fontos, maga Adolf Hitler. Egy egész népet tüzelt föl elképesztő áldozatokra és döbbenetes bűnökre – mindezt a maga személyes kielégülése érdekében. De még ennél is rosszabb, ennél is kiábrándítóbb volt. Hitler a maga vágyait egy mind a mai napig alig-alig átláthatóvá vált képzeletbeli alakká stilizálta.

Nem pusztán személyes hatalmának növeléséről volt szó. Amikor 1938-ban Münchenben tálcán kínálták neki a Szudéta-vidéket, kiépítette hatalmi bázisát. Boldoggá azonban ez semmiképpen sem tette. Ösztönei kielégítésére csak a háború volt alkalmas. Különleges alakoskodásának, mindannak, ami viselkedésében kifacsart, művi volt – annak, amin Thomas Mann oly ragyogóan átlátott benne, s amit egyik esszéjének címével, *Bruder Hitler* („Hitler testvér”), találóan a helyére is tett –, vagyis annak, hogy történelmi küldetésének tekintette egy elnyomott kisebbség jogainak áttörésre segítését – mindennek itt bukkanunk patológiai gyökereire.

4.6. Homoerotika

A természetjárók nemzedéke

Az 1889-ben született Hitler a Wandervogel- (Vándormadár-) nemzedék tagja volt, vagy ha kissé átfogóbban szeretnénk fogalmazni, azé a reformnemzedéké, amelyben új életformákat, egyszersmind társadalmilag új nemi szerepeket is kipróbáltak. Igaz ugyan, hogy Hitler a maga vidéki osztrák születése és kispolgári-paraszti származása alapján nem éppen azokba a társadalmi rétegekbe tartozott, ahonnan az avantgárd rekrutálódott, mégis nyilvánvalóan érezhető Hitler különösen erős érdeklődése a reformmozgalmak, például az ő társadalmi rétegében meglehetősen atipikus vegetarianizmus iránt, de ugyanígy alkohol- és dohányzásellenességében. Hogy mennyire szívén viselte Hitler a reformmozgalmakat, arra tanú Diels Gestapo-főnök: Hitler 1933 nyarán meglátogatta a Rajna partján fekvő Bad Godesbegben a Dreesen Rheinhotelt, ahol a kormányzati ügyek megtárgyalásánál sokkal jobban érdekelte őt egy hölggyel folytatott beszélgetés, aki a reformmozgalom egyik neves Rajna-vidéki híve volt. Így mindenki más várhatott. A beszélgetést követő rajnai hajókiránduláson a „Poroszország” gőzhajó fedélzetén meggyőződéssel vallotta: „Látja, tudom, hogy a politikánál is van egy még nagyobb feladat: ez az emberi életforma reformja.”[678]

A vándormadaraknál ennek a reformnak mindenképpen része volt az is, hogy kipróbáltak új, erotikus életformákat is. A homoerotikának Hitlerre nézve tipikus változata mindenképpen korjelenség, amely akkoriban jóval elterjedtebb volt, mint a korábbi vagy a későbbi nemzedékekben. Az 1870 körül születettek még egy szilárd világképben nőttek fel, ebben a nemi szerepeket patriarchálisán meghatározták.[679] A Hitlert követő, 1915 körül született nemzedék azonban már „elfogulatlan és belsőleg szabad volt a másik nemmel való kapcsolatában”.

Hitlernek az áttörést megvalósító nemzedéke számára, amely előszeretettel írt naplót – ami később jól jött a hamisítóknak problematikus volt a társadalmilag elfogadott kapcsolat kialakítása a másik nemmel. A női partnerhez való tradicionális vonzalom helyére, amely hagyományosan kialakított mederben folyt, a férfiak közötti rajongó tisztelet lépett, az emberi kapcsolatok „látens homoszexualizálása”. 1920 táján – miként William Stern, a kor egyik vezető pszichológusa megfogalmazta – egyenesen „inverziós hullámról” lehetett beszélni.[680] Egy női szerző ugyanebben az évben úgy becsülte meg, hogy az ifjúsági mozgalomban résztvevő fiúk egyharmada vonzódik a saját neméhez.”[681]

Mezítlábas próféták, akik a meztelen fürdőzést, az absztrakt festészetet, a fűző és melltartó nélküli reformruhákat, a nyírfa szandálokat és az új vallásokat hirdették, meghallgatásra találtak. Jellemző társadalmi figuraként színre lépett az „örök ifjú”. Az ellenkező nem iránt érzett szorongás különös hajtásokat hozott, nem voltak ritkák a soviniszta megnyilvánulások sem, „amelyekben a nők megvetése a férfiszerelem dicsőítésével, a férfias ideál antifeminizmussal társult”, de gyakori volt „a valóságtól való nárcisztikus eltávolodás is.”[682]

Egy szó, mint száz, Hitler szexuális érdeklődése mondhatni korára nézve tipikus volt. Erosz és szexus szétválasztása egészen jellemző követelése volt ennek a nemzedéknek. A Hitler által annyira tisztelt Otto Weininger „egymást tel-

jesen kizáró, sőt ellentétes állapotként" különböztette meg a szerelmet és a vágyakozást.[683] Nőképe kettéhasadt Szűz Máriára és a prostituáltra. Trisztán és Izolda, Hitler bálványai, Weininger számára olyan párt alkottak, amely „valóban megtalálta egymást az örökkévalóságra."

Hitlernek nem voltak gyerekei. Ez a körülmény annál figyelemreméltóbb, mert a sok gyermek a Harmadik Birodalomban kiemelt állami célkitűzés volt. A főhadiszállásán előadott monológjaiban azt követelte, hogy minden, németségének tudatában lévő családnak legalább négy gyermeke legyen. Hitler nem adott elfogadható magyarázatot önmegtartóztatására. Titkárnőjének, Christa Schroedernek némiképp átlátszó indoklással szolgált: „Azzal, hogy nem vettem feleségül senkit, egyre nagyobb hatást tudtam gyakorolni a lakosság női felére. Nem engedhettem meg magamnak, hogy a népszerűségem csökkenjen a német nők körében, hiszen a választásokon ők is meghatározó szerepet játszanak."[684] Hitler itt nem tett mást, mint egyszerűen szajkózta mentorának, Dietrich Eckart-nak a felfogását a húszas évekből, aki azt állította, hogy egy jövendőbeli vezérnek nem kell különösebben intelligensnek lennie, de mindenképpen legyen agglegény – „akkor miénk az asszonyok". Mivel nekik a jelöltet meg kell választaniuk, és nem férjhez kell menniük hozzá, ez a követelés nélkülözte a logikai alapot: tipikus férfiszövetségbeli előítélet! Egy politikus vonzó hitvestárssal, feddhetetlen családi élettel, szép gyermekekkel a női választóknál legalább olyan sikereket érhet el, mint a nőtlen. Nem is szólva arról, hogy 1938-tól fogva már ki sem írták a választásokat. Ugyan ki vette volna a német nép soraiból rossz néven a Führertől, ha megnősült volna?

Még Hitler személyes adjutánsát, Schaubot sem nagyon győzte meg ez az érv. Jóllehet meglehetősen kevés idejük maradt a feleségeikkel való foglalkozásra, Hitler környezetében a legtöbb férfi nős volt. Hitler azonban makacsul hajtogatta: „Soha nem fogok megnősülni… Részletekbe a közelebbi okokat illetően nem bocsátkozott. Újra csak azt ismételgette, hogy soha nem fog megnősülni, és ezt Braun kisasszony is tudja."[685]

Hitler szexuális viselkedésével kapcsolatban a környezete találgatásokba bocsátkozott, nem sikerült egykönnyen besorolni valahová. „Hitler szívesen vette, ha szép nők veszik körül, de egy bizonyos fajta félelem, szorongás, hogy netán blamálhatja magát, visszatartotta őt a nőkkel való kalandoktól."[686] Ha ezt a félszet abnormálisnak tekintjük, nos, akkor abnormális volt, vélekedett Schroeder kisasszony.

Ugyanakkor az erotikus viselkedésnek egy kevésbé kalandos, nagyobb távolságot tartó formája is szemlátomást idegen volt tőle. Nem ismerünk egyetlen egy szerelmes levelet sem, amelyet valamely nőnek írt volna. Schroeder kisasszony megállapította: „Azoknál a nőknél, akik között forgolódott, az erotika szerepet játszott, de a szex nem." Gelit, mint állította, nagyon szerette, „de vele sem volt szexuális kapcsolata… Mi több, Eva Braunhoz fűződő kapcsolata is csak látszatviszony volt.[687] Orvosai számára nem maradt titokban, hogy Eva kisasszony semmilyen néven nevezhető erotikus vonzalmat nem gyakorolt rá. E jelenséget azonban korára vezették vissza, no meg a foglalkozása okozta stresszhatásra. A szexuális aktivitást már nem mutató ötven fölötti férfiak egy olyan korszakban, amely nem írta a szexualitást a miénkhez hasonlóan a zászló-

jára, teljesen normálisnak számítottak. Orvosi rendeléseken vélhetően fel sem merült a szex témaköre. „Az akkori tabuzóna bizonyos értelemben szélesebb volt a mainál, amelyet nem szabadna, hogy minden idők zsinórmértéknek tegyünk meg", véli az orvos kortárs Ernst Güntzher Schenck.[688] Bárhogy álljon is a dolog, akkoriban teljesen elképzelhetetlen lett volna, hogy azoknak a hölgyeknek a ruházatát, akik bejáratosak voltak az államfőhöz, a látogatást követően megvizsgálták volna, nincsenek-e rajtuk spermanyomok, hogy ilyenformán szerezzenek bizonyítékokat a legmagasabb állami méltóság szexuális tevékenységét illetően.

Háziorvosa, Morell így vélekedett: „Hitler különösen a felemelkedés éveiben becsülte nagyra attraktív nők jelenlétét. Később a növekvő felelősség és a helyzet fokozódó bizonytalansága a libidó csökkenését eredményezte."[689] A Hitlert kísérő orvos, von Hasselbach arról beszélt a háborút követően, hogy Hitler a „korának megfelelő férfiéletet élt", amit a „maga vállalta pszichés terhelés fokozódó mértékben elszegényíthetett."[690] Feltételezhetjük, hogy udvarias orvosi körülírása volt ez egy olyan állapotnak, amit manapság a sokkal kíméletlenebb „fatökű" kifejezéssel szokás illetni.

Speerben mindig is felmerültek kételyek azt illetően, hogy Hitler és Eva valóban igazi szerelmespárt alkot-e. A nők a nemzeti szocialista hatalom krémjének csak a „dísz és álca" szerepkörben voltak fontosak.[691]

Hitler ilyenformán a maga különleges módján virtuózán imitálta a védelmi házasság intézményét, amellyel az ő korában a homoszexuálisok sikerrel vonhatták ki magukat a társadalmi diszkrimináció és a büntetőjogi felelősségre vonás alól. Nem házasodott ugyan meg, hanem – még meggyőzőbb módon – szerzett magának egy álca-szeretőt, akit ügyesen titoknak minősített, ámde ebbe a titokba sebtében mindenkit, aki a környezetébe tartozott, a legnagyobb titoktartás terhe mellett beavatott.

Korának művészei voltak azok, akik elsőként érezték meg Hitler személyiségének homoerotikus összetevőjét. Thomas Mann 1939-ben Bruder Hitlernek nevezte, és „fölöttébb kínosnak" nevezte a „rokonságot" vele. *Ballada június 30-áról* c. versében Bertolt Brecht a homoszexuális Röhm százados panaszának ad hangot:

És én még hittem vakon, hogy szeretsz…
Szép Adolfom, elég szamár voltam,
az ágyat neked, hogy megvetem.
Most nevethetsz, hisz fekszem a sírban.
Ravasz vagy, de hazug s hűtelen.

Heinrich Mann, akinek éles szeme volt a homoerotikára, hiszen saját fivérét figyelhette meg, felismerte Hitler hajlamát. „Nagyon helyesen az érett nőkkel kezdte, ők ajánlkoztak neki első támaszként. Küldetésének érdekében nem vetette meg őket, de persze a továbbiakban is jobban kedvelte a fiúk rámenősségét. Ami őt magát illeti, főként különleges női bájakkal kápráztatta el az embereket."

Nem csak művészek vették azonban észre, hogy Hitler szexualitása nem felel meg az átlagosnak. Korai életrajzírója, Konrad Heiden felismerte, hogy „valami nincs rendben Hitler szexuális életével."[692] A homoszexualitás gyanúja Boldtban merült föl, ő azonban mégsem vállalta, hogy ezzel meggyanúsítja. Mindamellett élvezte a csodálatnak, a tiszteletnek, a szabadon vállalt alávetettségnek azt az erejét, amely önkéntes férfi híveinek soraiból áradt felé. Vernonnak tűntek fel Hitler testfelépítésének nőies jegyei. Schaltenbrandt würzburgi pszichiáter egyenesen a manifeszt homoszexualitást is feltételezte róla. Röhmnek és közelebbi környezetének meggyilkolása nem szemtanúkat tüntetett el az útból, akik túl sokat tudtak?

Az SS birodalmi vezető dolga

Az SA vezérkari főnöke, Ernst Röhm, nyíltan vállalta homoszexualitását. 1934-ig Hitler is támogatta és fedezte őt, teljesen tudatában léve „zavaros hajlamának". „A magánélete nem érdekel", mondta állítólag magánfotográfusának, Hoffmann-nak.[693] Személyes referensével, Wagenerrel, és Gregor Strasserrel szemben, akik hangot adtak kételyeiknek, megvédelmezte Röhmöt. Az SA, vélekedett Hitler, „nem nemes kisasszonyok erkölcsi nevelőintézete, hanem kemény harcosok szövetsége."[694] Feltehetően Hitler, akárcsak Röhm, időről időre a homoszexualitásban olyan „tulajdonságot látott, amely teljessé teheti a forradalmi harcosról kialakított képét."[695] A homoszexualitás elterjedés az NSDAP működésének korai időszakában olyan mérvű volt, hogy Goebbels még Helldorff grófot is gyanúba keverte. „Megjárja. Illatosítja magát. Röhm híve. 175-ös §?", foglalja össze benyomását 1931. július 21-én. Amikor aztán később a síró Else Elster színésznőt kellett vigasztalnia, aki gyereket várt Helldorfftól, helyesbített: „Helldorff, hegyezi a fülét. De vajon nem minden igazi férfi ilyen?"

A homoszexualitással, mint olyannal szemben Hitlernek később sem igen akadt kivetnivalója. Sem az NSDAP 1920. február 24-i pártprogramja, sem könyve, a *Mein Kampf* nem foglal határozottan állást a homoszexualitás problémájával kapcsolatban.[696] Azt mindenesetre Hitler is felismerte, hogy ha a saját soraiban uralkodó, a megszokottól eltérő erkölcsi normák nagy nyilvánosság elé kerülnek, az politikai céljaira nézve veszélyes lehet. A prűd Hitler megelégelte a „kicsapongó homoszexualitás leírhatatlan képeit", amelyek a hírek szerint a sziléziai SA vezetőképző iskolában uralkodtak. Ha eszelős vízióit veszély fenyegette, Hitler nem ismert gátlásokat. Himmler és Göring unszolására, akik a gyanakvó Hitlernek bebeszélték, hogy Röhm puccsot tervez, agyonlövette kebelbarátját, s ezzel megnyerte a Reichswehr (a birodalmi hadsereg) bizalmát, amely az SA-ban komolyan veendő konkurenst látott.

Charlie Chaplin: A diktátor

Chaplin Hitlerről készített persziflázst ebben az 1940-ben forgatott hollywoodi filmben, amelynek fel kellett készítenie az amerikai közönséget a náci Németországgal való háborús összecsapásra. Azoknak a technikáknak a sorába, amelyek révén Hitler nevetség tárgyává válik, hozzátartozik az is, hogy Chaplin homoszexuális manírokkal ruházza őt fel a vásznon, amit mellesleg magával ragadóan ad elő. A film zárójelenetében ez a jellemzés a groteszkig torzul: anális játékok filmművészeti csúcspontként, a nagy diktátor a földgolyót a hátsó fertályán egyensúlyozza, fenekének kéjes lökéseivel taszajtgatja a glóbuszt felfele.

A művészek a tudománynál korábban és pontosabban érzékelték Hitler titkos szenvedélyeit. Thomas Mann „Hitler testvérről” beszélt, no és egy kínos rokonságról. Chaplin volt az első, aki Hitlert egy egész filmben folyamatosan homoszexuálisnak ábrázolta.

Ha már 1940-ben tudott volna Hitler elborzasztó bűneiről, vallotta később Chaplin, nem tudta volna leforgatni a filmet jelenlegi formájában. A meleggyűlölet idegen volt tőle. Mindössze olcsó színészi rutineszközökkel élt, amelyek ismertek voltak a nézők számára, hogy így mindenképpen hiteltelenné tegye Hitlert.

A Birodalmi Gyűlésben 1934. július 13-án tartott magyarázkodó beszédében Hitler egyértelműen megfogalmazta, hogy nem maga a homoszexualitás zavarta, hanem az, hogy természettől fogva benne van a rendzavarás. „Ebben az ügyben”, fejtegette, „destruktív erők munkálkodtak, homoszexuálisok és sötét egzisztenciák, akik minden tekintetben elvesztették a belső kapcsolatot egy szabályozott, emberi társadalmi renddel.”[697] „Képtelenek bármiféle valódi együttműködésre, teli vannak gyűlölettel minden tekintéllyel szemben.”

Ugyanakkor a Röhm-puccsot követően nem következett be semmilyen irtó hadjárat a homoszexuálisokkal szemben Németországban. Hitler semmiképp sem törekedett a „végső megoldáshoz” hasonló értelemben az „összes homoszexuális radikális kiirtására”. Büntetendő a Harmadik Birodalomban – mint korábban, a Weimari Köztársaságban, és később, az adenaueri idők Szövetségi Köztársaságában – csak a bizonyított, kirívó homoszexuális cselekmény volt, nem pedig a vonzalom vagy a hajlam.[698] Egyszóval a homoszexualitást nem üldözték hasonlóan kegyetlen módon, mint a faji jegynek számító „zsidóságot”. A melegek közül csak a németeket zárták koncentrációs táborba, a külföldieket nem. Ha egy homoszexuális házasságot kötött, akkor semmi félnivalója nem volt. Hitler nem a homoszexualitást üldözte, hanem a „botrányos életvitelt, az erkölcstelenséget, az álláshajhászást, az anyagiasságot, a sikkasztást, az alkoholizmust, a hivalkodást és a dőzsölést”, mint azt Victor Lutze megfogalmazta, aki a likvidált Röhm helyére lépett az SA vezérkari főnökének posztján.[699]

Hitler ellenállást tanúsított minden olyan törvényjavaslattal szemben, amely túlment a büntethetőség megszokott kritériumain. 1939-ben, a háború kezdetét követően elutasította, hogy felnőtteknek fiatalkorúakkal létesített homoszexuális kapcsolatát halálbüntetéssel sújtsák, mert „többek közt nem kívánja a jelen pillanatban ilyen jellegű törvényekkel megzavarni az egész lakosság egyöntetű hozzáállását és áldozatkészségét.”[700]

Hitler csak ímmel-ámmal írta alá 1941. november 15-én a rendeletet „az SS és a rendőrség tisztán tartásáról”, amely csakis ezekre az egységekre vonatkoztatva keményített a 175. §-on, és kilálásba helyezte, hogy az SS-nek az a tagja, amely egy másik férfival fajtalankodik, vagy enged szexuális erőszakot elkövetni magán, halálbüntetéssel sújtható.

Lammers miniszter, a birodalmi kancellária főnöke, tanulságos aktajelzést fűzött Hitler habozásához: „a Führer a mellékelt rendeletet aláírta. A hivatalos birodalmi közlönyben történő megjelentéssel szemben a Führernek kételyei vannak, mert ezzel bel- és külföldön egyaránt az a benyomás keletkezhetne, hogy a szóban forgó bűncselekmények az SS-ben és a rendőrségnél igen gyakran előfordulnak, ami drákói rendszabályokat tesz szükségessé.”[701] Az olvasó joggal kapja fel a fejét. Amúgy Hitler éppenséggel nem volt finnyás, ha halálos ítéleteket kellett hozni. A jelen esetben azonban a rendelet „drákói rendszabálynak” tűnt számára.

Lammers miniszterben kézenfekvő jogi kételyek merültek föl. Kifogást emelt, hogy „büntető rendelkezés esetében, különösen, ha a rendelkezés halálbüntetést helyez kilátásba, a szóban forgó jogszabályt a tettesnek legalább a tette elkövetése előtt ismernie kell…”

Hitler azonban hajthatatlan volt. A tetszését nyilvánvalóan csekély mértékben megnyerő Himmler-rendeletet, ha már aláírta, nyilvánossá semmiképpen sem akarta tenni. „A Führer úgy vélte, hogy bizonyos esetekben hoztunk már olyan rendszabályokat, amelyeket nem tettünk közzé, ezért a jelen esetet is kezelhetjük hasonló módon." Máskülönben Hitler mosta a kezeit, és a számára kínos ügy lebonyolítását Himmlerre bízta: „A Führer azt válaszolta, hogy az SS birodalmi vezető és a német rendőrség főnökének dolga kell legyen, hogy az új jogi szabályozást az SS és a rendőrség jelenlegi állományával, valamint az újonnan belépőkkel a megfelelő módon közölje."

Valóban Himmler volt az, aki nem sokkal a hatalom megragadását követően megpróbálkozott a Hitlerénél keményebb vonal érvényesítésével a homoszexuálisokkal szemben, de nem járt sok sikerrel. Még SS-ének a koncentrációs táborokat felügyelő halálfejes különítményeiben is nyilvánvalóvá váltak a homofil tendenciák, ami ilyenformán nem csak a nemzeti szocializmus kirakatoldalát színesítette, de a sötét ellenpólust is. Theodor Eicke, Dachau parancsnoka, 1934-től 1939-ig pedig a koncentrációs táborok felügyelője, nagy hangsúlyt fektetett a férfiak közötti fegyelemre. Tőle eredt a kegyetlenül szigorú táborrend. Hogy homofil eszményeit a foglyok soraiban is – akiket személyes etikájára és hazájára nézve fenyegetésnek, belső ellenségnek tekintett – érvényre juttassa, a büntetéseknek legalább annyira drákói, mint perverz rendszerét eszelte ki. A „fára akasztásnál" az áldozatnak szadisztikus szíjmérettel leszorították a bőrét, a tagjait pedig valósággal kificamították. A szigorított verést egy másik fogollyal végeztette el. E visszataszító rituálé során jelen volt a tábori orvos is, a többi fogolynak pedig vigyázzállásban kellett követnie az eseményeket.

Az Eicke-legények, ahogyan az halálfejes különítmények tagjait nevezték, igen fiatalok voltak, átlagosan nyolc évvel fiatalabbak, mint az SS állományának többi része, és több, mint 90 százalékban nőtlenek.

„Mindannyian ragaszkodtunk a sudár, szőke fiatal férfi eszményképéhez", emlékezett vissza a háború után Johannes Hassebroek, az egyik SS-őr Eicke egységéből.[702] „Csak ma hangzik mindez úgy, mint valamiféle romantikus fecsegés. De az, amit valóban éreztünk, ennél sokkal mélyebb dolog volt." „Mindannyiunknak szüksége volt Eickére. A fellépésében, a viselkedésében, a szóhasználatában volt valami, ami azt sugallta nekünk, hogy neki is szüksége volt ránk. Mély és igen szerteágazó kapcsolat volt ez."

Eicke házvezetőnője a háború után kissé egyértelműbben fogalmazott. A fiúk fontosabbak voltak számára, mint a felesége és a családja. „Ezek a tizenhét-tizenkilenc éves, izmos legények" nyújthattak neki valamit, amit odahaza nem találhatott meg. Szerették is, és az ő vonzalmuk jelentett számára mindent.

Homoszexuális vonzalmait maga Eicke atyai gondoskodásként értelmezte: „Ha az embereim a körletükben Apának neveznek, akkor ez a legszebb kifejeződése egy olyan szívbéli közösségnek, amely csak annak az elöljárónak juthat osztályrészül, aki az embereivel állandó kapcsolatban van…"

Egy razzia, amelyet Adolf Hitler testőrezrede hajtott végre 1935. március 11-én a homoszexuálisok ellen, csak sovány eredménnyel járt. „Egy telefonbejelentés alapján… még át kellett vizsgálnunk egy bárt a régi Tacobsstraße 50. alatt, amelyet túlnyomó részben az SS és az SA homoszexuális hajlamúakkal közleke-

dő emberei látogattak. Az akció nem járt eredménnyel”, jelentette a roham parancsnoka.[703] Bizonyos, hogy a homoszexuálisokat üldözték a Harmadik Birodalomban. Ez azonban inkább Himmler vesszőparipája volt, akinek a hatalma a homoszexuális Röhm „lázadásának leverésével” számottevő mértékben megnövekedett.

Himmler nem csak önálló homoszexuális-politikát, hanem önálló nőpolitikát is folytatott. „A Schutzstaffel [= védosztag, SA] , amely férfiszövetségként jött létre és növekedett, igen hamar felismerte, hogy a kimondott férfiszövetségek élete mindenütt, ahol meghatározó módon nyúlnak bele a történelem körforgásába, időben mégiscsak mindig rövidre méretezett. Ez elől a kemény sors elől egyetlen férfiszövetség sem menekülhet, még akkor sem, ha a látszat szerint örökéletű is.”[704] Himmler újraszervezte az SS-t (mégpedig az agglegény Hitler háta mögött, akinek nem voltak utódai): tiszta férfikötelékből férfiakból és nőkből álló nagycsaládos közösségé változtatta.”[705]

Himmler következetesen szorgalmazta, hogy az SS minden vezetője nősüljön meg, és a fajtisztaság tekintetében megvizsgált asszonyaikkal gyermekeket hozzanak világra. Adott körülmények között házasságon kívül is kívánatosnak minősült fajtiszta utódok létrehozása. „Himmler és az SS vezetése nem emelt kifogást azzal szemben, ha egy SS-parancsnok a házastársa mellett még egy barátnőjével is együtt élt. Azt mindenesetre elvárták, hogy az illető nő legyen szülőképes, és a kapcsolatból származzék utód, a férfi pedig ne hagyja el miatta a családját.”[706]

A „germán hagyományokhoz” kapcsolódva Himmler újra be akarta vezetni a „Friedelehe”, azaz a szabad együttélés intézményét, és a győztes háborút követően új házassági törvényt kívánt kibocsátani.[707] A háborús hősök, „a Német Kereszt arany fokozata és a lovagkereszt birtokosai jogot formálhattak volna arra, hogy egy második házasságot is kössenek.” Maga Himmler már gyakorolta is ezt: második házasságot kötött titkárnőjével, aki két lánygyermeket szült neki. A náci államapparátus fejesei közül Hitler titkára, Martin Bormann is „két nővel élt együtt. Bormanné asszony, akit férje levélben tájékoztatott az újabb hódításról, gratulált neki, egyben arra kérte, ügyeljen rá, ne essen teherbe egyszerre mindkét asszony, »így egy nő mindig a rendelkezésedre áll majd.«”

A lényeg nem a szerelem volt: csak a faj számított. „1937-ben az »SS-Leithefte« megjelentett egy cikket, amelyben élesen bírálták, hogy az SS állományából még mindig sokan kis, tömzsi asszonyokat vesznek feleségül kerekded testformákkal. Az ilyen kapcsolatok nem kívánatosak. Az »erőteljes túlsúllyal rendelkező, házasságkötésre érett korba jutott nők már külső megjelenésük tekintetében is igen előnytelenek, és ennyiben semmiképpen sem felelnek meg a mi északi szépségideálunknak, ennél fogva pedig az SS szelekciós előirányzatainak sem!« Az SS állományának, még ha ez olykor nehezére esik is, nordikus alkatú nőkkel kell házasságra lépnie. Himmler felismerte: „Teljességgel nyilvánvaló, hogy népünk faji szempontból nem annyira értékes vérvonala korábban érik, mint voltaképpeni fajunk. Szexuálisan mindig vonzóbbak és engedelmesebbek a mi fajunknál, és gyakran, vagy igen sok esetben a házasságot ez határozta meg.”

Feltehetően szexuális szorongásfantáziák is szerepet játszottak a legszörnyűségcsebb náci bűn, a holokauszt kiváltásában. A jó minőségű, de lassan érő vérvonalnak helyet kellett teremteni a földön, mégpedig a szexuálisan aktívabb alsórendű ember rovására. A homoszexualitást Himmler tébolyult világában csak a jó vérvonal esetében kellett kiirtani, mert csökkentette az utódok számát a születések versenyében.

A koncentrációs táborokban Himmler megfelelő nők bevonásával orvosi kísérleteket végeztetett homoszexuálisok megtérítésére. Aki kiállta a perverz próbát, azt szabadon bocsátották. Himmlernek ez a beteges érdeklődése – sokaknak feltűntek gondosan manikűrözött, majdhogynem nőies kezei –, valószínűsíti azt, amit egy pszichoanalitikus megfigyelés is megerősített.[708] Hans Blüher, az ifjúsági mozgalom erotikaszakértője, aki felismerte saját homoszexualitását, de azt nem élte ki, a megrögzött homoszexuális-üldözőben olyasvalakit látott, aki elnyomta, elfojtotta és másokra vetítette ki saját hajlamát, hogy háboríthatatlanul harcolhasson ellene.[709]

A homoszexuálisok a koncentrációs táborokban külön csoportot alkottak, és rózsaszín háromszöggel jelölték meg őket. Ha egyes esetekben mégannyira kegyetlen és embertelen volt is a velük szemben alkalmazott bánásmód, a zsidóüldözésekhez, a cigányokon és a szovjet hadifoglyokon végrehajtott gyilkosságokhoz nem volt mérhető. A művészek és a külügyminisztérium alkalmazottai között a náci időkben is sok homoszexuális volt, akik semmiféle üldöztetés nem ért.

Hanns Niedecken-Gebhardt intendáns és koreográfus a német zenei élet és táncművészet központi alakja volt. „Folyamatosan áskálódtak ellene homoszexuálitása miatt, ami arra késztette, hogy pályáját újabb és újabb mederbe terelje – rnég az állítólagosán olyannyira szabad húszas években is.[710] Annál meglepőbb volt, hogy a Harmadik Birodalomban kiemelkedő helyen dolgozhatott. „1934 nyarán a Birodalmi Ünnepi Játékokat vezette, 1935-ben pedig Halléban és Göttingenben rendezett. Még ugyanabban az évben megbízást kapott az 1936. évi berlini Olimpia hivatalos ünnepi rendezvényeinek lebonyolítására, amelyeken majdhogynem az egész német táncos-társadalom részt vett."

Még akkor is, amikor Niedecken-Gebhardtot egy kollégája 1936-ban homoszexuálitása miatt feljelentette, s bár terjedelmes dosszié gyűlt össze róla a bűnügyi rendőrségen, semmi bántódása nem esett. „Niedecken-Gebhardtot csak munkatársai révén értesült a feljelentésről… Mindössze néhány héttel később, 1936. március 20-án feleségül vette Lotte Brill színpadképtervezőt, és vele együtt költözött egy Berlin Grunewald kerületében álló házba. Az újságok egyre-másra »olimpiai esküvőként« tárgyalták az eseményt, ide értve a Völkischer Beobachtert is."

Hans Deppe „olyan meleg volt, hogy majd kigyulladt", „mégis propagandafilmeket forgathatott Hitler számára, pl. »A német nő«-t, majd elkészítette később az összes Ganghofer-megfilmesítést."[711] „Akadtak melegek, akik kimondottan ezért léptek be az SA-ba. Gondolták, ott biztos védelmet élvezhetnek. Az én ismeretségi körömben is akadt négy vagy öt egészen nőies homokos, akik SA-egyenruhában flangáltak", emlékezett vissza Harry Pauly.

Thomas Mann 1934. augusztus 21-én megjegyzést fűzött egykori veje, Gründgens intendánssá történő kinevezéséhez – aki Erika lányával élt házasságban 1915 és 1928 között – a Gendarmen-markton álló állami színházba, a Schauspielhausba. „A döntést hajnali négykor hozták meg, egy társas összejövetelen, Hitlernél. B. igazgató tiltakozott, de az ilyesmi ellen nincs mit tenni, hivatalos útra küldeti magát negyvenezer márkás fizetéssel, míg Gründgens hatvanezret kap. Hitler Gründgens iránti vonzódását erotikus okokkal magyarázzák."

Tisztázatlan nemi identitású férfiak akadtak még a Harmadik Birodalom felső köreiben is. Baldur von Schirach Hitlerjugend-vezetőt a háborús bűnösök nürnbergi börtönében megvizsgálta Gilbert amerikai törvényszéki pszichiáter, és „homo"-ként diagnosztizálta. Az orvos tájékoztatta Biddle amerikai bírót, hogy a vádlottak között három „homo" található: Frank, Schirach és Frietz--sche."[712] Hitler helyetteséről, Hessről, továbbá az első Hitler-kormány gazdasági miniszteréről, Walter Funkról is hasonló hajlamokat rebesgettek. A látens homoszexualitás a Harmadik Birodalomban szabadon kiélhető volt, de még a nyíltabbat sem kellett titkolni, csak ne nyilvánosság előtt történjék. A „Vogelsang" lovagrendi vár tornyában volt egy kultikus helyiség, amely nyilvánvalóan homoerotikus felhangokat sugárzott. Hitler állítólag az őt hallgató Rauschningnak írta le ezt a pártutánpótlás szempontjából szerepet játszó beavatási helyszínt.[713] Zászlókkal díszített táblákon volt ott olvasható a „mozgalom vértanúinak" neve, és látható volt egy hős bronzból készült, meztelen alakja. „Az én lovagrendi váraimban", mondta az áldozatkész ifjak csodálója, „kultikus képként ott fog állni a szép, önmagának parancsoló istenember." Ez a kultikus kép hivatott arra, hogy „felkészítse az ifjúságot az emberi érettség következő fokára."

Igazi férfiak

A homoszexuális női sztereotip ellentétes pólusokra bomlik. Az egyik oldalon áll az emancipált nő, a kékharisnya, a másikon a nő anya képében, szülőanyaként, a családi tűzhelyet körülvevő otthonban. Hitler és a nácik magasztalták a nőiségnek ez utóbbi megnyilvánulását, s megvetették a másikat.

A homoszexuális férfiak önmagukról kialakított sztereotipjei hasonló módon poláris tagolásúak. Leggyakrabban vagy nagyon feminin férfinak látják magukat, vagy szélsőségesen maszkulinnak: ezzel még a heteroszexuális férfiakon is túltesznek, mivel azok a nőkkel való túlságosan közvetlen érintkezés folytán állítólag elnőiesedtek. A fasiszta homoerotika ebben a szélsőségesen maszkulin formában mutatkozott meg. „Soha korábban és soha későbben nem állították ilyen magas piedesztálra a férfiasságot, mint a fasizmusban."[714]

Kifejeződött ez a hajviseletben is, ami nem csak a szexuális, de a politikai identifikációt is segítette. A nőies frizurákat, a hosszú hajat száműzték a jobboldalról, mert az femininnek számított. A katonásan rövid (gyufaszál hosszúságú) frizura volt közkedvelt, a homoszexualitásnak különösen maszkulin formájához vonzódó neonácik közül sokan egyenesen kopaszra nyírták a koponyáju-

kat. Az SS-tisztek különösen katonásnak tartották, ha hátul megnyírják a fejüket, és csak egészen fönt hagynak meg egy rövidre nyírt, kis csomónyi hajat. A római példakép nyomán a rövid hajviselet Hitler számára nem csak a katonás életmód, de a modernség melletti hitvallás is volt. Egy müncheni beszédében, 1926. március 12-én hangsúlyozta, hogy a nemzetiszocialistáknak az ég adta világon semmi közük nincs „az ósdi, népies, deréknek vélt dolgokkal, a hullámzó szakállal és a hosszú hajjal. Mindannyian rövidre vágattuk a hajunkat."

„A homoszexualitást, mindenekelőtt a »látens« homoszexualitást, amely számottevő mennyiségben rendelkezik felgyülemlett ösztönenergiával, ilyen formán pedig törekszik az agresszív kisülésre, egyes kutatók a katonás férfiban munkálkodó agressziós vágy egyik fontos összetevőjének tekintették.[715] Wilhelm Reich volt az, aki felismerte az összefüggést a homoszexuális és a fasizmus között.[716] Létezik valami olyasmi, amit militarista-fasiszta komplexusnak nevezhetünk. „A háború idején megfigyelhettük, hogy azok, akik erős heteroszexuális kötődéssel vagy teljes értékű szublimációval rendelkeztek, elutasították a háborút. Velük szemben azok voltak a legbrutálisabbak és legrámenősebbek, akik a nőt árnyékszéknek tekintették, és látensen vagy manifeszt módon homoszexuálisok voltak."

Ernst Röhm SA-vezető, a különösen maszkulin homoszexualitás zsoldos verzióját élte gátlástalanul ki. Laurence von Arabien egy olyan változatot képviselt, amely különösen a brit gyarmatokon talált visszhangra. Nem kérdéses, hogy Hitler is a homoerotikának egy hangsúlyozottan férfias formáját akarta titokban megtestesíteni. Thomas Mann feltehetően Hitler legérzékenyebb pontjára tapintott, amikor egy évvel a háború kitörése előtt „nőies homokosként" leplezte le. A „fickó" vonzotta, de egyszersmind mélységesen taszította is, mint olyasvalaki, aki „tisztán technikai vagy fizikai értelemben semmihez nem ért, amit férfiak tudnak, sem lovagolni, sem automobilt vagy aeroplánt vezetni, még gyereket sem tud nemzeni." Thomas Mann-nak is akadt gondja az imént felemlegetett férfias képességek közül az előbbiekkel. A lovaglás és a repülés szóba sem jöhetett, az autóval pedig legnagyobb sajnálatára a felesége furikázott, méghozzá az ő számára túlságosan is gyorsan. Csak a gyermeknemzés tekintetében lehetett nyugodt. Házassága bizonyos értelemben fegyelmezett kísérlete volt arra, hogy megszabaduljon a homoszexualitás nőies pólusától. Vajon Hitler döntése a háború mellett – amivel kapcsolatban mégiscsak meg-megingott olykor – határozott elfordulás volt a benne lakozó „nőies homokostól", amit külsőleg, szimbolikusan azzal is kifejezésre juttatott, hogy attól kezdve kizárólag egyenruhát viselt?

A legjobb német hagyományok talaján állt. „Az első és leghosszabb ideig fennállott homoszexuális lap Németországban, a »Der Eigene« (1898–1933), a férfiasságnak egy militáns formája mellett tette le a garast… így azokban a szerelmi történetekben, amelyek 1929 és 1979 között a német melegfolyóiratokban olvashatók voltak, változatlan formában maradt fenn egy férfi sztereotip. Az oldalakat »szép, fiatal férfiak« népesítik be, valamennyi szőke, magas és karcsú, az arcvonásaik markánsak..."[717]

A hangsúlyozottan maszkulin énképpel rendelkező homoszexuálisok különös határozottsággal utasítják el a „nőies homokosokat", akiknek eklatáns meg-

testesítője Oscar Wilde. A múzsai adottságokkal megáldott porosz koronaherceget, Lajos Ferdinándot – aki sikerrel próbálkozott a kamaramuzsika-komponálás terén – a későbbi külügyminiszter von Ribbentropp egy alkalommal megkérdezte, hogy nem lenne-e kedve a nemzeti szocialista mozgalommal együtt masírozni. A masírozás nem éppen az ő dolga, válaszolta a herceg.

Szexualitás és zsidógyűlölet

Hitler zsidógyűlölete valósággal megoldhatatlan rejtély elé állította a kutatókat. Nyilvánvalóan nem rossz tapasztalatokra volt alapozható, hanem csakis a fejében játszódott le. A pszichoanalitikai magyarázatok, amelyek ezt a gyűlöletet a szexualitásából próbálták meg levezetni, mint láttuk, nem voltak igazán meggyőzőek. Így aztán az utóbbi évtizedekben az okokat teljesen Hitleren kívül kezdték keresni, és a németség megsemmisítésre törekvő, kollektív antiszemitizmusában látták az állítólagos indokot. Csakhogy a történelmi tények ez ellen a magyarázó elv ellen szólnak.

Nem marad más választásunk, ismét csak Hitlernél kell kezdenünk. A *Mein Kampf*ban (1. könyv 2. fej.) ő maga egy traumatikus optikai ingerből indul ki, amely a bécsi utcákon folytatott „szemléleti tanulmányai” során érték: „Bekövetkezett az az idő, amikor már nem róttam vakon a hatalmas város kövezetét, hanem nyitott szemmel figyeltem az épületek mellett az embereket is. Amikor egy alkalommal éppen a belvárosban barangoltam, hirtelen hosszú, kaftános, fekete hajtincses jelenségre lettem figyelmes.” Ez a számára visszataszító élmény nyomban biztos tájékozódási ponttá vált véleményalkotásában. Egyre másra veszi észre a zsidókon az ellenszenves vonásokat. Ez a kikristályosodási folyamat végül odáig jut, hogy a világ összes nyavalyáját a zsidók nyakába varrja.

A következő lépésben Hitlernek az tűnt fel, hogy ezek a kaftánosok „a víznek nem barátai”. Számára már a külsejük is arról árulkodott, hogy „nem mosakodnak tisztességesen”. Ekkor egy nagyon elterjedt előítélet vésődik mélyen az agyába: a zsidóknak rossz a szaguk. Hasonlók miatt szólják meg a feketéket az USA-ban, vagy állítólagos „fokhagymaszaguk” miatt nem kedvelik sokan a délszaki vidék lakóit. Kelet-ázsiaiak emlegetik undorral, hogy a nyugati ember vajszagú. Hitler úgy hitte, becsukott szemmel is felismeri a zsidókat: „Nemegyszer egész rosszul lettem ezeknek a kaftánosoknak bűzétől.”

A testi tisztátalanságról pengeéles logikával következtet az erkölcsi tisztátalanságra: „E nép erkölcsi és egyéb tisztasága egyebekben is külön fejezetet érdemel. Erről az ember, sajnos még csukott szemmel is meggyőződhet.” A következő lépésben arra következtet, hogy a zsidók a felelősek minden erkölcsi szenynyért: „létezett-e bármiféle gazság vagy becstelenség, főleg kulturális téren, amelyben legalább egy zsidó ne lett volna részes? Mihelyt egy ilyen gennyes sebet az ember óvatosan felvágott, mindjárt rábukkant egy zsidócskára, akár a férgekre a rothadó testben.”

Végül már Hitler a zsidóságban látta a világsajtó legnagyobb hangú uszítóit és a prostitúcióra felbujtókat. „A zsidóságnak a prostitúcióhoz, de még inkább a

leánykereskedelemhez való viszonyát Bécsben jobban lehetett tanulmányozni, mint bármely más nyugat-európai városban, talán a dél-franciaországi kikötővárosokat kivéve.”

A zsidók kitalálták maguknak a parlamentarizmust, hogy ezzel a rendszerrel is ártsanak a német népnek. A parlamenti rendszer híveként sok bátor katona haláláért felelősek: „Ha megnyílnának a flandriai csatamezők sírjai, akkor feltámadnának a véres vádlók: a daliás német ifjak százezrei, akiket ezeknek a parlamenti gazembereknek lelkiismeretlenségéből eredő rossz kiképzésük kergetett a halál karjaiba. Őket, és még milliószámra a férfiakat, akik holtan rogytak össze vagy nyomorékká váltak, elveszítette a haza, csak hogy néhány száz népámítónak lehetővé váljék a politikai üzérkedés, a zsarolás vagy akár doktriner teóriák eldarálása.” (1. könyv, 10. fej.) Hitler szemében a zsidók háborús nyerészkedők és ingyenélők voltak. „A fronton csak kis számban lehetett látni belőlük. Az irodai munkákra zsidókat alkalmaztak. Majd minden zsidó írnok, és majd minden írnok zsidó.” (1. könyv, 6. fej.)

Hitler zsidóképe két ponton tért el a szokványosaktól. Általánosságban szólva, előítéleteit a csekély mérvű gondolati szigorúság, azaz egyfajta logikátlanság jellemzi. „Az igazi német férfi ki nem állhatja a francosokat [= franciákat], de a boraikat azért szívesen issza”, ismerte fel már Goethe is. Az SS legénysége, akiknek szemében a szlávok alsóbbrendű embereknek számítottak, nem mondott le arról, hogy ki ne élvezze az ukrán nők bájait. A US Air Force bombázásai révén a németekben sötét kép alakult ki Amerikáról, de ez nem akadályozta meg őket abban, hogy szívesen hallgassanak amerikai dzsessz zenét, és swinget táncoljanak. Hitlernél ellenben a zsidógyűlölet egész tudatát elárasztotta.

Társadalomkutatók kimutatták, hogy az előítéletek a közvetlen cselekedet felé rendszerint csak sporadikusan törnek utat maguknak. Azok az amerikai szállodák, amelyek állítólagosán nem fogadtak fekete vendéget, a felmérés során eltértek tudatos szándékaiktól. Hitler esetében másképpen volt ez. Már első antiszemita megnyilvánulásakor, egy levelében, amelyet 1920-ban őrvezetőként írt, arról beszélt, hogy a kérdést nem lehet pogromokkal és a gyűlölet egyéni kitöréseivel megoldani, hanem csak az alapokig hatolva. 1924-ben már világosabban beszélt. Ő az, akinek a vállán a feladat nyugszik, hogy a világot megszabadítsa a Teremtést fenyegető zsidóságtól: „Ha a zsidó a marxista hitvallás segítségével győzedelmeskedik e világ népein, győzelmi koronája az emberiség halotti koszorúja lesz, és akkor ez az égitest ismét emberek nélkül fog bolyongani a világűrben, mint sok millió évvel ezelőtt, mert az örök természet kérlelhetetlenül megbosszulja parancsai megszegését.” (*Mein Kampf*, 1. könyv, 2. fej.)

Nem számítva azonban a szinte rákos daganatként szétterjedő parttalanságot és a szélsőséges radikalizmust, Hitler zsidóképe nem különbözött lényegileg attól, ami a bécsi antiszemitizmust a XIX. és XX. század fordulóján jellemezte, s amit a fiatal ember akkortájt a magáévá tett, méghozzá a megszokott módon: hasonszőrűekkel való beszélgetésekben, vitákban és antiszemita brosúrák olvasása révén.

Ez a torz kép a zsidó férfiaknak furcsa kettősséget tulajdonított. Fgylelől különösen markáns ösztönökkel rendelkező, erős potenciájú férfiaknak tartották őket, egyenesen szexmániás vadállatoknak, akik minden társadalmi gátlás nél-

kül vették üldözőbe a szőke nőket. A sztereotípiának ezt a pólusát Hitler fokozott iszonyattal festi le a *Mein Kampf*ban, ahogyan a mindenütt leselkedő, fekete hajú zsidó kölyökről fantáziál.

Másfelől viszont a zsidó elnőiesedett férfinek számított. „A maszkulin és a feminin elemeknek a zsidó férfi ábrázolásában megfigyelhető keveredését, valamint az ebből fakadó félelmet, hogy a férfi férfias és nőies egyaránt lehet, a zsidó vallási szokások csak még jobban megerősítették."[718] Különösen a körülmetélést fogták fel férfiatlanításnak, a „nemi szervek megcsonkításának", ennél fogva a rituális kasztrálás egyik formájának."[719]

E felfogás értelmében a degeneratív elnőiesítés nem csak a jellegzetes lúdtalpban látszott meg, ami alkalmatlanná tette a zsidókat a katonai szolgálatra, nem csak a mellkas csökkent térfogatában, hanem a beszédmód nőies izgatottságában, amit „jidlizésnek" neveztek (Mauscheln), továbbá a fürge, csoszogó járásban, ami ellentétben állt a kimért, férfias léptekkel.

Az akaratgyenge, elnőiesített zsidók csekély mértékben férfias, nem eléggé egészséges, sőt egyenesen gyanús kinézetének fontos előfeltétele volt egyes bécsi orvosok véleménye szerint az onániára való zsidó hajlam. „A maszturbáció vétett a férfiasság eszménye ellen, gyávaságra utalt, ami a férfiasság halálos ellensége, miként Richard Ungewitter, a német nudista mozgalom alapítója vélekedett."[720]

„A zsidók, akik az általános vélekedés szerint nem voltak szép alakúak, kifejezett hajlam munkált bennük a fennálló rend aláásására, és rájuk sütötték a beteges önkielégítők bélyegét is, megfeleltek a nőiesség ezen jegyeinek. A zsidóknak ennek megfelelően egészen egyszerűen nőies »alkattal« kellett rendelkezniük, egészen egyszerűen „effemináltaknak" kellett lenniük."

E ponton Hitler nézetei követték az általa oly nagyra becsült Otto Weininger felfogását: „Azok a férfiak, akik kerítenek, mindig magukban hordozzák a zsidót; és ezzel már el is jutottunk arra a pontra, ahol a legerőteljesebb az átfedés a nőiesség és a zsidóság között. A zsidó mindig kéjsóvárabb az árja férfinál, habár érdekes módon, talán éppen amorális természetével összefüggően, szexuálisan kevésbé pontens, és bizonyára olyan nagy élvezetre sem képes, mint amaz.[721]

Hitler gyűlöletének tárgya nem is annyira a hangsúlyozottan heteroszexuális zsidó volt – mint azt a pszichoanalitikusok gyanították, akik zsidógyűlöletét az Ödipusz-komplexusból vezették le –, hanem az ingadozó nemi identitású, a nőies zsidó. Ez a lelke mélyén magának Hitlernek is problémája volt. Elfojtotta magában a nőies férfit, később a múzsai alkatot, saját magában küzdött a „zsidó" ellen.

A bécsi zsidó sztereotípiák egyik sajátossága volt – amit Hitler is hajszál pontosan követett – hogy a zsidó nő enyhébb elbírálás alá esett: vele kapcsolatban egyáltalán nem alakult ki olyan szilárdan körvonalazódott ellenségkép, mint a kaftános keleti zsidóról. Így Hitler gyűlölete is a „zsidó férfi" ellen irányult, nem annyira a zsidó nő ellen. E körülménynek voltak bizonyos következményei a zsidóüldözésekre nézve. A nürnbergi törvények a fajgyalázást elkövető zsidó nőket enyhébben ítélték meg, mint a zsidó férfiakat.

Hitler a nürnbergi törvényekben előirányzott diszkriminációk alóli kivételek terén is a zsidó nőkre gondolt elsősorban. Férfiak esetében csak a félzsidóknak

kegyelmezett, mint amilyen a feltaláló Arthur Imhausen volt. „Aki szénből szappant vagy főzőzsírt nyer, az árja”.[722] Zsidó nők esetében azonban Hitler engedményékre is hajlandó volt, még akkor is, ha egy cseppnyi árja vér sem csörgedezett az ereikben. Eichler asszonyt, akinek elhunyt férje kiállt a Szudéta-németek ügyében, valamint Melitte Hoffmann asszonyt, aki támogatta mozgalmát a hatalomátvétel előtt, tiszteletbeli árjákká nyilvánította. A Wagner-tenor Max Lorenz és a filmszínész Paul Henckels a Birodalmi Kulturális Kamara tagja maradt, habár mindketten zsidó nőt vettek feleségül. „Ami a színházlátogatást vagy a hotelszállást illeti, a zsidó nőket az árjákkal azonos módon kezelték.”[723]

Ha Hitlernél, akinek gondolatvilága feltűnően csekély változást mutat az évtizedek során, mégiscsak érzékelhetők voltak a személyiségváltozás bizonyos jelei, az mindenképpen abban mutatkozott meg, hogy egyre szigorúbban nyomta el magában a homoszexualitás nőies változata irányába mutató törekvéseket. Egyre-másra sóhajtozott amiatt, hogy voltaképpen leghőbb vágya a múzsai létforma, az, hogy művészéletet élhessen.

Mindennek aztán a háború kitörésekor vége szakadt. Mindössze egyetlen alkalommal, a legnagyobb győzelmét követően tett engedményt a benne lakozó múzsai Hitlernek: a franciaországi hadjáratot követően Speer és Breker társaságában Párizsba látogatott.

Az oroszországi hadjárat kezdetén Hitler következetesen elfojtott magában minden művészeti hajlamot. Most már készen állott arra, hogy beleegyezését adja a zsidók elűzésébe és kiirtásába, akik a férfi homoszexulitás nőies változatát és a gátlástalan heteroszexualitást képviselték a számára. Most következett a férfias aszkézis időszaka. Az ügyek korábban inkább rendszertelen intézésének helyére, amit meg-megszakítottak a renyheség időszakai, terjedelmes napi munkapenzum lépett. Joachim Fest beszélt a „nagy és kétségbeesett önfegyelem aktusáról”.[724] Az ágynak dőlt Hitler 1944 novemberében rákényszerítette magát, hogy a helyzetmegbeszélésekre felkeljen. „Kínnal-keserwel fölkelt az ágyból, szaporán lélegezve ült egy sort az ágya szélén, elutasított minden segítséget, teljesen felöltözött, a fal mellett tapogatózva a térképasztalig küzdötte magát, nehézkesen leült a székre, a kezével letörölte az izzadságot, amely a megerőltetéstől ült ki a homlokára, majd kérette az urakat.”[725]

Az elfojtással való vesződség megváltoztatta Hitler jellemét: türelmetlenség, rosszakarat és gyilkos agresszivitás lett úrrá rajta. „Mindazt, amit önmagában gyűlölt, a zsidókra vetítette ki. Egyes egyedül ők voltak a felelősek az ő személyes szerencsétlenségéért is, és a német népéért is.”[726] Nagyon is lehetséges, hogy abban a kettős elfojtásban, amellyel Hitler nem tudott megbirkózni, keresendő az amúgy megmagyarázhatatlan zsidógyilkosság egyik tudattalan motivációja.

A tipológiák lehetnek hasznosak is, ha a jelenségvilág sokféleségében kell valamilyen durva rendet teremtenünk. Nem is kevés esetben azonban a legdurvább előítéletek kiindulási pontjai. Igy mindenekelőtt abban a felosztásban, ahogyan Hitler osztotta fel a világon élő összes embert árjára és zsidóra, amiben homoerotikus és férfiszövetségbeli averziók öltenek tudományos köntöst. A legerőteljesebb ez a törekvés Lanz von Liebenfelsnél, az „Ostara" c. folyóirat kiadójánál (egy részletét lásd fent), amelynek az ifjú Hitler is lelkes olvasója volt, s aki egy hiányzó szám miatt felkereste Lanzot.

„Mein Kampf"

Első könyvét Hitler a landsbergi várbörtönben diktálta tollba. Eddig csak férfiszállásokon, kaszárnyákban, és most egy börtönben élt, olyan létesítményekben tehát, ahol mindennapos jelenség volt homoszexualitás. Nem különösképpen jelentős pályafutását, amelynek most a végpontját jelentették a rácsok, hősi életként stilizálta fel. A nemes, jó és német cél érdekében folytatott harc a rossz ellen, minden ellen, ami zsidó és marxista – a könyvcím a kiadótól származik, maga Hitler az *Ötödfél évnyi harc a hazugság, az ostobaság és a gyávaság ellen* címet akarta adni neki –, homoerotikus mellékzöngék is hallhatóvá váltak: a harc az elnőiesedés ellen is folyt.

Mindenekelőtt Hitler dicsőséges „népközössége" a legkevésbé sem szocialista szerveződés volt. Hitler legfőképp a másság, a más népekkel szemben megmutatkozó kiválasztottság melletti elkötelezettséget követelte meg, a hitvallást a mindhalálig tartó hűségre. Számára a férfiúi szolidaritás, a közös, férfias harc számított a legfontosabbnak. Nem „a békés gazdasági hódítás eszközeivel" érhető el a győzelem, hanem csakis a férfiember kardjával. A kártékony zsidó viszont elutasítja a „természetnek ezt az arisztokratikus princípiumát." Hitler világképe enyhén homoerotikus felhangokkal színezett összkoncepció volt a visszafordulásra és menekvésre.

Mindez egyik elődjénél sokkal világosabban megfogalmazódik. Lanz von Liebensfels volt Bécsben az ifjú Hitler egyik ötletadója. A Lanz-féle írásműsorozatból, amely az *Ostara* címet viselte – s amelynek Hitler szorgalmas olvasója volt –, két brosúra az alábbi témákkal foglalkozott: „Faj és asszony, valamint hogy az miért kedveli az alacsonyabb rendű férfiakat" (1906), illetve „A nők jogainak veszélyei és a férfijog biztosította úri morál szükségessége" (1909). Óva intettek a „német asszonytól": „Az alacsonyabb rendű fajok nyersen érzéki, sötét bőrű férfiai, akik közöttünk laknak, pszichikailag és fizikailag alapjaiban rontották meg asszonyainak erotikus ízlését."[727] Lanz egy homoerotikus férfiközösség, az „újtemplomosok" rendje mellett érvelt, amely a wachaui Nibelungengauban egy lovagrendi várban, Werfenstein romjainál vert tanyát, s ahol rendszeresen felvonták a horogkeresztes zászlót.

Hitler később distanciálta ugyan magát a Lanz-féle társaság túlságosan egyértelmű homoszexualitásától, de gondolati alapmintájuk még jól érzékelhető a *Mein Kampf*ban. Szó szerint ez olvasható a hírhedtté vált sorokban: „A fekete hajú zsidó kölyök órák hosszat tobzódik örömében, ha a népünktől rabolt gyanútlan leányt vérével fertőzheti. Minden eszközzel azon van, hogy a leigázandó nép faji alapjait tönkretegye. (1. könyv 11. fej.)

A „borzalom zavaros igézete, ami úrrá lett rajta, mihelyst párzási ösztöne működésbe lépett", időről időre a könyv más passzusaiban is felvillant.[728] Hitler úgy vélte, hogy a „zsidók a felelősek nemi életünk megrontásáért", a „párzási ösztön piszkos elanyagiasításáért". Hitler borzongott „a modern erotika fullasztó parfümszagától", „a szexuális képzetek és ingerek melegházában a faji degenerálódás mérgező növényét" látta meg. A szexuális undor fantáziaképei, amelyek homoszexuális férfiakban váltódnak ki a női testnedvekre gondolva, Hitlerben a zsidókra gondolva idéződtek fel: „bárhol fogott is meg az ember egy

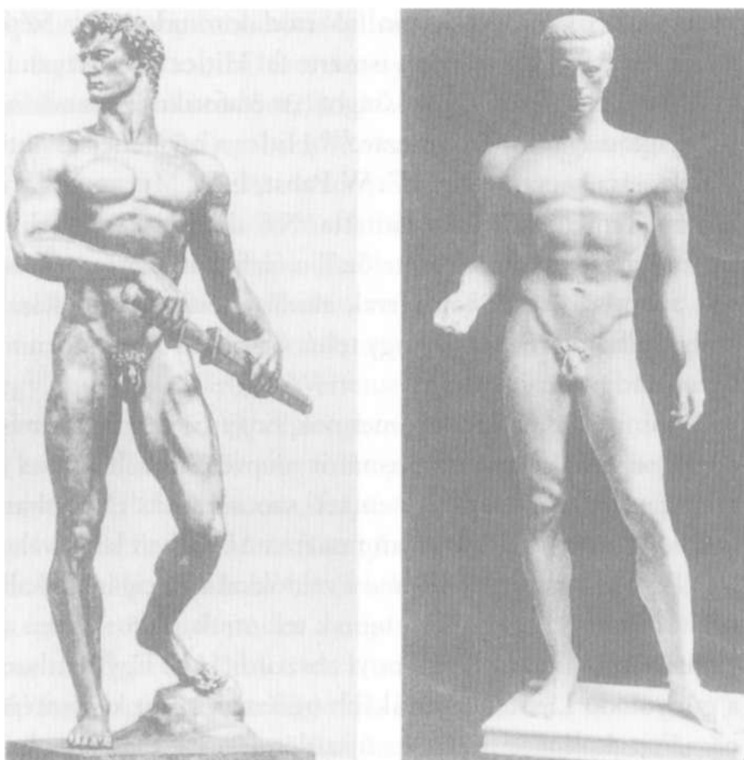
ilyen »apostolt«, nyálkás lett a keze, s részletekben siklott ki ujjai közül, hogy azután a következő pillanatban ismét egyesüljön" (1. könyv 2. fej.).[729] A hitleri típusú taktilis undor jellegzetes szimbóluma az, amit már idéztünk fentebb: „mihelyt egy ilyen gennyes sebet az ember óvatosan felvágott, mindjárt rábukkant egy zsidócskára, akár a férgekre a rothadó testben" – egyben persze fölöttébb nyomasztó jelképe a kisfiús impotenciának.

Az amerikai összehasonlító irodalomtudomány képviselője, Bram Dijsktra, aki találóan ismerte fel Hitler homoszexualitását, a zsidókon elkövetett gyilkosságot „metaforikus günocídiumként" (nőgyilkosságként) értelmezte.[730] Hitler a nőellenes és antiszemita képek összekapcsolódását C. W Pabst, F. W Murnau és Fritz Lang kortárs német filmjeiben láthatta. Náluk, mint aztán Hitlernél is, a zsidó a szexuálisan követelőző, a férfiakat megrontó asszonnyal vált azonossá, a női vámpírral, akitől a férfi csak gyilkosság útján szabadulhatott. Szent György tehát bizonyos értelemben a haláltáborok védjegye.

Feminista szerzők odáig mennek, hogy kijelentik: a feminizmus-ellenesség még a rasszizmusnál is alapvetőbb volt a náci biológiai politika szempontjából. A nemzeti szocializmus elsősorban szexizmus volt, s csak másodsorban rasszizmus. Ebben lehet valami igazság! Persze, ha a nőket *en bloc* a zsidókkal és a cigányokkal együtt a nácizmus elsődleges áldozatainak tekintjük, akkor ebben a megállapításban már van valamennyi abszurditás is. Egy rendszer, amely a gúnyolódó Lichtenberg inkább tréfásnak szánt kijelentését követné: „Fojtsátok meg az összes újszülött lányt!", csak igen korlátozott jövőbeli távlatokkal rendelkezne, legjobb esetben is csak még egy nemzedéken át maradhatna fenn. A megsemmisítő szándékú antiszemitizmussal ellentétben a megsemmisítő szándékú antifeminizmus soha nem élhető ki: mindig álcáznia kell magát, és agresszióját más célcsoportokra kell áthelyeznie. Fékevesztett érzelmeinek ez az álcázása és áthelyezése tipikusan jellemző Hitlerre: ez az, ami annyira átláthatatlanná és kiszámíthatatlanná tette.

Hitler azonban, ha mégannyira szerette volna is, senki számára nem tilthatta meg a nőkkel való nemi kapcsolatot. Így hát póttabuként bevezette a fajgyalázást. A beszennyezéstől való félelem, a tisztántartásért és a faji higiéniáért való aggodalom Hitlert egészen az öngyilkosságáig nem hagyta nyugodni. Politikai végrendeletét ezekkel a szavakkal zárta: „Mindenekelőtt arra kötelezem a nemzet vezetését és minden neki alárendeltet, hogy kínos pontossággal tartsák be a faji törvényeket, és tanúsítsanak kíméletlen ellenállást a világ valamennyi népét mérgező nemzetközi zsidósággal szemben."

Különös nőképét Hitler a *fin du siècle* általa oly nagyra becsült művészete, Arnold Böcklin és Franz von Stuck is befolyásolta. Az egész nyugati kultúra „asszonygyilkos mentalitást" mutat, ami a „nemek közötti harc ellenséges, kegyetlen nyelvezetében" is kifejezésre jut. „A nemzeti szocialista koncentrációs táborok megsemmisítő kemencéi a századforduló nőellenes, rasszista-evolucionista férfi fantáziáiban születtek meg, mielőtt ténylegesen megépültek volna", jelentette ki Dijsktra.

Hitler a Német Művészet Házában akarta a szép férfiaktokból összeálló esztétikai álomvilágát (Arno Breker: A feltörekvés, *előző oldal, fent balra*, valamint A mérlegelő, *fent jobbra*) a hanyatlás világával, a gyermekek akarása nélküli heteroszexuális erotikus kísértés világával szembehelyezni. Ez utóbbit állította pellengérre az Elfajzott Művészet címet viselő vándorkiállítás 1937-ben. „És mit fabrikálnak ezek?" – tette fel a kérdést megnyitó beszédében Hitler. „Torz és korcs alakokat, kreténeket, nőket, akik csakis visszataszítóan hathatnak: férfiakat, akik inkább hasonlítanak állatokra, semmint emberekre: gyermekeket, akiket, ha ebben az alakban élnének, istenkáromlásnak kellene felfognunk." Álomvilágába bőven belefért homoerotikával fűszerezett giccs is: Adolf Wamper: A Győzelem géniusza (*előző oldal lent*).

Fent: Max Beckmann festményeit ellenben, amelyek az arany húszas éveket utánozhatatlanul ragadták meg, a nácik számára elfajzott művészetnek számítottak, és eltávolították őket a német gyűjteményekből.

Rögeszméire ráismerni a nürnbergi faji törvényekben is. Ezeket a törvényeket, mint az 1935. évi birodalmi pártgyűlés előtt mondott beszédében hangsúlyozta, azért vezette be, mert „az államnak a feladata, hogy legelsősorban is a házasságot kiemelje a folyamatos fajgyalázásból". A faji törvények, amelyek megszületésénél kissé perverz elgondolásai bábáskodtak, a végrehajtás során egészen nyilvánvalóan lecsúsztak a szexuálpatológia területére. A „Deutsche Volksgesundheit" (Német Népegészségügy) c. tudományos-népszerűsítő folyóirat figyelmeztette az árja nőket, nehogy akár egyetlen egy alkalommal is zsidóval háljanak, mert attól a pillanattól fogva, hogy magukba fogadták a „fajidegen fehérjét", soha többé nem szülhetnek fajilag tiszta gyermekeket – még akkor sem, ha árja férfival házasodnak össze. A nemzeti szocialista magatartási kódex is átvette ezeket az abszurd tisztasági tabukat. Az SS állományától és a párttagoktól megtagadták a házassági engedély kiadását, ha a menyasszony korábban zsidóval volt eljegyezve, vagy vele élt házasságban.

Pornográf fantáziaképek elegyedtek jogi csűréssel-csavarással. Még ha valaki „benyúlt a szoknya alá", az is fajgyalázásért két év fegyházbüntetést kaphatott, abban az esetben, ha az, aki benyúlt, zsidó volt, a szoknya pedig árja nő testét fedte. A faji törvényekhez fűzött magyarázatok 1936-ból, amelyeket W. Stuckart és H. Globke írt, az „együtthaláshoz hasonló cselekedeteket, pl. a kölcsönös onániát" is büntetendőnek tartja, de az alperes számára nyitva hagy egy bizarr kibúvót. Az orális érintkezés azért nem számít faji szempontból kifogásolhatónak, mert természettől fogva nem az utódnemzés a célja, aminek során az árja vér beszennyeződhetne.[731]

A belső hang és a szőke nők

A zsidók ellen megfogalmazott vádak tárháza a *Mein Kampf*ban megszokott antiszemita kliséket tartalmazott. Végső soron azonban egészen különös vonása Hitler összességében mégiscsak konvencionális antiszemitizmusának, hogy szemükre veti, beszédei révén a legcsekélyebb mértékben sem engedték jobb belátásra bírni magukat. Ez a magatartásjegy, az ő meggyőző erejének belső elfogadása és az örömteli maga-megadás, volt végül is Hitler számára a döntő, a megfelelő faji hovatartozás kritériuma. Mert ugyan mi haszna lett volna végül is egy kékszemű, szőke, északi orrvonalú germán férfiból, ha az érdektelenül vagy ellenségesen viszonyul eszméihez? A faj, így Hitler, az ő felfogása szerint már nem értelmezhető pusztán antropológiailag.

Nagyvonalú gondolati bűvészmutatványokra vállalkozott Hitler az 1934-es birodalmi pártgyűlésen mondott beszédében. Felismerte: politikailag nem lehetséges, hogy a vezető posztokra faji alapokon kerüljenek emberek. Túl nyilvánvaló volt, hogy sem ő, sem a többi magas beosztású funkcionárius nem illik bele a szőke árjákról kialakított sémába. Egyik vitájában, amelyet az SS birodalmi vezetővel folytatott, a danzigi körzetvezető, Forster, Himmler fejéhez vágta, hogy ha úgy nézne ki, mint ő, gondosan kerülné a faji kérdést.[732] *Asztali beszélgetései*ben aztán Hitler nagyon ésszerűen meg is fogalmazta: „Küllem és tehetség gyakran nincs összhangban." (1942. január 27.) Másfél évvel korábban, 1940.

szeptember 16-án, még el is rendelte, hogy a „keverékeket”, ha kellő bátorságot tanúsítottak az ellenséggel szemben, nyilvánítsák német vérvona-lúaknak.

Ugyanakkor mindennek logikus következményét, vagyis azt, hogy a faji eszmét, mint olyat, vagy legalább is az alkalmasak kiválasztásánál ejtsék, Hitler nem látta be. Ügyet sem vetve a belső ellentmondásra, azon a véleményen volt, hogy „a képességből kell következtetnünk a faji megfelelésre. A képesség ugyanakkor abból állapítható meg, hogy az egyén miképpen reagál egy újonnan meghirdetendő eszmére. Ez a csalhatatlan módszer arra, hogy megtaláljuk az embereket, akiket keresünk. Mert mindenki csak arra a hangra hallgat, amelyre a legbenseje ráhangolódott.”

Goebbels, akit a népnyelv legcsekélyebb mértékben sem árja külleme miatt „zsugorgermánnak” gúnyolt, *Napló*jában lelkesen helyeselt, és határozottan fellépett a „faji materializmus garázdálkodásával szemben, amely nem a tartásra és a lelkületre figyel, hanem csak a hidrogénszőke hajat nézi.”

Az „árja” Hitler számára nem volt más, mint a rejtjelezése olyasvalakinek, aki beleillet az ő homoerotikus színezetű ellenvilágába, csatlakozott hozzá, és akit ő csodált. Joachim Fest kifejezésével élve, a „késztetés-struktúrájában soha fel nem tárt ősgyűlölet a zsidóság ellen” minden bizonnyal értelmezhető úgy is, hogy bennük látta szép, eszményi világának voltaképpeni fenyegetőit, azé a világét, amelyről homoerotikus képzeteiben álmodozott, de amelyhez tartozónak teljességgel sohasem vallotta magát. Csak a feltételezett ellenlábasokat azonosította egyértelműen, és üldözte őket kíméletlen gyűlölettel, saját szexuális utópiája a vágyakozás különös tárgyaként messzemenően megvallatlan maradt.

Logikusan járt el Hitler (ebben Richard Wagnert követte), amikor Jézust árjának nyilvánította, megspórolva ezzel magának a fáradságot: nem kellett amiatt bosszankodnia, hogy nem árják is képesek kiemelkedő teljesítményekre. Amikor Mussolini 1938-ban Rómában mutatott neki egy római portréfejet, amely a hagyomány szerint Jézust ábrázolja, Hitler az arcvonásaiban jellegzetesen árja faji jegyeket vélt felfedezni. *Asztali beszélgetései*ben kijelentette, hogy ha Dzsingisz kán valóban olyan jelentős ember volt, mint azt a történelemkönyvek tanítják, akkor mindenképpen árja kellett, hogy legyen.

Nem csak az antropológiai tekintetben idegen fajhoz tartozó zsidóknak biztosított a hitleri „fajelméletnek” ez a meglepő fordulata átmeneti esélyeket a Harmadik Birodalomban, hanem a más fajhoz tartozó szőke nőknek is. Ez a nőtípus Hitler gondolatvilágában megint csak kevéssé valószínű, hogy antropológiai megfontolások alapján kapott volna ennyire kedvező helyet, ezt férfiszövetségbeli sztereotípiáknak köszönheti. A hűvös, szőke nők a veszedelmes, sötéthajú, ösztöneiknek engedelmeskedő fajzsidó asszonyokkal szemben inkább visszafogottnak számítottak, ennél fogva elviselhetőbbnek tartották őket a tisztességtudó férfiak társaként. Velük, vélhette Hitler, jobban megvalósítható a férfi és a nő közötti partneri viszony gondolata, amely a gyermekek utáni vágyon, nem pedig a mámoros szexualitáson alapult.

Meghatározott feltételek mellett ilyenformán még külföldi nők is bekerülhettek az „árja” férfitársadalomba. Monológjaiban Hitler 1942-ben részletekbe menően engedett betekintést alapkoncepciójába: „Ebéd közben a Főnök arról beszélt, hogy a tegnapi poltavai repülőútja némiképpen megingatta eddigi faji fel-

fogását.” Az ukrajnai Poltavában ugyanis „olyan sok kékszemű, szőke nőt látott, hogy – ha a norvég, vagy még inkább a holland nőknek a házassági kérelmek benyújtásakor mellékelt fényképeire gondol – a mi európai nordikus államainknak nem annyira feléezakiasítási szükségletéről, mint inkább feldéliesítéséről beszélne a legszívesebben.”

Később Hitler a szőke nőket minden körülményeskedés nélkül germánoknak nyilvánította. „A Führer egy teázás során rövid úton helyre tette a népvándorlással kapcsolatos iskolás tudásunkat, és a szőke, kékszemű ukrán nőkből egy szempillantás alatt megtelepedett germán törzsek paraszti leszármazottai lettek, akiknek visszanémetesítése csak idő kérdése.”[733]

A nőkkel kezdeni Hitler szemében rossz dolog volt ugyan, a szaporodás érdekében mindamellett mégis elengedhetetlen. Ha mindenképpen meg kell lennie, akkor, kérem szépen, legalább legyenek a nők szőkék – vagy elférfiasított nők. Egy lélektani szempontból tanulságos, Hitler nagylelkűsége folytán lehetségessé vált „honosítást” a mi családunk története is megőrzött. A keresztapám, Max Lorenz, Hitler kedvenc énekese volt. Ahogyan nagyanyám, Marie-Kuise Hillebracht bizalmasan elmesélte nekem, homoszexuális volt, és zsidó felesége – hogy vágyainak megfeleljen – annyira lekicsinyíttette a melleit, hogy azok már-már egy kisfiú mellkasára kezdtek hasonlítani. Zsidó nénikémet Hitler kifejezett utasítására megkímélték az üldöztetéstől, újabb bizonyítékaként annak, hogy Hitler fajfelfogása sokkal inkább eredt homofil félelmekből, semmint antropológiai és darwinista megfontolásokból. Mert a telt keblű zsidó nőktől felfogása szerint mindenkor óva kellett inteni. Ha az árja férfiak összeszűrnék a levet az efféle szerzetekkel, az a nép biztos hanyatlását eredményezné.

„Mint ahogyan divatossá vált, hogy egyes tisztek, különösen a nemesi származásúak, áruházi zsidó nőkkel állnak össze, a régi hadsereg szempontjából egy olyan veszélyforrás jelentkezett, amely, ha nem sikerült leállítani ezt a tendenciát, egy szép napon rosszul végződhetett volna”, írta második könyvében Hitler.

Példaképek

1933-ban, frissen kinevezett birodalmi kancellárként Hitler bizalmasan közölte szárnysegédjével, Wiedemann-nal, hogy ha nem következik be az 1918-as összeomlás, nem ment volna politikai pályára, hanem nagy művész lett volna belőle, olyan, mint Michelangelo.[734] E kijelentését jellegzetes kamaszkori ön-túlértékelésként akár egy kézlegyintéssel el is intézhetnénk.

Csakhogy Michelangelo nem az egyetlen homoszexuális volt, akit Hitler példaképül választott. Különösen erős vonzalom fűzte II. Lajos bajor királyhoz. Egy Hohenschwangauban, 1933. augusztus 12-én tartott beszédében II. Lajos szándékai beteljesítőjének nevezte magát. Építményei „egy géniusz tiltakozásai a szánalmas parlamentáris középszerűség ellen. Ezt a tiltakozást mi teljesítettük be napjainkban…” A II. Lajos iránti egészen személyes érdeklődésének Hitler azzal is tanúbizonyságát adta, hogy a Wittelbach-uralkodónak megszerezte egyik kéziratát. May Károly esetében olyan messzire ment, hogy annak homo-

szexuális eszményi figuráját, Old Shatterhandet, még ruházatában is utánozta. Müncheni éveiben Hitler vadnyugati hősként lépett fel. Különc ruházata és feltűnő, nem katonás hajviselete a homlokára eső hajtinccsel, outsiderségét volt hivatva érzékeltetni. Hitler 1912. március 22-én az idős May Károly egy előadásán vett részt Bécsben; ebből az alkalomból egy pár cipőt kellett kölcsönkérnie, és órák hosszat kellett gyalogolnia.[735] A fáradozás megérte neki. Az előadó fejtegetéseitől, amelyek az emberiség célját érintették, nevezetesen azt, hogy elhagyja a sötét Ardisztánt, és harcok árán eljusson Dzsinnisztánba, ezzel pedig nemesedjék, éppannyira el volt ragadtatva, mint magától Maynak a személyétől. Még hónapokkal később is erről az eseményről áradozott.

Winnetou elvarázsolta homofil szívét. Későbbi életében Hitler, miként Albert Speer beszámolt róla, úgy igazodott May Károly-olvasmányaihoz, mint ahogyan mások a filozófiai irodalomhoz, vagy a Bibliához. Hitler kívánsága szerint May Károlyon kell alapulnia a frontkatonák épülésének is. 1943-ban, az akut papírhiány ellenére „elrendelte, hogy 300 000 példány *Winnetou*t nyomtassanak ki a katonák részére tábori olvasmányul." Speer számol be arról, hogy Hitler a „Winnettou-ban, amióta csak először találkozott vele, a nemes lélek legnagyszerűbb példáját látta", amely az ifjúságnak is okulásul szolgálhat a nemeslelkűség helyes fogalmának elsajátításához.[736]

A Röhm-puccs leverésével aztán Hitler minden túlságosan egyértelmű nyomot kitörölt a múltjából, amely manifeszt homoszexualitásra utalhatott volna.

Annál feltűnőbb volt, ahogyan Hitler egészen különös módon tisztelte II. Frigyes porosz királyt. A maga katonai környezetében társadalmilag elfogadott rajongás volt ez egy homoszexuális iránt. Valójában Hitler a legcsekélyebb mértékben sem a Hohenzollern uralkodói erényei iránt lelkesedett. Ő soha nem akart állama első szolgája lenni. Hitler Poroszország-mániája a maga túlzó hamisságában csak azért nem vált általános nevetség tárgyává, mert a magát szalontiroliként mórikáló porosz létezik ugyan népies bohózati figuraként, de nem ismeretes a poroszkodó osztráké.

„Hitler azonosult vele (II. Frigyessel), a maga vereségeit a hétéves háború balszerencséjével hasonlította össze, a saját magányát a király elkeseredésével, Blondit, a juhászkutyáját, az ő agárjával, Bichével."[737]

Ahogyan May Károly-kultusza, úgy Öreg Fritz-kultusza is bizarr formákban jutott kifejezésre. A király portréja, Friedrich Heer feltételezése szerint, olyan szerepet játszott Hitler számára, mint egy katolikus kegykép. A dolgozószobája falán függött, és a Führer-bunkerbe is magával vitte, ahol alatta követett el öngyilkosságot. A borzasztó vég előtt Goebbels nyújtott némi vigaszt elkeseredett Führerének (1945. március 24.), amennyiben felolvasott neki Cerlyle könyvéből, a *Nagy Frigyes életé*ből.

Ötvenedik születésnapjára Himmler lepte meg őt a porosz király Menzel által festett képmásával. Rosenberg egy évvel később Nagy Frigyes jókora porcelánfejével ajándékozta meg, amit a diktátor – mint Wilhelm Mommsen írja – „könnyekkel a szemében vett át. Ezen kívül a nemdohányzó Hitlernek nagy örömet szerzett még a porosz király egyik híres dohányszelencéje, amely a Berghofon díszítette íróasztalát.

Old Shatterhand (Lex Barker) szívélyesen ráz kezet Winnetou-val (Pierre Brice) a Winnetou III. című filmben, és mélyen a szemébe néz. A May Károly-rajongó Hitler tudta értékelni ezt a homoerotikus fantáziavilágot. Nemcsak falta, gyűjtötte, dicsérte May Károly könyveit, de müncheni időszakában ráadásul Old Shatterhand módjára Westman-külsőben jelent meg. Ahogyan May Károly fantáziavilágában is egy jobb világ jelenik meg, ahol nemes lelkű férfiemberek népesítik be a Vadnyugatot messze a romlott nagyvárosok aszfaltrengetegétől, úgy akarta Hitler is a jó felépítésű, erős, fiatal férfiak birodalmát berendezni a Kelet végtelen, a civilizáció által még meg nem rontott, termékeny térségeiben. A nők ezekben a homoerotikus álmokban csak alárendelt szerepet játszottak. A férfiakat gyermeknemzés céljából rövid időre szabadságolták volna, azt követően azonban a kifogástalan külsejű hősök visszatértek volna a sereg férfiközösségeibe, és egymást követő újabb és újabb háborúkban védték volna meg az Urál-hegységben a birodalom határait.

Az osztrák történelemben is, amelyet Hitler gyermekkora óta jól ismert, akadt néhány megfelelő homofil példakép. Savoyai Jenő herceg, akárcsak az Öreg Fritz, híres hadvezér volt, olyan alak, akit a nép különösen kedvelt, no és olyan fejedelem, aki nem sokat foglalkozott a nőkkel. Bécsi időszakában Hitler nem csak a gyönyörű Belvedere kastélyt csodálta meg, amely megmutatta, hogy a Savoya-hercegben és benne közös volt az érdeklődés az építészet iránt, de a parkot is, a csábító, hímnős szfinxekkel, akiknek a mosolyát unokahúga tekintetében vélte felfedezni. A fiatal Henriette Hoffmann-nak a népszerű ifjúsági könyvek mellett Jenő herceg életéi is ajándékozta: inkább szokatlannak nevezhető olvasmány ez egy bajor tizenéves számára. Egy nehézcirkálót, haditengerészete büszkeségét a hercegről neveztette el, habár annak a tengeri hadviseléssel való kapcsolata nem volt éppenséggel kézenfekvő, és ragaszkodott hozzá, hogy jelen legyen hajókeresztelőn. Mi több, a hajó vízrebocsátása egyenesen megkésett ünnep volt a cs. és kir. monarchia korszakából, amelyre Magyarországról vitéz nagybányai Horthy Miklós ellentengernagyot, kormányzót is meghívta.

Első politikai példaképként Hitler Karl Lueger bécsi polgármestert (1897-1910) fedezte fel magának, akit „minden idők legnagyobb német polgármesterének nevezett", ami annál is meglepőbb, mert Lueger keresztény-szocialistaként Schönerer indulatos ellensége és a Habsburg Monarchia hűséges híve volt. Brigitte Hamann elemezte a lélektani hátteret: „Nem a pártot, hanem egyedül és kizárólag Lueger lenyűgöző személyisége ragadta meg, és keltette fel érdeklődését."[738] „A szép Karl" agglegény volt. Hitlernek nem csak a polgármester antiszemita, de házasságellenes megnyilvánulásai is imponáltak. Lueger az ő ifjú csodálója számára annak bizonyítéka volt, hogy egy csillogó politikai pálya nem csak messzemenően összeegyeztethető a házasságon kívüli életformával, de az egyenesen rendkívüli hatást gyakorolhat a tömegközönségre. Luegertől (vagy Eckarttól) származott Hitler rögeszméje, hogy egy nőtlen politikus különösen sikeres lehet a női választók körében. Már Lueger is élt azzal a különös kifogással, hogy azért nem nősül meg, mert a házasság csökkentené esélyeit női csodálói körében. „Ha Lueger, mint hangoztatta, kizárólag az ő bécsi lakosaié, úgy Hitler később így fogalmazott: „Az én szerelmem Németország", majd viccelődni kezdett, hogy el sem tudja képzelni, mit rendeznének az asszonyok és a lányok a nemzeti szocialista mozgalomban, ha ő megnősülne.

Végül Hitler Nietzschéért is lelkesedett. Könnyen meglehet, hogy van valamilyen felszínes párhuzam a filozófusnak a „szőke bestiával" kapcsolatos felfogása és a fasiszta eszmék között. Csakhogy ez a szőke bestia is csupán homofil fantázia. Ezen kívül Nietzsche nőgyűlölő nézetei: „Asszonyi állathoz mégy? Ne felejtsd el az ostort" (*Imígyen szóla Zarathustra*, Wildner Ödön ford.), nagyon is Hitler szája íze szerint valók voltak. Nietzsche húga, akit Weimarban meglátogatott, megerősítette neki bátyja cölibátusszerű életérzését. Nietzsche mindig ezt hirdette: „Egy hősnek szabadnak kell lennie." Mivel Hitler feltételezhetően alig értett meg valamit Schopenhauer filozófiájából, Nietzsche iránti lelkesedése összefüggésben állhatott annak nőgyűlöletével is, ami ezt a két olyannyira eltérő alkatú karaktert összekapcsolhatta.

Függőség

Hitler kitartását homoszexuális SA törzskari főnöke, Ernst Röhm mellett, politikai ellenfelei kampányra használták ki, amely ráirányította a figyelmet a „természet elleni fajtalanságra" egy olyan mozgalomban, amely állítólagosan a német nép erkölcsi javulását és magasabb rendű elvek szerint való nevelését tűzte ki célul. A szociáldemokrata „Münchner Post" „nagyszabású homoszexuálisellenes hajszát indított Röhm és az SA-beli barátai ellen", és nem kerülhette el a gyanúsítást Hitler sem.[739] Konkrét bizonyítékot ugyanakkor senki sem tudott felmutatni ellene.

A legmesszebbre, majdhogynem másságának nyílt elismeréséig Hitler akkor merészkedett, amikor 1942. augusztus 21-én a főhadiszálláson monologizálva kapcsolatnélküliségéről elmélkedett. Titkos céljait időközben feltárta a világ előtt. Keleten beindult a megsemmisítő háború gépezete, a tömeggyilkosságokat már nem lehetett eltitkolni. A holokauszt is, bár azt némiképpen még mindig sikerült takargatni, nagy vonalakban nyilvánvalóvá vált emberek ezrei számára. Hitlernek semmi kifogása nem volt az ellen, hogy ímmel-ámmal kimondott beismerő vallomását gyorsírással rögzítsék: „A legkevésbé sem vagyok családias lény. Családellenes alkatú vagyok. Nincs hozzá érzékem…" *Alkatú*, ez az árulkodó szó! Ez már egészen közel visz a lényeghez. Hitler környezetében Röhmmel kapcsolatban nem mindenkor annak „tisztázatlan alkatáról" beszéltek?

Ezután Hitler, hogy megmagyarázza a szokatlan szóhasználatot, a voltaképpeni problémát tulajdonképpen csak körülíró *unsippisch* („családellenes") szót, még Heinrich Heine verséből *A gránátosokból* is idézett, hogy világossá tegye: a nőkhöz, az asszonyokhoz fűződő viszonyára gondolt. Számára erről van szó, fejtegette: „Was schert mich Weib, was schert mich Kind /…/ Lass sie betteln gehn, wenn sie hungrig sind" (Mit nékem az asszony s gyerek /…/ Koldulni menjenek, ha éhesek.)

Alexander Mitscherlich Hitler Speerhez fűződő különös viszonyában egy (nem szexuális természetű), erotikus összetevőt vélt felfedezni. Speer erről így vélekedett a háború után: „Egy bizonyos: mindenki, aki hosszú időn át együtt dolgozott vele, kimondottan függővé vált tőle."[740]

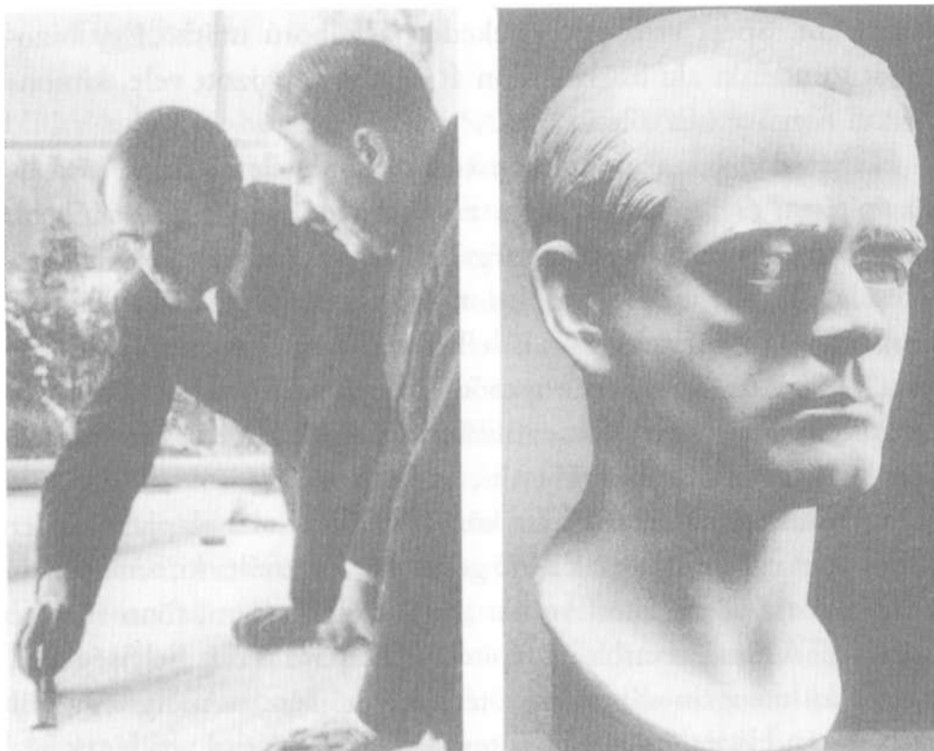
Hitler 1934-ben ismerte meg a huszonkilenc esztendős, jóvágású építészt, és „néhány megbeszélést követően a maga szűkebb környezetébe emelte." Speer még 1945-ben is pontosan emlékezett a részletekre. Az ifjúsági mozgalomban résztvevő, szívesen kajakozó, Stefan George verssorait is lelkesen olvasó természetjáró-idealista öltönye malterrel szennyeződött be egy építkezésen. Ezért le akart mondani egy ebédmeghívást, amellyel Hitler szándéka az volt, hogy mint más esetekben is, intenzív pillantásokkal fixírozva vendégét, megteremtse ezzel a közelebbi kapcsolat alapjait. Hitler a helyzetet egy ártatlannak tűnő gesztusra használta ki, amely akár kockázatossá is válhatott volna. „Jöjjön csak velem, fönn rendbe hozzuk." A kissé zavarba jött építészt bekísérte privát helyiségeibe, majd elküldte az inasát a saját sötétkék zakójáért. „»Addig vegye föl ezt.« Aztán Hitler mögött beléptem az ebédlőbe, és a vendégek közül előnyben részesítve mellette ültem. Nyilvánvalóan kedvét lelte bennem. Goebbelsnek feltűnt, ami

zavaromban egészen elkerülte a figyelmemet: »Hiszen ön a Führer jelvényét hordja! Ez nem az ön kabátja?« Hitler kisegített a válasszal: »Az enyém!«”.

Ettől a ruhacserétől fogva, amely egyike a Hitler erotikus fantáziáját megmozgató kvázi-intim jeleneteknek, s amely aztán a nyárspolgárias asztaltársaság soraiban a Birodalmi Kancellárián incselkedő ugratásokra adott okot, megköttetett az érzelmi kapcsolat a Mester és legkedvesebb tanítványa között. „Ezen az ebéden tett fel Hitler először néhány személyes kérdést… A párttagságomról nem kérdezett. Ahogy észrevettem, művészek esetében ez nem sokat jelentett neki.” „Évek múltán visszatért a meghívásra: »Feltűnt nekem a szemleutakon. Kerestem azt az építészt, akire majd rábízhatom építési terveimet… Olyan valakire volt szükségem, aki a tőlem kapott felhatalmazásommal a halálom után is tovább viszi az ügyet. Én önben láttam meg.«” *Visszaemlékezései*ben Hitlerhez való viszonyát Speer a Faust és Mefisztó között megköttetett szerződéshez hasonlítja, amiért neki is lakolnia kellett: „Egy nagy építkezésért, miként Faust, eladtam volna a lelkemet. Most megtaláltam a magam *Mefisztó*ját. Nem tűnt kevésbé megnyerőnek, mint Goethéé.[741]

Mindenesetre e férfibarátságnak már a kezdetén is Hitler viselkedése számottevően eltért a német minisztériumokban egyébként megszokott érintkezési formáktól. Hitler fölényének biztosítására a férfi és férfi közötti vitákban egy minden tekintetben archaikus formát alkalmazott: a fenyegetően merev nézést. Partnerének hosszasan és állhatatosan meredt a szemébe. Aki nem viselte el a tekintetét, az elismerte az ő feljebbvalóságát – legalább is így gondolta. Speer is leírta *Visszaemlékezései*ben Hitler technikáját: „A teázó nagy kerek asztalánál Hitler egyszer engem kezdett fixírozni. Ahelyett, hogy lesütöttem volna a szemem, kihívásnak vettem. Ki tudja, miféle ősi ösztönök késztetnek olyan párbajra, amelyben az ellenfelek mereven egymás szemébe néznek, amíg egyik fel nem adja. Mindenesetre megszoktam, hogy a hasonló fixírozásokat mindig én nyerjem meg, ezúttal azonban csaknem végtelen, emberfeletti energiákat kellett mozgósítanom, hogy ne engedjek a mind erősebb kényszernek, ne fordítsam el a tekintetemet – mígnem hirtelen Hitler csukta le a szemét, azután mindjárt a mellettem ülő hölgy felé fordult.”[742]

Hitler szerette volna, hogy kedvence, Speer, mindig a közelében legyen. Speer alpesi stílusban egy műtermet épített magának Obersalzbergen. Ámde Berlinben is lehetőleg szép körülmények között, és egészen közel kellett neki elhelyezésről gondolkodni. „Speer irodáját a Pariser Platzon, a Művészeti Akadémia szép épületében, amelyet a nevelésügyi miniszternek Hitler utasítására haladéktalanul ki kellett üríttetnie, a Birodalmi Kancellária épületétől csak a Ministergärten választotta el.[743] Megfigyelők egybehangzóan állították, hogy „Hitlert öröm és boldogságérzet töltötte el, ha Speer társaságában tartózkodott. Ilyenkor valósággal szárnyakat kapott, és a feszültsége is oldódott.”

„Hitler boldogtalan szerelmének" nevezték munkatársai a fegyverkezési minisztert, Albert Speert, és megjegyezték, hogy a Führert mindig akkor látták „jó hangulatban és boldognak", amikor kedvence ott tartózkodott a közelében. Ha az építész építtetőjének egy tervet magyarázott (balra), úgy ez utóbbi jobb kezével bátortalanul igyekezett megérinteni a nála fiatalabb, vonzó férfi bőrét, akit ő fedezett fel, s akit egy ideig utódjának tekintett, mert „művészi érzékű" embernek tartott. Arno Brekert, a náci korszak Michelangelóját, meg is bízta azzal a feladattal, hogy faragja ki márványból a kedvenc mellszobrát (jobbra).

Az egymást kedvelő két férfi, némi bátortalansággal közeledett egymáshoz. Amikor Hitler átnyújtotta Speernek a Berlin főépítészévé történt kinevezésének okmányát, a viselkedését akár „félénknek is lehetett volna nevezni", emlékezett vissza Speer spandaui börtönében.

1938 nyarán Speer bemutatta Hitlernek Berlin tervezett makettjét. Amikor a diktátor elhagyta a műtermet, munkatársának, Hettlage-nak kicsúszott a száján: „Ön Hitler boldogtalan szerelme."[744] E megjegyzés hallatán Speert boldogságérzet töltötte el.

A múzsai alkat

1943. őszén Zeitzler, az akkori vezérkari főnök bizalmasan közölte Speerrel: „A Führer igen elégedett önnel! Azt mondta a minap, hogy minden reménye önben van. Göring után újabb Nap kelt fel!"[745]

Speer is olyan mértékben kötődött Hitlerhez, hogy alig tudott elszakadni tőle. A katasztrofális katonai ellencsapásokat követően 1944-ben jól megalapozott emlékeztetőket írt Führerének, amelyek bizonyították a háború elvesztését. Hitler hivatta őt, szomorúan a szemébe nézett, és magyarázatot követelt. A régi varázseszköz hatott. Mire Speer: „Führerem, feltétel nélkül Ön mögött állok!"

Speer még a háborút követően is, április 30-án, bálványa halálának napján elővette Hitler ezüstkeretes képmását, és sírógörcs rázta.

Speer azt mérlegelte a háború után, hogy Hitler vajon miért őt választotta ki. „Kétségtelen, hogy Hitler akkoriban zavarban volt, kit nevezhetne meg utódjául: Göring hírneve alá volt aknázva, Hess önmagát zárta ki, Schirach Bormann áskálódásai miatt elbukott, Bormann, Himmler és Goebbels ellenben nem felelt meg annak a »múzsai alkatnak«, amelyet Hitler elképzelt magának."

Hitlernek ez a megítélése egészen figyelemre méltó. Azt, hogy a múzsák Himmler és Bormann születésekor elfordították a fejüket, az teljesen nyilvánvaló volt. Goebbels azonban az összes náci közül a legfogékonyabb volt a művészetekre. Regényeket írt, jól tájékozódott az irodalomban, a nemzeti szocialisták közül azon kevesek egyike volt, akiknek nem volt botrányosan rossz a stílusa, és a filmiparért felelős miniszterként sem hozott rossz döntéseket.

Lehetséges, hogy Hitler a „múzsai alkat"kifejezést egészen sajátos értelemben használta? Annyi mindenképpen biztos, hogy érzelmi kötődése Goebbelshez, aki egyik legfontosabb cinkostára volt, még akkor is meglepően csekély volt, ha figyelembe vesszük Hitler eidetikus alkatát. Goebbelsnek, akihez fogható módon kevesen ragaszkodtak Hitlerhez, soha nem sikerült bejutnia a Hitler körüli szűkebb körbe.

Homoerotikus érzelmi hullámait, amelyek Hitlerhez kötötték, Hitler szemében elfedte a szoknyavadászat. 1926-ban egyenesen Hitlerhez intézett szerelmi vallomást jegyzett be Naplójába: „Hitler születésnapját ünnepeljük. 37 éves lett. 37 gyertya ég, virágok… Adolf Hitler, szeretlek, mert nagy vagy, ugyanakkor egyszerű." Csakhogy az érintett ezt a szerelmet nem igen akarta viszonozni.

A diktátort ösztönösen taszította a szoknyavadász. „Hitler nagyon csodálta Goebbelset, sokra tartotta. De nem volt baráti a kapcsolatuk. Hitler tudta, mi Goebbels gyengéje: gyakran visszaélt a pozíciójával, és így szerzett meg magának színésznőket. Ez pedig egyaránt nem felelet meg Hitler nézeteinek", vélekedett Hitler titkárnője, Traudl Junge.[746]

Mivel alkata alapján Goebbels nem volt képes teljesen megfelelni Hitler nőgyűlölő késztetéseinek, ezt a Hitler által érzékelt fogyatékosságot különösen erős zsidógyűlölettel igyekezett kompenzálni. Hitler felháborodását váltotta ki azzal, hogy összeszűrte a levet Lida Baarová cseh filmszínésznővel, s azzal próbálta ezt jóvátenni, hogy kirobbantotta a „birodalmi kristályéjszakát". Körzetvezetőként Goebbels azon volt, hogy zsidótalanítsa Berlint. Höhne benne látta – és nem Himmlerben vagy az SS-ben, amely a deportálást támogatta megfelelő megoldásként – a holokauszt voltaképpeni kiagyalóját, amit ilyenformán akár a színlelt nőgyűlölet zsidógyűlöletre történő átvitelének hátborzongató eredményeként is értelmezhetünk. [747]

Hogyan kellett volna Hitlernek kifejeznie magát, ha egy homoerotikus kisugárzású férfit akart volna? Hasonló fogalmazási problémával nézett szembe Thomas Mann is. „A művészség megjelenési formája" – ez az a rejtjel, amellyel a Nobel-díjas író elismerte szellemi rokonságát Hitlerrel.

A legbiztosabban Baldur von Schirach felelt meg annak a „múzsai alkatnak", amely Hitler szemei előtt lebegett. Első alkalommal Weimarban találkoztak, amikor a tizennyolc esztendős Schirachot egy Hitler-beszéd alkalmából beosztották teremvédelemre. A szikra nyomban kipattant. Schirach a rákövetkező éjszaka egy dagályos Hitler-verset költött. Sikeres érettségi vizsgáját követően Hitler invitálta: „Jöjjön hozzám Münchenbe, szükségünk van az olyan emberekre, mint Ön."[748] Ott aztán Hitler „jó szándékúan a vállára helyezte a kezét", majd így szólt: „Nálam fog tanulni."

Schirach először Hitler birodalmi diákvezére lett, majd birodalmi ifjúsági vezetője. Sikerrel is járt: sok gyereket és fiatalt nyert meg a Hitler-kultusznak. Hitlerjugendjét „a tiszták és érésben lévők hatalmas mozgalmának" látta. Schirach „arca majdhogynem feminin" volt, „kézfogása nyirkos, aszpikszerű", „lagymatag és elhízott" ember benyomását keltette. Már a hitleri időkben is suttogtak az emberek állítólagos homoszexuális hajlamáról, és szóbeszéd tárgya volt „fehér, kislányosan berendezett hálószobája". „Lelkesedéssel szervezett a Hitlerjugend számára Weimarban művészeti kiállításokat, zenei táborokat, hangversenyeket, ifjúsági filmórákat és színházi fesztiválokat."

A diagnózist Schirach esetében alátámasztja egy gyermekkori eset. 1931-ben féltékeny lett az általa nagy tisztelettel övezett barátja, Dorndorf barátnőjére, Elfriede M.–re. Hogy szeretett barátjának bebizonyítsa az erőszakos perszóna megvetendőségét, a lánnyal aludt. „Weimari baráti köre előtt Schirach azzal adott magyarázatot tettére, hogy mindössze legjobb barátjának akarta bebizonyítani, ez a lány nem méltó hozzá, és tulajdonképpen a lánnyal való együtthálásért megérdemelte volna annak köszönetét."[749]

A vonzó Hitlerjugend-vezető 1940-ben katonaként is helytállt a franciaországi hadjáratban, ami Hitler szemében már elegendő ok volt a különleges rokonszenvre. Kinevezte őt Bécs körzetvezetőjének: olyan poszt volt ez, amelyhez

Hitler felfogása szerint elengedhetetlen volt a művészeti véna. Ámde kegyeltje, úgy tűnt, éppen ezen az emocionálisan annyira lényegi területen okozott csalódást neki. Engedélyezett ugyanis egy expresszionista kiállítást, ami „elfajzott művészetnek" minősült, Hitler szemében tehát gyalázat volt, esküszegés, árulás. Hasonlóan visszataszító, elfogadhatatlan volt Hitler érzése szerint a kiállás egy orosz zeneszerző, a mellesleg ugyancsak homoszexuális Csajkovszkij mellett, amire Schirach felesége, Henriette vállalkozott.

A Furtwängler által kezdeményezett próbálkozás, hogy egy kis zenehallgatással rávegyék Hitlert a háború alatt érvényben lévő tilalom feloldására, amelylyel Ravel, Debussy és Csajkovszkij zenéjét sújtották, nem járt sikerrel. Henriette von Schirach így számol be erről: „Hitler meghallgatta a *Diótörő-szvit*et, de olyan mereven nézett a gramofonra, mintha az ellensége lenne. A tágas teremben ezután ujjongva és hívogatóan csendült föl az *Olasz capriccio*, ekkor azonnal leállíttatta a lemezjátszót."[750] Amikor aztán Schirach még a zsidók érdekében is akart szólni egy jó szót, vagyis Hitler érzése szerint az elvetemültség megtestesítőinek pártját fogta – szexuális értelemben is –, vége lett a szerelemnek.

Egészen megrémült végül Hitler egykori kegyeltje hallatán, amikor az 1943 júniusának végén azzal a kéréssel állt elő, hogy a Führer fejezze be a háborút, mert azt katonailag már nem lehetséges megnyerni. Szárnysegédjével, von Below-val meg is osztotta felháborodását: „Hogy képzeli ezt? Hiszen pontosan úgy tudja, mint én, hogy nincs más út, kivéve, ha a fejembe röpítek egy golyót."[751]

Hitler feltűnő vonzalma környezetében két „múzsai alkatú" férfihoz, nem efemer különlegesség: egész életrajzában kimutatható a többé-kevésbé szilárd, emocionális kötődés egy kebelbarátho z. Hitler az általa körülrajongottakkal eleinte a hálószobáját osztotta meg, aztán azt követelte meg, hogy a kegyeltek a közelében lakjanak. Tartós női kapcsolata csak 1933-tól fogva volt, s jól érzékelhető volt benne a távolságtartásra való törekvés, a közös hálószoba gondolata pedig föl sem merült.

Orfeusz a férfiszálláson

Anyja halálát követően Hitler tizennyolc évesen Bécsbe költözött. Sikerült rávennie linzi barátját, a kilenc hónappal idősebb kárpitos tanulót és brácsistát, Gustl Kubizeket, akit egy Wagner-előadáson ismert meg a linzi Stadttheaterben, hogy jöjjön utána Bécsbe, és hogy osszák meg szobájukat. Röviddel a fővárosba való megérkezését követően az ifjú Hitler 1908. február 18-án egy egyenesen könyörgő levelezőlapot írt a még Linzben visszamaradt barátjának: „Már nagyon várom a hírt a jöveteledről. Írj hamarosan és feltétlenül, hogy mindent előkészíthessek az ünnepélyes fogadtatásra. Már egész Bécs rád vár. Gyere tehát gyorsan. Természetesen érted megyek. És: Tehát ahogy mondtam, kezdetben nálam maradsz. Aztán majd meglátjuk…"[752]

Nem szabad túlértékelnünk egy tizenévesnek a fiatal barátjához írott levelezőlapját. Egy dolog azonban mégiscsak feltűnő. Nem ismerünk még egy olyan írásbeli megnyilatkozást, amely kifejezésre juttatná Hitler vágyakozását egy

másik ember iránt, akinek az érkezése örömet okozna neki. Ebben a hangnemben Hitler soha nem írt Eva Braunnak, de egyetlen más nőnek sem.

Célja elérése érdekében Hitlernek, számol be róla Gustl, be kellett vetnie „rábeszélőképességének minden szuggesztív erejét”, hogy meggyőzze Kubizek szüleit, engedjék fiúkat zenei tanulmányai folytatására a távoli Bécsbe utazni. Hogy Gustl rávegye, ossza meg vele a szobát, kihasználta azt a nehézséget, hogy az immáron zenei tanulmányokat folytató Kubizeknek meg kellett oldania zongorája elhelyezését, hogy gyakorolhasson, és zeneórákat adhasson. Hitler rábeszélte cseh szobaadó asszonyát, Maria Zakreys kalaposnőt, hogy lakása nagyobb helyiségét bocsássa albérlői rendelkezésére, ő pedig elégedjék meg a kisebbik szobával. Erre Gustl beköltözött. Hamarosan meg is bánta.

Igaz, Gustl szívesen engedte, hogy Adolf hasson rá, engedékeny és akaratgyenge volt ugyan, és ezzel illett a dominanciára törekvő és akaratát érvényesíteni tudó Adolfhoz.[753] Hitler azonban elviselhetetlen mértékben zaklatta őt kiforratlan politikai eszméivel. A különös előadások untatták az érdeklődést nem mutató muzsikust, aki gyakran el is szunyókált közben. Adolf egy idő után odáig merészkedett, hogy éjnek évadján fölkeltette, és elméleteiről szónokolt neki, ez különösen dühítette Gustlt. Ezek a kenetteljes beszédek, amelyekből aztán később a tömegekhez intézett szónoklatait fejlesztette ki, Hitler számára feltehetően már korán rendelkeztek erotikus összetevővel is. A beszédével azt puhatolta ki, hogy az őt hallgató mennyire képes alávetni magát az ő akaratának. Ha közönyös maradt, megsértődött.

Kissé akár erőltetettnek is tűnhet, hogy ezt a kényszeres szónoklást máris a szexualitás éretlen formájaként akarjuk diagnosztizálni. Gustl a háború után elmondta, Adolf éjszakai előadásait inkább arra tett kísérletnek fogta fel, hogy jobban bevésse agyába azt, amit nap közben megtanult. Ez azonban Hitler eidetikus adottságainak ismeretében kevéssé valószínű. Hogy megjegyezzen valamit, ahhoz Hitlernek nem volt szüksége ismétlésre.

Ezzel szemben az a nyilvánvaló testi kielégülés, amelyet későbbi beszédei során mutatott, csakúgy, mint tolakodó éjszakai viselkedése, szexuális késztetésre utal. Közismert, hogy nők szép tenorhangok hallatán olvadoznak. Sokkal kevesebb figyelem esik ugyanakkor arra, hogy a tenorok is nagy gyönyörűséget éreznek abbéli képességük folytán, hogy hangjukkal ilyen hatást képesek elérni a hölgyeknél. Ilyen esetekben feltételezhetően az ösztön-kielégülés archaikus formájáról van szó, miként azt Orfeusz antik példája mutatja, akinek a lírajátéka isteneket, embereket és állatokat egyaránt ellenállhatatlanul a bűvkörébe vont.

A daloknak, amelyek ilyen tartós gyönyörűséget okoznak, nem feltétlenül kell, hogy maga az előadó alkotásai legyenek. A tenorok mindenki által ismert dallamokat énekelnek Verditől, Puccinitől, Bellinitől, amitől a hatás nem szenved csorbát. Hasonló volt a helyzet Hitlerrel is, aki nagy átéléssel napi politikai jelszavakat adott elő a bulvárlapok stílusában, és saját svádája, valamint beszédének a hallgatóságára gyakorolt remélt hatása valósággal megrészegítette. Kubizek árulkodó módon így beszélt: „Ez volt a teteje annak a politikai erőszaknak, amihez lassacskán hozzászoktam nála.”[754]

Igaz ugyan, hogy a szoros kapcsolat Gustl és Adi között, valamint a szobabérlés háromnegyed éven belül véget ért, mégpedig különös módon. Miközben

Gustl vakációját töltötte Linzben, Adi se szó, se beszéd, kiköltözött a lakásból, még új címét sem hagyta meg. Gustl csak akkor találkozott vele újra, amikor birodalmi kancellár lett belőle. Ugyanakkor Gustl a későbbiekben ezt vallotta: „Csak egyetlen barátom volt az életben: Adolf!" Amikor Hitler 1933-ban birodalmi kancellár lett, Kubizek írásban gratulált neki, Hitler pedig 1933. augusztus 4-i válaszlevelében ezt írta: „Ha túl leszek a legnehezebb harcaimon, egyszer nagyon szívesen idézném fel személyesen életemnek azokat a legszebb éveit."[755] Hitler átvállalta Kubizek fiainak tanítási költségeit, 1943. július 5-én 6000 birodalmi márka egyszeri pénzösszeget ajándékozott, és 500 birodalmi márka havi segélyt fölyósíttatott neki.[756]

A nők iránt az ifjú Hitler már akkor is csekély érdeklődést mutatott. Sőt, a testi közeledésnek még csak a gondolata is borzongással töltötte el. Még azt sem vette szívesen, ha a szobájába beléptek. Legjobb barátjától azt is kérte, „ne kezdjen ki lányokkal, »soha nem tűrt volna a közelében ilyesfajta könnyű kapcsolatot.«" »Minden lépés, amelyet ennek érdekében tettem volna, azonnal véget vetett volna barátságunknak.«"[757] Hitler azonban még ennél is féltékenyebben reagált. Amikor egy alkalommal „egy lány a vizsgája előtt elment Kubizekhez, hogy tanácsot kérjen tőle", Hitlerből kibukott a nőgyűlölő: »Dühösen kérdezte tőlem, vajon ezentúl találkahely lesz a szobánkból, amely a zongora, e valóságos monstrum miatt, amúgy is zsúfolt, s netán itt fogadom majd ezt a női zenész-fajzatot?«"[758]

„Hitlernek semmi szín alatt nem voltak homoszexuális vonzalmai", vélekedett Kubizek, s „ennek alátámasztásául megemlíti egy idősebb, gazdag homoszexuális férfi közeledési kísérletét, amit a tizenkilenc éves Hitler felháborodottan visszautasított, mondván, hogy a homoszexualitás ellen »mint természetellenes jelenség ellen, minden eszközzel küzdeni kell.«[759] Hitler szokatlan viselkedése kapcsán a gyanútlan Kubizekben azonban mégiscsak felmerült az ez irányú gyanú, miként visszautasított széptevőjében is, aki abban reménykedett, hogy megismerkedhet hasonló vonzalmakat mutató ifjú partnerével.

Hitler a bűn fertőjének számító Bécsben „csakugyan különös figurának" tűnhetett. Gustl megérezte benne az eidetikus ridegségét. „A szexuális témákról az éjszakai diskurzusok során olyan hűvösen és tárgyilagosan beszélt, mintha fölötte állna minden efféle dolognak."

A távolságtartó, eidetikus szemléletmódról a homoszexuális látásmódra való átmenet Hitler viselkedésében akkor vált árulkodóvá, ha szép nőkkel találta magát szemben. Tizenkilenc éves barátja Gustl beszámolója alapján megnézte őket, „de mindig csak úgy, ahogyan egy szép képet veszünk szemügyre, azaz minden pajzán, hátsó gondolat nélkül."

Később Kubizek egyértelműbben beszélt. Operalátogatásai során Hitler kerülte a negyedik szint állóhelyeit, mert ide a földszinti állóhelyekkel ellentétben beengedték a nőket is. A földszinti állóhelyeket egy korláttal kétfelé osztották, az egyik térfélen tartózkodtak a polgári személyek, a másik a katonáknak volt fenntartva. A prűd Hitler emiatt is mérgelődött. Monológjaiban felemlegette: nem a zenének adták át magukat, hanem távcsöveikkel a szépasszonyokat mustrálták a páholyokban és az emeleteken.

Hitler közös gyökérre visszavezethető ellenszenve a nőkkel és a zsidókkal szemben már ekkoriban kirajzolódott. A negyedik emeleti állóhelyeket abból az okból is kerülte, mert odafenn nemcsak nőkbe, de zsidó párocskákba is botolhatott, akik megzavarták a Wagner-zene élvezetében.

München fényárban úszott

Egyértelmű homoszexuális hajlamokról a huszonegy éves Hitler akkor sem tett tanúbizonyságot, amikor egy férfiszálláson lakott. Lakótársainak továbbra is véget nem érő előadásaival ment az idegeire. Közelebbi viszonyba Reinhold Hanischsal került, aki Hitler festett képeslapjait eladta, és akivel fele-fele alapon osztotta meg a bevételt. Hanisch Hitlernek a szebbik nemmel szemben megnyilvánuló viselkedését az alábbi szavakkal érzékeltette: „akárcsak a szűz József"[760] A „minden hájjal megkent csavargó" összefoglalóan így jellemezte Hitlert: „A női szexualitást nem becsülte valami sokra."

Gondolkodóba ejt a két barát viszonyának további alakulása is. Elhidegültek egymástól: „Hanisch dühösen figyeli, hogy H.–t egyre szorosabb szálak fűzik egy másik férfiszállásbeli társukhoz, Josef Neumannhoz", egy zsidó réztisztítóhoz.[761] „A nyilvánvalóan féltékeny Hanisch azt a benyomást akarta kelteni, hogy az akkor huszonegy éves H. teljesen a vele szoros barátságban lévő, zsidó Neumann-nak a hatása alatt állt."[762]

A Hitler és Hanisch közötti férfibarátság gyűlölködésbe csapott át, ami végül odáig fajult, hogy kölcsönösen följelentették egymást a rendőrségen. Hitler azzal vádolta Hanischt, hogy egy képe eladása során becsapta őt. A büntetett előéletű, álnevet használó csavargó a sittre került. Mihelyt kiszabadult, följelentette Hitlert, hogy az jogalap nélkül használja az akadémiát végzett festő titulust. A rendőrség megjelent a férfiszálláson, de megelégedett annyival, hogy figyelmeztesse az amúgy feddhetetlen hivatalnokcsemete Hitlert.

Hitler férfiszállás-periódusa Münchenbe költözésével ért véget. Ausztriát „elsősorban politikai okokból" hagyta el, hangoztatta a *Mein Kampf*ban. Alapjában véve az indoklás nem nagyon felel meg utazása valódi céljának. „Hiszen nem Berlin, a német politikai élet központja vonzotta őt, hanem a múzsák városa, München."[763] S vajon nem a nagyobb fokú, erotikus szabadosság egyik fészkének is számított a bajor főváros?

Egy biztos, csalódnia nem kellett. 1942. augusztus 21-én, főhadiszállásán, a Werwolfon fejtegette, hogy e téren München „kolosszálisán toleráns" volt. Hitler számításai beváltak. Jó felépítésű, előkelő fiatal férfiak sportoltak szűk trikókban a nyílt utcán. „Elcsodálkoztam, amikor odaérkeztem Bécsből. Sportosan öltözött tisztek stafétát futottak a városon keresztül. Bécsben az ilyesmi lehetetlen lett volna."

A Reichenbachstraßén álló „Zur deutschen Eiche", (a Német tölgyhöz címzett) vendéglőt, amely még ma is messze Bajorország határain túl híres idevágó körökben, 1897-ben nyitották meg. Már a vendéglő elnevezése is megfelelhetett Hitler ízlésének. Biztosra vehetjük, hogy Hitlert nem riasztották el a „Das bayerische Vaterland" cikkei, amelyek felpanaszolták: a homoszexuális áradat,

amely 1908-ban az Eulenburg-affér kapcsán vette kezdetét, már Münchent is elérte, és a kabarékban is azzal tréfálkoznak, hogy „Fűti férfitest melege, / Jó az Isar-strand fövenye!”[764]

Hitler mindenesetre a *Mein Kampf*ban bevallotta: „Egyre fokozódott bennem a vágy, hogy oda menjek, ahová kora ifjúságom óta titkos vágyaim és rejtett szerelmem vonzott.” (1. könyv, 3. fej.) Átlelkesülve lépett bajor földre.

Akár Schwabing szabados légköre is vonzhatta őt: egy szexuális forradalom előkészületei zajlottak itt. Elég az hozzá, hogy ennek a városrésznek a peremén vett ki szobát, s egészen az I. világháború kitöréséig ott lakott. Schwabing szellemét testesítette meg későbbi mentora, Dietrich Eckart is, a Peer Gynt német fordítója, aki Hitler szavaival „mint a legjobbak egyike, költészetében, nagy gondolataiban és végül tetteiben is egész életét népünk felébresztésére szentelte.” (2. könyv, 15. fej.)

Amikor Hitler Bécsből Schwabingba költözött, abban az időben írta Thomas Mann *Halál Velencében* c. elbeszélését, Frank Wedekind neve pedig a *Tavasz ébredése* c. drámájával vált ismertté: azokat a bonyodalmakat viszi színpadra, amelyek egy kamasz ébredő erotikus vágyaiból fakadnak. Hitler 1908-ban, egy májusi estén látta a darabot Bécsben Kubizek barátja társaságában. Úgy tűnik, meglehetősen felkavarhatta, mert az előadás ezzel a szokatlan javaslattal állt elő: „Gyere Gustl! Egyszer meg kell néznünk a »bűn fertőjét«.”[765] Schwabing szabad szelleme tobzódott a „Kosmiker-Kreis” farsangi ünnepein is: „George hol Caesarként, hol Dante-ként bukkan fel, Schuler a Magna Mater, az Ősanya, Wolfskehl pedig Dionüszoszt utánozza, később meg Homéroszt.”

Hitler Schwabingban feltehetően nagy belső megelégedettséggel vette tudomásul, hogy rögeszméje, az antiszemitizmus és a homoerotika összekapcsolása itt társadalmilag elfogadott. A „kozmikusok” köréhez tartozó Alfred Schuler nem csak „az ifjú katonákkal és matrózokkal, overallban küzdő bokszolókkal és birkózókkal, valamint a bőmadrágot viselő, izmos fickókkal kapcsolatos fantáziáját engedte szabadra”, hanem „a vér tisztaságának kiválóságának fogalmát” is hirdette, ami nem illeti meg a zsidóságot.”[766]

Versbe foglalta: „Az élet lelkéhez lopakodott az enyveskezű zsidó”, és felszólította híveit, bontsák ki magukban az ősi gomolyagot, a szvásztikát, a faji és vallási ellenforradalom jelképét.[767] A horogkereszt Hitler számára mindig a tisztaság jelképe volt, a nürnbergi törvények pedig megtiltották a zsidóknak a horogkeresztes lobogó felvonását.

Schwabingban nem csak Hitler gondolatai tolódtak el az őrület irányában. Schuler 1896-ban azt a tervet forgatta a fejében, hogy Nietzsche elborult elméjét a korübantok ókori táncával fogja kikezelni, amelyet csupán réz karkötőkkel öltöztetett, ruhátlan ifjak lejtenek. Schuler a Hitlert támogató Elsa Bruckmann baráti köréhez tartozott, a két schwabingi később az ő szalonjában találkozott egymással.

Végül is a homoerotikus és antiszemita törekvések összekapcsolódása okozta a kör meghasonlását. Schuler és Ludwig Klages (háromkötetes főműve a *Der Geist ah Widersacher der Seele* / A szellem, mint a lélek ellenlábasa, 1929-1932) az árja vér örökségének kultuszát hirdette, és felszólította Georgét, hogy szakítson zsidó tanítványával, Wolfskehllel. A kör egynémely gondolata prefasisztának

számított, George pedig 1921-ben *Der Dichter in der Zeit der Wirren* (A költő a zűrzavar korában) c. versében kifejezésre juttatta a háború utáni időszak Vezér iránti várakozását: ez a szellemi áramlat segített előkészíteni Hitler hatalomátvételét."[768]

A Wolfskehl házaspár 1906-ban farsangi mulatságra invitált vendégeket az Englischer Gartenben álló Kínai toronyhoz: a rendezvényt az „Ezeréves birodalom" mottójával szervezték, amit mellesleg nem utalásnak szántak bármiféle politikai programra, hanem csupán arra akartak felhívni a figyelmet vele, hogy bármely történelmi korszakból szívesen látnak jelmezeket.

A politika és a farsang Schwabingban mindig közelebb állt egymáshoz, mint bárhol másutt. Politikai fellépései során Hitler nem csupán barna Messiásként stilizálta magát, hanem kora kabaréiból is szívesen vett kölcsön. Beszédstílusa és távolba révedező tekintete olykor Karl Valentinre, a komikusra emlékeztetett, akit igen tisztelt.

A *Mein Kampf*ban írja, hogy a művészet volt az, ami ellenállhatatlanul Münchenbe vonzotta. „Ennek magyarázata tanulmányaimban rejlett, melynek során lépten-nyomon a német művészetnek e metropoliszára történő utalásokkal találkoztam. Nem csak Németországot nem látta az, aki nem ismeri Münchent, nem, elsősorban a német művészetet nem ismeri az, aki nem ismeri Münchent." (1. könyv, 4. fej.) Ne gondolja persze senki azt, hogy a művészetbe állítólagosán olyannyira belebolondult ifjú Hitler a Régi Képtárban múlatta idejét, amelyről máskülönben a Hofbräuhauszal egy szuszra tesz említést: „A legnagyobb vonzerőt mégis az őserőnek a finom művészeti hangulattal való csodálatos párosulása gyakorolta rám, amely egybefonta a Hofbräuhaust az Odeonnal, az Oktoberfestet a Pinakotékával stb." Hitlernek a müncheni művészeti élet más területeivel sem akadt említésre méltó kapcsolata. Joggal kételkedhetünk tehát indoklásában, amit Hitler adott München iránti lelkesedésének magyarázatául. „És örömmel hallottam, különösen alsó-bajorországiakkal való érintkezésem alkalmával, az ifjúságomra emlékeztető tájszólást.", talán ez volt a valódi oka annak, hogy a Münchenben töltött évek Hitler életének „legboldogabb és legelégedettebb időszakává" váltak?

München és Berlin volt Németországban az a két város, amelyik a leginkább vonzotta a homoszexuálisokat. Ernst Röhm, a kevesek egyike, akikkel Hitler tegeződött, hasonló szavakkal lelkesedett Berlinért, mint Hitler Münchenért, amikor 1929. augusztus 11-én dél-amerikai emigrációjából vágyait ecsetelte Dr. Heimsothnak írott egyik levelében. „Amit Ön ír Berlinről, ismét fölkeltette vágyam ez iránt az egyedülálló város iránt. Uram Isten, már számolom a napokat, amikor újra ott lehetek, és tényleg szeretnék itt valamennyit, amennyire lehetséges, megtakarítani, hogy aztán élvezhessem ott az életet. Az ottani gőzfürdő megítélésem szerint minden emberi boldogság legnagyobbika. Mindenesetre különösen az a mód tetszett, ahogyan az emberek érintkeznek egymással. Frenzelnek adja át különösen szívélyes üdvözletemet. Abban az esetben is üdvözletem küldöm, ha fekete ismerőseim közül – ezt a típust kedvelem a leginkább –, bárkivel találkozik a fürdőben vagy a gőzben..."[769]

Az I. világháború alatt Hitler Berlinben töltötte mindkét frontszabadságát, nem pedig Münchenben, amelyet már ismert. Még 1942-ben, *Asztali beszélgetései*ben, is áradozott róla, mennyire tetszett neki akkoriban Berlin.

Hitler egy dologban mindenesetre különbözött kebelbarátjától, Röhmtől. Akárcsak Röhm, ő is mindig készen állt a politikai garázdaságra, a lázadásra és a puccsra, ugyanakkor gondosan ügyelt arra, hogy erkölcsi értelemben a legcsekélyebb mértékben se hágja át a polgári tisztesség korlátait. Az óvatlan Röhmmel ellentétben, Hitler e területen egyenesen prűd volt. Ha egy belevaló müncheni fiatalember megnyerte a tetszését, csak olyan kapcsolatot kockáztatott, amely nem ment túl a testközelségen és egy, legfeljebb bátortalan érintésen. Hitler még 1942. május 11-én is emlékezett *Asztali beszélgetései*ben egy évekkel korábbi, kissé kínos találkozásra, amikor azonban Hitler a szituáció kínos jellegét a résztvevők osztálykülönbségeire hárította: „Ebéd közben a főnök egy irdatlan méretű, bivalyerős müncheni férfiról mesélt. A külseje szakasztott olyan volt, akár egy igazi proletáré, s éppolyan rutinosan verte szét az ellenfél rendezvényeit, és szerezte meg annak zászlóit, mint amikor saját rendezvényeiken kellett védelmeznie a termet. Amikor aztán a hatalomátvételt követően ez az ember egy alkalommal a Heck kávéház kertjében megszólította, ő meg invitálta, csak úgy, munkaruhában, foglaljon helyet mellette egy pillanatra, a polgári közönség csodálkozva meresztette a tekintetét, úgy bámulta őt, mintha valami szörnyeteg lenne."

Hitler akkortájt nem csak a polgári Heck kávéházat látogatta, hanem az előkelő homoszexuális réteg körében közkedvelt Carlton teázót is a Brienner Straßén. Abban az időszakban, amikor Hitler Ausztriából Münchenbe költözött, a világ minden tájáról megindult a fiúszerelem híveinek turistaáradata Németországba. Berlin vonzotta Wystan Hugh Audent, Stephen Spendert, Chris-topher Isherwoodot, a festő Francis Bacont és az író André Gide-et. Már régen a Harmadik Birodalom időszakát éltük, amikor Hitler homoerotikus felhangokkal megrendezett tömegdemonstrációi még mindig növelték népszerűségét külföldön az idevágó érdeklődésű körökben.

Különösen durvának tűnik Salvador Dalí egy bejegyzése naplójába, amelyet Johannes Gross így jellemzett: „Minden bizonnyal a legobszcénabb próza, amelyet valaha olvastam".[770] Dali ezt írta: „Megbabonázott Hitler lágy és húsos háta, amelyet mindig olyan feszesen tartott egyenruhája. Valahányszor belefogtam bőrövének megfestésébe, amely hátán keresztül, ferdén feküdt fel a vállára, ennek a díszkabát alatt összetömörülő Hitler-húsnak a lágysága olyan zamatos, tápláló, wagneres önkívületbe taszított, hogy hevesen kezdett verni tőle a szívem; oly ritka izgalmi állapot volt ez, amit még szerelmi aktus során sem éreztem soha."

A homoerotia német változata érdeklődésre talált Franciaországban is. „Egy Breker-kiállítás megnyitóját Párizsban 1942. május 14-én a német megszállás időszakának egyik fontos eseményeként tartották nyilván, és nagy hírverést csaptak körülötte… A Vichy-kormányzat kultuszminisztere, Abel Bonnard éppúgy megcsodálja a szobrokat, mint Jean Cocteau (aki barátját és szeretőjét, a filmszínész Jean Marais-t egy jellegzetes Breker-szoborhoz hasonlította)."[771]

Sved Hedin svéd felfedező, notórius agglegény – aki éveken át tartó expedícióit minden alkalommal egy bennszülött kísérő társaságában töltötte –, Németország régi barátja, nemkülönben Hitler nagy tisztelője volt, aki maga is becsülte, és három alkalommal magánkihallgatáson is fogadta az Ázsia-kutatót. A két férfit a térképekhez fűződő egyenesen libidinózus viszonyuk és rajzszeretetük kötötte össze. Hitler még azt sem mulasztotta el, hogy 1945. február 19-én köszöntse Hedint nyolcvanadik születésnapján.

Miként Bécsbe költözése során, Hitler most is rábeszélt egy fiatalembert, hogy költözzék vele, s hogy ossza meg vele a szállást. A kiválasztott ezúttal is polgári családból származott. Rudolf Häusler ebben az időben gyógyáru-kereskedelmet tanult. Az apja pénzügyi főbiztos volt, azaz Hitler apjának kollégája. „Hitler, akit védence rövid idő múlva »Adi«-nak hív, megértést tanúsít »Rudi« története iránt, amely nagyon hasonlít az övére."[772] „Hitlert olyan szoros kapcsolat fűzte a nála négy évvel fiatalabb Häuslerhez, hogy 1913. május 25-től 1914. február 15-ig együtt lakott vele a kicsinyke albérleti szobában Popp szabómesternél Münchenben, tehát hosszabb ideig, mint ameddig Bécsben Kubizekkel lakott."[773]

Adi és Rudi szoros együttléte ugyanúgy végződött, mint Hitlernek Gustl Kubizekhez fűződő viszonya. Rudi nem volt képes elviselni Adit. Az idegeire ment. Kiváltképp az zavarta Häuslert, hogy Hitler köpködve beszélt politikai előadásai során. „Menj már, ne köpködj! Különben megyek az esernyőért", védekezett eleinte a fiatalabb. Brigitte Hamann, aki alaposabban kutatta Hitler bécsi időszakát, úgy vélekedett, hogy „Hitler valamiféle apapótléka volt a nála négy évvel fiatalabb Häuslernek".[774] Atyai vonások persze semmi esetre sem jellemezték a „családellenes alkatú" fiatalembert. Hitler Häusleren próbálta ki, milyen hatással van a fiatalabb férfiakra, ami később olyannyira hasznos volt számára a pártban és az államban betöltött pozíciójának kiépítése során. Hamann azt gyanítja, hogy a szobatársak kölcsönösen hallgatási fogadalmat kötöttek. A homoszexualitás gyanújával kapcsolatban, ami vélhetően benne is fölmerült, a következő megjegyzést tette: „Häusler lánya az édesapjáról, aki mindennek volt mondható, csak nőgyűlölőnek nem, »egyszerűen nem is tudta volna elképzelni«. Másfelől azzal is tisztában van, hogy ilyesmit soha nem is mondott volna el neki az apja."[775] „Häusler 1938-tól viszonylag nagy, de nem fényes pártkarriert futott be."[776]

Ha később Hitler egy férfival osztotta meg lakószobáját, úgy ezt nem manifeszt homoszexuális közeledésre használta ki, hanem ismétlődő alkalmat látott benne, hogy négyszemközt, kéjjel tukmálja rá a másikra világnézetét. Id. Josef Neumeier, őstermelő Wieselsbergből (Post Gergen bei Vilsbiburg) emlékezett vissza egy levelében, amelyet 1937. július 4-én intézett a Führerhez: „1919 februárjában borsót árultam Reichenhallban. Az éjszakát a pályaudvari szállodában akartam tölteni. Közölték velem, hogy a szobában már lakik egy úr, Adolf Hitler a neve. Két órán át beszélgettünk. Elbeszélte nekem szándékát, hogy ki akarja szabadítani a hazát ínséges állapotától. Kora reggel engem megelőzve talpon volt, fel s alá járkált a szobában, s nyomban magyarázni kezdte további, a jövőt érintő terveit."[777]

A további, pontosan dokumentálható férfibarátságot a harminckét éves Hitler a huszonöt esztendős Rudolf Hess-szel kötötte, akinek öneszmélésével kapcsolatos élménye 1920-ban, Hitlernek a müncheni Sternecker-sörözőben mondott beszédéhez kapcsolódik. Ilse, Hess későbbi felesége, szóhoz alig jutott a meglepetéstől. A férjét „mintha kicserélték volna, eleven volt, ragyogott, nem volt már sötét, nem volt magába forduló.”[778] Hitlernek nyomban megtetszett az ifjú segéd, aki valósággal tanítványként csatlakozott hozzá. Kiváltképp, mert új kegyeltje rendelkezett egy olyan tulajdonsággal, amellyel „egyszerre belopta magát a szenvedélyesen monologizáló Hitler szívébe: nagyon oda tudott figyelni.”[779]

Hitler 1923. november 9-i puccsa során Hess nem masírozott a Feldherrnhalle felé. Ezzel szemben azt a feladatot kapta, hogy ejtsen túszul két bajor minisztert. Hagyta őket elmenekülni, és átsegítette őket az osztrák határon. Hitlerhez való kötődése mindamellett annyira erős volt, hogy jelentkezett a bíróságon. Elítélését követően a landsbergi várbörtönben a Mestere melletti szobába költözhetett be.

Ha Hitler megfogja a kezedet

A landsbergi várbörtönben eltöltött időt nevezhetjük voltaképpen annak az időszaknak, amelynek során Hitler perverz *coming-out*ja esett. Végérvényesen tisztába jött azzal, hogy nincs szükség a testi közelségre, az éjszakai keltegetésekre ahhoz, hogy megbizonyosodjék a fiatal férfiak odaadásáról. A Marsch auf die Feldherrnhalle résztvevői vajon nem áldozták fel szíves-örömest az életüket az ő eszméiért? Vajon nem tapadt jól látható módon a kalapos Bauriedl vére a menet elején a magasba emelt lobogóra? Ezen kívül fejtegetései során hallgatósága már nem fordult el tőle egyetlen vállrándítással, mint annak idején, a müncheni férfiszálláson, hanem valósággal csüngött az ajkán, akárha az Evangéliumot hirdetné.

Most végre véget értek a boldogtalan korai évek, amikor őt csak vonakodva követő ágyrajáróknak kellett a lelkére beszélnie, akiknek csöppnyi érzékük sem volt az ő erotikából és politikai szónoklatokból álló harsány elegyéhez. Hitler számára kezdetét vette a jó vágású szárnysegédek szép korszaka.

Egy vonzó külsejű fogolytárs, a fiatal, Rajna-vidéki Walter Hewel lelkesedett érte, és egy életre csatlakozott hozzá. 1924. november 9-én a börtönből számolt be nagy példaképe homoerotikus hatásáról: „Ha Hitler megfogja a kezedet, és a szemedbe néz, valami elektromos sokkfélét érzel, és feltöltődsz erővel, energiával, németséggel, mindenekelőtt azonban azzal, ami életerős és szép a világban.”[780]

Hewel – egyetlen, hároméves megszakítással, amely 1927-től 1930-ig tartott, s amelyet kertészeti asszisztensként Jáva szigetén töltött egy ültetvényen –, Hitler közvetlen környezetében maradt, s vele együtt ment a halálba a Birodalmi Kancellárián. Csak öngyilkossága előtt egy évvel nősült meg. A délceg, mindenki által kedvelt, 1904-ben született, Rajna-vidéki gyáriparos-csemete a Külügyminisztérium képviselőjeként a legattraktívabb szárnysegédek közé tartozott, aki-

ket Hitler a maga udvartartásába gyűjtött. Hewel egyike volt Hitler legközvetlenebb ismerőseinek, ahogyan Speer nevezte: *persona gratissima*. Érzelmi kötődését Hitlerhez le sem tagadhatta volna: „Az idők során afféle apa-fiú kapcsolat alakult ki közte és Hitler között, s mint minden ilyen jellegű kapcsolatban, a lojális ragaszkodás mellett közéjük is befészkelte magát a csalódás, a bosszúság, az ellentmondás, a kétkedés és a méreg."[781]

Az intrikus természetű Hitler gyakran játszotta ki a vonzó külsejű Hewelt Ribbentrop ellen. Amikor egy alkalommal annak közvetlen főnöke tudomása nélkül magával vitte Hewelt a finn államelnök, Mannerheim tiszteletére rendezetett fogadásra, visszatérésüket követően „némi iróniával" megkérdezte tőle, „hogyan fogadta a külügyminiszter jelentéstételkor".[782]

Hewel sok mindent megengedhetett magának. 1942. június 7-én a Külügyminisztérium egy táviratát egyszerűen kivette a kabátzsebéből, és „odahajította" Hitlernek az íróasztalára. Hitler úgy vélekedett, hogy egy államelnöknek az efféle iratokat minden esetben „csakis irattartóban szabad átadni", amit pedig bőr aktatáskából kell elővenni. Ezért a táviratot „ugyanezen a módon hajította viszsza Hewelnek".[783]

Sokat tréfálkoztak is Hitler férfitársaságában.[784] Hewel leette magát: kabátja gallérján a híg babfőzeléktől csúnya vízfolt éktelenkedett. Goebbels zsírfoltnak nézte, és suttogva kérte Hewel urat, árulná el neki, mitől keletkezett.

Mindig megmosolyogtatták a társaságot a kis nőellenes történetek. Hewel gúnyolódott a másik nem ostobaságán. Rómában, a Szent Péter-bazilika kupolájában faképnél hagyott egy csinos nőt, „mert szegénykének odafentről mindösszé az tűnt föl, hogy Róma utcái szűkösebbek és piszkosabbak a washingtoniakénál."

Hitler Hewelhez hasonlóan vélekedett a nők intelligenciájáról. „Egy szép aszszonytól – néhány kivételtől eltekintve – ne várjuk el, hogy érdeklődést fog mutatni a szellemdús beszélgetések iránt." Hitler homoerotikus tapasztalata alapján „a nőkben izzó vágy él, hogy minden rokonszenves férfi megcsodálja őket". Majd Hitlerből kibújt az államférfi, és jóindulatúan megdorgálta a „rokonszenves férfit" a Külügyminisztériumból: „Ezzel nem tett jó szolgálatot Németország tekintélyének. A német férfiaknak még nyilvánvalóan meg kell tanulniuk, hogy a külföldi nőkkel mindig udvariasan bánjanak."[785]

Landsberg erotikus tekintetben igazi Eldorádónak bizonyult. Lépten-nyomon sóvár tekintetű fiatal hallgatóság. Nem csoda, hogy Hitler valósággal kivirágzott fogsága ideje alatt, és jobb benyomást keltett, mint bármikor korábban. Homoerotikus felhangokkal gazdagított, vaskos bajor humor uralkodott a várbörtönben. A „haverok" megjelentek Hitler cellájában, és „Landsbergből való azonnali kiutasításra ítélték".[786] Neve napján rifkabilok jelentek meg nála (csontos térdeiket Mekka felé fordították), „dachaui parasztok" pedig magával ragadó kórusokat harsogtak. „Bencés klastrom falán tanyáz az elefánt, üríti reggel kifele, tartja a valagát..." Hitlernek tetszett a dolog. „Minden vidámságban benne volt, és halk, visszafogott nevetésével nyugtázta a humort", emlékezett viszsza tisztelettudóan egy börtöntársa.[787]

Csoportkép a Führerrel

Hitler valósággal kivirágzott, amikor tolongtak körülötte a lelkes fiatal férfiak. Már harci időszakában is vonzotta őt a sörpincék szűkös tere, ahol fiatal rajongói egészen közel ültek hozzá. 1930-ban eltökélt pillantásával babonázta meg fiatal párttagok egy csoportját a müncheni Barna Ház kaszinójában.

A háború első, győzedelmes éveiben szívesen utazott a front közelébe, és élvezettel vétette magát körül fiatal katonákkal. Amikor aztán később, főhadiszállásába bezárva, zömmel idősebb tábornokok vették körül, olykor azért érte váratlan öröm. Lovagkereszttel kitüntetett katonákat hoztak a főhadiszállásra repülővel, hogy a Führer saját kezűleg tüntethesse ki őket, az ebédnél pedig a legfőbb hadúr mellett ültették le őket.

Az őt istenítő börtöntársak erősítették önérzetét, derűlátását és önmagába vetett rendíthetetlen hitét is, emlékezett vissza Hitler nosztalgiával *Asztali beszélgetéseiben* a landsbergi időkre. Az ifjú elítéltek a rács mögé zárt halványukról szóló lelkes beszámolóikkal, amelyeket a várbörtön falain túlra küldtek, jelentős mértékben járultak hozzá a későbbi Führer-mítosz megalapozásához.[788]

Otto Leybold kormányfőtanácsos, aki a férfi fegyintézet vezetőjeként tisztában volt foglyainak szexuális problémáival, egy állásfoglalásában, melyet a beadott kegyelmi kérvénnyel és az idő előtti szabadlábra helyezéssel kapcsolatosan írt, egyértelműen tanúsította, hogy Hitler fogoly „nem vonzódik a női nemhez."[789] A börtön elhagyását követő első estét a szabad lábra helyezett Hitler – aki harminchat esztendősen a legszebb férfikorban volt –, nem arra használta fel, hogy a szexuális önmegtartóztatás hosszú hónapjait testközeli női társaságban feledje, mint az teljesen megszokott dolog volt frissen szabadultak, matrózok vagy szabadságolt frontkatonák esetében. Utóbb beismerte, hogy – börtöntársai kellemes környezetétől nagy hirtelenjében megfosztva – fogalma sem volt arról, mihez is kezdjen első, szabad lábon töltött estéjével.[790]

Az én kis Hessem, Rudikám!

A Lech partján álló landsbergi várbörtönben letöltött szabadságvesztés a különösen bensőséges együttlét időszaka volt Hitler és Hess életében. Hess volt segítségére Mesterének első könyve, a *Mein Kampf* megfogalmazásában. „Ebben Hessnek egyidejűleg több szerep is jutott: vitapartner volt, ötletgazda és tesztalany is egy személyben."[791]

Hogy mennyire szoros, mennyire érzelmekkel telítetté vált a két fogoly kapcsolata, azt megtudhatjuk Hess egyik leveléből, amelyet későbbi feleségének írt: „Hitler felolvasott néhány oldalnyit a készülő »*Mein Kampf*«-ból: az 1914 augusztusi nagy nekilódulásról, a lelkesedésről, a lövészárokbeli haverkodásról, a bajtársak haláláról."[792] A cellabeli jelenet kezdett érzelmes színjátékká válni. „A tribun aztán egyre lassabban, egyre inkább akadozva olvasott. Aztán hirtelen leeresztette a lapokat, fejét a kezébe temette és felzokogott. Gondolhatod, hogy én sem tudtam keményen tartani magam." „A két világháborús veterán egybefolyó könnyei – az ilyesmi örök időkre szövetségessé tesz."[793] És a levél vége: „Még inkább a híve vagyok, mint eddig bármikor, sőt: szeretem."[794]

Ettől fogva Hess soha többé nem tudta kivonni magát Hitler bűvköréből. Szabadlábra helyezésüket követően Hitler titkára lett. „Más pártvezetők pedig visszafogott, alázatos modora miatt már »Hess kisasszonynak« csúfolták."[795] Hitler már akkoriban gondosan ügyelt arra, nehogy a homoszexualitás gyanújába keveredjék. Magántársaságban a két barát tegeződött, Hitler csak így emlegette kedvencét: „Rudikám, az én kis Hessem", hivatalos alkalmakkor azonban a megszólítás szigorúan az „Ön" volt.[796] Hitler álcázó törekvései azonban még tovább mentek: Hess menyasszonya, Ilse Pröhl, „hét év várakozás után már nem elégedett meg azzal, hogy néha-néha kiruccan barátjával a hegyekbe."[797] Hogy véget vessen ennek a számára ki nem elégítő helyzetnek, azt tervezgette,

hogy Olaszországban vállal állást. Hitler „akit már bosszantott az a sok mendemonda, mely szerint túl sok agglegényt tart maga körül", beavatkozott.[798]

Különös tekintettel arra, hogy titkárát már nem csak „Hess kisasszonynak" titulálták, amivel még inkább csak azt akarták kifejezésre juttatni, hogy azokban az időkben szokatlan dolognak számított, ha egy férfit bíztak meg titkársági feladatokkal, de lábra kapott az a szóbeszéd is, hogy „Hess kisasszony" vörös lakkal dekorálja lábán a körmeit.[799]

Egy közös vacsora során egyik kedvenc éttermükben, a müncheni Schellingstraßén, az Osteria Bavariában, Hitler hirtelen összekapcsolta a kezemet a Hessével, és azt kérdezte: »Meg sohasem jutott eszébe, hogy hozzámenjen ehhez a férfihoz?«, emlékezett vissza Ilse Hess, akinek mellesleg egész életében meg kellett elégednie azzal, hogy férje csak „megosztottan szereti".[800]

„Ő ismer engem: kölcsönös bizalom a végsőkig, a megértés megvan", mondta kihallgatóinak Hess Landsbergből való szabadulását követően.[801] Hess Hitler állandó kísérője maradt, ott volt vele utazásai során, a gyűléseken és a tömegdemonstrációkon, intézte Hitler levelezését, és vezette előjegyzési naptárát."[802] Amikor a pártközpont 1931 tavaszán átköltözött a müncheni Brienner Straßén álló Barna Házba, Hess irodája közvetlenül a Führeré mellett kapott helyet. Hesset nagy boldogsággal töltötte el, hogy 1933. január 30-án Hitler „a berlini Kaiserhof szálló fogadótermében kiemelte őt a párt várakozó vezetőinek sokaságából, felkísérte a hálószobájába, és bevallotta, hogy »egynémely alkalommal a penge élén táncoltak«."[803]

Azt követően, hogy Hitler birodalmi kancellár lett, hűvösebbé vált Hesshez fűződő viszonya. Hess kimondhatatlanul szenvedett. Megbetegedett, neurotikus tüneteket mutatott, furcsán viselkedett, képtelen volt aludni, hajnalok hajnalán egy szál magában bandukolt a kongóan üres müncheni belvárosban, és magányosan biciklizett az Englischer Gartenben. Hess úgy lekonyult, mint egy kankalin, amelyet nem locsoltak. Végül már a pszichózis tünetei is jelentkeztek nála.

Mindamellett a nemzeti szocialista államban néhány különleges funkcióval rendelkezett. „Továbbra is ő tarthatta a patetikus karácsonyi szózatokat", „április 20-án a néprádión keresztül ő köszönthette születésnapján a Führert", ő jelenthette be a birodalmi pártgyűléseken, hogy Hitler lép a szónoki emelvényre („Es spircht der Führer!", visszhangzott mindenfele), s – álcázásból, iróniából? – ő patronálta az „Ehrenkreuz der Deutschen Mutter" (Német Anya rendjel) alapítványt.[804]

Némi megelégedettséggel szolgálhatott a számára, hogy a birodalmi pártgyűléseket ő nyithatta meg a Hitlernek tett hűségesküvel, ennek szövege ugyanis majdhogynem szó szerint megegyezett a házastársi eskü szövegével: „Hálám jele ez a fogadalom", hangzik az eskü, „mely szerint Önt… hűtlenül el nem hagyom, hanem egész életemben hűséges segítője leszek, jöjjön, aminek jönnie kell."[805]

Meglehetős nyilvánvalósággal hívta föl a figyelmet Hess Hitlerhez fűződő boldogtalan viszonyára annak 50. születésnapja alkalmából, 1939. április 20-án. Führerének (a homoszexuális) Nagy Frigyes és komornyikja, Fredersdorf leve-

lezésének eredetijét ajándékozta. Önmagát a komornyikkal azonosította, legalább is, ami „tönkretételét” illeti.[806]

Felesége nem pótolhatta a „tribun” elvesztését. „Közel tíz évig tartott, míg megszületett fia, Wolf Rüdiger, Ilse Hess pedig egyik barátnőjének panaszolta el, hogy a »házastársi örömök tekintetében« úgy tűnik föl maga előtt, akár egy „apácanövendék”.[807]

A rettenetes Bormann, Hitler titkára és a szerencsétlen Hess utódja, aki gyermekeit korábbi főnöke és annak felesége után Rudolfnak és Ilsének nevezte el, névváltoztatást kezdeményezett, és új keresztszülőket választott. Azt is hangoztatta, hogy Ilse Hess első fia születését megelőzően „igen bensőséges viszonyt” tartott fenn Dr. Gerl egyik segédorvosával (Dr. Gerl természetgyógyász specialista volt, akiben Hess megbízott, s akinek angol betegei révén nagy-britanniai kapcsolatokra tett szert). A gyermek apjának szerinte a segédorvos tekinthető.[808]

Hess titokzatos angliai repülése egy kétségbeesett férfi halált megvető bátorságról tanúskodó kísérlete volt Hitler vonzalmának és figyelmének újbóli felkeltésére, hiszen egész lényével rabja volt: megpróbálta megvalósítani Hitler legmélyebb vágyát, az Angliával kötendő békét, mielőtt az betör a Szovjetunióba.

Hitlert Rudi elvesztése hasonló módon érintette, mint Gelié, jegyezte meg emlékirataiban Hans Frank némi személyes éllel.

1954 októberében Hitler sofőrje mesélte Frau Hessnek, hogy az egyik legutolsó úton főnöke „kissé fájdalmasan, kissé lemondóan, kissé ironikusan, de végtelen rokonszenvvel” említette, hogy legalább egy idealista azért mégiscsak volt.[809] Rudolf Hessre gondolt. „Össze kellett szednie »minden férfiasságát, hogy ne legyen úrrá rajta a mélységes bánat«, kommentálta (a magányos fogoly) Hess a tényt, hogy tékozló fiát a Führer röviddel a véget megelőzően mégiscsak a kegyeibe fogadta.”

A második ember

Hitlernek 1922-ben, a puccskísérletét megelőző évben, volt még egy hódítása, mégpedig „egy őszi napon, amikor a müncheni Königsplatzon épp »kinyilatkoztatás« zajlott.” Két évvel később maga Hermann Göring így írta le ezt az élményét: „Az első pillanattól fogva, amikor megláttam és meghallottam, szőröstül-bőröstül az övé voltam!”[810]

Hitlernek gyöngéje volt a „Dagi”. Imponált neki életstílusa, és tengernyi pénze, amihez Göring egy tehetős svéd lánnyal kötött házassága révén jutott hozzá. Az SA főnökének vagy egy kitüntetésekkel teleaggatott tengeralattjáró-kapitányt, vagy egy repülős nagyágyút akart kinevezni. Göring ez utóbbi volt, aki *Pour le mérite*-es háborús hősként és a Manfred von Richthofen repülőszázad utolsó parancsnokaként volt népszerű. Göringet a Marsch auf die Feldherrnhalle során súlyos heresérülés érte, az innsbrucki klinikán kezelték, eközben morfiumfüggővé vált. A régi tiszti karhoz és üzletemberekhez fűződő kapcsolatai révén segítette Hitlert a hatalom megszerzésében, bekerült a kormányba, és 1934 decemberében Hitler titokban utódjaként jelölte meg.[811] Hess ekkor már el-

játszotta a szerepét. Idegeire ment Hitlernek, már csak azzal is, hogy az ebédekre, amelyekre a „Régi Harcosok" minden megkötöttség nélkül hivatalosak voltak, magával hozta saját, külön az ő számára főzött ételeit. Amikor Hitler, aki adott a külsőségekre, kérdőre vonta, mondván, hogy vendégei az ő asztalához nem hozhatnak magukkal saját ételt, Hess felhívta Hitler figyelmét, hogy ő csakis dinamikus-biológiai művelésből származó élelmiszereket vesz magához. Hitler nyersen annyit válaszolt, hogy ő maga is vegetáriánus, és diétás tanácsadónője minden igénynek megfelelően képes összeállítani az ennivalót. Hess ezt követően azonban inkább a lehető legritkábban jelent meg.

Göring létrehozta a Luftwaffét, és bizonyos mértékig önálló külpolitikát folytatott, amely revizionista volt ugyan, de hiányoztak belőle Hitlernek az életteret bővítő törekvései. Göringnek voltak ugyan túlsúlyproblémái, de nem kínozta az éhezés miatti szorongás. Külpolitikai törekvéseit a müncheni egyezmény koronázta meg. Sikertelen volt ugyanakkor az a kísérlete, hogy Hitlert 1939-ben távol tartsa a Nagy-Britanniával való konfrontációtól.

A négyéves terv biztosaként, ilyen formán pedig a legnagyobb hatalmú gazdaságpolitikusként Göring ugyancsak sikertelen volt, egészen addig azonban, amíg Speer meg nem fosztotta a hatalmától, Hitler szoros politikai bizalmasa maradt, aki a közelében, a Berghofon lakhatott. Utódjának, Speernek Göring bizalmasan elmondta, hogy „sokkal szorosabban kötődik Hitlerhez, sok-sok évnyi közös emlék és gond fűzi őket egymáshoz. Már nem szabadulhat." Göring, akinek a száján játszi könnyedséggel csúszott ki a szóvirág: „hőn szeretett Vezérünk", Hesshez hasonlóan szenvedett attól, hogy Hitler megvonta tőle bizalmát, és depresszióba esett.

Hitler mind gyakrabban őt kiáltotta ki bűnbakként. Szemére vetette, hogy a Luftwaffe csődöt mondott az angliai csatában. Rosszkedve odáig fokozódott, hogy 1940. november 4-én a kozmetikázott veszteséglisták miatt éjnek évadján rángatta ki ágyából, és rendelte magához a birodalmi marsallt.[812]

Mint Hess a maga angliai repülésével, Göring is újra fel akarta hívni magára Hitler figyelmét. Kétségbeesett kísérlete Hitler kegyeinek visszaszerzésére katonai katasztrófához vezetett. Habár nyilvánvaló volt számára ennek ellenkezője, azt bizonygatta, hogy a Luftwaffe képes Hitler eszelős tervének megvalósítására, arra, hogy a levegőből lássa el a körbezárt 6. hadsereget. Göring ezzel elérte, hogy pár napra ismét *persona grata* legyen. Ámde a megkésett mézeshetek nem tartottak soká. Végül Hitler egyre jobban megalázta Göringet, majd 1944 augusztusában ráförmedt: „Göring! A Luftwaffe egy fabatkát sem ér. Már arra sem érdemes, hogy a Wehrmacht önálló egysége legyen. Ez az Ön bűne. Ön tunya!"

Amikor Hitler az öngyilkosságát megelőző napokban sürgönyt kapott Göringtől, amelyben az azt kérdezte, hogy átveheti-e Birodalom egészének vezetését, mert Hitlert Berlinben körbezárták, és vélhetően cselekvésképtelen, Hitler rádiótávírón megtiltotta neki, hogy akár „egyetlen lépést is tegyen a jelzett irányban", és nyilván Bormann hatására elrendelte, hogy az SS vegye őrizetbe Göringet. Még utolsó soraiban is dühös volt Göringre. 1945. április 29-én lediktált politikai végrendeletében hűtlenséggel vádolta meg, és kizárta a pártból.

Göring fellépését Carl Jakob Burckhardt írta le, 1937 szeptemberében karinhalli birtokán látogatván meg az akkori vezérezredest, aki lovaglás során balesetet szenvedett: „Maga Göring egy tágas teremben, egy kereveten feküdt, már akkor is igen testes volt, bal lábszárát, amelyen a nadrágot térden felülre föltekerték, egy párnára támasztotta, azzal magasítva meg azt, mintha csak bíboros lenne, vörös selyemharisnyát viselt.[813]

Hitler második embere szemlátomást nőies vonásokat hordozott. Nem tudott olyan alkalmazódóan színlelni, mint „Hess kisasszony": selyem fantázia-uniformisokba öltözködött, karinhallbeli rezidenciáján pedig még idegen látogatók előtt is feltűnő háziköntösökben mutatkozott, és igen értékes ékszereket viselt. Hitlernek, aki az ő esetében is elejét akarta venni a rosszindulatú szóbeszédnek, kapóra jött Göringnek a színésznő Emmi Sonnemann-nal 1935. április 10-én kötött házassága. Lady Phippsnek, a brit követ feleségének Göring bevallotta: „Csak a Führer kívánságára nősülök. Úgy véli, túl sok az agglegény köztünk, a párt nagykutyái között."[814] Hitler nem csak esküvői tanú volt, de a házasságkötést valósággal állami aktusként ünnepeltette meg. Az Associated Press tudósítója, Louis Lochner ezt írta 1935. április 20-án: „Az volt az érzésünk, hogy császári esküvőn vagyunk."[815] Hivatalos alkalmakkor Emmi pótolta a Vezér és birodalmi kancellár oldalán a hiányzó hitvest.

Amikor megszületett Göring leánya, Edda, szárnyra kapott a híresztelés, hogy a gyerek nem tőle van. A szokatlan hangzású, északi nevet így értelmezték: „*E*wiger *D*ank *d*em *A*djutanten" („Örök hála a szárnysegédnek).

Kényszeresküvő

Hitler a háború alatt egyik közvetlen segédje esetében is megtartotta az álcázásnak Hess és Göring esetében már bevált technikáját. Hans Junge, az SS őrezredtől meg akart szabadulni a Hitler közvetlen közelében adott szolgálattól, és kérte áthelyezését a keleti frontra. Hitler ezt a kérést több alkalommal is visszautasította. Végül beadta a derekát, és teljesítette inasa szokatlan kérését, aki szívesebben esett volna el Oroszországban, semmint hogy továbbra is Hitler közelében maradjon. Előtte azonban feleségül kellett vennie Hitler egyik titkárnőjét, Traudl Humpsot, aki „huszonkét évesen, egykori balett-táncos növendékként lépett Hitler szolgálatába."[816] Sem a mennyasszonyt, sem a vőlegényt nem lelkesítette különösebben a gondolat. Junge, aki küzdött is a kívánság ellen, végül beadta a derekát, „már csak azért is, mert Hitler a lelkére beszélt". A meglepődött menyasszony a háború után így emlékezett vissza: „Egyáltalán nem akartam… De a Führer hallani sem akart az ellenkezőjéről. Elhatározta, hogy összeházasodunk. Punktum! Voltaképpen azt sem tudom, miért…"[817]

Az újdonsült, botcsinálta férj bizalmasan elmesélte feleségének, miért akar mindenáron elkerülni Hitler környezetéből. Már képtelen arra, hogy saját gondolatait megkülönböztesse a Hitleréitől. „El kell mennem valahova, ahol a magam gondolataival lehetek."[818]

Hitlert semmiképpen sem zavarta, ha szárnysegédjei szoros polgári kötelékben éltek egy nővel. Ellenkezőleg. Feltűnő viselkedésű homoszexuálist nem tűrt meg a környezetében. Mindaddig, amíg a hites feleség nem befolyásolta Hitler vazallusának feltétlen hűségét, odaadását és állandó jelenlétét, Hitler szívesen vette őt.

Mozgatás, csöndesen ide-oda

Abban, hogy azonos neműek vonzalmát viszonozza, Hitler kényszeresen óvatos volt. Közte és más férfiak között csak nagyritkán jöhetett létre olyan felszínesen könnyed légkör, mint amikor nőkkel érintkezett. A homoerotikus érzések netovábbja, ameddig Hitler nyilvánosan elmerészkedett, az ifjú harcosok iránti rajongás volt.

Mivel Hitler nem élte ki nyíltan homoszexualitását, akár úgy is érvelhetnénk, hogy teljesen közömbös, hajlamait illetően homoerotikus vagy heteroszexuális volt-e. A behaviorisztikus szemlélet szerint a ki nem élt homoszexualitás és a ki nem élt heteroszexualitás egyáltalán meg sem különböztethető egymástól. Ez a gondolkodásmód azonban felszínes. Épp az elfojtott homoszexualitás bizonyult Hitler esetében az egyik legerősebb mozgatórugónak, ami sok mindent megmagyaráz ennek a nehezen megragadható férfinak rejtélyes cselekedeteiből.

Hitler nem az egyetlen homoszexuális hajlamú egyén volt, aki egészen meglepő karriert futott be. A saját nemükhöz vonzódó személyek gyakran különösen látványos sikere a világtörténelemben összefügghet azzal is, hogy a férfiakra jellemző képességek és viselkedésminták mellett nőiekkel is rendelkeznek, amelyek a heteroszexuális beállítottságúaknái messzemenően parlagon hevernek. Alfred Adler, a kisebbrendűségi komplexus elméleti megalapozója, ezt így magyarázza: a homoszexuális olyasvalaki, aki női eszközökkel törekszik a fölényre mindenki fölött. Különösen a politika területén kifizetődő a „félénk felnőtt" számára, hogy kiskorától fogva hozzászokott az álcázáshoz. Az ilyen emberek alig mutatnak valamit sebezhető oldalukból. A homoszexualitás „egy életre szóló terv a fölény megszerzésének fiktív célja érdekében".[819]

Napi összejövetelei az idősebb, attraktívnak aligha nevezhető tábornokokkal, a „Jodlokkal és a Keitelekkel", nem voltak Hitler ízlése szerint valók. Piszkálta, megalázta ezeket az urakat („Keitel, hozzon ide egy ceruzát!"), és a megszokott szadizmussal játszotta ki őket egymás ellen. Olykor azonban felragyogott a reménysugár. Ifjú vezérkari tiszteket vontak be a tanácskozásba. A súlyos sebesülése ellenére is daliás gróf Stauffenberg ezredesnek Hitler hosszasan szorongatta a kezét, és mélyen égszínkék szemeibe nézett, mielőtt a merénylő a térképasztal alatt működésbe hozta volna a bombát.

A lovagkereszt ifjú birtokosait is repülővel hozták a főhadiszállásra, hogy Hitler személyesen tüntethesse ki őket. Eben Emeal meghódítói is mutatós ejtőernyős egyenruhában érkeztek. A fiatal katonák aztán az asztalnál Hitler mellett foglalhattak helyet, majd egy olyan beszélgetésbe bonyolódtak, amelynek

során a diktátor megbizonyosodott arról, hogy a front még odaadóan és hűségesen mellette áll.

Az ifjú hősökkel folytatott asztali csevegés, nos, ez már igencsak Hitler szája íze szerint való volt! Prien hadnagy hajóskapitányt, aki „U-47-es tengeralattjárójával 1939. október 14-én behatolt a Scapa Flow öbölbe, és elsüllyesztette a »Royal Oak« brit csatahajót", 1939. október 17-én a Birodalmi Kancellárián lovagkereszttel tüntette ki, a „legénység minden egyes tisztjét és közkatonáját pedig külön-külön kézfogással köszöntötte."[820] Mi több, ezt követően valamennyit meghívta ebédre a magánlakosztályába.

Hitler nem mulasztotta el, hogy személyesen nyújtsa át a lovagkeresztet a legénységi állomány első kitüntetettjének. Picker jegyezte fel 1942. március 26-án a Führer főhadiszállásán, a Farkasveremben: „Ebédre hat lovagkereszttel kitüntetett ebédelt a Főnöknél. Közülük az egyik ma ünnepelte 20. születésnapját."[821]

Az egyik legutolsó filmfelvételen, amely róla készült, Hitler megtapogatta a rendjel átadására fölsorakozott, még kiskorú Hitlerjugend-tagok egyikét, és egyszerre keményen és gyöngéden megrángatta a fülét. Von Manstein vezértábornagy segédtisztjéhez, Stahlberghez, aki a Berghofon a kísérő személyzet más tagjaival együtt épp a kávézóasztal mellett ült, Hitler hátulról közeledett, a fiatalembernek, aki nyomban fel akart pattanni, finoman megnyomta a vállát, és ezt kérdezte: „ízlik az almás lepény, hadnagy úr?"[822]

Akadt még egy elegáns, fiatal úr, aki megbabonázta. Reinhard Spitzy a későbbi külügyminiszter, von Ribbentrop szárnysegédje volt. Ribbentropnak sokszor napokon át ott kellett előszobáznia Hitler közelében, mielőtt a színe elé bocsátották. Az ifjú Spitzyt Hitler sokkal szívesebben látta, főnöke nélkül kérette magához, utána telefonált Londonba: „Ön az, Spitzy? Nos, jöjjön minél hamarabb vissza."[823]

A fiatalembert reggel kilencre rendelték Hitlernek a müncheni Prinzregentenstraßén álló magánlakására. Ott azonban minden klisészerű elképzeléssel ellentétben Hitler nem a bélyeggyűjteményét mutatta meg a vékony fiatalembernek. Ennél sokkal érdekesebb demonstrációs tárgyat eszelt ki ifjú csodálója számára: „Ezután odakísért a rajzolóasztalához, megmutatta a Nyugati védvonal bunkeréinek terveit, majd elővette Csehszlovákia térképét."[824]

A következő négyszemközti találkozáson Hitler közeledése még egyértelműbb lett. Spitzy feleségül akart venni egy angol nőt, ezért ki kellett lépnie a külügyi szolgálatból. A Vezér és birodalmi kancellár kiemelten szívén viselte a sorsát, így jelentkeznie kellett Hitler őrnaszádjának a „Tücsöknek" a fedélzetén. „Hitler hosszasan és mélyen a szemembe nézett. Megértett és együtt is érezhetett velem. Ezután bal kezével megragadta az egyenruhámat, csöndesen mozgatott ide-oda, miközben szelíden hol a bal, hol meg a jobb oldalamról vett szemügyre. Elismerem, könny szökött a szemembe. Hitler nem szólt egy árva szót sem… így méregetett hosszasan, kérdőn, teli rokonszenvvel, majd hirtelen váltással megkérdezte: »Spitzy, hány óra van?« »Tizenegy óra, harmincöt perc, Führerem«, válaszoltam. Ezt követően egy sietős kézszorítással barátságosan utamra bocsátott, és megkönnyebbültem. Az arcom sugárzott, hálás elragadtatottságot éreztem."[825]

Spitzy teljesen bedőlt Hitler Eva Braunnal való álcakapcsolatának, és nem vette észre a homoerotikus késztetéseket. Valami azonban mégiscsak derenghetett a segédtisztnek: „Mindenképpen voltak neki nőies tulajdonságai is… Milyen gyakran átéltem, hogy csúnya nők a boldogság pillanatában megszépülnek. Nos, Hitlerrel sem volt ez másként."[826]

Himmler semmiben sem maradt el Ribbentrop mögött: ő is megörvendeztette Führerét azzal, hogy egy jó családból való, különösen jó vágású fiatal urat, a későbbi SS-tábornokot, Karl Wolffot (‚Wölfchen", Farkaskölyök) a közvetlen környezetébe vezényelte. „A megnyerő külső szerepet játszhatott ebben", gyanította az életrajzíró Jochen von Lang.[827] Hitler szívesebben látta a „a ragyogó külsejű Siegfriedet", semmint a „cvikkeres Himmlert".[828] Mindamellett tisztázatlan, hogy a jó kinézetű segédtiszt voltaképpen milyen feladatok ellátására került Hitler közvetlen közelébe. A háborút követően azt vallotta, hogy ő volt a Waffen-SS képviselője a Führer főhadiszállásán. Csakhogy a kivezénylése idején „a Nyugaton harcoló SS-kötelékek száma olyannyira csekély volt, hogy nem lett volna szükségük önálló képviseletre a főhadiszálláson. Mindössze három hadosztályból és egy ezredből álltak, s ezeket sem vetették be zárt alakzatban."[829]

Ismeri a *Bohémélet*et?

A rafinált Hitler felismerte, hogy még szorosabban magához láncolhatja szárnysegédeit, ha feleségeiket is bevonja a visszafogott, homoerotikus felhangokkal is rendelkező kapcsolatba. Hasonlóan azokhoz a főnökökhöz, akik csinos titkárnőikkel flörtölnek: jól teszik, ha ezek férjeivel is baráti viszont tartanak fenn, mert az hivatalos arculatot kölcsönöz az afférnak. Tény mindenesetre, hogy Hitler egy ügyes sakkhúzással örökre biztosította a maga számára haditengerészeti segédtisztjének, Albrechtnek a hűségét.

A haditengerészet főparancsnoka panasszal élt Hitlernél, jelezve, hogy Albrechtnek nyomban el kell válnia feleségétől.[830] Szomszédok látni vélték, hogy viszonyt folytat egy gazdag kereskedővel, egy alkalommal pedig lenge öltözetben figyelték meg kedélyes enyelgés közben. Hitler magához kérette Albrechtné asszonyt, majd ellentmondott a szigorú tengerésztiszteknek, szerinte ugyanis elavult erkölcsi kódex szerint ítélnek. Hitler azon a véleményen volt, hogy az asszony barátkozott, s ez a jog megillet minden nőt, ha megvan hozzá a megfelelő külseje. A haditengerészet vezetése hajthatatlan maradt. Hitler ennek ellenére sem mentette fel Albrechtet. Kinevezte személyes haditengerészeti Hitlerjugend-adjutánsának. Albrecht mindvégig hálás maradt neki. Harcolva esett el a Birodalmi Kancellária romjai közt.

Kimondottan jó külsejű, sovány, magas növésű és jó családból való volt Hitler légvédelmi szárnysegédje, Nikolaus von Below, aki 1937 tavaszától az 1945-ös végig segédkezett Führerének.

A sudár termetű Luftwaffe szárnysegédet, Nicolaus von Below-t Hitler szerette volna nyolc éven át a maga közvetlen közelében látni. Diszkrét árnyékként, kifogástalan tartással kísérte Hitlert számos hivatali teendője során (fent). A jó kinézetű, a legjobb családból származó tiszt minden próbálkozását, hogy visszahelyezzék a Luftwafféhoz, Hitler sértődötten utasította el. Tudatta vele: ő maga dönti el, hogy valaki mennyi időn át szolgál mellette.

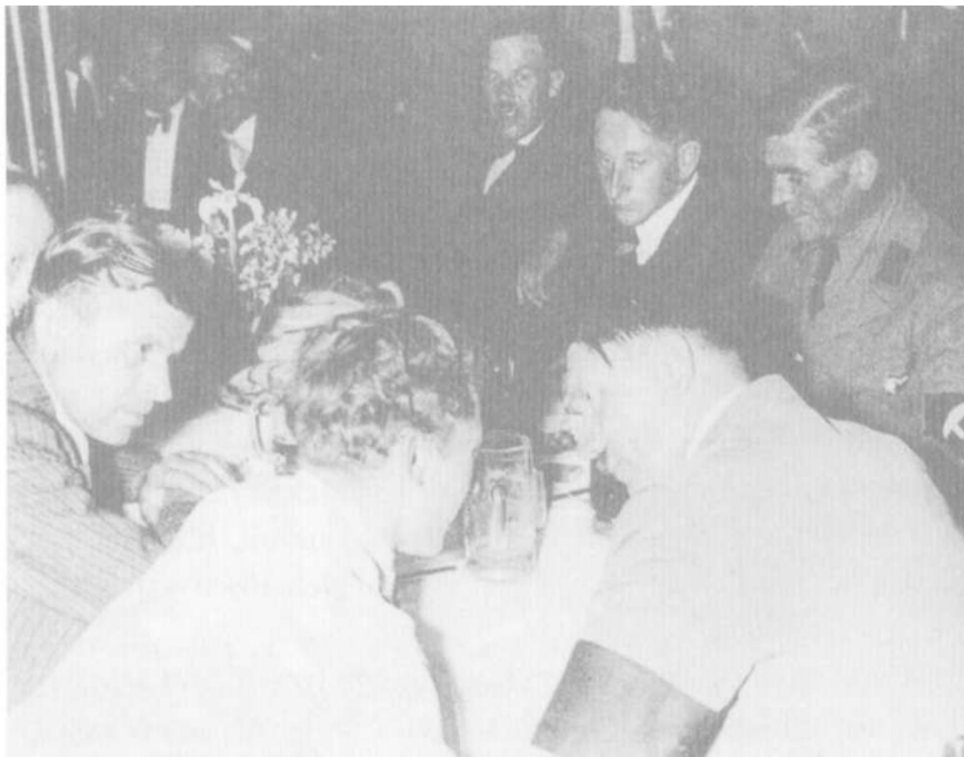
Az ifjú tisztnek 1937. január 16-án új beosztása miatt jelentkeznie kellett főparancsnokánál, Göringnél, és meglepetéssel értesült arról, hogy Hitler szárnysegédje lesz. Göring egyik első kérdése az volt, hogy von Below nőtlen-e. „Erre igennel válaszolhattam, de hozzá kellett fűznöm, hogy tíz nappal későbbre van kitűzve az esküvőm. A meglepetés és a kelletlenség kifejeződésével az arcán Göring közölte velem, hogy erről nincs tudomása."[831] Göring nyilvánvalóan nem látott át Hitleren. Hitler ugyanis akkor is örömét lelte a vékony ifjú tisztekben, ha azok nősek voltak. Sőt, az álcázás szempontjából ennek még örült is. Amikor von Below röviddel szolgálatba lépését követően szabadságot kért új urától, hogy nászútra utazhasson, Hitler „nekem úgy tűnt, meglehetősen szívélyesen, beleegyezését adta".

Göring ragaszkodott ahhoz, hogy „személyesen" mutassa be az új szárnysegédet, amit tulajdonképpen Hoßbach fősegédtiszt tekintett a feladatának, de szóhoz sem jutott. A rövid bemutatást követően von Below ebédre kapott meghívást, és Hitler közelében, a szomszédos asztalnál ültették le. Ezenközben Hitler feltűnően gyakran és közvetlenül őt vizsgálgatta. A némiképp meglepődött szárnysegéd így ír erről: „Nyíltan átnézett hozzám, mintha be akarná vésni emlékezetébe a vonásaimat."[832] Tudjuk, meglehetősen naiv értelmezése ez Hitler megszokottól eltérő viselkedésének." Von Below nem is sejthette, hogy az eidetikus Hitlernek nincs szüksége egy arc hosszas tanulmányához, hogy az bevésődjék emlékezetébe, mint ahogyan azt sem, hogy a tekinteteknek ez az intenzív találkozása azokhoz a csekély számú megnyilvánulásokhoz tartozott, amelyek révén Hitler kiélte titkolt hajlamait.

Fridolin von Spann, a szabadcsapatok egyik 1900-ban született harcosa Hitlerrel egy pártrendezvény alkalmából adott ebéden találkozott. „Egyszer csak észrevettem, hogy Hitler tekintete rajtam nyugszik, felpillantottam. Valóban, engem nézett. Életem legkülönösebb pillanatai voltak ezek. Nem gyanakodva nézett. Valamiképpen az volt az érzésem, hogy keres."[833] Érzéke nem hagyta cserben Fridolin von Spannt.

„Nehezemre esett ilyen hosszan elviselni a pillantását. Ugyanakkor úgy gondoltam, nem szabad levennem róla a tekintetemet, mert még azt gondolhatja, hogy valami takargatnivalóm van. Ekkor aztán olyasvalami történt, aminek a megítélése pszichológusok dolga. A pillantás, amely eleinte teljes egyértelműséggel rám szegeződött, egyszer csak áthatolt rajtam, egy egészen ismeretlen messzeségbe. Olyan különös volt. És a hosszú pillantás, amelyet nekem ajándékozott, teljességgel meggyőzött afelől, hogy tisztességes szándékú emberrel van dolgom. Csodás jelenség volt." Fridolin von Spann esetében ennyiben maradt: ennél a jelentőségteljes pillantásnál. A von Below-affér ellenben folytatódott.

Néhány hónap alatt emberileg is közelebb kerültek egymáshoz. Kora nyáron küszöbön állott a Milánói Scala együttesének vendégjátéka, az operalátogatás nem olyan esemény volt, amelyért a szárnysegédek tolongtak volna. Von Below operabarát volt, ő jelentkezett kísérőnek. „Hitler nyomban beleegyezett, és nem hallgatta el a fölötti csodálkozását sem, hogy személyes környezetében akad egy katonaember, aki érdeklődik a zene iránt. Megkérdezte, hogy ismerem-e a *Bohémélet*et."

Hitler nem csak fiatal férfiak fizikai közelségét élvezte, akiket a legszívesebben a maga közvetlen közelébe tudott, de intenzív szemkontaktust is keresett velük. A képen azt láthatjuk, hogyan vált ilyen pillantásokat egy rendezvényen pártbeli barátaival. Hogy mit érzett egy fiatalember, akit Hitler fixírozott, azt megtudhatjuk a szabadcsapatok egy ifjú harcosának a szájából, aki Hitlerrel egy pártvacsorán találkozott: „Egyszer csak azon vettem észre magam, hogy Hitler pillantása rajtam nyugodott… és ez volt életem egyik legkülönösebb pillanata… Az a pillantás, amely eleinte teljesen rám irányult, váratlanul rajtam áthatolva valami egészen távoli messzeségbe révedt. Annyira különös volt mindez!

Nyáron aztán még jobban elmélyült a Führernek szárnysegédje iránti vonzalma, amelyet most már a közös zenei érdeklődés is megalapozott. Pusztán azért rendelte repülővel Bayreuthba, hogy aláírásra elhozzon neki két kinevezési okiratot. Hitler a Wahnfried-villa lakócsarnokában fogadta őt, röviddel ebéd előtt, és mély benyomást gyakorolt a tisztre: „Olyan oldott volt, mint négy héttel korábban a Deutsche Operben. Első alkalommal éreztem, hogy saját energiáját hogyan viszi át a környezetére, derűjét, jóindulatát, hangulatát." Mi sem volt kézenfekvőbb, mint hogy kihasználja a vonzalmat és a hangulatot, és meghívja estére a karcsú szárnysegédet. „Az utolsó aláírást követően Hitler azt javasolta, hogy maradjak Bayreuthban, és nézzem meg az ő társaságában a *Parsifal*t."

A lelki kötődés egészen Hitler haláláig tartott. Von Below „kölcsönös bizalmi viszonynak", nevezte ezt a kapcsolatot, amely „hosszú időn át vakká tette" őt „uralmának sötét oldalával szemben". Hitler is kitartott szárnysegédje mellett. „Nem is egy alkalommal tettem kísérletet arra, hogy valamiképpen visszatérjek a csapatomhoz. Hitler nem engedett… A nyugati hadjárat idején megismételt kérésemet kifejezett megütközéssel utasította vissza: ő fogja eldönteni, mennyi ideig szolgálom őt."

Hitlernek ez a fixálódása von Below-ra annál feltűnőbb, mert valójában – s ebben hasonlatos volt Wolffhoz – neki sem volt konkrétan meghatározható feladata. Az urak több-kevesebb ideig elüldögéltek, mígnem Hitlernek egyszer csak eszébe jutott, hogy hivatja két szárnysegédéjét. „Annyi egyértelmű volt", írja le von Below szolgálati beosztását, „hogy katonai szárnysegédként egyedül Hitlernek voltam alárendelve." A Luftwafféval kapcsolatos problémákat azonban Hitler minden nehézség nélkül közvetlenül Göringgel tudta rendezni, akinek – ellentétben Ribbentroppal vagy részben Himmlerrel – soha nem jelentett problémát, hogy bebocsátást nyerjen Hitlerhez. Ugyanakkor már von Below szolgálatba lépésekor nyilvánvaló volt, hogy Göring főszárnysegédje, Bodenschatz, továbbra is „személyes összekötő tisztje marad Hitler felé", és nem érinti von Below nehezen meghatározható feladatkörét.

A légvédelem még egy elegáns tiszttel szolgálhatott, amivel különösképpen megörvendeztette Hitler szívét. Hans Jeschonneket 1939. február 1-én már harminckilenc évesen kinevezték a Luftwaffe főparancsnokságának élére. Hitlert „valósággal elragadtatta Jeschonnek ifjonti frissessége. Megnyerte tetszését a fiatal tiszt kifejezetten katonás külleme. Magára Teschonnekre Hitler »titokzatos mágnesként hatott«."[834] Amikor a Luftwaffe 1942-ben valamennyi fronton hátrányos helyzetbe került, és Jeschonneknek fel kellett ismernie, hogy elveszítette Hitler és Göring bizalmát, 1943. augusztus 19-én önkezével vetett véget az életének.

A haditengerészeti szárnysegéddel, Karl Jesco von Puttkammerrel, Hitler egy további magas növésű, szőke és jó vágású tisztet tudhatott a közvetlen környezetében.

Hitler intenzív szemkontaktusban tengerészeti segédtisztjével, Karl Jesco von Puttkammerrel, aki a Mercedes nyitott ajtaja előtt tesz jelentést neki. Hadsereg-segédtiszte, Gerhard Engel, érdeklődéssel figyel a hátsó ülésről. Különösebb katonai jelentősége nem volt annak a fél tucat, stramm felépítésű, fiatal futártisztnek, akiket Hitler állandó jelleggel maga körül tartott. Az attraktív, fiatal férfiakat csak azért választották ki, hogy Hitler személyes rendelkezésére álljanak.

Jó testfelépítésű, makkegészséges fiatal férfiak szépszámú serege volt állandó szolgálatban Hitler közvetlen közelében. Futártisztjeit évente egyszer a Leibstandartéból, a testőrségéből választotta ki. Elemében érezte magát, ha maga körül tudta a kemény kötésű, legtöbbször szőke beosztottjait. A képen az államfő a testőrezred egy SS-katonájának szekrényét szemlézi, aki „Pihenj!” állásban kénytelen eltűrni ezt a megalázó rituálét (felső kép). Hitler nem egyszerűen megmutattatja magának a szekrény belsejét, hanem maga nyúl oda, és nyitja ki a szekrényajtót.

Hitler átveszi a testőrezredtől 1944. április 20-i születésnapi ajándékát, a téli segélyezési akcióhoz összegyűjtött adományt, amelyet futártisztje, a lovagkereszt birtokosa, Max Wünsche nyújt át. Wünschének volt egy évvel később az a feladata, hogy elégesse Hitler és a vele nem sokkal korábban egybekelt Eva asszony holttestét. Himmler, SS birodalmi vezető, közvetlenül mögötte áll, és szemlátomást büszke arra, hogy a Führernek prezentálhatta ezeket a hibátlan testfelépítésű, fiatal férfiakat.

Rudolf Schmundt főszárnysegéd 1937-től 1944-ig szolgálta hűségesen urát. Hivatása áldozata lett, mert abban a sebesülésében halt meg, amelyet Stauffenberg bombája okozott. Igazi adjutáns volt, ezt a tisztét már korábban, a 9. Porosz Lövészezredben, a gárda potsdami Traditionsregimentjében is betöltötte. Hitler a tábori kórházban felkereste a súlyos sérültet. A Führer főhadiszállásán égszínkék szeme és naiv viselkedés miatt „János apostolnak" nevezték.[835]

Nem csak a jó testfelépítésű adjutánsok elégítették ki Hitler vonzalmait, udvartartásában e tekintetben az alacsonyabb sarzsi alig szorult háttérbe a tisztek mögött. Anton Joachimsthaler ismerte fel Hitler homoszexuális hajlamának látens összetevőjét, amit „bizonyít többek között az is, hogy valósággal gyűjtötte maga körül a sudár termetű, karcsú, lehetőség szerint szőke szárnysegédeket, küldöncöket, szolgákat, valamennyi »nordikus« kinézetű embert."[836]

Ennek a bizarr viselkedésű embernek még az SS-szolgákkal való „doktorosdi" is szemlátomást örömet okozott. Orr-fül-gégésze, Dr. Giesing számolt be a háború után az őt kihallgató CIA-ügynöknek arról, hogy a Stauffenberg-merényletet követően a diktátor elkérte az orvosi vizsgálóeszközt, odaszólította, szolgáját, Lingét, és most saját kezűleg ő vizsgálta meg annak fülét: egy-két sikertelen próbálkozást követően büszkén mondogatta, sikerült megpillantania a dobhártyát. A szokatlan kutatótevékenység annyira megtetszett Hitlernek, hogy még aznap este két másik szolgáján (Anrndton és Follson) is elvégezte a fülvizsgálatot.

1935. december 17-én Hitler önmagát lepte meg egy kis karácsonyi ajándékkal, és szemlét tartott az Testőrezred Berlich-Lichterfelde-i laktanyájában. ANynyira tetszett neki a környezet, hogy több órán át ott tartózkodott. Amikor aztán beszédet mondott, rajongás töltötte el. „Aligha létezik szebb valami annál a kiválasztódásnál, mint amit ez a testőrezred képvisel."[837]

Mindenkor, amikor csak alkalom kínálkozott rá, kereste a jó felépítésű SS-junkerek fizikai közelségét. 1939. április 19-én a braunschweigi SS-Junker iskola egy egész évfolyamát a Birodalmi Kancelláriára rendelte, mindenkit egyenként bemutattatott, és „kézfogással eskette fel őket". „1933-tól fogva rendszeresen november 9-én hasonló módon ejtette szerét a fegyveres SS-alakulatok-hoz kerülő újoncok felesketésének. Időközben már olyan sokan lettek, hogy csak az utánpótlást jelentő tiszteket avathatta fel személyesen.[838]

Amikor azonban csapattestekhez látogatott, olykor akkora szerencséje volt, hogy „minden egyes katonát külön-külön szemügyre vehetett" Legalábbis ez sikerült neki 1939. április 17-én egy ausztriai szemle során.

A legszebb persze mégiscsak az újoncok körleteiben volt. Négynapos körutazását követően, amelyet a Kraft durch Freude „Robert Ley" vezérhajóján töltött (mint hangoztatta ez volt élete egyetlen üdülése), Ley csinos felesége mellett a nyugágyon töltött hosszú órák után mégiscsak be akart iktatni egy olyan programot, amely inkább az ő szája íze szerint való volt.[839] Alig hagyta el a hajó fedélzetét, még a hamburgi kikötőben felkereste a Hein Godewind úszó diákszállót", és elbeszélgetett lakóival.

„Hitler szolgái és küldöncei az Adolf Hitler SS-testőrezredből érkeztek, ahol Sepp Dietrich, a LAH parancsnoka válogatta ki őket a Führer szolgálatára. Jó kinézetűeknek, lehetőleg magas növésűeknek, szőkének és kék szeműeknek kel-

lett lenniük, azonfelül ügyesnek és műveltnek”, ismertette Hitler titkárnője, Christa Schroeder a nem mindennapi szelekciós folyamatot, amelynek alapja nem a szakmai rátermettség, hanem egy bizonyos férfitípushoz való tartozás volt.[840] Utóvégre mégsem egy szépségverseny résztvevőit válogatták, hanem pincéreket és más alkalmazottakat kerestek Hitler udvartartásába. Ez azonban mind semmi. „A Sepp Dietrich által bemutatott SS-katonákból végül maga Hitler választotta ki azokat, akik neki a leginkább rokonszenvesek voltak.” Őket a pasingi lakájiskolába küldték, ahol a testedzés mellett elsajátíthatták azokat a tudnivalókat is, amelyekre szolgálatukhoz voltaképpen szükségük volt.

Vajon Hitler a maga igen visszafogott formájában titkos vágyait akarta volna szabadra engedni a Berghofon, és – a homofil Lanz von Liebenfelshez hasonlóan, akit ifjúkorában nagyra becsült – megülni a maga Tavaszünnepét, felépíteni ott a „Szőkék birodalmát”, legalább fantáziavilágában próbálva ki azokat a gyönyörűségeket, amelyeket az általa olyannyira csodált II. Lajos alpesi menedékhelyein testőreivel és lovászfiúival a valóságban megélt?

A homoerotikus késztetések a német tisztikartól éppoly kevéssé álltak távol, mint más modem hadseregektől. Ugyanakkor vagy szigorúan elfojtották, vagy naivan megtűrték őket. Mint például von Fritsch tábornok, a hadsereg főparancsnoka esetében is, akit igazságtalanul vádoltak meg egy férfi prostituálttal való törvényellenes kapcsolattal – átlátszóan rosszindulatú rágalmazás volt ez, s minden bizonnyal az SS-nek és Göringnek is benne volt a keze a játékban. Az azonban mellesleg mégiscsak elgondolkoztató, hogy a nővérével együtt élő agglegény jótékonysági okokból rendszeresen megvacsoráztatott egy szegény Hitlerjugend-tagot, majd állítólagosan pedagógia megfontolásból elpáholta a csupasz fenekét.

Miután leváltották hadsereg-főparancsnoki tisztéből, egy ismerős nő, Margot von Schutzbar-Milchling férjhez akart menni hozzá. A megrögzött agglegény azonban visszautasította őt. „Az utóbbi év eseményei megingatták belső egyensúlyomat”, adta indoklásul.[841] A Hitlerrel kapcsolatos gondolat nem hagyta nyugodni. „Még mindig nem tudok túljutni rajta, hogy az az ember, akiért négy éven át dolgoztam személyesen, hogy épp ez az ember árult el, és hagyott cserben engem.” Von Fritsch a lengyelországi hadjáratban esett el 1939. szeptember 22-én egy tüzérségi támadásban, amelyet ezrede ellen indítottak. Hitler vigaszul adta neki. Ő maga kereshette a halált.

Hitler szívesen fonta össze a kezét alsóteste előtt. A harci időszakban ez a lomha mozdulat hatalmi helyzetének kifejeződése lehetett. Őrvezetőként a feletteseivel való érintkezés során kezeit mindig a nadrágja varrása mentén kellett tartania. Államfőként aztán ebben a pózban mutatkozott az Eiffel-torony előtt és a birodalmi pártgyűléseken (balra), nemkülönben a haditengerészet katonáival, valamint SS segédtisztjének, Fegeleinnak, Eva Braun húgával kötött esküvőjén (lent). Lehetséges, hogy szexuális félénkségének, elfogódottságának egyik megnyilvánulása is lett volna ez? Életének utolsó éveiben mindenekelőtt remegő bal karját akarta így jobb karjával megtartani.

A birodalmi pártgyűlések, Az érett férfiasság jegyei Németországban

Ha tetszik, homoerotikus jegyeket hordozott Hitler számos rendezvénye már csak azáltal is, hogy fiatal, jó testfelépítésű férfiak szűk helyen, nagy számban voltak jelen. Az pedig, hogy ezek a férfiak gyakran valamennyi elképzelhető edzés- és sportgyakorlatnak szentelték idejüket, miként az hasonló formában volt megszokott dolog a homoerotikus színezetű, ókori Görögországban, egészen különös hangulatot kölcsönzött a Harmadik Birodalomnak.

Shirer írt le egy tipikus jelenetet, amely az 1934-es birodalmi pártgyűlésen játszódott le: „Ötvenezer fiatal férfi sötétzöld egyenruhában – a legelső sor meztelen felsőtesttel – csillogó ásókkal, melyekben tükröződött a reggeli napfény, feszes vigyázban állt a Zeppelin-mezőn Führere előtt: figyelmesen hallgatták, hogyan dicséri a Hazáért tett szolgálatukat."[842]

Hogy mennyire örömét leli szépen megformált testű fiúkban, azt a diktátor egyenesen a legnagyobb nyilvánosság előtt hirdette. Öblös baritonján, pátosszal telve adta tudtul, hogy elképzelése szerint hogyan kell festeniük a német fiataloknak: „Karcsúnak és hajlékonynak kell lenniük, szélsebesnek, mint az agár, szívósnak, mint a bőr és keménynek, mint a Krupp-acél." Ebben az ideálképben a Führerre tipikusan jellemző módon fonódtak össze a homoerotikus és a katonás eszmények.

Nagy győzelmeket könyvelhetett el Hitler a birodalmi pártkongresszus napjaiban. Ilyenkor akár egy héten át minden nap a párt más-más tagozata előtt tartott beszédet. A pártnapokat megelőző hetekben a hiú diktátor titkárnőjének, Christa Schroedernek a beszámolója szerint fogyókúrába kezdett, hogy fellépései során szép karcsúnak tűnjék.

Itt már nem a harmadosztályú csehók dohos, izzadság- és sörszagú légköre uralkodott, mint annak idején, amikor Hitler sörözőkben és kocsmák hátsó helyiségeiben mondta beszédeit. Most a Führer átszellemültnek, megtisztultnak, emelkedettnek mutatkozott. A pártgyűlésnek helyt adó terepen egy mindenen fölülmagasodó szószéket építettek a számára, egy elképesztő méretű oltárt. Walter Benjamin jellemezte a fasiszták „felsőbbrendű pillantását" erről a megemelt platformról: „A nyilvános rituálé immár nem a nők leigázásaként rendezi meg a természet leigázását…, hanem a tömeg, a férfiak tömegének leigázásaként."[843]

Hitler, aki máskülönben nem szívesen tartotta magát a megbeszéltekhez, feltűnő lelkesedéssel vállalta a birodalmi pártgyűlések megerőltetéseit, amelyek olykor egy álló héten át folyamatosan igénybe vették. Hiszen olyan ünnepségek voltak ezek, amelyeken egy „elsődlegesen férfitársadalom" „kultikus feldolgozásban" harcosok közösségeként reprezentálta magát.[844] Ifjú férfiak adtak elő katonai harci játékokat, és tették próbára bátorságukat. Ez mindenben megfelelt Hitler ízlésének. Órákon át képes volt nézni a Hitlerjugend, az önkéntes munkaszolgálat és a katonaság által bemutatott gyakorlatokat.

Nők alig-alig zavarták meg ezt a légkört. „A nők marginális nyilvános jelentősége a nemzeti szocialista állam számára tükröződik abban is, hogy csekély számban voltak jelen a voltaképpen az egész népet képviselő birodalmi párt-

gyűlések rendezvényein."[845] Az a kisszámú Arbeitsmaid (munkaszolgálatos lány) és BDM-tag (Bund Deutscher Mädel), akiknek a megjelenését 1937-ben első alkalommal engedélyezték, még elviselhető volt, különösen, mert úgy léptek fel, ahogyan a férfiközösségi társadalom a nőket elképzeli: „Fehér ruhában, színes trikókban… ugrabugrálva,… kéz a kézben, … szemet s szívet gyönyörködtetően a zöld gyepen… Csoportokba rendeződve lejtették a keringőt."[846]

A nürnbergi ünnepi események során az NS-Frauenschaft (a nemzeti szocialista nőtagozat) külön ülésezett, Hitler azonban több alkalommal is elmulasztotta a megjelenést. 1934-ben kínlódva mondta el rövid beszédét, amelyben megpróbálta indokolni ellenvetéseit a nők egyenjogúsításával szemben: „A nők emancipációja mellett szót emelni, csakis zsidó fejekben fordulhat meg, és ami az emancipáció tartalmát illeti, azt is a zsidó szellem hatja át." A kékharisnyák az ő szemében veszélyeztették a férfivilágot. „Nem tarjuk helyesnek, ha a nő behatol a férfi világába, fő tevékenységi területére. Ellenkezőleg, azt tartjuk természetesnek, ha ez a két világ továbbra is elkülönül egymástól." Madame Titayna francia újságírónőnek 1936-ban ezt nyilatkozta: „A nőknek ugyanolyan jogokat biztosítok, mint a férfiaknak, de nem hiszem, hogyan hasonlatosak lennének hozzájuk."[847]

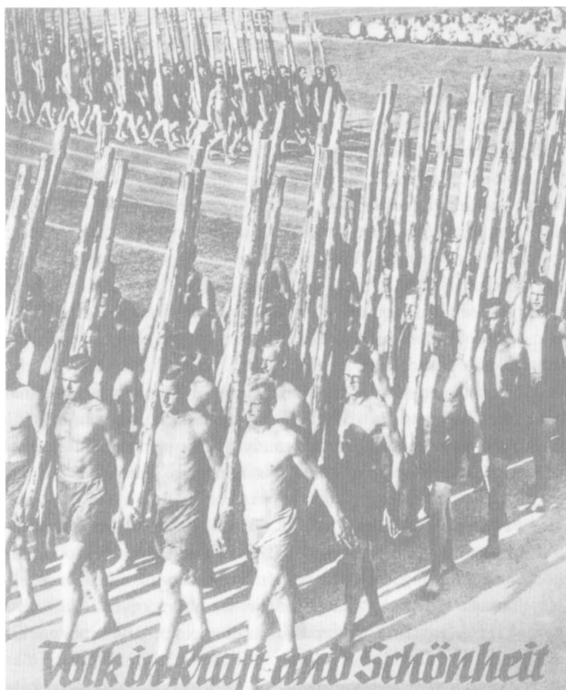
1936-ban ismét rövid beszédet mondott a párt nőtagozata előtt, amelyben hangoztatta: „A nő egyenjogúsága abban áll, hogy a természet által neki megszabott területeken megkapja az őt megillető megbecsülést."[848] „Ezenkívül biztosított afelől, hogy háború esetén soha nem fog »egyetlen nőt sem a frontra küldeni«, illetve szégyellene magát, ha ezt tenné." „Ha marxista államokban manapság női zászlóaljakat szerveznek, ő erre csakis azt válaszolhatja: »Mi-nálunk az ilyesmi soha nem fog megtörténni!«."

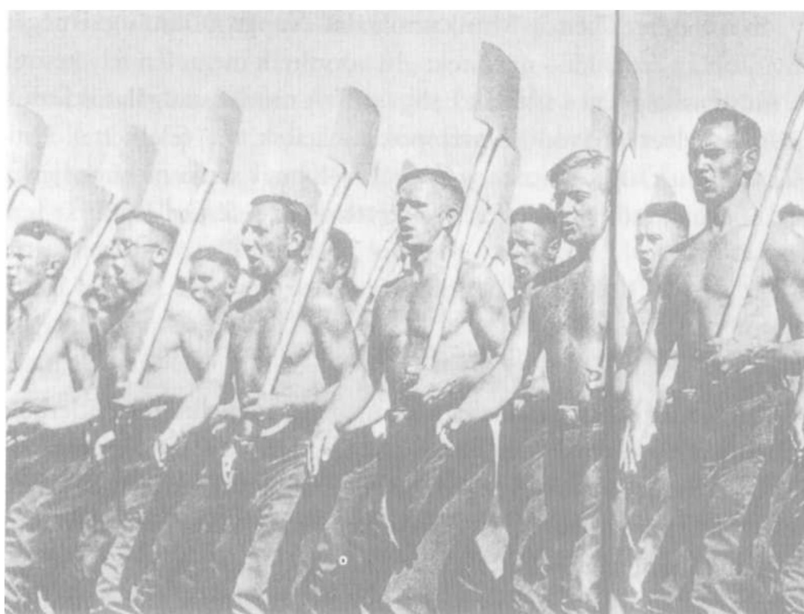
Végül e beszédében azonosult a férfiakra irányuló, mohó női pillantásokkal, amely tőle sem volt idegen. Meg van győződve arról, hogy a makulátlan testű, ifjú ásós férfiak, akik már az ő szívét is megdobogtatták, a nőkben is hasonló érzelmeket kell, hogy keltsenek.

„Az ellenszolgáltatás, amellyel a nemzeti szocializmus a nőket munkájukért jutalmazza, abból áll, hogy újból férfiakat nevelhetnek, igazi férfiakat, akik tisztességtudóak, egyenes gerincűek, bátrak, becsületesek. Úgy hiszem, ha egészséges, romlatlan asszonyaink ezekben a napokban látták a katonás, hibátlan testű ásós férfiaknak ezt a menetoszlopát, mást nem igen mondhattak magukban: Micsoda egészséges, dicsőséges nemzedék van itt felnövőben! Olyan teljesítmény ez egyúttal, amelyet a nemzeti szocializmus a nőhöz való viszonya tekintetében a német nő érdekében valósít meg."

*Az akarat diadalá*ban, amelyet az 1934-es birodalmi pártgyűlésről forgatott, Leni Riefenstahl Hitlert lelkes nemzeti szocialista nőcsoportok rajongásának tárgyaként is bemutatta, amint azok elragadtatott tekintettel rohannak elébe. Ez a film egyik célkitűzése volt. A filmrendezőnő ugyanakkor rájött e különös ember lelki mozgatórugójára: „Hitlert a film rendezése szerint szeretik a nők, de ő maga azzal a gyakran ismétlődő gesztussal, hogy összekulcsolt kezeit az ágyéka előtt tartja, aszkéta benyomását kelti, akitől távol állnak a nemi (azaz alacsony rendű!) ösztönök."[849]

Kifogástalan ifjú ásós fiúk

Az önkéntes munkaszolgálatosok felvonulása meztelen felsőtesttel és meg-megcsillanó ásóval vagy hosszú fatörzsekkel a náci uralom egyik különleges jellemzője volt, ami sok külföldinek is feltűnt. Hitler a nürnbergi pártgyűléseken éppúgy örömét lelte ebben a látványban, mint a jó felépítésű, fiatal katonák és Hintlerjugend-tagok sport-, illetve terepgyakorlatain. Ő maga is azon volt, hogy minél kedvezőbb képet nyújtson magáról. A birodalmi pártgyűlések előtt rendszeresen fogyókúrába kezdett, hogy soványabbnak tűnjék.

Hitler meg volt győződve arról, hogy a német nők, ha meglátják ezeket a megnyerő külsejű, meztelen felsőtestű, hibátlan felépítésű ásós férfiakat, nem fogják többé magukat a zsidóknak odaadni, öltözzenek azok akár a legújabb divatnak megfelelően. Azt kiáltotta a napbarnította legényeknek: „Bennetek nyilvánul meg ez a hússá és vérré lett, érett német férfiasság!”

Hitler e néhány, inkább csak ímmel-ámmal elviselt, hölgyek előtti szereplésé-ért busás kárpótlást kapott más profilú rendezvényeken: „A Führer tekintete ragyogott az örömtől és a boldogságtól”, lelkendezett a hivatalos jelentés 1938. szeptember 10-én a stadion fő küzdőterén a Hitlerjugend seregszemléjén. Szónoklatában maga Hitler is megerősítette ezt a benyomást, így kiáltva a fiúkhoz: „Büszke és boldog vagyok, ha látlak benneteket.”

Szeptember 7-én a Munkaszolgálat Napja különös csemegét nyújtott az érdeklődő nézőnek: „Itt vonulnak meztelen felsőtesttel a munkaszolgálatos iskolák hallgatói!” A munkaszolgálatos induló is, amelyet a felvonuló oszlopok énekeltek, megfelelhettek Hitler ízlésének, ugyanis arra szólítottak fel, hogy senki ne engedjen a csábításnak, nők ne tereljék el a figyelműket a férficéloktól:

Bal és jobb, és bal és jobb!
Ablakokból szép leányzók kukkantanak kifele!
De mi masírozunk, masírozunk nyílegyenest előre!

Elragadtatott szónoklatában kibuggyant a fellelkesült Hitlerből: „Bennetek nyilvánul meg ez a hússá és vérré lett érett, német férfiasság… Barnára sülve, megedződve, ez a német nép mai ifjúsága! Büszkék vagyunk rátok! Egész Németország szeret benneteket!”

Különösen nagy örömet jelentettek végül Hitler számára a szeptember 8-án a Zeppelin-réten megrendezett nemzeti szocialista harci vetélkedők, amelyek „férfitestek ifjúságának, zenéjének, erejének és szépségének valóságos szimfóniáját” keltették életre.[850] Az SA csoportja partnergyakorlatokat mutatott be, az önkéntes munkaszolgálatosok specialitásukat, az ún. „fatörzsgyakorlatot” adták elő, a Luftwaffe, a szárazföldi haderők, a haditengerészet, az SS és a rendőrség, amelyek a sorokban egyetlen tömbben összeolvadva léptek föl, medicinlabdával végrehajtott gyakorlatokat mutattak be (Yvonne Karow).

A Hitlerjugend bokszgyakorlatokkal bizonyította rátermettségét, valamint nagy bátorságot követelő tábori játékokkal, mint amilyen a „rókacsaptatás”, a „merev ember” vagy az eleven körhinta. „Az utolsó közös gyakorlat előtt a résztvevők egyetlen mozdulattal leteszik a nehéz kézi tornaeszközöket, és itt újra megmutatkozik a másodpercnyi pontosság, ami úgy hangzik, akárha lövés lenne.

Nincs mit csodálkoznunk azon, hogy Hitler a birodalmi pártgyűléseket követően depresszióba esett. „Nürnbergben a kedd”, vallotta be hallgatóságának a főhadiszálláson 1942. május 24-én, „valami nagyon szomorú dolog a számomra, olyan, mint amikor a karácsonyfáról leszedik a díszeket.”

Régi bajtársak

Férfitársaságban Hitler rendszerint barátságosan viselkedett. Ha beleillett a képbe a rideg érzelemvilágú ember szívesen színlelt akár együttérzést is. Ilyenkor aggódva gondoskodott a dongalábakkal született Joseph Goebbelsről. Goebbels 1926. június 22-én ezt írta *Napló*jába: „Hitler még kivisz a vasúthoz. Megható, olyan, mint egy apa. Nagyon szeretem. Minden férfi közül őt szeretem a legjobban, mert annyira jóságos." 1926. július 25-én a két „forradalmár" emberileg még közelebb kerül egymáshoz. „A délutánt cseverészve a szobájában töltöttük. Dédelget, akár egy gyereket." 1926. július 31-én a búcsúzás úgy zajlik, mintha körülrajongott barátnőjétől búcsúzna: „Hitler egy csokor virágot ad nekem az útra, szebbnél szebb vörös rózsákat." Erwin Rommel, a későbbi tábornagy, aki Hitler „Amerika" nevű parancsnoki szerelvényét irányította a lengyelországi hadjáratban, 1939. szeptember 19-én, egy beszélgetést követően jegyezte fel: „Rendkívül barátságos velem." Még protezsáltjának kellemes és kényelmes elhelyezésérc is gondja volt a diktátornak. Az afrikai hadjárat idején Hitler örömmel egyezett bele a tervbe, hogy Rommel a legendás Shepard's-ban, Kairó legjobb szállodájában verje fel főhadiszállását, és onnan uralja Egyiptomot, amennyiben sikerül meghódítania a várost.

Kesselring tábornagy számolt be arról, hogy Hitler miként bocsátotta rendelkezésére saját sofőrjét, amikor indult vissza a csapatához, gondosan ellátva őt pontos utasításokkal azt illetően, hogy elővigyázatosan vezessen. Hitlernek Furtwänglerre irányuló gondoskodása odáig ment, hogy elrendelte: építsenek a neves karmester számára önálló bunkert, amely megvédelmezi a szövetségesek bombatámadásaitól.

Különösen jóakaratúan viselkedett Hitler építészével Gieslerrel szemben is. Giesler büszkén számolt be emlékirataiban arról, hogy egy alkalommal Hitlerrel közösen ettek annak vegetáriánus ebédjéből, és a diktátor egy különösen gondoskodó gesztussal tüntette ki őt. Hitler saját kezűleg szórt a grízkásájára annyi őrölt csokoládét, amennyit csak ő kívánt.

A propagandaszempontból igen hatékonyan hívta meg még birodalmi kancellár korában is háborús bajtársait, máskülönben azonban már nem tartott velük kapcsolatot. Mindamellett gondja volt szakmai előmenetelükre. Balthasar Brandmayer, aki kőműves volt Bruckmühlben, 1934. január 5-től hivatali tisztséget kapott, 1937 júliusában pedig 5000 birodalmi márka támogatást.[851] Ignaz Westerkirchnernek, aki 1928-ban családjával együtt kivándorolt Amerikába, 1933 derekán kifizette a visszautat, és fogadta őt a Birodalmi Kancellárián. A találkozás során a két régi katonatárs a legnagyobb derűvel emlékezett vissza arra, hogy 1917-ben egy francia parasztportán hogyan aludtak egymás mellé préselődve egy disznóvályúban.

Főnökként a legtöbben kedvelték a Führert és birodalmi kancellárt: „Megértő, együtt érző és türelmes volt", jellemezte őt légvédelmi szárnysegédje, von Below, nyilván túlságosan is jóakaratúan.[852] Az egyszerű katonával szemben még a háború vége felé is színlelt Hitler valamiféle együttérzést. Ez idő szerint felmerült a terv, hogy német kamikaze repülősöket vetnek be, akik a V– 1-ek fedélzetén zuhannak bele a szövetségesek repülős erődítményeibe. Werner

Baumbach repülős tábornok kikérte Hitler véleményét. A Führer helyre akarta állítani atyaian gondoskodó imázsát, és semmi szín alatt nem akart katonagyilkosként feltűnni. A válasza elutasító volt: a német katonának legalább esélye kell, hogy legyen a túlélésre.

A norvégiai hadjáratban Narvikot meghódító német csapatokat Sepp Dietrich tábornok vezette, Hitler egyik bajtársa müncheni „harci időszakából". Amikor lehetetlenné vált a csapatok megfelelő utánpótlással történő ellátása, Hitler parancsot akart adni, hogy meneküljenek a semleges Svédországba.

Hitler már a lengyelországi hadjáratban lázasan követte az eseményeket, és különös érdeklődést tanúsított Dietrich, valamint a testőrezred teljesítménye iránt. Egy nagy térkép segítségével követte az előrenyomulást, amelyen kis zászlócskával jelölték az ő nevét viselő egység mindenkori elhelyezkedését. A zászlócskára egyszerűen ezt írták: „Sepp".[853]

A puccsban résztvevő bajtársaival, a „régi harcosokkal" szemben is, akik részt vettek a Feldherrnhalle felé vezető menetben, bizonyos felszínes hálával viseltetetett. Igaz, nekik nem jutatott részt a hatalomból, nem is fűzte őket szoros barátság Hitlerhez, de szabad bejárásuk volt hozzá, vele ebédelhettek, és joguk volt személyes kérvények beadására.

Nagyvonalúnak mutatkozott Hitler a szövetséges és baráti politikusokkal szemben, akikre szüksége volt tervei megvalósításához. Mivel nagy örömet szereztek neki a Mercedesek, állami ajándékként gyakran választotta ezt az autótípust. Ebben az Stuttgart melletti Untertürkheimban gyártott áldásból részesült Mannerheim marsall, finn elnök, Franco generalissimus, spanyol diktátor, Quisling, norvég náci vezér, valamint Antonescu marsall, román kondukátor.

Hűségesen kitartott fiatalkori bálványai mellett is. Amikor Richard Strauss-szal szemben megtorlásokat terveztek, beavatkozott. „A Führer nem akarja, hogy Richard Straussot méltánytalanság érje", jegyezte fel *Napló*jába Goebbels.

Az „Elfajzott művészet" kiállításon Franz Marc képei ott lógtak a falon, aki pedig a háborúban esett el. Ezredtársai tiltakoztak, Hitler pedig eltávolíttatta a festményeket a szégyenkiállításról.

A pártmunkában Hitler „nagyvonalúan elnéző volt, ha egykori bajtársakról volt szó".[854] Amikor az SA legfőbb vezetőjét, Pfeffer von Salomont sikkasztással vádolták, Hitler lakonikusan csak annyit kérdezett, hogy csak nem képzelik, „hogy ő egy ilyen semmiség miatt meg fog válni hűséges harcostársától, aki nap, mint nap kockára tette az életét." Ha ellenben Hitler közvetlen érdekei sérültek, nyomban vége volt az érzelmességnek. A müncheni Tanácsköztársaság napjaiban beválasztották a katonatanácsba, a katonai vizsgálóbizottság azonban sértetlenül szabadon engedte, mert hajlandó volt feladni néhány katonatársát. A halált megvető bátorságról tanúskodó Pfefferrel való szolidaritása sem tartott soká. Mint Hermann Weiß írja: „amikor Pfeffer szervezeti és politikai okokból már nem volt tartható, azonnal visszalépésre kényszerítette".

Szemrebbenés nélkül, azon nyomban elbocsátotta inasát, Krausét, amikor rájött, hogy az a megszokott fachingeni ásványvíz helyett, amelyet a lengyelországi hadjárat idején nem pakoltak föl a parancsnoki vonatra, hallgatólagosan helyi vizet szolgált fel.

Nem járt jobban Hitler főszárnysegédje, Wilhelm Brückner sem, aki éveken át szolgálta Hitlert, akit 1940-ben hirtelen szélnek eresztett, mert a jó külsejű, „gallérhajtókás dinerkabátot és fekete nadrágot viselő” küldöncök körül Hitler háznagya, Kannenberg, és Wünsche segédtiszt között kirobbant vitában, ez utóbbi pártját fogta. Hitler „azonnali hatállyal elbocsátotta Brücknert, segédtisztjét, Wünschét pedig frontszolgálatra küldte.”[855]

Egészen különös, hogy még négy évvel korábban, 1936-ban is Hitler Owambónak gúnyolt főszárnysegédje menyasszonyának, a művésznő Sofie Storknak, aki Hitler cserépkályháit és Eva Braun porcelánjait festette, „jegyességük felbontását követően is Brückneren keresztül jelentős pénzösszeget (40 ezer birodalmi márkát) fizetett”.[856]

„Amikor Hitler szárnysegédjének Dargesnek semmiféle módon nem sikerült a »Führer« parancsára agyoncsapnia egy házi legyet, gondolkodás nélkül frontszolgálattal büntette.”[857]

Igazi arcát akkor mutatta meg, amikor esküszegéssel találkozott udvartartásában. Keményen elbánt szolgáival, Sanderrel és Wiebezeckkel, akik meglopták. Hitler személyes parancsára 1940-ben a dachaui koncentrációs táborba vitték őket. Az ő esetükben Hitler különösen felbőszült, mert „öltönyöket is loptak”. A lopásra nem az anyagi szükség vitte rá őket, hiszen igen jó kerestük volt.”[858]

Koncentrációs táborba került Karl Heinz Pietsch és Alfred Leitgen, helyettesének, Hessnek a két szárnysegéde is, mert, mint Hitler gondolta, tudtak annak angliai repülési tervéről, de nem jelentették a Führernek.

Nem volt kegyelem Ernst Röhm számára sem, aki azon kevesek közé tartozott, akikkel Hitler tegeződött. Tudjuk, nem hajlamai zavarták Hitlert. „Abban a pillanatban, ahogy belpolitikai tekintetben veszélyes tényezővé válhatott, vagy legalábbis szálka lehetett egyesek szemében, másfelől pedig az SA szervezetként betöltötte történelmi hivatását, és mással pótolhatóvá vált, Hitler személyes parancsára meggyilkolták.”

Hitler Nibelung-hűsége mindenekelőtt papíron létezett. A körzetvezetőktől is rövid úton megszabadult, ha azok zavarták a köreit, így Szilézia Gauleiterét, Helmut Brücknert, az 1934. június 30-i eseményekkel kapcsolatban váltotta le. Utódja, Josef Wagner sem járt jobban. „Mivel nyíltan elutasította az SS-t, és szilárdan kitartott katolikus hite mellett”, Hitler felmentette „valamennyi hivatalából”, és „hosszú Gestapo-fogságot követően, néhány nappal a háború befejezése előtt megölték.”[859]

Hitler előszeretettel gúnyolódott a neki alárendelteken. Szívesen mesélte, hogy minisztere, Rosenberg, a keleti ügyek felelőse, egy alkalommal gyengélkedésre hivatkozva kért felmentést, majd rosszindulatúan hozzáfűzte: a szerencsétlen a peronon saját bőröndjét ejtette a maga lábára, ilyen szokatlan módon szerezve sérülést.

Vendégei harsány kacarászásába Hitler egy híradó megtekintése alkalmából kapcsolódott be, amely az ő 1942. évi finnországi látogatását dokumentálta. „Ingatag palló vezetett azon az árkon át, amely az autóutat elválasztotta attól a vasúti síntől, amelyen Mannerheim marsall parancsnoki kocsija állt. Hitler elsőként, nyugodt, magabiztos méltósággal lépdelt át rajta, és ért minden nehézség

nélkül célba, akárcsak az őt követő jubiláns és finn szabadsághős.”[860] A hahota Keitel megjelenésekor tört ki. „Amikor a tábornok elérte a palló közepét, s az tekintélyes súlya alatt inogni kezdett”, olyan „egyensúlymutatványokba kezdett, akár egy kötéltáncos”, s az utolsó lépéseket végül „galoppozva” tette meg.

Igen nagy gyönyörűségére szolgált Hitlernek, amikor egy bankelnök szerencsétlenségéről meséltek neki: tébolyult rohamában bankókat osztogatott az utcán.[861] Rendkívüli módon tetszettek neki azok a tréfák is, amelyeket minisztere, Goebbels engedett meg magának alárendeltjével, a minisztériumi osztályvezető Hadamoskyval szemben. A szegénnyel egy hamisan nyomott újság segítségével elhitették, hogy „birodalmi intendánssá” nevezték ki. Ezt követően egy álmikrofonba még rádióbeszédet is mondhatott.

Még szívtelenebbül tréfálta meg Hitler sajátháznagyát, Kannenberget: „1939 telén a mi közreműködésünkkel kieszelte, hogy megtréfálja a gömbölyű emberkét, és behívót küldet neki a »ködosztagba«. Kannenberg teljes pánikba esett, és – ahogy Hitler titkos kacsintással újra és újra felhívta rá a figyelmünket – napokon át ott sündörgött gazdája körül, aki kajánul élvezte a komédiát. Végre aztán Kannenberg összeszedte minden bátorságát, és remegve megkérdezte, nem lehetne-e mégiscsak tenni valamit az érdekében. Hitler azonban még szorosabbra húzta a csavarokat: nem, kivételezésről szó sem lehet, az ő államában nincs kegyenc-politika… Kannenberg kis híján elsírta magát… [Erre aztán] Hitlerből kitört a nevetés, és az elképedt Kannenberg boldog megkönnyebbülésére a szeme láttára tépte szét a hivatalos behívót.[862]

Hitlert a még ízetlenebb tréfáktól sem riadt vissza. Amikor külügyi sajtófőnökének, Putzi Hanfstaenglnek akarta ellátni a baját, állítólagosán fontos küldetéssel Spanyolországba, Franco tábornokhoz menesztette, és egy bombázóra rakta föl. A fedélzeten a döbbent Putzinak tudomására hozták, hogy az ellenséges vonalak mögött kell majd ejtőernyővel leugrania. A minden ízében reszkető embert aztán egy réten tették ki. Valójában a gép a repülés egész időtartama alatt nem hagyta el Németországot, és Berlin közelében landolt. Ott már várta őket egy rejtett kamera, amelynek Hitler szórakoztatására fel kellett vennie az áldozatot. Hanfstaengl, aki az egész hátborzongató tervet Himmler összeesküvésének tartotta, felült a legközelebbi, Svájcba induló vonatra, s így Hitler elveszítette külügyi sajtófőnökét.

Könnyűszerrel elintézhetnénk az efféle jeleneteket férfiak közötti éretlen tréfálkozásként. Az érintettek számára azonban semmiképp sem erről volt szó. Tudták ugyan, micsoda kegyetlenségekre képes Hitler. A magánjellegű (nyílt) és a nyilvános (rejtett) szadizmus ugyanazt a mintát követte. Az állam hatalmi eszközeit kínzóeszközként vetette be a személyes örömszerzés forrásaként. Hitler alaposan kiélvezte azt a lehetőséget, amit a diktatúra nyújtott neki: a működtetés okozta gyönyörűséget. A Kannenberg-esetben saját patetikus frázisait („Ebben az államban nincs kegyencpolitika”) átlátszó retorikaként leplezte le. Ő maga tudta a legjobban, hogy ez nem így van. Soha nem habozott kivételt tenni, ha neki szüksége volt rá. Éppen azt a körülményt élvezte minden mértéken felül, hogy élet-halál ura. Az élet csak akkor veszítette el az értelmét számára, amikor rá kellett döbbennie, hogy az örömszerzésnek ez a módja a múlté. Amikor a csapatai már nem engedelmeskedtek, amikor már a hűséges SS sem rea-

gált értelmetlen parancsaira, a szexuális kielégülésnek ez az addig kimeríthetetlen forrása egyszer s mindenkorra elapadt.

Ekkor lehullott róla minden maszk. Ha neki pusztulnia kell, akkor a németek is megérdemelték a pusztulást: az ellenség bizonyult jobbnak és erősebbnek. A felégetett föld taktikáját most német területen is alkalmazni kell. Nem zavarta őt, hogy ezzel a túlélőket megfosztja minden egzisztenciális esélyüktől. Még az sem jutott eszébe, hogy népének, amelynek állítólagosán egész életét áldozta, tegyen egy utolsó szolgálatot, és időben távozzon.

Épp ellenkezőleg: az 1944. július 20-i merénylőkkel, akik el akarták tenni láb alól, olyan brutálisan számolt le, hogy az párját ritkította. Nem magukat a tetteseket üldözte kíméletlenül, hanem nőket és gyermekeket is, egész családokat akart kiirtani. Az ő szemében a zsidósághoz hasonlóan a merénylők családjai is eljátszották a jogukat arra, hogy továbbra is ezen a Földön éljenek.

A pribékek által elkapott áldozatokat nem csak megkínozták, hogy tettestársaik nyomára bukkanjanak. Hitler a kivégzésnek is egy kivételesen szégyenteljes és kegyetlen formáját parancsolta meg. „Az akasztással történő kivégzés minden formája kegyetlen, emlékezünk még a háború utáni nürnbergi perek szörnyűséges képeire. Berlin-Plötzensee-ben azonban Hitler rendelkezése alapján minden különösen bestiális módon zajlott… Az elítélteket egyenként kötéllel kampókra aggatták fel, a kampók pedig egy sínben voltak mozgathatók, amely a mennyezeten futott végig keresztben a termen… A halál csak lassan és iszonyú kínok között állhatott be, még akkor is, ha történetesen nem ez lett volna a szándék. Ugyanakkor két hiteles szemtanú számol be arról, hogy először elrendelték az áldozatok haláltusájának meghosszabbítását. Ha ugyanis a foglyot – azt követően, hogy a kötelet ráerősítették a kampóra – a hóhér segédei magasba húzzák, majd súlyánál fogva hirtelen elengedik, van esélye arra, hogy a nyakszirtje eltörik, vagy legalább elveszíti az eszméletét, ha ellenben óvatosan felakasztják, vagy egy kis sámlit elővigyázatosan kihúznak alóla, akkor a kötél csak fokozatosan fojtja meg. Sokatmondó ebben az összefüggésben az az előírás, hogy a foglyot… húsz percen át kell hagyni lógni… Minden akasztás után egy függönyt húztak a legutóbb felakasztott ember elé, mielőtt a következőt behozták volna… A guillotine még ott állt a kivégzőteremben, a hóhér és segédei snapsszal erősítették magukat, és fényképfelvételeken rögzítették Hitler számára a meztelen elítéltek haláltusáját – az akasztás után ugyanis a nadrágjukat lehúzták.[863]

Életének utolsó előtti napján Hitler, aki eleinte csak politikai ellenfelein, majd a zsidókon, a lengyeleken és az oroszokon tombolta ki magát, végül még saját sógorát is kivégeztette. Fegelein SS-tábornokot Himmler rendelte összekötő emberként a Führer főhadiszállására. Habár délceg volt, elegáns, és a lovagkereszt kitüntetettje, a lovassági tiszt egyáltalán nem nyerte meg Hitler rokonszenvét.

Már halkan pengő sarkantyúi is, amelyek a legszabályszerűbben hozzátartoztak az SS lovassági ezred uniformisához, Hitlernek – aki ki nem állhatta a lovakat – az idegeire mentek. Már az első megbeszélések egyikén dühödten förmedt rá a sarkantyúsra: „Fegelein, lovagoljon már át a szomszéd szobába, és hozzon át nekem egy aktát!”

Ugyanakkor Eva Braunnak annál jobban tetszett a lovassági tiszt. Az ő unszolására vette feleségül a rossz hírben álló karrierista Eva húgát, vélhetően már csak azért is, mert ez a poszt Hitler sógoraként nagyon is beleillet karrierjének terveibe. Éppen elvett ifjú feleségével – mint arról Bormann a maga féleségének beszámolt – nem viselkedett valami gyengéden. Ha hinni akarunk Schroeder kisasszonynak, Hitler titkárnőjének, a családi kötelékeken messze túlmutató érdeklődés fűzte Eva Braunhoz, aki a legutolsó napokban gátlástalanul táncolt és flörtölt sógorával.

Amikor Fegelein világosan érzékelte, hogy közeledik a Harmadik Birodalom és sógora hatalmának vége, lelépett, Hitler pribékje, Högl, kísérő különítményének helyettes parancsnoka azonban berlini lakásán, a Bleibtreustraße 4. sz. alatt letartóztatta.[864] Elfogatása pillanatában részeg volt, és egy fiatal, vörös hajú hölgy társaságában találtak rá. Högl lefoglalt egy bőröndöt tele ékszerekkel és devizával, továbbá egy aktatáskát, benne titkos iratokkal.

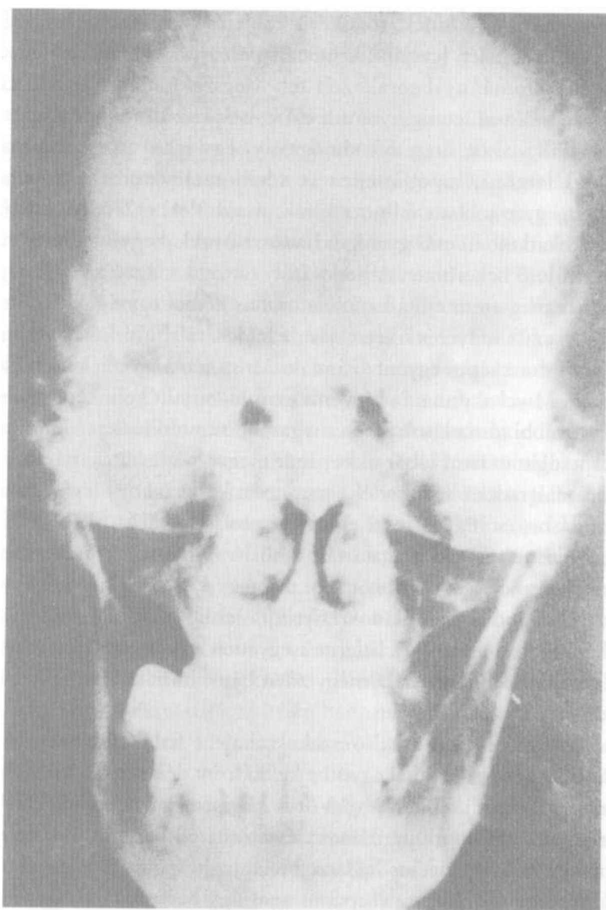
Fegeleint, miután visszahozták a bunkerbe, 1945. április 28-án Hitler parancsára agyonlőtték. Hiába kérlelte Eva, hogy kímélje meg sógora életét. Felemlegette, hogy húga terhes, s hogy Hitler öngyilkossága is már rég eldöntött tény. Hitler kérlelhetetlen volt.

Högl elmondta Hitler sofőrjének, Kempkának, hogy az aktatáska tartalma kimerítette a felség- és hazaárulás vádját. Olyan dokumentumokat tartalmazott, amelyekből minden kétséget kizáróan kiderült: Himmler azzal a céllal folytatott tárgyalásokat Bernadotte gróffal, hogy elmozdítsa Hitlert, és békét kössön a nyugati szövetségesekkel. Fegelein kötelessége lett volna, hogy ezt haladéktalanul jelentse Hitlernek.

Hogy vajon Hitler, amikor kiadta a kivégzési parancsot, államérdekből cselekedett-e, vagy pedig Fegelein hűségeskűjének megszegése bosszantotta-e, vagy esetleg hatalmi pozícióját használta ki, hogy a féltékenységnek még alantasabb késztetéseit elégítse ki, ezúttal nem firtatjuk. Egy biztos, megvolt minden oka a féltékenységre. Másik titkárnője, Traudl Junge asszony tájékoztatása alapján 1945. április 26-án Fegelein felhívta Eva Braunt: „Eva elmondta nekem, hogy Hermann Fegelein még az előző éjszaka magánlakásáról felhívta őt: »Eva, el kell hagynod a Führert! Ne légy ostoba, most életről-halálról van szó!«”[865]

Egyik orvosát is meg akarta gyilkoltatni Hitler: Dr. Karl Brand-tot, aki a szűkebb köréhez tartozott, és akit Brandt jegyese, Anni Rehborn révén ismert meg már 1925-ben. A 100 méteres hátúszás 1924-es német úszóbajnokságának győztese a „Berliner Illustrierte” címlapján tűnt fel Hitler sofőrjének, Maurice-nak a landsbergi várbörtönben. A szép úszónőt, aki egy müncheni találkozásuk alkalmával mégsem nyerte meg Maurice tetszését, főnöke Hitler hívta meg a Berghofra, ahol akkori jegyesével, Brandttal jelent meg. Brandtot akkor ismerte meg, amikor az egy rosszul sikerült toronyugrás után megműtötte az arcát. A sebész Felső-Bajorországban Brückner főszárnysegéd súlyos autóbalesetét követően mindjárt bizonyíthatta is tudását, „úgyhogy Hitler megkérdezte a rokonszenves fiatal orvost, nem lenne-e kedve orvosként a közvetlen stábjához csatlakozni?”[866] Hitler Anni és Karl esküvőjén tanú volt, s orvosát 1942-ben a Führer tisztaság- és egészségügyi főbiztosává nevezte ki.

ZÁRÓ KÉP: RÖNTGENFELVÉTEL HITLER KOPONYÁJÁRÓL

Az emberi koponya látványa a kalózhajók és a szabadcsapatok zászlóin félelmet keltett. Az SS, ez a halálfej alatt szerveződő csapat, átvette ezt a félelmetes jelképet, amelynek nevében aztán minden képzeletet fölülmúló, brutális tetteket vittek végbe. Igy emblémájuk Európa rémévé vált.

A sebésznek Hitler egyik másik orvosával, Dr. von Hesselbach-hal együtt volt mersze ahhoz, hogy 1944 júliusában óvjon személyi orvosa, Dr. Morell kezelési módszerétől, akinek naponta beadott injekciói szerinte ártanak a Führer egészségének. Brandtot haladéktalanul felmentette tisztségéből, s amikor az a családját és munkatársait 1945 elején a zsugorodó Nagynémet Birodalom nyugati és déli területeire küldte, hogy ne kerüljenek a szovjetek markába, Hitler parancsára a Gestapo elkapta, és egy rögtönítélő bíróság halálra ítélte.

Brandtnak ugyanakkor eleinte szerencséje volt. Nem végezték ki, és Hitler halálát követően szabadlábra helyezték. Mindazonáltal csak rövid ideig volt szabad. A szövetségesek bevonulását követően egy amerikai katonai bíróság koncentrációs táborbeli foglyokon végzett orvosi kísérletek miatt halálra ítélte, és negyvennégy éves korában felakasztották. Hitlernek szintén az amerikaiak által elfogott titkárnője, Christa Schroeder egy internáló táborban találkozott Karl Brandttal, elbeszélgettek egymással Hitler jelleméről. Az orvos véleménye így hangzott: „Ő maga volt az ördög."

Életének utolsó hónapjaiban Hitler még a szadista aljasságnak egy utolsó nagy tobzódására gyűjtött erőt. Teljesen tisztában volt azzal, hogy a Waffen-SS halált megvető bátorsággal és nagy veszteségeket elszenvedve harcol. 1943. február 25-én Mussolinihez intézett levelében írta: „Egyáltalán, Duce, mindössze egyetlen dolgot biztosíthatok: a német katonákkal szemben támasztott követelmények felmérhetetlenek. Példaként csak egyetlen SS-hadosztályomat hoznám fel Önnek, sorsszerű küldetésében. Az SS halálfejes hadosztály a keleti hadjárat kezdetén 1941. júniusában kereken 20 ezer fos állománnyal sorakozott fel. Megszakítatlan harcban Leningrád déli területeiig nyomult előre, majd az Ilmeny-tó körzetébe vonták vissza, hogy ott támogasson egy igen nehéz frontszakaszt. Jelentős utánpótlás ellenére a hadosztályt véres veszteségek mellett egyre jobban felmorzsolták, majd 1941-42 telén a demjanszki katlanban más gyalogos hadosztályokkal együtt a hatalmas orosz túlerő bekerítette. A hadosztály tartotta magát, s végül segített újra megteremteni a kapcsolatot más német egységekkel. Amikor ez a szűk hídverés sikerrel járt, a hadosztály mindösszesen már csak 370 harcképes egyént számlált. Most már végre le kellett őket váltani. Mivel azonban a hídverés nem bizonyult kellőképp szélesnek, további támadások révén magasabb szinten kellett biztosítani a kapcsolattartást. Habár ekkor már megvolt a leváltási parancs, a hadosztálynak ez a maradéka parancsot kapott, hogy lépjen ismét támadásba, és vegyen részt ebben az utolsó csatában is. A kis csapat erre ismét példás magatartást tanúsítva, sikerrel vett részt ezekben a harcokban, s végül kereken mintegy 170 főnyi harcképes katonával váltották le. A hadosztályt újra feltöltötték, s azóta ismét a keleti fronton harcol." Hitlernek egyetlen együtt érző szava sem volt ezeknek a fiatal, halálmegvetően bátor férfiaknak a felbecsülhetetlen áldozatát illetően.

Amikor a háború utolsó szakaszában a halálfejes hadosztály más SS-hadosztályokkal együtt a keleti front déli szakaszán visszavonulót fújt a túlerőben lévő Vörös Hadsereggel szemben, Hitler sürgönyözött Sepp Dietrichnek, a testőrezred korábbi parancsnokának, a 6. SS-páncélos hadsereg jelenlegi főparancsnokának: „A Führer úgy véli, hogy a csapatok nem úgy harcoltak, ahogyan azt a helyzet megkívánta volna, és megparancsolja, hogy az »Adolf Hitler«, a »Das

Reich«, a »Totenkopf« és a »Hohenstaufen« hadosztályok távolítsák el a karszalagjukat.”[867]

„Amikor Dietrich megkapta a hírt, magához kérette hadosztályparancsnokait, az asztalra dobta a táviratot, és felkiáltott: „Ez a jutalom mindazért, amit az elmúlt öt évben tettetek.” Visszatáviratozott: „Inkább főbe lövi magát, semmint, hogy teljesítse a parancsot.”

Amilyen kevéssé illik bele Hitler a homoszexuálisokról kialakított közhelyszerű képbe, éppoly kevéssé ismerhető fel első pillantásra szadisztikus alkata. Soha nem lelte gyönyörűségét kivégzésekben vagy kínzásokban. Ha nyíltan elkötelezte volna magát a szadizmus mellett, uralma alatt bőségesen kínálkozott volna lehetőség arra, hogy hódoljon ennek az élvezetnek.

Mint homoerotikus késztetése esetében, Hitler a szadizmusát is visszafogottan, gátlásosán, átláthatatlanul élte ki. Eidetikus alkata, érzéke az álcázásra, a színlelésre, a nyilvános hatásra a szadizmusnak csak „hideg” formáját engedte meg. Ennek hatása azonban annál elborzasztóbb volt. A nyílt szadizmust már az elborzasztó cselekedetek csekély száma is kielégíti, ha kellő mennyiségben vannak áldozatok. Hitler „hideg” szadizmusa ellenben telhetetlen volt. Az 1944. július 20-i merénylet végrehajtóit különösen kegyetlen módon végezték ki, Hitlernek azonban elegendő volt, hogy egyetlen rövid pillantást vessen a fényképekre. A vérszomjas filmet, amely mindenki figyelmét fölkeltette a Führer főhadiszállásán, Hitler meg sem nézte. Ami a szíve ügye volt, a zsidóság kiirtása: neki elegendő volt, hogy egy rövid pillantást vessen a halál-statisztikákra, hogy gyönyörűséget leljen bennük.

Meg lehetett volna a németeknek, az egész világnak spórolni ezt a végtelen szenvedést, ha Hitler nyíltan elismeri hajlamát? Elképzelhető, hogy egy „comming out” megszabadíthatta volna őt legborzasztóbb megsemmisítő fantáziáitól? Mindenesetre megnyugtató érzés azt tudni, hogy manapság, amikor felvilágosult törvénykezés ezt már lehetővé teszi, egy férfiember számára társadalmilag már nem lehetetlen olyan ösztönkésztetések mellett vallani színt, amelyeket a férfiak többsége nem oszt.

Jegyzetek

Hitler szó szerint idézett kijelentései, melyek az *Asztali beszélgetések*ből (*Tischgespräche*, magyar kiadása: Ármádia Kiadó, Bp., 1999), a Führer főhadiszállásán elhangzott monológokból vagy a Wehrmacht hadinaplójából származnak, leggyakrabban a dátum alapján azonosíthatók, a *Mein Kampf*ból származó idézeteknél legtöbbször a fejezetszámot adjuk meg. (Ahol *Tischgespräche* magyar kiadása nem tartalmaz egy adott dátumot, ott a német kiadás oldalszáma szerepel.)

A Hitler beszédeiből származó helyek, amelyeket leginkább Max Domarus (1965) alapján idézünk, azon dátum alapján azonosíthat, amikor Hitler a beszédet tartotta.

Goebbels szó szerint idézett kijelentéseit a naplókból szintén a dátum alapján azonosíthatjuk. (Goebbels magyarul megjelent *Napló*ja, Dunakönyv Kiadó, Bp., 1994, erősen rövidített változat, aminek következtében számos itt idézett szövegrész nem szerepel.)

1. Bevezetés

1 R. J. Evans: *Im Schatten Hitlers?* 1991, 14. o. R. H. Abzug: *Inside the Vicious Heart*, 1985. U. Herbert: *Fremdarbeiter*, 1985.

Auschwitz felszabadítása ezzel szemben, bármennyire különösen hangozzék is ez napjainkban, a maga idejében nem volt a tömegtájékoztatás számára kiemelkedően fontos esemény. „Különben is, amióta amerikai csapatok is harcoltak Európában, az amerikai közvélemény érdeklődése… teljességgel az éppen esedékes frontjelentésekre összpontosult. (Norbert Frei. „Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte", 1987/3. sz., 387. o.). „Hogy vajon a szovjet kormány maga is miért bánt rendkívül tartózkodóan az Auschwitz felszabadításával kapcsolatos hírekkel, az egyelőre tisztázatlan." (Cornelia Brink: *Ikonen der Vernichtung*, 1998, 25. o.) Mindenesetre akkoriban a kevésbé jelentős Ohrdruf, Buchenwald egyik melléktáborának a felszabadítása sokkal jobban felzaklatta a világ közvéleményét. Auschwitz csak később vált magának a holokausztnak a jelképévé, felszabadításának napja pedig a nemzeti megemlékezés napjává.

2 E. Jäckel: Die Entschlussbildung als historisches Problem. Lásd E. Jäckel és J. Rohwer (szerk.): *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*, 1985, 14. o.

3 C. R. Browning: *Ordinary Men*. Reserve Police Battalion 101 and The Final Solution in Poland, 1992

Peter Longerich (1998) kétségbe vonja, hogy a tartalék rendőrzászlóaljak esetében átlagnémetekről lett volna szó, ugyanis főként olyan férfiak jelentkeztek a rendőrségen, akik nem álltak távol a nemzetiszocialista eszményektől.

4 R. Hilberg: *Sonderzüge nach Auschwitz*, 1981.

5 G. Schwarz: *Die Frau an seiner Seite. Ehefrauen in der SS-Sippenge-meinschaft*, 1997.

6 J. Walk (szerk.): *Das Sonderrecht für die Juden im NS-Staat*. 2. A. 1996.

7 H.–J. Döscher: *Das Auswärtige Amt im Dritten Reich*, 1987.

8 G. Aly és S. Heim: *Vordenker der Vernichtung*, 1991.

Bram Dijkstra (*Das Böse ist eine Frau. Männliche Gewaltphantasien und die Angst vor der weiblichen Sexualität*, 1999, 550. o. sk.) még szélesebben húzta meg a kört: „Számos érvét Hitler akár szó szerint átvehette volna Lothrop Stoddard, Madison Grant, Henry Pratt Fairchild, David Starr Jordan, Henry Fairfield Osborn és számtalan más szerző műveiből, akik az 1920-as években az amerikai establishment nagyjai közé voltak sorolhatók. Írásaikat gyakran idézték euró-

pai tudósok. Hitler ezekből a forrásokból is vehette volna, hogy az eugenika (s nem, mint az a német fordításokban elterjedt, a »géntechnika«) a „kulcsa az »alkalmatlanok« kiirtásának”.

9 J. Habermas, lásd Historikcrstrcit, 1987, 247. o. *Kleine politische Schriften*,VI., 1987, 140. o.

10 R. Breitmann: *Staatsgeheimnisse. Die Verbrechen der Nazis – von den Alliierten toleriert*, 1999, 123., 128. o. Az elmaradt segítségnyújtás fekete pont a szövetségesek bizonyítványában, vélekedett Gerhard L. Weinberg is (The Allies and the Holocaust. Lásd M. Berenbaum és A. J. Peck (szerk.): *The Holocaust and History*, 1998, 489. o.), különösen, mivel a lengyel földalatti hadseregnek a Varsói Felkelésben résztvevő egységei, akik szintén elérhető távolságban voltak a szövetséges légierőktől, kaptak támogatást a levegőből.

Az NDK történetírása mindenben az ideológiai előírásoknak megfelelően osztotta ki a felelősséget. Hitler mellett kijutott a fasiszta német imperialistáknak és militaristáknak, a konszerntulajdonosoknak és a bankároknak, a junkereknek, a fegyvergyárosoknak, a nagybirtokosoknak, a porosz vakfcgyelemnek (a „Kadavergehorsam” némiképp történetietlen összetétel, mert a szó Loyolai Ignáctól származik, s a protestáns vezérkar alig mutatott hajlandóságot a jezsuiták irányában). A KPD (a Németországi Kommunista Párt) 1945. június 11-i nyilatkozata szerint annak a tízmillió németnek is része van a bűnösségben, akik az 1932-ben tartott szabad választáson Hitlerre adták le szavazatukat, végül azoknak a millióknak is, akik követték őt, amikor más népek rovására, háború és rablás árán ígért nekik gazdagon terített ebédlő- és vacsoraasztalt. G. Hass: Zum Bild der Wehrmacht in der Gcschichtsschreibung der DDR. Lásd R.–D. Müller és H. E. Volk-mann (szerk.): *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*, 1999, 1109. o.

Akad egy kiadó is, aki bűnös volt. Julius Lehmann, aki már korán rokonszenvezett a nácikkal, a müncheni kiadójában 1921-ben megjelent standard művet, E. Baur, E Fischer és F. Lenz: *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene*, elküldte ismerősének, Hitlernek Landsbergbe, amely aztán a fogoly fejében valami egészen elképzelhetetlenül nagy zűrzavart okozott, beleolvadt a *Mein Kampf* rasszista érvelésébe, és tudományos fügefalevélként szolgált a hátborzongató nürnbergi törvényekhez. (B. Müller-Hill: Humán Genetics and the Mass Murder of Jews, Gypsies and Others. Lásd M. Barenbaum és A. J. Peck, 1998, 104. o.)

11 J. Friedrich: *Das Gesetz des Krieges*, 1995, 781. o.

12 M. N. Penkower: *The Jewish Were Expendable: Free World Diplomacy and the Holocaust*, 1982.

15 J. Friedrich: *Das Gesetz des Krieges*, 1995, 781. o.

14 F. Meinecke: *Die Idee der Staatsraison*, 1957, 39. o.

15 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier* 194F1942. Neuausgabc, 1989, 447. o. (Magyarul olvasható kiadása: *Adolf Hitler: Asztali beszélgetések. Monológok a vezéri főhadiszálláson. 1941-1944*, Ármádia Kiadó, Bp., 1999, 352. o.)

16 J. Fest: *Fremdheit und Nähe*, 1996, 121. o.

17 T. Segev: *Soldaten des Bösen*, 1992, 182., 186. o.

18 G. Heinsohn: *Lexikon der Völkermorde*, 1998, 56. o.

A Gulagon a halálos áldozatoknak egy jelentős hányadát rosszindulatú szándékossággal vagy akár flegmatikus közönnyel fogadták. A körülmények épp emiatt gyakran minden képzeletet fölülmúlóan embertelenek voltak. Margarete Buber-Neumann, egy német kommunista, aki a Szovjetunióba menekült, s akit ott először egy táborba zártak, majd a Hitler-Sztálin paktum értelmében kiszolgáltattak a náciknak, akik Ravensbrückbe szállították, a német női tábort tartotta elviselhetőbbnek. Már a feszesebb napirend és a tiszta, gondosan ápolt bejárat is egyenesen jótékonyan hatottak a vigasztalan oroszországi viszonyokkal szemben. Később azonban éppen Ravensbrück vált hírhedtté az embereken végzett barbár kísérletek és a női őrszemélyzet különös kegyetlensége folytán.

Golo Mann a háború kitörésekor Svájcból Franciaországba utazott, hogy önként jelentkezzék a cseh dandárnál a hitleri Németország elleni harcra, de a határon elfogták, és tévedésből internáló táborba zárták, német nácikkal együtt, de akadtak ott német ellenállók is, akik közül néhányan Dachauban raboskodtak. Ők is panaszkodtak, hogy a francia viszonyok tulajdonképpen még elviselhetetlenebbek. Igaz, Dachau a német koncentrációs táborok között az enyhébb 1. csoportba tartozott, ahol a „megjavulni képes” internáltakat helyezték el. A lépcsőzetesen strukturált terror: ebbe a legrosszabb, 3. csoportba csak a mauthauseni tábor tartozott a maga hírhedt kőfejtőjével.

A voltaképpeni haláltáborok, mint Majdanek vagy Sobibór csak a gyilkolást szolgálták, ezért nem is sorolták be a három csoport valamelyikébe. A német rendszer tipikus megnyilvánulásainak számítanak. A szovjet rendszerből ugyanakkor nem hiányoztak teljesen. Kátyúban az összes lengyel tisztet tarkón lőttek. A fehér-oroszországi Kurapatiban (lengy. Kuropaty, egykor Bród), működött ezen túlmenően egy szovjet haláltábor, ahol a belügyminisztérium különleges egysegei szabályos napi műszakokban gyilkolták az áldozatokat, igaz nem gázzal, de még mindig meglehetős hatékonysággal, hagyományos főbelövéssel. (G. Heinsohn: *Lexikon der Völkermorde*, 1998, 230. o.)

19 V Knigge: „Die große Vereinfachung macht dumm." Lásd Möller (szerk.): *Der rote Holocaust und die Deutschen*, 1999, 208. o.

20 J. Piaget: *Das moralische Urteil beim Kinde*, 1954. Lásd Kohlberg: *Zur kpgnitiven Entwickjung des Kindes*, 1974.

21 N. Tinbergen: *The Study of Instinct*, 1965.

22 K. Lorenz: *Das sogenannte Böse*. Zur Naturgeschichte der Aggression 1965. (Magyar kiadása: *Az agresszió*, Katalizátor Innovációs Iroda, Bp., 1994.)

23 Jane Caplan: Die Goldhagen-Rezeption in den USA. Lásd J. Heil és R. Erb (szerk*): Geschichtswissenschaft und Offentlichkeit*, 1998, 107. o.

24 Hannah Arendt egyik, Hans Magnus Enzensbergerhez írott levelében, 1964. Merkúr, 1965. április.

25 K. D. Bracher: *Zeitgeschichtliche Kontroversen*, 1976, 63. o.

26 A Wehrmacht hírközlési rendszere teljesítőképességének első impozáns próbáját biztosította annak főnöke, Erich Fellgiebel ezredes, amikor 1939 augusztusának végén – nem sokkal a Wehrmacht Lengyelországba történő bevonulása előtt – még meg tudta állítani a seregeket, bár a bevonulási parancsot már kiadták. A háború során Hitler figyelemmel kísérte tábornokait, hogy mekkora virtuozitással kezelik ezt az eszközt. Az ámulatot kiváltó megfigyelés arra a téves következtetésre vezette, hogy ő is képes működtetni a technikának ezt a csodáját, amely a felette hatalmat gyakorlónak futószalagon szállítja a győzelmeket. Amikor 1941. december 19-én átvette a hadsereg felett a főparancsnokságot, az alábbi kijelentést vágta vezérkari főnöke, Halder fejéhez: „Arra a csekélyke hadműveleti vezetésre bárki képes." A kifogástalanul működő híradástechnikát a továbbiakban arra használta, hogy ezredszintig beleavatkozzék a hadvezetésbe. A távoli Kaukázusban például részletekbe menően akarta meghatározni, hogy a Tuapszéba vezető úton haladva hol a legcélszerűbb támadni.

Amikor a távíró már nem volt elegendő számára, egy „csúcstechnikát" képviselő, új hírközlési eszközt alkalmazott: mindenkor repülésre kész, négymotoros Focke-Wulf Condorja szolgált arra, hogy szárnysegédeit az egyes csapatparancsnokokhoz a frontra küldje: ők adták át kitartásra buzdító parancsait, amiknek ezzel nagyobb nyomatékot kölcsönzött.

27 Gitta Sereny: *Am Abgrund* (1979) 1985, 160. o.

28 E. Jäckel, lásd E. Jäckel és J. Rohwer (szerk.): *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*, 1985, 324. o.

29 H. Mommsen: *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschhaft*., 1991. *Der Nationalsozialismus. Mayers Enzyklopädisches Wörterbuch*, 1976, 785-790. o.

30 J. Broszat, lásd E. Jäckel és J. Rohwer (szerk): *Der Mord an den Juden im Zweiten Weltkrieg*, 1985, 211. o.

31 R Longerich: *Politik der Vernichtung*, 1998, 483. o. skk.

32 H. A. Turner: *Hitlers Weg zur Macht*, 1996.

33 Milton Himmelfarb. Commentary, 1984. március, 37. o. skk.

34 M. Messcrschmidt: Außenpolitik und Kriegsvorbereitung. Lásd W Deist (szerk.) *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkriegs*, 1995, 22. o.

35 Golo Mann: *Deutsche Geschichte des 19. und 20. Jahrhunderts* (1958), 1992, 896. o. (Részleges magyar kiadása: *Németország története 1919-1945*, Balassi Kiadó, Bp., 1997.)

Hitler jelentőségét emeli ki Eberhard Jäckel egy megjegyzése is, mely szerint a zsarnokgyilkosság a bizonyossággal határos nagy valószínűséggel akadályozta volna meg a Szovjetunióval való háborút és a holokausztot.

36 J. Fest: *Hitler. Eine Biographie*, 1973, 17., 22. o.

37 S. Haffner: *Anmerkungen zu Hitler*, 1978.

38 A. Bullock: *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*, 1971.

39 W Maser: *Adolf Hitler. Legende – Mythos – Wirklichkeit*. 1971.

40 J. Dülffer: *Deutsche Geschichte 1931-1945*. 1992, 220. o.

41 R. Zitelmann: *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs*. 1987.

42 M. Domarus: *Einführung zu Hitler. Reden und Proklamationen 1932-1945*, 4. kiad. 1988. 33. o.

43 L. Gruchmann: *Totaler Krieg*, 1991, 268. o.

44 Imanuel Geiss: *Studien über Geschichte und Geschichtswissenschaft*, 1972, 35. o.

45 Ron Rosenbaum*: Die Hitler-Debatte. Auf der Suche nach dem Ursprung des Bösen*, 1999, 584. o.

46 H. R. Trevor-Roper, lásd R. Rosenbaum: *Die Hitler-Debatte. Auf der Suche nach dem Ursprung des Bösen*, 1999, 127., 252. o.

47 O. Wagener, lásd H. A. Turner jr. (szerk.): *Hitler aus nächster Nähe 1929-1932*, (1978) 1996, 208. o.

48 W Deist, lásd W Deist (szerk.): *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkriegs*, 1995, 472. o.

49 B.–J. Wendt: *Großdeutschland, Außenpolitik und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes*, 1987, 154. o.

50 E. Syring: *Das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945*, 1997, 37. o. sk.

51 H. Bobcrach (szerk.): *Meldungen aus dem Reich. Die geheimen Lageberichte des Sicherheitsdientes der SS 1938-1944*. Herrsching 1984-85.

52 D. Hartwig, lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*, 1. köt., 1998.

53 G. Hümmelchen, lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*, 1. köt., 1998.

54 S. A. Stouffer: *The American Soldier. Studies in Social Psychology of World War II*, 4 köt., 1949 sk. R. E. Merton és P. F. Lazarsfeld: *Continuities in Social Research. Studies in the Scope and Method of »The American Soldier«*, 1950. E. A. Shils és M. Janowitz: *Cohesion and Disintegration in the Wehrmacht in World War II*. Public Opinion Quarterly 12, 1948, 280. o.

55 H. Heiber (szerk.): *Derganz normale Wahn unterm Hakenkreuz*, 1996, 215. o.

56 M. Domarus, 1988, 406. o.

57 Uo. 558. o.

58 J. Schelvis: *Vernichtungslager Sobibor*, 1998, 85. o.

59 B. Dahlerus: *Der letzte Versuch. London-Berlin 1939*. 2. A, 1981.

60 J. Dülffer: *Deutsche Geschichte 1913-1945*, 1992.

61 A. Dallin: *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945*, 1981, 114. o.

62 G. L. Weinberg: Rollen- und Selbstverständnis des Offizierkorps der Wehrmacht im NS-Staat. Lásd R.–D. Müller és H.–E. Volkmann (szerk.): *Die Wehrmacht*, 1999, 67. o.

Ugyanakkor Gregory Bateson (*Steps to an Ecology of Mind*, 1972) a szövetségesek Versailles-ban tanúsított magatartásában látta a döntő fordulópontot. Szószegésük az immár védtelen Németországgal szemben a nemzetközi viselkedésmintákat alapvetően rossz irányban és a bizalmatlanság felé változtatta meg.

63 R. Breitman*: Der Architekt der »Endlösung«*, 1996, 41. o.

64 C. J. Burckhardt: *Meine Danziger Mission*, 1960, 267. o. skk.

65 H. Rauschning: *Gespräche mit Hitler*, 1988, 276. o.

66 N. von Below: *Als Hitlers Adjutant 1937-1945*, 1980.

67 P Longerich: *Politik der Vernichtung*, 1998.

68 A. Bullock: *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*, 1967.

69 B. Hamann: Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators, 1995. (Magyar kiadása: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp., 2000.)

70 M. Broszat: *Die Machtergreifung. Der Aufstieg der NSDAP und die Zerstörung der Weimarer Republik*, 1984, 210. o.

71 J. C. Fest: *Hitler. Eine Biographie*, 1973.

72 K. Patzold és M. Weißbecker: *Adolf Hitler. Eine politische Biographie*, 1995, 109. o.

73 R. Breitman: *Staatsgeheimnisse*, 1999, 39. o.

74 H. Schlacht: *Abrechnung mit Hitler*, 1948, 32. o.

75 J. C. Fest: *Hitler. Eine Biographie*, 1973.

76 S. Gosehen, lásd E. Jäckel és J. Rohwer (szerk.): *Der Mord an den Juden im Zweiten Welt-krieg*, 1985, 238. o.

77 N. Frei: *Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1931-1945*, 1987, 31. o.

78 B. J. Wendt: *Deutschland 1933-1945. Das „Dritte Reich"*, 1995.

79 K. D. Erdmann: *Deutschland unter der Herrschaft des Nationalsozialismus*, 1980.

80 Golo Mann: *Zeiten und Figuren. Schriften aus vier Jahrzehnten*, 1979, 413. o.

81 W. Maser: *Der Sturm auf die Republik. Frühgeschichte der NSDAP*, 1994, 282. o.

82 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1991. 354. o.

83 I. Kershaw: *Der NS-Staat*, 1988, 53. o.

84 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*, Interpress, Bp., 1999, 33. o.

85 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1991, 354. o. (Eredeti angol címe: *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, 1991)

86 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*, Interpress, Bp., 1999, 76. o.

87 K. Chr. Führer: *Anspruch und Realität. Die nationalsozialistische Wohnungspolitik 1933–1945*. Vierteljahresschrift für Zeitgcschichte, 1997, 255. o.

88 H. Mommsen: Nationalsozialismus. Lásd: *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, 1971.

89 W. Dreßen, 1997, 806. o.

90 F. Halder: *Hitler als Feldherr*, 1949.

91 L. Gruchmann: *Justiz im Dritten Reich*, 1990, 33. o.

92 M. Rauh: *Geschichte des Zweiten Weltkriegs. I. Voraussetzungen*, 1991, 276., 281. o.

93 W Murray: Betrachtungen zur deutschen Strategie im Zweiten Weltkrieg. Lásd R.–D. Müller és H.–E. Volkmann (szerk.): *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*, 1999, 316. o., 27. lj.

94 K.–H. Frieser: *Blitzkrieg-Legende. Der Westfeldzug 1940*, 1995.

95 W Murray: *Betrachtungen zur deutschen Strategie im Zweiten Weltkrieg*. Id. helyen, 318. o.

96 Uo., 316. o.

97 M. Grüttner: Wissenschaft. Lásd W. Benz, H. Graml és H. Weiß (szerk.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*, 1997, 137., 149. o. sk.

98 H. Schustereit: *Vabanque. Hitlers Angriff auf die Sowjetunion 1941 als Versuch, durch den Sieg im Osten den Westen zu bezwingen*, 1988, 38. o.

99 M. Rauh: *Geschichte des Zweiten Weltkrieges* 2., 1995, 408. o. skk.

100 J. von Schwerin: Bewährung, Bedrängnis und Verhalten der Fronttruppe. Ein Bericht aus eigenem Erieben am Beispiel des Ostleldzugs. Lásd A. Poeppel, W-K. Prinz von PreuBen és K.–G. von Halse (szerk.): *Die Soldaten der Wehrmacht*, 1998, 164. o.

101 M. Rauh: *Die Geschichte des Zweiten Weltkriegs* 3., 1998, 284. o.

102 Uo., 283. o.

103 Uo., 349. o.

104 Chr. M. Merki: *Die nationalsozialistische Tabakpolitik*, VfZ, 46, 1998, 19. o. skk.

105 Ulrich Schiele (szerk.): *Albert Speer. »Alles, was ich weiß«. Aus unbekannten Geheimdienst-protokollen im Sommer 1945*, 1999, 75. o.

106 E. Jäckel: *Das deutsche Jahrhundert*, 1996, 180. o.

107 A. Heuß: *Versagen und Verhangnis. Vom Ruin deutscher Geschichte und ihres Verständnisses*, 1984, 104. o.

108 F. Meinecke, 1930. Lásd *Politische Schriften und Reden* (G. Kotoswki, szerk.), 2. kiad. 1966.

109 G. Ritter: *Denkschrift W Schulze. Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, 1993, 78., 79., 215. o.

110 K. D. Bracher: *Die deutsche Diktatur*, 1993.

111 W Maser: *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*, 1971, 410. o.

112 R. Rosenbaum: *Die Hitler-Debatte. Auf der Suche nach dem Ursprung des Bösen*, 1999, 267. o. skk.

113 W Ruge: *Das Ende von Weimar. Monopolkapitalismus und Hitler*, 1983.

114 K. Pätzold és M. Weißbecker: *Adolf Hitler. Eine politische Biographie*, 1995, 142., 589. o.

115 M. Rauh: *Geschichte des Zweiten Weltkriegs. I. Voraussetzungen*, 1991, 196. o.

116 G. Mann: *Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*, 1986, 554. o. sk.

117 W. Benz: Realität und Illusion. Die deutschen Juden und der Nationalsozialismus. Lásd: *Herrschaft und Gesellschaft im nationalsozialistischen Staat*, 1990, 122. o. skk.

118 S. Courtois (szerk): *Le Livre noir du communisme*, 1997. (Magyar kiadása: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*, Bp., 2000.)

119 G. Heinsohn: *Lexikon der Völkermorde*, 1998.

120 A. Demandt: *Vandalismus. Gewalt gegen Kultur*, 1997.

121 I. Kershaw: *Der NS-Staat*, 1988, 62. o.

122 M. McLuhan: *Understanding Media*, 1964.

123 R. K. Merton: *Invasion from Mars*, 1938.

124 M. Beham: *Kriegstrommeln. Medienkrieg und Politik*, 1998, 57. o.

125 J. Dülffer: *Deutsche Geschichte 1931-1945*. 1992, 98. o.

126 W Lange-Eichbaum: *Genie, Irrsinn und Ruhm. Eine Pathologie des Genies*, 5. kiad. 1961.

127 O. Bumke: *Was war Hitler?* Rheinischer Merkur, 40, 1952. október 3.

128 R. Langer: *Das Adolf Hitler Psychogramm*, 1972.

129 E. Fromm: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, 1977, 366. o. skk, 452. o. (Magyar kiadása: *A rombolás anatómiája*, Háttér Kiadó, Bp., 2001, 588. o.)

130 Uo. (magyar kiadás), 588. o.

131 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1989, 505. o. (Eredeti angol címe: Hitler and Stalin: Parallel Lives, 1991).

132 B. Bettelheim: *Kinder brauchen Märchen*, 1980 (Magyar kiadása: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*, Corvina, Bp., 2005).

133 C.–H. Mailet: *Kopf ab. Gewalt im Märchen*, 1985.

134 G. Knopp: *Hitler. Eine Bilanz*, 1995. 180. o.

135 W M. Johnston: *The Austrain Minde. An Intellectual and Social History 1848-1938* (1972), 1983.

136 F. Heer: *Der Kampf um die österreichische Identität*, 1981, 159. o. skk.

137 E. Voegelin: *Diepolitischen Religionen*, 1938; (P J. Opitz szerk.) 1993.

138 M. Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner in-neren Verfassung*, 1969, 41. o.

139 G. Schold: *Autoren über Hitler*, 1993, 175. o.

140 S. Friedländer, 1985, 48. o. sk.

141 M. Weber: *Wirtschaft und Gesellschaft*, 1925; *Gesammelte Aufsatze zur Religionssoziologie I*. 1947. (Magyar kiadások: *Gazdaság és társadalom*, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp, 1987; *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Vallásszociológiai írások, Gondolat, Bp., 1982.)

142 K. D. Erdmann: *Deutschland unter der Herrschaft des Nationalsozialismus 1933-1939*, (1980) 1996, 186., 193. o.

143 H. Graml: *Reichskristallnacht*, 1988, 20., 38. o.

144 H. Strohm: *Die Gnosis und der Nationalsozialismus*, 1997.

145 K. Vondung: *Die Apokalypse des Nationalsozialismus*. Lásd: Ley és H. Schoeps (szerk.): *Nationalsozialismus als politische Religion*, 1977.

146 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, 1997.

147 C. G. Röhl: *Kaiser, Hof und Staat. 1987; Wilhelm II. Die fugend des Kaisers 1859-1888*, 1993.

148 R. Breitmann: *Himmler und die Vernichtung der europäischen Juden*, 1996, 259. o.

149 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, 1997, 286. o. sk., 296. o.

150 B. és H. Heiber: *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 131. o.

151 Henriette von Schirach: *Frauen um Hitler*. 1983, 205. o.

152 J. C. Fest: *Hitler. Eine Biographie*, 1973, 173. o.

153 B. és H. Heiber: *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 266. o.

154 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*. Interpress, Bp., 1999, 42. o.

155 E. Fromm: *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó, Bp., 2001, 528., 529. o.

156 Christina von Braun: *Antisemitische Stereotype und Sexualphantasien*. Lásd: *Die Macht der Bilder*. Ausstellungskatalog Jüdisches Museum Wien 1995, 180. o. skk.

157 Th. W. Adomo: *Versuch über Wagner*, 1974, 29. o. (Magyar kiadása: *Wagner*, Európa, Bp., 1985.)

158 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 104. o.

159 O. Dietrich: *Zwölfjahre mit Hitler*, 1955, 225. o.

160 F. Sauerbruch: *Das war mein Leben*, 1951.

161 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 320. o.

162 R. Girard*: La violence et le sacré*, 1972, német kiadása: *Das Heilige und die Gewalt*, 1992, 318. o.

163 J. Fest: *Hitler. Eine Biographie*, 1973, 184. o.

164 E. Gibbels: *Hitlers Parkinson-Syndrom*. Nervenarzt, 1988, 59, 521. o.

165 A. Barbeau: *Parkinsons Disease: clinical features and etiopathology*. Lásd: P J. Winken és mt-sai (szerk.): Handbook Clinical Neurology 5. 1986.

166 J. Recktenwald: *Woran hat Hitlergelitten?* 1963.

167 E. Gibbels: *Hitlers Parkinson-Krankheit. Zur Frage eines hirnorganischen Psychosyndroms*, 1990.

168 W Scheid: *Lehrbuch der Neurologie*. 1986; Gibbels: *Hitlers Parkinsonsche Krankheit. Zur Frage eines organischen Psychosyndroms*, 1990, 1. o.

169 R E. Schramm (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940-1945*, 1961-1965, VIII. 170. o.

170 U. Völklein (szerk.): *Hitlers Tod. Die letzten Tage im Führerbunker*, 1998, 86. o.

171 A. J. Lees és E. Smith: *Cognitive Deficits in the Early Stages of Parkinsons Disease*, 1983; C. J. Todes és A. J. Lees: *The pre-morbidpersonality of patiens with Parkinsons disease*. J. Neurol. Ncurosurgery, 48, 1985.

172 E. von Manstein: *Verlorene Siege*. 1955, 317. o.

173 U. Schlie: Albert Speer und das Dritte Reich. Lásd: *Aus unbekannten Geheimdienstprotokollen vom Sommer 1945*, 1999, 44. o.

174 R E. Schramm: *Kriegstagebuch VIII*. 1702. o.

175 E. von Manstein: *Verlorene Siege*. 1955, 306 o. skk.

176 E. Gibbels: *Hitlers Parkinson-Krankheit, Zur Frage eines hirnorganischen Psychosyndroms*. 1990, 80. o.

177 E. G. Schenck: *Als Arzt in Hitlers Reichskanzlei*. 1985, 156. o.

178 E. Syring: *Walter Hewel – Ribbentrops Mann beim „Führer"*. Lásd: R. M. Smelser és mások (szerk.): *Die braune Elite* 2. 1993, 160. o.

179 J. von Lang: *Der Hitler-Junge. Baldur von Schirach, der Mann, der Deutschlands Jugend erzog*. (1988) 1991, 377. o.

180 A. Joachimstahler: *Hitlers Ende. Legenden und Dokumente*. 1995, 126. o.

181 *Lagebesprechungen von der Invasion bis zum 23. Mai 1945.*

182 E. Gibbels: *Hitlers Parkinson-Krankheit. Zur Frage eines hirnorganischen Psychosyndroms*. 1990, 52. o.

183 Uo.

184 J. Fest: Hitler. *Eine Biographie*. 1993, 17. o.

185 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 599. o.

2. Hitler, az eidetikus

186 E. R. Jaensch: *Über die subjektiven Anschauungsbilder*. Ber. VII. Kongr. exp. Psychol. Marburg 1921.

Áttekintések az emlékezetkutatással kapcsolatban, amelyek azonban az ökológiai helyzetekben kibontakozó véletlenszerű és implicit tanulási folyamatokat elhanyagolják:

J. A. Robinson (szerk.): *Autobiographical Memory*. 1986; S. J. Schmidt (szerk.): *Gedächtnis. Probleme und Perspektiven der interdisziplinären Gedachtnisforschung* 1991; B. Albert és K. H. Stapf (szerk.) *Gedächtnis*, 1996.

187 O. Kroh: *Subjektive Anschauungsbilder bei Jugendlichen*. 1922; V Ur-banschitsch: Über subjektive Anschauungsbilder. 1907.

188 G. Sperling: *Negatíve After-Image Without Prior Positive Image*. Science 1960. 131. o.

189 U. Neisser: *Kognitive Psychologie*. 1974, 189. o.

190 B. Hamann: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, 1996. (Magyar kiadása: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp., 2000, 97. o.)

191 A. Rosenberg: *Letzte Aufzeichnungen*. 1955, 324. o.

192 E. R. Jaensch: *Die Eidetik und ihre typologische Forschungsmethode*. 1927, 33. o.

193 K. J. von Puttkamer: *Die unheimliche See. Hitler und die Kriegsmarine*. 1952, 11. o.

194 E. Kuby: *Verrat auf Deutsch*. 1987, 80. o.

195 W. Bross: *Gesprache mit Hermann Göring*. 1950, 190. o.

196 H. von Kotze (szerk.): *Heeresadjutant bei Hitler. Aufzeichnungen des Majors Engel*. 1974.

197 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 249. o.

198 P E. Schramm: *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940-45*, 1961-65, VIII. 1710 o.

199 P E. Schramm: 1963, 67. o.

2()" A. Speer. *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 254 o.

201 Uo.

202 Uo.

203 M. Domarus (szerk): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*, (két kötetben 1965); négy kötetben, 1988, 4. kiad. 491. o.

204 Uo. 1375. o.

205 P Schmidt: *Als Statist auf diplomatischer Bühne. 1923-1945*. 1949,489. o.

206 M. Domarus (szerk.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*, 1988, 1427. o.

207 F. Halder: *Kriegstagbuch*. 1940, 22. o.

208 Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 248. o.

209 W A. Boelcke (szerk.): *Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942–1945*, 1969.

210 *Lagebesprechungen beim Führer von der Invasion bis zum 23. März 1945.* Lásd P. E. Schramm: *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940–45.*

211 E. R. Jaensch: *Über Eidetik und typologische Forschungsmethode*. Zeitschrift für Psychologie, 102. 1927, 31. o. skk.

212 Ch. Schroeder: *Er war mein Chef*. 1985.

213 H. Hoffmann: *Hitler wie ich ihn sah*. 1974, 160. o.

214 P E. Schramm (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wehrmachtsführungsstab) 1940–45*, VI., 50. o.

215 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, 1997, 471. o.

216 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás. 1989.

217 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 85. és 126. o.

218 A. Joachimsthaler: *Hitler in München*, 1992, 36. o.

219 Bormann feljegyzése 1940. október 2-án, lásd: *IMT IX*. 425. o. skk.

220 W. J. Mommsen és Lothar Kettenacker (szerk): *The Fascist Challenge and the Policy of Appeasement*, 1983, 277. o.

221 R. H. Phelps: *Hitler als Parteiredner*. Vierteljahresschrift für Zeitgeschichte. 11, 1963, 247. o. skk.

222 H. Mommsen, 1985, 195. o.

223 E. Syring: *Hitler. Seinepolitische Utopie*. 1994, 59. o.

224 M. Rauh: *Geschichte des Zweiten Weltkriegs. I. Voraussetzungen*, 212. o. sk.

225 F. Wiedemann: *Der Mann, der Feldherr werden wollte*. 1964, 69. o.

226 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 324. o.

227 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. 1985, 72. o. sk.

228 E. Gibbels: *Hitlers Parkinson-Krankheit. Zur Frage eines hirnorganischen Psychosyndroms*. 1990, 16. o.

229 Lásd: E. Deuerlein: *Hitler. Eine politische Biographie*. 1969, 127. o.

230 E. Hanfstaengl: *Zwischen Weißem und Braunem Haus*. 1970.

231 O. Dietrich: *12 Jahre mit Hitler*. 1955, 165. o.

232 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp., 2000, 91-92. o.

233 O. Mosley, Sir: *My life*. 1968 (1970), 367. o.

234 G. Sereny: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*. 1995, 199. o.

235 R. Morsey: *Das Zentrum zwischen den Fronten*: Lásd: Th. Eschenburg és mások: *Der Weg ins Dritte Reich*. 1983, 98. o. sk.

236 G. Kopp: *Hitler. Eine Bilanz*. 1995, 147., 117. o.

237 A. Speer, 1996

238 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. 1985, 81. o. sk.

239 D. Irving: *Der Führer und Reichskanzler. Adolf Hitler 1933-1945*, 1989, 222. o.

240 A. Dallin: *Deutsche Herrschaft in Russland 1941-1945*. 1958, 174. Ő .sk.

241 Thomas Mann: *Tagebücher*. 1940. január 31. Magyar kiadásban válogatás jelent meg: *Naplók*. Európa, Bp., 2002. (Az idézett szövegrész nem szerepel benne.)

242 F. Hoßbach: *Zwischen Wehrmacht und Hitler 1934-1938*. 1949, 112. o.

243 Uo., 45. o.

244 D. Vogel, lásd G. R. Ueberschar (szerk.): *Hitlers militärische Elite*. 1998, 215, 227., 230 o.

245 H. Höhne: *Der Orden unter dem Totenkopf*. 1967, 409, 443. o.

246 F. Chr. Stahl: *Generaloberst Johannes Balskowitz*. Lásd G. R. Ueberschar (szerk): *Hitlers militärische Elite* I. 1998, 23. o.

247 M. Domarus (szerk): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 1988, 39.o, valamint a köv. oldalon található idézet, 787. o.

248 E. Syring: *Hitler. Seine politische Utopie*. 1994. 110. o. skk.

249 W Jochmann (szerk.): *Adolf Hitler. Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*. 1980, 246. o.

250 A. Krebs: *Tendenzen und Gestalten der NSDAP*. 1959, 127. o.

251 J. L. Graf Schwerin von Krosigk: *Es geschah in Deutschland*. 1945 (1951).

252 P. E. Schramm (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940–1945*. 1963.

253 R. Hilberg: *Täter, Opfer, Zuschauer*. 1992, 20. o.

254 Arnold Zweig: 1980, 79. o.

255 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp, 2000.

Két tovább menő próbálkozást, amelyek Hitler viselkedését az emlékezete által gyakorolt befolyásra vezetik vissza, a továbbiakban már nem követünk, de röviden azért mégis ismertetünk.

Carl Gustav Jung a szkizofrének hallucinációiban, számos nép mondáiban és meséiben, az álmokban és a fantáziaképekben minduntalan visszatérő archetipikus képeket látott, amelyek meggyőződése szerint a kollektív tudattalanból erednek, abból az ősemlékezetből amely nemzedékek végeláthatatlan sorában vésődött be minden emberbe. A győzedelmes szőke, germán hős erőteljes alakja, amely Hitlernek élete során lelki szemei előtt lebegett – jóllehet közvetlen környezetében csak nagyritkán találkozhatott vele – feltehetően egyáltalán nem személyes tapasztalatból származott, hanem a kollektív tudattalanból. Semmi egyébről nincs szó, mint a legkülönbözőbb népek sok-sok mondájában felbukkanó hős-archetípusról.

Hitler zsidóképe ördögi vonásokat hordozott, ez szintén a kollektív tudattalanból származik, vagy – akár árnyékként, akár szemfényvesztésként – saját lényének elfojtott szegmenseiről árulkodik.

Hitler „tomboló csehgyűlöletében” Friedrich Heer a „paraszti emlékezet” kifejeződését látta: elődei révén hálózta be, akik az alsóausztriai Zwettl apátság „adóköteles kisparasztjaiként” még sok-sok nemzedékkel később is megőrizték kollektív emlékezetükben a szörnyűséges huszita

betöréseket, amelyekre 1422 tavaszán került sor, valamint a későbbi fenyegetettséget, amit a cseh betolakodók jelentettek a következő évszázadokban.

Heer Hitler alkati őszintétlenségét is kollektív meghatározottságúnak és az emlékezeti funkcióval összefüggőnek értelmezte. „Az osztrák ember lelke rejtett: nem tárulkozik fel, nem mondja ki, mit gondol, hisz, érez valójában a legfőbb és legvégső dolgokról Istenben, államban, a saját lelkében." Ez a hasadtság és tépettség (az ember soha nem tudhatja, hányadán is áll az osztrákokkal, panaszkodtak német vendégek) összefügghet az évszázados Habsburg elnyomás tapasztalataira való kollektív emlékezettel, „a XVII-XVIII. századi titkos protestantizmus teremtette helyzet örökségével".

Lehetséges, hogy Hitler gyalázatos tetteibe is belejátszottak régi osztrák emlékképek? A zsidókat a Dunán akarta csónakokkal a Fekete-tengeren át a Pripjety mocsárvidékére szállíttatni. Ennek a deportációs útvonalnak megvoltak a maga hagyományai. Már Mária Terézia is csónakokba rakatta, és a Dunán lefelé, Erdélybe szállíttatta az ellenreformációval szembeszegülő protestáns alattvalóit. Vajon Hitler terveiben a zsidók deportálásáról nem a népek ősrégi, az Ószövetségben és Homérosznál is fellelhető kiszorításának, kitelepítésének és elhurcolásának eszmei feltámasztását kell-e látnunk, ami az osztrák irodalomban szívhez szóló költői visszhangra lelt (Franz Grillparzer: *Ein Bruderzwist in Habsburg*, II. felvonás)?

És menekül külhonba húszezer?
Vele gyermeke, asszonya?
Az éjek már hidegek.

Még a koncentrációs táborok létesítésének igénye is, amelyek intézményét Hitler vélhetően a britektől leste el, mint Heer írja, beleillik a rossz össznémet hagyományokba. Schönerer 1887. május 18-án a képviselőházban egy beadvánnyal élt, amely azt javasolta, állítsanak fel büntetőkolóniákat Boszniában és Hercegovinában, ahova a „hazug firkászokat és a becsületsértőket" szállítanák.

256 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 349. o.

257 Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996.

258 E. R. Jaensch: *Über Eidetik, und typologische Forschungsmethode. Zeitschrift für Psychologie*. 102, 1927, 35. o. skk.

259 R. Rosenbaum: *Die Hitler-Debatte. Auf der Suche nach dem Ursprung des Bösen*. 1999, 242. o. skk.

260 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*. Interpress, Bp., 1999, 111. o.

261 A. R. Lurija: *Ein kleines Büchlein über ein großes Gedächtnis. Der Verstand eines Mnemonisten*. (Oroszul 1968), 1992, 151. o.

262 *O. Sachs Vorwort zu A. Lurija*. 1992, 14. o. sk.

263 A. R. Lurija: *Ein kleines Büchlein über ein großes Gedächtnis. Der Verstana eines Mnemonisten*. (Oroszul 1968), 1992, 244. o.

264 S. Friedländer: *Visions of Apocalypse: End or Rebirth?* 1985, 47. o.

265 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1989. (Eredeti angol címe: *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, 1991.)

266 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 76. o.

267 O. Gritschneder: *Der Führer hat sie zum Tode verurteilt. Hitlers „Röhm-Putsch"-Morde vor Gericht*. 1993, 25. o.

268 Uo., 143. o.

269 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 330. o.

270 U. Schlie: Albert Speer und das Dritte Reich. Lásd: *Aus unbekannten Geheimdienstprotokollen vom Sommer 1945*, 1999, 29. o.

271 D. Irving: *Hitlers Krieg. Die Siege 1939-1942*. 1983, 105. o.

272 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 80. o.

273 I. Fetschier: *Joseph Goebbels im Berliner Sportpalast 1943. „Wollt ihr den totalen Krieg?"* 1998, 37. o.

274 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 27., 32. o.

275 A Stahlberg: *Die verdammte Pflicht*. 1987, 278. o.

276 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp., 1996, 264–265. o.

277 Uo., 308. o.

278 Uo., 320. o.

279 I. Kershaw: *Der NS-Staat*. 1988, 210. o. sk.

280 A. Speer: *Der Sklavenstaat*. 1981, 422. o.

281 H. von Schirach: *Frauen um Hitler*. 1983, 249. o.

282 R: Breitman: *Himmler und die Vernichtung der europäischen Juden*, 1996,219.o. sk.

283 M. Overesch: *Das III. Reich 1939-1945*. 1983, 175. o.

284 G. Engel: *Heeresadjutant bei Hitler* (H. von Kotze szerk.) 1974.

285 L. Riefenstahl: *Memoiren 1902-1945*. 1987.

286 S. Hedin: *Ohne Auftrag in Berlin*. 1949, 53. o.

287 R E. Schramm (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940-1945*. 1961-65, VIII. 1714. o.

288 E. Fromm: *A rombolás anatómiája*. Háttér Kiadó, Bp, 2001, 607, 595-596. o.

289 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996.

290 U. Schlie: *Albert Speer und das Dritte Reich.* Lásd: *Aus unbekannten Geheimdienstprotokollen vom Sommer 1945*. 1999,, 25. o.

291 H. Guderian: *Erinnerungen eines Soldaten*. 1951.

292 F. Hoßbach: *Zwischen Wehrmacht und Hitler*. 1949, 22. o. sk.

293 L. Jodl: *Jenseits des Eides*. 1958.

294 E. von Manstein: *Verlorene Siege*. 1964, 314. o. sk.

295 *The International Military Tribunal (IMT) XII.*, 340. o.

296 Hitler ezen hátborzongatóan különös vonzalma valamiképpen emlékeztet az olasz maffiafonökök örömérzetére: a költséges temetéseken Szicílián az arannyal díszített halottas kocsikat tizenkét fekete paripa húzza, az USA-ban pedig Cadillac-ek egész hada vesz részt a szertartáson.

297 N. Frei: *Der Führerstaat. Nationalsozialistische Herrschaft 1931–1945*, 1021. o.

298 M. Domarus (szerk.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*. 1988, 55. o.

299 Uo., 768. o.

300 Uo., 1988, 1417. o.

301 Ovcresch, M. és F. W. Saal (szerk.): *Das III. Reich 1933-1339*. 1982, 245. o.

302 M. Domarus (szerk.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*. 1988, 1883. o.

303 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1991. 778. o. sk.

304 A. R. Lurija: *Ein kleines Büchlein über ein großes Gedächtnis. Der Verstana eines Mnemonisten*. (oroszul 1968) 1992, 244. o.

305 M. Domarus (szerk.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*. 1988, 6. o.

306 S. Haffner: *Anmerkungen zu Hitler*, 1998. Magyar kiadása: *Megjegyzések, Hitlerhez*, Európa, Bp. 2002.

307 E. von Manstein: *Verlorene Siege*, 1964, 579. o. sk.

308 M. Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, 1969, 41. o.

309 A. Kubizek: *Adolf Hitler. Mein Jugendfreund*. 1953.

310 B. és H. Heiber (szerk.): *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 203. o.

311 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*. Interpress, Bp., 1999.

312 J. von Lang: *Der Hitler-funge*. 1991, 330. o.

313 E. Nolte: *Streitpunkte. Heutige und künftige Kontroversen um den Nationalsozialismus*. 1993, 85., 400. o. sk.

314 *Richtlinien für das Verhalten der Truppe in Russland von Armeeoberkommando 17 vom 4. 6. 1941*. H. A. Jacobsen, 1967, 187. o.

315 B. és H. Heiber*: Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 83.o.

316 R. Kempner: *Das Dritte Reich im Kreuzverhör*. 1969.

317 A. Rosenberg: *Letzte Aufzeichnungen*. Lásd: *Politisches Tagebuch 1934-35 und 1939-40* (H. G. Seraphim szerk). 1956, 149. o.

318 O. Strasser: *Hitler und ich*. (1940) 1948, 90. o.

319 H. Schlacht: *76 Jahre meines Lebens*, 1953, 47. o.

320 A. R. Lurija: *Ein kleines Büchlein über ein großes Gedächtnis. Der Verstand eines Mnemonisten*. (Oroszul 1968), 1992, 241. o.

321 H. A. Turner: *Hitlers Weg zur Macht*. 1996, 53. o.

322 K. Lüdecke: *I Knew Hitler*. 1938, 13. o. sk.

323 B. Fromm: *Als Hitler mir die Hand küsste*. 1993, 48. o. sk.

324 J. Goebbels: *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern*. 1936, 103. o.

325 G. Knopp: *Hitlers Helfer. Täter und Vollstrecker*. 1998, 91. o. sk., 96. o.

326 D. G. Marwell: *Des „Führers" Klavierspieler*. Lásd: R. Smelsers, E. Syring és R. Zitelmann: *Die braune Elite II*. 1993, 141. o.

327 O. Wagener: *Hitler aus nächster Nähe. Aufzeichnungen eines Vertrauten 1929-1932*. (H. A. Turner szerk.), 1978, 445. o.

328 K. H. Janßen és F. Tobias: *Der Sturz der Generäle*. 1994, 34. o.

329 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 59. o.

330 S. Neitzel: *Der Bedeutungswandel der Kriegsmarine im zweiten Weltkrieg. Das militarische und politische Gewicht im Vergleich*. Lásd: R. D. Müller és H. E. Volkmann (szerk): *Die Wehrmacht*. 1999, 261. o.

331 W. Kempowski: *Haben Sie Hitler gesehen?* 1974, 34. o.

332 G. Mann: *Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*. 1986, 382, 512. o.

333 K. Hierl: *Im Dienst für Deutschland 1918-1945*. 1954, 159. o. sk.

334 B. Sösemann: „Ein tieferer geschichtlicher Sinn aus dem Wahnsinn". Lásd: Th. Nipperdey és mások (szerk.): *Weltbürgerkiieg der Ideologen. Festschrift. E. Nolte*. 1993, 156. o.

335 M. Domarus: *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 1988, 4 A, 52. o.

336 A. Stahlberg: *Die verdammte Pflicht*. 1987, 337. o.

337 Louis Ferdinánd Prinz von Preußen: *Im Strom der Geschichte*. 1983, 214. o.

338 O. Mosley: *My Life*. 1968 (1970), 365. o.

339 H. J. Eitner: *Der Führer – Hitlers Persönlichkeit und Charakter*. 1974.

340 M. Eliade: *Schamanismus und archaische Ekstasentechnik*. (1956) 1979.

341 T. Taylor: *Die Nürnberger Prozesse. Hintergründe, Analysen und Erkenntnisse aus heutiger Sicht*. 1994.

342 A. Frangois-Poncet: *Als Botschafter in Berlin*. 1949. Zárófejezet: *Hitler der Besessene*.

343 U. Timm: *„In jener Stunde begann es" – Präkognition. Zufall oder Vorsehung bei Adolf Hitler*. Zeitschrift für Parapsychologie und Grenzgebiete der Psychologie. 1985, 142. o. skk.

344 E. R. Jaensch: *Über die subjektiven Anschauungsbilder*. Ber. VII. Kongr. exp. Psychol. Marburg, 1921.

345 I. Düker: *Hat Jaenschs Lehre von der Eidetik noch Bedeutung?* Psycholische Beiträge 8. 1965, 257. o.; H. Nickel: *Eidetischre Phänomene: Faktum oder Artefakt?* Lásd Tent (szerk.): *Erkennen, Wollen, Handeln*. Festschnft H. Düker, 80. Geburtstag. 1981, 190. o.

346 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóéve*. Európa, Bp, 2000. 547. o.

347 M. Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, 1969, 35. o.

348 I. Kershaw: *Der NS-Staat*, 1988, 124. o.

349 y[Mommsen: *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft*. 1994, 124. o.

350 O. Bartov: From Blitzkrieg To Total War. Controversial Links Between Image and Reality. Lásd: Kershaw és M. Lewin (szerk.): *Stalinism and Nazism. Dictatorships in comparison*. 1997, 78, 160. o.

351 A. Kube: *Pour le mérite und Hakenkreuz. Hermann Göring im Dritten Reich*. 1986, 332. o.

352 B. Wegner: *Vom Lebensraum zum Todesraum. Deutschlands Kriegsführungzwischen Moskau und Stalingrad*. Lásd: J. Förster: *Stalingrad. Ereignis, Wirkung, Symbol*. 1992, 34. o.

353 H. von Kotze és H. Krausnick (szerk.): *Es spricht der Führer. Sieben excmplarische Hitler-Reden*. 1966, 84 o. sk.

354 M. Broszat: *Der Staat Hitlers*. 1978, 346. o.

355 E. Nolte: *Die Krise des liberalen Systems und die faschistischen Bewegungen*. 1968.

356 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 318. o.

357 O. Dietrich: *12 Jahre mit Hitler*. 1955, 41. o.

358 R. Hilberg: *Täter, Opfer, Zuschauer*. 1992, 41.o.

359 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 112. o.

360 R. Olden: *Briefe aus den Jahren 1935-1936*. 45.o.

361 O. Abetz: *Das offene Problem. Ein Rückblick auf zwei Jahrzehnte deutscher Frankreichpolitik*. 1951, 111. o.

362 R. Breitman: *Der Architekt der »Endlösung«*. 1996, 61. o.

363 Uo., 58. o.

364 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 299. o. sk.

365 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 101. o. sk.

366 K. Heiden: *Adolf Hitler. Eine Biographie*. 1936, 24. o.

367 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 384. o.

368 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 236. o.

369 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 347. o.

370 Uo., 331., 359. o.

371 H. Heiber (szerk.) *Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militarischen Konferenzen 1942–1945*, 1962.

372 O. Wagener: *Hitler aus nächster Nähe 1929-1932*. (Ifj. H. A. Turner szerk), 1978.

A versidézet Goethe *Wilhelm Meister tanulóévei* című regényéből való (Benedek Marcell ford.).

373 *Aufzeichnungen des SA-Standartenführers Fr. Werner Koeppen*, Institut für Zeitgeschichte, Fa 514, 1941. szeptember 19.

374 W. von Leeb: *Tagebuchaufzeichnungen und Lagebeurteilungen auszwei Weltkriegen*. 1976, 251. o. sk.

375 G. Engel: *Heeresadjutant bei Hitler* (H. von Kotze szerk.). 1974, 1942. december 19.

376 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 377. o.

377 I. Kershaw: 1992, 223. o.

378 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 376-377. o.

379 K. Vondung: *Apokalypse in Deutschland*, 1988, 44. o.

380 J. Fest: *Fremdheit und Nähe*. 1996, 120. o.

381 B.–J. Wendt: *Großdeutschland, Außenpolitik, und Kriegsvorbereitung des Hitler-Regimes*. 1987, 72. o.

382 W. de Boor: *Hitler. Eine kriminalpsychologische Studie*. 1985, 187. o.

383 G. Knopp: *Hitlers Helfer. Täter und Vollstrecker*. 1998, 97. o.

384 J. von Lang: *Der Sekretär. Martin Bormann: Der Mann, der Hitler beherrschte*, 1990, 47. o.

385 M. Messerschmidt: *Außenpolitik und Kriegsvorbereitung*. Lásd: W. Deist es mások (szerk.): *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkriegs*. 1995, 645. o. skk.

386 U. von Hehl: *Nationalsozialistische Herrschaft*. 1996, 66. o.

387 H. von Schirach: *Der Preis der Herrlichkeit*. 1975, 208. o.

388 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 69. o.

389 U. Völklein (szerk.): *Hitlers Tod. Die letzten Tage im Führerbunker. 1998, Zusammenfassung der Aussagen des Dieners Heinz Linge und des Adjutanten Otto Günsche durch den sowjetischen Vernehmungsoffizier Paparow aus dem Sommer 1948.*

390 H. U. Thamer: *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933-1945*. 1986.

391 M. Messerschmidt: *Außenpolitik und Kriegsvorbereitung*. Lásd W. Deist (szerk.): *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkriegs*. 1995, 69. o.

392 U. Adam: *Judenpolitik im Dritten Reich*. 1972.

393 A. Bullock: *Hitler Eine Studie über Tyrannei*. 1967, 358. o. sk.

394 P. Schmidt: *Statist auf diplomatischer Bühne 1923-1945*. 1949, 297. o.

395 A. Tyrell (szerk.): *Führer befiehl: Selbstzeugnisse aus der Kampfzeit der NSDAP. Dokumentation u. Analyse*. 1969, 255. o.

396 S. Delmer: *Trail Sinister*. 1962, 148., 154. o.

397 J. Fest: *Fremdheit und Nähe. Von der Gegenwart des Gewesenen*. 1996, 110. o.

398 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*, Interpress, Bp., 1999, 542. o.

399 G. Knopp: *Hitlers Helfer. Täter und Vollstrecker*. 1998, 90., 117., 120. o. (Magyar kiadása: *Hitler menedzserei*. Mertték Kiadó, Bp., 2008.)

400 M. Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*, 1969, 39. o.

401 H. Buchheim: *Das Dritte Reich. Grundlagen und politische Entwicklung*. 6. kiad. 1967, 235. o.

402 A. Ritschl: *Could Bruening Have Done It? A Keynesian Model of Interwar Germany, 1925-1938*. 1992, 247., 255. o.

403 J. Hermand: *Der alte Traum vom neuen Reich: völkische Utopien und Nationalsozialismus*. (1988) 1995, 58. o. skk.

404 W. Wette: *Ideologien. Propaganda und Innenpolitik als Voraussetzungen der Kriegspolitik des Dritten Reiches*. Lásd: W. Deist és mások (szerk.): *Ursachen und Voraussetzungen des zweiten Weltkrieges*. 1995, 179. o.

405 Uo.

406 M. Broszat: *Der Staat Hitlers. Grundlegung und Entwicklung seiner inneren Verfassung*. 1969, 35. o.

407 R. Höß: *Kommandant in Auschwitz*. 1981, 139. o.

408 B. Fromm: *Als Hitler mir die Hand küsste*. 1993, 151. o.

409 P. Weidisch: *Ausstellungskatalog: München. Hauptstadt der Bewegung*. 1993, 139. o.

410 V. Klemperer: *LTI (Lingua Tertii Imperii)*, 1960. (Magyar kiadása: *A Harmadik Birodalom nyelve*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp, 1984.)

411 G. Hümmelchen, lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*. 1. köt, 1998, 259. o. sk.

412 M. Nolan: *Work, gender end everyday life: reflections in continuity, normality and agency in twentieth-century Germany*. Lásd: I. Kershaw és M. Lewin (szerk.): *Stalinism and Nazism. Dictatorship in Comparison*. 1997, 328. o. Hasonlóan: G. Aly és S. Heim: *Vordenker der Vernich-tung*. 1993,491, 300. o.

Auschwitzot nem csak a nyugati civilizációval való szakításként kell felfognunk, hanem „egy benne magában rejlő lehetőségként." A holokauszthoz az indító lökést a Német Birodalom számvevőszékének egyik 1941 januárjában készített szakértői felmérése adta, mely arra az eredményre vezetett, hogy a gettók még abban az esetben is minden további héten milliónyi birodalmi márkát emésztenének fel, ha a bezártak csak nyomorúságos fejadagokat kapnának.

413 H. Auerbach, lásd W. Benz (szerk): *Legenden, Lügen, Vorurteile*. 1992, 185. o. sk.

414 J. Fest: *Hitler. Eine Biographie*. 1973, 544. o.

415 E. Klee: *„Die SA Jesu Christi": Die Kirchen im Banne Hitlers*, 1989.

416 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4. kiad. 1988, 49. o.

417 Uo., 544. o.

418 F. Heer: *Der Kampf um die österreichische Identität*, 1981, 420. o.

419 E. Jäckel: *Hitlers Weltanschauung. Entwurf einer Herrschaft*. 1969, 127. o.

420 M. Broszat: *Die Machtergreifung. Der Aufstieg der NSDAP und die Zerstörung der Weimarer Republik*. 1984, 84, 94. o.

421 Lásd: F. L. Kroll: *Geschichte und Politik im Weltbild Hitlers*. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 44. 1996, 327. o.

422 M. Steinert: *Hitler*. 1994, 497. o.

423 H. Hoffmann: *„Und die Fahne führt uns in die Ewigkeit". Propaganda im NS-Film*. 1988, 33. o.

424 J. Goebbels: *Tagebücher*. 1998, 1477. o.

425 W Maser (szerk.): *Mein Schuler H. Das Tagebuch seines Lehrers Paul Devrient*. 1975.

426 Lásd H. Heiber (szerk.): *Hitlers Lagebesprechungen. Die Protokollfragmente seiner militärischen Konferenzen 1942–1945*. 1944. január, 1962.

427 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 349. o.

428 H. Holt: 1964, 262. o.

429 I. Kershaw: 1992, 50. o.

430 H. Rauschning: *Gespräache mit Hitler*. 1940.

431 M. Domarus: *Reden und Proklamationen 1932-1945*. 4. A, 1988, 63., 966., 976. o.

432 O. Strasser: *Hitler und ich*. (1940). 1948, 69. o.

433 A. Krebs: *Tendenzen und Gestalten der NSDAP*. 1959, 139. o.

434 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. kiad. (1962) 1988, 63, 1008. o.

435 H. Schacht: *76 Jahre meines Lebens*. 1953, 352. o.

436 E. Hanisch: *Gau derguten Nerven*. 1997, 14. o.

437 J. Radkau: *Das Zeitalter der Nervosität. Deutschland zwischen Bismarck und Hitler*. 1998, 40, 60. o. skk, 395. o. skk.

438 K. D. Bracher, M. Funke és A. Hans (szerk.): *Nationalsozialistische Diktatur 1933-1945. Eine Bilanz*. 1986, 301. o.

439 E. R. Jaensch: *Über die subjektiven Anschauungsbilder*. Ber. VII. Kongr. exp. Psychol. Marburg 1921.

440 H. Weinrich: *Lethe. Kunst und Kritik des Vergessens*. 1997, 23. o. sk. (Magyar kiadása: Harald Weinrich: *Léthé – A felejtés művészete és kritikája*. Atlantisz. Bp, 2002.)

441 M. Overesch és F. W Saal (szerk*.): Das III. Reich 1933-1939*. 1982, 97. o.

442 Borges elbeszélése teljes terjedelmében többek között a Magyar Elektronikus Könyvtárban olvasható (Benyhe János ford.): http://mek. oszk.hu/00400/00461/html/borges12.htm

443 M. Messerschmidt: *Außenpolitik und Kriegsvorbereitung*. Lásd W. Deist (szerk.): *Ursachen und Voraussetzungen des Zweiten Weltkriegs*. 1995, 755. o.

444 H. Mommsen: *Der Nationalsozialismus und die deutsche Gesellschaft*. 1991, 94. o.

445 G. Ritter: *Denkschrift W. Schulze. Deutsche Geschichtswissenschaft nach 1945*, 1993, 64, 74. o.

446 G. Freund: *Memoiren des Auges*. 1977. 130. o.

447 G. Mann: *Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*. 1986, 142. o.

448 K. Mann: *Meine ungeschriebenen Memoiren*. 1974, 90. o.

449 Uo., 72. o.

450 Uo., 90. o.

451 A leírás Hermann Kurzke pszichogramja nyomán készült: *Das Leben als Kunstwerk*. 1999.

452 M. Krull: *Im Netz der Zauberer. Eine andere Geschichte der Familie Mann*. 1995, 204. o.

453 „Ich bin ein vollkommen unfamiliäres Wesen, ein unsippisch veranlangtes Wesen" (Tischgespräche, 1943. augusztus). Lásd: W Zdral: *Die Hitlers. Die unbekannte Familie des Führers*. 2005. 7. o.

454 Thomas Mann: *Naplók, 1940-1955*. Európa, Bp, 2002, 40. o.

455 Uo., 34. o.

3. Hitler szenvedélyei: a kenyéririgység

456 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. A, 21. o.

457 F. Heer: *Der Kampf um die österreichische Identität*. 1981, 88. o. skk.

458 H. Mommsen: *Die Realisierung des Utopischen. Die „Endlösung der Judenfrage" im Dritten Reich. Lásd: Geschichte und Gesellschaft 9*, 1983. 184. o.

459 J. Friedrich: *Das Gesicht des Krieges. Das deutsche Heer in Russland 1941 bis 1945. Der Prozess gegen das Oberkpmmando der Wehrmacht*. 1995, 774. o.

460 D. C. Large: *Hitlers München*. 1988, 234. o.

461 Lásd: I. Kershaw: *Hitler. 1889-1936: Hybris*. 1998, 602. o. (Magyar kiadása: *Hitler 1889-1916: Hybris*. Szukits, Szeged, 2004.)

462 J. Fest: *Fremdheit undNähe*. 1996, 112. o.

463 M. Broszat: *Das Dritte Reich im Überblick*. 1989, 104. o., és a köv. id. 106. o.

464 R. M. W. Kempner: *Vorwort zu J. Walk. Das Sonderrecht der Juden im Dritten Reich*. 1996, IX.

465 J. Schelvis: *Vernichtungslager Sobibor*. 1998.

466 St. E. Aschheim: *Archetypen und der deutsch-jüdische Dialog*. Lásd: J. Heil és R. Erb (szerk.): *Geschichtswissenschaft und Offentlichkeit*. 1988, 186. o.

467 D. F. Goldhagen: *Hitlers willige Vollstrecker*. 1996,

468 Az összes, a Wehrmacht által megszállt országban akadtak kollaboránsok, olyanok is, akik a zsidóság elleni hajszában és a holokausztban vettek részt, igaz, az arányokban nagyon nagyok voltak az eltéresek. Mondhatni példaszerűen viselkedtek a dánok, akik segítségére siettek zsidó polgártársaiknak, hogy csónakokkal a tengerszoroson át a közeli Svédországba meneküljenek, ahol biztonságban érezhették magukat a pribékek elől. Egy német diplomata nem sokkal elhurcolásuk előtt elárulta dán barátainak a deportálás tervét.

A zsidóság elleni gaztettek Olaszországban is aránylag kíméletesen zajlottak. Igaz, a fasiszták 1944 nyaráig áldozatok ezreit üldözték el és zárták a Fossoli di Carpi-i (Modena) gyűjtőtáborba, de az olasz hadsereg által megszállt területek a Balkánon és Dél-Franciaországban valóságos mentőcsónakoknak bizonyultak, ahova a zsidók a környező területekről, ahol kíméletlenül meggyilkolták volna őket, elmenekülhettek. Az olaszok egy sor okból védelmezték a zsidókat, vagy ahogyan ők nevezték őket: *gli ebrei*. Egyfelől Olaszországban az antiszemitizmus nem volt kiugróan agresszív, mert a szefárd zsidókat rokon, mediterrán fajnak tekintették, és nem volt jelentős mértékben érzékelhető a nincstelen, keleti zsidók beáramlása. Az emberség nemes gesztusa mellett megfigyelhető volt ugyanakkor az a törekvés is, hogy kifejezésre juttassák a németekkel szemben érzett ellenszenvüket, s – minél jobban változott a hadiszerencse – a zsidókkal szemben kimutatott barátsággal mind jobban a győztesek oldalára csapódjanak.

Franciaországban és Hollandiában, ahol a háború után el akarták hitetni, hogy az egész nép egy emberkent vett részt az ellenállásban a nácik ellen, sok esetben a rendőrség együttműködése a zsidók összeterelésében meghaladta a feltétlenül szükséges mértéket, vagyis, ha úgy tetszik, itt is akadtak készséges végrehajtók.

Kitűntek gyilkolási buzgalmukkal az usztasák Horvátországban, Antonescu marsall Romániában, valamint – közvetlenül a Wehrmacht bevonulása után – a jobboldali milíciák a balti országokban, amelyek az éppen elüldözött kegyetlen megszálló hatalom, Szovjet-Oroszország elleni gyűlöletüket a zsidókon tombolták ki: bennük látták ugyanis elnyomóik cinkosait. Ebben segítségükre voltak a német megszálló hatóságok, így az SS-nek és a rendőrségnek gyerekjáték volt a pogromok szítása. Kaunasban, Litvánia akkori fővárosában egy német ezredes megfigyelte, hogy a szerencsétlen zsidókat hogyan verték agyon husángokkal a nyílt utcán valamiféle népünnepély keretében. „Amikor már az utolsó áldozat is halott volt, a gyilkos felmászott a holttestekből összehordott halom tetejére, hogy tangóharmonikán eljátssza a litván nemzeti himnuszt. A körülötte állók kisvártatva csatlakoztak hozzá, és szemlátomást felemelő pillanatnak érezték a történteket. (K. Stang, 1999, lásd lentebb, 858. o.)

A litván véderő 2. zászlóalja – német parancsnokság alatt – később Fehéroroszországban is jeleskedett a zsidók és partizánok ellen elkövetett tömegmészárlások során tapasztalt leírhatatlan brutalitásokban.

Antonescu román diktátor Hitler közeli bizalmasa volt, akit már 1941-es németországi látogatásai során megkedvelt, ráadásul még a Szovjetunió megtámadásának terveit is elárulta neki, nem is szólva a zsidóság kiirtásáról. A román haderők ennél fogva a keleti hadjárat első szakaszában iszonyatos tömegmészárlást hajtottak végre a zsidókon a Dnyeszteren túli területeken, Besszarábiában, valamint Nyugat-Ukrajnában. Az előrehaladott szifiliszben szenvedő lovassági tiszt, Antonescu esetében egy személyes indítékot is feltételezhetünk a tombolás hátterében. A zsidók az ő világképében csakúgy, mint azok a züllött nőszemélyek, akiktől megfertőződött, romlottak voltak, korruptak, tisztátalanok, mohóságuk révén vétkesek nemes hazájának romlásában, aminél fogva a „föld megtisztítása", ahogyan bűneit hivatalosan nevezték, hazafias tettnek tűnt fel a szemében. Antonescu esetében ennél fogva vélhetően tényleg fellelhető volt az az indíttatás, amelyet Simon Wiesenthal Hitler esetében feltételezett, bizonyára minden alap nél-

kül. Ugyanakkor a magában Romániában lakó zsidók tömegeit a háború utolsó szakaszában Antonescu nem szolgáltatta ki Eichmann-nak, úgyhogy ők – ellentétben a magyar zsidósággal – zömmel túlélték a háborút.

A kollaborációnak egészen tragikus tőrmájáról maradtak fenn emlékek a sobibóri megsemmisítő tábor őrszemélyzete esetében: hadifoglyokról volt szó, a Vörös Hadsereg katonáiról, akik „Hiwis"-ként (Hilfswillige, azaz segítőkész, együttműködő) a németek rendelkezésére álltak, és „ukránoknak" számítottak, holott nem mindegyikük származott a Szovjetuniónak ebből a térségéből. Egy kitörési kísérlet során a szovjet katonák egy csoportjának sikerült néhány funkcióban lévő zsidó fogollyal együtt – akiket egy időre bevontak a tábori munkába, mielőtt összes többi társukkal együtt elgázosították volna őket –, lerohanniuk néhány őrt a táborban, elvenni fegyvereiket, behatolni a fegyverraktárba, s így áttörniük a tábor kapuját. Az oroszok odakiáltottak bajtársaiknak, akik az őrtornyokban voltak szolgálatban, hogy csatlakozzanak a kitöréshez, és tűnjenek el velük együtt a közeli erdőségben. Ezek azonban hűek maradtak a vállalt, rettenetes feladathoz, és a számukra engedélyezett tíz darab golyót – többet ugyanis az SS-ek biztonsági okokból nem adtak nekik, utóvégre alsóbb rendű, szovjet emberektol volt szó – a szökésben lévőkre lőtték ki, s ezzel vérfürdőt rendeztek a tábor előtti, fedezék nélküli lőtéren.

F. W Seidler: *Die Kollaboration 1939-1945*. 1995; M. Michaelis: The Holocaust in Italy: Areas of Inquiry. Lásd: M. Berenbaum és A. J. Peck (szerk.): *The Holocaust and History* id. h., 1998, 284. o.; G. Meershoer: *The Amsterdam Police and the Persecution of Jews*. J. Ancel: *Antonescu and the Jews*, id. h, 1998, 463. o.; R. I .Brahan: *The Holocaust in Hungary*, id. h, 1998, 421. o.,Jews, id. h, 1998.

K. Stang: *Hilfspolizisten und Soldaten. Das 2./12. litauische Schutzmannschaftsbataillon in Kaunas und Weißrussland*. Lásd: R. D. Müller és H. E. Volkmann (szerk.): *Die Wehrmacht. Mythos und Realität*. 1999.

469 W. Dreßen: *Kriegsgerichtsbarkeitsbefehl*. Lásd: W Benz, H. Graml, H. Weiß (szerk.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. 1997, 556. o.

470 A. H. Maslow: *Motivation and Personality*. 1954.

471 R. Binion: *...dass ihr mich gefunden habt*. 1978.

472 H.–U. Thamer: *Verführung und Gewalt*. 1998, 87. o.

473 E. G. Schenck: *Patient Hitler*. 1989.

474 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 443. o.

475 Uo., 238. o.

476 Uo., 273. o.

477 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. 1985, 180. o. sk.

478 R. D. Müller: *Die Konsequenzen der „Volksgemeinschaft": Ernahrung, Ausbeutung und Vernichtung*. Lásd: W. Michalka (szerk.): *Der Zweite Weltkrieg. Analysen und Grundzüge. Forschungsbilanz*. 1989.

479 Uo., 243. o.

480 F. L. Kroll: *Utopie als Ideologie, Geschichtsdenken und politisches Handeln im Dritten Reich*. 1998, 62. o. sk.

481 M. Domarus (szerk): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. kiad. 1988, 584. o.

482 B. J. Wendt: *Deutschland 1933-1945. Das „Dritte Reich"*. 1995, 447. o.

483 R. Zitelmann: Zur Begründung des „Lebensraum"-Motivs in Hitlers Weltanschauung. Lásd: W Michalka (szerk): *Der Zweite Weltkrieg. Analysen und Grundzüge. Forschungsbilanz*, 1989, 551. o. sk.

484 *International Military Tribunal* (IMT), XXIX. 502. o.

485 R. D. Müller: *Die Konsequenzen der „Volksgemeinschaft": Ernahrung, Ausbeutung und Vernichtung*. Lásd: W Michalka (szerk.): *Der Zweite Weltkrieg. Analysen und Grundzüge. Forschungsbilanz*. 1989, 244. o. sk.

486 W. Bölcke: 1960.

487 Uo.

488 *Mein Kampf*. 1. rész, 10. fej. 1932, 277. o.

489 H. Mogharedh-Abed: *Rassenhygenie / Eugenik. Ideologische Prädisposition und Handlungsmotivation zum Genozid*. Lásd: W Michalka (szerk.): *Der Zweite Weltkrieg. Analysen und Grundzüge. Forschungsbilanz*, 1989, 800. o.

490 G. Schoenberner: *Zeugen sagen aus. Berichte und Dokumente über die Judenverfolgung im „Dritten Reich"*. 1998, 268. o.

491 R. D. Müller: *Die Konsequenzen der „Volksgemeinschaft": Ernährung, Ausbeutung und Vernichtung*. Lásd: W Michalka (szerk.): *Der Zweite Weltkrieg. Analysen und Grundzüge. Forschungsbilanz*. 1989, 243. o.

492 M. Domarus (szerk): *Reden und Proklamationen 1932-194'*. 4 kötetben, 4. kiad. 1988, 1925. o.

493 J. Osterloh: „Hier handelt es sich um die Vernichtung einer Weltanschauung". *Die Wehrmacht und die Behandlung der sowjetischen Gefangenen in Deutschland*. In. R. D. Müller és H. E. Volkmann (szerk): *Die Wehrmacht*. 1999, 792. o.

494 Chr. Dieckmann: *Der Krieg und die Ermordung der litauischen Juden*. Lásd: U. Herbert (szerk.): *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik 1943-1945*. 1998, 318 o. sk.

495 St. Courtois: *Das Schwarzbuch des Kommunismus*. 1998, 21. o. (Magyar kiadása: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*, Bp, 2000.)

496 R. G. Reuth: *Fußnote zu den Goebbels-Tagebüchern*. 1992, 1690.o

497 Chr. Dieckmann: *Der Krieg und die Ermordung der litauischen Juden*. Lásd: U. Herbert (szerk.): *Nationalsozialistische Vemichtungspolitik 1943-1945*. 1998, 310. o.

498 R. Peter: *General der Infanterie Georg Thomas*. Lásd: G. Ueberschär (szerk): *Hitlers militarische Elite*, 1. köt, 1998, 256. o.

499 Chr. Gerlach: *Deutsche Wirtschafspolitik, und der Mord an Juden in Weißrussland 1941-1943*. Lásd: U. Herbert (szerk): *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik, 1943-1945*. 1998, 289. o.

500 Chr. Gerlach: *Krieg, Ernährung, Völkermord*. 1998.

501 G. Schoenberner: *Zeugen sagen aus. Berichte und Dokumente über die Judenverfolgung im „Dritten Reich"*. 1998,, 284. o.

502 P Longerich: *Politika der Vernichtung*, 1998, 477. o.

4. Hitler szenvedélyei: a szexualitás

503 M. Mead: *Sex and Temperament in Primitive Societies*. 1935; M. Mead: *Male and Female*. 1949. E. Shorter: *Die Geburt der modernen Familie*. (1975), 1977; U. Benz (szerk.): *Frauen im Nationalsozialismus. Dokumente und Zeugnisse*. 1993, 57. o.; M. H. Kater: *Frauen in der NS-Be-wegung*. Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 31. 1983, 202. o. skk.

504 G. Misch: *Geschichte der Autobiographie*. 1952.

505 M. Rocke: *Forbidden Friendship. Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence*. 1996, 3. o.

506 G. Craig: *The Germans*. 1982, 150. o.

307 H. E Hermann: *Machtphantasie Deutschland. Nationalismus, Männlichkeit und Fremdenhass im Vaterlandsdiskurs deutscher Schriftsteller des 18. Jahrhunderts*. 1996, 161. o. skk.

508 Ute Fevert: *Das jakobinische Modell: Allgemeine Wehrpflicht und Nationsbildung in Preußen-Deutschland. Das Militär als „Schule der Mannlichkeit". Erwartungen, Angebote, Erfahrungen im 19. Jh*. Lásd: Ute Frevert (szerk.): *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jh*. 1997, 17. o. skk, 167. o.

509 Beate Söntgen: Franfurter Allgemeine Zeitung, 1988. március 9. 31üUo. '

511 Uo.

312 E. és R. Sterba: *Ludwig van Beethoven und sein Neffe. Tragödie eines Genies*. 1964.

313 H. H. Pruys: *Die Liebkpsungen des Tigers. Eine erotische Goethe-Biographie*. 1997, 178. o.

514 K. H. Pruys: 1997, 81. o.

515 R. Hamann és J. Hcrmand: *Stilkunst um 1900*. (1959) 1977, 156. o. skk.

516 Uo.

517 Uo.

518 H. Mommsen: *Militär und zivile Militarisierung in Deutschland*. Lásd: Ute Frevert (szerk): *Militär und Gesellschaft im 19. und 20. Jh*. 1997, 271. o.

519 Uo.

520 T. Kühne: *Gruppenkphasion und Kameradschaftsmythos in der Wehrmacht*. Lásd: R. D. Müller és H. E. Volkmann (szerk.): *Die Wehrmacht*. 1999, 539. o.

521 N. Sombart: *Die deutschen Männer und ihre Feinde. Carl Schmitt – ein deutsches Schicksal zwischen Männerbund und Matriarchatsmythos*. 1997, 52. o. sk.

522 Uo.

523 U. Geuter: *Homosexualität in der deutschen Jugendbewegung. Jugendfreundschaft und Sexualität im Diskurs von Jugendbewegung, Psychoanalyse und Jugendpsychologie am Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1994, 19. o.

524 N. Sombart, id. h, 53. o.

525 U. Geuter, id. h, 1994, 198. o.

526 R. Hamann és J. Hermand: *Stilkunst um 1900*. (1959) 1977, 164. o.

527 Uo.

528 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 265. o.

529 B. R. Kroener: *„Nun Volk, steh auf…! Stalingrad und der totale Krieg*. Lásd: J. Förster: *Stalingrad*. 1992, 157. o. sk.

530 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 102. o.

531 Heim: *1944. március 13.*

532 E. Syring: 1944, 227. o.

533 H. Höhne*: Gebt mir vier Jahre Zeit. Hitler und die Anfange des Dritten Reiches*. 1996, 438. o.

534 Uo., 440. o.

535 U. Schlie (szerk.): *Albert Speer und das Dritte Reich*. Lásd: *Aus unbekannten Geheimdienstprotokollen vom Sommer 1945*. 1999, 58. o.

536 H. Höhne: *Gebt mir vier Jahre Zeit. Hitler und die Anfänge des Dritten Reiches*. 1996, 447. o.

537 G. Mann: *Erinnerungen und Gedanken. Eine Jugend in Deutschland*. 1986, 132 o. skk, 128. o.

538 G. L. Mosse: *Das Bild des Mannes. Zur Konstruktion der modernen Männlichkeit*. 1997, 48, 104. o.

539 Uo., 46. o.

540 Uo., 225, 221. o.

541 Uo., 210. o.

542 Uo., 62. o.

543 Uo., 224. o.

544 Uo., 228. o.

545 Lásd E Longerich (szerk): *Die erste Republik*. 1992, 235. o.

546 H. G. Richardi: *Hitler und seine Hintermänner. Neue Fakten zur Frühgeschichte der NSDAP*. 1991.

547 U. Frevert: *Frauen*. Lásd W. Benz és mások (szerk.): *Enzyklopädie des Nationalsozialismus*. 1997, 230. o.

548 J. Stephenson: *Gertrud Scholtz-Klink – Die NS Musterfrau*. Lásd: S. Smelser és mások (szerk.): *Die braune Elite II*. 1993, 227. o.

549 J. Dülffer: *Deutsche Geschichte 1933-1945*. 1992, 228. o.

550 U. Frevert: *Deutsche Geschichte 1931-1945*. 1997, 220. o. sk.

551 Klampfer: *1989*, 343. o.

552 G. és H. Heiber: *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 208. o.

553 B. von Schirach: *Ich glaubte an Hitler*. 1967, 289. o.

554 U. Geuter: *Homosexualität in der deutschen Jugendbewegung. Jugend-freundschaft und Sexualität im Diskurs von Jugendbewegung, Psychoana-lyse und Jugendpsychologie am Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1994, 71. o.

555 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás: 1989, 367. o.

556 B. von Schirach*: Ich glaubte an Hitler*. 1967, 289. o.

557 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 235. o.

558 G. Engel: *Heeresadjutant bei Hitler*. (H. von Kotze szerk.), 1974, 51. o.

559 G. L. Mosse: *Das Bild des Mannes. Zur Konstruktion der modernen Männlichkeit*. 1997, 209. o.

360 U. Geuter, id. h, 1994, 25., 213. o.

561 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 205. o. sk.

562 Uo., 117. o.

563 Uo.

564 R Weingart, J. Kroll és K. Bagertz: *Rasse, Blut und Gene*. 1992, 34. o.

565 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 288. o.

566 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp., 2000, 574. o.

367 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941-1942*. Új kiadás, 1989, 235. o.

368 J. Steinberg: *Deutsche, Italiener und Juden. Der italienische Widerstand gegen den Holocaust*. 1992, 234. o.

569 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 143. o.

570 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 78. o. sk.

571 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk), 1985.

572 G. Sereny: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*. 1995, 145. o. (Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*. Európa, Bp. 1998.)

573 H. von Schirach: *Frauen um Hitler*. 1983, 30. o

574 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 91. o. sk.

575 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 199. o.

576 Uo., 201. o.

577 Uo., 339. o.

578 K. Theweleit: *Buch der Könige. Recording angels' mysteries*. 1994, 223. o.

579 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. A, 1998, 565. o.

580 R. Safranski: *Ein Meister aus Deutschland. Heidegger und seine Zeit*. 1997, 264. o.

581 C. J. Burckhardt: *Meine Danziger Mission*. 1960, 97. o.

582 H. Picker: Hitlers *Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás: 1989, 142. o.

583 Hans Ulrich Thamer említette egy képaláírásban (*Veiführung und Gewalt*. 1998, 516. o.), hogy a Prinzregentenplatzon álló, müncheni magánlakásában Hitler „egy külön dossziéban olyan nők képmásait őrizte – leginkább filmszínésznőkét, táncosnőkét és sportolókét –, akikért rajongott. Azok között, akikért így epedezett, megtalálható volt Grete Theimer (az ajánlás: »Hitlernek, a kis bécsi Csacsi«, valamint két művészi táncosnő, Inge és Lola Eppe. Ezzel szemben a hivatalosan propagált, „copfos nőtípus” feltehetően egyáltalán nem Hitler gusztusa szerint való volt.

584 H. von Schirach: *Der Preis der Herrlichkeit*, 1987, 244. o. sk.

585 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk), 1985.

586 L. Riefenstahl: *Memoiren (1902-1945)*. 1990, 160. o.

587 Uo., 214. o.

588 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp, 2000, 515. o.

589 H. von Schirach: *Frauen um Hitler*. 1983, 247. o. sk.

590 L. Schwerin von Krosigk: *Memoiren*. 1977, 173. o.

591 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 9. o.

592 H. Ulshöfer (szerk.): *Liebesbriefe an Adolf Hitler – Briefe in den Tod*. 1994.

593 J. Toland: *Adolf Hitler*. 1983, 435. o.

594 Chr. Schroeder*: Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk), 1985, 160. o. sk.

595 Fr. Wagner: *Nacht über Bayreuth. Die Geschichte der Enkelin Richard Wagners*. 1994.

596 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1996. 103. o.

597 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 25. o.

598 A. Stahlberg: *Die verdammte Pflicht*. 1988, 362. o.

599 M. Dahlerus: 1988,

600 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 461. o.

601 E. G. Schenck: *Patient Hitler*. 1989, 216. o.

602 Uo. 217. o.

603 D. Güstrow: *Tödlicher Alltag. Strafverteidiger im Dritten Reich*. 1984, 112., 120.o

604 H. von Schirach: *Frauen um Hitler*. 1983, 25. o.

605 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 60. o.

606 A. M. Sigmund: *Die Frauen der Nazis*. 1998, 138, 142. o. (Magyar kiadása: *A nácik asszonyai I–II*. Európa, Bp, 2001, 2003.)

607 Uo., 154. o.

608 A. E. Frauenfeld: *Und trage keine Reu': Vom Wiener Gauleiterzum Generalkommissar der Krim. Erinnerungen u. Aufzeichnungen*. 1978.

609 A. M. Sigmund: *Die Frauen der Nazis*. 1998, 156. o. (Magyar kiadása: *A nácik asszonyai I–II*. Európa, Bp, 2001, 2003.)

610 H. von Schirach: *Der Preis der Herrlichkeit*. 1987, 68. o.

611 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 26. o.

612 J. Goebbels: *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*. 1934, 217. o. sk.

613 H. Kessler gróf: *Tagebücher*. 1933. július 6.

614 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 157. o. sk.

613 O. Mosley, Sir: *My Life*. (1968) 1970, 368. o.

616 A. M. Sigmund: *Die Frauen der azis*. 1998, 83. o. sk. (Magyar kiadása: *A nácik asszonyai I–II*. Európa, Bp, 2001, 2003.)

617 Uo.

618 L. Riefenstahl: *Memoiren 1902-1945*. 1987, 201. o,

619 A. Bullock: *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*, 1991, 779. o.

620 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 484. o.

621 N. E. Gun: *Eva Braun-Hitler*. 1968.

622 R. Wistrich: *Wer war wer ihm Dritten Reich? Ein biographisches Lexikon: Anhänger, Mitlaufer, Gegner aus Politik, Wirtschaft und Militär, Kunst und Wissenschaft*. 1990, 40. o.

623 H. Hoffmann: *Hitler wie ich ihn sah*. 1974.

624 A. Joachimsthaler: Hitlers Ende. Legenden und Dokumente. 1995, 447. o.

625 *Musmanno Papers*

626 E. Kempner: *Ankläger einer Epoche*. 1983, 55. o.

627 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 115. o. sk.

628 V E. Pilgrim: *Sie können ruhig Frau Hitler mir sagen...* 1994, 101. o.

629 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 103. o.

630 V E. Pilgrim: *Sie können ruhig Frau Hitler mir sagen...* 1994, 98. o.

631 A. Stahlberg: *Die verdammte Pflicht*. 1987, 324. o.

632 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 104. o.

633 Uo.

634 W Maser: *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*. 1971 (1993), 327. o.

635 A. M. Sigmund: *Die Frauen der Nazis*. 1998, 166. o. (Magyar kiadása: *A nácik asszonyai I–II*. Európa, Bp, 2001, 2003.)

636 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950.

637 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 103-104. o.

638 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 168. o.

639 A. Joachimsthaler: *Hitlers Ende. Legenden und Dokumente*. 1995.

640 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 89. o.

641 Uo., 124. o.

642 Uo., 68. o.

643 Uo.

644 D. Irving: 1978, 106. o.

645E. G. Schenck: *Patient Hitler*. 1989, 25. o.

646 S. Haffner: *Megjegyzések Hitlerhez*. Európa, Bp, 2002, 34. o.

647 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef.* (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 78. o. sk.

648 W. Shirer: *Das Jahrzehnt des Unheils*. 1986, 81. o.

649 D. Griesewelle: *Propaganda der Friedlosigkeit. Eine Studie zu Hitlers Rhetorik 1920-1933*. 1972, 122. o.

650 S. Delmer: *Trail Sinister*. 1962, 288. o.

651 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás, 1989, 432. o.

652 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950.

653 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. A, 1988, 773. o.

654 H. Höhne*: Gebt mir vier jahre Zeit. Hitler und die Anfange des Dritten Reiches*. 1996, 350. o.

655 H. A. Turner: *Hitlers Weg zur Macht. Der Januar 1933*. 1996, 104. o.

656 H. Mann: *Der große Mann*. Lásd: *Der Hass. Deutsche Zeitgeschichte. Essays*. 1987, 69. o.

657 K. Theweleit: *Männerphantasien*. 1980, 448. o.

658 O. Strasser: *Hitler und ich*. 1940, 68. o.

659 G. Scholdt: *Autoren über Hitler*. 1993, 347. o.

660 Th. Mann: 1973, 104. o. sk.

661 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 4. kiad. 1988, 1447., 1039. o.

662 Uo., 1965. o.

663 H. Schmoeckel: *Völkerrecht und Fairness im Seekrieg. Einhaltungen und Verstöße*. Lásd: D. H. Poeppel, W. K. Prinz v. Preußen és K-G. v. Hase (szerk.): *Die Soldaten der Wehrmacht*. 1998, 345. o.

664 J. Goebbels: *Tagebücher*. 1945. március 28.

665 Uo., 1942. január 20.

666 R E. Schramm: *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940-1945*. 1961-1965 II, 1030. o.

667 G. R. Ueberschär: *Hitlers militärische Elite*. 1998, 40. o.

668 P. E. Schramm: *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940-1945*. 1961-1965 II, 1067. o.

669 M. Rauh: *Geschichte des Zweiten Weltkrieges*, 2. 1995, 428. o. skk.

670 G. Sereny: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*. 1995, 290. o. (Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*. Európa, Bp. 1998.)

671 Uo., 144. o.

672 H. Groscurth: *Tagebücher eines Abwehroffiziers 1938-1940*. 1970, 190. o.

673 E. *Jäckel: Das deutsche Jahrhundert. Eine historische Bilanz*. 1996, 207. o.

674 Uo., 193. o.

675 G. Mann: *Zeiten und Figuren. Schriften aus vier Jahrzehnten*, 1979.

676 S. Haffner: *Megjegyzések Hitlerhez*. Európa, Bp, 2002, 174. o.

677 H. Rauschning: *Gespräche mit Hitler* (1939). 1988.

678 R. Diels: *Lucifer ante portas*. 1950, 83. o. sk.

679 Ch. Bühler: *Drei Generationen im Jugendtagebuch*. 1934.

680 W. Stern: *Die „Inversions-"Welle. Eine zeitgeschichtliche Betrachtungzur Jugendpsychologie* Zeitschrift für pädagogische Psychologie, 21.

681 H. Blüher: *Die deutsche Wandervogelbewegung als erotisches Phänomen*. 1912.

682 U. Geuter: *Homosexualität in der deutschen jugendbewegung. Jugend-freundschaft und Sexualität im Diskurs von Jugendbewegung, Psychoanalyse und Jugendpsychologie am Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1994, 303, 297. o.

683 W. Weininger: *Geschlecht und Charakter*. 1903, 317. o. sk, 323. o.

684 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef.* (A. Joachimsthaler szerk.), 1985.

685 R. Kempner: *SS im Kreuzverhör*. 1964, 278. o.

686 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef.* (A. Joachimsthaler szerk), 1985, 363. o.

687 Uo., 152, 153, 156. o.

688 E. G. Schenck: *Patient Hitler*. 1989, 130. o.

689 Uo., 25. o.

690 Uo., 130. o.

691 V. E. Pilgrim: *Sie können ruhig Frau Hitler mir sagen*. 1994.

692 K. Heiden: *Adolf Hitler. Das Zeitalter der Verantwortungslosigkeit. Eine Biographie*. 1936. (Magyar kiadása: *Hitler*, Kelta, Bp, 1989.)

693 B. Jellonek: *Homosexualität unterm Hakenkreuz*. 1990, 58. o.

694 Uo., 61. o.

695 Uo., 86. o.

696 Uo., 51. o.

697 H. Höhne: *Gebt mir vier Jahre Zeit. Hitler und die Anfange des Dritten Reiches*. 1996, 279. o.

698 B. Jellonek: *Homosexualität unterm Hakenkreuz*. 1990, 36. o.

699 Uo., 105.o

700 Uo., 117. o.

701 H. Heiber (szerk.): *Derganz normale Wahn unterm Hakenkreuz*. 1996, 163. o.

702 T. Segev: *Die Soldaten des Bösen. Zur Geschichte der KZ-Kommandanten*. 1992, 146. o.

703 G. Grau (szerk.): *Homosexualität in der NS-Zeit. Dokumente, Diskriminierung und Verfolgung*. 1993, 83. o.

704 G. Schwarz: *Eine Frau an seiner Seite. Ehefrauen in der „SS-Sippengemeinschaft"*. 1997, 18. o.

705 Uo., 86. o.

706 Uo., 89. o. skk, 69. o.

707 G. Schwarz: *Die Frau an seiner Seite. Ehefrauen in der SS-Sippengemeinschaft*. 1997, 91. o.

708 H. Höhne: *Der Orden unter dem Totenkopf*. 1967, 32. o.

709 U. Geuter: U. Geuter: *Homosexualität in der deutschen Jugendbewegung. Jugendfreundschaft und Sexualität im Diskurs von Jugendbewegung. Psychoanalyse und Jugendpsychologie am Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1994, 90. o. sk.

710 A. Sternweiler és H. G. Hanessen: *Goodbye to Berlin. 100 Jahre Schwulenbewegung*. Katalog Akademie der Künste Berlin, 1997.

711 H. Pauly: 1987, 79. o. sk.

712 T. Taylor: *Die Nürnberger Prozesse. Hintergründe, Analysen und Erkenntnisse aus heutiger Sicht*. 1995, 631. o.

713 Th. Schieder (szerk): *Hermann Rauschnings Gespräche mit Hitler als Geschichtsquelle*. 1973, 127. o.

714 G. L. Mosse: *Das Bild des Mannes. Zur Konstruktion der modernen Männlichkeit*. 1997, 203. o.

715 K. Theweleit: *Männerphantasien*. 1980, 61. o.

716 W Reich: *Massenpsychologie des Faschismus. Zur Sexualökonomie der politischen Reaktion und zur proletarischen Sexualpolitik*. (1933) 1979, 353. o.

717 G. L. Mosse: *Das Bild des Mannes. Zur Konstruktion der modernen Männlichkeit*. 1997, 195. o.

718 S. Heschel: *Sind Juden Männer? Können Frauen jüdisch sein? Die gesellschafthche Definition des mannlichen/weiblichen Körpers*. Lásd: S. L. Gilman és mások (szerk.): *Der schejne Jid. Das Bild des „jüdischen Körpers" in Mythos und Ritual*. 1998, 86. o. Sybille Nikolow: *Der soziale und biologische Körper der Juden*. id. helyen 1998, 45. o. skk.

719 J. L. Gilman: *„Die Rasse ist nicht schön". „Nein, wir Juden sind keine hübsche Rasse!" „Der schöne und der hassliche Jude."* Lásd S.–L. Gilman és mások (szerk.), 1995, 168. o. skk.

720 K. Hödl: *Die Pathologisierung des jüdischen Körpers. Antisemitismus. Geschlecht und Medizin im Fin de siécle*. 1997, 166. o.

721 O. Weininger: *Geschlecht und Charakter*. 1903, 423. o.

722 John M. Steiner és Jobst von Cornberg báró, Vierteljahreshefte für Zeitgeschichte, 16. 1998, 143. o.

723 Uo.

724 J. Fest: *Hitler. Eine Biographie*. 1973, 917. o.

725 E. G. Schenck: *Patient Hitler*. 1989, 396. o.

726 M. Steinert: *Hitler*. 1994, 195. o.

727 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 305. o.

728 J. Köhler: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*. 1997, 302. o. skk.

729 A. Hitler: *Mein Kampf*. 1932, 302. o. skk.

730 B. Dijkstra: *Das Böse ist eine Frau. Männliche Gcwaltphantasien und die Angst vor der weiblichen Sexualität*. 1999, 317. o. skk.

731 M. Ley és J. H. Schoeps (szerk): *Der Nationalsozialismus als politische Religion*. 82, 102, 80. o.

732 E Hüttenbcrger: *Die Gauleiter. Studie zum Wandel des Machtgefüges in der NSDAP*. 1969, 181. o.

733 J. von Lang: *Der Hitler-Junge. Baldur von Schirach, der Mann, der Deutschlands Jugend erzog*. (1988) 1991, 220. o.

734 F. Wiedemann: *Der Mann, der Feldherr werden wollte*. 1964, 60. o.

735 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 544. o.

736 Uo., 547. o.; A. Speer: *Spandaui börtönnapló*, Interpress, Bp, 1999, 446. o.

737 H. von Schirach: *Der Preis der Herrlichkeit*. 1975, 239. o.

738 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 386. o.

739 B. Jellonek: *Homosexualität unterm Hakenkreuz*. 1990, 62. o.

740 G. Sereny: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*. 1995, 137, 168. o. (Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*, Európa, Bp. 1998.)

741 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 373. o.

742 Uo., 111. o.

743 G. Sereny, *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*. 1995, 176, 190. o. (Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*, Európa, Bp. 1998.)

744 Uo., 190. o.

745 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*, Zrínyi Kiadó, Bp, 1996, 379. o.

746 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvklub, Bp, 2001, 51. o.

747 H. Höhne: *Der Orden unter dem Totenkopf*. 1967, 298. o.

748 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvklub, Bp, 2001.

749 J. von Lang: *Der Hitler-Junge*. 1991, 48. o.

750 H. von Schirach: *Der Preis der Herrlichkeit*. 1975, 212. o.

751 N. von Below: *Als Hitlers Adjutant*. 1980, 340. o.

752 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 58. o.

753 I. Kershaw: *Hitler 1889-1936: Hybris*. 1998, 21. o. (Magyar kiadása: *Hitler 1889-1936: Hybris*. Szukits, Szeged, 2004.)

754 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 80. o.

755 Uo., 74. o.

756 B. és H. Heiber (szerk.): *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 101. o.

757 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 516. o.

758 Uo.

759 Uo.

760 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 517. o.

761 Uo., 226. o.

762 Uo., 231. o.

763 H.–U. Thamer: *Verführung und Gewalt*. 1998, 82. o.

764 D. C. Large: *Hitlers München*. (1988), 1998, 21. o. sk.

765 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 524. o.

766 D. C. Large: *Hitlers München*. (1988), 1998, 30. o. skk.

767 Uo.

768 Uo., 67. o.

769 H. Klotz (szerk.): *Der Fali Röhm*. 1932.

770 J. Gross: *FAZ (Frankfurter Allgemeine Zeitung) – Magazin*. 1989. augusztus 18.

771 G. Mosse: *Das Bild des Mannes. Zur Konstruktion der modernen Männlichkeit*. 1997, 226. o.

772 B. Hamann: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*. Európa, Bp, 2000, 566. o.

773 Uo., 266. o.

774 Vö. uo., 268. o.

775 Uo., 517. o. sk.

776 Uo., 267. o.

777 G. és H. Heiber: *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 37. o.

778 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvkub, 2001, 217. o.

779 Uo., 218. o.

780 D. Irving: *Hess, the Missing Years*. 1978, 22. o.

781 E. Syring: *Walter Hewel – Ribbentrops Mann beim „Führer"*. Lásd: R. M. Smelser és mások (szerk.): *Die braune Elite 2*. 1993, 150. o. skk.

782 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás: 1989,365.o.

783 Uo., 357, 167. o.

784 Uo., 1942. április 10.

785 Uo.

786 H. Kallenbach: *Mit Adolf Hitler auf der Festung Landsberg*. 1935, 112. o.

787 Uo.

788 I. Kershaw: *Hitler 1889-1936: Hybris*. 1998, 221 o. skk. (Magyar kiadása: Szukits, Szeged, 2004.)

789 Uo., 235. o.

790 Uo., 239. o.

791 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvkub, 2001, 224. o.

792 Uo., 224. o.

793 Uo., 224-225.– o.

794 Uo., 226. o.

795 Uo., 227. o.

796 Uo.

797 Uo., 228. o

798 Uo.

799 R. F. Schmidt: *Rudolf Heß. „Botengang eines Toren." Der Flug nach Großbritannien vom 10. Mai 1941*. 1997, 56. o.

800 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvkub, 2001, 228. o.

801 R. F. Schmidt: *Rudolf Heß. „Botengang eines Toren." Der Flug nach Großbritannien vom 10. Mai 1941*. 1997, 55. o.

802 Uo., 57. o.

803 Uo., 59. o.

804 Uo., 85. o.

805 Y. Karow: *Deutsches Opfer. Kultische Selbstauslöschung auf den Reichsparteitagen der NSDAP*. 1998, 171. o.

806 R. F. Schmidt: *Rudolf Heß. „Botengang eines Toren." Der Flug nach Großbritannien vom 10. Mai 1941*. 1997, 89. o.

807 Uo., 56. o.

808 Uo., 201. o. sk.

809 Uo., 292. o.

810 G. Knopp: *Hitler segédei*. Magyar Könyvkub, 2001, 86. o.

811 A. Kube: *Pour le mérite und Hakenkreuz. Hermann Göring im Dritten Reich*. 1986, 72. o.

812 Uo., 335. o.

813 C. J. Burckhardt: *Meine Danziger Mission*. 1960, 105. o.

814 A.–M. Sigmund: 1998, 53. o. skk. (Magyar kiadása: A.–M. Siegmund: *A nácik asszonyai, I–II.*, Budapest, 2001, 2003.)

815 Uo.

816 G. Sereny: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*, 1995, 291. o. (Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*, Európa, Bp. 1998.)

817 Uo.

818 Uo.

819 U. Geuter: *Homosexualität in der deutschen Jugendbewegung. Jugendfreundschaft und Sexualität im Diskurs von Jugendbewegung, Psychoanalyse und Jugendpsychologie am Beginn des 20. Jahrhunderts*. 1994, 247. o.

820 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 1988, 4. A. 1401. o.

821 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás: 1989, 1942. március 26.

822 A. Stahlberg: *Die verdammte Pflicht*, 1988.

823 R. Spitzy: *So haben wir das Reich verspielt*. 1986, 297. o. sk.

824 Uo.

825 Uo., 241. o.

826 Uo.

827 J. von Lang: *Der Adjutant. Kari Wolff: Der Mann zwischen Hitler und Himmler*. 1985, 131. o.

828 Uo., 155. o.

829 Uo., 134. o.

830 G. Engel: *Heeresadjutant bei Hitler*. (H. von Kotze szerk.), 1974, 54. o.

831 N. von Below: *Als Hitlers Adjutant 1937-1945*. 1980 (1999), 17. o. skk.

832 Uo.

833 L. Rees: *Die Nazis. Eine Warnung der Geschichte*. 1997, 40. o.

834 G. Hümmelchen: *Generaloberst Hans Jeschonnek*. Lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*, 1. köt., 1998, 98. o.

835 R. Stumpf: *General der Infanterie Rudolf Schmundt*. Lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite. Vom Kriegsbeginn bis zum Weltkjiegsende*. 2. köt., 1998, 229. o.

836 A. Joachimsthaler: *Hitlers Ende. Legenden und Dokumente*. 1995, 446. o.

837 M. Domarus (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932–1945*. 4 kötetben, 1988, 4. kiad. 560. o.

838 Uo., 1144. o.

839 Uo., 1128. o.

840 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk.) , 1985, 46. o.

841 H. Mühleisen: *Generaloberst Werner Freiherr von Fritsch*. Lásd G. R. Ueberschär (szerk.): *Hitlers militärische Elite*. 1. köt., 1998, 65. o.

842 W L. Shirer: *Berlin Diary. The Journal of a Foreign Correspondent, 1934-1941*. 1989.

843 Lásd K. Theweleit: *Männerphantasien*. 1980, 453. o.

844 Y Karow: *Deutsches Opfer. Kultische Selbstauslöschung auf den Reichsparteitagen der NSDAP*: 1998, 81. o. skk.

845 Uo., 341. o.

846 K. Theweleit: *Männerphantasien*. 1980, 453. o.

847 M. Domarus: (szerk.): *Reden und Proklamationen 1932-1945*. 4 kötetben, 1988, 4. A. 567. o.

848 Uo., 531.0. skk.

849 Y. Karow: *Deutsches Opfer. Kultische Selbstauslöschung auf den Reichsparteitagen der NSDAP*. 1998, 165. o.

850 Uo., 1998, 24. o.

851 A. Joachimsthaler: *Hitler in München*. 1992, 144. o. skk.

852 N. von Below: *Als Hitlers Adjutant 1937-1945*. 1980 (1999), 417. o.

853 J. J. Weingarten: *Joseph „Sepp" Dietrich. Hitlers Volksgeneral*. Lásd: R. Smelser és E. Syring: *Die militärische Elite des Dritten Reiches*. 1995, 118. o.

854 Falle von nachsichtiger Kameraderie. Hermann Weiß: *Der „schwache Diktator" Hitler und der Führerstaat*. Lásd W Benz, H. Buchheim és H. Mommsen: *Der Nationalsozialismus. Studien der Ideologie und Herrschaft*. Festschr. H. Graml, 1993, 71. o.

855 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef*. (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 58. o.

856 Uo., 320. o.

857 G. Knopp: *Hitler. Eine Bilanz*. 1995, 152. o. (Magyar kiadása: *Ne féljünk Hitlertől*. Magyar Könyvklub, Bp, 1997.)

858 B. és H. Heiber: *Die Rückseite des Hakenkreuzes*. 1993, 85. o.

859 H. Weiß: *Der „schwache Diktator" Hitler und der Führerstaat*. Lásd: W. Benz, H. Buchheim és H. Mommsen: *Der Nationalsozialismus. Studien der Ideologie und Herrschaft*. Festschrift H. Graml, 1993, 72. o. sk.

860 H. Picker: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Új kiadás: 1989, 357. o.

861 A. Speer: *Hitler bizalmasa voltam*. Zrínyi Kiadó, Bp., 1996.

862 A. Speer: *Spandaui börtönnapló*. Interpress, Bp, 1999, 230. o.

863 E Hoffmann: *Widerstand. Staatsstreich. Attentat. Der Kampf der Opposition gegen Hitler*. 1985, 649. o. sk.

864 A Joachimsthaler: *Hitlers Ende. Legenden und Dokumente*. 1995, 464. o. 863 Uo.

866 Chr. Schroeder: *Er war mein Chef.* (A. Joachimsthaler szerk.), 1985, 174. o.

867 A. Bullock: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*. 1989, 769. o. (Eredeti angol címe: *Hitler and Stalin: Parallel Lives*, 1991).

Fontosabb irodalom

Bibliográfiák

Scholdt, G.: *Autoren über Hitler*, 1993

Schreiber, G: *Hitler-lnterpretationen 1923–33*. 2. kiad. 1983, kiegészítve 1984-1987, 1988 Ruck M.: *Bibliographie zum Nationalsozialismus*, 1995

Hitler írásai, beszédei, előadásai, beszélgetései feljegyzései, levelei, monológjai és rajzai

Hitler, A.: *Mein Kampf* (1. köt. 1925, 2. köt. 1927), 1932

Hammer, H.: *Die deutschen Ausgaben von Hitlers „Mein Kampf"* VfZ 4, 1956

Weinberg, G. L. (szerk.): *Hitlers Zweites Buch*, 1961

Jochmann, W (szerk.): *Adolf Hitler. Monologe im Führerhauptquartier 1941–1944. Die Aufzeichnungen Heinrich Heims*, 1980. [Magyar kiadása: *Asztali beszélgetések*. Ármádia Kiadó, Bp, 1999]

Hitler, A.: *Politisches Testament. Die Bormann-Diktate vom Februar und April 1945*, 1981

Boelcke, Willi A. (szerk.): *Deutschlands Rüstung im Zweiten Weltkrieg. Hitlers Konferenzen mit Albert Speer 1942–1945*, 1969

Domarus, M.(szerk.): *Hitler. Reden und Proklamationen 1932–1945*, 1965 2 Bde. 4.A. 4 Bde 1988

Halder, F.: *Kriegstagebuch*, H.–A. Jacobson (szerk.3 kötetben 1962-1964

Heiber, H. (szerk.): *Lagebesprechungen im Führerhauptquartier. Protokollfragmente aus Hitlers militarischen Konferenzen 1942–1945*, 1963

Hillgruber, A. (szerk.): *Staatsmänner und Diplomaten bei Hitler. Vertrauliche Aufzeichnungen und Unterredungen mit Vertretern des Auslands 1939-1944*, 1967-1970

Hitler & Mussolini: *Lettere e documenti*, 1946

Hubatsch, W (szerk.): *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*, 1983

Institut für Zeitgcschichtc (szerk.): *Hitler Adolf. Reden, Schriften, Anordnungen. Február 1925 bis Január 1933*, 1992

Jäckel, E. és Kuhn, A. (szerk): *Hitler. Sämtliche Aufzeichnungen 1905-1924*

Koeppen, Fr. W.: *Aufzeichnungen des SA-Standartenführers Fr. Werner Koeppen*. Institut für Zeitgeschichte, Fa 514, 1980

Kotze H. v. és Krausnick, H. (szerk.): *Esspricht der Führer. 7 exemplarische Hitler-Reden*, 1966

Moll, M. (szerk): *Führer-Erlasse 1939-1945*, 1966

Picker, H.: *Hitlers Tischgespräche im Führerhauptquartier 1941–1942*. Neuausgabe, 1989

Price, B.: *Adolf Hitler als Maler und Zeichner* (számos hamisítvány), 1983

Rauschning, H.: *Gespräche mit Hitler*, 1940

Schieder, Th.: *Hermann Rauschnings Gespräche mit Hitler als Geschichtsquelle*, 1972

Schramm, R E. (szerk.): *Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht (Wertmachtsführungsstab) 1940-1945*, 1961-1965

Áttekintő munkák

Bracher K. D.: *Die deutsche Diktatur*, 1993

Bracher, K. D., Funke, M. és Jacobsen H. A. (szerk.): *Nationalsozialistische Diktatur. Eine Bilanz*, 1983

Broszat, M.: *Der Staat Hitlers*, 7. kiad. 1978

Broszat, M. és Möller, H.: *Das Dritte Reich. Herrschaftsstruktur und Geschichte*. 1983

Dülffer, J.: *Deutsche Geschichte 1933-1945*, 1992

Erdmann, K. D.: *Deutschland unter der Herrschaft des Nationalsozialismus 1933-1939*, 1980

Erdmann, K. D.: *Der Zweite Weltkrieg*, 1980
Frei, N.: *Der Führerstaat*, 3. kiad. 1993
Hehl, U. von: *Nationalsozialistische Herrschaft*, 1996
Herbst, L.: *Das nationalsozialistische Deutschland 1933–1945*, 1996
Hildebrand, K.: *Das Dritte Reich*, 4. kiad. 1991
Kershaw, I.: *Der NS-Staat*, 1988
Militärgeschichtliches Forschungsamt (szerk.):. *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*, 1979
Mommsen, H.: *Nationalsozialismus*. Lásd: *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft*, 1971
Rauh, M.: *Geschichte des zweiten Weltkrieges*, 3 kötetben. 1991
Syring, E.: *Das nationalsozialistische Deutschland*, 1997
Thamer, H. U.: *Verführung und Gewalt. Deutschland 1933–1945*, 1986
Weinberg, G. L.: *Eine Welt in Waffen. Die globale Geschichte des Zweiten Weltkriegs*, 1995
Wendt, B. J.: *Deutschland 1933-1945. Das „Dritte Reich"*, 1995

Krónikák

Broszat M. Frei, N. (szerk): *Das dritte Reich im Überblick*, 1989
Overesch, M. Saal (szerk): *Das III. Reich 1933-1339*, 1982
Overesch, M. (szerk.): *Das III. Reich 1939-1945*, 1983

Hitler világnézete, tervei, céljai

Barsch, C. E.: *Die politische Religion des Nationalsozialismus*, 1998
Hillgruber, A.: *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940–1941*, 2. kiad. 1982
Heer, Fr.: *Der Glaube des Adolf Hitler*, 1968
Hermand, J.: *Der alte Traum vom neuen Reich. Völkische Utopien und Nationalsozialismus*, 1988
Jäckel, E.: *Hitlers Weltanschauung*, 1969
Jäckel, E.: *Hitlers Herrschaft. Vollzug einer Weltanschauung*, 1986
Köhler, J.: *Wagners Hitler. Der Prophet und sein Vollstrecker*, 1997
Ley, M.: *Genozid und Heilserwartung. Zum nationalsozialistischen Mord und europäischen Judentum*, 1993
Ley, M. és Schoeps, J. H. (szerk): *Der Nationalsozialismus als politische Religion*, 1997
Syring, E.: *Hitler. Seine politische Utopie*, 1994
Thies, J.: *Architelt der Weltherrschaft. Die „Endziele" Hitlers*, 1980
Voegelin, E.: *Die politische Religionen*, 1938
Vondung, K.: *Apokalypse in Deutschland*, 1988
Wippermann, W: *Der konsequente Wahn. Ideologie und Politika Adolf Hitlers*, 1989
Zitelmann, R.: *Hitler. Selbstverständnis eines Revolutionärs*, 1987

Kihallhagatások, bírósági jegyzőkönyvek

Bross W: *Gespräche mit Hermann Göring*, 1950
Dam, H. van és Giordani R.: *KZ-Verbrechen vor deutschen Gerichten*, 1962
Friedrich, J.: *Das Gesicht des Krieges. Das deutsche Heer in Russland 1941bis 1945. Der Prozess gegen das Oberkpmmando der Wehrmacht*, 1995
Galante, E és Silianoff, E.: *Voices from the Bunker*, 1989
Gilbert G.H.: *Nürnberger Tagebuch*, 1962

Internationales Militärtribunal: *Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalem Militärgerichtshof in Nürnberg*. (IMT) 42 kötetben, 1947-1949

Kelley, D.M.: 22 *Männer um Hitler*, 1947

Kempner, R. W. W.: *SS im Kreuzverhör*, 1964

Kempner, R. W. W.: *Das Dritte Reich im Kreuzverhör*, 1969

Musmanno, M. A.: *In zehn Tagen kommt der Tod. Augenzeugen über das Ende Hitlers*. 1950

Sereny, G.: *Das Ringen mit der Wahrheit. Albert Speer und das deutsche Trauma*, 1995. [Magyar kiadása: *Albert Speer küzdelme az igazsággal*. Európa, Bp. 1998.J

Taylor, T.: *Die Nürnberger Prozesse*, 1994

Dokumentumgyűjtemények

Boberach, H. (szerk.): *Meldungen aus dem Reich. Auswahl aus den gebéimen hageberichten des SD der SS 1933–1944*, 1968

Hofer, W.: *Der Nationalsozialismus. Dokumente 1933–1945*, 1982

Hürten, H.(szerk.): *Weimarer Republik und Drittes Reich 1918–1945. Deutsche Geschichte in Quellen und Darstellungen*, 9. köt, 1995

Kühnl, R. (szerk.): *Der deutsche Faschismus in Quellen und Dokumenten*, 1975

Mischalka, W. (szerk.): *Das dritte Reich. Dokumente zur Innen- und Außenpolitik*, 2 kötetben, 1985

Jacobsen, H. A., Jochmann, W.: *Ausgewählte Dokumente zur Geschichte des Nationalsozialismus*, 5 kötetben, 1959–1960

Sopade: *Deutschland-Berichte der Sozialdemokratischen Partei Deutschlands (Sopade) 1934-1940*, 1980

Kiállítási katalógusok

Behnken, K. (szerk.): *Inszenierung der Macht: Ästhetische Faszination im Faschismus*. Neue Gesellschaft für bildende Kunst im Kunstquartier Ackerstraße, Berlin-Kreuzberg, 1987

Czeh, H. (kiállításrendező): *Wien 1938*. Historisches Museum der Stadt Wien, 1998

Herz, R.: *Hoffmann und Hitler*. Münchner Stadtmuseum, 1994

Schütz, B (projektvezető): *München – „Hauptstadt der Bewegung"*. Münchner Stadtmuseum, 1994

Schuster, E K. (szerk.): *Die „Kunststadt" München 1937*. Haus der Kunst, München, 1987

Tabor, J. (szerk.): *Kunst und Diktatur*. 2 kötetben, Künstlerhaus, Wien, 1944

Életrajzok

Bullock, A.: *Hitler. Eine Studie über Tyrannei*, 1967

Bullock, A.: *Hitler und Stalin. Parallele Leben*, 1991

Carr W.: *Adolf Hitler. Persönlichkfit und politisches Handeln*, 1980

Deuerlein, E.: *Hitler. Eine politische Biographie*, 1969

Fest, J. C.: *Hitler. Eine Biographie*, 1973

Haffner, S.: *Anmerkungen zu Hitler*, 1978 [Magyar kiadása: *Megjegyzések Hitlerhez*, Európa, Bp. 2002.]

Hamann, B.: *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators*, 1996 [Magyar kiadása: *Bécs és Hitler: egy diktátor tanulóévei*, Európa, Bp, 2000J

Heiber, H.: *Adolf Hitler. Eine Biographie*, 1960

Heiden, K: *Adolf Hitler. Eine Biographie*, 2 kötetben. 1936/37

Irving, D.: *Der Führer und Reichskanzler. Adolf Hitler 1933–1945*, 1989

Jetzinger, Fr.: *Hitlers Jugend*, 1956
Joachimsthaler, A.: *Korrektur einer Biographie. Adolf Hitler 1908–1920*, 1989
Joachimsthaler, A.: *Hitlers Ende. Legenden und Dokumente*, 1995
Jones, J.S.: *Hitlers Weg begann in Wien. 1907–1913*, 1980
Kershaw, I.: *Hitler. 1889-1936: Hybris*, 1998 [Magyar kiadása: *Hitler 1889-1936: Hybris*, Szukits Kiadó, Szeged, 2004, *Hitler 1937-1945:Nemezis*, Szeged, 2004]
Knopp, G.: *Hitler. Eine Bilanz*, 1995
Maser, W.: *Adolf Hitler. Legende, Mythos, Wirklichkeit*, 1971
Pätzold, K. és Weißbecker. M.: *Adolf Hitler. Eine politische Biographie*, 1995
Smith, B.F.: *Adolf Hitler. His Family, Childhood and Youth*, 1967
Steinert, M.: *Hitler*, 1994
Toland, J.: *Adolf Hitler*, 1977
Zitelmann, R.: *Adolf Hitler. Eine politische Biographie*, 1989

Pszichológiai (mélylélektani) és orvosi
(neurológiai és pszichiátriai) diagnózisok

Adorno, Th. W, Frenkel-Brunswik, E. Levinson, D. T. és Sandford, R. N.: *The Authoritarian Personality*, 1950
Allport, G. W: *The Nature of Prejudice*, 1954
Binion, R.: *Hitler among the Germans*, 1976
De Boor W: *Hitler. Eine kriminalpsychologische Studie*, 1985
Eitner, H. J.: *Der Führer – Hitlers Persönlichkeit und Charakter*, 1981
Fromm, E.: *Anatomie der menschlichen Destruktivität*, 1974 [Magyar kiadása: *A rombolás anatómiája*, Háttér Kiadó, Bp., 2001]
Gibbels, E.: *Hitlers Parkinson-Syndrom*, Nervenarzt, 59, 1988
Gibbels, E.: *Hitlers Parkinsonsche Krankheit. Zur Frage eines organischen Psychosyndroms*, 1990
Irving, D.: *Die geheimen Tagebücher des Dr. Morell – Leibarzt Adolf Hitlers*, 1983
Lange-Eichbaum, W: *Genie, Irrsinn und Ruhm. Eine Pathographie des Genies*. 5. kiad. Wolfram Kurth átdolg., 1961
Langer, W Ch.: *Das Adolf Hitler-Psychogramm* (1943-ban készült az USA lélektani hadviseléséhez), 1972
Schenk, E. G: Patient Hitler. Eine medizinische Biographie, 1989
Stierlin, H.: *Adolf Hitler. Familienperspektiven*, 1975
Theweleit, K.: *Männerphantasien*, 1977
Waite, R. G. L.: *The Psychopathic God Adolf Hitler*, 1977

A Harmadik Birodalom

Fest J. C: *Das Gesicht des Dritten Reiches. Profile einer totalitären Herrschaft*, 1964
Knopp, G: *Hitlers Helfer*, 1996 [Magyar kiadása: *Hitler segédei*, Magyar Könyvklub, 2001]
Hitlers Helfer. Täter und Vollstrecker, 1998
Hitlers Krieger, 1998
Smelser, R, Zitelmann, R. (szerk): *Die braune Elite*, 1989
Smelser R., Syring, E. (szerk): *Die Militärelite des Dritten Reiches*, 1995
Smelser, R., Syring, E. és Zitelmann, R.: (szerk): *Die braune Elite II.*, 1993
Ueberschär, G. R. (szerk.): *Hitlers militärische Elite*, 1998
Weiß, H. (szerk.): *Biographisches Lexikon zum Dritten Reich*, 1998
Wistrich, R.: *Wer war wer im Dritten Reich*, 3. kiad. 1993

Visszaemlékezések

Abetz, O.: *Das offene Problcm. Ein Rückblick, auf zwei Jahrzehnte deutscher Frankreichpolitik*, 1951
Alfieri, D.: *Due dittatori in fronte*, 1948
Below, N. von: *Als Hitlers Adjutan*t, 1980
Boldt, G.: *Die letzten Tage der Reichkanzlei*, 1964
Brandmayer, B.: *Mit Hitler Meldegänger 1914-1918*, 1940
Breker, A.: *Im Strahlungsfeld der Erlebnisse*, 1972
Burckhardt, C. J.: *Meine Danziger Mission*, 1960
Ciano, G: *Tagebücher 1939-1943*, 1946
Tagebücher 1937-1938, 1949
Coulondre, R.: *Von Moskau nach Berlin 1931-1938*, 1950
Dahlerus, B.: *Der letzte Versuch. London–Berlin Sommer 1939*, 2. kiad. 1973
Diels, R.: *Lucifer ante portas*, 1950
Dietrich, O.: *12 Jahre mit Hitler*, 1955
Dirksen, H. von: *Moskau, Tokio, London*, 1950
Dömtz, K.: *10 Jahre und 20 Tage*, 1958
Eckart, D.: *Der Bolschewismus von Moses bis Lenin*, 1925
Engel, G: *Heeresadjutant bei Hitler* (H. von Kotze szerk.), 1974
Francois-Poncet, A.: *Als Botschafter in Berlin 1931-1938*, 1947
Frank, H.: *Im Angesicht des Galgens*, 1953
Fromm B.: *Als Hitler mir die Hand küsste*, 1993
Goebbels, J.: *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*, 1934
Tagebücher 1923-1941, 1993-1996, *Tagebücher 1941-1945*. 1998 [Rövidített magyar kiadása: *Napló*, Dunakönyv Kiadó, Bp, 1994J
Göring, Emmy: *An der Seite meines Mannes. Begebenheiten und Bekenntnisse*, 1967
Groscurth, H.: *Tagebücher eines Abwehroffiziers 1938-1940*, (H. Krausnick és H. Deutsch szerk.), 1970
Guderian, H.: *Erinnerungen eines Soldaten*, 11. A, 1979
Güstrow, D.: *Tödlicher Alltag. Strafverteidiger im Dritten Reich*, 1981
Halder, E: *Kriegstagebuch*. 3 Bde. (ed. HA. Jacobsen), 1962-1964
Hanfstaengl, E.: *Zwischen Weißem und Braunem Haus*, 1970
Hassel, U. von: *Tagebücher*, (F. Hiller von Gacrtringen szerk), 1988
Henderson, N.: *Failure of a mission*, 1940
Heß R.: *Briefe 1908-1933* (W. R. Heß
szerk.), 1987 Hierl, K: *Im Dienst für Deutschland 1918-1945*, 1954
Höß, R.: *Kommandant in Auschwitz*, (M. Broszat szerk.), 1958
Hoffmann H.: *Hitler, wie ich ihn sah*, 1974
Hoßbach, E: *Zwischen Währmacht und Hitler*, 1949
Jodl, L.: *Jenseits des Eides*, 1958
Jordan, R.: *Erlebt und erlitten*, 1971
Kehrl, H.: *Krisenmanager im Dritten Reich*, (Viethaus szerk.), 1973
Kempner, R. M. W: *Ankläger einer Epoche*, 1983
Keitel, W: *Verbrecher oder Offizier?* (W. Görlitz szerk.), 1961
Kesselring, A.: *Soldat bis zum letzten Tag*, 1953
Kessler, H. gróf: *Gesichter und Zeiten*, 1962
Kessler, H. gróf *Tagebücher 1919-1937*, (W. Pfeiffer-Belli szerk.), 1962
Kordt, E.: *Nicht aus den Akten*, 1950
Krebs, A.: *Tendenzen und Gestalten der NSDAP*, 1959
Kubizek, A.: *Adolf Hitler. Mein Jugendfreund*, 1953
Leeb, W. von: *Tagebuchaufzeichnungen und Lagebeurteilungen aus zwei Weltkriegen*, 1976
Linge, H.: *Bis zum Untergang*, 2. kiad. 1980

Lipski, J.: *Diplomat in Berlin 1933-1939*, (W. Jêdrzejewicz szerk.), 1968
Louis Ferdinand Prinz von Preußen: *Im Strom der Geschichte*, 1983
Ludendorff, E.: *Vom Feldherrn zum Weltrevolutionär und Wegbereiter deutscher Volksschöpfung*, 3 kötetben, 1951-1955
Manstein, E. von: *Verlorene Siege*, 1964
Mayr, K: *1941 I was Hitler's Boss*, Current History, 1941. nov.
Meißner, O.: *Staatssekretär unter Ebert, Hindenburg, Hitler*, 1950
Mosley, Sir, O.: *My Life*, 1970
Müller, K-A. von: *Mars und Venus*, 1954
Im Wandel einer Welt, 1966
Nadolny, R.: *Mein Beitrag*, 1951
Papen, F. von: Der Wahrheit eine Gasse, 1952
Raeder, E.: *Mein Leben*, 2 kötetben, 1956-57
Rahn, R.: *Ruheloses Leben*, 1949
Reitsch, H.: *Fliegen, mein Leben*, 1951
Ribbentrop, J. von: *Zwischen London und Moskau*, 1953
Röhm, E.: *Die Geschichte eines Hochverräters*. 7. kiad. 1934
Riefenstahl, L.: *Memoiren 1902-1945*, 1987
Rosenberg, A.: *Letzte Aufzeichnungen*, 1955
Politisches Tagesbuch 1934–35 und 1939–40, (H. G. Seraphim szerk.), 1964
Sauerbruch, F: *Das war mein Leben*, 1951
Schacht, H.: *76 Jahre meines Lebens*, 1953
Schellenberg, W: *Aufzeichnungen*, 1959
Schirach H. von: *Der Preis der Herrlichkeit*, 1987
Schirach, B. von: *Ich glaubte an Hitler*, 1967
Schmidt, R: *Statist auf diplomatischer Bühne 1923–1945*, 1949
Schroeder, Chr.: *Er war mein Chef*, (A. Joachimsthaler szerk.), 1985
Schwerin von Krosigk, L. gróf: *Esgeschah in Deutschland*, 1951
Shirer, W: *Das Jahrzehnt des Unheils*, 1986
Sonnleithner, F. Edler von: *Als Diplomat im Führerhauptquartier*, 1989
Speer A.: *Erinnerungen*, 1969 [Magyar kiadása: *Hitler bizalmasa voltam*. Emlékiratok, Budapest, 1996.]
Speer A.: *Spandauer Tagebücher*, 1975 [Magyar kiadása: *Spandaui börtönnapló*, Budapest, 1999.]
Spitzy R.: *So haben wir das Reich verspielt*, 1986
Stahlberg, A.: *Die verdammte Pflicht*, 1988
Starhemberg, E. R.: *Memoiren*, 1971
Strasser, O.: *Hitler und ich*, 1940
Thyssen, *I Paid Hitler*, 1941
Trenker, L.: *Alles gut gegangen*, 1967
Wagener, O.: *Hitler aus nächster Nähe 1929–1932*, (HA. Turner jr. szerk.), 1978
Wahl, K.: *Patriot oder Verbrecher*, 2. kiad.1973
Warlimont, W: *Im Hauptquartier der deutschen Wehrmacht 1939–1945*, 1962
Weizsäcker, E. von: *Erinnerungen*, 1950
Die Weizsäcker-Papiere 1933-1950, (L. E. Hill szerk.), 1974
Wiedemann F.: *Der Mann, der Feldherr werden wollte*, 1964
Ziegler, H. S.: *Hitler aus dem Erieben dargestellt*, 1964

A képek forrása

Archív für Kunst und Geschichte
Artothek
Bayerische Staatsbibliothek
Bildarchiv Foto Marburg
Bildarchiv Preußischer Kulturbesitz
Bundesarchiv
Cinetex
Dokumentationsarchiv des Österreichischen Widerstandes
Roy Export Company Establishment
Frentz, Hanns-Peter
Glyptothek, München
Hohlwein/VG Bild-Kunst, Bonn 1999
Hulton Getty Picture Collection
Sammlung Joachimsthaler
Friedrich Wilhelm Murnau Stiftung
Süddeutscher Bilderdienst
Thieme Verlag
Ullstein Bilderdienst
Zentralinstitut für Kunstgeschichte, München